รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ของปัญญาชน (พ.ศ.,2435-2535)

โดย รองศาสตราจารย์ สายชล สัตยานุรักษ์

ตุลาคม 2550

สัญญาเลขที่ RSA/17/2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ของปัญญาชน (พ.ศ.,2435-2535)

ผู้วิจัย
รองศาสตราจารย์ สายชล สัตยานุรักษ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ
บทคัดย่อ
บทที่ 1 บทนำ 1
บทที่ 2 การสร้าง “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” โดยปัญญาชน
แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 18
บทที่ 3 การสร้าง “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” โดยปัญญาชน
แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 66
บทที่ 4 การสร้าง “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” โดยปัญญาชน
แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 106
บทที่ 5 การสถาปนา “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย”
โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 139
บทที่ 6 การสถาปนาความหมาย “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย”
โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี 168
บทที่ 7 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: หลวงวิจิตรวาทการ 199
บทที่ 8 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ 230
บทที่ 9 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: พระยาอนุมานราชธน 309
บทที่ 10 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 457
บทที่ 11 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์ 486
บทที่ 12 ผลกระทบจากความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” 654
บทที่ 13 บทสรุป 542
บรรณานุกรม 706

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งให้ทั้งความรู้และความเมตตากรุณาอย่างสูงแก่ผู้วิจัยตลอดมา รวมทั้งกรุณาอ่านต้นฉบับและให้คำวิจารณ์อันมีคุณค่าในฐานะครูและที่ปรึกษาโครงการวิจัย ขอขอบพระคุณคุณสุจิตต์ วงษ์เทศที่กรุณาให้ความสนใจรายงานผลการวิจัยและช่วยดำเนินการจัดพิมพ์เป็นหนังสือหลายเล่ม ซึ่งช่วยสร้างกำลังใจเป็นอย่างมาก

นักวิชาการอาวุโสหลายท่านกรุณาให้ความรู้และกำลังใจ จึงใคร่ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.อัสสุชิ คีตาฮารา รองศาสราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศาสตราจารย์ ดร.เครก เรย์โนลด์ ศาสตราจารย์ ดร.แอนดรู วอร์คเกอร์ รองศาสตราจารย์ ดร.จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล รองศาสตราจารย์ปรานี วงษ์เทศ

ความรู้และกำลังใจจาก *“เพื่อน”* ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้โครงการวิจัยนี้สำเร็จลง ขอขอบพระคุณ *“เพื่อน”* ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ ดร.โยชิฟูมิ ทามาดะแห่งมหาวิทยาลัยเกียวโต รองศาสตราจารย์ ดร.เกษียร เตชะพีระ และรองศาสตราจารย์ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รองศาสตราจารย์ ดร.โซเรน อิวาร์สสันแห่งมหาวิทยาลัยโคเปนเฮเกน ศาสตราจารย์ ดร.อัสสุโกะ โอฮาชิ รองศาสตราจารย์ ดร.คูมิโกะ คาโตะ และรองศาสตราจารย์ทาเคชิ ฮิกาชิมุระ แห่งมหาวิทยาลัยนาโงยา รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์ รองศาสตราจารย์สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา อาจารย์ ดร.วีระ สมบูรณ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์ชัชวาล ปุญปัน รองศาสตราจารย์สมเกียรติ ตั้งนโม ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย ปรีชาศิลปกุล แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์ชาตรี ประกิตนนทการแห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร และคุณสฤณี อาชวานันทกุล

ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและประชาชนผู้เสียภาษีอากร ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย และขอขอบพระคุณผู้บริหารของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยซึ่งให้ความสนับสนุนโดยตรงแก่โครงการวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ ดร.วิจารณ์ พานิช ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง และศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง

ขอขอบคุณครอบครัวของผู้วิจัยสำหรับความรักและกำลังใจที่มีให้ และขอโทษสำหรับการใช้เวลาส่วนใหญ่ในแต่ละวันไปกับงานวิจัยนี้เป็นเวลานานกว่า 5 ปี

สายชล สัตยานุรักษ์

บทคัดย่อ

วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เพราะความหมายที่ปัญญาชนกลุ่มนี้สถาปนาขึ้น ช่วยจรรโลงอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังผ่านสื่อต่าง ๆ จนครอบงำความคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เป็นที่มาของจินตภาพ *"สังคมไทย"* และมโนทัศน์ *"ความเป็นไทย"* เป็นที่มาของจินตภาพ *"วัฒนธรรมไทย"* ซึ่งจินตภาพ *"สังคมไทยและวัฒนธรรมไทย"* นี้ กำหนดวิธีคิดของคนไทยในการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศด้วย

โครงการวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนกระแสหลักจำนวน 10 คน ซึ่งได้ทำการสร้างสรรค์ สืบทอด และปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ระหว่าง พ.ศ.2435-2535 โดยเน้นการวิเคราะห์ความหมายที่ได้รับการนิยามขึ้นเพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมืองและทางความคิดอย่างมีพลวัต ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิธีคิดที่จรรโลงโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐไทยอย่างลึกซึ้ง

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** และ **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ทรงนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองปัญหาทางการเมืองที่ชนชั้นนำเผชิญ เช่น การสร้างเอกภาพทางความรู้สึกนึกคิด การต่อสู้กับการนิยามความหมายของคนกลุ่มอื่น ๆ และการจัดระเบียบสังคมหลังจากที่มีการยกเลิกระบบไพร่และระบบทาสไปแล้ว แต่ยังมีความจำเป็นต้องรักษาโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้เพื่อให้อำนาจของกลุ่มเจ้ามีเสถียรภาพ มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยปัญญาชน 3 พระองค์นี้ แม้ว่ามีรายละเอียดแตกต่างกันอยู่มาก แต่มีสาระสำคัญตรงกัน คือเน้น *"ชาติไทย"* ที่ *"ชนชาติไทย"* มีอำนาจและมี *"พระมหากษัตริย์"* กับ *"พุทธศาสนา"* เป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* และหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* นี้ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"*

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังมโนทัศน์ดังกล่าวข้างต้น ผ่านพระนิพนธ์ การเทศน์ และการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณร พระองค์ได้ทรงทำให้ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นความคิดทางพุทธ

ศาสนา ซึ่งมีพลังครอบงำสูง ส่วน**เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี**มีบทบาทมากในการปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการและการแต่งหนังสือแบบเรียน

ภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ.2475 **หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** และ **พระยาอนุมานราชธน** เป็นปัญญาชนสำคัญที่ได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจรรโลงอำนาจรัฐในระบอบใหม่

ในทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการได้เน้นแนวความคิด *"ชาติไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยมและเรื่อง *"มนุสสปฏิวัติ"* กับ *"มติมหาชน"* ที่ส่งเสริมอำนาจของผู้นำ พร้อมกันนั้นก็เน้น "ความเป็นไทย" ในแง่คุณลักษณะหรือ *"อุปนิสัยของชนชาติไทย"* ที่เห็นว่าจำเป็นต่อการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ต่อมาในทศวรรษ 2490 *ก็เปลี่ยนมาเน้นความสำคัญของ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* เพื่อตอบสนองอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมที่มีพลังสูงขึ้นและเพื่อต่อต้านอิทธิพลของคอมมิวนิสต์

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเน้นอุดมการณ์ "ประชาชาติไทย" ที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย และทรงเน้น *"อัจฉริยลักษณ์"* ของภาษาไทย ที่เอื้อต่อการบัญญัติศัพท์ให้เกิดภาษาไทยที่เจริญขึ้น เพื่อให้ภาษาไทยมีคำใช้เพียงพอสำหรับการที่คนไทยจะสื่อสารความรู้สึกนึกคิดกันในระบอบการปกครองใหม่ และในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่กำลังขยายตัวขึ้น อีกทั้งสามารถจินตนาการถึงสังคมโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ ทั้งนี้ทรงพยายามเลือกสรรคำและสร้างความหมายด้วยวัตถุประสงค์ที่จะให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปตาม *"ธรรมชาติ"* มิให้ *"เดินเร็วเกินไป"*

ส่วนพระยาอนุมานราชธนมีบทบาทในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภาษา และนิรุกติศาสตร์ เพื่อให้คนไทยสนับสนุนนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นชาติอารยะและเป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาพระยาอนุมานราชธนสร้างความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างจริงจังซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมชาวบ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ แต่ยังคงเน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก และถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะได้แสดงให้เห็นว่า *"ชนบทนี้ดี"* เพราะมีพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แต่ก็เน้นการพัฒนาชนบทให้เจริญทันกับโลกที่เปลี่ยนแปลง พระยาอนุมานราชธนให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำในการเลือกสรรทั้งสิ่งใหม่จากภายนอกและมรดกเดิมที่ยังมีคุณค่า เพื่อทำให้ *"วัฒนธรรมไทย"* เจริญขึ้นในลักษณะที่ *"ปัจจุบันเชื่อมต่อกับอดีต"* อยู่เสมอ และยังเน้นการยอมรับความแตกต่าง

หลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม โดยที่ชนชั้นนำต้องบูรณาการให้เกิด *"เอกัตภาพ"* เพื่อความมั่นคงของ *"ชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"*

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้ทำให้ปัญญาชนสำคัญ เช่น **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** หรือแม้แต่หลวงวิจิตรวาทการเอง หันกลับไปรื้อฟื้น ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสร้างขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเท่าที่จำเป็นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้ความหมายที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยดังกล่าวมีพลังสูงขึ้นมาก และเป็นแหล่งที่มาของ *"วิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ซึ่งยังคงเป็นวิธีคิดกระแสหลักสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในช่วงเวลาเดียวกันมิได้ทำให้ชาวบ้านมีสถานภาพสูงขึ้น วิธีคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของการยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมจึงดำรงอยู่อย่างมั่นคง แม้ว่าในระยะหลัง ปัญญาชนสำคัญเช่น**สุลักษณ์ ศิวรักษ์** จะได้ปฏิเสธลักษณะสำคัญบางประการของ *"ความเป็นไทย"* และปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปจากเดิมไม่น้อย แต่ก็ไม่อาจแข่งขันกับความหมายเดิมได้ วิธีคิดกระแสหลักจึงยังคงมีอิทธิพลอย่างสูงในสังคมไทยตลอดมา

บทที่1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหาระดับวิกฤตที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน แม้ว่าจะมาจากเหตุปัจจัยอันหลากหลายซับซ้อน แต่เหตุปัจจัยที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง คือ **วิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่มีผลต่อการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการกำหนดวิธีการในการแก้ปัญหาและแนวทางการพัฒนาประเทศ** ซึ่งไม่เพียงแต่นำไปสู่ความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้ปัญหาต่าง ๆ ทวีความซับซ้อนและรุนแรงยิ่งขึ้น พร้อมทั้งทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย จนกระทั่งสังคมไทยอ่อนแอ และผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมไทยยากจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี รวมทั้งไม่สามารถดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ด้วย

คำว่า ***"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"*** นี้ หมายถึงแบบอย่าง, หลักเกณฑ์ หรือแนวทาง ในการคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย เพราะคำว่า *"วิธี"* เป็นคำบาลี แปลว่าแบบอย่าง, ทาง, หลักเกณฑ์, แนวทาง ฯลฯ[1] ซึ่งแบบอย่าง, ทาง, หลักเกณฑ์, แนวทาง ในการคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยนี้ มีผลต่อการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ตลอดจนการหาทางออกจากปัญหาเหล่านั้น

"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" มิได้เกิดขึ้นด้วยการรับรู้ที่เป็นไปตามธรรมชาติของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคมไทย แต่เป็นวิธีคิดที่ได้รับการสถาปนาโดยปัญญาชนสำคัญ ๆ แล้วใช้อำนาจรัฐในการปลูกฝังวิธีคิดดังกล่าวลงไปในความรู้สึกนึกคิดของผู้คนอย่างเข้มข้น พร้อมกับดำเนินการการกีดกันและเบียดขับวิธีคิดแบบอื่นไม่ให้มีโอกาสเผยแพร่

สื่อที่มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝัง *"ความรู้"* ที่ปัญญาชนสร้างขึ้นจนหล่อหลอมวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ได้แก่ แบบเรียนทุกระดับ และยังมีการสร้าง "ความรู้" ในกรอบวิธีคิดที่ปัญญาชนสร้างขึ้นในรูปแบบอื่น ๆ อีกมาก เป็นต้นว่า งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของ

---

[1] ปรีดี พนมยงค์, **การถ่ายทอดศัพท์จากภาษาต่างประเทศมาเป็นไทย**. กรุงเทพฯ: นีลนาราการพิมพ์, 2531. หน้า 27.

นักวิชาการ หนังสือสารคดี ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา บทวิจารณ์วรรณกรรม ตำราการใช้ภาษาไทย และวรรณคดีไทย ตำราทัศนศิลป์ (จิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม) ตำรานาฏศิลป์ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น นวนิยาย ละครโทรทัศน์ ความเรียง เป็นต้น

แม้ว่า *"สื่อ"* ที่ทำการถ่ายทอดและปลูกฝังให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* จะมีความหลากหลาย แต่มิได้ทำให้มุมมองเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยมีความหลากหลายตามไปด้วย ทั้งนี้ก็เพราะโครงสร้างรัฐไทยในระยะเวลากว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจอย่างยิ่ง แม้ภายหลังการปฏิวัติในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว การเมืองไทยก็มิได้เป็น *"ประชาธิปไตย"* ในความหมายที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง สื่อสำคัญ ๆ แทบทุกประเภทจึงอยู่ภายใต้การควบคุมและการจัดการโดยรัฐ ซึ่งผู้กุมอำนาจรัฐสามารถใช้สื่อเหล่านี้ในการปลูกฝังมโนทัศน์และอุดมการณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้การรับรู้และความรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย จำกัดอยู่ภายในกรอบความคิดเดียวกัน จนกล่าวได้ว่าคนไทยส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของมโนทัศน์ที่ปัญญาชนซึ่งสนับสนุนอำนาจรัฐได้สร้างขึ้น และมโนทัศน์ดังกล่าวนั้นได้กลายเป็น *"วิธีคิดกระแสหลัก"* ในรัฐไทยและสังคมไทยตลอดมา

มโนทัศน์ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" ที่คนไทยมีอยู่ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและแนบแน่นกับมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ทั้งนี้เนื่องจากมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลัก มิได้เป็น *"ชาติไทย"* ที่พลเมืองไทยทุกคนเป็นเจ้าของชาติและอำนาจอธิปไตยของชาติอย่างเสมอภาคกัน ตรงกันข้าม มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลักเป็นชาติที่มี *"การปกครองแบบไทย"* ที่ผู้นำชาติมีอำนาจเหนือประชาชนอย่างสูง *"ความเป็นไทย"* จึงได้รับการสร้างโดยเน้น *"วัฒนธรรมไทย"* ที่จรรโลงระบบ *"การปกครองแบบไทย"* เช่น ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ภาษาไทย ศิลปะไทย มารยาทไทย ฯลฯ โดยที่ *"วัฒนธรรมไทย"* เหล่านี้เป็นรากฐานให้แก่โครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น อันเป็นโครงสร้างสังคมที่ทำให้โครงสร้างการเมืองไทยแบบรวมศูนย์อำนาจสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า **มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นแหล่งที่มาอันสำคัญที่สุดของจินตภาพ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" หรืออาจกล่าวได้แม้กระทั่งว่า มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับมโนทัศน์ "สังคมและวัฒนธรรมไทย"** ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยรับรู้ จนกลายเป็นจินตภาพเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลักนี้ ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ในระยะหนึ่ง

ศตวรรษที่ผ่านมา ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงวิจิตรวาทการ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์

เหตุที่โครงการวิจัยนี้ มิได้มุ่งวิเคราะห์และอธิบายการสร้างมโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของปัญญาชนเหล่านี้โดยตรง แต่เน้นการวิเคราะห์มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อสะท้อนจินตภาพเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลักอีกต่อหนึ่ง ก็เนื่องจากว่า **มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นมโนทัศน์ที่มีพลังครอบงำสูง กล่าวคือ มโนทัศน์นี้ไม่เพียงแต่ส่งผลในระดับของความคิดหรือเหตุผลเท่านั้น แต่มีผลไปถึงระดับจิตใจและอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งฝังแน่นอยู่ในระบบความรู้สึกนึกคิดของ *"คนไทย"* ทั้งปวง ทำให้ปัญญาชนมุ่งสร้างและปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นหลัก แล้วถ่ายทอดปลูกฝังให้กลายเป็นจินตภาพเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"***

การศึกษา *"ประวัติศาสตร์การสร้างวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535"* โดยเน้นไปที่การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่จะทำให้เข้าใจองค์ประกอบต่าง ๆ ของจินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เท่านั้น แต่ยังทำให้เข้าใจที่มาแห่งพลังอันสูงยิ่งของ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* อีกด้วย ความเข้าใจเช่นนี้จะช่วยให้สามารถตอบคำถามสำคัญ ๆ จำนวนมากได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และแตกต่างจากคำอธิบายเดิมที่เคยมีมาแล้ว เช่น คำถามต่อไปนี้

-ทำไมพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจและความสำคัญสูงสุดในสังคมไทยแม้ว่าการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จะเกิดขึ้นมานานกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว

-ทำไมสังคมไทยจึงให้ความสำคัญแก่ *"ผู้นำ"* อย่างสูง และเชื่อมั่นใน *"ทหาร"* กับ *"นักกฎหมาย"* มากเป็นพิเศษ

-ทำไมคนไทยจึงอธิบายปัญหาต่าง ๆ จากมิติทางศีลธรรมและมองไม่เห็นปัญหาเชิงโครงสร้าง

-ทำไมคนไทยจึงเชื่อว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตาและรัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตา

-ทำไม *"การผสมกลมกลืน"* ระหว่างคนไทยกับคนจีนในสังคมไทยจึงมีมาก และ *"การกลายเป็นไทย"* เกิดขึ้นได้อย่างไร

-ทำไมในทศวรรษ 2510 นักศึกษาจึงสนใจความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* มากขึ้น และทำไมจึงมีประชาชนนับแสนเข้าร่วมใน *"เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516"*

-ทำไมคนไทยจึงมองสังคมและวัฒนธรรมไทยในกรอบมโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* และเชื่อว่าจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยการฟื้นฟู *"ความเป็นไทย"* หรือการกลับไปยึดมั่นใน *"วัฒนธรรมไทย"* โดยเฉพาะศีลธรรมไทย

-ทำไม *"เอกลักษณ์ไทย"* จึงผูกพันกับพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

-ทำไมคนไทยจึงยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาค

-ทำไมคนไทยจึงระแวงว่า *"เสรีภาพ"* จะนำไปสู่ความวุ่นวายไร้ระเบียบ

-ทำไมระบอบประชาธิปไตยของไทยจึงอ่อนแอ

ฯลฯ

เมื่อพิจารณา *"ที่มาและความสำคัญของปัญหา"* ดังที่ได้กล่าวมานี้ ก็จะเห็นได้ว่า โครงการวิจัย *"ประวัติศาสตร์การสร้างวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535"* มิได้มุ่งค้นหาว่าปัญญาชนมีวิธีคิดที่แท้จริงอย่างไร แต่พยายามจะวิเคราะห์ความคิดที่ปัญญาชนสื่อสารกับคนไทย ซึ่งส่งผลให้คนไทยมีวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในวิถีทางที่ปัญญาชนสถาปนา

ถึงแม้ว่าผลงานของปัญญาชนจำนวน 10 คนที่ได้นำมาวิเคราะห์ในโครงการวิจัยนี้ จะแสดงให้เห็นว่า ความคิดที่ปัญญาชนในกลุ่มนี้เสนอต่อสังคมไทยมีความแตกต่างกันอยู่ไม่น้อย มิได้มีเอกภาพหรือมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสมบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าความคิดส่วนที่มีความสอดคล้องต้องกันนั้นมีมากและมีบทบาทร่วมกันในการหล่อหลอมวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย จนกลายเป็น *"วิธีคิดกระแสหลัก"* ของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

สมมุติฐาน

จินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่คนไทยมีร่วมกันนั้น มิได้เกิดขึ้นมาจากการที่คนไทยมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในระยะเวลายาวนาน และสื่อสารกันในทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกไปตามธรรมชาติ จนกระทั่งเกิดความสำนึกในความเป็นพวกเดียวกัน ที่มีชะตากรรมร่วมกันจากอดีตไปสู่อนาคต แต่เป็นผลมาจากการครอบงำทางความคิด โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ได้ทำการนิยามความหมายของ*"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* ซึ่งส่งผลให้เกิด **"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"** ขึ้นมา วิธีคิดดังกล่าวนี้ ที่อิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อการอธิบายปรากฏการณ์ ปัญหา และความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสังคมไทย จนกระทั่งเรียกได้ว่าเป็น *"วิธีคิดกระแสหลัก"* ของคนในสังคมไทย

ปัญญาชนได้พยายามสร้างความหมายของ *"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* ขึ้นมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้โดยมีการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* เป็นระยะ ๆ เพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป การปรับตัวครั้งสำคัญเกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แต่การปรับตัวดังกล่าว มิได้ทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยในระยะหลังรับรู้แตกต่างไปจากความหมายเดิมเท่าใดนัก เพราะนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ส่งผลให้ปัญญาชนหันกลับไปรื้อฟื้นความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาใหม่ แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเพื่อตอบสนองบริบทที่เปลี่ยนไป แต่ส่วนใหญ่แล้วก็เป็นการปรับเปลี่ยนภายใต้กรอบโครงหลักทางความคิดเดิม และได้มีการถ่ายทอดปลูกฝังมโนทัศน์ดังกล่าวแก่คนไทยอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทำให้เป็นความคิดที่มีพลัง จนกลายเป็นแหล่งที่มาของจินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดระยะเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาการสร้าง การสืบทอด และการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ จำนวน 10 คน นับตั้งแต่เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมืองระหว่าง พ.ศ.2435-2535 ที่มีผลต่อการสร้าง การสืบทอด และการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในช่วงเวลาต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อจะเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงที่มาของ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย ในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

แนวคิดและวิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้ตั้งคำถามหลักขึ้นมาจากพื้นฐานความคิดที่เห็นว่า *"ความรู้"* เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม เป็นวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้น (constructed) จึงเป็น *"ภาพแทนความจริง"* (representation) มิใช่เป็น *"ความจริง"* แต่เนื่องจากเป็น *"ความรู้"* ที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง จนครอบงำวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

วิธีการศึกษา ให้ความสำคัญแก่การวิเคราะห์ผลงานของปัญญาชนที่มีอิทธิพลทางความคิดสูง จำนวน 10 คน ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หลวงวิจิตรวาทการ พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์

ในการวิเคราะห์ผลงานของปัญญาชนข้างต้น จะพิจารณาถึงภูมิหลัง บริบททางสังคม และจุดมุ่งหมายทางการเมืองของปัญญาชนแต่ละคน ที่มีผลต่อการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจะเข้าใจความหมายที่ปรากฏในผลงานของปัญญาชนอย่างถ่องแท้ที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ ทั้งนี้ เนื่องจากเห็นว่า **ปัญญาชนซึ่งเป็นผู้สร้างผลงานแต่ละคน มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่ชัดเจนในการสร้างผลงานเพื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดจินตนาการหรือวิธีคิดของคนไทย อีกทั้งยังได้ใช้อำนาจทางปัญญา อำนาจทุน และ/หรืออำนาจรัฐ ในการถ่ายทอดปลูกฝังความหมายที่ตนสร้างขึ้น ให้ซึมลึกเข้าไปถึงระดับความรู้สึกนึกคิด** (mentality) **ของคนไทย** โดยปราศจากคู่แข่งที่เข้มแข็ง เพราะผู้กุมอำนาจรัฐได้ใช้อำนาจที่มีอยู่ในการเบียดขับความคิดอื่นที่เป็นอันตรายต่อโครงสร้างอำนาจและการผูกขาดอำนาจของกลุ่มตนออกไป ผลก็คือ คนไทยรับรู้ความหมายที่ปรากฏในผลงานของปัญญาชนตามแนวทางที่ปัญญาชนต้องการจะสื่อได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความหมายดังกล่าวมิได้เป็นที่รับรู้ในสภาวะที่คนไทยมีอิสรภาพทางปัญญา และเสรีภาพทางการเมือง หากแต่ถูกครอบงำทางความคิดอย่างเข้มข้นผ่านระบบการศึกษาและการสื่อสารมวลชนที่รัฐควบคุมอย่างใกล้ชิด

หลังจากสังเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ปัญญาชนสร้างขึ้นแล้ว **การเขียนรายงานผลการวิจัย** มิได้ใช้วิธีนำเสนอความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของปัญญาชนแต่ละพระองค์หรือแต่ละคนในลักษณะที่แยกขาดออกจากกัน แต่พยายามเชื่อมโยงให้เห็นการสร้างสรรค์ การสืบทอด และการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายต่าง ๆ ในท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนไป แล้วแสดงภาพรวมของความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้สร้าง ***"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยกระแสหลัก"*** ขึ้นมา และวิเคราะห์ผลกระทบสำคัญอันเกิดจากวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ดังกล่าวในท้ายที่สุด

รวมความว่าโครงการวิจัยนี้มุ่งศึกษาที่มาของ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลัก โดยวิเคราะห์ความคิดสำคัญ ๆ เกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในระยะหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ว่าได้มีการประกอบสร้าง (construction) การปรับเปลี่ยน และการสื่อสารความคิดอะไรบ้างในบริบทของแต่ละสมัย จนมีผลอย่างลึกซึ้งต่อโลกทัศน์หรือวิธีคิดของคนไทย การวิเคราะห์เช่นนี้จะช่วยให้เห็นได้ชัดเจนว่าคนไทยส่วนใหญ่ได้รับมรดกทางความคิดที่ปัญญาชนสำคัญ ๆ ได้สถาปนาขึ้น โดยที่มโนทัศน์ซึ่งปัญญาชนนำมาเน้นเพื่อตอบสนองบริบทและจุดมุ่งหมายทางการเมือง

ของตนนั้น ได้รับการเลือกสรรมาถ่ายทอดและปลูกฝังอย่างเข้มข้น ทำให้มีอิทธิพลสูงยิ่งต่อจินตนาการเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยส่วนใหญ่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

งานเขียนที่เกี่ยวข้อง

เพื่อเข้าใจพรมแดนความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยนี้และความแตกต่างระหว่างโครงการวิจัยนี้กับงานเขียนอื่น ๆ ที่มีมาก่อนอย่างชัดเจน เห็นควรแบ่งงานเขียนที่เกี่ยวข้องออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. **งานเขียนเกี่ยวกับความคิดและบทบาทของปัญญาชน**

งานเขียนส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ไม่ได้ศึกษา *"ระบบความคิด"* และ *"วิธีคิด"* ของปัญญาชน **เป็นการวิเคราะห์ความคิดด้านต่าง ๆ แบบแยกส่วน และส่วนใหญ่ศึกษาความคิดทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือศาสนา เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น** เช่น *"แนวความคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"*[2] โดยอัจฉรา ชีวพันธ์ *"แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว"*[3] โดยธิดา วัฒนกุล *"อิทธิพลทางพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์"*[4] โดยพงศ์เชษฐ์ รุจิรชุณห์ และ **บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในด้านศาสนา** โดยจำนง ทองประเสริฐ[5] เป็นต้น

มีงานวิจัยบางเรื่องศึกษาความคิดด้านต่าง ๆ ของบุคคลที่เน้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของความคิด เช่น *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยา*

---

[2] อัจฉรา ชีวพันธ์, *"แนวความคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"* รายงานผลการวิจัย เงินทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

[3] ธิดา วัฒนกุล, *"แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* วิทยานิพนธ์แผนกวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.

[4] พงศ์เชษฐ์ รุจิรชุณห์, *"อิทธิพลทางพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์"* วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

[5] จำนง ทองประเสริฐ, **บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในด้านศาสนา** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก, 2547.

ธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)" โดยศิริ พุทธมาศ [6] แต่ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มิได้ตระหนักว่า มีความแตกต่างระหว่างความคิดที่แท้จริงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กับความคิดที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพยายามปลูกฝังผ่านแบบเรียน นอกจากนี้ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์มิได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความคิดที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอ กับความคิดที่เสนอโดยปัญญาชนสำคัญหลายพระองค์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

มีงานวิจัยบางเรื่องที่เชื่อมโยงความคิดของปัญญาชนเข้ากับบริบททางการเมือง แต่เป็นการวิเคราะห์ความคิดของปัญญาชนเพียงคนเดียว ไม่ได้พิจารณาความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงตลอดจนความแตกต่างและความขัดแย้งทางความคิดที่มีอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ งานวิจัยที่ศึกษาในลักษณะนี้มีหลายเรื่อง เช่น *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์"* โดยวัลย์วิภา จรูญโรจน์[7] *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"* โดยนฤมล ธีรวัฒน์[8] *"พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินการปกครองประเทศ"* โดยสุรีย์ ทรัพย์สุนทร[9] และ **บัลลังก์พระปิยะ บทวิเคราะห์พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์** โดยดวงดาว ยังสามารถ[10] เป็นต้น

ส่วนความคิดของปัญญาชนบางคนที่แสดงออกในการเขียนประวัติศาสตร์ หรือในการสร้างละครและเพลงที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอดีต ก็ได้รับความสนใจมากจนมีการศึกษาไว้ไม่น้อย เช่น นิธิ

---

[6] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529

[7] วัลย์วิภา จรูญโรจน์, *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520,

[8] นฤมล ธีรวัฒน์, *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

[9] สุรีย์ ทรัพย์สุนทร, *"พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินการปกครองประเทศ"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

[10] ดวงดาว ยังสามารถ **บัลลังก์พระปิยะ บทวิเคราะห์พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537.

เอียวศรีวงศ์ ศึกษาความคิดในการเขียนประวัติศาสตร์ของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[11] ประอรรัตน์ บูรณมาตร์ ศึกษาความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ[12] เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส ศึกษาความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์[13] ซึ่งอัญชลี สุสายัณห์แปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์ในชื่อ **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน**[14] เป็นต้น

มีงานวิจัยบางเรื่อง พยายามศึกษาเปรียบเทียบความคิดของปัญญาชนสำคัญหลายคน และเน้นการวิเคราะห์แนวความคิดที่แตกต่างกัน เช่น วิทยากร เชียงกูล ศึกษาเปรียบเทียบความคิดของปัญญาชน 3 คน ได้แก่ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ทั้งนี้โดยเน้นเฉพาะความคิดและจุดยืนทางการเมืองของปัญญาชนที่แสดงออกอย่างตรงไปตรงมาในงานเขียนของปัญญาชน แต่มิได้มองไปถึงความหมายทางการเมืองที่แฝงเร้นอยู่เบื้องหลังความคิดที่ปัญญาชนเสนอต่อสังคม[15]

งานเขียนบางเรื่องศึกษาความคิดของปัญญาชนไทยในช่วงเวลาหลายทศวรรษ แต่ศึกษาเฉพาะความคิดบางเรื่อง เช่น พระไพศาล วิสาโล ศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดทางพุทธศาสนา[16] ประจักษ์ ก้องกีรติ ศึกษาความคิดในระดับ *"วาทกรรม"* ที่ปัญญาชนฝ่ายซ้ายของไทยสร้างขึ้น เน้นการรื้อฟื้นวาทกรรมดังกล่าวในทศวรรษ 2510 และอิทธิพลของวาทกรรมอื่น ๆ ที่ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516[17] อันเป็นการศึกษาในแง่มุมทางการเมืองวัฒนธรรม

---

[11] นิธิ เอียวศรีวงศ์ "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับอาโนลด์ ทอน์ยบี ใน **ปรัชญาประวัติศาสตร์** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516. และ "สองร้อยปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย และทางข้างหน้า" **ศิลปวัฒนธรรม** 7, 4 (กุมภาพันธ์ 2529).

[12] ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

[13] Craig J. Reynolds, **Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today**. Cornell University: Southeast Asia Program, 1987.

[14] เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส, **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** แปลโดย อัญชลี สุสายัณห์ กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2534.

[15] วิทยากร เชียงกูล, **ศึกษาบทบาทและแนวคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. กรุงเทพฯ: ผลึก, 2538.

[16] พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.

[17] ประจักษ์ ก้องกีรติ, **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชน ก่อน 14 ตุลา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

นอกจากนี้ ยังมีผลงานในรูปบทความอีกจำนวนมาก เช่น บทวิเคราะห์เกี่ยวกับท่านพุทธทาสภิกขุ ในหนังสือ **พุทธทาส พุทธธรรม**[18] และหนังสืออีกหลายเล่มที่ตีพิมพ์ในวาระครบ 100 ปี พุทธทาสภิกขุ แต่บทความเหล่านี้มิได้ศึกษาในแง่ของอิทธิพลทางความคิดของปัญญาชนว่ามีผลต่อวิธีคิดของคนไทยเพียงใดและอย่างไร

2. **งานเขียนเกี่ยวกับความคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลในสังคมไทย หรือวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวความคิดในเรื่องเดียวกันของคนกลุ่มต่าง ๆ** เช่น เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวณิช เขียน *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ซึ่งเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ที่เสนอโดยนักคิดและนักการเมือง 4 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มซอยราชครู กลุ่มสถานีวิทยุสองศูนย์ พลเอกแสวง เสนาณรงค์ และกลุ่มอนุรักษ์นิยมในระหว่างทศวรรษ 2490-2500[19] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ศึกษา **ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย** ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ.2475[20] เน้นสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการปรับเปลี่ยนสำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มใหม่ที่เป็นผู้ผลักดันให้เกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475. เกษียร เตชะพีระ ในบทวิเคราะห์เรื่อง *"โลกานุวัตร VS วัฒนธรรมชุมชน"* เปรียบเทียบแนวความคิดของปัญญาชนที่เป็นนักวิชาการจำนวน 8 คน ซึ่งได้เสนอทางเลือกแก่สังคมไทยแตกต่างกัน โดยเรียกฝ่ายหนึ่งว่า *"ปีกโลกานุวัตร"* และอีกฝ่ายหนึ่ง;jk *"ปีกวัฒนธรรมชุมชน"* คือเปรียบเทียบระหว่างแนวความคิดของสุวินัย ภรณวลัย กับฉัตรทิพย์ นาถสุภา, อเนก เหล่าธรรมทัศน์ กับเสน่ห์ จามริก, ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับนิธิ เอียวศรีวงศ์ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ กับสุลักษณ์ ศิวรักษ์[21]

อนึ่ง ได้เคยมีการศึกษาความคิดของ *"นักคิดอาวุโส"* ร่วมสมัย จำนวน 10 คน ในโครงการวิจัยเรื่อง *"เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส"* โดยนักวิจัยแต่ละคนทำการศึกษาความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสหนึ่งคน ซึ่ง *"นักคิดอาวุโส"* ที่ได้รับเลือกมาศึกษาว่ามีความคิดและความใฝ่ฝันเกี่ยวกับสังคมไทยอย่างไรบ้าง ได้แก่ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) (พระพรหมคุณาภรณ์ในปัจจุบัน) ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร์ สยามวาลา ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

---

[18] พิทยา ว่องกุล (บรรณาธิการ), **พุทธทาส พุทธธรรม** กรุงเทพฯ: สายธาร, 2549.

[19] เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวณิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2536.

[20] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

[21] เกษียร เตชะพีระ, **วิวาทะโลกานุวัตร**. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538.

ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต และ พลเอกสายหยุด เกิดผล แต่นักวิจัยในโครงการนี้ไม่ได้ทำการวิเคราะห์แนวความคิดของนักคิดอาวุโสที่แต่ละคนศึกษาภายใต้กรอบความคิดเดียวกัน และมิได้ทำการเปรียบเทียบความคิดของนักคิดอาวุโส รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างนักคิดเหล่านั้น นอกจากนี้การที่โครงการวิจัยดังกล่าวนี้มุ่งศึกษาความคิดของนักคิดร่วมสมัย ทำให้มิได้วิเคราะห์มรดกของวัฒนธรรมทางความคิดที่นักคิดร่วมสมัยได้รับมาจากปัญญาชนไทยในอดีต รวมทั้งมิได้มองในแง่ที่นักคิดร่วมสมัยมีปฏิกิริยาต่อความคิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากอดีตด้วย

3. **งานเขียนที่ช่วยสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดขึ้นและการขยายตัวของจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติ"* และลัทธิชาตินิยม** เช่น เบเนดิกส์ แอนเดอร์สัน กล่าวถึง *"ชาติ"* ในแง่ของชุมชนในจินตนาการ ซึ่งจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* แตกต่างจากจินตภาพชาติในยุโรป ในแง่ที่เป็นชาตินิยมที่ทางราชการสร้างขึ้นและทำการปลูกฝังแก่คนในสังคม (Official nationalism) ในขณะที่จินตนากรรม *"ชาติ"* ในยุโรป เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม ผ่านการพิมพ์เป็นสำคัญ[22] ส่วนนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ศึกษาความคิดชาตินิยมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นกลางทั้งในและนอกระบบราชการ[23] ซึ่งช่วยให้วิเคราะห์ต่อไปได้ว่า ปัญญาชนหลายพระองค์ที่ต้องการจรรโลงระบอบดังกล่าว จำเป็นจะต้องเร่งนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้มีอิทธิพลเหนือความคิดที่คนชั้นกลางเหล่านั้นนิยาม นอกจากนี้นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ยังศึกษาความคิดทางเศรษฐกิจและความคิดทางการเมืองที่เกี่ยวเนื่องกับการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ดังปรากฏในหนังสือ **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** 2475[24] และ **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.**2475[25]

งานเขียนของสมเกียรติ วันทะนะ *"สังคมไทยในมโนภาพของสี่นักคิดไทยสมัยใหม่"* เปรียบเทียบจินตภาพหรือ *"มโนภาพสังคมไทย"* ที่นักคิด 4 ท่าน (ซึ่งเป็นตัวแทนของกระแสความคิดสำคัญ 4 กระแส) ได้สร้างขึ้น ได้แก่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หลวงวิจิตรวาทการ จิตร ภูมิ

---

[22] Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** London and New York: Verso, 1991.

[23] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" **รัฐศาสตร์สาร** ฉบับ 21/3 (2542): 1-104.

[24] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546.

[25] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.**2475. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับโครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535.

ศักดิ์ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ สมเกียรติชี้ให้เห็นว่ามโนทัศน์ของนักคิดทั้งสี่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ แต่สมเกียรติใช้ทฤษฎีของเฮเดน ไวท์ (Hayden White) ใน **Matahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe**[26] เป็นกรอบในการวิเคราะห์ และวิเคราะห์ไว้โดยย่อเท่านั้น อีกทั้งมิได้อธิบายสาเหตุหรือบริบททางสังคม ที่ส่งผลให้ปัญญาชนมี *"มโนภาพ สังคมไทย"* แตกต่างกัน[27]

4. งานเขียนเกี่ยวกับอัตลักษณ์ไทย

งานเขียนเกี่ยวกับอัตลักษณ์ไทยมีจำนวนน้อย เช่น สก็อต บาร์เม (Scot Brame) ซึ่งศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ[28] เกษียร เตชะพีระ เขียนเรื่อง *"บริโภคความเป็นไทย"*[29] เน้นการวิเคราะห์และพิสูจน์ให้เห็นความหมายที่ลื่นไหลของ *"ความเป็นไทย"* เมื่อ *"ความเป็นไทย"* ได้กลายเป็นสินค้า ที่กลุ่มทุนหลายสัญชาติสามารถสร้าง *"ความเป็นไทย"* ให้แก่สินค้าของตน เพื่อประโยชน์ในการแข่งขันในตลาด ซึ่งผู้ซื้อมีความต้องการที่จะบริโภค *"ความเป็นไทย"* เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตน แม้ว่างานเขียนบางเรื่องในกลุ่มนี้จะมิได้ใช้แนวพินิจทางประวัติศาสตร์ในการมองความเปลี่ยนแปลงระยะยาวของอัตลักษณ์ไทยที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม แต่ก็มีประโยชน์อย่างมากในแง่ที่ทำให้เห็นลู่ทางในการศึกษาความหมายของ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีพลวัต

โครงการวิจัย **ประวัติศาสตร์การสร้างวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535** จึงมีความแตกต่างจากงานเขียนของผู้อื่น เพราะศึกษาปัญญาชนไทยจำนวน 10 คน ที่ได้สร้าง สืบทอด และปรับเปลี่ยนความคิด ในช่วงเวลาถึงหนึ่งศตวรรษ โดยพยายามศึกษาความคิดที่ปัญญาชนกลุ่มนี้เสนอต่อสังคม ในประเด็นที่เห็นว่ามีความสำคัญหรือมีอิทธิพลสูงต่อสังคม นั่นคือความคิด *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เป็นการศึกษาช่วงเวลาค่อนข้างยาวคือประมาณหนึ่งศตวรรษ

---

[26] Hayden White, **Matahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe** , Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1973.

[27] สมเกียรติ วันทะนะ "สังคมไทย" ในมโนภาพของสี่นักคิดไทยสมัยใหม่" **จดหมายข่าวสังคมศาสตร์** สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 10, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531): 91-114.

[28] Scot Barme, **Luang Wichit Wathakan and a Creation of a Thai Identity**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993.

[29] เกษียร เตชะพีระ, "บริโภคความเป็นไทย" ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ) **จินตนาการสู่ปี 2000** กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2538.

โดยพิจารณาความคิดที่ปัญญาชนเสนอในบริบททางประวัติศาสตร์ เน้นการวิเคราะห์บริบททางการเมืองและวัฒนธรรมทางความคิด ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในแต่ละยุค และพิจารณาความสัมพันธ์ทางความคิดที่ปัญญาชนทั้งหลายในกลุ่มสร้างขึ้น ทั้งนี้ หวังว่าจะช่วยให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งและรอบด้านถึงที่มาของวิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ซึ่งมีผลต่อแนวทางในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติการทางสังคมของคนไทยตลอดมา

อนึ่ง ในการเขียนรายงานผลการวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยมิได้ให้เนื้อที่แก่ปัญญาชนแต่ละพระองค์หรือแต่ละคนอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ เนื่องจากรายงานผลการวิจัยเกี่ยวกับปัญญาชนบางพระองค์และบางคนได้รับการตีพิมพ์ไปแล้ว **รายงานผลการวิจัยฉบับนี้จึงให้เนื้อที่ส่วนใหญ่แก่รายงานผลการวิจัยส่วนที่เขียนขึ้นมาใหม่ ได้แก่ ส่วนที่เกี่ยวกับการนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน และสุลักษณ์ ศิวรักษ์**

สำหรับผลการวิจัยเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏในรายงานผลการวิจัยฉบับนี้ แม้ว่าส่วนหนึ่งจะสรุปมาจากบทความของผู้วิจัย เรื่อง The Establishment of Identities in the Absolute Monarchy States[30] แต่ส่วนใหญ่แล้วเขียนขึ้นใหม่จากการค้นคว้าเพิ่มเติม ส่วนการนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หลวงวิจิตรวาทการ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น ส่วนใหญ่แล้วสรุปมาจากหนังสือของผู้วิจัย เรื่อง **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**[31] เรื่อง **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**[32] และเรื่อง **คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย"**[33] ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2545 พ.ศ.2546 และ พ.ศ.2550 ตามลำดับ เหตุที่ต้องนำผลการวิจัย

---

[30] Saichol Sattayanurak, "Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State" **Journal of the Siam Society** Volume 90 Parts 1&2 2002: 101-124.

[31] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[32] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[33] สายชล สัตยานุรักษ์, **คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย"** กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. (หนังสือนี้มาจากรายงานผลการวิจัย เรื่อง "การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช").

ที่เคยได้รับการตีพิมพ์แล้วมาเขียนรวมไว้ในที่นี้ ก็เนื่องจากต้องการให้เห็นภาพรวมของการนิยามความหมาย *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* กับการสืบทอดและปรับเปลี่ยนความหมายดังกล่าว ในผลงานของปัญญาชนที่ทรงอิทธิพลสูงที่สุดในช่วงหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมาอย่างชัดเจน นั่นเอง

บทที่ 2

การสร้าง "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจาก *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย เป็นผลมาจากความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยาม และทำการปลูกฝังลงไปในความรู้สึกนึกคิดของคนไทย แม้ว่าปัญญาชนในยุคหลังจะได้ทำการเลือกสรรความคิดเฉพาะบางส่วนมาสืบทอด และ/หรือปรับเปลี่ยนความหมายของความคิดบางประการไปจากเดิมไม่น้อย แต่กรอบโครงหลักทางความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สถาปนาเอาไว้ ได้รับการเน้นอย่างมากในระยะหลัง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ละเอียดชัดเจน

ก่อนหน้ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นอุดมการณ์ของรัฐที่สร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยังไม่เกิดขึ้น เนื่องจากยังไม่มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และรัฐไทยในเวลานั้นยังไม่มีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน อุดมการณ์ของรัฐมาจากความคิดทางศาสนา ทั้งฮินดูและพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นเส้นแบ่งที่ชัดเจนตายตัวระหว่างศาสนาทั้งสองยังไม่เกิดขึ้น[18]

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความคิดทางพุทธศาสนาได้รับการเน้นจนมีความสำคัญมากขึ้น อุดมการณ์ของรัฐในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีสาระสำคัญว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระมหาธรรมิกราชาธิราชเพราะพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่พระราชทาน *"โอวาทานุศาสน์"* สั่งสอนให้คนเข้าใจธรรมและประพฤติธรรม หากผู้ใดประพฤติผิดธรรมก็จะทรงตัดสินคดีความอย่าง *"ยุกติธรรม"* คือถูกต้องตามหลักธรรม สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรจึงได้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งทำให้มีโอกาสเข้าใจธรรมะ และสามารถทำบุญให้ทานสร้างกองการกุศล อันจะส่งผลให้เข้าใกล้อุดมคติของชีวิตคือพระนิพพานมากขึ้น ทุกคนจึงควรกตัญญูกตเวทีด้วยการปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ เช่น

---

[18] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พรมแดนของศาสนา" ใน **ก่อนยุคพระศรีอาริย์ ว่าด้วยศาสนา ความเชื่อ และศีลธรรม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 59-64.

ไพร่ทุกคนจะต้อง *"เอาเรี่ยวแรงเป็นแดนแทนพระเดชพระคุณจึ่งจะชอบ"*[19] ดังนั้น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การทำให้ทุกคนในรัฐมีความสำนึกหรือมีจินตนาการว่าเป็นคน ***"ชาติ"*** เดียวกัน จึงไม่เกิดขึ้น ความรุ่งเรืองของรัฐแสดงออกด้วยการมีคนหลาย *"ชาติภาษา"* เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหาธรรมิกราชาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงแม้ว่าจะเริ่มมีการจำแนก ***"ชาติภาษา"*** ต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง**นางนพมาศ**และ**จารึกวัดพระเชตุพน** ซึ่งมีการระบุถึง *"ชาติภาษา"* ต่าง ๆ ถึง 32 ชาติภาษา เพื่อเป็นความรู้ของคนในสมัยนั้น โดยที่ผู้เขียนตั้งใจจะให้หมายถึงคนที่มีจริง ในโลกที่เป็นจริง ตามทัศนะแบบมนุษยนิยมและสัจนิยม[20] แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ยังมิได้กล่าวถึง *"ชาติ"* ในฐานะที่เป็นชุมชนในจินตนาการเพื่อเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนใน *"ชาติ"* แต่อย่างใด

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อเศรษฐกิจและสังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาริง และสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ รวมทั้งมีการขยายอำนาจทางทหารและอิทธิพลทางวัฒนธรรมของตะวันตกในรูปของความรู้ต่าง ๆ ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบตะวันตก ในขณะที่จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิของไทยกำลังเสื่อมลง[21] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ของรัฐเป็นอันมาก เช่น การประกาศว่าพระมหากษัตริย์มิใช่พระโพธิสัตว์ พระราชอำนาจของพระองค์มาจากสัญญาประชาคม ทรงมีพระบารมีอันเกิดจากการสืบสันตติวงศ์ และทรงเป็นมนุษย์ที่มีความรอบรู้ซึ่งทำให้สามารถสร้างระเบียบและประโยชน์สุขแก่คนทุกกลุ่ม[22] การปรับเปลี่ยนทางอุดมการณ์เช่นนี้ นอกจากจะเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองในเวลานั้น ที่ขุนนางตระกูลบุนนาคมีอำนาจเหนือองค์พระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำให้พระราชอำนาจของพระองค์มีมากขึ้น และมีความมั่นคงเพียงพอที่จะทรงมีบทบาทเป็นผู้นำในการทำ

---

[19] สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

[20] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ" ใน **ปากไก่และใบเรือ** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ่งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538. หน้า 432.

[21] สายชล สัตยานุรักษ์, "ผลกระทบของหมอบลัดเลย์ต่อสังคมไทย" **อักษรศาสตร์พิจารณ์** 18,1 (มกราคม 2529): 1-30.

[22] โปรดดูรายละเอียดใน พงศ์ธิดา เกษมสิน, "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงฐานะพระมหากษัตริย์" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ให้ประเทศสยามดำรงไว้ซึ่งอิสรภาพและมีความเจริญรุ่งเรือง [23] นอกจากนี้การสถาปนาอุดมการณ์ใหม่ยังเอื้อต่อการวางรากฐานทางการเมืองและวัฒนธรรม ที่จะช่วยให้รัชกาลของพระราชโอรสซึ่งจะเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ มีความมั่นคงและสามารถตอบสนองต่อปัญหาใหม่ ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและปัญหาทางเศรษฐกิจ-การเมืองอันยุ่งยากและซับซ้อนทั้งภายในและระหว่างประเทศ

ปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งในรัชกาลที่ 4 ก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นอุดมการณ์ ***"เมืองไทยนี้ดี"*** ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ไม่ว่าศิลาจารึกหลักนี้จะได้รับการสร้างโดยใครและตั้งแต่เมื่อใดก็ตาม แต่พระองค์ทรงเป็นผู้เผยแพร่เนื้อหาของจารึกหลักนี้ให้ปรากฏแก่มหาชน **อุดมการณ์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ในจารึกหลักที่ 1 มีสาระสำคัญว่า ระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของเมืองไทย เป็นผลมาจากการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงใกล้ชิดประชาชน ทรงรับรองกรรมสิทธิ์เอกชนและเปิดเสรีทางการค้า ทรงอำนวยความยุติธรรมในการตัดสินคดีความ และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา รวมทั้งทรงสอนศีลธรรมแก่คนทั้งหลาย เมื่อประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของเมืองไทยแล้ว ก็ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* อย่างแท้จริง จึงสมควรที่ชาวสยามทุกคนจะรัก *"เมืองไทย"* และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่ง *"เมืองไทย"* อย่างเต็มที่**

นอกจากการเผยแพร่จารึกหลักที่ 1 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงวางรากฐานทางความคิดอีกหลายด้านเพื่อเป็นฐานให้แก่อุดมการณ์ใหม่ ที่สำคัญได้แก่การปรับเปลี่ยนความคิดทางพุทธศาสนา เพื่อให้สอดคล้องกับโลกทัศน์แบบ *"กระฎุมพี"* ของชนชั้นนำในเวลานั้น[24] ดังปรากฏในการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย อันทำให้เกิดพุทธศาสนาแบบที่เน้นอุดมคติที่จะบรรลุได้ในโลกนี้มากขึ้น รวมทั้งเน้นหลักธรรมที่สามารถปฏิบัติได้จริงในชีวิต และเน้นว่า *"สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ"*[25] ที่สำคัญก็คือเน้นให้ทุกคนและทุกท้องถิ่นทำการศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก ซึ่งเอื้อต่อการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความคิดทางศาสนาทั่วประเทศ อีกทั้งยังทรงวางรากฐานการปรับเปลี่ยนพระราชพิธีให้เป็นพุทธหรือ *"เป็นไทย"* มากขึ้น ทรงพยายามปรับเปลี่ยนความทรงจำ

---

[23] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

[24] โปรดดูโลกทัศน์แบบกระฎุมพีใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์" ใน **ปากไก่และใบเรือ** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ่งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538. หน้า 19-291.

[25] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530. หน้า 6-23.

ของชนชั้นนำด้วยการชำระพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และทรงริเริ่มกำหนดภาษาไทยกับมารยาทไทยให้เหมาะแก่สังคมไทยสมัยใหม่ ที่จะมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมมากขึ้นภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

แม้ว่าในรัชกาลที่ 4 จะยังไม่เกิดการนิยามความหมายของ *"ชาติสยาม"* และ *"ชาติไทย"* อย่างชัดเจน แต่พระราชกรณียกิจต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ช่วยวางรากฐานอันสำคัญยิ่งสำหรับการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์รัฐและการสถาปนาความหมาย *"เมืองไทย"* *"ชาติสยาม"* และ *"ชาติไทย"* โดยพระราชโอรส คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในเวลาต่อมา

การนิยามความหมายของ *"ชาติสยาม"* และ *"ชาติไทย"* เกิดขึ้นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 เพื่อตอบสนองปัญหาในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือทุกส่วนของรัฐอย่างเท่าเทียมกันในทางทฤษฎีนั้น จะเป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติก็ต่อเมื่อคนทั้งประเทศตระหนักถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการมีชะตากรรมร่วมกันภายใต้การปกครองของพระองค์ เมื่อใดก็ตามที่มีเหตุดีหรือเหตุร้ายเกิดขึ้นแก่คนในเขตใดเขตหนึ่ง ก็จะส่งผลกระทบต่อคนในเขตอื่น ๆ และการกระทำใด ๆ ของรัฐบาลย่อมจะส่งผลแก่คนในทุก ๆ ส่วนของประเทศ

ใน พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัส ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง**การนิยามความหมายของ *"ชาติสยาม"* ที่ประกอบขึ้นด้วย *"ไทยลาวซานทั้งปวง"* ซึ่ง *"พูดภาษาอันเดียวกันเพี้ยนกันบ้าง"* และอยู่ภายใต้พระราชอำนาจกับการอุปถัมภ์บำรุงของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยาม** ดังความต่อไปนี้

> *...ความจริงที่เราสามารถจัดการบ้านเมืองได้สำเร็จตลอดทั่วไปในพระราชอาณาเขตรอันกอบด้วยหัวเมืองทั้งหลาย แผ่ขยายอยู่ในพื้นแผ่นดินอันไพศาล มีราษฎรอาไศรยอยู่ พูดภาษาอันเดียวกันเพี้ยนกันบ้างดังนี้ เปนเหตุที่เต็มใจยินดีของเราเปนอันมาก* ***ไทยลาวซานทั้งปวงนี้ ก็นับถือตัวเปนพวกอยู่ในชาติเดียวกันอันหนึ่ง แลตั้งตาหมายว่าเราเปนเจ้าเปนใหญ่ผู้อุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น***[26]

---

[26] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ.2417 ถึง พ.ศ.2453)** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2458, หน้า 41. (เน้นโดยผู้วิจัย).

สถานการณ์ในรัชกาลที่ 5 นับว่าแตกต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก เพราะพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นทรงปกครอง เก็บภาษี และตัดสินคดีความ โดยอาศัยกลไกของระบบไพร่ จึงไม่จำเป็นต้องสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อีกทั้งวิถีการผลิตหลักยังเป็นแบบศักดินา ซึ่งทำให้การค้าที่เชื่อมโยงคนในอาณาบริเวณต่าง ๆ เข้าหากันยังมีอย่างจำกัด คนส่วนใหญ่อยู่ในระบบการผลิตแบบพอยังชีพและส่งส่วยแก่นาย ความผันผวนที่มีต่อคนในอาณาบริเวณหนึ่ง ๆ แทบจะไม่มีผลกระทบต่อคนที่อยู่ในอาณาบริเวณอื่น ๆ แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันก็ตาม ส่วนเจ้าเมืองและกรมการแต่ละเมืองส่วนใหญ่แล้วต่างก็สืบทอดอำนาจในสายตระกูลหรือแย่งชิงอำนาจกับตระกูลอื่นในท้องถิ่น ในขณะที่อุดมการณ์ทางการเมืองที่ตกทอดมา ก็เน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับ *"สมณชีพราหมณ์อานาประชาราษฎร"* ในแง่ที่แต่ละคนจะต้องพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อจะบรรลุนิพพาน ดังกล่าวมาแล้ว พสกนิกรในรัฐจึงไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองเดียวกันอย่างแท้จริง

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีความสำนึกทางเวลาแบบก้าวหน้าแทนความเชื่อในคติปัญจอันตรธาน และทรงมีพระราชประสงค์จะทำให้พระมหากษัตริย์อยู่ในสถานะผู้กำหนด *"วิถีของประวัติศาสตร์"*[27] อย่างแท้จริง แต่การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางก็ยังไม่อาจเกิดขึ้นได้ พระองค์ต้องทรงรักษาระบบไพร่และทาสเอาไว้ และอำนาจทางการเมืองส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ในมือของขุนนางในส่วนกลางและตระกูลผู้นำในท้องถิ่นต่าง ๆ

ดังนั้น ในรัชกาลที่ 5 ขณะที่ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครอง ก็มีความจำเป็นต้องสถาปนาอุดมการณ์และโลกทัศน์ใหม่ เพื่อเป็นฐานทางความคิดให้แก่ระบอบการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้พระราชอำนาจ และเป็นอุดมการณ์กับโลกทัศน์ที่เอื้อต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งระบบไพร่และระบบทาสกำลังสลายตัวลงไป ในการนี้ปัญญาชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างสำนึก *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ขึ้นมา แล้วนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ต่อการเสริมสร้างพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของพระมหากษัตริย์ และการจัดระเบียบสังคมในลักษณะของการแบ่งชั้นตามหลักชาติวุฒิ เพื่อช่วยในการจรรโลงระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน รวมทั้งเพื่อให้สามารถเผชิญกับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศสได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

---

[27] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

เจ้าอยู่หัวทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า *"การภายนอกย่อมหนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำช้า...ไม่ได้ การสมัครสมานภายในต้องเรียบร้อยโดยเร็ว ไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา"*[28]

การสร้างจินตภาพ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้เกิดขึ้นในสำนึกของคนทั้งปวง จะช่วยในการจัดระเบียบสังคม พร้อมทั้งช่วยลดความแตกต่างและความขัดแย้ง ทั้งระหว่างชนชั้น ระหว่างชาติพันธุ์ และระหว่างท้องถิ่นกับส่วนกลาง ฯลฯ รวมตลอดไปถึงความขัดแย้งส่วนบุคคล เอื้อให้สภาวะที่มี *"เอกภาพ" "การสมัครสมานภายใน"* หรือ *"ความสามัคคีภายในชาติ"* สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะการมีความสำนึกและจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติสยาม"*[29] หรือ *"ชาติไทย"* ร่วมกัน จะทำให้คนทั้งปวงตระหนักว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำของ *"ชาติ"* ที่จะทำให้ *"ชาติ"* มีอิสรภาพ มีระเบียบ มีความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า โดยที่ทุกคนใน *"ชาติ"* จะได้รับผลดีจากสภาวการณ์ดังกล่าว ในขณะที่ความสำนึกในความสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* จะช่วยทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมและเกิดการยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยที่คนแต่ละชั้นมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองไม่เท่าเทียมกันและมีหน้าที่ต่อ *"ชาติ"* แตกต่างกันตามระดับของชาติวุฒิ ความจงรักภักดี และความรู้ความสามารถที่มีอยู่

การวางรากฐานความคิดเรื่อง "ชาติ"

แม้ว่าในรัชกาลที่ 5 จะยังไม่มีการสร้างมโนทัศน์ *"ชาติสยาม"* หรือ *"ชาติไทย"* ขึ้นมาอย่างละเอียดชัดเจน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงมีพระราชดำรัส พระราชนิพนธ์ และพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อสร้างความสำนึกในเรื่อง *"ชาติ"* และ *"ความรักชาติ"* อันเป็นการวางรากฐานให้แก่มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่จะได้รับการนิยามอย่างจริงจังในรัชกาลต่อมา

---

[28] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาส่วนพระองค์ พระราชทานสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิต สยามมกุฎราชกุมาร ในวโรกาสวันพระราชสมภพครบ 25 พรรษา ใน พ.ศ.**2436 อ้างในพรเพ็ญ ฮั่นตระกูล, "รัชกาลที่ 5 กับฝรั่งเศสและเวียดนาม" ใน **รัชกาลที่** 5 : **สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อรอนงค์ ทิพย์พิมล บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547. หน้า 501-502.

[29] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า *"ชาติสยาม"* ในพระราชนิพนธ์และพระราชดำรัสหลายครั้งตั้งแต่ทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา

ในรัชกาลที่ 5 นี้ ความคิดความเชื่อใหม่ ๆ ที่เป็นภัยต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ก่อตัวขึ้นมาในคนหลายกลุ่ม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า การศึกษาในโรงเรียนจีนและโรงเรียนฝรั่งที่แพร่หลายขึ้นนั้น มีส่วนอย่างมากในการทำให้คนมีความรู้และความคิดใหม่ ที่จะส่งผลให้คลายความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา[30] ความคิดทางสังคมและการเมืองใหม่บางประการปรากฏในหมู่ชนชั้นสูงด้วย เช่น กรณีเจ้านายข้าราชการกลุ่มหนึ่งซึ่งนำโดยพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ *"กราบบังคมทูลถวายความเห็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใน ร.ศ. 103"* โดยเสนอให้มีการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา ที่จะส่งผลให้เกิดความเสมอภาค เสรีภาพ และความยุติธรรม[31] หรือกรณี *"เทียนวรรณ"* เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิรูปสังคมและการเมืองผ่านทางหนังสือพิมพ์[32] ก็บั่นทอนความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่นกัน ถึงแม้ว่าผลกระทบที่ชัดเจนจะยังไม่เกิดขึ้นในเวลานั้น แต่การคาดการณ์ว่าความคิดความเชื่อใหม่ ๆ เหล่านั้นจะมีอิทธิพลมากขึ้นในอนาคต ก็ทำให้ชนชั้นนำต้องหาทางป้องกันแก้ไขไว้ล่วงหน้า นอกจากนี้ การปกครองประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังตกอยู่ภายใต้แรงกดดันของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งอาจอ้างเอาการกดขี่ราษฎรตลอดจนความป่าเถื่อนล้าหลังในด้านต่าง ๆ เป็นเหตุผลในการยึดครองเข้ายึดประเทศสยามเป็นอาณานิคมอีกด้วย

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวมานี้ การสถาปนาอุดมการณ์ใหม่จึงมีความสำคัญอย่างมาก เพราะนอกจากจะช่วยลดปัญหาข้างต้นแล้ว ยังช่วยสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในประเทศที่ทุกคนเคารพต่อพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์ และยอมรับสถานะความเป็น *"ผู้นำ"* ของพระมหากษัตริย์ในการ *"เลือกฟั้น"* สิ่งที่จะรับเข้ามาในบ้านเมือง ขณะเดียวกันอุดมการณ์ใหม่ยังจำเป็นสำหรับการจัดระเบียบและควบคุมสังคมแทนระบบไพร่และทาส ดังนั้น ในปลายรัชกาล เมื่อกระบวนการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้บรรลุความสำเร็จมากพอสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงดำเนินการสร้างมโนทัศน์ ***"ชาติไทย"* อันมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"*** อย่างจริงจัง

---

[30] ห.จ.ช., ร.5 ศ.5/81. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 129.

[31] ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กับ "คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103" **ศิลปวัฒนธรรม** 24, 12 (ตุลาคม 2546): 73-83.

[32] ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "เทียนวรรณ: ไพร่กระฎุมพีคนแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์" **ศิลปวัฒนธรรม** 26, 9 (2548): 80-103.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ก่อนจะถึงปลายรัชกาลนั้น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้จินตนาการ *"ชาติสยาม"* หรือ *"ชาติไทย"* ได้อย่างจำกัด ก็คือการที่ประเทศสยามยังมีเมืองประเทศราช ดังจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ.2434 เมื่อทรงตรา *"พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ.110"* นั้น ก็ยังปรากฏว่า *"ธงบรมราชธวัชมหาสยามมินทร์"* ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์และมีความสำคัญเป็นลำดับแรกนั้น มุ่งเน้นว่า พระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงมีพระราชอำนาจปกครองหลาย *"ประเทศ"* ได้แก่ *"สยามเหนือ สยามใต้ สยามกลาง...ลาวประเทศ...มลายูประเทศ"* ดังความใน *"พระราชบัญญัติที่กำหนดลักษณะธง"* ดังนี้

> *...พื้นในสีขาบ เปนรูปโล่ตราแผ่นดิน มีจักรีไขว้กันอยู่บนโล่...ในโล่ตราแผ่นดินนั้น ช่องบนเปนรูปช้างไอยราพต ...บอกนามสยามเหนือ สยามใต้ สยามกลาง ช่องล่างข้างขวานั้น เปนรูปช้างเผือกพื้นชมพู เปนนามสัญญาแห่งลาวประเทศ ช่องล่างข้างซ้ายนั้น เปนรูปกฤชคดแลตรงสองอันไขว้กัน... บอกสัญญานามมลายูประเทศ...จึ่งเปนบรมราชธวัชสยามมินทร์สำหรับพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามินทร์ แต่พระองค์เดียว*[33]

ส่วน *"ธงชาติ"* ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ มิได้เป็นสัญลักษณ์ของคนทั้งหมดในรัฐ แต่เป็นเพียงสัญลักษณ์ของพ่อค้าและสามัญชน *"สำหรับปักในเรือทั้งหลายของพ่อค้าแลของสามัญชนทั่วไปบรรดาที่เปนชาติสยาม"* และมีความสำคัญในลำดับที่ 14[34]

แต่เมื่อถึงปลายรัชกาล พระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยามได้ *"เสียดินแดน"* หรือเสียเมืองประเทศราชไปมากแล้ว ส่วนที่เหลืออยู่ล้วนตกอยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างมั่นคงมากขึ้น โดยที่ส่วนกลางสามารถขยายอำนาจออกไปจัดการทรัพยากรทั่วประเทศ และใช้กองทัพสมัยใหม่ในการปราบปรามการกบฏใน *"ลาวประเทศ...มลายูประเทศ"* ได้สำเร็จ อีกทั้งมีการสร้างระบบการสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่และการศึกษาแผนใหม่ และมีการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 รวมทั้งมีการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างกว้างขวาง ดังนั้น ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญแก่การสร้างความทรงจำ

---

[33] "พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม** 13 รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 79-80.

[34] "พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม** 13 รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 79-80.

ร่วม (Collective memory) ว่า *"ชาติไทย"* ที่ทรงปกครองนั้นเป็น *"ชาติ"* เก่าแก่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ โดยมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญของความเป็นชาติที่มั่นคงและเจริญรุ่งเรือง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

อย่างไรก็ตาม ก่อนจะถึงปลายรัชกาลที่ 5 นี้ ความสำนึกในเรื่อง *"ชาติไทย"* ในความหมายที่ว่า *"คนชาติไทยก็คือเกิดเปนไทย เกิดในหมู่ชนที่เรียกนามตนว่าไทย"*[35] ได้ก่อตัวขึ้นมาแล้วในหมู่ชนชั้นนำ แต่ยังไม่อาจสร้างเป็นความสำนึกร่วมของคนทั้งประเทศได้ ด้วยเหตุผลที่ประเทศสยามในระยะก่อนทศวรรษ 2430 นั้น ยังมีระบบการเมืองแบบจารีต ที่อำนาจกระจายอยู่ในตระกูลเจ้าเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเจ้าประเทศราชดังที่กล่าวมาแล้ว อีกทั้งยังขาดกลไกที่จะปลูกฝังสำนึกเรื่อง *"ชาติ"* ให้เป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลายอีกด้วย เพราะการศึกษาแผนใหม่สำหรับทวยราษฎร์ และการปฏิรูปการปกครองกับการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ ล้วนแต่กระทำได้อย่างจำกัด ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์ก็เผยแพร่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางในเขตเมืองซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของประเทศ

สำนึกทางการเมืองเรื่อง *"คนชาติไทย"* ของชนชั้นนำ น่าจะเริ่มก่อตัวขึ้นหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ และสนธิสัญญาลักษณะเดียวกันกับชาติอื่น ๆ ซึ่งไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศคู่สัญญาทั้งหลาย เป็นผลให้ชนชั้นนำไทยต้องจำแนก *"ชาติ"* ของคนในพระราชอาณาจักรอย่างละเอียด เมื่อเกิดปัญหากับคน *"ชาติ"* ต่าง ๆ เช่น ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน ลาว มลายู ฯลฯ ถึงแม้ว่าจะเป็นปัญหาประเภทเดียวกันก็ต้องใช้วิธีจัดการกับปัญหาแตกต่างกัน โดยจะต้องคำนึงถึงปัญหา *"การเมือง"* ที่ผูกติดกับปัญหา *"ชนชาติ"* อยู่ตลอดเวลา หากอ่านพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเสนาบดีกระทรวงนครบาล จะเห็นได้ชัดเจนว่ามีการแยกแยะอยู่เสมอว่าคนร้ายเป็นคนชาติใด ผู้เสียหายเป็นคนชาติใด[36] และหากอ่านเอกสารราชการที่บันทึกรายงานการประชุมเสนาบดี ก็จะพบว่ามีการจำแนกเช่นเดียวกันว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนชาติใดบ้าง และการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่มีคนต่างชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็ต้อง

---

[35] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 71-72.

[36] โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่** 2 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 1)** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 2)** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513. และ **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 4** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512.

คำนึงถึงมิติทางการเมืองอย่างละเอียดอ่อน ในสถานการณ์เช่นนี้ **ความสำนึกเรื่อง *"ชาติ"* ที่เกี่ยวโยงกับอำนาจการเมืองจึงก่อตัวขึ้น จนเป็นจุดเริ่มต้นของ *"ชาตินิยม"* ในหมู่ชนชั้นนำ โดยเป็น *"ชาตินิยม"* แบบที่เน้นเอกราชและความเจริญรุ่งเรืองของ *"ชาติ"* ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้นำของ *"ชาติ"***

อาจกล่าวได้ว่า ความสำนึกเรื่อง *"ชาติสยาม"* หรือ *"ชาติไทย"* ของชนชั้นนำ เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งเรือรบฝรั่งเศสปิดปากอ่าวไทย เพราะด้วยความสำนึกหรือจินตนาการ *"ชาติไทย"* ซึ่งมีอำนาจอยู่ในดินแดนแหลมทองนี้เอง ที่ส่งผลให้ชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์แห่ง *"ชาติไทย"* ทรงรู้สึก *"เสียเกียรติยศ"* เป็นอย่างมากเมื่อเกิดเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งฝรั่งเศสนำเรือรบมาปิดปากอ่าวไทย และ *"ชาติไทย"* ต้อง *"เสีย"* ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ความหมายของ *"ชาติไทย"* ในช่วงเวลาดังกล่าว ถึงแม้ว่าจะหมายถึง *"ชาติ"* ของ *"ชนชาติไทย"* แต่ก็มิใช่ *"ชาติ"* ที่ทุกคนใน *"ชาติ"* มีความเสมอภาคกัน หรือครอบครองอำนาจอธิปไตยร่วมกันแต่อย่างใด ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นแบบแผนความสัมพันธ์อันถูกต้องว่า *"ผู้น้อย... ต้องอ่อนน้อมยำเกรงผู้ใหญ่"* ดังความว่า

> *บ้านเมืองจะอยู่เย็นเปนศุขได้ก็ด้วยความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน การที่จะเปนสามัคคีพร้อมเพรียงกันได้นั้น ก็ต้องอาไศรยที่ผู้ใหญ่มีความโอบอ้อมอารีรักใคร่ต่อผู้น้อยโดยสุจริต* ***ผู้น้อยก็ต้องอ่อนน้อมยำเกรงผู้ใหญ่...จึงจะเปนการเรียบร้อยได้***[37]

อย่างไรก็ตาม ทรงระมัดระวังมิให้เกิดการกดขี่ภายในบ้านเมือง ในบริบทที่มีการเผยแพร่ความคิดเรื่องความเสมอภาค เสรีภาพ และประชาธิปไตย เพราะหากมีการกดขี่เกิดขึ้นก็ย่อมแสดงว่าการปกครองของพระองค์มีข้อบกพร่อง และจะทำให้การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบบอบรัฐธรรมนูญเป็นไปโดยชอบธรรม อีกทั้งในเวลานั้นมหาอำนาจก็ต้องการดินแดนและประชากรเพิ่มเติม ซึ่งทำให้ต้องระวังไม่ให้เกิดการกดขี่ราษฎรในพื้นที่ใด ๆ อันจะทำให้ต่างชาติใช้เป็นข้ออ้างในการยึดครองพื้นที่นั้น ๆ เมื่อปรากฏว่า *"ราษฎรในหัวเมืองลาว มีความกลัวเกรงแลเกลียดชังข้าหลวงมาก... การซึ่งเปนเหตุให้ราษฎรลาวได้ความเดือดร้อนเช่นนี้ ก็เหมือนหนึ่งต้อนพวกลาวให้เข้าหาฝรั่งเศส ด้วย*

[37] ห.จ.ช., ร. 5 บ 1.2/4 พระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด.

ฝรั่งเศสมาตั้งถ้าคอยรับอยู่แล้ว" พระองค์ก็ทรงมีพระบรมราชโองการให้ข้าหลวงไต่สวนเอาตัวผู้ผิดมาลงโทษ เพื่อจะ *"รงับความเดือดร้อนของราษฎรให้เย็นใจลง...กลับคืนเข้าภูมิลำเนา"*[38]

ในกรณีการจับผู้ร้ายชาวตองสู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเตือนมิให้มีการทุบตีหรือทรมานผู้ร้าย ดังความว่า

> *ด้วยเมืองพิชัยมีใบบอกเรื่องจับตองสูผู้ร้ายฆ่านั้น...ห้ามอย่าให้เฆี่ยนตี ตอกขื่อ แลอย่าให้ผู้คุมเรียกเงินค่าธรรมเนียมเล็กน้อย...การที่จะจับผู้ร้ายต่อไปอีก...ถ้าไม่ต่อสู้อย่าให้ทุบตีฟันแทงให้เจ็บป่วย ถ้าต่อสู้ให้ต่อสู้บ้างแต่เพียงพอจับได้ อย่าให้ทำโดยความโกรธ จับได้แล้วทุบตีอย่างหนึ่งอย่างใดเปนอันขาด*[39]

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระมัดระวัง มิให้เกิดการกระทำที่จะแสดงให้เห็นว่า ภายใต้การปกครองของพระองค์มีการกดขี่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันอย่างรุนแรง อันจะส่งผลให้คนทั้งหลาย รวมทั้งชาติมหาอำนาจ เห็นว่าระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ยังไม่ดีพอ ไม่ว่าจะเป็นการกดขี่ *"ผู้น้อย"* หรือการกดขี่คนต่างชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในประเทศก็ตาม พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ได้ทรงดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นที่ปรากฏว่าพระองค์ได้ทรงพยายามลดการกดขี่เบียดเบียนภายในประเทศลงอย่างมากที่สุด เป็นต้นว่า ภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเศกครั้งที่ 2 ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้เสนอให้ทรงเลิกระบบทาสนั้น พระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ **"ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่ จ.ศ.**1235" ในทันที เพื่อเน้นว่าทรงตั้งพระทัยจะปกครอง *"เพื่อที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้มีความสุขความเจริญ แก่พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งสมณชีพราหมณ์ประชาราษฎรทั้งปวง"* และการกดขี่เบียดเบียนทั้งปวงที่มีอยู่นั้นก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะกำจัดให้หมดสิ้นไป *"มิให้มีแก่ชนทั้งหลายในพระราชอาณาจักรต่อไป"* **อย่างไรก็ตาม พระองค์จำต้องดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป** ***"ตามเวลาที่ควรแก่กาล"*** ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างในคราวเดียวได้ ดังที่ทรงระบุว่า

---

[38] ห.จ.ช., ร. 5 บ. 1. 2/31 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 176-177.

[39] ห.จ.ช., ร. 5 รล.-กต. เอกสารเย็บเล่ม กระทรวงการต่างประเทศ เล่ม 24 หน้า 106. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 187.

ก็ในประเทศสยามนี้ ธรรมเนียมบ้านเมืองที่เป็นการกดขี่แก่กัน อันไม่ต้องด้วยยุติธรรมนั้น ก็ยังมีอยู่อีกหลายประการ จะต้องคิดลดหย่อนผ่อนเปลี่ยนเสียบ้าง แต่การที่จะผลัดเปลี่ยนธรรมเนียมให้แล้วไปในครั้งเดียวคราวเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องคิดเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาที่ควรแก่กาลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ บ้านเมืองจึ่งจะได้มีความเจริญสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป"[40]

ดังนั้น การลดการกดขี่เบียดเบียนในระยะแรกจึงมีเพียงการยกเลิก *"ธรรมเนียมที่หมอบคลานกราบไหว้"* ซึ่ง *"เหนว่าเปนการกดขี่แก่กันแขงแรงนัก...ไม่ทรงเหนว่ามีประโยชน์แก่บ้านเมืองแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย"*[41] ในเวลาต่อมา จึงได้ขยายมาสู่การมีพระบรมราชโองการห้ามมิให้ข้าราชการทำการกดขี่ประชาชนในเรื่องอื่น ๆ รวมทั้งทรงยกเลิกระบบไพร่และทาส ซึ่งทำให้ชาติตะวันตกแสดงความชื่นชนเป็นอันมากว่าพระองค์พระราชทานเสรีภาพแก่ราษฎร อันทำให้ให้ *"ชาติไทย"* ดูศิวิไลซ์ขึ้นมากในสายตาของต่างชาติ

กลางทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา พระราชดำริเรื่อง *"ชาติ"* และ *"รักชาติ"* ปรากฏในพระราชนิพนธ์และพระราชหัตถเลขาบ่อยครั้ง และทรงใช้คำว่า *"ชาติชาวสยาม"* อยู่เสมอ[42] และเมื่อถึงทศวรรษ 2440 ซึ่งการปฏิรูปการปกครองบรรลุผลมากพอสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามลดความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของประชาชน และสร้างความสำนึกว่าเป็นไทยด้วยกัน เช่น การเปลี่ยนชื่อมณฑลต่าง ๆ ใน พ.ศ.2442 จากชื่อเดิมที่แสดงถึง *"ชนชาติ"* ซึ่งอาศัยอยู่ในมณฑลเหล่านั้น มาเป็นชื่อใหม่ที่เน้นทิศอันเป็นที่ตั้งของมณฑล เช่น จากชื่อ "มณฑลลาวเฉียง" เป็น "*มณฑลพายัพ"* ส่วน *"มณฑลลาวพวน"* เป็น *"มณฑลอุดร"* และ *"มณฑลลาวกาว"* เป็น *"มณฑลอิสาน"* นับเป็นการลบเลือนความ *"ไม่เป็นไทย"* ออกไปจากการรับรู้ของคนทั้งหลาย และพยายามสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ไทยขึ้นมาแทน ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ไว้ ดังต่อไปนี้

---

[40] เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ (ผู้รวบรวม) "ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 115.

[41] เรื่องเดียวกัน.

[42] ห.จ.ช., ร. 5 รล. 3/7 กรมราชเลขาธิการ ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ. 112.

...พระเจ้าอยู่หัว...ทรงริเริ่มปฏิรูประบบการปกครอง เปลี่ยนให้เป็นแบบรวมราชอาณาเขตรไทยให้เปนอันหนึ่งอันเดียวกัน ล้มเลิกประเพณีที่หัวเมืองขึ้นต้องทูลเกล้าฯ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ***เปลี่ยนชื่อ...และยกเลิกการเรียกชื่อราษฎรในมณฑลทั้งสามนั้นว่าลาว***[43]

ใน พ.ศ.2440 เมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ทหารเรือ ในเรื่อพระที่นั่งมหาจักรี โดยทรงเน้นเรื่อง *"รักชาติและรักบ้านเมืองอันเป็นที่เกิด"* ซึ่งเป็นความรู้สึกแบบ Patriotism พร้อมกับทรงสร้างความเชื่อมั่นในความเท่าเทียมระหว่างคนไทยกับชาวตะวันตกในฐานะที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน เพื่อป้องกันมิให้ทหารเรือรู้สึกว่าคนชาติไทยด้อยกว่าคนชาติตะวันตก พระบรมราโชวาทตอนหนึ่งระบุว่า

*เดี๋ยวนี้เราได้มาจากประเทศของเราไกลตั้ง 6000 ไมล์...มาถึงประเทศที่เขาได้เจริญแล้ว ด้วยวิชาการฝ่ายทะเล แลการรุ่งเรืองด้วยการเล่าเรียนแลการปกครองกับทั้งป้องกันอันกวดขันในเขตแดนบ้านเมืองของเขา เพราะ****เขารักชาติและรักบ้านเมืองที่เขาเกิด****...ความเจริญรุ่งเรืองทั้งหลายนี้ ได้เกิดขึ้นเพราะความสังเกตแล้วคิดการประกอบแลเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา อาศัยความอุตส่าห์และความเพียรเปนที่ตั้งเท่านั้น* ***เขาหาได้เปนอย่างอื่น นอกจากเปนมนุษย์เหมือนเราไม่ เราควรจะมีมานะว่าเราก็เปนมนุษย์เช่นเขา*** *ไม่ได้เลวไปกว่าเขาในการที่เกิดมานั้นเลย แต่เพราะว่าเรามีความรู้น้อยกว่าเท่านั้น จึงได้เห็นเปนผิดไปบ้าง...เราอยากรู้อันใดเราเรียนรู้ได้เหมือนเขาทั้งสิ้น*[44]

พระราชดำรัสพระราชทานนักเรียนที่ได้ออกไปเรียนในยุโรป ก็เน้นให้นักเรียนเหล่านั้น *"ทำให้ตนเปนประโยชน์"* คือนำความรู้กลับมา *"ทำให้แพร่หลายในหมู่ชนชาติเดียวกัน...ความรู้อันนี้ ไม่มีข้อ*

---

[43] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ** หน้า 280 อ้างใน เตช บุนนาค, **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยามพ.ศ.2435-2458** แปลโดย ภรณี กาญจนัษฐิติ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2532. หน้า 199. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[44] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 8. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 241. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ซึ่งจะขัดขวางต่อการที่จะรักษาไว้ซึ่งอำนาจฉเพาะประเทศ คืออิศรภาพของเมืองเราในชาติเอเชียชาติหนึ่ง"[45]

ต่อมาใน พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างความทรงจำเกี่ยวกับ "ชาติ" อย่างสำคัญ ด้วยการที่ทรงพระราชนิพนธ์ประวัติพระพุทธชินราชขึ้นมาใหม่อีกสำนวนหนึ่ง ทรงใช้ชื่อเรื่องว่า *"พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช"*[46]

ก่อนหน้านี้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธชินราชปรากฏใน ***"พงศาวดารเหนือ"*** ซึ่งกล่าวถึงเรื่อง *"พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก"* แห่งเชียงแสน ว่าทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธชินราชขึ้น เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ ***"ตำนานพระพุทธราช"*** ขึ้นใหม่ ระบุว่าคนไทยแห่งเมืองสวรรคโลกเป็นผู้สร้าง เพื่อเน้นว่าช่างไทยมีฝีมือเหนือกว่าช่างลาวเมืองเชียงแสน และยังเป็นการเชื่อมโยงพระพุทธรูปที่งามเลิศพระองค์นี้เข้ากับประวัติศาสตร์ไทยไปพร้อมกัน[47] โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เพื่ออธิบายว่า เหตุที่พระพุทธรูปองค์นี้สร้างโดยคนไทยแห่งเมืองสวรรคโลก ก็เพราะกษัตริย์เชียงแสนคือ *"พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก...ทรงพระวิตกว่า ถ้าจะทำพระพุทธรูปขึ้นแต่โดยลำพังฝีมือลาวชาวเมืองเชียงแสน กลัวเกลือกจะไม่งามดี "*[48]

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะจำลองพระพุทธชินราชเพื่อใช้เป็นพระประธานพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ได้ทรงพระราชนิพนธ์ประวัติพระพุทธชินราชขึ้นใหม่อีกสำนวนหนึ่ง คือ ***"พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช"***[49] พระราชนิพนธ์เรื่องนี้สามารถแบ่งได้เป็นสามตอน โดยตอนต้นมีพระราชนิพนธ์เนื้อหาเพิ่มขึ้นใหม่เพื่อปูเรื่องเข้าสู่ประวัติพระพุทธชินราช ตอนกลางว่าด้วยประวัติพระพุทธชินราชซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินตามเนื้อหาหลักในฉบับรัชกาลที่ 4 และตอนท้ายเป็นส่วนพระราชนิพนธ์ใหม่ทั้งหมดว่าด้วยการจำลองพระพุทธชินราช เนื้อหาในตอนต้นนั้น แม้จะมีเนื้อความไม่มากนัก แต่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะพระบาทสมเด็จพระ

---

[45] ห.จ.ช., ร. 5 บ. 1.9/17 พระราชหัตเลขาเบ็ดเตล็ด

[46] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2460, หน้า (1).

[47] ชาตรี ประกิตนนทการ, "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[48] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดา** พิมพ์ในงานศพคุณปุ้ย อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ วัดมกุฎกษัตริยาราม 26 มีนาคม 2496. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2496 หน้า6.

[49] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2460, หน้า (1).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้าง *"องค์ประกอบเนื้อหา"* ใหม่ ที่แตกต่างจากฉบับพงศาวดารเหนือและฉบับรัชกาลที่ 4 อย่างมีนัยสำคัญ เพราะทรงเน้นเรื่อง “ชาติ” เป็นอย่างมาก ดังความว่า

> *ประเทศข้างฝ่ายเหนือซึ่งเรียกว่า**ลานนาไทย**...เมืองเชียงแสนซึ่งแต่ก่อนเคยเรียกว่านาเคนทร เปนเมืองใหญ่ในหมู่ชนทั้งปวง **ซึ่งมีชาติเรียกว่าไทย** เปนเมืองหลวงแล้ว.....เมืองในประเทศลานนาไทยนี้ เมืองเดิมก็คือเมืองเชียงแสนที่กล่าวมาแล้ว ภายหลังสร้างเมืองเชียงราย เมืองพเยา เมืองฝางเปนต้น ในเมืองเหล่านี้เมืองเชียงรายได้เปนราชธานีมากกว่าเมืองอื่น ต่อภายหลังเมื่อได้ประเทศหริภุญไชยจึงได้ย้ายเข้ามาตั้งเมืองเชียงใหม่เปนราชธานี....”*[50]

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเมืองลาวเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ ว่าเป็นเมืองในกลุ่ม ***"ลานนาไทย"*** ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ปรากฏคำว่า *"ลานนาไทย"* ขึ้นในเอกสาร อันแสดงให้เห็นว่า **พระองค์ทรงต้องการอธิบายว่าเมืองเชียงแสนที่สร้างพระพุทธชินราชนั้นเป็นเมืองของชนชาติ *“ไทย”*** ต่างจากพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นิยามเมืองเชียงแสนว่าเป็นเมือง *“ลาว”* ดังนั้น การสร้างคำอธิบายที่ปรากฏใน ***“พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช”*** จึงเป็นการสร้างความทรงจำใหม่เพื่อยืนยันความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ไทย ในการผนวกหัวเมืองล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามด้วยเหตุว่าเป็น *“คนไทย”* เหมือนกัน[51] และคำว่า ***“ลานนาไทย”*** ก็ได้ถูกใช้โดยนักวิชาการและนักเขียนสารคดีสืบต่อมาอีกนาน จนทำให้ *“ล้านนา”* เป็นที่รับรู้ของคนไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *“ชาติไทย”* มาแต่โบราณ

นับว่าพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่วนที่เป็นการเกริ่นนำ ก่อนเข้าสู่เรื่องประวัติพระพุทธชินราช ได้ช่วยเสริมให้พระพุทธชินราชกลายเป็นพระพุทธรูปของชนชาติไทยอย่างสมบูรณ์แบบมากขึ้น และสามารถอธิบายพระพุทธชินราชว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญในประวัติศาสตร์ *“ชาติไทย”* ได้ดียิ่งกว่าพระราชนิพนธ์เรื่อง ***“ตำนานพระพุทธชินราช”*** ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[52]

---

[50] เรื่องเดียวกัน,หน้า 2-4.

[51] ชาตรี ประกิตนนทการ, “พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย” **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[52] เรื่องเดียวกัน.

ในพระราชนิพนธ์เรื่อง ***"พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช"*** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเชื้อสายระหว่างกษัตริย์แห่งประเทศสยาม กับราชวงศ์ของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (ผู้สร้างองค์พระพุทธชินราช) อย่างชัดเจน[53] กล่าวคือ ***"พงศาวดารเหนือ"*** และพระราชนิพนธ์ ***"ตำนานพระพุทธชินราช"*** ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กล่าวว่า วงศ์กษัตริย์ของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกจะสืบทอดต่อมาเพียงอีกเจ็ดชั่วคนก็หมดลง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นต้นราชวงศ์เชียงราย ซึ่งก็คือเชื้อวงศ์ของกษัตริย์ที่จะสืบเนื่องมาเป็นกษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักรอยุธยาอันเป็นบรรพบุรุษของประเทศสยามนั่นเอง ดังความต่อไปนี้

> *ต่อภายหลังจึงปรากฏว่าพระราชวงษ์เมืองเชียงราย ได้ถอยลงมาตั้งเปนเอกราชอยู่ในพระราชอาณาเขตรนั้นปรากฏชื่อว่าเมืองเชลียงช้านาน จึงได้เลื่อนลงมาตั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาตำบลหนองโสน ส่วนข้างตวันออกแลตอนข้างใต้ลงมา มีราชธานีใหญ่ชื่อกรุงลโว้ซึ่งตั้งอยู่ที่ลพบุรี มีเมืองเจ้าเปนเมืองบริวารอย่างเดียวกัน คือเมืองเสนาราชนคร ซึ่งภายหลังเปนอโยชฌิยา...แล้วเปลี่ยนเปนศรีอโยทธยา จนภายหลังที่สุดเปนทวารวดีศรีอยุธยาที่หนองโสน..."*[54]

จากนั้นพระองค์ก็ทรงเชื่อมโยงให้เห็นว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกมีเชื้อสายสัมพันธ์กับสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถแห่งกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังความว่า

> *...พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกผู้สร้างพระพุทธปฏิมากรนี้ ก็นับว่าเปนต้นเชื้อสายเก่าพระบรมราชวงษ์เชียงรายอันเปนบรมราชวงษ์สืบเชื้อสายมายืดยาว ถึงจะมิได้ตรงมาโดยลำดับ ก็นับเนื่องกันได้ดังเช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรฐอิศวรบรมนารถ ๒ พระองค์นี้พระราชมารดาก็คือสมเด็จพระวิสุทธิกษัตริย์ อันเปนพระราชธิดาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชบรมราชวงษ์เชียงราย....."*[55]

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตีความว่า *"เมืองเสนาราชนคร"* ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกโปรดเกล้าฯ

---

[53] เรื่องเดียวกัน.

[54] เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

ให้สร้างขึ้นใหม่ และไปรับเจ้าดวงเกรียงกฤษณราชมาจากเมืองกัมพูชา มาอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระองค์ แล้วโปรดฯ ให้ครองเมืองร่วมกันนั้น คือ *"เมืองอโยธยา"* ซึ่งจะมีพัฒนาการต่อมาเป็น *"กรุงศรีอยุธยา"* ราชธานีแห่งราชอาณาจักรสยาม[56] เมื่อรวมเข้ากับที่ทรงพระราชนิพนธ์ที่ว่ากษัตริย์ราชวงศ์เชียงรายย้ายลงมาสร้างเมืองเชลียงและย้ายอีกครั้งมาที่กรุงศรีอยุธยา ก็ยิ่งทำให้เห็นภาพเชื่อมโยงต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่ประวัติศาสตร์ ที่แสดงว่าบรรพบุรุษของชนชาติไทยแต่เดิมตั้งบ้านเมืองอยู่ทางภาคเหนือ เรียกว่า *"ลานนาไทย"* จากนั้นจึงค่อย ๆ เคลื่อนย้ายลงมาทางใต้โดยลำดับ โดยมีพระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปสำคัญของกษัตริย์แห่ง *"ชาติไทย"* ตั้งแต่ครั้งราชวงศ์เชียงราย เรื่อยมาจนถึงพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และสืบเนื่องลงมาจนถึงพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์[57]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้พระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปที่แสดงเรื่องราวความเป็นมาของ *"ชาติไทย"* โดยที่พระพุทธชินราชเองเป็นพระพุทธรูปสำคัญในประวัติศาสตร์ *"ชาติไทย"* และด้วยความสำคัญของพระพุทธชินราชดังกล่าวมานี้ เมื่อประกอบกับจินตภาพที่เพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ว่าพระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปที่มีความงดงามที่สุดในประเทศสยาม ก็ได้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวสถาปนาวัดเบญจมบพิตรขึ้นใน พ.ศ.2442 โปรดเกล้าฯ ให้จำลององค์พระพุทธชินราชขึ้นใหม่ในขนาดเท่าพระองค์จริง เพื่อเป็นพระประธานในพระอารามหลวงแห่งพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 นี้

ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพยายามกระตุ้นให้ปัญญาชนหาทางสร้างสำนึกและจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติ"* ภายใต้การปกครองของ *"พระเจ้าแผ่นดิน"* อย่างจริงจัง โดยพระองค์ทรงใช้ทั้งคำว่า*"ชาติชาวสยาม"* และคำว่า *"ชาติไทย"* ดังปรากฏในพระราชดำรัสเปิด *"โบราณคดีสโมสร"* ใน พ.ศ. 2450 ซึ่งพระองค์ได้ทรงระบุว่า *"จะต้องถือว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองราชอาณาเขตซึ่งเป็**ชาติชาวสยาม**นี้ ได้มีขึ้นไม่ต่ำกว่า 1,239 ปี"*[58] ทรงเน้นว่า ควร

---

[56] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช**, หน้า 16.

[57] ชาตรี ประกิตนนทการ, "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[58] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.2450 **วารสารศิลปากร** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 หน้า 103. อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีและ

ทำการศึกษา ***"พงศาวดารชาติไทย"*** ย้อนหลังไปถึงยุคก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่มีอำนาจและมีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ เพราะประกอบขึ้นด้วยราชธานีสำคัญ ๆ จำนวนมาก ที่เคยมีอิสรภาพและความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งของ *"พงศาวดารชาติไทย"* ที่มีอายุมากกว่าหนึ่งพันปี ดังความว่า

> *...ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติและประเทศเราอยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านี้น่าจะพิจารณา ก็ได้ละเลยเสียทั้งสิ้น*
>
> *...ชวนท่านทั้งหลายแต่ในสโมสรที่ประชุมกันครั้งแรกนี้ ได้กระทำในใจไว้ว่า เราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใด ชาติใด วงษ์ใด สมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยามจำเดิมตั้งแต่ 1,000 ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้คงต้องจับตั้งแต่เมืองหลวงไทย...ซึ่งเป็นที่ตั้งของ**ชาติไทย**แต่ต้นเดิม ลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อยุธยาเก่า อยุธยาใหม่ และเมืองลโว้ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤาเมืองซึ่งเป็นเจ้าครองเมือง เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลก เมืองสรรค์ สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้ เป็นต้น บรรดาซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียวนี้...*[59]

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสนอให้ศึกษาประวัติศาสตร์ของ *"ชาติไทย"* ย้อนหลังไปมากกว่าหนึ่งพันปี เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่เจริญรุ่งเรืองมานาน และทรงเสนอให้ศึกษาเรื่องราวของเมืองสำคัญ ๆ ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ซึ่งได้รวมตัวกันเข้ามาเป็นประเทศเดียวกัน กลายเป็น *"ประเทศสยาม"* ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างจินตภาพ ***"ชาติไทย"*** (อันหมายถึงชาติของคนไทย) และ ***"ชาติชาวสยาม"*** อันหมายถึงชาติของคนไทยและคนชาติอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศสยาม) ที่มีเอกภาพภายใต้การปกครองของพระองค์นั่นเอง

ประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เล่มที่ 29 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535. หน้า 4-5.

[59] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม" **วารสารศิลปากร** 12,2 (กรกฎาคม 2511): 43-45.

ในพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชทานในพระราชพิธีเปิดโบราณคดีสโมสรนี้ ทรงเน้นอย่างชัดเจนถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา *"โบราณคดี"* ว่าเป็นไปเพื่อสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ชาติ"* ในวิถีทางที่จะทำให้คน *"รักชาติ"* และ *"รักแผ่นดิน"* ดังความต่อไปนี้

> *"ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติแลประเทศขึ้น ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนแลประเทศตนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะพึงศึกษาแลพึงสั่งสอนกันให้รู้ชัดเจนแม่นยำ เป็นวิชาอันหนึ่งซึ่งจะได้แนะนำความคิดแลความประพฤติ ซึ่งจะพึงเห็นได้เลือกได้ ในการที่ผิดแลชอบชั่วแลดี* ***เป็นเครื่องชักนำให้เกิดความรักชาติแลรักแผ่นดินของตัว*** *ถึงว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่ชั่วช้าไม่ดีอย่างใด ก็เป็นเครื่องที่จะจำไว้ในใจ เพื่อจะละเว้นเกียจกันไม่ให้ความชั่วความไม่ดีนั้นมาปรากฏขึ้นอีก ในเวลาซึ่งเราทั้งหลายเป็นตัวผู้ทำเหมือนตัวละครที่ทำบทอยู่ในเวลานี้ ถ้าเรื่องใดที่ดีก็ทำให้ใจคอเฟื่องฟู ให้เกิดความเย่อหยิ่งขึ้นในใจ ซึ่งจะใคร่ได้แลจะใคร่รักษาความดีนั้นไว้ ทั้งจะใคร่ทำขึ้นใหม่ให้เทียบเคียงกันหรือดียิ่งขึ้นไปกว่าเก่า การเรียนรู้เรื่องประเทศของตน เมื่อผู้ใดได้เรียนรู้ด้วยความประสงค์อันดี จะได้รับแต่ผลที่มีคุณไม่มีโทษ ดังได้กล่าวมาโดยสังเขปฉะนี้"*[60]

ในการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* เพื่อให้เกิด *"ความรักชาติ"* ดังกล่าวมานี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเตือนปัญญาชนที่จะเป็นผู้สร้างความทรงจำ ว่าจะต้องรู้จัก *"เลือกฟั้น"* ความคิดหรือความรู้ที่สำคัญและไม่สำคัญ **โดยทรงวางเกณฑ์ในการ *"เลือกฟั้น"* เอาไว้ว่า จะต้องมองจากฐานเดิมของไทย ทั้ง *"น้ำใจแลความคิดข้างไทย"*** ทั้งนี้ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าการ *"เลือกฟั้น"* นี้ ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประเทศอื่น ๆ จะสามารถกระทำได้ดีกว่า แต่จะต้อง ***"จับหลักน้ำใจแลความคิดข้างไทยให้มั่น"*** หากอะไร ***"แปลกไปจากประเพณีความคิดของไทยเราแท้"*** ก็ ***"ไม่ควรจะด่วนเชื่อ"*** ดังพระราชดำรัสว่า

> *"...ข้าพเจ้าจึงมีความพอใจ ที่ได้เห็นท่านทั้งหลายเอาใจใส่ในพงศาวดารแลเรื่องราวของชาติบ้านเมืองได้เกิดขึ้นใหม่ เป็นที่วางใจว่าความพอใจฟังเรื่องราวของ*

---

[60] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.2450" **วารสารศิลปากร** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 หน้า 103 อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เล่มที่ 29 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535. หน้า 4-5. (เน้นโดยผู้วิจัย).

*ประเทศตัว จะไม่เสื่อมซามสิ้นเร็วเหมือนอย่างที่ได้เป็นมาแล้ว แลทั้งผู้ซึ่งจะได้เข้าในสโมสรนี้โดยมาก เป็นผู้ซึ่งมีวิชาสามารถที่จะฟังเรื่องราวแลเรียบเรียงด้วยตาแลหู อันได้รู้เรื่องราวของประเทศอื่น ๆ แลอาจจะ**เลือกฟั้นข้อสำคัญแลไม่สำคัญ**ดีกว่าผู้ที่ไม่มีวิชาต่างประเทศ*

*ทั้งเวลานี้ก็เป็นโอกาสอันดีที่เราสามารถอาจจะหาเรื่องราวจากต่างประเทศทั้งในยุโรปแลเอเชีย ซึ่งได้เคยสมาคมคบหากับเรามาแต่ปางก่อน... เรื่องราวซึ่งฝรั่งเล่า มักจะแต่งให้อัศจรรย์เพื่อจะให้คนอ่านพิศวงได้ซื้อหนังสือนั้นมาก ๆ ... วิธีที่จะวินิจฉัยเรื่องราวอันได้มาแต่ต่างประเทศนั้น **ข้อสำคัญอยู่ที่จะจับหลักน้ำใจแลความคิดข้างไทยให้มั่น ถ้าเรื่องราวอันใดแปลกไปจากประเพณีความคิดของไทยเราแท้ เราควรจะพิจารณาในข้อนั้น ไม่ควรจะด่วนเชื่อ"*[61]

นอกจากการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเน้นการแสดงความเจริญของ *"ชาติไทย"* ในยุคของพระองค์ เพื่อมิให้ฝรั่งดูหมิ่น เช่น เมื่อพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตรใน พ.ศ.2444 ทรงเน้นให้ตกแต่งอย่างประณีต เพื่อป้องกันมิให้ฝรั่งเห็นว่า *"สักว่าแต่งไม่รู้จักงาม...จะขึ้นชื่อว่า**ฝีมือไทย**เคยดีเพียงเท่านั้น"* ซึ่งเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงศ์ (พระยศในขณะนั้น) ทรงรับรองว่า *"ข้าพระพุทธเจ้าก็พยายามที่จะทำให้ถึงคนเก่าเขาทำนั้น เพื่อให้ปรากฏว่าคนรู้วิชาช่างเขียนเต็มตาม**วิธีของชาติแห่งตน**ยังมีมาจนถึงรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท"*[62] สะท้อนความรู้สึกผูกพันกับ *"ชาติ"* ของชนชั้นนำ และความพยายามจะทำให้ *"ชาติ"* มีศักดิ์ศรีอย่างชัดเจน

เนื่องจากมโนทัศน์ *"ชาติ"* ในเวลานั้น เป็น *"ชาติ"* ที่ประกอบด้วยคนต่างชั้นกัน มิใช่ชาติที่ทุกคนมีความเสมอภาคและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเน้น *"หน้าที่"* ของคนทุกชั้น ทุกสถานภาพ พร้อมกับทรงชี้ให้เห็นว่าเมื่อทุกคนซื่อตรงต่อ *"หน้าที่"* แล้ว ก็จะเกิดผลดีแก่ตนเองและบ้านเมือง ดังความในพระบรมราโชวาท พ.ศ.2453 ดังนี้

---

[61] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.2450 **วารสารศิลปากร** ปีที่ 1 เล่มที่ 1 หน้า 107 อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เล่มที่ 29 หน้า 5. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[62] ห.จ.ช., ร. 5 ศ.9/14 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ

ความรู้สึกและความซื่อตรงต่อหน้าที่นี้ เป็นคุณวุฒิอันสำคัญของคนทั้งปวง ไม่ว่าผู้ที่มีบรรดาศักดิ์สูงต่ำเพียงใด หรือว่าจะเป็นคนรับราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน หรือประกอบการอย่างใด ๆ ถ้าคนทั้งหลายมีความรู้สึกและซื่อตรงต่อหน้าที่ของตนแล้ว ก็อาจให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน เป็นกำลังช่วยกันประกอบกิจการทั้งปวงให้สำเร็จลุล่วงไป ได้ประโยชน์แก่ตนเองและเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองของตนได้ดังประสงค์[63]

นอกจากเรื่อง *"ความซื่อตรงต่อหน้าที่"* แล้ว **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นเรื่อง *"ความสามัคคี"* เป็นอย่างมาก** เพราะในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งอำนาจรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์นั้น การมีความคิดทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือมีอุดมการณ์ที่แตกต่างไปจะเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของรัฐและองค์อธิปัตย์ ดังนั้น **นอกจากจะต้องขจัดหรือเบียดขับความคิดเหล่านั้นออกไปแล้ว ยังต้องเน้น *"ความสามัคคี"* ระหว่างคนทุกชั้น โดยอาศัยความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมของความสามัคคี ซึ่งจะทำให้ *"รวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียว คือเอากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ"***[64]

ด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันใน *"ชาติ"* ภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเน้น *"ความสามัคคี"* อยู่เสมอ ในพระราชดำรัสที่พระราชทานในการเฉลิมพระชนม์พรรษา พ.ศ.2452 ทรงเน้นความสามัคคีระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนในระดับของความรู้สึก *"รักใคร่"* โดยทรงเน้นมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้น[65] เพื่อเป็นหลักการของความสามัคคีที่จะสืบทอดต่อไปในอนาคตข้างหน้า ดังความตอนหนึ่งว่า

ที่พระราชอาณาจักรนี้ ได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาก็ดี และที่จะเจริญรุ่งเรืองต่อไปภายหน้าก็ดี ***อาศรัยความรักใคร่ไมตรีที่เปนอันหนึ่งอันเดียวกันในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับประชาชน****เปนกำลังอันสำคัญของบ้านเมือง รูปเรา*

---

[63] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 36.

[64] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 179.

[65] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 141-152.

ซึ่งคนทั้งหลายได้สร้างประดิษฐานไว้กับทั้งคำจารึก... จะปรากฏอยู่เปนพยานและเปนเครื่องแนะนำแก่คนทั้งหลายในภายหน้า ให้ดำรงความรักใคร่ในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับประชาชนไว้ให้มั่นคง[66]

พระราชดำรัสพระราชทานข้าราชการ ประชาชน พ่อค้า ในมณฑลอยุธยา ใน พ.ศ.2451 แสดงอย่างชัดเจน ถึงความหมายของ ***"ชาติชาวสยาม"*** ที่ดำรงอยู่อย่างมั่นคง เป็นอิสระ เจริญก้าวหน้า และราษฎรมีความสุข โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ ทรงเน้นว่า *"ความสามัคคี"* ของคนในชาติ ทำให้ทรงดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ได้สำเร็จ แม้ว่าสถานการณ์ในรัชกาลของพระองค์จะยากลำบากกว่าในอดีตเป็นอันมาก ดังความว่า

*เราเห็นด้วยในถ้อยคำ ที่กล่าวยกย่องสรรเสริญพรเกียรติยศแห่งพรเจ้าแผ่นดินในกาลปางก่อน ซึ่งได้ทำนุบำรุงรักษาแผ่นดินโดยกำลังพรปรีชา ด้วยความปรารถนาที่จะยกย่องพรราชอาณาเขตร แลชาติชาวสยาม ให้เปนอิศรภาพ แลให้อาณาราษฎรมีความสุข...ในปัจจุบันนี้เปนการยากลำบากกว่าแต่ก่อนยิ่งนัก แต่เราก็มิได้มีความท้อถอยใจที่จะนำท่านทั้งหลายให้ไปสู่ความเจริญ ความสุข แลสมบัติทั้งความมั่นคงในอิศรภาพของชาติแลประเทศเรา ความสำเร็จอันใดซึ่งดำเนินมาได้ถึงเพียงนี้ เรามารู้สึกอยู่เสมอ**__**ว่า**__** **อาไศรยความพร้อมเพรียงของพระราชวงษานุวงษ์แลข้าราชการ แลความซื่อตรงจงรักภักดีของประชาราษฎรทั้งหลายย่อมเปนกำลังอันใหญ่ ซึ่งให้เรามีความสามารถอาจทำกิจการทั้งปวงให้เปนผลดีได้ ความพร้อมมูลเปนสามัคคีอันใดอันมีเปนคุณสมบัติแก่พวกเราทั้งหลายในเวลานี้ เปนเครื่องอุปถัมภ์อันใหญ่ที่จะให้ชาติบ้านเมืองของเราตั้งมั่นคง ในระหว่างประเทศทั้งหลาย อันได้ถึงพินาศฉิบหายอยู่โดยรอบข้าง** เราควรรักษาความพร้อมเพรียงอันนี้ไว้ให้เปนที่มั่นคงยืนยาว เพราะรู้ว่าเปนทางเจริญแลทางมั่นคงของเราโดยแท้แล้ว*[67]

---

[66] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 35. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[67] ห.จ.ช., ร.5 ว. 21/11 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงวัง อ้างในอ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 202. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น *"ความสามัคคี"* หรือ *"ความรักใคร่"* ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะนับแต่เสด็จกลับจากยุโรปครั้งหลังพระองค์ทรงพระประชวรมากแล้ว[68] ทำให้ทรงห่วงใยพระราชโอรสซึ่งจะเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อไป หากในรัชกาลของพระราชโอรสมี *"ความรักใคร่"* ระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์ ก็จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งทั้งทางความคิดและทางการเมืองได้มาก และจะช่วยให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีเสถียรภาพมากขึ้นด้วย

ความสำคัญของพุทธศาสนา

ถึงแม้ว่าจะเกิดการปฏิรูปการปกครอง และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมจะดำเนินไปอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิและคติปัญจอันตรธานเป็นที่เชื่อถือน้อยลงมาก แต่ตลอดรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาเป็นอย่างสูง จนต้องทำให้เกิดการรับรู้ว่าพุทธศาสนาเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* ที่จะละทิ้งเสียมิได้ ทั้งนี้ก็เพราะพุทธศาสนามีความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หลายมิติด้วยกัน

นับตั้งแต่ต้นรัชกาลมาแล้ว ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาศัยพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างพระบารมี เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในประเทศนับถือพุทธศาสนา การเสริมสร้างพระบารมีของพระมหากษัตริย์ด้วยพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่จำเป็น ใน พ.ศ.2413 อันเป็นปีที่ 2 ที่ทรงครองราชย์ ขณะทรงมีพระชนม์มายุ 17 พรรษา และอำนาจส่วนใหญ่อยู่ในมือของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสนอพระราชดำริว่าจะทรงสร้างพระพุทธรูปในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ถึงแม้ว่าสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะได้คัดค้าน ด้วยเหตุผลว่า *"เปลืองเงินเปลืองทองเปล่า" และ "ยังหนุ่มอยู่"* ไม่มีความจำเป็นจะต้องทำบุญต่ออายุ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จด้วยการ *"อธิบายกันไปในเรื่องที่จะต้องตั้งถือน้ำ เป็นต้น จึงได้ตกลงเป็นอันได้"*[69]

---

[68] ราม วชิราวุธ (นามแฝง) **ประวัติต้นรัชการที่ 6** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 13.

[69] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประเพณีทำบุญวันเกิด อ้างใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2** โรงพิมพ์เทพไพศาล, 2504. หน้า 1-2 .

นับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชานุกิจที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาตามโบราณราชประเพณีอย่างสม่ำเสมอ เช่น การทรงบาตร การสดับพระธรรมเทศนา การนมัสการพุทธศาสนสถานที่สำคัญและบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปในหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนการเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชกุศลในวันสำคัญทางพุทธศาสนา [70]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ ***"พระราชวิจารณ์วิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน"*** ซึ่งช่วยยืนยันว่า พระองค์ทรงมีความรอบรู้ในเรื่องพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ทั้งนี้ รวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเทรงป็น *"เอมเปรอใหญ่ยิ่งกว่าเอมเปรอทั้งหลายซึ่งได้มีมาในอินเดีย เปนคอนสแตนไตน์ของพุทธศาสนา"* ซึ่งก็คือ *"พระบรมมหาธรรมิกราชาธิราช"* ที่เป็นแบบอย่างในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดี เพราะพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงทำให้เป็น *"ศาสนาของราษฎร"* และเป็น *"ศาสนาของแผ่นดิน"* ดังความว่า

> *...อโศกนี้เอมเปอเรอใหญ่...กล่าวได้ว่าเปนผู้ตั้งสาสนาพระพุทธขึ้นเปนศาสนาของราษฎร...ยกขึ้นเปนสาสนาสำหรับแผ่นดินด้วย เปนสาสนาซึ่งมีความมุ่งหมายมากแต่บังคับกดขี่น้อย เพราะเปนเหตุฉะนั้นจึงได้ถือแพร่หลายในหมู่ราษฎรทั้งปวง...เธอเปนผู้มีราชศรัทธา...ด้วยเจดีย์ฐานและการก่อสร้างสำหรับพุทธศาสนา...ไม่ได้คิดถึงพระราชทรัพย์เลย โดยที่พระองค์เปนพระราชาธิราชแท้*[71]

การที่ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ว่าทรงทำให้พุทธศาสนาเป็น *"ศาสนาของราษฎร"* และเป็น *"ศาสนาของแผ่นดิน"* นี้ จะช่วยปูทางให้แก่พระองค์เอง ในการที่จะทำให้พุทธศาสนาแบบที่ทรงต้องการเน้นกลายเป็น *"ศาสนาของราษฎร"* และ *"ศาสนาของแผ่นดิน"* หรือศาสนาแห่งชาติเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชในพระราชนิพนธ์ ทั้งนี้ พระองค์ทรงตระหนักดีว่า พุทธศาสนาจะสามารถตอบสนองพระบรมราโชบายในการสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

---

[70] ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528.

[71] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน และเรื่องสร้างพระบทหลวง วัดบวรนิเวศน์วิหาร** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายทวี เหวียนระวี 5 กรกฎาคม 2509. หน้า 43-44.

ได้ ก็ต่อเมื่อทรงนำธรรมยุติกนิกายของพระราชบิดามาเป็นฐานในการปรับเปลี่ยน ทั้งในเรื่องของหลักคำสอน พิธีกรรม ตลอดจนบทบาทของวัดและพระสงฆ์ พระราชนิพนธ์ ***"พระราชวิจารณ์วิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน"*** จึงไม่เพียงแต่จะแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระองค์ดังกล่าวข้างต้นเท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่าก็คือ พระราชนิพนธ์เรื่องนี้จะช่วยสร้างความเข้าใจโดยนัยด้วยว่า **การตีความพุทธศาสนาใหม่และการปรับเปลี่ยนต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้** เพราะปราชญ์ทางพุทธศาสนาในอดีตได้เคยทำมาแล้ว จนกระทั่งพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น "***ลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน***" อีกทั้ง *"ราชาธิราช"* ที่ยิ่งใหญ่เช่นพระเจ้าอโศกมหาราช ก็ได้ทรงเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาเป็นอันมาก

นอกจากจะทรงแสดงความหมายโดยนัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงเน้นในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้อย่างตรงไปตรงมาด้วยว่า

> *ยังมีพยานอีกว่า* ***เมื่อพระพุทธเจ้าจวนจะปรินิพพาน ยังได้อนุญาตไว้ว่าสิกขาวินัยอะไรควรจะคงไว้ ก็ให้คง ถ้าควรจะยกเสีย ก็ให้ยกเสีย ควรจะเพิ่มขึ้นก็ให้พร้อมกันเพิ่มขึ้น*** *ข้อนี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าถือเอาทางตรัสรู้เป็นสำคัญ ไม่ถือวัตตปฏิบัติเป็นหลักฐาน*[72]

เนื่องจากพุทธศาสนาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถูกท้าทายเป็นอย่างมากจากคริสต์ศาสนา และพระองค์ก็ได้ทรงเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองไปเป็นแบบตะวันตกในหลายเรื่อง ทำให้เกิดความวิตกอยู่ไม่น้อยว่าพระมหากษัตริย์จะทรงเปลี่ยนศาสนาด้วย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงทำให้คนทั้งหลายเชื่อมั่นว่าพระองค์จะนับถือพุทธศาสนาและทำนุบำรุงพุทธศาสนาตลอดไป เช่น ทรงมีพระราชดำรัสว่า "*เมื่อข้าพเจ้าได้ดำรงราชสมบัติแล้ว ก็ตั้งใจทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา แลทำนุบำรุงพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงอยู่เปนนิจ...ข้าพเจ้าอาจปฏิญาณใจได้ว่า ถ้าชีวิตข้าพเจ้ายังอยู่ตราบใดแลข้าพเจ้าคงจะคิดทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เปนนิจ*"[73]

ก่อนเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้พระสงฆ์และบุคคลทั้งหลายในประเทศมีความมั่นใจว่าจะไม่ทรงเปลี่ยนศาสนาอย่างแน่นอน และจะ

---

[72] เรื่องเดียวกัน, หน้า 48. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[73] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2417-2453)** ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม 10 ธันวาคม 2510. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2510. หน้า 81.

“รักษาตนให้สมควรแก่ที่เปนเจ้าของประชาชนชาวสยามทั้งปวง” ด้วยการ *“ปติญานตนเฉภาะหน้าพรสงฆเถรานุเถรทั้งหลาย”* ดังนี้

> *“ข้าพเจ้าจะไม่มีจิตรยินดีน้อมไปในสาสนาอื่น นอกจากสมเด็จพรสัมมาสัมพุทธเจ้า แลพรธรรมอันพระองค์ได้ตรัสรู้ชอบดีแล้ว กับทั้งพรสงฆ์หมู่ใหญ่ อันได้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพรสัมมาสัมพุทธเจ้าพรองค์นั้นเลยเปนอันขาด จนตราบเท่าสิ้นชีวิตร*
>
> *...จะไม่ร่วมประเวณีด้วยสตรีใด จนกลับเข้ามาถึงในพรราชอาณาเขตร*
>
> *...จะไม่เสพสุราเมรัยให้มึนเมาสียสติ ฤาแม้แต่มีกายวิกลเกินปรกติ”*[74]

ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ แม้แต่ *“ในเวลาที่เสด็จอยู่ห่างไกลนอกพุทธเขตต์...กิจเล็กน้อยก็หาทรงละเมินไม่”* อันทำให้เป็นที่ประจักษ์ว่าทรงมี *“พระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา”* เป็นอย่างยิ่ง[75]

ศีลธรรมของพุทธศาสนา ยังคงมีความสำคัญมากต่อการจัดระเบียบและควบคุมสังคมในขณะที่มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แต่รัฐยังขาดกลไกสมัยใหม่ที่จะควบคุมความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของคนในระบบเศรษฐกิจและการเมืองใหม่ อีกทั้งการสถาปนา *“ชาติ”* ขึ้นมา ก็ทำให้ต้องการศีลธรรมใหม่ที่จะจรรโลง *“ชาติ”* ให้มั่นคงด้วย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปัญญาชนทุกพระองค์ในเวลานั้น จึงปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิดในเรื่องการปลูกฝัง “ธรรม” ของพุทธศาสนา

ขณะเดียวกันการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในขณะที่ระบบราชการสมัยใหม่ยังไม่เข้มแข็ง แต่ต้องยกเลิกระบบไพร่และระบบทาส ก็ทำให้ชนชั้นนำต้องหา *“ตัวเชื่อม”* ระหว่างรัฐบาลกับราษฎร ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระดำริว่า พระสงฆ์จะทำหน้าที่ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี แต่ต้องเปลี่ยนพระสงฆ์ทั่วประเทศให้เข้ามาอยู่ในระบบการปกครองและระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่พระองค์จัดขึ้นเสียก่อน แล้วพระสงฆ์ก็จะสามารถ ทำหน้าที่ ใน *“ข้อสำคัญ คือ เป็นทาง*

---

[74] ห.จ.ช., ร.5 ต 11.1/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ เสด็จต่างประเทศ เล่ม 1.

[75] ห.จ.ช., ร. 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงวัง “คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบ” อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, “แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” หน้า 79.

เชื่อมให้สนิทระหว่างรัฐบาลกับราษฎร"[76] ได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมอบหมายให้พระราชอนุชาคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้ดำเนินการในเรื่องนี้

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ชนชั้นนำได้ประกาศอย่างตรงไปตรงมาแล้วว่า คติปัญจอันตรธานและเรื่องนรกสวรรค์เป็นความเชื่อที่เหลวไหล จึงไม่อาจใช้ความเชื่อดังกล่าวในการควบคุมพฤติกรรมของคนอีกต่อไป ขณะเดียวกันก็มีความวิตกว่า *"คนที่ได้เล่าเรียนคงจะประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้น หาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเปนเครื่องดำเนินตาม คงจะหันทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ค่อยคล่อง ฤาโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น แลโกงพิศดารมากขึ้น"*[77] ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานพระราชหัตถเลขาไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้สอนพุทธศาสนาไปในทางที่จะทำให้คน *"มีคุณธรรมในสันดาน"* [78]

การดำเนินนโยบายสอนพุทธศาสนาในโรงเรียน สอดคล้องกับนโยบายในการทำให้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ มีความคิดความเชื่อทางศาสนาคล้ายคลึงกัน และมีความผูกพันกับพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นน้อยลง แต่ด้วยเหตุที่ครูในโรงเรียนยังขาดความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบที่ชนชั้นนำต้องการเน้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเขียนหนังสือพุทธศาสนาที่บังคับให้โรงเรียนนำไปใช้ ซึ่งทรงเน้นให้เขียนในลักษณะที่เข้าใจง่าย แม้แต่คำถามที่จะให้นักเรียนตอบ ก็ต้องเขียนไว้ให้ครูได้นำไปใช้ในการถามนักเรียน

> *...ถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียนที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เปน อย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจอย่างง่าย ๆ และเปนความประพฤติของคฤหัสถ์ขั้นต่ำ ๆ ขึ้นได้ จะเปนคุณประโยชน์มาก หนังสือเช่นนี้เสมออธิบายธรรมจักก็ยัง*

---

[76] อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 288.

[77] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.หน้า 72.

[78] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. หน้า 72.

สูง ต้องให้เปนหนังสือชาวบ้านมาก ๆขึ้น...และมีคำถามสำหรับครูสอบถาม เช่น ศีล 5 ถามว่าอะไร...ซึ่งให้เด็กต้องจำในใจ คำซึ่งเปนหัวใจเช่นนั้นได้[79]

ความกังวลประการหนึ่งก็คือ ผู้ที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่อย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ โดยไม่มีที่ให้เรียนในระดับสูงขึ้นและไม่มีงานไว้รองรับ ซึ่งจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกทีนั้น จะทำตัวเป็นคนเอาอย่างตะวันตก ไม่สนใจขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมของไทย และละเลยธรรมะ ดังที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปรารภในหนังสือที่ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความตอนหนึ่งว่า

นักเรียนผู้เรียนจบอักขรสมัยแลภาษาแล้ว ไม่มีวิชาจะเรียนต่อไป ไม่มีความรู้ที่จะทำการให้เปนประโยชน์ได้มากพอ ...ซ้ำสำคัญตัวว่าเปนนักเรียนมีสติปัญญาความรู้...จะประพฤติอะไรก็เปนโซ่ตีไปครบไตรทวาร ข้อนี้ทำสันดานให้ปราศจากคุณธรรม เปนอบายมุขอย่างยิ่ง ควรหาอุบายแก้ด้วยการสอนให้มีวิชาความรู้พอจะประกอบกิจอันเปนประโยชน์ แลมีธรรมในสันดานสมแก่ที่เขาสำคัญตัว ถ้าได้อย่างนี้ คนเหล่านี้จะกลับเปนประโยชน์แก่บ้านเมืองมากขึ้น[80]

ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้ดำเนินการ ให้ผู้ได้รับการศึกษาแผนใหม่ตลอดจนคนทั่วไปในประเทศได้ *"มีธรรมในสันดาน"* โดยองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคอยพระราชทานพระดำริและทรงดูแลอย่างใกล้ชิด เพื่อให้การสอนพุทธศาสนาเป็นไปในทิศทางที่ทรงมีพระราชประสงค์ เช่น ทรงกำหนดกรอบความคิดของพระเทศนาที่พระสงฆ์จะแสดง และทรงตรวจแก้ร่างพระธรรมเทศนาของพระสงฆ์ในโอกาสสำคัญ ๆ ด้วยพระองค์เอง[81] แม้แต่พระนิพนธ์เรื่อง ***"เบญจศีลเบญจธรรม"*** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งจะใช้เป็นตำราเรียนสำหรับนักเรียน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นผู้พระราชทานพระราชดำริในการเขียน และเมื่อทรงเขียนฉบับร่างเสร็จแล้ว ก็ต้องถวายให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ซึ่งปรากฏว่าทรงตรวจแก้และเพิ่มเติมเนื้อความบางตอนก่อนที่จะตีพิมพ์เผยแพร่[82]

---

[79] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลเรื่องการศึกษา** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 7.

[80] หจช. ร. 5 ศ. 8/1 กรมราชเลขาธิการ

[81] ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". หน้า 273.

[82] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้คนทุกกลุ่มมีความ *"**ความสามัคคี**"* กันภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ เพื่อจะป้องกันมิให้เกิดการต่อต้านพระราชอำนาจ พระองค์จึงทรงนำหลักธรรมเรื่อง *"ความสามัคคี"* ของพุทธศาสนามาเน้นเป็นพิเศษ พร้อมกันนั้นก็ทรงทำให้คนทั้งหลายเชื่อด้วยว่าความแตกต่างทางความคิดเป็นที่มาของ "การแตกสามัคคี" ดังนั้น เมื่อคณะเจ้านายข้าราชการซึ่งมีหม่อมเจ้าปฤษฎางค์เป็นผู้นำ ทูลเกล้าฯ ถวาย *"คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103"* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตอบคำกราบบังคมทูลดังกล่าว ด้วย ***"พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี"*** ซึ่งเน้นว่าการคิด ***"ต่าง"*** คือการ ***"แตก"*** เป็น ***"พวก"*** จึงควรคิดไปในแนวทางเดียวกันภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

> *"ถ้าจะคิดทำนุบำรุงบ้านเมืองจริง ๆ แล้ว จะใช้ความคิดอย่างแรงทั้งสองอย่าง* ***คือตั้งเป็นพวกที่มีความคิดต่างแตกกันเป็นสองพวก****อย่างฝรั่งนั้น ยากกว่าที่จะจัดการให้ความคิดร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตามอย่างเก่า โดยว่าเจ้าแผ่นดินจะอนุญาตให้ทำ...เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะรวมความคิดเข้าเป็นกลาง ให้ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...ปลงใจพร้อมกันคิดอ่าน* ***ไม่ต้องถือว่าเป็นความคิดพวกนั้นพวกนี้****"*[83]

ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมิได้ทรงสร้างความหมายของ *"ชาติ"* อย่างละเอียดชัดเจน แต่ทรงเน้นเรื่องความสามัคคีของคนทุกชั้นใน *"ชาติ"* เป็นอย่างมาก นอกจากจะทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสปลูกฝังศีลธรรมในข้อนี้ผ่านการเทศน์ของพระสงฆ์แล้ว บ่อยครั้งที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเรื่อง *"ความสามัคคี"* โดยเน้นว่าเป็น *"ธรรม"* ที่พึงปฏิบัติ เป็นต้นว่า พระบรมราโชวาทในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศกเมื่อ พ.ศ. 2451 มีความว่า

> ***ธรรมอันเปนอุปการะใหญ่*** *ในที่จะตั้งความปกครองให้เปนหลักฐานมั่นคงและเปนการสำเร็จได้ด้วยดีนั้น คือต้องอาศัย****สามัคคี****เปนที่ตั้ง...ให้เกิดมี****ความสามัคคี****ต่อกันตั้งแต่พระบรมราชวงศ์ลงไปจนถึงอาณาประชาราษฎร์ ให้เกิด****สมัคร***

---

[83] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 180. (เน้นโดยผู้วิจัย).

__สโมสร__ไว้วางใจกัน ให้อาณาประชาชนเชื่อมั่นในการปกครอง ว่าจะดำเนินไปในทาง ซึ่งจะให้เจริญสุขสมบัติ[84]

จะเห็นได้ว่า ในรัชกาลที่ 5 ศีลธรรมของพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งชาติ ได้รับการเน้นในมิติที่เอื้อต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างมาก

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำให้พระไตรปิฎก *"กลายเป็นไทย"* ด้วยการที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้สังคายนาพระไตรปิฎกแล้วพระราชทานพระราชทรัพย์ในการพิมพ์ด้วยตัวอักษรไทย แล้วพระราชทานไปยังวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ แต่ละวัดที่ได้รับพระราชทานพระไตรปิฎกนี้จะจัดให้มีงานฉลองอย่างใหญ่โต ด้วยการสวดมนตร์ เวียนเทียน สมโภช และมหรสพรื่นเริง อันทำให้ประชาชนทั่วไปในท้องถิ่นได้รับรู้ถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ในการพระราชทานพระไตรปิฎกนี้ ทรงเตือนว่ามิให้พระสงฆ์นำพระไตรปิฎกไปเก็บเอาไว้เฉย ๆ และมิให้ถือเป็นสมบัติส่วนตัว *"ควรมีข้อบังคับติดไปกับตู้ส่งหัวเมืองด้วย เปนต้นว่า อย่าให้ยืมจนหาย ทำลาย ฤาปิดไม่ให้คนอ่าน ต้องผ่อนผันให้ควรแก่ประโยชน์ แลของวัด ห้ามอย่าให้ถือเอาเปนของสำหรับตัวด้วย"*[85] นับเป็นการสืบทอดแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระภิกษุสามเณรศึกษาธรรมะจากพระไตรปิฎก เพื่อทำให้เกิดมาตรฐานกลางของความคิดทางพุทธศาสนาที่คนทั่วประเทศยึดถือร่วมกัน จนเกิดเอกภาพในทางความคิดและความเชื่อซึ่งเอื้อต่อเสถียรภาพของระบอบการเมืองการปกครอง

นอกจากพระไตรปิฎกแล้ว **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงทำให้แนวความคิดทางพุทธศาสนา *"เป็นไทย"* มากขึ้น เพื่อทำให้คนใน *"ชาติ"* ที่อาศัยอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ มีความรู้สึกนึกคิดทางพุทธศาสนา *"แบบไทย"* อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน** ทั้งนี้พระองค์ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์หนังสือทางพุทธศาสนาด้วยภาษาไทย เพื่อตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง แทนหนังสือพุทธศาสนาในหัวเมืองซึ่งมีทั้งที่ *"เหลว ๆ ไหล ๆ"* และที่ *"ลึกเกินไป"* ดังความในพระราชหัตถเลขาที่ถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิรญาณวโรรส ว่า

---

[84] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 34. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[85] ห.จ.ช., ร. 5 ศ. 19/5. เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ

> *...เหนว่าการศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเสื่อมทรามมาก ...มีแต่หนังสือ**ที่เหลว ๆ ไหล ๆ ฤาหนังสือที่ลึกเกินไป** ผู้อ่านเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง จึงเหนว่าถ้าแต่งหนังสือเทศน์ที่เข้าใจง่าย ๆ ...**แต่งให้เปนคำไทย ๆ** อย่าให้ติดศัพท์มาก ...ตีพิมพ์ออกมาให้พระสงฆ์สามเณรตามหัวเมืองเทศนาสั่งสอนสัปรุศ เหนว่าการศาสนาที่แท้จริงจะแพร่หลายเปนประโยชน์มาก*[86]

การเน้นความสำคัญของพระไตรปิฎกและหนังสือธรรมะที่แต่งเป็นภาษาไทย ในการเผยแผ่คำสอนของพุทธศาสนานี้ มีความสำคัญในทางการเมืองอย่างยิ่ง เพราะช่วยลดความแตกต่างของความคิดทางพุทธศาสนาให้น้อยลง ในเวลานั้นแต่ละท้องถิ่นนับถือพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นและพระสงฆ์ในท้องถิ่นมีบทบาทหลักในการถ่ายทอดความคิดและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ทำให้เกิดความแตกต่างหลากหลายของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งไม่เอื้อต่อการสร้างอุดมการณ์ที่จรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **จำเป็นจะต้องลดบทบาทของพระสงฆ์ในการสอนศาสนาจนกว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงพระสงฆ์ในท้องถิ่นให้ *"กลายเป็นไทย"* ได้สำเร็จ ขณะเดียวกันก็ต้องเปลี่ยนมาเน้นให้ใช้หนังสือที่ส่วนกลางจัดพิมพ์ขึ้นในการสอนศาสนาแทน เพราะจะช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางความคิดได้มาก** ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเน้นความสำคัญของการพิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนารวมทั้งพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก ทรงระบุว่า *"การแผ่พระพุทธศาสนาในกาลทุกวันนี้... ต้องการเงินทุนสำหรับพิมพ์คำสั่งสอนแจกจ่ายให้แพร่หลายที่สุดด้วยเปนสำคัญ"*[87]

พระราชกรณียกิจทั้งปวงเกี่ยวกับพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นนี้ นับเป็นการวางรากฐานแนวความคิดอันสำคัญเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* นั่นก็คือความคิดที่ว่า **พุทธศาสนาเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของ "ความเป็นไทย" ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนา *"แห่งชาติ"* ของไทย และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา** และนอกจากจะทรงทำให้เห็นว่าเมืองไทยเป็นศูนย์กลางความเจริญของพุทธศาสนาในโลก โดยที่พระมหากษัตริย์ของไทยทรงเป็นพระประมุขของโลกพุทธศาสนาแล้ว ยังทรงมีพระบรมราโชบายให้คนไทยเรียนรู้ศีลธรรมของพุทธศาสนาเพื่อช่วยในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม ทรงเน้นว่า ในการจัดการศึกษาของชาตินั้น *"ต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย...ข้อนี้เปนความปรารถนาอันยิ่งใหญ่"* ทั้งนี้ ก็เพื่อจะยกระดับศีลธรรมของคนไทย จาก

---

[86] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. หน้า 54.

[87] ห.จ.ช.,ร.5 ต. 2. 1/7 เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงต่างประเทศ.

สภาพการณ์เดิมที่ปรากฏว่า *"คนไทยไม่รู้จักศีล 5 โดยมาก...เห็นเสื่อมทรามมาก ดูเปนคนไทยไม่มีศาสนา"*[88] ให้กลายเป็นพลเมืองดีที่มีศาสนาและมีศีลธรรมประจำใจ ทั้งนี้ก็เพราะ การมีศีลธรรมในหมู่ประชาชนนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์ในการรักษาระเบียบของสังคมแล้วดังกล่าวมาแล้ว ยังเป็นเครื่องบ่งบอกด้วยว่า *"ชาติไทย"* นี้มิใช่ชาติป่าเถื่อน แต่เป็นชาติศิวิไลซ์ชาติหนึ่งในโลก

การสถาปนามโนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการ**วางรากฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแน่นแฟ้น ระหว่าง *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"*** ในลักษณะที่เน้นว่า *"พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ"* หรือทรงมีความสำคัญสูงสุดทั้งต่อ *"ชาติ"* และต่อ *"พุทธศาสนา"*

เมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ซึ่งโปรดฯ สร้างพระเจดีย์บนไหล่เขา และสร้างสะพานให้ประชาชนขึ้นไปนมัสการพระเจดีย์ได้โดยสะดวกนั้น ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ในจารึก ณ พระเจดีย์ดังกล่าว ความว่า *"ในที่นี้จะทรงสถาปนาพระสถูปไว้เปนที่นมัสการของผู้ซึ่งได้มาถึงในที่นี้ เปนที่รฤกถึงเวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสรงน้ำในลำธาร พระราชทานนาม อลังกรณเจดีย์"*[89] ข้อความในจารึกสะท้อนว่า **ทรงเน้นให้ผู้มานมัสการพระเจดีย์ได้ *"รฤกถึง"* พระมหากษัตริย์ มิได้ทรงเน้นให้ระลึกถึงหลักธรรมของพุทธศาสนาแต่อย่างใด**

นอกจากพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพุทธศาสนาภายในประเทศแล้ว พระองค์ยังได้ทรงเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์แห่งสยามในฐานะ*"พระบรมมหาธรรมิกราชาธิราช"* ซึ่งเป็นประธานในการจรรโลงธรรมในโลกของพุทธศาสนาทั้งหมดด้วย เช่น ทรงรับเอาพระบรมสารีริกธาตุที่รัฐบาลอังกฤษในอินเดียขุดพบในบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของกรุงกบิลพัสดุ์มาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ แล้วพระราชทานให้แก่ประเทศอื่น ๆ ที่ขอมา เช่น ญี่ปุ่น พม่า ลังกา ไซบีเรีย และส่วนที่เหลือนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุในเจดีย์ทอง ประดิษฐานไว้ที่สถูปภูเขาทอง และใน พ.ศ.2431 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพระไตรปิฎกใน พ.ศ.2431 เพื่อพิมพ์เป็นหนังสือชุดละ 39 เล่ม รวมทั้งสิ้น

---

[88] ห.จ.ช., ร.5 ศ.12/7. เรื่องจัดการเล่าเรียนมณฑลต่าง ๆ และรายงานการประชุมพิเศษ วันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117.

[89] ห.จ.ช., ร.5 บ. 1. 2. ½ เอกสารรัชกาลที่ 5 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด เล่ม 1 หน้า 106-107.

1,000 ชุด แล้วพระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ เพื่อใช้ในการศึกษาเล่าเรียนธรรมะของพุทธศาสนา[90] เป็นต้น

ตลอดรัชกาลอันยาวนาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นผู้นำในการเลือกสรร *"ความเป็นไทย"* ทางศิลปะและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา อันแสดงถึงเอกลักษณ์แห่ง *"ชาติไทย"* และทรงทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมอันเป็น *"เอกลักษณ์ของไทย"* และเป็น *"ฝีมือไทย"* นั้น เป็นเครื่องปลูกฝังความทรงจำและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาและทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง พร้อมกันนั้น ก็ทรงพยายามแสดงออกให้ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรมของพุทธศาสนา ที่ทำให้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ในการทำให้ *"ชาติ"* มั่นคงและเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งการปกครองอย่างยุติธรรมที่ทำให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข

ใน พ.ศ.2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตร *"แบบไทย"* โดยมีสัญลักษณ์ใหม่ ๆ อันแสดงถึงพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์[91] ซึ่งนับเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ อันประกอบกันขึ้นเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* แต่เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์มากกว่าพุทธศาสนา

ในการสร้างวัดเบญจมบพิตรนี้ มิได้มีการสร้างสิ่งต่าง ๆ ตามคติความเชื่อที่เกี่ยวเนื่องกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ แต่มุ่งแสดงถึงพระราชอำนาจอันสูงสุดที่พระมหากษัตริย์ทรงมีในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์มิใช่เทพเจ้า เช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ให้เขียนภาพพระราชประวัติและพระราชจริยาวัตรของพระองค์ขึ้นภายในพระที่นั่งทรงผนวช ในบรรดาภาพเหล่านั้น มีพระบรมสาทิสลักษณ์แบบเหมือนจริงในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นพระราชบิดา ที่แสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีข้าราชการแบบใหม่อยู่ในสภานะต่ำกว่า ในขณะที่ภาพเขียนเหมือนจริงของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นภาพของขุนนางคนหนึ่งเท่านั้น

ความพยายามที่จะทำให้วัดเบญจมบพิตร เป็นแหล่งแสดงอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์ ยังเห็นได้จากการสร้างสัญลักษณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่หน้าบันพระอุโบสถและระเบียงวัด โดย

---

[90] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 255.

[91] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 187-191.

หน้าบันรวมทั้งหมด 10 ด้านของระเบียงวัดนั้น โปรดฯ ให้นำตราประจำกระทรวงต่าง ๆ ที่ได้รับการตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 5 มาผูกลายขึ้นใหม่ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของรัฐที่รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอย่างแท้จริงได้เป็นครั้งแรก ส่วนหน้าบันของพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ทรงเป็นผู้ออกแบบผูกลายขึ้นใหม่โดยนำตราพระราชลัญจกรมาเป็นต้นแบบ ได้แก่ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ ที่ใช้ประทับผนึกพระราชสาส์นและหนังสือสัญญาต่างประเทศ พระราชลัญจกรมหาอุณาโลม ใช้ประทับพระราชสาส์นกำกับพระสุพรรณบัฏเกี่ยวกับเจ้าประเทศราช พระราชลัญจกรไอยราพต ใช้ประทับพระราชสาส์นและประกาศตั้งกรม และพระราชลัญจกรจักรรถ ใช้ประทับเลขในหนังสือซึ่งประทับตราพระราชลัญจกรมหาโองการและพระบรมราชโองการแล้ว

นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระพุทธรูปจากเมืองสำคัญ ๆ รวมทั้งจากเมืองประเทศราชจำนวนถึง 52 พระองค์ มาประดิษฐานภายในพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร ได้แก่ พระพุทธรูปจากเชียงใหม่ พะเยา ลำพูน นครราชสีมา เพชรบุรี นครศรีธรรมราช[92] โดยที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ *"มหาชนเห็น"* ดัง ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

> *ขณะเมื่อสร้างวัดนี้อยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปสำหรับประดิษฐานไว้ ณ วัดนี้ ควรจะเลือกพระพุทธรูปโบราณซึ่งสร้างขึ้นในประเทศและในสมัยต่าง ๆ กัน...รวบรวมมาแสดงให้มหาชนเห็น...*[93]

การรวบรวม *"พระที่มีองค์เดียวไม่มีสองงามเลิศล้น"*[94] มาไว้ที่วัดเบญจมบพิตรเช่นนี้ นับเป็นการแสดงให้คนทั้งหลายได้ประจักษ์แก่ตาว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือหัวเมืองสำคัญซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปเหล่านั้น ส่วนพระสถูปเจดีย์นั้นไม่สามารถนำมาได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพสถูปเจดีย์สำคัญ ๆ ที่มีอยู่ในเมืองต่าง ๆ ไว้ภายในพระอุโบสถ นับเป็นการสร้างสัญลักษณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และรัฐชาติไทย ที่มีความเป็น

---

[92] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม**. หน้า 176.

[93] อ้างในเรื่องเดียวกัน.

[94] โปรดดู **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตเลขา-ลายพระหัตถ์** พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1-7 สิงหาคม 2514 กรุงเทพฯ: มหามมกุฏราชวิทยาลัย, 2514, หน้า 196.

อันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน[95] และยังเป็นการแสดงให้เห็นด้วยว่า รัฐชาติไทยที่พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรจรีวงศ์ทรงปกครองนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรมมาแต่โบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ดังมีพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นประจักษ์พยาน ขณะเดียวกัน ยังเป็นการประกาศแก่ผู้ที่ยังมีความคิดความเชื่อตามแบบจารีตประเพณีว่าพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงครอบครอง *"ขวัญ"* ของเมืองทั้งหลาย ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตจิตใจของคนทั้งปวงในเมืองเหล่านั้น

นอกจากนี้ การที่ทรงมีพระราชดำริให้รวบรวม *"พระพุทธรูปโบราณซึ่งสร้างขึ้นในประเทศและในสมัยต่าง ๆ กัน"* ตลอดจนการวาดภาพพระสถูปเจดีย์สำคัญเอาไว้ ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้วัดเบญจมบพิตรเป็นพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ ที่ยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณของประเทศสยามที่พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจปกครอง

อนึ่ง วัดเบญจมบพิตรยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราชจำลองที่ได้รับการจัดวางในฐานะพระประธาน หรือเป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปทั้งหลายที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากเมืองต่าง ๆ โดยพระพุทธชินราชได้รับการสร้างความหมายให้เป็นพระพุทธรูปสำคัญ ที่แสดงถึงการบรรลุความเจริญขั้นสูงของประติมากรรมไทยในอดีต และเป็นพระพุทธรูปที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับพระบรมราชจักรีวงศ์อย่างมาก[96] แต่เดิมพระพุทธชินราชปรากฏประวัติใน**พงศาวดารเหนือ**ว่ากษัตริย์ลาวเชียงแสนคือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกโปรดให้สร้างขึ้น แต่ได้มีการเขียนประวัติขึ้นใหม่โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเน้นว่าเป็นพระพุทธรูปที่งามที่สุดที่สร้างโดยคนไทยแห่งเมืองสวรรคโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับสมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาเป็นพิเศษในพระพุทธรูปองค์นี้[97]

---

[95] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** หน้า 187-188.

[96] ชาตรี ประกิตนนทการ, "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[97] เรื่องเดียวกัน.

การสร้างวัดเบญจมบพิตรและเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธชินราชดังกล่าวข้างต้นนี้ นับเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่าง *"ชาติไทย" "พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* โดยที่ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงทำให้ *"ชาติไทย"* มีความเจริญทาง "พุทธศาสนา" และความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา

การทำให้พระราชพิธีต่าง ๆ กลายเป็นพระราชพิธี *"แบบไทย"* ก็แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน เพราะพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางนั้น ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นพระราชพิธีทางพุทธศาสนามากขึ้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปพระราชพิธีทั้งหลายในพระราชสำนัก รวมทั้ง *"พระราชพิธีสิบสองเดือน"* ที่เสริมสร้างสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้ทรงเป็นศูนย์กลางหรือเป็นหัวใจของรัฐ เพื่อจะทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือคนทั้งปวง[98] พร้อมกันนั้น การจัดพระราชพิธีในแต่ละเดือนตามแบบแผนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ทรงวินิจฉัยไว้ว่า *"ถูกต้อง"* ยังช่วยปลูกฝังให้เกิดการยอมรับระเบียบทางสังคมที่คนอยู่ในสถานภาพสูง-ต่ำลดหลั่นกันลงมา ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งอยู่ได้ด้วยการเน้นหลักชาติวุฒิ ที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น แล้วรวมศูนย์อำนาจไว้ในมือของ *"คนชั้นเจ้า"* ซึ่งมีสถานภาพทางสังคมสูงสุด โดยที่ *"คนชั้นเจ้า"* เอง ยังได้รับการแบ่งออกเป็น *"ชั้น"* ต่าง ๆ อย่างละเอียดซับซ้อน โดยสัมพันธ์กับอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่แตกต่างกัน

การแบ่ง *"ชั้น"* ของคนในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เห็นได้ชัดเจนจากนโยบายทางการศึกษา ที่มุ่งให้คนแต่ละชั้นได้รับการศึกษาเท่าที่จำเป็นและเหมาะสมกับสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตน รวมทั้งสงวนการศึกษาชั้นสูงไว้สำหรับคนมี *"ชาติตระกูล"*[99] เป็นต้นว่าโรงเรียนสวนกุหลาบซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้บัญชาการนั้น มีจุดมุ่งหมายในการให้การศึกษาหนังสือไทยและเลขแก่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ บุตรขุนนางและข้าราชบริพาร เพื่อจะได้มีความรู้เข้ารับราชการ *"รักษาเชื้อสายราชตระกูลมิให้*

---

[98] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, "ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** จัดโดยศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคมและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 มีนาคม 2543.

[99] โปรดดูรายละเอียดใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 43-195.

ตกต่ำ"[100] ส่วน *"เจ้า"* ชั้นสูง จะได้รับการศึกษาในประเทศตะวันตก เพื่อจะเป็นผู้มีอำนาจระดับสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดินในองค์กรต่าง ๆ เช่น เป็นเจ้ากระทรวง และผู้บัญชาการกองทัพ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า พระราชนิพนธ์ "***พระราชพิธีสิบสองเดือน***" ทำให้พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีที่มาอันหลากหลาย ทั้งจากศาสนาฮินดู พุทธศาสนาหลายนิกาย และความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ กลายเป็นพิธีกรรม *"แบบไทย"* ที่พุทธศาสนามีความสำคัญมากเป็นพิเศษ พระราชพิธีเหล่านี้จะช่วยจรรโลงระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะพระราชพิธีที่จัดขึ้นในแต่ละเดือน จะช่วยสร้างความรู้สึกนึกคิดให้คนยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็น *"ชั้น"* อย่างซับซ้อน ในยุคที่ราชสำนักได้ปรับเปลี่ยนลักษณะทางกายภาพของเมืองหลวงให้กลายเป็นตะวันตกไปมากแล้ว โดยเฉพาะในด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมที่เลียนแบบตะวันตกอย่างชัดเจน ในขณะที่สังคมก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จากการขยายตัวของระบบทุนนิยมและระบบราชการสมัยใหม่ ที่ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ ๆ เช่น ชนชั้นกลางทั้งในและนอกระบบราชการ เมื่อชนชั้นใหม่ ๆ เหล่านี้ได้รับรู้ถึงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ได้รับการจัดขึ้นโดยหมุนเวียนไปในแต่ละเดือนปีแล้วปีเล่า ก็จะช่วยให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย ซึ่งทรงเป็นศูนย์กลางหรือทรงมีบทบาทหลักในพระราชพิธีเหล่านั้น

ด้วยเหตุที่ความสำคัญของ *"พระราชพิธีสิบสองเดือน"* มีมากเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** เพื่ออธิบายให้เกิดความเข้าใจตรงกันว่า แต่ละพระราชพิธีมีที่มาและความหมายอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร มีอะไรบ้างที่ควรยกเลิกไป และมีอะไรบ้างที่จะต้องรักษาไว้ และมีอะไรบ้างที่ได้รับการเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้เหมาะแก่กาลสมัย[101] รวมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพ *"พระราชพิธีสิบสองเดือน"* ที่ถูกทำให้ *"เป็นพุทธแบบไทย"* หรือ *"เป็นไทย"* มากขึ้นแล้วนี้ ในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์อีกด้วย

---

[100] โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานสวนกุหลาบ อธิบายมูลเหตุแห่งนามวิทยาลัย", ใน **สวนกุหลาบอนุสสร** 2498. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์.

[101] ก่อนหน้านี้ คือในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงให้ความสำคัญแก่การปฏิรูปพระราชพิธีต่าง ๆ ให้เป็น *"แบบไทย"* มาแล้ว ด้วยการทำให้แต่ละพระราชพิธีมีความ *"เป็นพุทธ"* มากขึ้น และมีความ "เป็นพราหมณ์" น้อยลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบทอดแนวทางที่พระราชบิดาทรงวางรากฐานไว้

นับว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้ *"ชาติ" "พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยที่"พระมหากษัตริย์" ทรงมีความสำคัญสูงสุด

พระมหากษัตริย์และการปกครองแบบไทย

เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะที่มีความคิดทางสังคมและการเมืองใหม่ ๆ เข้ามาท้าทาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างประเทศสยามกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เพื่อเน้น**ลักษณะเฉพาะของ "เมืองไทย" ซึ่งทำให้ต้องมี "การปกครองแบบไทย"** ดังความใน *"พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก้ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน"* ซึ่งทรงชี้แจงว่า ในยุโรปนั้นเป็นความจริงที่ว่าบ้านเมืองของเขาเจริญ

> *"เพราะเขามีปาลิเมนต์ที่ประชุมใหญ่ มีโปลิติกัลป์ปาตี คือพวกคิดราชการมีความเห็นต่างกัน สำหรับที่จะโต้ทานกันและกัน เมื่อคนเป็นอันมากได้พูดจาโต้ทานกันด้วยฝีปากจนสุดปัญญา การที่จะสำเร็จในปลายมือนั้น คงจะเป็นการที่ได้คิดเหมือนหนึ่งกรองจนใสละเอียดแล้ว ด้วยผู้คิดดีกว่ากันคงต้องชนะกัน การอันนี้ก็เป็นการมีคุณดีจริง"*[102]

แต่การปกครองแบบมีปาลิเมนต์เช่นนี้ เหมาะสมแต่กับประเทศยุโรปเท่านั้น

> *...แต่เป็นการมีคุณดีมากแต่ในประเทศยุโรป ซึ่งเกิดขึ้นโดยความจำเป็นต้องมีขึ้น และได้ฝึกหัดต่อ ๆ มาหลายร้อยปี เป็นรากเหง้าพื้นเพแน่นหนา ไม่ต้องรื้อถอนขุดคุ้ยมาก ...และผู้ซึ่งคิดราชการนั้นเป็นผู้มีวิชาความรู้ เป็นผู้ได้เคยได้ยินได้ฟังแบบอย่างที่จะจัดการบ้านเมือง ซึ่งได้ทำได้ทดลองมาเป็นพื้นเพชัดเจนตลอดทั้งสิ้นด้วย*[103]

---

[102] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *"พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก้ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน"* ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 175

[103] เรื่องเดียวกัน.

ด้วยเหตุดังนั้น การปกครองที่ดีสำหรับประเทศยุโรปจึงไม่เหมาะสมกับ *"เมืองไทย"* ซึ่งมีความแตกต่างจากประเทศในยุโรปเป็นอย่างมาก

> *จะเพลินถือเอาความคิดของพวกที่เป็นผู้คิดราชการในประเทศยุโรปนั้น ๆ มาถือเป็นความคิดของตัว มาจัดการในเมืองไทยก็จะเป็นการไม่ถูกกันเลย ด้วยพื้นเพการงานทั้งปวงไม่เหมือนกัน เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาลีในเมืองยุโรป มาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทย ก็จะไม่ได้ผลอันใด ด้วยภูมิราชการในเมืองไทยแต่ก่อนมาเมื่อยังไม่ได้คบกับฝรั่งเป็นอย่างหนึ่งทีเดียว...*[104]

ทรงเสนอพระดำริว่า ***"การปกครองแบบไทย"*** เหมาะแก่บริบทของเมืองไทยดีอยู่แล้ว นั่นคือเป็นการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ที่ ***"ทรงพรสติปัญญา ทรงพระราชดำริการรักษาแผ่นดินโดยทางที่ถูกต้อง ปกครองราษฎรโดยพรมหากรุณาแลความเที่ยงธรรม"***[105] จะเห็นได้ว่า *"การปกครองแบบไทย"* นี้ ไม่เน้น *"พระเดช"* ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงมีพระบรมเดชานุภาพสูงสุด เพราะเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชอำนาจในบริบทที่มีการเรียกร้องรัฐธรรมนูญที่จะค้ำประกันสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชน และยังต้องแสดงให้เห็นด้วยว่า ภายใต้การปกครองของพระองค์ *"ชาติไทย"* ไม่มีความป่าเถื่อน แต่เต็มไปด้วยความศิวิไลซ์ ดังนั้น **พระองค์จึงต้องเน้น *"พระคุณ"* มากกว่า *"พระเดช"*** มโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ทรงสถาปนาขึ้น ทั้งด้วยพระราชนิพนธ์ พระราชดำรัส และพระราชกรณียกิจต่าง ๆ จึงมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การใช้ *"พระเดช"* โดยปราศจากการกดขี่เบียดเบียน และใช้ *"พระคุณ"* เพื่ออำนวยประโยชน์สุขและความยุติธรรมแก่คนทุกชั้นอย่าง *"เสมอหน้า"* กัน[106]

ทรงปลูกฝังพระดำริเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* ดังกล่าวนี้แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งจะเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อไป เพื่อให้สามารถรักษาพระราชอำนาจในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* เอาไว้อย่างราบรื่น โดยเน้นว่าให้รักษา *"ความคิดที่ดี"* ที่มีอยู่แล้วเอาไว้ให้ดี ให้ระวังว่า *"จะมี*

---

[104] เรื่องเดียวกัน.

[105] ห.จ.ช., ร.5 ว. 21/4 คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชพิธีทวิธาภิเศก พ.ศ.2447.

[106] คำว่า "เสมอหน้า" ในรัชกาลที่ 5 มิได้หมายถึงความเสมอภาคระหว่างคนทุกชั้น แต่หมายถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงดูแลให้ทุกคนได้หรือเสียสิ่งต่าง ๆ อย่างทั่วถึง โดยแต่ละคนได้หรือเสียเท่า ๆ กันกับคนอื่น ๆ ในชั้นเดียวกัน

ผู้ชักโยงให้เลือนไปจากความคิดที่ดี" พร้อมทั้งทรงกำชับว่า**ผู้เป็นใหญ่ที่จะมีอำนาจทำการทั้งปวง อย่าง *"สำเร็จเด็ดขาด"* นั้น จะต้องเป็นที่พึ่งของคนทั้งปวง มิใช่เป็นที่พึ่งเฉพาะของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ส่วนความเมตตากรุณาที่จะให้บำเหน็จความชอบนั้น อาจเลือกให้ได้ตาม *"คุณวุฒิ"* ของผู้ที่จะได้รับ** ดังความว่า

> *ให้รู้จัก กำชับบ่าวไพร่ให้รู้จักผิดแลชอบ และที่สำคัญก็คือ* ***ผู้จะเปนใหญ่ต้องไม่เปนที่พึ่งแต่คนเฉพาะหมู่เฉพาะเหล่า ต้องเปนที่พึ่งของคนทั่วไป ส่วนความเมตตากรุณา อาจจะแสดงมากบ้างน้อยบ้างตามคุณวุฒิของผู้ที่จะได้รับ****...จึงเปนข้อสำคัญที่จะให้เปนที่พึ่งของคนทั้งปวงได้ด้วย แสดงความเมตตากรุณาต่อผู้ที่สมควรจะได้รับเมตตากรุณาได้ด้วย* ***จึงจะเปนผู้ใหญ่ที่สำเร็จเด็ดขาดในกิจการทั้งปวง***[107]

ทรงแสดงให้เห็นว่า ***"การปกครองแบบไทย"*** ที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าได้ **ลักษณะสำคัญของ *"การปกครองแบบไทย"* คือ เป็นการปกครองโดยผู้นำที่มีคุณธรรม คือความเมตตากรุณาอย่างแรงกล้าต่อราษฎร ซึ่งทำให้ได้รับความไว้วางใจอย่างแท้จริงจากราษฎร และทำให้ราษฎรยอมอ่อนน้อม จนเป็น *"ธรรมเนียมยั่งยืนมานาน เป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว"*** ดังความต่อไปนี้

> *ด้วยเหตุว่าคนในเมืองไทยเคยรวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียว คือเอากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ เมื่อกระแสพระราชดำริเป็นอย่างไร คนทั้งปวงเห็นตามโดยจริงเป็นตกลงไปได้โดยง่าย เป็นธรรมยั่งยืน เคยฝึกหัดมาหลายชั่วคนแล้ว เหตุว่ากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดิน ว่าเอาแต่เพียงในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้เป็นประมาณ ก็ย่อมตั้งอยู่ในความชอบธรรม อาศัยพระเมตตากรุณาต่ออาณาประชาราษฎรอันแรงกล้า เป็นที่นิยมยินดีชอบใจของราษฎรทั้งปวง จึงได้เป็นที่เชื่อใจวางใจของคนทั้งปวง เคยอ่อนน้อมยอมตามมา ไม่มีผู้ใดจะคิดฝ่าฝืน...เป็นธรรมเนียมยั่งยืนมานาน เป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว...*[108]

---

[107] ห.จ.ช., ร. 5 บ 8.1/8. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 184-185. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[108] เรื่องเดียวกัน. หน้า 179.

ทรงเน้นว่า การปกครองแบบไทยที่ถือเอา *"พระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ"* นี้ จะทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นอย่างแน่นอน เพราะพระเจ้าแผ่นดิน *"มีความอุตสาหะคิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลงการบ้านเมืองให้มีความเจริญก่อนบ้านเมืองจะต้องการเร่งรัดเอาเสียอีก"* ส่วนศาสนานั้นก็พึงนับถือศาสนาพุทธเหมือนเดิม เพราะเป็นศาสนาที่ดีอยู่แล้ว สิ่งที่จะต้องเปลี่ยนแปลงก็มีอยู่แต่เพียง *"ปลูกความจงรักภักดี ความสามัคคีพร้อมเพรียง และความอุตสาหะ ให้แรงกล้าขึ้นว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน"*[109] เท่านั้น

พระราชดำริเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งเหมาะแก่เมืองไทย เพราะราษฎรขาดความรู้ แต่มีผู้นำที่เมตตากรุณาอย่างแรงกล้าต่อราษฎร ดังกล่าวมานี้ จะได้รับการสืบทอดต่อมาโดยปัญญาชนอื่น ๆ ทั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในสมัยหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนต่อไปข้างหน้า

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า **"การปกครองแบบไทย" ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์** เป็นการปกครองที่ราษฎรไม่มีสิทธิและเสรีภาพที่จะร่วมในทางการเมืองการปกครอง หรือการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร แต่ต้องผูกขาดอำนาจไว้ภายในกลุ่มเจ้านาย ดังนั้น การเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมจึงกระทำได้อย่างจำกัด กล่าวคือ มีการยกเลิกระบบไพร่และทาส แต่ยังเน้นหลักชาติวุฒิเป็นอย่างมาก ดังนั้น การแบ่งชั้นทางสังคม (ซึ่งสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม) จึงดำรงอยู่ต่อมา แม้ว่าลักษณะการแบ่งชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชั้นต่าง ๆ จะเปลี่ยนไปจากเดิมไม่น้อยแล้วก็ตาม

ด้วยเหตุที่การแบ่งชั้นทางสังคมมีความสำคัญต่อความมั่นคงของ *"การปกครองแบบไทย"* แต่ไม่สามารถรักษาระบบไพร่และระบบทาสเอาไว้ เพราะขัดแย้งกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงเห็นได้ชัดว่า ในท่ามกลางความแตกต่างทางความคิดระหว่างสองฝ่าย ซึ่งฝ่ายหนึ่งเห็นว่า *"บ้านเมืองเราเคยรักษามาอย่างไรให้ช่วยกันรักษาไปตามเดิม ปลงใจลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เอาอย่างยักเยื้องไปตามประเทศใด"*[110] และอีกฝ่ายหนึ่ง *"เห็นว่าธรรมเนียมแบบอย่างอันใดจำเป็นจะต้องเอาธรรมเนียมยุโรปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อจะให้เป็นที่นับถือของคนในประเทศยุโรปว่าเป็นคนมีชาติมีธรรมเนียมเสมอกัน"*[111] นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเห็นพ้องกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่ทรงเสนอ ***"ทางสายกลาง"***

---

[109] เรื่องเดียวกัน. หน้า 182-183.

[110] เรื่องเดียวกัน. หน้า 182-183.

[111] เรื่องเดียวกัน.

ในการเสนอ ***"ทางสายกลาง"*** ว่าเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงว่า

> *ข้าพเจ้าจึงเห็นควรว่า* ***ในการปกครองกรุงสยามนี้ ถ้าจะจัดการอาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก ให้เป็นไปตามความนิยมอย่างเก่าจะเป็นการง่าย... เพราะเป็นของมีพื้นเพมาแล้ว*** *แต่เมื่อข้าพเจ้ากล่าวดังนี้ ผู้ซึ่งอยู่ในความคิดที่กลับตรงกันข้ามทั้งสองพวก หรือจะเป็นพวกที่คิดจะเปลี่ยนแปลงโดยแรงที่สุดพวกเดียว จะเห็นว่าข้าพเจ้ากล่าวดังนี้เพื่อจะหาอำนาจใส่ตัว...การเจริญทั้งหลายก็จะไม่สำเร็จไปได้...ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงจะมีผู้เห็นจริง...ว่าตัวข้าพเจ้าเองเป็นคนแรกหรือเป็นคนหนึ่งซึ่งได้มีความอุตสาหะ คิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลงการบ้านเมืองให้มีความเจริญก่อนบ้านเมืองจะต้องการเร่งรัดเอาเสียอีก แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นชอบในความคิดที่แรงจัดทั้งสองอย่าง คือที่จะเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งถึงศาสนา ...และไม่เห็นด้วยในการซึ่งจะรักษาบ้านเมืองแต่ตามธรรมเนียมเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงอันใดเลยนั้นด้วยเหมือนกัน* ***ข้าพเจ้าชอบใจแต่เพียงทางกลาง และไม่มีความหวงแหนอันใดในการที่จะเปลี่ยนแปลงแต่ในทางกลาง***[112]

นอกจากเรื่องการปกครองซึ่งทรงเห็นว่าไม่ควรเอาอย่างประเทศยุโรปในเรื่องการมี *"ปาลิเมนต์"* แต่ควรจะ *"อาศัยพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก"* และเรื่องศาสนาซึ่งทรงเห็นว่าไม่ควรจะเปลี่ยนศาสนาแล้ว พระองค์มิได้ทรงระบุอย่างเป็นรูปธรรมว่าควรรับอะไรบ้างจากตะวันตก และควรสืบทอดอะไรบ้างที่เป็นของไทยเราเอง แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า ***"ทางสายกลาง"*** **ที่ทรงเสนอนั้น หมายถึงการเปลี่ยนประเทศให้มีความเจริญทาง *"วัตถุ"* แบบตะวันตก แต่รักษา "*จิตใจแบบไทย*" ที่ยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* เอาไว้นั่นเอง**

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับความเจริญทาง *"วัตถุ"* จากตะวันตกในด้าน *"รูปแบบ"* ของการศึกษา ระบบราชการ การสื่อสารคมนาคม สถาปัตยกรรม ฯลฯ แต่ *"เนื้อหา"* ยังเป็นแบบไทย เช่น ในการจัดการศึกษาแผนใหม่นั้น ทรงกำหนดให้นักเรียนได้รับความรู้สองอย่างด้วยกัน อย่างหนึ่งคือความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคนิควิทยาแบบตะวันตก อันเป็นวิชาที่นำไปสู่ความเจริญด้านชีวิตความเป็นอยู่หรือนำความเจริญด้านวัตถุมาให้ อีกอย่างหนึ่งเป็นความรู้

---

[112] เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ด้าน *"จริยธรรม"* หรือ *"ธรรมประพฤติปฏิบัติ"* ที่เลือกสรรมาจากพุทธศาสนาของไทย และความรู้ในวิชาภาษาไทยและพงศาวดารไทย ซึ่งทำให้นักเรียนได้ซึมซับวัฒนธรรมไทย[113] ส่วนระบบราชการก็ยังคงยึดหลักชาติวุฒิอย่างมาก รวมทั้งการที่ข้าราชการมี *"ศักดินา"* สูง-ต่ำ แตกต่างกันเป็นลำดับชั้นก็ยังคงได้รับการรักษาไว้จนถึงปีที่มีการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ในขณะที่การสื่อสารคมนาคมก็เป็นกลไกทางการปกครองของพระมหากษัตริย์ มิใช่ระบบที่เปิดเสรีแก่ประชาชน แม้แต่สถาปัตยกรรมซึ่งมีรูปแบบเป็นตะวันตกก็ยังมีเนื้อหาเป็นไทย เช่น กรณีการสร้างพระราชวัง วัง และพระตำหนักต่าง ๆ เป็นตึกแบบตะวันตก รวมทั้งมีการแต่งกาย และรับประทานอาหารแบบตะวันตก แต่วิถีชีวิตภายในตึกเหล่านั้นก็ยังคงอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* อย่างเคร่งครัด[114]

การสร้างอัตลักษณ์ "ข้าราชการ"

เนื่องจากมีการสร้าง *"ระบบราชการสมัยใหม่"* เพื่อเป็นกลไกในการบริหารราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แทนระบบมูลนาย-ไพร่ แต่ในระยะแรกนั้น *"ระบบราชการยังไม่เดินไปได้เองเหมือนเครื่องจักร"* ประสิทธิภาพในการขยายอำนาจในการจัดการทรัพยากรออกไปทั่วประเทศยังขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่เป็นข้าราชการว่าเป็น *"คนดี"* มากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญอย่างมากแก่การสร้าง *"อัตลักษณ์ของข้าราชการ"* เพื่อทำให้ข้าราชการมีความสำนึกในการทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถด้วยพลังแห่งความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์[115]

วิธีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ คือการสร้างระบบเกียรติยศและให้อภิสิทธิ์แก่ข้าราชการ ซึ่งจะทำให้ข้าราชการสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ เช่น ทรงนำเอาการพระราชทาน *"ศักดินา"* มาเน้นมากขึ้น โดยทรงตราพระราชบัญญัติศักดินาข้าราชการหลายฉบับ เพื่อกำหนดสถานภาพสูงต่ำของข้าราชการ และเน้นการแบ่งชั้นของข้าราชการโดยละเอียด พร้อมกับขยาย

---

[113] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,"พระราชดำรัสพระราชทานแก่นักเรียน พ.ศ.2432-2433" ใน **เอกสารการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2511. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2514. หน้า 90-91.

[114] โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **สี่แผ่นดิน** กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545. (แม้ว่า **สี่แผ่นดิน** จะเป็นนวนิยาย แต่เป็นนวนิยายแนวสัจนิยม และผู้เขียนพยายามจำลองบรรยากาศในราชสำนักให้ "สมจริง" แม้ว่าจะสร้างภาพแต่ด้านดีก็ตาม)

[115] สายชล สัตยานุรักษ์, "ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์" **เอกสารประกอบการสัมมนาวิถีนักคิดไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต**. หน้า 7-8.

ชั้นของข้าราชการลงมาจนถึงระดับกำนันผู้ใหญ่บ้าน เพื่อนำเอาผู้นำชุมชนท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบเกียรติยศที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พระราชทาน[116] นอกจากนี้ยังมีการสร้างระบบเกียรติยศด้วยวิธีการใหม่ ๆ เช่น โปรดฯให้สร้างเหรียญจักรมาลา เพื่อพระราชทานแก่ทหารหรือตำรวจที่รับราชการตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป และ *"ทรงพระราชดำริห์เปนสมควรเพิ่มชั้นพิเศษสำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าสำหรับตระกูลชั้นที่ 1 ปฐมจุลจอมเกล้าขึ้นอีก เพื่อให้เป็นเกียรติยศแลประโยชน์แก่ผู้รับราชการยิ่งขึ้น"*[117] ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศชั้นสูงเช่นนี้ มีอภิสิทธิ์ในการเข้าเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลพระกรุณาโดยตรงในกรณีที่เกิดคดีความต่าง ๆ และสามารถสืบทอดสถานภาพอันสูงในตระกูลตลอดไปจนกว่าจะหาผู้สืบตระกูลโดยตรงมิได้[118]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงกำหนดให้มี *"เครื่องแต่งตัวข้าราชการ"* ให้ข้าราชการ *"แต่งตัวตามฐานันดรศักดิ์"*[119] เพื่อเน้นสถานภาพที่ลดหลั่นเป็นลำดับชั้นและเน้นสถานภาพที่สูงส่งของข้าราชการเหนือราษฎรทั่วไปให้เด่นชัด เช่น *"พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการฝ่ายพลเรือนในกระทรวงโยธาธิการ"* ซึ่งแบ่งข้าราชการออกเป็น 10 ชั้น ได้ระบุว่า *"สมควรที่จะมีเครื่องแต่งกายยุนิฟอร์มให้เปนระเบียบและเฉลิมเกียรติยศในน่าที่ราชการ ตลอดถึงเจ้าพนักงานผู้น้อยตามสมควร"*[120] ทั้งยังได้ทรงตรา *"พระราชบัญญัติเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา ร.ศ.120"* ซึ่งระบุว่า *"มาตรา 2 ห้ามไม่ให้ศาลรับฟ้องราษฎรเรียกข้าราชการเป็นจำเลยในความอาญา มีข้อหาในเรื่องที่เกี่ยวกับน่าที่ราชการ เว้นไว้แต่โจทก์ได้นำพยานมาสืบบ้างแล้ว พอเห็นได้ว่าจำเลยมีพิรุธ"*[121] ทรงระบุด้วยว่า การข่มเหงและหมิ่นประมาทข้าราชการ มีความหมายเท่ากับหมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

> *หลวงวิชิตเปนข้าราชการมีสัญญาบัตร แลเปนบุตรเจ้าพระยาสุรพันธ์ซึ่งเปนข้าราชการผู้ใหญ่ ถึงจะผิดร้ายอันใด หาควรที่ตำรวจภูธรจะจับกุมด้วยความ*

---

[116] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. หน้า 423, 472. และ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ภาค 2** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 178.

[117] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2** หน้า 470.

[118] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 421.

[119] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2**. หน้า 482.

[120] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 421. หน้า 459-460.

[121] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18**. หน้า 23.

หยาบที่รุนแรงดังนี้ไม่ การที่เปนเช่นนี้ ย่อมเปนที่หวาดหวั่นแก่ข่าราชการซึ่งมีบรรดาศักดิ์แลมีตระกูล...ผู้น้อยหาอยู่ในบังคับผู้ใหญ่ไม่ จะเอาการดีมาแต่ไหน...อนึ่ง ***ขอบอกกล่าวโดยแขงแรงว่า ถ้าการข่มเหงแลหมิ่นประมาทข้าราชการผู้มีตระกูลแลมีบรรดาศักดิ์เช่นนี้ จะถือว่าเปนการหมิ่นประมาทต่อเราผู้เปนเจ้าแผ่นดิน ผู้ที่ยกย่องยศศักดิ์แลชุบเลี้ยงวงษตระกูลข้าราชการเก่าใหม่ทั้งปวง*** *ซึ่งเราจำจะต้องป้องกันแลปราบปรามโดยแรง...*[122]

"ข้าราชการ" ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีความสำนึกว่าตนเป็นผู้มีสถานภาพ เกียรติยศ และอภิสิทธิ์เหนือคนทั่วไป ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความระมัดระวังที่จะทำให้สถานภาพ ความก้าวหน้า และผลประโยชน์ของข้าราชการทั้งปวง ขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจและมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ เช่น เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงที่พระราชทานแก่ผู้สืบตระกูลนั้น ทรงเน้นว่า *"การที่จะวินิจฉัยว่า ผู้ใดควรจะได้รับพระราชทานสืบตระกูลอันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฤาผู้ซึ่งจะได้ทรงสืบสันตติวงษ์ ดำรงพระเกียรติยศเปนพระเจ้าแผ่นดินในพระราชวงษ์นี้พระองค์เดียวเปนผู้ได้ทรงพระราชดำริห์พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยเด็ดขาด"*[123] เบี้ยบำนาญที่พระราชทานแก่ข้าราชการนั้น ก็ทรงเน้นว่า *"เปนของพระราชทานโดยทรงพระกรุณา เพราะฉะนั้นไม่มีผู้ใดมีอำนาจที่จะเรียกร้องเอาบำเหน็จบำนาญ โดยอ้างว่าเปนอำนาจของตนจะต้องได้ตามกฎหมาย"*[124]

การปูนบำเหน็จ เป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยสร้างอัตลักษณ์ของข้าราชการที่ดี เพราะเป็นการทำให้ข้าราชการที่ได้รับการปูนบำเหน็จ กลายเป็นบุคคลที่ *"เปนเยี่ยงอย่างแก่ผู้ที่จะรับราชการสืบไปภายหน้า...จะได้ตั้งน่าทำราชการหาความชอบกันต่อไป"*[125] นับเป็นการแก้ปัญหาประการหนึ่งเกี่ยวกับข้าราชการที่องค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญอยู่ในเวลานั้น คือปัญหาที่ว่า *"ทุกวันนี้คนทั้งปวงหาใคร่จะเหนแก่ราชการไม่ มักจะหาแต่ความสุข"*[126]

นอกจากการปูนบำเหน็จแล้ว ทรงใช้วิธีการสรรเสริญด้วย เช่น กรณีพระยาสุนทรบุรีและพระสุนทรสงครามจับโจรขโมยโคได้ *"ได้โคคืนเจ้าของโดยมาก แลได้เค้าเงื่อนหลักฐาน...มีประโยชน์ได้*

---

[122] ห.จ.ช., ร.5 ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งราชการ ภาค 1 ตอน 2 การสุขาภิบาล อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 179. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[123] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2** หน้า 472.

[124] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18** หน้า 187.

[125] ห.จ.ช., ร. 5 บ 1.2/19 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด.

[126] ห.จ.ช., ร. 5 บ 1.2/19 พระราชหัตถเลขาเบ็กเตล็ด.

ผู้ร้ายอื่น ๆ ด้วยนั้น...เห็นว่า พระยาสุนทรบุรีแลพระสุนทรสงคราม ทำการโดยความจงรักภักดีต่อราชการจริง ๆ แขงแรงมาก ให้สรรเสริญไป"[127]

ในขณะเดียวกับที่พระราชทานเกียรติยศ รางวัล รายได้ และคำสรรเสริญ ที่เอื้อให้ข้าราชการได้ดำรงชีวิตอย่างมีเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเน้นให้ข้าราชการ *"ฉลองพระเดชพระคุณ"*[128] ด้วยการปฏิบัติราชกิจด้วยความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริต เพื่อให้ราชอาณาจักรเจริญก้าวหน้า มีเอกราช และราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ทั้งนี้ ทรงทำให้ข้าราชการตระหนักด้วยว่า การทำหน้าที่ในงานราชการอย่างดีที่สุดนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการมีเกียรติยศ และการละเลยหรือละทิ้งหน้าที่ทำให้เกียรติยศที่มีอยู่เสื่อมสูญไป

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นมโนทัศน์ ***"เมืองไทยนี้ดี"*** ที่รับมาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งมีความสำคัญทางอุดมการณ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 [129] โดยเฉพาะในแง่ที่ *"เมืองไทย"* มีการปกครองที่ดี มีเอกราชและความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และเอกราชกับความเจริญรุ่งเรืองนั้นเป็นผลมาจากการนำของพระมหากษัตริย์ในสมัยต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงปกครองโดยยึดมั่นในหลักธรรมของพุทธศาสนา ทรงอำนวยให้เกิดความยุติธรรม และทรงดูแลทั้ง *"ลูกเจ้า" "ลูกขุน" "ไพร่ฟ้าข้าไท"* และ *"ไพร่ฟ้าหน้าใส"* ให้ประพฤติตนตามหลักศีลธรรม อันส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* และอาณาประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข แม้จะเกิดปัญหาบ้างในบางยุคสมัย แต่ราษฎรก็ไว้วางใจว่าพระมหากษัตริย์จะทรงแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ ไม่จำเป็นที่จะต้องมีรัฐธรรมนูญหรือรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งแต่อย่างใด

ตลอดรัชกาลอันยาวนานถึง 42 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานทางอุดมการณ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งด้วยการประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ การจัดพิมพ์ธนบัตร เงินตรา และดวงตราไปรษณียากรที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ การจัดพระราชพิธีในโอกาสสำคัญที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลาง ตลอดจนการพระราชนิพนธ์หนังสือและการมีพระราชดำรัสใน

---

[127] ห.จ.ช., ร. 5 ประชุมพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 1 ตอน 2 อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 211.

[128] **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าประสิทธิ์ศักดิ์ เกษมสันต์ พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473.หน้า 37.

[129] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "มรดกโลกทางวัฒนธรรม" ใน **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**, กรุงเทพฯ: มติชน, 2548. หน้า 32-39.

โอกาสต่าง ๆ เป็นอุดมการณ์ที่เน้นหลักชาติวุฒิในการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น มีพระมหากษัตริย์และเจ้านายซึ่งทรงมีคุณธรรมและมีสถานภาพสูงสุดในโครงสร้างสังคม เป็นผู้ทำการปกครองประเทศด้วยความเสียสละ เพื่ออำนวยความยุติธรรมและช่วยให้คนทั้งหลายในประเทศได้อยู่เย็นเป็นสุข รวมทั้งทรงอุปถัมภ์ศิลปวิทยาการ อันส่งผลให้ *"ชาติไทย"* ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ได้มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปในปัจจุบันและอนาคต พระราชนิพนธ์ที่สะท้อนอุดมการณ์ข้างต้นนี้ได้เป็นอย่างดี คือ *"พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ.2430"* ดังความตอนหนึ่งว่า

> *พระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ล้นที่พ้น ไม่มีข้อใดสิ่งอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่เมื่อว่าตามความที่เป็นจริงแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติการอันใด ก็ต้องเป็นไปตามที่สมควรและที่เป็นยุติธรรม ... ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ พระเจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองแลเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไปจึงได้คิดทำ...*
>
> *...และการที่จะปกครองบ้านเมืองเช่นประเทศสยามนี้ ตามอำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือประเทศยุโรป ก็จะไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ และจะไม่เป็นที่ชอบใจของราษฎรทั่วหน้าด้วย เหมือนอย่างถ้าจะมีปาลิเมนต์จะไม่มีผู้ใดซึ่งสามารถเปนเมมเบอได้สักกี่คน และโดยว่าจะมีเมมเบอเหล่านั้น เจรจาการใดก็ไม่เข้าใจในราชการทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้และการฝึกหัดอันใดมาแต่เดิมเลย ก็คงจะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้ ...*
>
> *...ราษฎรคงจะเชื่อเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็นเมมเบอออฟปาลิเมนต์ เพราะปกติทุกวันนี้ ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรมและเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากัน เป็นความจริง...*[130]

แนวพระราชดำริข้างต้น โดยเฉพาะความคิดที่ว่าราษฎร *"ไม่มีความรู้"* ต้องให้ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถและคุณธรรมเหนือกว่าผู้อื่นเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง โดยไม่พึงมี *"ปาลิเมนต์"* หรือรัฐสภา ยังคงเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยสืบต่อมาอีกนาน

---

[130] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 168-169.

กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นปัญญาชนที่ได้ทรงวางรากฐานการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เอาไว้อย่างครอบคลุม ซึ่งจะกลายเป็นมโนทัศน์หลักที่ปัญญาชนอื่น ๆ จะเลือกสรรมาเน้น หรือปรับเปลี่ยนความหมายเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ทางการเมืองใหม่ ๆ ในช่วงเวลาต่าง ๆ แนวทางสำคัญประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางไว้อย่างชัดเจนก็คือ การรับความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก แต่รักษา *"จิตใจ"* หรือความสัมพันธ์ทางสังคม *"แบบไทย"* เอาไว้ แนวทางดังกล่าวนี้เป็น "ทางเลือก" ที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ในยุคหลังได้พยายามสืบทอดตลอดมา

บทที่ 3

การสร้าง "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปัญญาชนสำคัญ ที่สืบทอดความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางรากฐานไว้ คือ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจ อันส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อสร้างความหมายที่ชัดเจนและมีพลังขึ้นมา พร้อมกับทรงพยายามปลูกฝังความหมายดังกล่าวลงไปในความรู้สึกนึกคิดของคนทุกชั้นในประเทศสยาม โดยที่มโนทัศน์ที่พระองค์ทรงเน้น ส่วนใหญ่ได้รับการเลือกสรรมาสืบทอดโดยปัญญาชนหลายคนในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จนมีผลต่อ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง

ในรัชกาลที่ 6 ปัญหาใหญ่ทางการเมืองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญโดยตรงมีหลายประการ ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของพระองค์

ปัญหาสำคัญประการแรก คือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ภายหลังพระมหากษัตริย์ที่ทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงยิ่ง ทำให้พระองค์ต้องพยายามพิสูจน์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่า ทรงมีพระปรีชาสามารถในการนำพาประเทศไปสู่ความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองไม่น้อยไปกว่ารัชกาลที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่องานนมัสการพระบรมรูปทรงม้าประจำปีในวันที่ 23 ตุลาคม ทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับรัชกาลของพระราชบิดาได้รับการผลิตซ้ำจนแจ่มชัดในความรู้สึกนึกคิดของคนทั้งปวง ความคิดในเรื่องที่พระองค์จะต้องทรงหาทางสร้างความนิยมให้สูงเด่นทัดเทียมกับรัชกาลพระราชบิดานี้ เป็นที่ตระหนักในหมู่ชนชั้นนำในเวลานั้น จนกระทั่งปรากฏอยู่ในหนังสือ **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

> *ในวาระที่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว...เสด็จผ่านถวัลยาธิปัตติเถลิงสยามรัฐสีมาอาณาจักรนั้น พระองค์ต้องทรงประสพพระราชภาระอันมาปรากฏเฉพาะพระพักตร์...**ข้อที่นับว่ายากก็คือ พระองค์จำต้องดำเนินตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนก***

> ***นาถซึ่งได้ทรงปกครองทะนุบำรุงประเทศมา โดยพระบรมราชปรีชาญาณอันสุขุมคำภีรภาพตลอดรัชกาลอันเนิ่นนาน อาศัยพระบรมราชจริยาวัตร์ประเสริฐยิ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ยังได้ทรงปลูกฝังความนิยมให้แน่นแฟ้นอยู่ในน้ำใจชาวชนผู้เป็นพศกนิกรแห่งพระองค์ ..มหาชนพากันแตกตื่นมา...นมัสการพระบรมรูปทรงม้า ... นับเข้าในวันนักขัตฤกษประจำปีสำหรับเปนวันรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง คงสถิตเปนอนุสาวรีย์อยู่มิรู้ลืม การเป็นดังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ จึงจำต้องเผชิญกับปัญหากิจการอันไม่ใช่ง่ายนัก คือความดำรงพระองค์อยู่ในพระราชฐานะอันสูงเด่นสำหรับความนิยมของทวยราษฎร์เสมอด้วยสมเด็จพระบรมชนกาธิราช...***[50]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงสำนึกในปัญหาพระสถานภาพของพระองค์เมื่อเทียบกับพระราชบิดาตั้งแต่ต้นรัชกาล จึงไม่ทรงพอพระราชหฤทัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสถาปนาความคิดเรื่อง *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ขึ้นมา ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือ **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖**[51]

กล่าวได้ว่า *"ปัญหา...อันมิใช่ง่าย"* คือจะทำอย่างไรให้พระองค์ทรง *"อยู่ในพระราชสถานะอันสูงเด่นสำหรับความนิยมของทวยราษฎร์เสมอด้วยสมเด็จพระบรมชนกาธิราช"* ดังกล่าวมานี้ นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเร่งนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจะทำให้เจ้านาย ข้าราชการ และพสกนิกรทั้งปวง ได้สำนึกในความสำคัญสูงสุดของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่ง *"ชาติไทย"* ซึ่งจะทรงบันดาลความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติและทุกคนในชาติ

ปัญหาสำคัญประการที่สอง คือการทำให้ประชาชนยอมรับการนำของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุด และยอมรับพันธกิจต่าง ๆ ที่ประชาชนมีต่อรัฐ ในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัชกาลที่ 5

---

[50] **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์, 2470. หน้า 110.

[51] ราม วชิราวุธ (นามแฝง) "ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖" **ศิลปวัฒนธรรม** 23, 6 (เมษายน 2545): 148-152. โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 147-150.

ลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนให้เห็นว่า ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 มาแล้ว ที่ราษฎรเริ่มขาดความเชื่อมั่นในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายต่าง ๆ และราษฎรเริ่มต้องการเสนอความคิดเห็นของตน ดังความว่า

> *...นับแต่ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นต้นมา ความเชื่อมั่นของราษฎรในพระบรมราโชบายดูเบาบางลงมาก เกิดความเห็นว่าทำอย่างนั้นจะดีกว่า อย่างนี้จะดีกว่า ทำอย่างนั้นเปนการเดือดร้อนแก่ราษฎร อย่างนี้เปนประโยชน์แก่ราษฎร ความคิดดังนี้มีแพร่หลายก็เนื่องจากราษฎรมีความรู้มากขึ้น...โดยที่ได้ทรงพระมหากรุณาจัดการศึกษาให้เจริญขึ้นโดยเร็วพลันผิดกว่าแต่ก่อนมาก...*[52]

ปัญหาข้างต้นทวีความรุนแรงขึ้น เมื่อราษฎรประสบปัญหาทางเศรษฐกิจจากวิกฤตการณ์ข้าวในระหว่าง พ.ศ.2453-2454 และ พ.ศ.2460-2462 และรัฐบาลได้เพิ่มภาระด้านภาษีแก่ประชาชนเพื่อแก้ปัญหางบประมาณขาดดุลและการลดลงของเงินคงคลัง เช่น อัตราอากรค่านาเพิ่มขึ้นถึง 4 เท่าตัว และค่าธรรมเนียมรูปพรรณโคกระบือเพิ่มขึ้นถึง 8 เท่าตัว[53] ในเวลานั้นความสำนึกในความสำคัญของราษฎรได้เกิดขึ้นแล้ว ดังปรากฏว่ามีการเสนอภาพของชาวไร่ชาวนาในฐานะที่เป็น *"ผู้กระทำการหัตถกรรมเปนกระดูกสันหลังของชาติ"*[54] ดังนั้น การทำให้ราษฎรจงรักภักดีต่อผู้ปกครองและระบอบการปกครองจึงเป็นเรื่องที่หลายฝ่ายเห็นความสำคัญ

เพื่อให้ราษฎรยอมรับการนำของพระมหากษัตริย์และยอมรับพันธกิจต่าง ๆ ที่ประชาชนมีต่อพระองค์ด้วยความเต็มใจ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* โดยเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* เพื่อให้ราษฎรมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่ และยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"*

---

[52] ห.จ.ช., ร. 6 ก. 1/12 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

[53] ชูศรี มณีพฤกษ์, "เศรษฐกิจไทยในช่วง พ.ศ.2452-2475" ใน **เศรษฐกิจไทย** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

[54] **ที่ระลึกสยามรัฐพิกแพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** . หน้า 145.

ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ได้ทรงนิยามความหมายของคำว่า *"ความจงรักภักดี"* ให้หมายถึงการ *"ความยอมเสียสละ"* ดังความว่า

> *ความจงรักภักดีแปลว่ากระไร?*
>
> *แปลว่า* ***"ความยอมสละตนเพื่อประโยชน์แห่งท่าน"*** *คือถึงแม้ว่าตนจะต้องได้รับความเดือดร้อนรำคาญ ตกระกำลำบาก หรือจนถึงต้องสิ้นชีวิตเป็นที่สุด ก็ยอมได้ทั้งสิ้น เพื่อมุ่งประโยชน์อันแท้จริง ให้มีแก่ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์*
>
> *ผู้ที่จะยอมเสียสละเช่นนี้ได้ โดยไม่รู้สึกเสียดายเลย ต้องเป็นผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความรุ่งเรืองขั้นสูง จึงจะเข้าใจซึมซาบว่าตนของตนนั้น แท้จริงเปรียบเหมือนปรมาณูผงก้อนเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งภูเขาใหญ่ที่เรียกว่าชาติ และถ้าชาติของเราแตกสลายไปเสียแล้ว ตัวเราผู้เป็นผงก้อนเดียวนั้นก็จะต้องล่องลอยตามลมไป สุดแท้แต่ลมจะหอบไปทางไหน...ผู้ที่เข้าใจจริงจึงแล้วจึงไม่รู้สึกเลยว่าการเสียสละส่วนตัวใด ๆ จะเป็นข้อควรเป็นห่วงหวงแหน นี้เป็นความจงรักภักดีแท้จริง*[55]

ปัญหาสำคัญประการที่สาม คือความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้านายและข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เสนาบดีบางพระองค์ทรงมีอำนาจมากเกินไป เพราะทรงสั่งสมพระบารมีมายาวนานตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับความจงรักภักดีจากข้าราชการในกระทรวงมากกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ เนื่องจากระบบราชการสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นระบบที่เสนาบดีมีอำนาจสูงสุดในกระทรวง ทั้งในการจัดสรรงบประมาณ การพิจารณาความดีความชอบ ตลอดจนการฝึกฝนอบรมและการให้ความรู้ต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การปฏิบัติราชการ แต่เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ข้าราชการขึ้นตรงต่อพระองค์ รวมทั้งข้าราชการในระบบมณฑลเทศาภิบาลที่เคยขึ้นต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมาก่อน ทำให้เสนาบดีที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ไม่ทรงพอพระทัย ส่วนข้าราชการก็ยากจะมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นกับพระมหากษัตริย์ เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นอยู่เสมอว่าข้าราชการนั้นมีสถานะที่ต้อง ***"ช่วยในพระราชภาระ...ตามพระราชประสงค์"***[56] และทรงเตือนข้าราชการว่า ***"จงประพฤติตามพระบรมราโชวาท ช่วยเปนกำลัง***

---

[55] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2515. หน้า 123-124.

[56] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,"พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา" ใน ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์, 2470. หน้า 116. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ของเราให้ทุกตำแหน่งน่าที่"[57] แต่ในรัชกาลที่ 6 นี้ โครงสร้างของข้าราชการได้เปลี่ยนไปมากแล้ว นอกจากจำนวนข้าราชการจะเพิ่มมากขึ้น ยังปรากฏว่าข้าราชการมีภูมิหลังที่หลากหลายกว่าเดิม มิได้มีแต่คนในตระกูลผู้ดีดังที่เคยเป็นมาในอดีต ข้าราชการส่วนที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่ก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น และเป็นข้าราชการที่มีความเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของตนเองอย่างสูง จนรู้สึกไม่พอใจได้โดยง่ายหากจะต้องปฏิบัติงานตามคำสั่งโดยไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังนั้น จึงเป็นการยากมากที่จะทำให้ข้าราชการถวายความจงรักภักดีอย่างเต็มที่จนกระทั่งยอมทำงานในสถานะ *"ผู้ช่วย"* ของพระมหากษัตริย์ที่พร้อมจะทำทุกอย่างตามพระราชประสงค์ โดยปราศจากความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งในสภาวการณ์เช่นนี้ ความขัดแย้งและความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าราชการย่อมจะเพิ่มสูงขึ้นเป็นธรรมดา

กล่าวได้ว่าปัญหาความสัมพันธ์กับเจ้านายและข้าราชการ เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้**พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความหมายใหม่ให้แก่ *"พระมหากษัตริย์"* โดยการสร้างจินตนาการ "ชาติไทย" ขึ้นมา แล้วทำให้คนทั้งหลายตระหนักว่า *"ชาติไทย"* จำเป็นต้องมีประมุขของชาติ** มิฉะนั้น *"ชาติไทย"* ก็จะไม่สามารถอยู่รอดและเจริญก้าวหน้าได้เลย **นับเป็นการสร้างความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* โดยการเชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่าง *"พระมหากษัตริย์"* กับ *"ชาติไทย"*** เพื่อให้คนทั้งปวงที่ *"รักชาติไทย"* ได้เกิด *"ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"* อย่างเต็มที่ วิธีการเช่นนี้เป็นทางออกที่จำเป็นในบริบทที่พระมหากษัตริย์ไม่อาจทำให้ข้าราชการจงรักภักดีโดยตรงต่อพระองค์

จะเห็นได้ว่าในระยะเวลา 8 ปี ที่เสด็จกลับมาประทับอยู่ในเมืองไทย ก่อนที่พระราชบิดาจะเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในระบบราชการอีกทั้งยังทรงปลีกพระองค์ไปอยู่ท่ามกลางมหาดเล็กที่ใกล้ชิด และใช้เวลาจำนวนมากไปในการพระราชนิพนธ์ มากกว่าจะทรงพยายามเสริมสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้านายและข้าราชการ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ การณ์จึงเป็นไปดังที่พระราชบิดาทรงกริ่งเกรงมาตั้งแต่ ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) นั่นก็คือ *"จะไม่คุ้นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งในกรุงและหัวเมือง ก่อนเวลาซึ่งจะต้องเปนผู้บังคับจนเปนเหมือนหนึ่งคนที่เข้ามาใหม่ ไม่รู้จักผู้ใดตลอดจนอาณาประชาราษฎร"*[58]

---

[57] เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[58] ห.จ.ช., ร.5 ว.22/1 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.113.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแตกต่างจากพระราชบิดามาก ในแง่ที่พระราชบิดาทรงมีเครือข่ายความสัมพันธ์กว้างขวาง จากการสร้าง *"พระคุณ"* ต่อเจ้านายและข้าราชการจำนวนมากอย่างต่อเนื่องยาวนาน แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีมหาดเล็กใกล้ชิดแวดล้อมแน่นหนา จนกระทั่งเจ้านายและข้าราชการ *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ส่วนใหญ่ ไม่สามารถจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ได้ ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อความก้าวหน้าในระบบราชการของเจ้านายและข้าราชการ *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* แต่ละคนโดยตรงเท่านั้น เจ้านายและข้าราชการเหล่านี้ยังต้องวิตกกังวลต่ออนาคตของบุตรหลานในตระกูล ซึ่งได้ถูก *"ผู้มีชาติตระกูลต่ำ"* แย่งเอาตำแหน่งระดับสูงในระบบราชการไปเป็นอันมาก กล่าวคือ มหาดเล็กที่ทรงใช้สอยใกล้ชิดนั้น *"บางคนก็เป็นเชื้อสายจีนลูกจีน บางคนก็เป็นลูกหลานชาวปักษ์ใต้ บางคนก็ติดหน้าตามหลังข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามา"*[59] แม้แต่เจ้าพระยารามราฆพและเจ้าพระยาอนิรุทธเทวา ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากที่สุด ก็เป็นแต่เพียงหม่อมหลวงในสกุลพึ่งบุญเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีถึงความไม่พอใจของ *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ในเรื่องนี้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่นายรองสนิท (กุหลาบ) มีความตอนหนึ่งว่า *"มีบางคนรู้สึกเหมือนหนึ่งว่า เจ้ามาแย่งที่ซึ่งควรจะเปนของสำหรับเฉพาะแต่ลูกผู้มีบรรดาศักดิ์ ทำให้คนชั้นนั้น ขาดประโยชน์ที่ควรจะมีแก่เขาไปอย่าง ๑"*[60] ดังนั้น จึงเป็นการยากที่*"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ทั้งหลาย ซึ่งเคยได้รับการชุบเลี้ยงมาอย่างดีในสมัยรัชกาลที่ 5 และเคยรู้สึกถึงความมั่นคงของตระกูลตนเองมานานตราบจนกระทั่งเกิดการ *"ผลัดแผ่นดิน"* จะยังคงมีความจงรักภักดีอย่างเต็มที่ต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นไปได้ด้วยว่าในเวลาต่อมา *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ส่วนหนึ่ง จะถึงกับสูญเสียความเชื่อมั่นต่อคุณงามความดีของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชุบเลี้ยงบุคคลที่มิได้เป็น *"ลูกผู้มีบรรดาศักดิ์"* ให้มีอำนาจ ดังที่กล่าวมาข้างต้น

อีกปัจจัยหนึ่งซึ่งน่าจะส่งผลให้เสนาบดีและข้าราชการระดับสูงทั่วไปรู้สึกหวั่นไหว คือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้มี ***"คณะกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดิน"*** ที่ทำหน้าที่ตรวจสอบการเงินของกระทรวงต่าง ๆ ประกอบด้วย อธิบดีกรมศุลกากร เป็น

---

[59] จันทรรัตน์ ประวาลปัทม์, "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521. หน้า 148.

[60] ห.จ.ช., ร.6 รล.5/1 พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ข้าราชการในราชสำนัก วันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129.

ประธาน และมีกรรมการอื่นอีก 4 คน โดยกรรมการหลายคนเป็นคนชาติตะวันตกที่ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาราชการระดับสูง ซึ่งไม่ต้องเกรงกลัวอำนาจของเสนาบดีและข้าราชการชั้นสูงในกระทรวงต่าง ๆ กรรมการทั้งสี่คนประกอบด้วย พระยากัลยาณไมตรี ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน นายวิลเลียมสัน ที่ปรึกษาราชการกระทรวงการคลัง นายเกรแฮม ที่ปรึกษาราชการกระทรวงเกษตราธิการ และพระยารัษฎากรโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน

ในพระราชหัตเลขา *"แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง"* ที่พระราชทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และเสนาบดีทุกกระทรวง มีข้อความตอนหนึ่งว่า

> *ด้วยเวลานี้รายรับเงินแผ่นดินหาใคร่จะพอกับรายจ่ายไม่ ต้องคิดตัดรายจ่ายเข้าหารายรับทุก ๆ ปีมา...กระทำให้ความเจริญของบ้านเมืองเดินช้าไปไม่ควรแก่กาลสมัย สมควรต้องคิดจัดรายรับให้ทวีขึ้น...แลควรคิดตัดรายจ่ายที่ยังไม่ถึงเวลาจำเป็นจริง ๆ ...ความเจริญของบ้านเมืองจะได้เดินเร็วขึ้น แต่ก่อนที่จะคิดจัดการเรื่องนี้* ***จำเปนต้องได้ทราบรายรับรายจ่ายในกระทรวงต่าง ๆ เสียให้ละเอียดถ่องแท้ก่อน*** *จึงจะเปนทางดำริห์ได้สะดวก...เพราะฉะนั้นจึงได้ตั้ง... รวม ๕ นาย เปน กรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงจัดการให้กรรมการได้ตรวจโดยสะดวก*[61]

นับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ทรงพยายามเข้าไปตรวจสอบในเรื่องการเงินภายในกระทรวงต่าง ๆ อย่างจริงจัง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงพยายามจะรวมอำนาจเข้าสู่พระองค์มากยิ่งขึ้น และแต่ละกระทรวงมีอิสระในการบริหารราชการน้อยลง จากหนังสือ *"แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง"* ฉบับที่ส่งถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ.130 นี้ แสดงว่าคณะกรรมการชุดนี้จะเข้าไปตรวจสอบการใช้จ่ายเงินของเสนาบดีอย่างละเอียด เพราะระบุว่า

---

[61] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ 100/1143 เรื่อง แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ.130 จิตรา พรหมชุติมา (รวบรวม), **เอกสารประวัติศาสตร์ การบริหารการปกครองกระทรวงมหาดไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ กระทรวงมหาดไทย, 2539. (เน้นโดยผู้วิจัย).

"แลเมื่อกรรมการจะต้องการตรวจดูสรรพหนังสือฤาบาญชี แลจะต้องการความอธิบายอย่างใด ๆ ที่เกี่ยวกับการรับแลจ่ายเงินแผ่นดิน ก็ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวง แลเจ้าน่าที่นั้น ๆ จัดหนังสือแลบาญชีให้กรรมการได้ตรวจดู แลอธิบายชี้แจงอย่างเปิดเผยต่อกรรมการ ให้กรรมการได้เข้าใจจงตลอด ...เมื่อตรวจเสร็จแล้วกรรมการจะได้ทำรายงานมาถวาย และเมื่อกรรมการจะมีความเห็นแนะนำประการใด ก็อนุญาตให้ออกความเห็นมาในรายงานนั้นด้วย"[62]

อำนาจหน้าที่ของ *"กรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ"* ดังกล่าวข้างต้น นับว่ากระทบกระเทือนต่ออำนาจของเสนาบดีเป็นอย่างยิ่ง และน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายที่ทรงเป็นเสนาบดี (รวมทั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) มาตั้งแต่ต้นรัชกาล และน่าจะเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงตัดสินพระทัยนำเอาบุคคลที่มิได้เป็นเจ้านายเข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดี เพื่อจะทรงมีพระราชอำนาจในการควบคุมเสนาบดีมากขึ้น พร้อมกับทรงพยายามหาทางลดพระบารมีและพระอำนาจของเจ้านายลง จนทำให้เจ้านายบางพระองค์ทรงไม่พอพระทัยถึงกับกราบบังคมทูลลาออกจากราชการในเวลาต่อมา

ความขัดแย้งและความตึงเครียด ในความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายและข้าราชการ ปรากฏชัดในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรมสุกราช ดังความว่า

ตัวเราเวลานี้ตกอยู่ในที่ลำบาก ยากที่จะรู้ได้ว่าภัยอันตรายจะมาถึงตัวเราเวลาใด เพราะเรารู้สึกประหนึ่งว่า เปนตัวคนเดียว หาพวกพ้องมิได้ ฤาที่เปนพวกพ้องก็เผอิญเปนผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอันหาอำนาจมิได้ ส่วนผู้ที่มีอำนาจน่าที่ใหญ่ในราชการนั้น เรารู้สึกว่ามีความเชื่อถือในตัวเราน้อยกว่าที่ควรจะมี เพราะฉะนั้นเราจะคิดว่ากล่าวตักเตือนอย่างใด มักจะไม่ใคร่เชื่อฟัง ถือทิฐิมานะไปว่า ตนได้เคยเปนราชการมาก่อนเราบ้าง ฤาถือว่ามีความรู้และเข้าใจความประสงค์...แลความคิดของประชาชนดีกว่าเราบ้าง...[63]

---

[62] เรื่องเดียวกัน.

[63] ห.จ.ช., ร.6 ม. 36 ก/6 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรมสุกราช. วันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.131.

ส่วนพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานเจ้าพระยายมราช มีข้อความที่สะท้อนความรู้สึกโดดเดี่ยวของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกัน

> *...ฉันจึ่งเปนผู้ที่หาพวกพ้องไม่ได้เลย ยืนอยู่คนเดียว ข้อนี้ปรากฏชัดเจนอยู่เมื่อแรกรู้ข่าวอ้ายพวกทหารคิดการกำเริบกันขึ้น ไม่มีใครที่จะแสดงความเดือดร้อนเลย...ข้อวิตกของฉัน...คือวิตกว่า ถ้าแม้มีคนเลือดร้อนบังอาจคิดการเช่นที่ทำมาแล้ว...ข้าราชการไทยก็จะพากันตั้งตัว "เปนกลาง" และข้าราชการไทยเราพากันใจเย็นคอยแต่ "เปนกลาง" อยู่เช่นนี้ ไม่ช้าก็จะเปนขี้ข้าชาวต่างประเทศโดยไม่รู้สำนึกตัวเลย*[64]

หนังสือเจ้าพระยายมราชที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เจ้าพระยายมราชซึ่งเป็นเสนาบดีที่พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยและพระราชทานอำนาจให้มากที่สุดนั้น เป็นบุคคลที่ได้รับความเกลียดชังและถูกด่าว่า จนกระทั่งตกอยู่ในสภาวะที่เจ้าพระยายมราชเองระบุว่า *"อดทนต่อการประหัตประหารส่วนตัวเปนอย่างยิ่ง เขาด่าให้ข้าพระพุทธเจ้าก็นิ่ง"* อีกทั้งเจ้าพระยายมราชยังรู้สึกด้วยว่าชีวิตของตนตกอยู่ในอันตรายร้ายแรง ถึงกับกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขอให้พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดูแลครอบครัวให้ ในกรณีที่เจ้าพระยายมราชถูกทำอันตรายจนถึงแก่ชีวิต[65]

แม้แต่กองทัพซึ่งเป็นกลไกอำนาจอันสำคัญยิ่งก็ยังปรากฏว่า จนถึงช่วงปลายรัชกาลที่ 5 แล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงรู้สึกอยู่เสมอว่าเป็นกองทัพส่วนพระองค์ของพระราชบิดา มีพระราชอนุชาของพระองค์ คือสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นผู้บังคับบัญชา หาใช่กองทัพของพระองค์ไม่[66] ซึ่งเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ก็ได้ทรงรู้สึกบาดหมางพระทัยมากยิ่งขึ้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ *"กบฏ ร.ศ.130"* ซึ่งนายทหารบางคนในคณะผู้ก่อการมีความต้องการให้สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสด็จขึ้นครองราชย์แทนพระองค์[67]

---

[64] ห.จ.ช., ร.6 บ.3.1/64 เล่ม 4 เรื่องเจ้าพระยายมราช.

[65] ห.จ.ช., ร.6 บ./3.1/64 เล่ม 2 หนังสือเจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 30 กันยายน ร.ศ.133.

[66] มัทนา เกษกมล, "การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2468)," วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517. หน้า 153.

[67] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

ปัญหาความขัดแย้งและความตึงเครียดทางการเมืองดังกล่าวข้างต้นนี้ หากไม่รีบแก้ไขแต่ต้นมือแล้ว ในระยะยาวก็อาจจะกลายเป็นข้อจำกัดพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้มาก การสถาปนามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ให้มีความหมายที่ทำให้คนทั้งปวงสำนึกในความสำคัญสูงสุดของ *"พระมหากษัตริย์"* จึงกลายเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงดำเนินการอย่างเต็มที่ เพราะหากประสบความสำเร็จในการทำให้คน *"รักชาติ"* ก็จะส่งผลให้เกิด *"ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"* ซึ่งทรงเป็นพระประมุขของชาติได้โดยง่าย ด้วยความจำเป็นดังกล่าวมานี้ ความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นจึงแตกต่างจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังจะเห็นได้ว่า **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น *"พระมหากษัตริย์"* ที่ราษฎร *"รัก"* ด้วยพระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจของ *"พระมหากษัตริย์"* เอง แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นความจงรักภักดีต่อ *"พระมหากษัตริย์"* อันเกิดแต่ความสำคัญของพระองค์ต่อ *"ชาติไทย"* เป็นสำคัญ**

ปัญหาสำคัญประการที่สี่ คือปัญหาการแข่งขันกับ *"ชาตินิยม"* ที่เสนอโดยข้าราชการ, คนจีน, และ *"ลูกจีน"* หรือ *"จีนสยาม"* ซึ่งทำให้ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แทบทุกพระองค์มีความจำเป็นที่จะต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ให้มีพลังเหนือกว่า เพื่อจะมี *"อำนาจนำ"* คือครอบงำความรู้สึกนึกคิดของคนทั้งประเทศ และเบียดขับ (exclude) กระแสชาตินิยมของ *"ข้าราชการ"* *"คนจีน"* และ *"จีนสยาม"* ออกไปจากพื้นที่ทางอุดมการณ์ของ *"ชาติไทย"* ปัญหานี้กระทบกระเทือนความมั่นคงแห่งพระราชอำนาจเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีคนจำนวนหนึ่งสมาทานแนวความคิดทางการเมืองแบบสาธารณรัฐนิยม และดำเนินการเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าวไปสู่มหาชน

ในช่วงต้นรัชกาล ***"กลุ่มทหารหนุ่ม"*** หรือ ***"กลุ่มกบฏ ร.ศ.130"*** ได้เสนอความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่ท้าทายพระราชอำนาจ เพราะนิยามว่าชาติคือราษฎร[68] *"ทหารกบฏ"* คนหนึ่งซึ่งถูกจับได้ ให้การว่า *"นายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์พูดว่า* ***พวกเราควรจะซื่อตรงต่อชาติไทยของเรา ไม่ควรจะคิดกตัญญูต่อคน ๆ เดียว...คือพระเจ้าอยู่หัว"***[69] เอกสารที่เขียนโดยผู้นำของกลุ่ม เรื่อง *"ว่าด้วยความ*

---

[68] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 มีนาคม 2543. หน้า 11.

[69] ห.จ.ช., ร.6 บ.17/4 คำชี้แจงนายร้อยตรีบรรจบ วันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.130.

เสื่อมทรามแลความเจริญของประเทศ" ระบุว่า *" ถ้าทำให้ชาตแลบ้านเมืองมีความเจริญ ฝูงคนทั้งหมดซึ่งเปนชาตเดียวกัน ก็จะได้รับความสุขความสบายทั่วทุกคน"* เป้าหมายสำคัญของกลุ่มนี้ คือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรืออย่างน้อยก็ต้องเปลี่ยนองค์พระมหากษัตริย์ ร้อยตรีเหรียญ ศรีจันทร์ ผู้นำคนหนึ่งของคณะทหารหนุ่ม ในเหตุการณ์ ร.ศ.130 กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการก่อการว่า *"เพื่อจะหาอำนาจใส่ชาตไทย เพื่อมิให้อัประยศแก่ชาตอื่นเขา"* และยังกล่าวด้วยว่าเงินเดือนที่ทหารได้รับนั้นมาจากราษฎร ทหารจึงต้องทำหน้าที่ปกป้อง *"ชาติไทย" "เพื่อไม่ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนที่จะเปนข้าเขา คงให้ดำรงเปนชาตไทยอยู่"*[70] ทหารอีกคนหนึ่งให้การว่าเหตุที่เขาเข้าร่วมกับกลุ่มก่อการก็เพราะต้องการทำให้ชีวิตราษฎรดีขึ้น เพราะเงินเดือนของทหารมาจากภาษีที่เก็บจากราษฎร *"ราษฎรจึงเปนนายข้าราชการ มิใช่กษัตริย์"*[71]

กลุ่ม *"ทหารหนุ่ม"* มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเชียวฮุดเส็งและครอบครัวของเขาซึ่งเป็นนักชาตินิยมจีนที่สนับสนุนฝ่ายก๊กมินตั๋ง นอกจากนี้ในการประชุมของกลุ่มก่อการ ร.ศ.130 ยังมีผู้นำของพวก *"จีนสยาม"* เข้าร่วมประชุมด้วย แสดงถึงการมีความสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างกัน รวมทั้งความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่เน้นว่าเป็น *"ชาติของราษฎร"* และการแสวงหาหนทางใหม่ ๆ ในการทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญ เพื่อให้ราษฎรมีความสุข[72]

กระแส "ชาตินิยมจีน" ของคนจีนในประเทศสยาม ทวีความเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว การเคลื่อนไหวอย่างเด่นชัดเกิดขึ้นในต้นทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ในต้นทศวรรษดังกล่าวนี้ ประเทศสยามประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางส่วน ทำให้นายทุนชาวจีนซึ่งเคยได้รับความคุ้มครองโดยอำนาจทางกฎหมายและอำนาจทางการเมืองของอังกฤษหรือฝรั่งเศส ในฐานะที่เป็นคนในบังคับของชาติดังกล่าว เกิดความหวั่นวิตกในความมั่นคงของชีวิตและทรัพย์สินตลอดจนการสูญเสียอภิสิทธิ์ต่าง ๆ จึงร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในรูปของสมาคมที่แตกต่างไป

---

[70] ห.จ.ช., ร.6 บ.17/5 คำชี้แจงนายร้อยตรีเหรียญ วันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.130.

[71] ห.จ.ช., ร.6 บ.17/6. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 11.

[72] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 14-15.

จากเดิม คือเป็นการรวมตัวกันของชาวจีนทุกกลุ่มสำเนียงในสมาคมเดียวกัน นับเป็นครั้งแรกของการรวมตัวกันในฐานะที่เป็นคน *"ชาติจีน"* ด้วยกัน[73]

ในช่วงเวลานั้น ความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศจีน ส่งผลให้ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายก๊กมินตั๋งดำเนินการหาความสนับสนุนจากชาวจีนโพ้นทะเล ในวันที่ 1 ธันวาคม 2451 ซุนยัตเซ็นเดินทางเข้ามาอภิปรายที่สโมสรจีนกรุงเทพฯ ปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมจีนด้วยการโจมตีว่าคนไทยใช้อำนาจกดขี่ชาวจีนและทำให้ชาวจีนกลายเป็นชาติต่ำต้อย ระยะนี้เซียวฮุดเส็งนายกสมาคมถุงเหมิงฮุ่ยอันเป็นสมาคมลับที่สนับสนุนก๊กมินตั๋ง ประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหว ถึงขั้นที่สามารถผลักดันสมาคมลับของจีนแคะสองแห่งที่เคยแข่งขันกันให้มารวมตัวกันทำงานเพื่อ *"ชาติจีน"* ปรากฏว่าหลังจากพรรคก๊กมินตั๋งได้ชัยชนะในประเทศจีน สมาคมชาวจีนในสยามซึ่งมีกรรมการหลายคน เช่น ยี่กอฮง (พระยาอนุวัตน์ราชนิยม), อึ้งยุกหลง ล่ำซำ, โกศล ฮุนตระกูล ฯลฯ ก็ยิ่งทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองคึกคักมากขึ้น[74] ดังนั้น ความคิด *"ชาตินิยมจีน"* ของคนกลุ่มนี้ จึงมีอิทธิพลต่อกลุ่ม *"ลูกจีน"* หรือ *"จีนสยาม"* มากทีเดียว

ตัวอย่างหนึ่งของชาวจีน ที่เคลื่อนไหวด้วยแรงผลักดันของชาตินิยมจีนอย่างต่อเนื่อง คือกรณีของ เหียกวงเอี่ยม ซึ่งจะเป็นผู้นำที่เข้มแข็งของสมาคมพาณิชย์จีนหรือเซียงหวยในปลายทศวรรษ 2470 เหียกวงเอี่ยม เป็นผู้มีความคิดและการเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างโดดเด่นถึงกับเรียกตัวเองเป็นผู้ *"รักชาติยิ่งชีพ"*[75] ส่วน เซียวฮุดเส็ง บรรณาธิการ**หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** เป็นปัญญาชนที่มีอิทธิพลสูงมากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้เสนอแนวคิดเรื่อง *"ชาติ"* ที่เน้นราษฎรโดยรวม หรือมองราษฎรเป็น *"เพื่อนร่วมชาติ"* โดยที่ *"ชาติ"* จะเจริญได้ *"เพราะราษฎรชาวเมืองมีวิชาความรู้ ประกอบกับสามัคคีธรรมที่มีต่อกันระหว่างรัฐบาลกับชาวเมือง"*[76] **หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** ของเซียวฮุดเส็ง เสนอความเห็นเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความสามัคคีในชาติ"* ดังนี้

---

[73] ปรารถนา โกเมน, "สมาคมจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. หน้า 136.

[74] เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

[75] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร** 21, 3 (2542): 6.

[76] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 7.

> *เราทั้งหลายซึ่งเปนชาติไทย พึงมีความสามัคคีปรองดองกัน บำรุงพระมหากษัตริย์เจ้าของเราให้มีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาล บำรุงประเทศสยามของเราให้ตั้งมั่นอยู่โดยสวัสดิภาพ และบำรุงเพื่อนร่วมชาติของเราให้มีความสุขความเจริญโดยประการทั้งปวง... เมื่อท่านจะทำกิจการอันใดเกี่ยวกับราษฎร จะต้องอาไศรยความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง หรือว่าย่อ ๆ ถ้าท่านรักนับถือตัวท่านเองฉันใดท่านจะต้องรักและนับถือราษฎรอันเปนเพื่อนร่วมชาติกับท่านฉันนั้น นี่เปนสามัคคีธรรมที่ฝ่ายผู้ปกครองจะพึงปฏิบัติ*[77]

กลุ่ม "ลูกจีน" หรือ "จีนสยาม" เป็นคนกลุ่มใหญ่ที่ส่วนใหญ่แล้วได้รับการศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่ในประเทศสยาม เฉพาะโรงเรียนอัสสัมชัญแห่งเดียว ในเวลา 50 ปี ระหว่าง พ.ศ.2428-2478 ก็ได้ผลิตนักเรียนจำนวนถึง 10,612 คน ซึ่งมีความรู้ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน ส่วนใหญ่ของคนกลุ่มนี้มีธุรกิจอยู่ในประเทศสยาม บางคนได้ผลิตงานเขียนในฐานะที่เป็นปัญญาชนของสังคมสยามใหม่ โดยที่หลายคนมีหนังสือพิมพ์ของตนเอง[78] เข้าใจว่าแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่คนกลุ่มนี้เสนอ มีอิทธิพลมากและเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจมากที่สุด เนื่องจากมีหนังสือพิมพ์และวารสารเป็นสื่อในการเผยแพร่ความคิดอย่างกว้างขวาง ในรัชกาลที่ 6 นี้ ประเทศสยามมีหนังสือพิมพ์ถึง 22 ฉบับ และวารสารอีก 127 ฉบับ

ในบรรดาชาวจีนเลือดผสมหรือ *"ลูกจีน"* ที่มีบทบาทด้านชาตินิยมมาก เช่น นายเล็ก โกเมศ นายเจือ เพ็ญภาคกุล นายเอก วีสกุล นายเชียวซองอ๊วน สีบุญเรือง นายซุ่นใช้ คูตระกูล ฯลฯ หลายคนมีส่วนช่วยการต่อสู้ในประเทศจีน พร้อมกันกับการเสนอแนวคิดชาตินิยมไทย แต่ส่วนใหญ่แล้วมีกิจกรรมทางชาตินิยมอยู่ในประเทศสยาม[79] บางคนเป็นผู้ประกอบการหนังสือพิมพ์ซึ่งทำให้สามารถสื่อสารกับคนในวงกว้าง[80] หลายคนรวมตัวกันเป็น *"สโมสรสยามจีนางกูร"* เพื่อทำกิจกรรมช่วยเหลือ

---

[77] เชียวฮุดเส็ง, "กิจที่ควรปฏิบัติ" **หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.129.

[78] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 4-5.

[79] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

[80] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-9. เป็นที่น่าสังเกตว่านักหนังสือพิมพ์เช่น เชียวฮุดเส็งเสนอแนวความคิดในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจโดยมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาทางเศรษฐกิจของชาวจีนกับของชาวนาไทย ดังที่เขาวิเคราะห์ความทรุดโทรมของการค้าว่า "ผลที่ราษฎรได้เงินจากสินค้าข้าวลดน้อยลงไปนั่นแล เปนปัจจัยทำให้การค้าขายอื่น ๆ พลอยทรุดโทรมลง" (**หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129) ซึ่งปรากฏว่า

สังคม คนเหล่านี้ล้วนได้รับการศึกษาในประเทศสยามและสามารถใช้ภาษาไทยได้เป็นอย่างดี ทำให้สามารถสื่อสารความรู้สึกนึกคิดกับคนไทยได้สะดวก[81]

ในบรรดา *"ลูกจีน"* เหล่านี้ มีบางคนเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติ"* ที่ตรงกันข้ามกับแนวความคิดที่ปัญญาชนของรัฐเสนอ เช่น **หนังสือพิมพ์ไทยใหม่** ซึ่งนำโดยนายเล็ก โกเมศ ได้แสดงความคิดเห็นว่า เมืองไทยยังไม่ใช่เป็นเมืองสำหรับคนไทยจริง ๆ แต่เป็นเพียงบ้านเช่า และยังประกาศอย่างโจ่งแจ้งในบทความว่า ***"ชาติ" คือราษฎร*** *"* ส่วน **หนังสือพิมพ์ไทยใหม่** ก็ประกาศว่าจะยึดหลักการใช้ภาษาของราษฎรซึ่งเป็น ***"ภาษามารดร"*** พร้อมกับโจมตีเจ้านายที่นิยมใช้ภาษาอังกฤษในการสนทนากัน[82] นอกจากนี้ชาวจีนเลือดผสมยังมีบทบาทในการส่งเสริมและขยายวัฒนธรรมของคนชั้นกลางในเขตเมือง เช่น ละครไทย ภาพยนตร์ไทย นวนิยายไทย และศิลปะการชกมวยไทย เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่คนเลือดผสมจีน-ไทยเสนอผ่านสื่อนานาชนิด เป็น *"ชาติ"* ในความหมายว่าคือประชาราษฎร์หรือประชาชนซึ่งมีสายสัมพันธ์จากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคต[83]

โรงเรียนจีนซึ่งขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ก็มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังความคิดที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นอกจากความคิดชาตินิยมจีนแล้ว ยังพยายามเผยแพร่แนวคิดอื่น ๆ ของลัทธิไตรราษฎร์ คือความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ความเป็นประชาธิปไตยทางการเมือง ตลอดจนอุดมการณ์สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์[84] ซึ่งความคิดเหล่านี้ล้วนแต่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และส่งผลให้ *"ลูกจีน"* บางคนวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยพื้นฐานความคิดที่ปฏิเสธการแบ่งชั้นทางสังคมตามหลักชาติวุฒิ ทั้งนี้โดยอาศัยสถานะที่เป็นคนในบังคับของชาติมหาอำนาจเพื่อช่วยเป็นเกราะป้องกันตัวจากอำนาจของรัฐบาลสยาม

เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ข้าวในทศวรรษ 2450 กิจการของนายทุนจีนก็ได้ประสบภาวะขาดทุนถึงขั้นล้มละลายเดือนละหลายรายด้วยกัน โปรดดู ปรารถนา โกเมน, **สมาคมชาวจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488**.หน้า 132

[81] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร** 21, 3 (2542): 7.

[82] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

[83] เรื่องเดียวกัน, หน้า17.

[84] โปรดดู สุวดี เจริญพงศ์, "ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อความเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.247" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519. หน้า 170-280.

นอกจากการเคลื่อนไหวทางความคิดของกลุ่มต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ในรัชกาลที่ 6 ยังมีการเสนอความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* โดย **ขุนนางเก่า** ที่มีความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ คือพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งได้เขียนหนังสือ **เศรษฐวิทยา** หรือ**ทรัพยศาสตร์** ขึ้นมา ตอนต้นของหนังสือเรื่องนี้กล่าวว่า *"เราเกิดอยู่ในแผ่นดินใด ก็ต้องนับว่าเราเป็นราษฎรหรือชาติซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินนั้นอยู่ด้วยคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองก็เป็นคุณประโยชน์แก่เรา"*[85] เห็นได้ชัดว่าแนวคิดที่พระยาสุริยานุวัตรเสนอนี้ เน้นถึงการที่ราษฎรเป็นเจ้าของชาติ และทุกคนใน *"ชาติ"* มีส่วนได้ส่วนเสียกับ *"ประโยชน์ของชาติ"* พระยาสุริยานุวัตรยังได้เสนอให้หาทางสร้าง *"คนชั้นกลาง"* ขึ้นในชาติ พร้อมกับเน้นให้แก้ปัญหาความยากจนของราษฎร และเรียกร้องให้ *"ชาวเรา"* ช่วยกันคิดด้วยว่า *"ทำประการใดอำนาจของชาวเราจึงจะมีน้ำหนักถ่วง (ชาวจีน)"* รวมทั้ง *"ต้องหาทางปิดกัน (ชาวจีน) อย่างใดอย่างหนึ่ง"* ทั้งนี้ เป็นความพยายามที่จะทำให้เศรษฐกิจของ *"ชาติ"* มีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้า ซึ่งจะส่งผลดีต่อราษฎรทั่วไป[86]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ทั้ง *"ชาตินิยมจีน"* *"ชาตินิยมจีนสยาม"* หรือ *"ชาตินิยมของลูกจีน"* ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ของพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งนำเสนออย่างเข้มข้นในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่เป็นความคิดที่เน้น ***"ชาติของราษฎร"*** และเน้นให้หาทางแก้ปัญหาความยากจนและความไม่เป็นธรรมที่ราษฎรได้รับ และบางกลุ่มถึงกับคิดว่า หนทางเดียวที่จะแก้ปัญหาของราษฎรซึ่งเป็นเจ้าของชาติได้อย่างแท้จริง ก็คือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่คนเหล่านี้เสนอ จึงเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเร่งนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างจริงจัง โดยเน้นความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* และเน้น *"พุทธศาสนา"* ว่าเป็น *"ศาสนาประจำชาติ"* เพื่อใช้แนวความคิดทางพุทธศาสนาในการทำให้คนทั้งปวงจงรักภักดีต่อ *"ชาติ"* และ *"พระมหากษัตริย์"* ตลอดจนช่วยในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม พร้อมกันนั้นทรงพยายามชี้ให้เห็นด้วยว่า **พุทธศาสนาเหนือกว่าทุกศาสนาในโลก และเป็นแหล่งที่มาของ *"ธรรมจรรยา"* ที่ทำให้ *"ชาติไทย"* เป็นชาติศิวิไลซ์**

ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง *"คนอื่น"* (the other) โดยเน้น *"ความเป็นอื่น"* ของชาวจีนที่ไม่ยอมกลายเป็นไทย (คือไม่จงรักภักดีต่อ *"พระมหากษัตริย์"* ซึ่งเป็นผู้นำ

---

[85] พระยาสุริยานุวัตร, **ทรัพยศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: พิฆเณศ, 2518. หน้า 4.

[86] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-179.

แห่ง *"ชาติไทย"* และไม่ยอมพูด *"ภาษาไทย"*) ซึ่งต่างกับนโยบายในรัชกาลของพระราชบิดาและพระราชปิตุลา เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงขัดขวางการ *"เข้าพวกกัน"* ในหมู่ชาวจีน แม้ว่าพระองค์จะทรงมีพระราชดำริว่า *"ความคิดถังยูไวแลซันยัดเซนสองจำพวกนี้...เปนธรรมดาที่ใคร ๆ จะต้องเห็นว่าถังยูไวคิดใกล้เข้าถูกมากกว่า...แต่ผลมาถึงเมืองเราไม่ดีทั้งสองทาง เราไม่อยากให้มีโปลิติคัลโอปิเนียนในหมู่พวกจีนในเมืองเราเลย"*[87] ส่วนสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเน้นแนวความคิดเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* เพื่อให้สามารถระดมความร่วมมือจากชาวจีน พร้อมกับสร้างความร่วมมือหรือความสมานฉันท์ระหว่างชาวสยามกับชาวจีนเพื่อลดความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ลงไป

สาเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับชาวจีน ก็เพราะในรัชกาลของพระองค์ ***"โปลิติคัลโอปิเนียนในหมู่พวกจีน"*** ได้ขยายอิทธิพลออกไปอย่างรวดเร็วจนเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจ พระองค์จึงทรงสร้างความสำนึกในการต่อต้านชาวจีนขึ้นมา

ปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญเช่นเดียวกับพระราชบิดา ก็คือ การที่จะต้องทรงเลือกว่าจะรับวัฒนธรรมตะวันตกในเรื่องใดและจะรักษา *"ความเป็นไทย"* ในแง่ใดเอาไว้ ในสภาวการณ์ที่ได้เกิด *"คนสมัยใหม่"* ที่รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตกและต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นแบบตะวันตกในทุกด้าน ปรากฏว่า ทรงตัดสินพระทัยเช่นเดียวกับพระราชบิดา คือการรักษา *"ความเป็นไทย"* ในด้านวัฒนธรรมหรือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้นเอาไว้ มิใช่ปล่อยให้บุคคล *"มีอิสรภาพ...โดยบริบูรณ์"* ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้น *"ความเป็นไทย"* แบบจารีตนิยมมากขึ้น[88] เพื่อตอบโต้และต่อต้านกระแสความคิดใหม่ ๆ ที่เน้นให้คนมี *"อิสรภาพ"* พระองค์ทรงให้เหตุผลว่า *"อิสรภาพ"* จะทำให้เกิด *"ความยุ่งเหยิง"* ดังความว่า

> *คนสมัยใหม่...มักพอใจแสดงว่าลักษณะแห่งชาติอันรุ่งเรืองแท้ก็คือ "ต้องมีอิสรภาพแก่บุคคลทุกคนโดยบริบูรณ์" ...วาทะอันนี้เป็นการแสดงลัทธิอันหนึ่ง เมื่อนำลัทธินั้นมาใช้ในกิจการสำหรับทุก ๆ วันแล้ว ก็ย่อมบังเกิดความยุ่งเหยิงได้เป็นอันมาก*[89]

---

[87] ห.จ.ช., ร.5.21/14 สำเนาพระราชหัตเลขาลับถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.127.

[88] โปรดดูรายละเอียดข้างหน้า

[89] เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-218.

ทรงเน้นว่า *"คนสมัยใหม่"* เหล่านี้ มักจะคิดว่าชาติตะวันตกมีอะไรดีกว่าไทยอย่างมากมาย และต้องการเลียนแบบชาติตะวันตกทุกอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา ทรงมีพระราชดำริว่าคนเหล่านี้ต้องการเปลี่ยนแปลงแบบ *"ล้มกระดาน"* ซึ่งพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วย ทรงพระวิตกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมาก ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

> *เมื่อ "สยามใหม่" ถูกครอบงำด้วยแนวคิดที่ว่า "จะเสียอะไรก็ไม่ว่า ขอให้ก้าวหน้าก็แล้วกัน" ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่คนทั้งหลายจะคิดว่าการที่จะเจริญก้าวหน้าอย่างแท้จริงนั้น เราจะต้องหันหลังให้กับทุก ๆ ที่อยู่ในแบบแผนที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมาแต่เก่าก่อน และก็ดูเหมือนว่าวิธีการที่ได้ผลดีที่สุดในการทำตัวให้เจริญก้าวหน้านั้นก็คือ ล้มกระดานและตั้งต้นกันใหม่*[90]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสนอพระราชดำริว่า การ *"ล้มกระดานและตั้งต้นกันใหม่"* เพื่อจะศิวิไลซ์แบบตะวันตกในทุกเรื่องนั้น เป็นอันตราย เพราะว่า *"ความเจริญ (ซิวิไลเซชั่น) ของชาวยุโรป เปนสิ่งซึ่งได้ฆ่าชาติที่อ่อนมาแล้วมาก ถึงชาติที่มีกำลังก็ดี ถ้า "ซิวิไลซ์" มาก ๆ ขึ้นแล้วก็มักอ่อนแอลง...เรานี้ก็กลัวโรค "ซิวิไลซ์" นี้และยิ่งกว่าโรคอื่น"*[91]

ในบริบทที่ทรงปกครองรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำเป็นต้อง *"พยายามอนุรักษ์ขนบประเพณีแบบแผนต่าง ๆ ของไทย"*[92] เพราะ *"ความเป็นไทย"*

---

[90] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "Siamese Art," Siam Observer อ้างใน พิริยะ ไกรฤกษ์, **ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525. หน้า 23.

[91] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 38-39. อ้างใน ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 239.

[92] ข้อความนี้เป็นความเห็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งวิเคราะห์ว่า ""ทรงพยายามอนุรักษ์ขนบประเพณีแบบแผนต่าง ๆ ของไทยนั้น ก็เพราะทรงเป็นอังกฤษ คนไทยเขาไม่ทำกัน" และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังลงความเห็นด้วยว่า "พระองค์ของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เองก็มีการต่อสู้ว่าจะไปทางไหนแน่ ว่าจะทรงเป็นอังกฤษหรือทรงเป็นไทย พูดง่าย ๆ ว่าจะทรงเป็นฝรั่งหรือทรงเป็นไทย...ในพระองค์เองที่มีความขัดแย้งนั้นก็น่าคิด เพราะเป็นไทยในบางเวลา เป็นฝรั่งเต็มยศในอีกเวลาหนึ่ง" โปรดดู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,"ปาฐกถานำ ศิลปกรรมสมัยใหม่" ใน **บันทึกการสัมมนาศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

ดังกล่าวนี้ จะช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้มีความมั่นคง

ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชิดชูเอกลักษณ์แห่ง *"ความเป็นไทย"* ในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบจารีต ที่เน้นคุณค่าในเชิงความวิจิตร ประณีต สวยงาม ละเอียดอ่อน หรือเน้นในเชิงฝีมือช่างที่ทำได้ยาก ซึ่งนอกจากจะช่วยจรรโลงระบบ *"ฐานานุศักดิ์"* แล้ว ยังเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันความเป็นชาติเก่าแก่ที่มีความศิวิไลซ์มาแต่โบราณ ซึ่งจะช่วยให้คนใน *"ชาติไทย"* เกิดความภาคภูมิใจและความรักใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อีกด้วย[93] เป็นที่น่าสังเกตว่า *"พระราชนิยม"* ในเรื่องนี้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความคิดประการหนึ่งที่แพร่หลายในสังคมตะวันตกในเวลานั้น คือกระแสความคิดที่ต่อต้านการผลิตแบบอุตสาหกรรม ด้วยการหวนกลับไปนิยมหลงใหลงานศิลปะโบราณที่ทำด้วยฝีมือของมนุษย์ กระแสความคิดเช่นนี้เป็นบริบทที่เอื้ออำนวยให้พระองค์ทรงดำเนินพระบรมราโชบายฟื้นฟูงานศิลปะและช่างฝีมือแบบจารีตของไทย โดยไม่ต้องหวั่นวิตกว่า *"ชาติไทย"* และ *"พระมหากษัตริย์ไทย"* จะถูกมองโดยชาติตะวันตกว่ายังป่าเถื่อนหรือล้าหลัง

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น *"ความเป็นไทย"* ในทางศิลปะ ด้วยการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีตและสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อฟื้นงานช่างสิบหมู่ ตั้งโรงเรียนเพาะช่าง และจัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมถึง 12 ครั้ง เพื่อนำเสนอฝีมือช่างและศิลปะแบบจารีตในอดีตของสยาม กระแสต่อต้านอุตสาหกรรมในสังคมตะวันตกดังกล่าวข้างต้น ทำให้ *"ศิลปะไทย"* ช่วยยืนยันว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่มีมรดกทางศิลปะและช่างฝีมือในระดับสูงเป็นของตนเอง ไม่แพ้ชาติทั้งหลายในทวีปยุโรป[94]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า *"ชาติไทย"* มี *"ภูมิธรรม"* อันเป็นสากลหรือเป็นเช่นเดียวกันกับ *"ภูมิธรรม"* ของชาติตะวันตก และยังมีส่วนที่เหนือกว่า *"ภูมิธรรม"* ของชาติอื่น ๆ รวมทั้งของชาติตะวันตกด้วย เช่น พระพุทธศาสนาซึ่ง *"เป็นของไทย"*[95] นี้

2528. หน้า 11. ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับความเห็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ใช่ "มีความขัดแย้ง" ในพระองค์เอง แต่เป็นความพยายามที่จะศิวิไลซ์แบบตะวันตก พร้อมกับรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทยเอาไว้.

[93] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** หน้า 229-230.

[94] เรื่องเดียวกัน, หน้า 222-223.

[95] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539. หน้า 57.

"เป็นศาสนาที่ควรผู้มีสติปัญญาจะนับถือยิ่งกว่าศาสนาอื่น ๆ"[96] ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาไม่เชื่อใน *"สิ่งซึ่งเรียกว่าขลัง คือมีกำลังฤทธิ์ กำลังอำนาจ...บันดาลให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปในโลกนี้"*[97] *"พระพุทธองค์...เป็นผู้ดำรงความสัตย์มั่นคงยิ่งนัก...นำเอาแต่ความที่เป็นจริง, ที่รู้จริง, ที่เห็นจริง มาแสดงให้แก่เรา, มิได้ใช้อุบายหลอกลวงประการใด"*[98] และที่สำคัญก็คือ *"แลเห็นได้ว่า แท้จริงพระพุทธเจ้าของเราได้เป็นผู้มีกำเนิดดีสมควรเป็นที่นับถือของเราทั้งหลาย"*[99] แตกต่างจากศาสดาของศาสนาอื่นอย่างตรงกันข้าม

> *"ศาสดาของศาสนาอื่น ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย เยซูมีกำเนิดต่ำ, กำเนิดอยู่ในตระกูลคนที่ต่ำ...เป็นพ่อค้าต่ำ ๆ ...ส่วนพระมะหะหมัดเดิมเป็นคนไพร่ทีเดียว...เดิมเป็นคนจน แล้วตั้งศาสนาขึ้น กลับเป็นคนมีเป็นคนใหญ่ในกรุงอาเรเนีย, อยู่ข้างได้กำไรอยู่มาก"*[100]

ในการแสดงให้เห็น *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีทั้งด้านที่เป็นสากลและด้านที่เหนือกว่าชาติอื่นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า แท้ที่จริงแล้วพระองค์ทรงเป็นผู้ *"สร้าง"* ความหมาย หรือทรงเลือกสรร *"ความเป็นไทย"* บางประการมาเน้นให้เป็น *"หลักอันดี"* หรือเป็น *"ภูมิธรรมของชาติ"* ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในที่หนึ่งว่า *"จึงได้พยายามประดิษฐานภูมิธรรมของชาติกล่าวคือตั้งหลักอันดี"*[101] อย่างไรก็ตาม **พระองค์ทรงพยายามแสดงให้ปรากฏอยู่เสมอว่า *"ความเป็นไทย"* ซึ่งเป็น *"หลักอันดี"* หรือเป็น *"ภูมิธรรมของชาติ"* ที่พระองค์ทรงประดิษฐานขึ้นนี้ล้วนแล้วแต่มีมาแล้วใน *"ชาติไทย"* ตั้งแต่สมัยโบราณ** ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์จำนวนมาก เช่น *"เมืองไทยจงตื่นเถิด"*, *"ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม"*, *"หลักราชการ"*, *"ความเป็นชาติอันแท้จริง"*, และ *"เทศนาเสือป่า"* เป็นต้น

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสถาปนาสถาบันทางวรรณคดี อันได้แก่ ***"วรรณคดีสโมสร"*** เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* มีความเจริญรุ่งเรืองทางวรรณคดีระดับสูง ซึ่ง

---

[96] เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

[97] เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-39.

[98] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[99] เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

[100] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[101] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ**, รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 328.

บ่งบอกถึง *"ภูมิธรรม"* ที่ *"ชาติไทย"* มีอยู่อย่างทัดเทียมกับชาติอารยะทั้งหลายในระดับสากล และเพื่อให้สถาบันนี้ได้ทำหน้าที่ในการสถาปนามาตรฐานทาง *"วรรณคดีไทย"* ที่คนไทยจะต้องเรียนรู้เพื่อสืบทอด *"ความเป็นไทย"* ในด้านวรรณศิลป์ต่อไป *"วรรณคดีสโมสร"* จะทำการตัดสินว่าวรรณคดีเรื่องใดมีความดีเด่นในด้านใด และดีเด่นอย่างไร ซึ่งทำให้วรรณคดีนั้น ๆ กลายเป็นมาตรฐานที่คนไทยยกย่องและยึดถือเป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณคดี และทำให้เคารพใน *"คุณค่า"* ต่าง ๆ เกี่ยวกับ *"ความจริง ความดี ความงาม"* ที่วรรณคดีแต่ละเรื่องได้สถาปนาเอาไว้ อันเป็น *"คุณค่า"* ที่จะช่วยจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคง

จะเห็นได้ว่า *"วรรณคดีสโมสร"* ทำหน้าที่แสดงให้คนไทยทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และในสมัยหลังได้ประจักษ์ชัดถึงสุนทรียภาพชั้นเลิศของวรรณคดีไทยที่มีมาแล้วตั้งแต่อดีต และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแปลกับทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีขึ้นมาใหม่เป็นอันมาก ซึ่งเป็นการประกาศว่า *"ชาติไทย"* ในรัชกาลของพระองค์ก็ยังคงดำรงรักษาความรุ่งเรืองระดับสูงทางวรรณคดีเอาไว้ได้ พร้อมกันนั้นทรงแสดงให้เห็นด้วยว่า ***"ภาษาไทย"*** เป็นภาษาที่มีความเจริญสูงจนสามารถนำมาใช้ในการแสดงสุนทรียรสทางวรรณคดีได้เป็นอย่างดี อันเป็นการเน้นให้เห็นคุณค่าของภาษาไทย ซึ่งพระองค์ทรงใช้เป็นเครื่องหมายอันสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* อันน่าภาคภูมิใจ ซึ่งผู้ที่จะได้ชื่อว่าเป็น *"คนไทย"* อย่างแท้จริงจะต้องใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันของตน[102]

จากการดำเนินพระบรมราโชบายทางวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกที่จะรักษาวัฒนธรรมทางจิตใจ *"แบบไทย"* เอาไว้ ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีความจำเป็นที่จะต้องยืนยันและแสดงให้เห็นว่า *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจนี้มิได้ป่าเถื่อน แต่มีความศิวิไลซ์ไม่ต่างจากวัฒนธรรมตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ำอยู่เสมอ ในพระราชดำรัสและพระราชนิพนธ์ถึง *"ความเป็นไทย"* ที่มี *"ภูมิธรรม"* แบบสากล โดยทรงใช้คำต่าง ๆ หลายคำเพื่อหมายถึง *"ความเป็นไทย"* นี้ เช่น *"ประเพณีประพฤติธรรมจรรยาอย่างไทย"*, *"ธรรมเนียมไทยเรา"*, *"ธรรมประเพณีที่ไทยเราได้เคยใช้"*, *"ประเพณีแบบแผนอันใช้มาแต่โบราณ"*, *"นิติธรรมของเราแต่โบราณ"* ฯลฯ ทรงเน้นอยู่เสมอว่า **ถึงแม้ *"ความเป็นไทย"* นี้จะมีลักษณะเฉพาะ แต่ใน *"ความเป็นไทย"* มี *"วิญญาณ"* หรือมี *"ภูมิธรรม"* ที่เป็นสากลเหมือนกับวิญญาณหรือภูมิธรรมของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป** ทรงให้เหตุผลว่า*"เพราะหลักแห่งธรรมย่อมเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้อยู่อย่างเดียวในโลก และถึงสิ่งไร ๆ จะ*

---

[102] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี**. หน้า 18 และหน้า 225. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เปลี่ยนแปลงไป หลักแห่งธรรมจะมีเวลาคร่ำคร่าหรือดับสูญไปหามิได้"[103] *"ถึงแม้จะทิ้งประเพณีประพฤติธรรมจรรยาอย่างแบบไทย ใช้แบบฝรั่งแทน ในที่สุดก็คงได้ผลคล้ายคลึงกันนั้นเอง เพราะหลักแห่งธรรมย่อมเหมือนกันหมดทั้งโลก"*[104] และ *"สิ่งไรที่เป็นความดีหรือความชั่ว, ว่ากันโดยที่เป็นหลักของการแล้ว, ย่อมเหมือนกันทั้งโลก"*[105]

ภายใต้ตรรกะข้างต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงระบุอยู่เสมอว่า *"ความเห็นของข้าพเจ้านั้น มีหลักที่จะอ้างได้ ในพวกนักปราชญ์ทั้งในทางรัฐศาสตร์และในทางกฎหมายที่เลื่องลือที่สุดในยุโรป"*[106] ทรงเน้นด้วยว่าหลักการที่ทรงเสนอนั้น เป็นหลักการที่ปราชญ์ทุกชาติทุกภาษาย่อมยกย่อง พร้อมกันนั้นก็ทรงเน้นว่า ในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการทำให้ *"ชาติไทย"* ศิวิไลซ์ และดำรงอยู่ในสังคมโลกอย่างเท่าเทียม ดังเห็นได้จากการที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงได้รับพระราชทานพระราชอิสริยยศ เป็นนายพลพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ ในขณะที่ *"สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ...ทรงรับคำเชิญของเราให้ทรงรับพระยศเป็นนายพลพิเศษในกองทัพบกสยาม"*[107] และกองทัพไทยก็ได้ร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับชาติมหาอำนาจในยุโรป โดยที่ธงไตรรงค์ของไทยโบกสะบัดเคียงคู่ธงของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น[108]

ทั้งการส่งทหารไปร่วมรบในยุโรป และการใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติ มีความสำคัญต่อการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ในรัชกาลที่ 6 เป็นอย่างมาก นอกจากการส่งทหารไปร่วมรบจะช่วยยืนยันความเสมอภาคเท่าเทียมระหว่างชาติไทยกับชาติต่าง ๆ ในยุโรปแล้ว ยังมีความหมายในแง่ที่ช่วยยืนยันว่า ***"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"*** อีกด้วย **หนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์** ได้ตีพิมพ์ข้อความที่สะท้อนการเน้นความคิด *"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"* ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

"การที่ทหารอาษาได้นำธงไชยของเราไปร่วมการสงครามกับ
มหาอำนาจสัมพันธมิตร แลได้เดินสวนสนามในมหานครต่าง ๆ พร้อมกับทหาร

---

[103] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

[104] เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

[105] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า** หน้า 107.

[106] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี**. หน้า 39.

[107] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์, กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 145-146.

[108] ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, **การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 59-94.

*ในกองทัพของมหาประเทศนั้น ย่อมเปนการนำเกียรติยศของเราผู้มีสัญชาติเปนไทยทุก ๆ คน ไปเผยแผ่ให้ฟุ้งขจร...ให้นานาประเทศในยุโรปเห็นความองอาจสง่าผ่าเผยของ**ชาติไทยซึ่งสืบสายโลหิตมาจากนักรบแต่บุราณกาล***[109]

ความพยายามที่จะสร้างจินตภาพว่า ***"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"*** ปรากฏอยู่เสมอในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น

สยามยงอยู่ด้วย เสรี-ภาพแฮ
เพราะบรรพบุรุษเรา รักชาติ
เป็นไทยอยู่พันปี ไปเสื่อม
เราลูกนักรบกาจ กลั่นแกล้ว เดิมมาฯ[110]

หรือใน **ปลุกใจเสือป่า** ระบุว่า

*ไทยเราไม่เหมือนชาติที่ตั้งตัวขึ้นใหม่ เราเปนชาติที่ตั้งตนได้มานานแล้ว จนมีสมบัติสั่งสมไว้แล้ว คือความเปนปึกแผ่นและความเปนไทย อันเปนสมบัติซึ่งชนกของเราได้หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง...และยอมสละชีวิตร์เลือดเนื้อเพื่อหาสมบัติอันนี้สั่งสมไว้ เราทั้งหลายที่เกิดมาเปนลูกหลาน ได้รับมรฎกอันนี้แล้ว จึ่งควรต้องพยายามรักษาสมบัติอันนี้ไว้ให้มั่นคง และถ้ายิ่งสามารถทำสมบัตินั้นให้งอกงามขึ้นได้ด้วยอีกก็ยิ่งจะดี **สมควรเปนไทย ลูกหลานนักรบแท้ ๆ***[111]

ส่วนใน **เทศนาเสือป่า** ทรงเน้นว่า

---

[109] ห.จ.ช., ร.6 น.20.ข/35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา **หนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์** 20 กันยายน 2462. (เน้นโดยผู้เขียน).

[110] อ้างใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1** พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา, 2516. หน้า (19).

[111] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**, พระนคร: โรงพิมพ์อำนวยศิลป์, 2484. หน้า 4. (เน้นโดยผู้วิจัย)

> *ต้องเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาเวลานี้ ไม่มีแห่งใดในโลกที่ถือว่ารู้จริงเท่าในเมืองไทยเรา...มั่นคงอยู่แต่ในเมืองไทยเท่านั้น, จึงเป็นหน้าที่ของเราทั้งหลายที่**เป็นเชื้อชาตินักรบ** ต้องรักษาพระศาสนาอันนี้ให้คงอยู่ในเมืองไทย...เพื่อให้เป็นมฤดกแก่ลูกหลานเราทั้งหลาย ให้เขารักษากันต่อไปยั่งยืน, เป็นเกียรติยศแก่ชาติเราชั่วกัลปาวสาน*[112]

การเน้นความเป็น *"ชาตินักรบ"* นี้ มีความสำคัญในแง่ของการทำให้คนรู้สึกรักชาติและพร้อมที่จะเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่ชาติ เพราะ *"นักรบ"* เป็นสัญลักษณ์ที่ดีของความรักชาติและสามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติ

สำหรับการใช้ *"ธงไตรรงค์"* เป็น *"ธงชาติ"* นั้น ไม่เพียงแต่จะทรงมีพระราชประสงค์ให้ธงชาติไทย *"ให้เปนสามสีตามลักษณธงชาติของประเทศที่เปนสัมพันธมิตรกับกรุงสยามได้ใช้อยู่มาก"* เท่านั้น ยังเป็นเพราะ *"สีน้ำเงินนี้เปนสีอันเปนศิริแก่พระชนมวาร นับเปนสีเครื่องหมายฉเภาะพระองค์ด้วย"*[113] แถบสีน้ำเงินซึ่งอยู่กลางผืนธงสื่อความหมายถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะ *"หัวใจของชาติไทยและความเป็นไทย"* ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ *"วัตถุ"* เช่นศิลปะและสถาปัตยกรรมในการกล่อมเกลาให้คนทั้งปวงมีจิตใจที่ *"ซาบซึ้ง"* ในคุณค่า *"ความเป็นไทย"* ที่มีศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นสูงเป็นตัวแทน เพื่อเน้นพระราชอำนาจและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงอุปถัมภ์ศิลปะและวัฒนธรรมเหล่านั้น

ในการหล่อหลอมจิตใจคนให้ซาบซึ้งใน *"ความเป็นไทย"* นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้คนไทยตระหนักด้วยว่า *"ความเป็นไทย"* ที่ทำให้ชาติไทยศิวิไลซ์ได้นั้น เป็นเรื่องของ *"ใจ"* และ *"ความประพฤติ"* ที่อยู่ในทำนองคลองธรรม ตามหลักการที่ทรงถือว่า *"ความศิวิไลซ์...อยู่ที่ใจและความประพฤติอันเป็นไปโดยความบังคับแห่งใจนั้นต่างหาก"*[114] และ *"ชาติใดมีพลเมืองที่ประพฤติอยู่ในทำนองคลองธรรมมากที่สุด ชาตินั้นแลเป็นชาติที่ศิวิไลซ์แท้จริง"*[115] การเน้น

---

[112] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 66-67. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[113] พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2460" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม** 30 รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. หน้า 391-392.

[114] เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

[115] เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

"ใจ" ที่ "เป็นไทย" หรือ ***"ความเป็นไทยทางจิตใจ"*** นี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้คนที่ *"เป็นไทย"* ยอมรับโครงสร้างสังคมแบบมีลำดับชั้นและมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ***"งานศิลปะไทย"*** ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาปัตยกรรมแบบจารีตที่ทรงส่งเสริมนั้น ตอบสนองโครงสร้างสังคมแบบมีลำดับชั้นและความสูงส่งของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน เพราะเต็มไปด้วยรายละเอียดและลวดลายซับซ้อนที่เน้นระเบียบแบบแผนในระบบความสัมพันธ์ที่คนมีฐานานุศักดิ์แตกต่างกันอย่างเคร่งครัด โดยพระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระสถานะสูงสุดในโครงสร้างดังกล่าว[116] แบบแผนและมาตรฐานเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วจะมีความพยายามของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการเปลี่ยนรูปแบบศิลปะให้มีลักษณะเรียบง่าย เพื่อให้ศิลปะสะท้อนอุดมคติใหม่คือความเสมอภาคทางสังคม แต่ *"ศิลปะไทย"* แบบที่ได้รับการวางรากฐานไว้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังคงเป็นแม่แบบของงานศิลปะที่เรียกว่า *"ศิลปะไทย"* สืบต่อมาในสมัยหลัง เนื่องจากในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมแบบจารีตได้รับการฟื้นฟูอย่างจริงจัง[117]

วิธีการนิยามความหมายของ "ชาติไทย"

ในรัชกาลที่ 6 มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เป็นเรื่องใหม่ จะทำให้คนเข้าใจมโนทัศน์นี้ได้อย่างไรจึงเป็นปัญหาสำคัญ โดยเฉพาะในยุคที่สื่อมวลชนและการศึกษายังจำกัดอยู่ในวงแคบ และสื่อมวลชนส่วนหนึ่งก็ยังนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* แตกต่างออกไปจากปัญญาชนของรัฐอีกด้วย

วิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการนิยามและปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* คือการสร้างภาพพจน์ให้คนเข้าใจได้ง่าย โดยทรงเปรียบ *"ชาติ"* กับวัตถุที่เห็นได้ด้วยตา เป็นต้นว่า ทรงเปรียบเทียบคนไทยแต่ละคนเป็นเหมือนผงธุลีที่ลอยไปตามลมอย่างไร้ค่า ชีวิตจะมีความหมายก็ต่อเมื่อรวมกันเป็น *"ชาติ"* ดังความว่า

> *ผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความเจริญชั้นสูง จึงจะเข้าใจซึมทราบว่า ตนของตนนั้น*
> *แท้จริงเปรียบเหมือนปรมาณูผงก้อนเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งภูเขาใหญ่*

---

[116] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 246-248.

[117] เรื่องเดียวกัน, หน้า 413-483.

อันเราสมมุติเรียกว่าชาติ และถ้าชาติของเราแตกสลายไปแล้ว ตัวเราซึ่งเป็นผงก้อนเดียวนั้นก็จะต้องล่องลอยตามลมไป ...แท้จริงราคาของตนนั้นที่มีอยู่แม้แต่เล็กน้อยปานใด ก็เพราะอาศัยเหตุที่ยังคงเป็นส่วน ๑ แห่งชาติซึ่งยังเป็นเอกราช ไม่ต้องเป็นข้าใครอยู่เท่านั้น[118]

อีกวิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ ก็คือทรงสร้างสถาบันหรือ *"ชุมชน"* ใหม่ ๆ ขึ้นมา เพื่อให้คนได้เรียนรู้ที่จะรักและเสียสละเพื่อสถาบันหรือ *"ชุมชน"* เหล่านั้น แล้วสามารถถ่ายทอดความรักและความเสียสละมาสู่ *"ชาติ"* ทรงเรียกสถาบันหรือ *"ชุมชน"* เหล่านี้ว่า **"คณชน"** ที่สำคัญได้แก่ กองทัพ, คณะลูกเสือ, คณะเสือป่า, ดุสิตธานี, โรงเรียน, นามสกุล, จิตรลดาสโมสร, วรรณคดีสโมสร ราชนาวีสมาคมแห่งสยาม ฯลฯ ทรงอธิบายว่า ***"ก็ชาตินั้นคืออะไรเล่า คือคณชนหลาย ๆ คณะรวมกันเข้าจนเปนคณะใหญ่ จึ่งได้นามว่าชาติ*** *เพราะฉะนั้น คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติกันต้องมีความสามัคคีปรองดองกันในระหว่างคณะต่อคณะ ชาติจึ่งจะตั้งอยู่เปนอันหนึ่งอันเดียวมั่นคงได้*[119]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหาทาง *"เพาะ"* ความรักชาติ ด้วยการ *"เพาะ"* ความรักใน *"คณะ"* ย่อย ๆ ให้เกิดขึ้นก่อน โดยที่ผู้มีความรักใน *"คณะ"* ของตนจะต้องตระหนักว่าทุก *"คณะ"* เป็นส่วนหนึ่งของ ***"ชาติไทย"*** ซึ่งเป็น *"คณะ"* ใหญ่ที่สุด

ความรุ่งเรืองของชาติเรานั้นมีอะไรเป็นมูลเป็นรากเหง้า? ต้องมีความรู้สึกรักบ้านเกิดเมืองนอนของตัวจริง ๆ แต่ก่อนที่จะมีความรู้สึกรักชาติบ้านเกิดเมืองนอนได้เช่นนี้ต้องเพาะขึ้นมาเหมือนเพาะต้นไม้เหมือนกัน ***ก็สิ่งที่จะเพาะให้น้ำใจบังเกิดความรักชาติบ้านเมืองได้ ต้องเริ่มเพาะจากความรักคณะของตัวเองก่อน*** *ต้องให้รำลึกอยู่เสมอว่าตัวอยู่ในคณะนั้นแล้วต้องเอาใจใส่ เท่ากับฝากน้ำใจของตัวไว้ในคณะ และต้องหวังดี หวังประโยชน์ของคณะมากกว่าหวังประโยชน์ของตัวเอง บางทีประโยชน์ของคณะอาจจะต้องการให้ตัวบุคคลประพฤติสิ่งซึ่งไม่พอใจ หรือไม่สะดวกใจ หรือแม้บางทีอาจ*

---

[118] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี**. หน้า 122-123.

[119] อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน". **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 45.

ถึงกับขอความเสียสละบางอย่าง ผู้ที่รักคณะจริงต้องยอมเสียสละให้ เสียสละความสุข เสียสละความสะดวกของตัวเอง ที่สุดเสียสละร่างกายชีวิตเพื่อประโยชน์ของคณะ นี้เป็นธรรมอันหนึ่ง ซึ่งข้างฝ่ายยุโรปเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "เอสปรีต์ เดอ คอรป์ส" (Esprit de Corps)

*...คำที่เคยพูดกันมาแล้วว่า "ความรักคณะ" "ความเห็นแก่คณะ" แต่ไม่กินความลึกซึ้งเท่าศัพท์"เอสปรีต์ เดอ คอรป์ส" ...เพราะคำแปลของศัพท์นั้นแปลว่าเหมือนเป็นดวงใจ หรือเป็นวิญญาณ คือวิญญาณหรือดวงใจของคณะ หมายความว่าบุคคลที่มีธรรมะอย่างนั้นต้องมอบหมดทุกอย่างให้แก่คณะ ถ้าอาจารย์และครูฝึกสอนให้นักเรียนรู้จักมี"เอสปรีต์ เดอ คอรป์ส" รู้จักรักคณะของตัวไม่ใช่แต่ในเวลาที่ยังคงเป็นนักเรียนอยู่ ถึงแม้ออกจากโรงเรียนไปแล้ว เมื่อไปพบผู้ใดที่เคยเป็นคณะโรงเรียนเดียวกัน ก็ยังมีมิตรจิตรเผื่อแผ่ไปเสมอ... และยิ่งไปกว่านั้น เมื่อรู้จักรักคณะแล้ว ต้องรู้จักนึกต่อไปว่า**การรักคณะนั้นเองคือรักชาติบ้านเมือง เพราะชาติเราคืออะไร ก็คือเหมือนคณะไทยคณะใหญ่ที่สุด เราเป็นสมาชิกของคณะนั้นทุกคน** ควรต้องคิดอ่านช่วยเหลือคณะของเราอย่างดีที่สุด...คณะของเราก็จะยืนยาว และชาติของเราก็จะรุ่งเรือง จะมีผู้นับหน้าถือตาต่อไปชั่วกาลนาน*[120]

จะเห็นได้ว่าการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เน้น *"ชาติ"* ที่ประกอบด้วยคนหลาย *"คณะ"* หรือหลาย *"ชุมชน"* แต่มิใช่ *"ชุมชน"* แบบชาวบ้าน ที่คนมีความสำนึกผูกพันกันอันเนื่องมาจากการที่ได้พึ่งพากันในหลากหลายมิติของชีวิต ทั้งในการจัดการทรัพยากร การผลิต การดำรงชีวิตประจำวัน และในทางความคิดความเชื่อ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

"คณะ"* ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น *"ชุมชน"* ที่รัฐสร้างขึ้นมา การปลูกฝังความรักความผูกพันต่อ *"คณะ"* ขนาดเล็ก จะช่วยให้คนเรียนรู้ที่จะ *"รัก"* หรือ *"จงรักภักดี"* ในคณะที่ใหญ่ที่สุดอันได้แก่ *"ชาติไทย"* ตลอดจน *"รัก"* ผู้นำแห่งชาติไทย** และสามารถถ่ายทอดความรักความภักดีจากคณะเล็ก ๆ ของแต่ละคนไปสู่คณะใหญ่ที่สุด คือ *"ชาติไทย"* ได้อย่างแท้จริง เช่น ***"คณะ"* ที่อยู่ในรูปนามสกุลนั้น** ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง ***"เปรียบสกุลกับ

---

[120] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่คณะโรงเรียนในพระบรมราชูถัมภ์ ในวันงานประจำปีของโรงเรียน" (วันที่ 28 ธันวาคม 2465) ใน **พระราชดำรัสร้อยครั้ง**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529. หน้า 212-214. (เน้นโดยผู้เขียน)

ชื่อแซ่" เพื่อชี้ให้เห็นว่า นามสกุลแตกต่างจาก *"แซ่"* ของจีน เพราะ *"แซ่"* นั้น เป็นเครื่องเพาะความกระด้างกระเดื่องในคณะ แต่นามสกุลเป็นมูลแห่งความรักในหัวหน้าสกุล ซึ่งจะช่วยให้รู้จักความรักในผู้ปกครองชาติ ดังความว่า

> *ส่วนการปกครองสกุลนั้นตรงกันข้าม ย่อมเป็นเครื่องเพาะความเคารพในผู้ปกครอง ผู้น้อยย่อมอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เพราะเป็นกุลเชษฐา...ความรักใคร่อยู่ตามธรรมดาโลกแล้ว...นับว่าเป็นมูลแห่งความจงรักภักดีต่อผู้ที่เป็นหัวหน้าสกุลชั้น ๑ และเลยเป็นเครื่องจูงใจให้รู้จักความภักดีต่อท่านผู้ปกครองชาติอีกชั้น ๑*[121]

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้มีนามสกุลนี้ มีความสำคัญในแง่ของการแบ่งชั้นทางสังคมอีกด้วย ใน ***"บันทึกความเห็นว่าด้วยการเลือกนามสกุล"*** แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงพระราชประสงค์ที่จะให้การตั้งนามสกุลช่วยแยกตระกูลของ *"สามัญชน"* ออกจากตระกูลของชนชั้นสูง เช่น กำหนดว่า *"นามสกุลของสามัญชนไม่ควรจะให้มียาว ๆ เทียมนามสกุลพระราชทาน ...ควรจะใช้เปนคำไทย ๆ เพื่อมิให้เปนการเลียนนามสกุลพระราชทานซึ่งโดยมากเปนภาษามคธหรือสันสกฤต..ไม่ควรเกิน ๓ พยางค์"*[122] เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะ *"ชาติไทย"* ที่พระองค์ทรงนิยาม เป็น *"ชาติ"* ที่ต้องมีการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และทำให้การเลื่อนชั้นต้องอยู่ภายใต้การควบคุม คือขึ้นอยู่กับพระมหากรุณาธิคุณหรือการพระราชทาน (รวมทั้งการพระราชทานนามสกุล) ทั้งนี้ เพื่อจะช่วยจรรโลงให้ระบอบการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจไว้ในสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงนั่นเอง

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่าง *"คณะ"* ทั้งหลายที่ร่วม *"ชาติ"* เดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นว่า ***"คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติกันต้องมีความสามัคคีปรองดองกันในระหว่างคณะต่อคณะ"*** พร้อมกันนั้นพระองค์ยังได้ทรงเน้นพระราชอำนาจและความสำคัญของพระมหากษัตริย์เหนือ *"คณะ"* ทั้งหลายซึ่งรวมกันเป็นชาติไทย ในแง่ที่บุคคลใน *"คณะ"* ทั้งหลายซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจนั้น ได้ *"มอบ* (อำนาจ) *ถวายให้พระราชาธิบดีทรงเปนผู้ถือไว้"* และพระองค์ทรง *"ใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ"* ทำให้ชาติ *"มีอำนาจเต็มบริบูรณมีอิศรภาพเต็มที่...ตั้งมั่นคงอยู่ ...เปนชาติที่มีสง่าราษี เปนที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ"* ดังความต่อไปนี้

---

[121] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** หน้า 89-90.

[122] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "บันทึกความเห็นว่าด้วยการเลือกนามสกุล" ใน **อัครานุกรมนามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่ 6** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529. หน้า (15).

> ***พระราชาธิบดี คือ ผู้ที่ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคณะไว้ และใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ*** *เพราะฉะนั้นการที่นับถือฤาเคารพพระราชาธิบดี ก็คือการเคารพนับถืออำนาจแห่งคณะ* ***บุคคลทุก ๆ คนที่เปนส่วนหนึ่งแห่งคณะ ก็เปนเจ้าของส่วนหนึ่งแห่งอำนาจ ซึ่งได้รวบรวมมอบถวายให้พระราชาธิบดีทรงเปนผู้ถือไว้****...ชาติใดเมืองใดมีพระราชาธิบดีครอบครองอยู่โดยมั่นคง จึ่งนับว่ามีพยานแน่ชัดอยู่ว่ามีอำนาจเต็มบริบูรณ มีอิศรภาพเต็มที่อยู่ ตั้งมั่นคงอยู่ ก็นับว่าเปนชาติที่มีสง่าราษี เปนที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ พระราชาธิบดีเปนเครื่องหมายแห่งอำนาจ...เปนสง่าของเมืองและชาติ*[123]

เหตุที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเน้น *"คณะ"* หรือ *"ชุมชน"* ที่มีอยู่แล้วในระดับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นในเขตเมืองหรือในเขตชนบท ก็เพราะต้องการดึงเอาความจงรักภักดีจากคนทั้งปวงให้มารวมศูนย์อยู่ที่ *"ชาติไทย"* และ *"พระประมุขของชาติไทย"* คือองค์พระมหากษัตริย์ หากให้ความสำคัญแก่ *"ชุมชน"* แบบเดิม จะยิ่งทำให้คนผูกพันกับ *"ชุมชน"* ของตนมากขึ้น จนไม่สำนึกในความมีอยู่หรือความสำคัญของ *"ชุมชนชาติไทย"* ขณะเดียวกัน การสร้าง *"คณะ"* หรือ *"ชุมชน"* ชนิดใหม่ขึ้นมานี้ ยังเปิดโอกาสให้ปัญญาชนของรัฐสามารถเข้าไปนิยามความหมายและปลูกฝังอุดมการณ์ใหม่ได้โดยสะดวก ดังจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ *"ชาติไทย"* ได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังผ่าน *"คณะ"* ทั้งหลายอย่างเข้มข้นตลอดมา เช่น เสือป่า ลูกเสือ โรงเรียน ฯลฯ

ในกรณีของโรงเรียนนั้น นอกจากรัฐบาลจะถ่ายทอดความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ ผ่านทางหลักสูตรการศึกษาและแบบเรียนชั้นต่าง ๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงใช้โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (พ.ศ.2453-2472) โรงเรียนราชวิทยาลัย (พ.ศ.2442-2472) โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ.2459-2472) และโรงเรียนพรานหลวง (พ.ศ.2459-2472) ในการปลูกฝังความรู้สึกรัก *"คณะ"* อย่างเข้มข้น เพื่อให้นักเรียนสามารถก้าวไปสู่ความรัก *"ชาติไทย"* ในขั้นต่อไป เช่น โปรดฯให้มีการแข่งขันกีฬาประเพณีระหว่างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและโรงเรียนราชวิทยาลัย และให้นักเรียนเข้าร่วมในกิจการเสือป่า ส่วนในวันนักขัตฤกษ์และวันสำคัญทางพุทธศาสนาพระองค์จะทรง *"เทศนา"* เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ทรงธรรม ซึ่งมีความรอบรู้และเข้าใจในข้อธรรมของพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทรงปลูกฝังให้นักเรียนเลื่อมใสศรัทธาพุทธ

---

[123] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**. หน้า 49-51. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ศาสนาซึ่งมีความสำคัญคู่กันมาในประวัติศาสตร์กับพระมหากษัตริย์ เพื่อให้นักเรียนจงรักภักดีต่อสถาบันทั้งสองอย่างแท้จริง[124] เท่ากับว่าทรงพยายามทำให้นักเรียนได้รับรู้ว่า พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* นั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่ปัญญาชนของรัฐไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ *"ชุมชน"* หรือ *"ท้องถิ่น"* ของชาวบ้านในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ *"ชาติไทย"* มีส่วนทำให้พุทธศาสนาแบบที่ชาวบ้านนับถือในชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่มีพื้นที่อยู่ใน *"ความเป็นไทย"* ตามไปด้วย เฉพาะศาสนาพุทธแบบที่ชนชั้นสูงนับถือเท่านั้นที่ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* โดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ ***"ศาสนาเปนเหมือนธงของคณะ คือเปนเครื่องแสดงให้ปรากฏว่าเปนคณะหรือชาติอันรุ่งเรือง ไม่ใช่ซ่องโจรหรือคณะคนป่าคนดง"***[125]

ตลอดรัชกาลที่ 6 มีการสืบทอดนโยบายเกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อสร้างความมั่นคงแก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานเอาไว้ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการทำให้พุทธศาสนารับใช้ *"ชาติไทย"* อย่างเต็มที่ ดังที่พระไพศาล วิสาโลได้วิเคราะห์ไว้ว่า มีการสอนหลักศีลธรรมทั้งเก่าและใหม่ ที่มุ่งให้เกิดความจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* และ *"พระมหากษัตริย์แห่งชาติไทย"* เช่น *"กตัญญูกตเวทิตาธรรม"* ถูก ให้หมายว่า หมายถึงความจงรักภักดีต่อชาติ เป็นต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาให้คนยึดมั่นในชาติและให้รักชาติอยู่เสมอ เช่น *"ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญ ...ควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้เพื่อความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ"* มีการเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพุทธศาสนากับ *"ชาติไทย"* ซึ่งทำให้ความมั่นคงของ *"ชาติไทย"* มีความหมายครอบคลุมไปถึงความมั่นคงของพุทธศาสนาด้วย พร้อมกันนั้นก็มีการตีความคำสอนของพุทธศาสนาให้เกื้อหนุนต่อความมั่นคงของ *"ชาติไทย"* อย่างชัดเจน เช่น การตีความว่า *"การรบเพื่อป้องกันชาติบ้านเมือง ไม่เป็นข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามปรามเลย"* เป็นต้น[126]

---

[124] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 269-270.

[125] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **บทปลุกใจร้อยประการ**. รวบรวมโดยฐาปนีย์ นครทรรพ และสุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 110. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[126] โปรดดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546. หน้า 34-41.

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ *"ชาติ"* ที่เป็นเรื่องใหม่ กลายเป็นที่รักที่หวงแหนของคนไทย ด้วยการเชื่อมโยง *"ชาติไทย"* เข้ากับสถาบันเก่าแก่ที่คนไทยมีความผูกพันมานานแล้ว นั่นคือพุทธศาสนา พระราชนิพนธ์จำนวนมากเน้นให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพุทธศาสนากับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นคนไทย"* เช่น

> *พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา เราจำเป็นต้องถือด้วยความกตัญญูต่อบิดามารดาและโคตรวงศ์ของเรา...บรรดาท่านทั้งปวงซึ่งเป็นคนไทย เมื่อรู้สึกแน่นอนแล้วว่า ศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้...จะต้องมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา*[127]

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครและบทความจำนวนมาก เพื่อสร้างความสำนึกเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* โดยเน้นให้เห็นว่า การที่บุคคลคิดว่าตนสามารถอยู่รอดได้โดยไม่มี *"ชาติ"* นั้น เป็นความคิดที่ผิด ทุกคนควรจะต้องตระหนักว่าตนมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ใน *"ชาติ"* จึงไม่ควรเห็นแก่ตัว ควรเห็นแก่ส่วนรวมคือ *"ชาติ"* หากไม่เห็นแก่ส่วนรวมและเสียสละเพื่อส่วนรวม ในที่สุดเมื่อตนเองต้องเดือดร้อนก็จะไม่มีใครช่วยได้เลย เช่น บทละครพูดเรื่อง ***"มหาตมะ"*** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อทำให้คนจินตนาการถึง *"ชาติ"* ที่ทุกคนจะต้องเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างให้ได้แม้แต่ชีวิต ในบทละครเรื่องนี้ ทรงสร้างตัวละครที่เต็มไปด้วยความหลงผิด ว่าตนจะสามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้ใดเพราะมีฐานะร่ำรวยมาก ตัวละครนี้เป็นคนที่เห็นแก่ตัวและเอาเปรียบทุก ๆ คนแม้แต่ภรรยาของตนเอง อีกทั้งไม่ยอมเสียสละทรัพย์เพื่อซื้อเรือรบมาใช้ในการรักษาเอกราชของชาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องโดยให้ตัวละครฝันไปว่า ตนได้รับความเดือดร้อนอย่างไรบ้างจากการที่ *"ไม่รักชาติ"* และ *"ไม่เสียสละเพื่อชาติ"* จนกระทั่งตัวละครดังกล่าวได้เรียนรู้ในท้ายที่สุดว่า ชะตากรรมของตนนั้นเชื่อมโยงกับคนอื่น ๆ ใน *"ชาติ"* อย่างแน่นแฟ้นที่สุด[128] *"ความฝัน"* ในบทละครเรื่องนี้แท้ที่จริงแล้วก็คือ *"จินตนาการชาติ"* ของผู้ชมละคร ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นมานั่นเอง

---

[127] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 57-58.

[128] สุมาลี ลิ้มประเสริฐ, การสร้างเรือรบหลวง "พระร่วง" กับบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง "มหาตมะ" **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 24, 2 (2547): 231-261.

ในบทละครเรื่อง ***"มหาตมะ"*** นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นด้วยว่าผู้หญิงก็มีความรักชาติและเสียสละเพื่อชาติ ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงภรรยาที่ยอมจำนนต่ออำนาจของสามีในทุก ๆ เรื่อง แต่เฉพาะในเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อชาตินี้ ภรรยาย่อมพร้อมที่จะคัดค้านอำนาจของสามีซึ่งเป็นบุคคลที่ปราศจากความรักชาติ นอกจากนี้ยังทรงเน้นด้วยว่า การให้ความสำคัญแต่เฉพาะการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่ประชาชนนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ควรจะให้ความสำคัญแก่การสร้างกองทัพให้เข้มแข็งเพื่อปกป้องเอกราชของ *"ชาติ"* ก่อนเรื่องอื่น ๆ เพราะหาก *"ชาติ"* สูญเสียเอกราช ประชาชนก็จะต้องถูกกดขี่เนื่องจากต้องตกไปเป็น *"ข้า"* ของชาติอื่น[129]

ในบทความเรื่อง ***"ขอชวนท่านเปนแมลงหวี่"*** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นามแฝงว่า *"อัศวพาหุ"* พระองค์ได้ทรงนำเอานิทานเรื่อง *"ยายกับตาปลูกถั่วปลูกงาให้หลานเฝ้า"* มาเล่า เพื่อใช้แมลงหวี่เป็นสัญลักษณ์ว่า คนเล็ก ๆ ก็สามารถจะช่วยส่วนรวมได้มาก ทรงเน้นให้เห็นว่า ความคิดและการตัดสินใจของบุคคลหนึ่ง ๆ มีผลไปถึงคนอื่น ๆ ถ้าหากแต่ละคนพากันคิดว่า *"ไม่ใช่กงการอะไรของข้า"* หรือไม่นึกถึงส่วนรวม ก็จะไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ลุล่วงไปได้เลย แต่ถ้าคนเล็ก ๆ ได้ริเริ่มแก้ปัญหาแล้ว คนอื่น ๆ ก็จะเข้ามาแก้ปัญหาในส่วนที่ตนรับผิดชอบ จนกระทั่งการแก้ไขปัญหาทั้งปวงสำเร็จลุล่วงไปได้ในที่สุด[130]

"ชาติไทย" ที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม มิใช่ *"ชาติ"* ที่คนมีความเสมอภาคกัน แต่เป็น *"ชาติ"* ที่คนมีสถานภาพต่างกันตามหลักชาติวุฒิ ดังนั้น *"ชาติไทย"* จึงเป็นชาติที่ประกอบด้วย *"ผู้ใหญ่"* กับ *"ผู้น้อย"* มากมายหลายชั้น แม้ว่าพระองค์จะทรงเคยมีพระราชดำรัสว่ามีเพียงสองชนชั้นเท่านั้น ดังนี้

> *ในเมืองไทยเรานี้มีคนสองชั้นเท่านั้น ไม่มากกว่าสองชั้น หนึ่งคือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งเขามอบให้ทรงไว้ซึ่งอำนาจทุกอย่าง ...อีกชั้นหนึ่งคือคนไทยทั่วไป ถ้าใครจะมาแทรกแซงในระหว่างคนไทยกับพระเจ้าแผ่นดิน ก็ไม่ใคร่ได้ความรักนับถือยกย่องของคนไทยนัก ...ข้อนี้พอสังเกตหลักฐานในพงศาวดารของเราเองได้ คือถ้าเมื่อใดขุนนางหรือบุคคลชั้นใดก็ดี แย่งชิงหรือ*

---

[129] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **บทละครพูดเรื่อง ร.ต.ต. "นนทรี" และมหาตมะ** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2519.

[130] ว. 0116/ ป 3. (หอวชิราวุธานุสรณ์) เอกสารอัดสำเนาลายพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "ขอชวนท่านเปนแมลงหวี่" อ้างใน สุมาลี ลิ้มประเสริฐ, การสร้างเรือรบหลวง "พระร่วง" กับบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง "มหาตมะ" **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 24, 2 (2547): 233-234.

ยึดถือเอาอำนาจไว้และเข้าแทรกแซงในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับราษฎร ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเดชานุภาพก็ได้ปราบปรามพวกนั้นให้ราบคาบไป แต่ถ้าถูกคราวที่พระเจ้าแผ่นดินอ่อนแอ พวกที่แทรกแซงมีอำนาจมาก ก็เกิดความฉิบหายย่อยยับกันทุกที[131]

พระราชดำรัสที่ว่า *"มีคนสองชนชั้นเท่านั้น"* พร้อมกับเน้นว่า *"ธรรมเนียมไทยเรานั้น พระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรสนิทชิดเชื้อกันมาก"*[132] นี้ เกิดขึ้นในบริบทที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ชนชั้นข้าราชการ ซึ่งทวีอำนาจและมีสถานภาพสูงส่งขึ้น และเริ่มมีการเคลื่อนไหวในทางท้าทายพระราชอำนาจ (ดังกรณี *"กบฏ ร.ศ.130"*) กลายเป็นเพียงกลไกที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ ทรงใช้คำสรรพนาม *"ผู้รับใช้" "คนใช้" "ผู้ที่รับใช้"* แทนข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ข้าราชการเนือง ๆ โดยทรงเน้นย้ำให้เห็นว่าข้าราชการอยู่ในสถานะที่อาจจะกระทำความผิดได้ง่าย[133] เพื่อให้ข้าราชการตระหนักว่าตนมิได้มีสถานภาพสูงส่ง จะได้ไม่เหลิงต่ออำนาจและยศถาบรรดาศักดิ์ของตน นับเป็นการสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* ในวิถีทางที่แตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมากทีเดียว

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความจำเป็นที่จะต้องสืบทอดระบบเกียรติยศของข้าราชการที่พระราชบิดาได้ทรงวางรากฐานไว้ เพราะจำเป็นต้องใช้ระบบราชการเป็นกลไกในการบริหารประเทศ ซึ่งจะต้องทำให้ข้าราชการมีความพอใจในสถานภาพของตนมากพอสมควร เพียงแต่ข้าราชการจะต้องตระหนักว่า สถานภาพที่ตนดำรงอยู่นั้นมาจาก *"พระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว"* มิใช่มาจาก *"สิทธิ"* อันพึงมีพึงได้ใด ๆ ทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า ความเสมอภาคอย่างแท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ทรงให้เหตุผลว่าเป็นเพราะคนมีปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ไม่เท่ากัน ดังความว่า

แต่พิจารณาดูตามความจริงก็คงจะแลเห็นได้ว่า ไม่มีพลเมืองแห่งใดในโลกนี้ที่จะเท่ากันหมดจริง ๆ เพราะคนทุกคนไม่ได้มีความรู้ปัญญาเสมอกัน

---

[131] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ**. รวบรวมโดย ส.วัฒนเศรษฐ์,หน้า129-130.

[132] เรื่องเดียวกัน, หน้า131.

[133] โปรดดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 146 และหน้า 216 เป็นอาทิ.

> *ใครมีปัญญาสามารถมากก็คงได้เปรียบเพื่อนบ้านที่มีปัญญาสามารถย่อมเยากว่า แต่ใช่จะหมดอยู่เพียงปัญญาและความรู้ ยังความชำนาญ (เอ๊กซปีเรียนซ์) ก็เปนสิ่งสำคัญอันทำให้คนได้เปรียบซึ่งกันและกันอยู่มาก เพราะทำให้คนมีความเชื่อถือ ยิ่งในทางปกครองบ้านเมืองด้วยแล้วยิ่งมีความสำคัญ*[134]

ด้วยเหตุผลข้างต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยืนยันว่าการปกครองบ้านเมืองจึงต้องดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์และข้าราชการของพระองค์ ซึ่งถึงพร้อมทั้งปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ ไม่ควรจะมี *"คอนสติตูชั่น"* และไม่ควรมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรด้วย เพราะ *"ราษฎรไม่ได้เลือกผู้แทนของตนเพราะรู้แน่ว่าเปนคนดี สมควรจะเปนผู้แทนตนด้วยประการทั้งปวงฉะนี้เลย ตามจริงเลือกบุคคลผู้นั้นผู้นี้เพราะมีผู้บอกให้เลือก ฤาติดสินบนให้เลือกเท่านั้น"*[135] ทำให้ *"คณะใดมีทุนมาก จึ่งได้เปรียบอยู่มาก...อำนาจไม่ได้อยู่ในมือประชาชนจริง ๆ แต่ไปอยู่ในมือแห่งคนส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนน้อยแห่งชาติเท่านั้น"*[136] เหตุผลที่ทรงแสดงข้างต้น รวมทั้งการที่ทรงชี้แจงถึงภัยของ *"ลัทธิโสเซียลิสต์"* นั้น สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงมองประชาชนว่าไม่มีสติปัญญาที่จะตัดสินใจเลือกผู้แทน และยังอาจถูกหลอกลวงโดยพวก *"โสเซียลิสต์เก๊"* เพราะประชาชนเป็น *"พวกคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ หรือมิฉะนั้นก็เมามายและยากจน ไร้ทั้งทรัพย์สิน ไร้ทั้งธรรมจรรยา"*[137] ทำให้ พวก *"โสเซียลิสต์เก๊"* สามารถที่จะ *"หากินจากความโง่เขลาเบาปัญญาของมนุษย์"*[138] มีแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ทรงพระเมตตาแก่ประชาชนและทรงปกครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้อย่างแท้จริง ซึ่งประชาชนควรสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์และสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อพระองค์

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้ *"ชาติไทย"* *"พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* เชื่อมโยงและผูกพันกันอย่างแนบแน่น และคนไทยจะต้องรักและยอมเสียสละได้แม้ชีวิต เพื่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ดังที่ทรงมีพระราชดำรัส *"ปลุกใจเสือป่า"* ว่า

---

[134] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุราชกิจรายวัน** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 72.

[135] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

[136] เรื่องเดียวกัน.

[137] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, Uttarakuru: An Asiatic Wonderland by Asvabahu แปลโดยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524. หน้า 1.

[138] เรื่องเดียวกัน.

*"เราได้เกิดมาในชาติคนกล้าหาญ รักเจ้า รักชาติ รักศาสนา จนไม่กลัวความตายไม่เสียดายชีวิต คนเหล่านี้เปนปู่ย่าตายายของเราทั้งหลาย ท่านสู้สละความสุขสำราญตลอดจนชีวิตให้แก่ชาติบ้านเมืองและศาสนา...เราเกิดมาในชาติไทย เราเกิดมาเปนไทย เราต้องตายเปนไทย...ผู้ที่ไม่ยินยอมพร้อมอยู่ในใจว่าจะ**สละชีวิตเพื่อรักษาพระเจ้าแผ่นดิน รักษาชาติบ้านเมือง และรักษาศาสนา** อันเปนที่นับถือของตนแล้ว ก็ควรหลบหน้าไปเสียให้พ้น...*[139]

และ

*เราอุทิศตัวเราทั้งหลาย และ**อุทิศกำลังกายกำลังสติปัญญาไว้เพื่อป้องกันรักษาชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์** สิ่งซึ่งเปนที่เคารพรักใคร่ทั้ง ๓ คือความเปนไทยของเราอย่าง ๑ ความมั่นคงของชาติเราอย่าง ๑ พระศาสนาของเราอย่าง ๑ สามอย่างนี้ปู่ย่าตายายของเราได้ยอมสละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อป้องกันแล้ว; เราทั้งหลายผู้เปนบุตรหลาน ย่อมมีหน้าที่ ๆ จะต้องทำให้สมควรที่เปนบุตรหลานของท่าน...*[140]

ผู้ที่ไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทย ย่อมไม่อาจนับเป็น *"ไทยแท้"* และไม่อาจถือว่าเป็นคน *"รักชาติ"* ด้วยเหตุผลที่ว่า

***ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึ่งจะเปนไทยแท้** แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเปนอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเปนคนไม่มีชาติ เพราะคน ๆ เดียวหรือหมู่เดียว จะตั้งตนขึ้นเปนชาติต่างหากหาได้ไม่*[141]

และ

---

[139] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**. หน้า 74. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[140] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[141] อัศวพาหุ (นามแฝง), **ความเปนชาติโดยแท้จริง**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520. หน้า 15. (เน้นโดยผู้วิจัย)

> ***...ความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ตรงกับความรักชาติ*** *เพราะพระเจ้าแผ่นดินเปนเหมือนหนึ่งวัตถุที่แทนชาติ อันปรากฏแก่ตาแห่งนานาประเทศ... ผู้ใดไม่นับถือพระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนไม่นับถือชาติไทย...*[142]

ความรักชาติกับความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นี้ ยากที่จะเกิดขึ้นได้ หากปราศจากพุทธศาสนา *"เพราะความรักชาติเป็นสิ่งซึ่งเนื่องด้วยความเสียสละ...การประพฤติธรรมเป็นความจำเปนอันหนึ่งสำหรับฝึกใจบุคคลให้รู้จักค่าแห่งการเสียสละ ...ถ้าใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่าเปนผู้รู้จักรักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลย..."*[143] ทั้งนี้ ทรงเน้นว่า *"เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เปนไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพุทธซึ่งเปนศาสนาสำหรับชาติเรา"*[144] ซึ่งทำให้ *"ธรรม"* ที่ทรงเน้น เป็น *"ธรรม"* ของพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม ในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยาม ในบางสถานการณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่อาจจะเน้นแต่เฉพาะพุทธศาสนาได้ เช่น เมื่อทรงมีพระราชดำรัสต่อชาวมุสลิมซึ่งได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเพื่อถวายพระพรในวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2459 ก็ทรงจำเป็นต้องทำให้ชาวมุสลิมตระหนักว่าชาวมุสลิมเป็น *"พลเมือง"* ของ *"ชาติไทย"* ซึ่งจะต้องจงรักภักดีต่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* เช่นเดียวกัน แต่คำว่า *"ศาสนา"* ในพระราชดำรัสนี้ ทรงหมายถึงศาสนาอิสลาม ดังความว่า

> *เรารู้สึกพอใจมากที่ได้ฟังคำ...แสดงความจงรักภักดีในนามของท่านทั้งหลาย และแสดงความตั้งใจว่าในเมื่อเวลาจำเป็นแล้ว ก็จะยอมสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อป้องกันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ของท่านทั้งหลาย ให้สมกับที่เป็นพลเมืองดี และให้ตรงกับคำที่เทศนาซึ่งพระมหะมัดประสาทไว้*[145]

ส่วน**กฎหมาย** ก็เริ่มมีความสำคัญต่อการปกครองมากขึ้น เนื่องจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มมีลักษณะเป็นรัฐสมัยใหม่ ทำให้ต้องสร้างความสำนึกของประชาชนให้เคารพกฎหมาย ดังนั้นนอกจากจะทรงเน้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

[142] อัศวพาหุ (นามแฝง), **พวกยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยจงตื่นเถิด** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2527. หน้า15. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[143] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 120.

[144] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า** หน้า 82.

[145] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสร้อยครั้ง** หน้า 123.

ยังทรงเน้นให้ทุกคนยึดถือกฎหมายเป็นหลัก แทนการวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ตามความรู้สึกหรือความคิดเห็นส่วนบุคคล ดังเช่น ทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่อง ***"หนังเสือ"*** ใน พ.ศ.2468 เนื้อหากล่าวถึงชายสองคนกับหญิงหนึ่งคน โดยหญิงแต่งงานตามกฎหมายกับชายสูงอายุ แต่มีเพื่อนชายที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ทรงพระราชนิพนธ์ให้ทุกคนโดยรอบเอาใจช่วยสามีภรรยาที่ได้สมรสกันถูกต้องตามกฎหมาย[146] อย่างไรก็ตาม กฎหมายที่ตราขึ้นใช้ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ย่อมเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติขึ้น ดังนั้น **การเคารพกฎหมายจึงเท่ากับการเคารพพระบรมราชโองการด้วยความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นั่นเอง**

อนึ่ง **ภาษาไทย** ก็มีความสำคัญมากต่อการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพราะการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องหมายถึงการยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ *"ถูกต้อง"* ใน *"ชาติไทย"* ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น หรือความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ ***"ความเป็นชาติโดยแท้จริง"*** ว่า *"ลักษณะที่จะตัดสินว่าใครเป็นคนชาติใดนั้น ก็มีอยู่แต่ที่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปรกตินั้นแล"*[147] และ *"ต้องถือเอาภาษาเป็นใหญ่ และใครพูดภาษาใด แปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ ไม่ใช่โดยความจำเป็นชั่วคราว"*[148] ด้วยเกณฑ์ดังกล่าวนี้ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้คนชาติพันธุ์อื่นกลายเป็นไทย **ด้วยการหันมาใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน จนกระทั่ง *"เป็นไทย"* ทั้ง *"ในความนิยมและความคิด"***[149] ขณะเดียวกันก็กำหนดไว้ในหลักสูตรให้โรงเรียนทั่วประเทศสอนวิชาภาษาไทยคู่กับวิชาพงศาวดาร เพราะทั้งสองวิชานี้จะช่วยหล่อหลอมให้คนทั้งหลายในประเทศสยาม *"เป็นไทย...ในความนิยมและความคิด"* ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในด้านการปลูกฝังความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งหมายรวมถึงการยอมรับพระราชอำนาจและพระสถานภาพอันสูงสุดเหนือคนทั้งปวง และปฏิบัติตามพระบรมราชโองการและพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ทรงตราขึ้นอย่างเคร่งครัด หากผู้ใดไม่สามารถใช้ภาษาไทย ก็แสดงว่า ***"ผู้พูดต่างภาษากับผู้ปกครองนั้น ยังไม่เชื่องอยู่ตราบนั้น"***[150]

---

[146] ม.ล.ปิ่น มาลากุล, **อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521. หน้า 63.

[147] อัศวพาหุ (นามแฝง), **ความเป็นชาติโดยแท้จริง**. หน้า 11.

[148] เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

[149] เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[150] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เพื่อปลูกฝังความสำนึกใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในความหมายที่ทรงนิยาม ให้มีพลังในความรู้สึกนึกคิดของคนไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีการเดียวกันกับปัญญาชนพระองค์อื่น ๆ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือกระตุ้นให้ศึกษาวิชา *"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* เพราะทรงตระหนักดีว่า *"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* จะช่วยฉุดรั้งมิให้คนไทยเดินตามตะวันตกจนสิ้นเชิงเพื่อจะ *"จำเริญทันสมัย"* จนเกิดผลร้ายตามมา ทรงมีพระราชหัตถเลขาว่า

> *...เห็นว่าเปนเพราะมัวไปพะวงเสียในเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าเปนความจำเปนที่จะต้องกระทำเพื่อจำเริญทันสมัย จึงไม่เอาใจใส่ในเรื่องตำนานหรือโบราณคดี ซึ่งเขาย่อมไม่แลเห็นว่าเปนประโยชน์อย่างไรสำหรับความจำเริญแห่งชาติ...พงษาวดารและตำนานแห่งชาติไทย ใครพูดถึงก็ถูกพวกสมัยใหม่เขาฟุดฟัดเอา ดูเปนคนหัวเก่าภูมิคร่ำคร่าเปนบ้าเปนหลังไปทีเดียว คนขั้นสูง ๆ ที่ได้ไปเรียนวิชา ณ ประเทศยุโรป อันคนไทยสมัยใหม่นับถือเอาเปนตัวอย่างวางท่าดูถูกพงศาวดารไทยเช่นกล่าวมาแล้วนั้น...ในที่สุดแลเห็นผลความเสื่อมเปนแน่ชัดปรากฏในหมู่คนไทยสมัยใหม่แล้ว*[151]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำ*"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* มาถ่ายทอดในรูปของละครด้วย เช่น บทละครเรื่อง ***"พระร่วง"*** บทละครเรื่อง ***"ตำนานเสือป่า"*** ฯลฯ ทรงใช้บทละครเหล่านี้ในการปลูกฝังให้เสือป่าและประชาชนทั่วไปรู้สึกว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ และเป็นชาตินักรบ มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยมีบรรพบุรุษที่มีสติปัญญา มีความกล้าหาญ และรักชาติ พร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ซึ่งคนไทยทั้งปวงควรสืบทอดคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยเหล่านี้ตลอดไป ตัวอย่างเช่น ในการแสดงเรื่อง ***"ตำนานเสือป่า"*** ในงานวัดเบญจมบพิตรนั้น ปรากฏว่า

> *ละครเรื่อง "ตำนานเสือป่า" ในคืนวันที่ 3 มกราคม 2454 เสนอเรื่องราว "พงศาวดารไทย" ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ฉากแรกเริ่มจากเสือป่าฝ่ายสุโขทัยออกลาดตระเวน แล้วพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงสู้รบกับขุนสามชนและกำลังจะเสียทีพระรามคำแหงทรงเข้าช่วยและมีชัยต่อขุนสามชน ฉากต่อมาพ่อขุนรามคำแหงทรงอาราธนาสังฆราชขึ้นนั่งแสดงธรรมบนพระแท่นมนังคศิลา จบการแสดงธรรมแล้วพระมหาราชครูอัญเชิญเสด็จพ่อขุนรามคำแหงขึ้นประทับ ลูกท้าวลูกขุน*

---

[151] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 138.

ถวายบังคม ต่อด้วยเรื่องพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา ในคืนวันที่ 4 มกราคม แสดงเรื่องพระนเรศวรปีนค่าย เรื่องเจ้าพระยาโกษาปานแสดงอำนาจอาญาสิทธิ์ที่ได้รับพระราชทานมาในการลงโทษผู้ที่ขัดคำสั่ง และเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองฝาง คืนวันที่ 5 มกราคม แสดงเรื่องท้าวเทพกษัตรี ท้าวศรีสุนทร เรื่องพระครูวิสุทธวงษาจารย์รวบรวมชาวบ้านต่อสู้กับจีนตั้วเหี่ยที่ภูเก็ต เรื่องขอมดำดิน เรื่องช้างพลายศรีมงคลและพลายมงคลทวีปที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิส่งไปแลกพระราเมศวรและพระมหินทร์ ช้างทั้งสองอาละวาดไม่ยอมไปอยู่พม่าจนพม่าต้องส่งคืน และเรื่องสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ในคืนวันที่ 6 มกราคม แสดงเรื่องสมเด็จพระนเรศวรตีทัพเชียงใหม่ เรื่องพระยาสีหราชเดโชชัยรบพม่า และเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ และคืนวันที่ 7 มกราคม แสดงเรื่องวีรกรรมท้าวสุรนารีที่ช่วยในการต่อสู้กับทัพเจ้าอนุวงศ์ กับเรื่องวีรกรรมเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่ไปรักษาเมืองเวียงจันทร์และจับเจ้าอนุวงศ์ได้[152]

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ *"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* ในวิถีทางที่แตกต่างจากพระราชบิดา กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และทรงเน้น *"พื้นภูมิของไทยเราเอง"* เพื่อจะเลือกปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะแก่กาลสมัยและให้เหมาะแก่ลักษณะเฉพาะของไทยไปพร้อมกัน **ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแสดงให้เห็นสาระสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ไทยมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน และจะดำรงอยู่สืบไปในอนาคต โดยที่ *"ความเป็นไทย"* เหล่านั้นไม่เคยเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญ**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้คำต่าง ๆ หลายคำเพื่อเรียก *"ความเป็นไทย"* ที่เสถียรนี้ เช่น ทรงเรียก *"การปกครองแบบไทย"* ว่า *"นิติธรรมของเราสืบมาแต่โบราณ"*[153] ทรงเรียกขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของไทยว่า *"ประเพณีแบบแผนอันใช้มาแต่โบราณ"*[154] ทรงเรียกศีลธรรมไทยที่สืบทอดมาแต่โบราณว่า *"ประเพณีประพฤติธรรมจรรยาอย่างไทย"*[155] เป็นต้น

---

[152] ม.ล.ปิ่น มาลากุล, **อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521. หน้า 120-125.

[153] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ หน้า 52.

[154] เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

[155] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** หน้า 55.

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้ประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นภาพนิ่ง เพื่อนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จนทำให้อดีตดำรงอยู่ในปัจจุบัน และปัจจุบันก็กลับไปเหมือนอดีตได้ เช่น ทรงมีพระราชดำรัสว่า *"พวกเราพร้อมกันทำใจให้เหมือนคนไทยครั้งสมเด็จพระนเรศวร"*[156] หรือ *"พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...ทรงสถิตอยู่ในทศพิธราชธรรม ดำรงราชประเพณีอันดีงามตามแบบอย่างพระบรมกษัตริยราช ซึ่งดำรงพิภพกรุงศรีอยุธยา...สืบมาเป็นลำดับ"*[157] หรือ *"ธรรมประเพณีที่ไทยเราได้เคยใช้เป็นเครื่องคุ้มครองใจของเราทั้งหลายมีอยู่แล้วอย่างไรก็หาควรที่จะละทิ้งของเดิมของเราเสียไม่"*[158] และ *"วิธีปกครองอย่างราชาธิปไตย เป็นนิติธรรมของเราสืบมาแต่โบราณกาล"* ซึ่งควรจะใช้สืบไปในอนาคต[159] เป็นต้น

ด้วยการใช้ *"วิธีคิดทางประวัติศาสตร์"* ที่มีลักษณะสถิตแทนลักษณะพลวัตดังกล่าวข้างต้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถเน้น *"ความเป็นไทย"* ที่สืบทอดมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยยึดมั่นสืบไป ทั้งนี้ก็เพื่อหยุดยั้งหรือชะลอความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรมที่จะเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าทรงฟื้นฟูศิลปะรวมทั้งสถาปัตยกรรมแบบจารีตของไทย และทรงเน้นว่าการปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่ง *"เป็นนิติธรรมของเราสืบมาแต่โบราณกาล"* นั้นยังคงเหมาะแก่ *"ชาติไทย"* ในปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งนี้ ทรงยืนยันอยู่เสมอว่า *"ความเป็นไทย"* ทั้งหลายที่สืบทอดมาแต่โบราณนี้ มี *"วิญญาณ"* หรือ *"ภูมิธรรม"* ที่เป็นสากล ซึ่ง *"หลักแห่งธรรมย่อมเหมือนกันหมดทั้งโลก"* และ*"จะมีเวลาคร่ำคร่าหรือดับสูญไปหามิได้"*[160] เพื่อทำให้เห็นว่าการปกครองแบบราชาธิปไตยมิได้ล้าสมัยแต่อย่างใด

ดังนั้น เมื่อมีการสืบทอดวิธีคิดแบบมองประวัติศาสตร์เป็นภาพนิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยต่อมา จึงมีผลลัพธ์ในทางที่ทำให้คนไทยยึดมั่นในความหมายเดิมของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างมั่นคงเป็นเวลานาน และส่งผลให้จินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เป็นภาพนิ่งที่ปราศจากพลวัตตามไปด้วย

---

[156] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ หน้า 66.

[157] เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

[158] เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

[159] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[160] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** หน้า 56 และหน้า 59.

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาวิธีคิดที่ว่า การปกครองแบบไทยเหมาะสมกับ *"ชาติไทย"* คนไทยจะต้องจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* ทั้งนี้ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* อยู่ในฐานะที่เป็น *"หัวใจ"* หรือเป็นแกนกลางของสังคมและวัฒนธรรมไทย และ *"ภาษาไทย"* เป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมไทย หากไม่ใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันหรือใช้ไม่ถูกต้อง ก็ไม่อาจถือได้ว่าเป็นคนใน *"ชาติไทย"* อย่างแท้จริง** วิธีคิดเช่นนี้ได้รับการสืบทอดอย่างเต็มที่จากปัญญาชนสำคัญ ๆ ในยุคต่อมา

เพื่อสร้างความภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* ซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ในจินตนาการของคนทั้งหลาย และเพื่อให้คนทั้งหลายสามารถเสียสละเพื่อ *"ชาติไทย"* ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องของปัญญาชนภาครัฐ ซึ่งหมายรวมถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย **ในการเน้นความเป็นชาติเก่าแก่ที่เจริญรุ่งเรือง หัวใจของความเป็นไทย คือ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา ทำให้ *"ชาติไทย"* มีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า** อีกทั้งคนไทยยังมีคุณสมบัติสำคัญ คือเป็น *"ชาตินักรบ"* ทำให้สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ทั้งหมดนี้ได้ทำให้เกิดมโนทัศน์ ***"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"*** ที่กลายเป็นโลกทัศน์ของคนไทย และมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งสืบมาเช่นกัน

อนึ่ง ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเน้น *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของ *"ชนชาติไทย"* หรือเป็น *"ชาติ"* ของคน *"เชื้อชาติไทย"* ในความหมายที่เป็นกลุ่มคนซึ่งมีวัฒนธรรมเดียวกันและสืบเชื้อสายกันมา แต่พระองค์ทรงยอมรับ *"การกลายเป็นไทย"* ไปพร้อมกัน ทรงตรา *"พระราชบัญญัติแปลงสัญชาติ"* ใน พ.ศ.2454 ซึ่งเปิดโอกาสให้คนชาติอื่นกลายเป็น *"คนไทย"* ได้โดยสะดวก แต่ทรงเน้นย้ำว่าการแปลงสัญชาติโดยกฎหมายนั้นมิได้ทำให้ใคร *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง ผู้ที่ *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริงนั้น อย่างน้อยที่สุดจะต้องพูดภาษาไทยในชีวิตประจำวันและจะต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยที่คุณสมบัติในประการหลังนี้เป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่สุดสำหรับผู้ที่เป็นสมาชิกของ *"ชาติไทย"*[161] ส่วนการเน้น *"ชาติไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นในยุครัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

[161] อัศวพาหุ (นามแฝง), **ความเปนชาติโดยแท้จริง**. หน้า 5-14.

บทที่ 4

การสร้าง "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็น *"เจ้า"* ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ถึง 4 พระองค์ซึ่งทรงครองราชย์ในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของประเทศสยาม เพราะทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีความสำนึกในพันธกิจและเกียรติยศของ *"เจ้า"* อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ ทรงมีความผูกพันกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างยิ่ง เพราะในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นองค์กรหลักในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ดูแลรับผิดชอบราชการเกี่ยวกับมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศ ทั้งในเรื่องการปกครอง การเก็บภาษี การปราบปรามโจรผู้ร้าย การศาล การราชทัณฑ์ การศึกษา การจัดการทรัพยากร เช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ฯลฯ อีกทั้งยังทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของพระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึง 3 พระองค์ ซึ่งทำให้พระองค์ต้องทรงครุ่นคิดอย่างจริงจังเกี่ยวกับการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตลอดจนวิธีการที่จะจรรโลงระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน ท่ามกลางความผันแปรของบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ทั้งภายในและภายนอกประเทศ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นปัญญาชนที่มีความรักในความรู้และทรงกระตือรือร้นในการเรียนรู้ เพราะทรงตระหนักดีว่า *"วิชาความรู้ย่อมเกิดขึ้นใหม่และเจริญขึ้นเสมอ"* ทรงต้องการแสวงหาความรู้เพื่อจะสามารถ *"คิดการให้ตลอด"*[134] ซึ่งหมายถึงสามารถมองปัญหาหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างเข้าใจทะลุปรุโปร่งว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปถึงเรื่องใดบ้าง ซึ่งช่วยให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนสร้างความสงบเรียบร้อยและความเจริญแก่บ้านเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระองค์ทรงตระหนักด้วยว่ามี *"มุมมอง"* หลายแบบ ซึ่งทำให้คนมองเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกัน ทรงถือว่าพระองค์เองทรงมองโลกจาก ***"มุมมองแบบสยาม"*** (Siamese viewpoint)[135] แต่ก็เป็น *"มุมมองแบบสยาม"* ที่พระองค์ทรงพัฒนาขึ้นมาด้วยพระองค์เองจากการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง ทั้ง

---

[134] ห.จ.ช., สบ.2.56/26 เอกสารส่วนพระองค์กรมดำรงฯ พ.ศ.2470-2475 เล่ม 2.

[135] ห.จ.ช., สบ.2.56/20 เอกสารส่วนพระองค์กรมดำรงฯ พ.ศ.2462-2471 เล่ม1.

จากประสบการณ์ชีวิตในแวดวงสังคมของคนชั้นสูงในประเทศสยาม และจากการศึกษาหาความรู้ทั้งที่มาจากโลกตะวันตกและโลกตะวันออกอยู่ตลอดเวลา

นับตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทสำคัญ (เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในการสถาปนาวัฒนธรรมทางความคิดที่ช่วยจรรโลงระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ทรงมีอิทธิพลสูงยิ่งในการสร้าง *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* เพราะทรงสื่อสารกับ *"คนไทย"* ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผ่านพระนิพนธ์ พระดำรัส และการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของรัฐ

ถึงแม้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระนิพนธ์และพระดำรัสของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะได้รับการเผยแพร่ในวงจำกัด เนื่องจากการพิมพ์ยังไม่แพร่หลาย และจำนวนของชาวสยามที่อ่านออกเขียนได้ก็มีจำนวนไม่มากนัก แต่ผลงานของพระองค์ได้กลายเป็นแหล่งความรู้อันสำคัญยิ่งเกี่ยวกับความเป็นมาของ *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งผู้เขียนตำราเรียน นักวิชาการ ครู และนักศึกษาในสมัยหลัง จะใช้ในการค้นคว้าหาความรู้ ซึ่งทำให้งานเขียน รวมทั้งผลงานด้านศิลปะแขนงต่าง ๆ ในยุคหลัง ยังคงได้รับอิทธิพลจากมโนทัศน์ *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงมีส่วนสำคัญในการสถาปนาขึ้นมา เมื่อประกอบกับการที่พระองค์ทรงได้รับการสถาปนาเป็น *"พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย"* ก็ยิ่งส่งผลให้พระนิพนธ์และพระดำรัสของพระองค์ได้รับการยอมรับในฐานะ *"ความรู้อันถูกต้อง"* ตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษ และมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน จนกล่าวได้ว่า **ทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงในการ *"ตกแต่งนิสัยใจคอ"*[136] ของคนทุกชั้นในประเทศสยาม** สมดังพระปณิธานของพระองค์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงงานต่าง ๆ ในฐานะปัญญาชน ในบริบททางการเมืองเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือบริบทของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ต้องเผชิญกับอำนาจและความศิวิไลซ์ที่เหนือกว่าของชาติตะวันตก ซึ่งชนชั้นนำจะต้องเลือกว่าจะยอมรับสิ่งใดบ้างจากตะวันตก และจะต้องรักษา *"ความเป็นไทย"* ในด้านใดเอาไว้ ขณะเดียวกัน พระมหากษัตริย์และชนชั้นเจ้าซึ่งสามารถรวมศูนย์อำนาจในการปกครองได้สำเร็จนั้น กลับเผชิญปัญหาความแตกร้าวอย่างรุนแรงในหมู่ชนชั้นนำด้วยกัน ทั้งในเรื่องของผลประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนมีความแตกต่างทางความคิด โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับระบอบการปกครอง ว่าควรจะเป็นการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเพียงพระองค์เดียว หรือว่าควรจะมี

---

[136] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

"คอนสติติวชั่น" และมี *"ปาลิเมนต์"* จนเป็นการยากมากที่ผู้ใดจะสร้างความสมานฉันท์ในกลุ่มชนชั้นนำขึ้นมาได้ ส่วนข้าราชการก็อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านของระบบราชการ จากระบบราชการแบบจารีตที่ได้รับการปรับเปลี่ยนมาเป็นระบบราชการสมัยใหม่ ข้าราชการรุ่นหนุ่มที่มีความรู้แผนใหม่กลายเป็นผู้บังคับบัญชา ส่วนผู้มีวัยวุฒิและประสบการณ์ในการทำงานมากกว่ากลับกลายเป็นผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา แต่แบบแผนการทำงานในระบบราชการก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เกิดระบบระเบียบอย่างสมบูรณ์ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการทำงานก็ถือว่าขึ้นอยู่กับ *"พระมหากรุณาธิคุณ"* โดยที่ข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ ไม่ได้ใช้บัญชีเงินเดือนเดียวกัน และข้าราชการก็ไม่มีสิทธิในการเรียกร้องความเป็นธรรมในเรื่องความก้าวหน้าในระบบราชการ ซึ่งยังคงขึ้นอยู่กับชาติวุฒิและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มากกว่าจะขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถและความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ นอกจากนี้ ยังปรากฏว่ามีการโยกย้ายข้าราชการอยู่เนือง ๆ เพื่อจะป้องกันมิให้ข้าราชการสร้างบารมีหรืออิทธิพลในเขตการปกครองหนึ่ง ๆ เป็นระยะเวลานาน ๆ อีกด้วย[137]

ในเวลานั้นราษฎรเพิ่งได้รับการเปลี่ยนสถานภาพจาก *"ไพร่"* และ *"ทาส"* เป็น *"เสรีชน"* ซึ่งทำให้ภาระหน้าที่ต่อรัฐเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก และรัฐได้ขยายอำนาจเข้ามาจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของราษฎรโดยตรง ในขณะที่อุดมการณ์รัฐแบบที่มีรากฐานอยู่บนจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิกำลังหมดพลังลงไป ส่วนพระสงฆ์ก็ต้องถูกปรับเปลี่ยนบทบาทเนื่องจากรัฐได้เข้ามาจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เคยเป็นบทบาทตามจารีตประเพณีของพระสงฆ์ เช่น การศึกษาและการสอนศีลธรรม ดังนั้น รัฐจึงจำเป็นต้องหาทางทำให้ราษฎรและพระสงฆ์ยอมรับบทบาทและสถานภาพใหม่ของตน ส่วนชาวจีนและพ่อค้าชาติอื่น ๆ ซึ่งขยายตัวขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริง ก็เป็นกลุ่มคนที่รัฐต้องหาทางกำหนดสถานภาพและบทบาทให้ชัดเจนเช่นกัน เพื่อจะกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตให้เป็นไปในวิถีทางที่เป็นประโยชน์ต่อ *"เมืองไทย"* และไม่เกิดปัญหาใด ๆ ที่จะเป็นอันตรายต่อส่วนรวมหรือต่อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในท่ามกลางสภาวการณ์และปัญหาเช่นที่กล่าวมาข้างต้น **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงหาทางแก้ปัญหาด้วยการนิยามความหมาย *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* พร้อมกับนิยามความหมายของคนใน *"ชั้น"* ต่าง ๆ เพื่อให้คนทุกชั้นตระหนักถึงสถานภาพ บทบาท**

---

[137] โปรดดู ประวัติข้าราชการที่แสดงให้เห็นว่ามีการโยกย้ายข้าราชการเสมอ ๆ ใน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก** กรุงเทพฯ: ชมรมดำรงวิทยา, 2526. (เล่ม1- เล่ม5).

และหน้าที่ของตนใน *"เมืองไทย"* และมีแนวทางหรือหลักการในการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตลอดไป[138]

การสร้างอัตลักษณ์ *"เจ้า"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้ *"เจ้า"* ทั้งหลาย มีอัตลักษณ์ที่เน้นในพระเกียรติยศอันเกิดจากความสำเร็จในการทำหน้าที่ต่อบ้านเมืองอย่างเต็มกำลังความสามารถ และมีความสำนึกว่า การเกิดมาเป็น *"เจ้า"* ในพระราชวงศ์จักรีนั้น ทำให้ *"เจ้า"* ทั้งหลายมีพันธกิจติดตัวมาแต่เกิด คือมีหน้าที่รับราชการและอุทิศตนเพื่อทำประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างเต็มที่ การยึดมั่นในอัตลักษณ์เช่นนี้จะส่งผลให้ *"เจ้า"* ทุ่มเททำงานในฐานะของชนชั้นนำแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งจะช่วยให้ *"เจ้า"* สามารถรักษาอำนาจทางการเมืองเอาไว้ได้อย่างมั่นคง

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงพยายามสร้างและปลูกฝังอัตลักษณ์ดังกล่าวนี้แก่ *"เจ้า"* อยู่เสมอ นอกจากจะทรงมีลายพระหัตถ์ไปยัง *"เจ้า"* มากมายหลายพระองค์เพื่อสร้างความสำนึกในอัตลักษณ์ *"เจ้า"* อย่างเข้มข้นแล้ว ยังทรงพยายามทำให้ *"เจ้า"* มีความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นพระราชโอรสหรือพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

เพื่อให้จุดมุ่งหมายข้างต้นบรรลุผล สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเปลี่ยนความทรงจำของคนทั้งหลายเกี่ยวกับพระองค์ ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระราชบิดาและสมเด็จพระอัยกาธิราชของ *"เจ้า"* ทั้งหลาย โดยได้ทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติเพื่อแสดงให้เห็นอย่างละเอียดชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถอย่างยิ่ง และได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่บ้านเมืองเป็นอเนกประการ *"เจ้า"* ที่เป็นพระราชโอรสและพระราชนัดดาจึงสามารถภาคภูมิใจได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งบังเกิดความมุ่งมั่นหรือขัตติยมานะที่จะรักษาและเพิ่มพูนพระเกียรติยศของ *"เจ้า"* ให้สูงส่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป[139]

การที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระและทรงพระนิพนธ์**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์**หลายรัชกาล ก็มีส่วนช่วยในการสร้างอัตลักษณ์ *"เจ้า"* **ในแง่ที่ทำให้ *"เจ้า"* ภาคภูมิใจใน *"ความเป็นเจ้า"* แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์** เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์นับตั้งแต่

---

[138] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[139] เรื่องเดียวกัน.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ได้ทรงทำการปกครองและทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ด้วยพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งทำให้ประเทศสยามมีความเจริญรุ่งเรืองและสามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ในขณะที่ชาติอื่น ๆ ต้องตกเป็นอาณานิคม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบรรยายไว้ใน **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** อย่างละเอียด เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์แต่ละพระองค์ได้ทรงประสบกับปัญหาที่ใหญ่หลวงเพียงใด โดยเฉพาะปัญหาที่เป็นภัยคุกคามต่ออิสรภาพของชาติ แล้วทรงชี้แจงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของ *"เจ้า"* ทั้งหลายนั้น ได้ทรงแก้ไขปัญหาเหล่านั้นด้วยพระปรีชาญาณอย่างไร นอกจากนี้ยังได้ทรงบรรยายถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ในการทำนุบำรุงศิลปวิทยาการต่าง ๆ อันทำให้ *"เมืองไทย"* มีความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรมสูงส่งในระดับที่ชาติอื่น ๆ พากันยกย่อง และชาติเพื่อนบ้านทั้งหลายได้รับเอาแบบอย่างของศิลปะและวัฒนธรรมอันดีเลิศของไทยไปใช้ในบ้านเมืองของตน

ในระดับ *"ข้าราชการ"* นั้น ปัญหาสำคัญเกี่ยวกับ *"ข้าราชการ"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเผชิญ มีความแตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่มาก กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบปัญหาเรื่องความจงรักภักดีของ *"ข้าราชการ"* แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ทรงงานในตำแหน่งสำคัญดังกล่าวอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้พระองค์ทรงได้รับความจงรักภักดีจาก *"ข้าราชการ"* ในกระทรวงอย่างสูง

ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่ทรงดูแลงานราชการอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ทั้งงานด้านการปกครอง การรักษาความสงบเรียบร้อย การเก็บภาษี การป่าไม้ การเหมืองแร่ การศึกษา ฯลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความจำเป็นต้องใช้ *"ข้าราชการ"* จำนวนมาก ทั้ง *"ข้าราชการ"* แบบเดิมที่เคยทำงานมาก่อนการปฏิรูปการปกครองในทศวรรษ 2430 และ *"ข้าราชการ"* ที่มีความรู้สมัยใหม่ ซึ่งแม้ว่าจะมีวัยวุฒิน้อยกว่า แต่มีตำแหน่งสูงกว่า *"ข้าราชการ"* แบบเดิม จนเกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการขึ้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงต้องหาทางจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมของ *"ข้าราชการ"* ที่เป็น *"ผู้ใหญ่"* กับ *"ผู้น้อย"* ให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นไปอย่างราบรื่น ซึ่งจะทำให้งานราชการดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ทรงพยายามทำให้ *"ข้าราชการ"* สำนึกในอัตลักษณ์ของตน ที่แง่ที่จะต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ทุ่มเทชีวิตจิตใจในการทำงานร่วมกันเพื่อช่วยกันรักษาอิสรภาพของชาติ และสร้างความสงบเรียบร้อยตลอดจนความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* อย่างจริงจัง ทั้งด้วยการทรงพระนิพนธ์หนังสือ แสดงพระปาฐกถา พระราชทานลายพระหัตถ์ส่วนพระองค์ รวมทั้งทรงพระนิพนธ์ประวัติของข้าราชการจำนวนมากขึ้นมา ซึ่งแม้ว่าข้าราชการแต่ละคนจะมีภูมิหลัง บรรดาศักดิ์ และมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันมากเพียงใดก็ตาม แต่ประวัติของข้าราชการทุกคนจะได้รับการเขียนขึ้นภายใต้กรอบความคิดหรือ *"โครงเรื่อง"* (plot) เดียวกัน นั่นคือ การมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และการปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความสามัคคีและความเสียสละ เพื่อสนองพระบรมราโชบายในการรักษาอิสรภาพของชาติ การสร้างความเจริญแก่บ้านเมือง และการทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งทำให้กลายเป็นบุคคลที่มีคุณค่าต่อบ้านเมืองและทำให้ลูกหลานในตระกูลได้เกิดความภาคภูมิใจ ทั้งนี้ เพื่อทำให้ข้าราชการทั้งหลายที่ทรงพระนิพนธ์ประวัติให้นั้น กลายเป็นตัวแบบในอุดมคติของ *"ข้าราชการ"* แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ข้าราชการทั้งปวงจะได้สำนึกในอัตลักษณ์ของตนเองในฐานะ *"ข้าราชการ"* แล้วประพฤติปฏิบัติตนในทำนองเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* นั้น ทรงเน้นความมีเกียรติยศของ *"ข้าราชการ"* ที่มาจากการพระราชทานของพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ข้าราชการสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและมุ่งมั่นปฏิบัติหน้าที่ราชการเพื่อสนองพระเดชพระคุณ ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงประสบปัญหาเรื่อง *"ข้าราชการ"* ขาดความจงรักภักดีต่อพระองค์ และเจ้านายที่เป็นรับราชการบางพระองค์ทรงมีพระบารมีในระบบราชการมากเกินไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามทำให้ *"ข้าราชการ"* สำนึกตนว่าเป็นเพียง "ผู้รับใช้" ของพระองค์ และเป็นบุคคลที่อาจกระทำผิดได้ง่าย ต้องรับพระราชทานการสั่งสอนจากพระองค์อยู่เสมอ เพื่อเรียนรู้ที่จะกระทำแต่สิ่งที่ถูกต้อง[140] แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแตกต่างจากพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ กล่าวคือ พระองค์มิได้ทรงต้องการลดเกียรติยศของ *"ข้าราชการ"* แต่ขณะเดียวกัน ก็ไม่ต้องการให้ *"ข้าราชการ"* หลงตน ว่าเป็นผู้มีอำนาจอันเกิดแต่ตำแหน่งราชการและยศถาบรรดาศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นให้ *"ข้าราชการ"* สำนึกว่า **อำนาจของ *"ข้าราชการ"* นั้นมิได้มาจากตำแหน่ง แต่มาจาก *"ความเชื่อถือ"* หรือ *"ความนับถือของผู้น้อย"***[141] **และ**

---

[140] โปรดดูตัวอย่างใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎฯ**. ส. วัฒนเศรษฐ์ (รวบรวม). กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 146 และ216.

[141] ห.จ.ช., สบ.2.32/12 เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ . และ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2501.

ความสัมพันธ์ที่ดีกับคนทุกชั้น *"ข้าราชการ"* จึงต้องให้ความอารีทั้งแก่ *"ผู้ใหญ่"* *"ผู้น้อย"* และ *"คนที่เสมอกัน"*[142] เพื่อให้เกิด *"ความเชื่อถือ"* และ *"ความนับถือ"* ซึ่งเป็นที่มาของ *"อำนาจ"* อันแท้จริง

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้ *"ข้าราชการ"* มีความสำนึกเกี่ยวกับ *"ความเป็นข้าราชการ"* ว่า หมายถึง ***"ผู้ทำการของพระราชา"*** ซึ่งจะต้องอุทิศตนในการทำงานตามหน้าที่ ทั้งหน้าที่ตามตำแหน่ง และหน้าที่ต่อระบบราชการทั้งระบบ ขณะเดียวกันก็ต้องทำหน้าที่ในฐานะที่เป็น ***"ข้าแผ่นดิน"*** อีกโสดหนึ่งด้วย[143]

วิธีการสำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* ที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ ก็คือ การสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ข้าราชการ"* จำนวนหนึ่ง ที่ได้เคยอุทิศตนให้แก่งานราชการอย่างเต็มที่ นอกจากพระองค์จะทรงพระนิพนธ์ประวัติ *"ข้าราชการ"* จำนวนมากดังกล่าวมาแล้ว ในกรณีที่ *"ข้าราชการ"* เสียชีวิตในหน้าที่ พระองค์ยังทรงมีพระดำริให้ก่อสร้างสร้างอนุสาวรีย์ของ *"ข้าราชการ"* ผู้นั้น เพื่อให้เป็นแรงบันดาลใจสำหรับ *"ข้าราชการ"* อื่น ๆ ที่จะอุทิศตนให้แก่งานราชการเช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกัน อนุสาวรีย์ *"วีรชน"* ที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นเครื่องเตือนใจของคนในท้องถิ่น มิให้ก่อการกบฏแก่ส่วนกลางอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กราบบังคมทูลฯ ขอความเห็นชอบในการสร้างอนุสาวรีย์พระยาฤทธานนท์ (อยู่) ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมในการปราบ *"กบฏเงี้ยว"* ในมณฑลพายัพ[144] เป็นต้น

ในระดับ *"ราษฎร"* นับเป็นครั้งแรกที่ *"ราษฎร"* ถูกดึงเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลกลางโดยตรง ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของข้าราชการที่มาจากภายนอกชุมชน และต้องยอมรับกฎเกณฑ์หรือกฎหมายที่มาจากอำนาจรัฐ มิใช่มาจากจารีตประเพณีที่ตนเคยชิน ราษฎรเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่ในรัฐที่มิได้มุ่งสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตของพวกเขาเป็นด้านหลัก รัฐเพียงแต่ดูแลให้ *"ราษฎร"* มีโอกาสทำมาหากินพอเลี้ยงตัวและสามารถเสียภาษีได้เท่านั้น เนื่องจากงบประมาณของรัฐต้องทุ่มเทไปสู่กิจการอื่นที่ชนชั้นนำเห็นว่ามีความสำคัญมากกว่า เช่น การสร้างกองทัพ การพัฒนาระบบสื่อสารคมนาคม การเสริมสร้างและรักษาเกียรติยศของเจ้า ฯลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งในฐานะที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ทำหน้าที่ปกครองดูแล *"ราษฎร"* เหล่านี้ รวมทั้งดูแล *"กรมสรรพากรนอก"* ที่รับผิดชอบในการจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ และในฐานะ

---

[142] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 199-232.

[143] เรื่องเดียวกัน, หน้า 317-318.

[144] ห.จ.ช., ร. 5 ยธ. 8.2/5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงโยธาธิการ.

ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จำเป็นจะต้องทรงหาทางทำให้ *"ราษฎร"* ทุกชนชาติในประเทศสยาม ยอมรับอำนาจรัฐทั้งในระดับพฤติกรรมทางกาย และในระดับของความรู้สึกนึกคิด ซึ่งจะทำให้ *"ราษฎร"* ปฏิบัติตนตามกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น รวมทั้งยอมเสียภาษีอากร

มีหลักฐานว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ *"ราษฎร"* ซึ่งอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ประสบกับความเดือดร้อนในชีวิตอันมาจากอำนาจรัฐไม่น้อย เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตแบบพอยังชีพ แต่รัฐเก็บภาษีต่าง ๆ เป็นเงิน รวมทั้งเก็บ *"เงินค่าราชการ"* หรือ *"เงินรัชชูปการ"* ตลอดจนอากรค่าน่า อากรค่าน้ำ และอากรสมพัตรสร ในอัตราที่สูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ของราษฎร เฉพาะอากรค่านานั้น แต่เดิมเคยเก็บเป็น *"หางข้าว"* และเคยแบ่งที่นาออกเป็นสองประเภท คือ *"นาคู่โค"* ซึ่งอุดมสมบูรณ์ และ *"นาฟางลอย"* ซึ่งไม่อุดมสมบูรณ์ ผู้ครอบครอง *"นาฟางลอย"* ไม่ต้องเสียภาษีในปีที่การทำนาไม่ได้ผล แต่ในรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนการแบ่งประเภทที่นาออกเป็น *"นาชั้นเอก นาชั้นโท นาชั้นตรี นาชั้นจัตวา และนาชั้นเบญ*จ" โดยผู้ครอบครองที่นาทุกประเภทจะต้องเสียอากรค่านาทุกปีในอัตราตายตัว เพียงแต่กำหนดอัตราภาษีให้แตกต่างกันตาม *"ชั้น"* ของที่นา ซึ่งปรากฏว่ามีการถวายฎีกาของชาวนาจำนวนมาก เพื่อขอให้พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลด *"ชั้น"* ของนาลงไปจากที่กำหนดไว้แต่เดิม ชาวนาจะได้เสียภาษีในอัตราที่ต่ำลง[145]

ในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ปัญหาของ *"ราษฎร"* เพิ่มพูนขึ้นจากภัยธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นหลายครั้ง ตามมาด้วยสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ซึ่งทำให้การส่งออกข้าวของประเทศสยามประสบปัญหาอย่างรุนแรง จนโรงสีหลายแห่งล้มละลายและไม่สามารถรับซื้อข้าวจากชาวนา[146] นอกจากนี้ ยังมี *"ราษฎร"* จำนวนมากที่หลุดพ้นจากความเป็นทาส ซึ่งทำให้ *"ราษฎร"* เหล่านั้นสูญเสียผู้อุปถัมภ์ พร้อมกับต้องรับภาระในการเสียเงินรัชชูปการ ในขณะที่ไม่สามารถจะเอาตัวเองหรือบุตรภรรยาไป *"ขัดดอก"* เพื่อให้มีเงินมาลงทุนเพื่อประกอบการอย่างใดอย่างหนึ่งอีกต่อไป แม้แต่การขายแรงงานก็มิใช่เรื่องที่สามารถจะกระทำได้ง่าย เนื่องจากมีแรงงานชาวจีนอพยพซึ่งสามารถทำงานที่ใช้แรงงานตลอดจนงานหัตถกรรมสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่า ส่วนราคาที่ดินและค่าเช่าที่ดินก็สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม จนเป็นการยากมากที่ *"ราษฎร"* ซึ่ง

---

[145] โปรดดู เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม) **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. และ **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18 เล่ม 19 เล่ม 20**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.

[146] พรรณี บัวเล็ก, **ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ.2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม**. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545.

เพิ่งจะกลายมาเป็นแรงงานเสรี จะสามารถลงทุนทำการเกษตร หัตถกรรม หรือการค้า จนมีรายได้เลี้ยงครอบครัวและเสียภาษีอากรได้

นอกจากนี้ เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปลายรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่ของชนชั้นนำยังเห็นพ้องต้องกันว่า จะต้องหาทางเพิ่มรายได้ของรัฐด้วยการเพิ่มอัตราภาษี หรืออย่างน้อยก็ต้องหาทางเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บภาษี เพราะการกู้เงินจากต่างประเทศเพิ่มขึ้น อาจนำอันตรายมาสู่อิสรภาพของ *"เมืองไทย"* เนื่องจากในเวลานั้นเงินคงคลังของประเทศได้ถูกใช้ไปจนหมดสิ้นแล้ว และแหล่งเงินกู้ในต่างประเทศก็เริ่มขาดความเชื่อถือในความสามารถที่จะชำระหนี้ของรัฐบาลสยาม ดังนั้น ถึงแม้ว่ารัฐบาลสยามจะได้รับอนุมัติให้กู้เงิน ก็จะต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราสูงกว่าปรกติมาก และยังจะต้อง *"ถูกเพ่งเล็งพิจารณา"* ความเป็นไปภายในประเทศ และอาจถูกแทรกแซงกิจการภายในเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชาติที่ให้กู้เงิน ซึ่งล้วนเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่ออิสรภาพของประเทศสยาม[147] จำเป็นต้องแก้ปัญหาด้านงบประมาณด้วยการเก็บภาษีจาก *"ราษฎร"* ให้ได้มากขึ้น แต่การเก็บภาษีจาก *"ราษฎร"* มากขึ้นนั้น นอกจากจะอาศัยการปรับปรุงกระบวนการเก็บภาษีของรัฐบาลแล้ว ยังจะต้องทำให้ *"ราษฎร"* ยอมรับและให้ความร่วมมือในการเสียภาษีด้วยความเต็มใจด้วย

ในสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงต้องทรงหาทางทำให้ข้าราชการได้รับการยอมรับจาก *"ราษฎร"* โดยเน้นให้ข้าราชการไม่ประพฤติตนไปในทางที่ใช้อำนาจกดขี่ข่มเหง *"ราษฎร"* ให้ได้รับความเดือดร้อน พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ทรงสร้างอัตลักษณ์ของ *"ราษฎร"* ผ่านพระนิพนธ์และพระโอวาทที่ประทานแก่ข้าราชการในระหว่างเสด็จตรวจราชการในหัวเมือง โดยมุ่งให้ข้าราชการได้รับรู้ถึงอัตลักษณ์ของ *"ราษฎร"* ในวิถีทางที่จะทำให้ข้าราชการประพฤติปฏิบัติต่อ *"ราษฎร"* อย่างถูกต้องเหมาะสม และมุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่ปกครองให้ *"ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข"* ทรงเน้นอัตลักษณ์ *"ราษฎร"* ที่มีชาติพันธุ์และวัฒนธรรมแตกต่างหลากหลาย ซึ่งข้าราชการจะต้องคำนึงถึงอยู่เสมอ เพื่อจะได้ไม่กระทำสิ่งใดอันจะส่งผลให้ *"ราษฎร"* เกิดความไม่พอใจและทำการต่อต้านรัฐบาล ทรงทำให้ข้าราชการรับรู้ด้วยว่า การทำมาหากินและชีวิตความเป็นอยู่อย่างปรกติสุขของ *"ราษฎร"* มีผลต่อความเป็นระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง

อีกด้านหนึ่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพยายามทำให้ *"ราษฎร"* สำนึกในอัตลักษณ์ของราษฎรเอง ที่จะต้องยอมรับสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครอง คือเป็นปัจเจกชนที่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐในด้านต่าง ๆ และจะต้องทำหน้าที่ของ *"ราษฎร"* ในฐานะ *"พลเมืองดี"* ให้ครบถ้วนที่สุด ทั้งนี้

---

[147] ห.จ.ช., ร.6 สบ. 2.37/11 รายงานเสนาบดีสภา และ หจช. ร.6 สบ. 2.37/9 บันทึกคำกราบบังคมทูลสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

ทรงอาศัยระบบการศึกษาในการปลูกฝังอัตลักษณ์ดังกล่าว เนื่องจากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น พระนิพนธ์และพระปาฐกถาของพระองค์ได้รับการเผยแพร่ในขอบเขตจำกัด และ *"ราษฎร"* ส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถอ่านหนังสือไทยได้ ระบบการศึกษาจึงเป็นช่องทางสำคัญในการปลูกฝังอุดมการณ์รัฐ แม้ว่าจะต้องใช้เวลาค่อนข้างมากแต่ก็เป็นวิธีที่มีผลยั่งยืน[148]

นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงเน้นอัตลักษณ์ของ *"ราษฎร"* ในฐานะผู้มีความกล้าหาญและสามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติ คล้ายกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นเช่นกัน ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำเอาเรื่องราวเกี่ยวกับ ***"วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน"*** จาก**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** (ที่ได้รับการชำระในสมัยรัชกาลที่ 4) มาสืบทอด

แต่เดิมนั้น เรื่อง *"บางระจัน"* ปรากฏแต่เพียงชื่อของหมู่บ้านใน **จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี** และ **คำให้การขุนหลวงหาวัด** มาปรากฏเป็นเรื่องราวละเอียดขึ้น ใน**พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)** และ**พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์** แต่พระราชพงศาวดารทั้งสามฉบับนี้ก็มิได้เน้นเรื่อง *"วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน"* ให้โดดเด่นเป็นพิเศษ[149] ต่อมา เมื่อมีการชำระ**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** เรื่องราวเกี่ยวกับ *"วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน"* จึงได้รับการเน้นเป็นอย่างมาก และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้นำเรื่องราวมาสืบทอดในพระนิพนธ์ **ไทยรบพม่า** โดยทรงเล่าให้เข้าใจง่ายและเป็นระบบระเบียบมากขึ้น[150] แล้วทรงลงท้ายด้วยการเพิ่มข้อความสรรเสริญว่า *"เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี้"*[151]

การทำให้เรื่อง *"วีรกรรมชาวบ้านบางระจัน"* เป็นที่รับรู้แพร่หลาย รวมทั้งการเพิ่มข้อความสรรเสริญในตอนท้ายเช่นนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงมีพระประสงค์จะให้ราษฎรมีอัตลักษณ์เป็น *"นักรบ"* แต่ทรงมีพระประสงค์คล้ายคลึงกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่

---

[148] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 12-14 และ หน้า 233-244.

[149] บาหยัน อิ่มสำราญ, "บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม" **เอกสารประ กอบการประชุมเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-27 สิงหาคม 2547. หน้า 1-2.

[150] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

[151] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2520. หน้า 375.

ทรงเน้นว่า *"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"* นั่นคือ การทำให้ราษฎรพร้อมที่จะเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์ของบ้านเมือง เพราะแม้แต่ชีวิตก็ยังสามารถเสียสละให้แก่บ้านเมืองได้

สำหรับ "ผู้หญิง" นั้น ในขณะที่สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก และการปฏิรูปการปกครอง บทบาทของ *"ผู้หญิง"* ในครอบครัวและในสังคมก็ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทำให้ปัญหาเกี่ยวกับสถานภาพและหน้าที่ของ *"ผู้หญิง"* กลายเป็นปัญหาสำคัญที่ปัญญาชนจะต้องพยายามวางกรอบเอาไว้ เพื่อเป็นแนวทางที่ชัดเจนสำหรับ *"ผู้หญิง"* ที่จะประพฤติปฏิบัติตน *"อย่างถูกต้องเหมาะสม"* ซึ่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเลือกใช้วิธีที่ละเมียดละไมอย่างยิ่งในการปลูกฝังความคิดต่าง ๆ แก่ *"ผู้หญิง"* ให้ *"ผู้หญิง"* ยอมรับสถานภาพและบทบาทของตน ตามที่ทรงเห็นว่าเหมาะสม นั่นก็คือการเขียนชีวประวัติของผู้หญิงจำนวนมาก เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของผู้หญิงในฐานะ *"มารดา"* *"ภรรยา"* และ *"มารดาของสามี"* โดยได้ทรงทำให้ *"ผู้หญิง"* สำนึกว่า ตนจะต้องมีคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา และประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของ ***"ผู้หญิงไทย"*** ที่รับผิดชอบเรื่องภายในครัวเรือน เพื่อให้สามีและคนอื่น ๆ ในครอบครัวได้รับความสุขสบาย ส่วนบทบาทในพื้นที่สาธารณะนั้น *"ผู้หญิง"* พึงมีบทบาทในเรื่องที่ส่งเสริมความสำเร็จของสามี รวมทั้งการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อ *"ผู้ใหญ่"* ที่เคยมีบุญคุณต่อสามี และการช่วยเหลือเกื้อกูล *"ผู้น้อย"* ที่เป็นบริวารของสามี ซึ่ง *"หน้าที่"* เหล่านี้ *"ผู้หญิง"* จะต้องประพฤติปฏิบัติไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ แม้ว่าสามีจะถึงแก่กรรมไปแล้วก็ตาม แม้แต่เรื่อง ***"สมเด็จพระศรีสุริโยทัย"*** สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเน้นการเสียสละพระชนม์ชีพเพื่อพระสวามีในฐานะที่สมเด็จพระศรีสุริโยทัยทรงเป็นพระมเหสีที่ดี มิใช่ในฐานะที่พระองค์ทรงรักชาติและทรงเสียสละเพื่อชาติดังที่ได้รับการตีความในสมัยหลัง[152]

อัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น ทำให้ผู้หญิงไทยต้องยึดมั่นในกรอบจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเดิมอย่างเคร่งครัด ในขณะที่ผู้ชายออกไปมีบทบาทในสังคมภายนอกซึ่งทำให้ผู้ชายต้องปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวอยู่ตลอดเวลา ผู้หญิงจึงเป็นผู้สืบทอดจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเดิม ส่วนผู้ชายเป็นผู้รับวัฒนธรรมใหม่ ๆ หรือสร้างวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้น

นับว่าอัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นนี้ มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้ *"ผู้หญิง"* ยอมรับบทบาทตามประเพณีของ *"ผู้หญิง"* ในสังคมไทย โดยไม่

---

[152]สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 265-285.

เปลี่ยนแปลงตนเองไปตามบริบททางสังคมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่กำลังเปลี่ยนจากสังคมประเพณี (traditional society) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (modern society) อัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* เช่นนี้ มีอิทธิพลสืบต่อมาอีกนาน เนื่องจากได้รับการสืบทอดโดยระบบการศึกษาและโดยนักเขียนนวนิยายในสมัยหลัง รวมทั้งในนวนิยาย ***สี่แผ่นดิน*** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่ง *"แม่พลอย"* เป็นตัวแบบในอุดมคติของ *"ผู้หญิงไทย"* ตามกรอบที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นทุกประการ จะเห็นได้ว่า *"แม่พลอย"* มีบทบาทอยู่ในครัวเรือนและเป็นผู้สืบทอดจารีตประเพณีเดิมโดยไม่เคยรับรู้หรือมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยตนเองเลย ก่อนแต่งงานแม่พลอยสัมพันธ์กับโลกภายนอกผ่านคนอื่น ๆ และเมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องรับรู้โลกภายนอกผ่าน "พ่อเปรม" และบุตรชายอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา นโยบายการพัฒนาประเทศจะทำให้ *"ผู้หญิง"* ออกไปทำงานนอกบ้านอย่างกว้างขวาง และได้รับการศึกษาแผนใหม่มากขึ้นและสูงขึ้น แต่ *"ผู้หญิง"* ก็ยังคงรับรู้อัตลักษณ์ของตนเองในกรอบที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างไว้ค่อนข้างมาก แม้แต่ในทศวรรษ 2540 คนไทยก็ยังเห็น *"พลอย"* ในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** เป็นนางเอกในอุดมคติของตน ซึ่งทำให้ *"ผู้หญิง"* ในสังคมไทย ยังคงมีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมกระแสหลักตลอดมา[153]

ส่วนการสร้างอัตลักษณ์ "พระสงฆ์" นั้น ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐได้พยายามเข้ามามีบทบาทต่อบุคคลและชุมชนแทนวัดและพระสงฆ์ในเรื่องต่าง ๆ เช่น การให้ *"ความรู้"* ด้านต่าง ๆ แก่ราษฎร การรักษาพยาบาล การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ฯลฯ และอุดมการณ์รัฐก็มิได้มาจากความคิดทางพุทธศาสนาอีกต่อไป แม้แต่การสอนศีลธรรมก็กลายเป็นหน้าที่ของโรงเรียน เพราะต้องการเน้นศีลธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็น *"พลเมืองดี"* ชนชั้นนำจึงคาดหวังให้ *"พระสงฆ์"* มีหน้าที่หลักในการศึกษาพระปริยัติธรรมและในการประกอบพิธีกรรมที่จำเป็นเท่านั้น ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงสร้างอัตลักษณ์ของ *"พระสงฆ์"* ให้เห็นว่า *"พระสงฆ์"* ทั่วไปยังขาดคุณสมบัติของ *"พระสงฆ์"* ที่ดี การทำหน้าที่ของ *"พระสงฆ์"* ยังบกพร่องอยู่มาก ทรงพยายามทำให้ *"พระสงฆ์"* ตระหนักในสถานะ *"ความเป็นสงฆ์"* ที่จะต้องเอาใจใส่ต่อการศึกษาพระปริยัติธรรม การประพฤติปฏิบัติตามพระวินัย และการปกครองวัดให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และสวยงาม เพื่อให้วัด พระสงฆ์ และพุทธศาสนาเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของความเป็นระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์[154]

---

[153] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "แม่พลอยสายเดี่ยว" ใน **ว่าด้วย "เพศ" ความคิด ตัวตน และอคติทางเพศ ผู้หญิง เกย์ เพศศึกษา และกามารมณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 33-38.

[154] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 249-261.

ปัญหาเกี่ยวกับ "ชาวจีน" เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จำนวน *"ชาวจีน"* ในประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเพิ่มสูงขึ้นมากภายหลังการเปิดเสรีทางการค้าในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ด้านหนึ่ง *"ชาวจีน"* เหล่านี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว แต่อีกด้านหนึ่ง *"ชาวจีน"* ก็ก่อให้เกิดปัญหาอย่างมากแก่รัฐเช่นกัน เช่น ปัญหาอั้งยี่ ปัญหาการเข้าเป็นคนในบังคับของชาติตะวันตก ปัญหาการส่งเงินออกนอกประเทศ ปัญหาการเผยแพร่อุดมการณ์และการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ฯลฯ ปัญหาจาก *"ชาวจีน"* จึงเป็นปัญหาใหญ่ประการหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามหาทางแก้ไข

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลือกแนวทางแก้ปัญหาเกี่ยวกับ *"ชาวจีน"* แตกต่างกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงประเมินว่าการสร้างความเป็นมิตรกับคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศจะเป็นผลดีมากกว่าการสร้างความรู้สึกเป็นศัตรู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตระหนักดีว่าระบบเศรษฐกิจของ *"เมืองไทย"* ยังมีความจำเป็นจะต้องอาศัยชาวจีนเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันพระองค์ทรงต้องการความร่วมมือช่วยเหลือจากชาวจีนที่มั่งคั่ง ในการบริจาคทรัพย์เพื่อกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การสร้างพิพิธภัณฑ์ การสุขาภิบาล การสร้างถนนหนทาง ฯลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงเน้นหลัก *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* กับชาวจีนอยู่เสมอ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลือกที่จะสร้างอัตลักษณ์ *"ชาวจีน"* ใน *"เมืองไทย"* เพื่อเป็นรากฐานของความสัมพันธ์อันราบรื่นระหว่างชนชาติไทยและชนชาติจีน โดยทรงใช้วิธีแสดงพระปาฐกถา และทรงพระนิพนธ์ชีวประวัติของ *"ชาวจีน"* บางคน นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นผู้ร่างพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเยี่ยมชุมชน *"ชาวจีน"* ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อจะเน้นให้ทุกฝ่ายรับรู้และมีความทรงจำร่วมกันว่า *"ชาวจีน"* นั้น *"เหมือนกับเป็นญาติ"* หรือเป็น *"พี่น้อง"* ของชาวสยาม มีเจตนาดีต่อประเทศสยาม และมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตลอดจนมีความเต็มใจที่จะช่วยสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมือง[155]

นอกจากการสร้างอัตลักษณ์ของคนชั้นต่าง ๆ และอัตลักษณ์ของ *"ชาวจีน"* ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองมากแล้ว **ผลงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยัง**

---

[155] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291-304.

มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับ *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* และการสร้างวิธีคิดที่ว่า *"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"* โดยทรงเน้นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* ดังจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

ในฐานะปัญญาชน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมองเห็นความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนทุกชั้นในประเทศ และเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เห็นได้ชัดจากลายพระหัตถ์ถวายความเห็นในการจัดการศึกษาที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ.2442 ว่าควรให้ความรู้ที่ทำให้นักเรียนสำนึกว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงได้มาอยู่รวมกันตั้งแต่ระดับครอบครัว ญาติมิตร หมู่บ้าน เมือง จนถึงประเทศชาติ การอยู่ร่วมกันนี้ต้องมี *"กฎหมายและขนบธรรมเนียม อันเป็นสัญญากันในหมู่ประชาชน"* โดยมี *"พระบารมีพระมหากษัตริย์ปกครองให้เป็นไปตามกฎหมาย"*[156]

ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่มีหน้าที่ปกครองมณฑลและหัวเมืองต่าง ๆ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการด้วยการประทับเรือหรือม้า รอนแรมไปตามท้องถิ่นห่างไกล ทำให้ทรงตระหนักว่า ประเทศสยามประกอบขึ้นด้วยคนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมเดิมของตนที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตในชุมชนเอาไว้ พระองค์ทรงตระหนักด้วยว่ารัฐบาลสยามยังไม่สามารถจะเปลี่ยนคนเหล่านั้นให้ *"กลายเป็นไทย"* ในเร็ววัน ในขณะที่คำว่า *"ชาติ"* ตามความเข้าใจของคนจำนวนมากในเวลานั้น ก็เป็น *"ชาติ"* ในความหมายว่า *"กำเนิด"* อันทำให้ *"ชาติไทย"* หมายถึง *"ชาติ"* ของคนที่เป็นคนไทยโดยกำเนิดหรือโดยสายเลือดเท่านั้น ซึ่งหากทรงเน้นมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ก็จะไม่ช่วยให้เกิด *"การประสานประโยชน์"* แต่อย่างใด ตรงกันข้าม กลับจะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนชาติพันธุ์อื่นกับคนชาติพันธุ์ไทยรุนแรงมากขึ้น และอาจเป็นการเร้าให้ชนชาติอื่นในประเทศสยามสำนึกถึงความแตกต่างทางชนชาติอย่างแหลมคมขึ้น จนนำไปสู่การต่อต้านอำนาจรัฐซึ่งจะทำให้ยากแก่การปกครอง[157]

ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงหลีกเลี่ยงคำว่า *"ชาติไทย"* แต่ทรงใช้คำว่า *"เมืองไทย"* แทน **ทรงสร้างอัตลักษณ์ *"เมืองไทย"* เพื่อทำให้ *"ชนชาติไทย"* มีความภาคภูมิใจที่**

---

[156] ห.จ.ช.,ร.5 ศ.12/7 ลายพระหัตถ์ความเห็นสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องจะจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2442).

[157] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-139.

ได้เป็นใหญ่ในประเทศสยาม ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และมีความมุ่งมั่นที่จะช่วยกันรักษาอิสรภาพของประเทศสยามสืบไป

ในการสร้างอัตลักษณ์ *"เมืองไทย"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตอบสนองกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงเปิดโบราณคดีสโมสร ที่ให้ศึกษาประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยที่มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ด้วยการพระนิพนธ์ *"พงศาวดารสยามเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา"* เพื่อตีพิมพ์ไว้ในตอนต้นของหนังสือ **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** ซึ่งพระองค์ทรงชำระเพื่อตีพิมพ์ในปี พ.ศ.2457 ทรงบรรยายเกี่ยวกับเมืองต่าง ๆ ในดินแดนประเทศสยามที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และเรื่องราวของชนชาติไทยที่เคยตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศจีน การอพยพมาทางใต้และการสถาปนาอาณาจักรของคนไทยในบริเวณที่เป็นประเทศสยามในปัจจุบัน อันเป็นดินแดนที่มีคนหลายชาติอาศัยอยู่ก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพลงมา[158]

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้นนั้น ได้มีการเขียนภาพจิตรกรรมพระสถูปเจดีย์ 8 องค์ ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าเป็น *"จอมเจดีย์ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทย"* ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดดังกล่าว ได้แก่ พระปฐมเจดีย์ พระมหาธาตุเมืองละโว้ พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุพนม พระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเชลียง พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัย และพระเจดีย์ชัยมงคลวัดใหญ่ที่พระนครศรีอยุธยา[159] เป็นการนำพระเจดีย์สำคัญ ๆ อันเป็นที่เคารพสักการะของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ และพระเจดีย์บางองค์ที่มีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของไทยในอดีต เช่น พ่อขุนรามคำแหง และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มาเป็นสัญลักษณ์ของเอกภาพแห่งประเทศสยามหรือ *"เมืองไทย"* ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์รวมทั้งประวัติศาสตร์ศิลปะจำนวนมาก เพื่อแสดงให้เห็นว่า ด้วย *"อุปนิสัย"* หรือ *"คุณธรรม"* อันเป็นเอกลักษณ์ของของชนชาติไทย คือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความ*

---

[158] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *"พงศาวดารสยามเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา"* ใน **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516. หน้า 33-104.

[159] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องเจดีย์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 276.

ฉลาดในการประสานประโยชน์" ทำให้ชนชาติไทยประสบความสำเร็จในการสร้างอำนาจและสร้างความเจริญรุ่งเรืองระดับสูงให้แก่ *"เมืองไทย"* มาตั้งแต่สมัยโบราณ เมื่อทรง ***"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม"*** ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ.2467 ทรงเน้นเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า *"ชนชาติไทยเป็นชาติใหญ่"* ที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ มีอำนาจ และมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ทรงบรรยายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศสยามก่อนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนไทย ว่าเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณที่เจริญรุ่งเรืองหลายอาณาจักร แล้วพรรณนาถึงถิ่นฐานเดิมของคนไทยในประเทศจีนและการอพยพลงมาทางใต้ของชนชาติไทย จนเข้ามาครอบครองดินแดนที่เป็นประเทศสยาม สามารถ *"ประสานประโยชน์"* กับชนชาติที่อยู่มาก่อน รวมทั้งประสานกับศาสนา คติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ศิลปะ ภาษา ตัวอักษร ฯลฯ ที่เคยมีมาแล้วในดินแดนแถบนี้ จน "เมืองไทย" ที่ชนชาติไทยเป็นใหญ่มีอำนาจและความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ทรงบรรยายถึงอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของ *"ชนชาติไทย"* และ *"เมืองไทย"* อันเกิดจาก *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* รวมทั้งความสำเร็จในการรักษาอิสรภาพของชาติ ถึงแม้ว่า *"เมืองไทย"* จะเคยสูญเสียอิสรภาพแก่ชาติอื่น แต่คุณธรรมในข้อ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* ก็ทำให้ชนชาติไทยสามารถกอบกู้อิสรภาพกลับคืนมาได้อย่างรวดเร็ว และยังสามารถขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ *"เมืองไทย"* มีอำนาจและความเจริญรุ่งเรืองเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ[160]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ใน ***"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม"*** สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงให้เห็นถึง**ความเป็น *"ชนชาติใหญ่"* ของชนชาติไทย** ทรงชี้แจงว่าคนหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งในและนอกประเทศสยามซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันนั้น แท้ที่จริงแล้ว ***"ล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทย และถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น"*** ดังความว่า

> *...ชนชาติไทยเป็นชาติใหญ่อันหนึ่งในอาเซียฝ่ายตะวันออก มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล แม้ในทุกวันนี้นอกจากประเทศสยามนี้ ยังมีชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอื่นอีกเป็นอันมาก...เรียกว่าชาวสยามบ้าง ลาวบ้าง เฉียงบ้าง ฉานบ้าง เงี้ยวบ้าง ลื้อบ้าง เขินบ้าง ขำติบ้าง อาหมบ้าง ฮ่อบ้าง ที่คงเรียกตามเค้านามเดิมว่าผู้ไทยและไทยก็มีบ้าง ที่แท้พวกที่ได้นามต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทย และถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น*[161]

---

[160] โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม**. พระนคร: คุรุสภา, 2492.

[161] เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม เมื่อครั้งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์หนังสือ **เทศาภิบาล** เพื่อให้ข้าราชการในกระทรวงมหาดไทยได้อ่าน เพื่อจะมี *"ความรู้"* ที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่ด้านการปกครองนั้น ทรงชี้แจงให้ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยทั้งหลาย *"ถือว่าเมืองประเทศราชแลหัวเมืองชั้นนอก ชาวเมืองเป็นคนต่างชาติต่างภาษา แลหัวเมืองชั้นกลางกับชั้นในชาวเมืองเป็นไทยด้วยกันเอง"*[162] ในเวลาต่อมาเมื่อการปฏิรูปการปกครองบรรลุผลค่อนข้างมากแล้ว จึงมีการเปลี่ยนชื่อมณฑลต่าง ๆ ที่เคยเป็นเมืองประเทศราช โดยใช้ชื่อทิศ เช่น *"พายัพ" "อีสาน"* เป็นชื่อมณฑล เพื่อทำให้ความเป็น *"คนต่างชาติต่างภาษา"* ลบเลือนไป และมีการดำเนินนโยบายต่าง ๆ **เพื่อทำให้คนทุกชาติพันธุ์ในประเทศสยาม *"ถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น"*** จุดประสงค์ก็เพื่อสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ไทย พร้อมกับลดการแบ่งแยก ความแตกต่าง และความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์อื่น ๆ กับชาติพันธุ์ไทย และระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ กับส่วนกลาง อันจะนำไปสู่การที่คนในทุกท้องถิ่นทั่วประเทศยอมรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างกรอบการอธิบายศิลปะของประเทศสยาม ด้วยการกล่าวรวมไปถึงศิลปะยุคโบราณที่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้สร้างเอาไว้ในหัวเมืองที่เคยมีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นนอกและหัวเมืองประเทศราชของประเทศสยาม[163] ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการสร้างสรรค์ศิลปะอันยิ่งใหญ่และมีความงดงามใน *"เมืองไทย"* ตั้งแต่สมัยโบราณเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังทรงเปลี่ยนชื่อเรียก ***"ศิลปะเขมร"*** ที่พบในประเทศไทยทั้งหมดว่า ***"ศิลปะสมัยลพบุรี"*** ซึ่งการเลือกใช้ชื่อว่า ***"ศิลปะสมัยลพบุรี"*** แทนการกำหนดเรียกว่า ***"ศิลปะเขมร"*** ดังที่พันตรีลูเนต์ เดอ ลาจอง กิแยร์ เคยตั้งชื่อไว้ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5[164] เช่นนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะลบเลือน *"ความเป็นเขมร"* ของศิลปะเหล่านั้น เพราะหากใช้คำว่า *"ศิลปะเขมร"* ก็จะเป็นการตอกย้ำว่ามิใช่ผลงานสร้างสรรค์ของชนชาติไทย และอาจจะทำให้เข้าใจไปด้วยว่า *"เขมร"* เคยมีอำนาจปกครองประเทศสยาม ต่างกับการใช้คำว่า *"ศิลปะสมัยลพบุรี"* ซึ่งนอกจากจะไม่มีนัยดังกล่าวแล้ว ยังช่วยให้รู้สึกด้วยว่าเป็นศิลปะของ *"เมืองไทย"* อย่างแท้จริง

นอกจากนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังอาศัยพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ศิลปะในการสร้างความสำนึกที่ว่า คนในหัวเมืองชั้นนอกหรือเมืองประเทศราชเป็นพวกเดียวกันกับคนในกรุงศรี

---

[162] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 6.

[163] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 184.

[164] เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

อยุธยาและกรุงเทพฯ เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับ *"พระสักยสิงห์"* ซึ่งได้รับการอัญเชิญมาจากเมืองเชียงแสนมาประดิษฐานที่ระเบียงวัดเบญจมบพิตรนั้น ได้รับการอธิบายเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวเชียงแสนกับชาวสยามในกรุงเทพฯ ให้รู้สึกว่าเป็นชนชาติเดียวกัน และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงชี้ให้เห็นใน ***"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม"*** อีกด้วยว่า สกุลวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองซึ่งทรงสร้างกรุงศรีอยุธยานั้นก็คือราชวงศ์เชียงราย ทำให้คนในอาณาจักรล้านนากับคนในอาณาจักรอยุธยาและรัตนโกสินทร์กลายเป็นคนพวกเดียวกัน เพราะล้วนแต่สืบสายเลือดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน [165]

กรอบโครงประวัติศาสตร์ศิลปะที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นนี้ จึงส่งผลทำให้ผลงานของ *"ลาว"* ในล้านนาและอีสาน และ *"เขมร"* ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กลายเป็นผลงานของ *"ชาวสยาม"* แต่โบราณ เพราะศิลปะเหล่านั้นได้รับการจัดหมวดหมู่และยุคสมัยคู่ไปกับพัฒนาการของชนชาติสยาม กล่าวคือ เป็นศิลปะทวารวดี ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะลพบุรี ศิลปะเชียงแสน ศิลปะสุโขทัย ศิลปะอยุธยา และศิลปะรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ[166] ขณะเดียวกันศิลปะเหล่านี้ก็กลายเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรืองอย่างสืบเนื่องของ *"เมืองไทย"* ตั้งแต่ยุคโบราณได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ รวมถึงการที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้ให้เห็นด้วยว่า ศิลปะหรือโบราณสถานแต่ละแห่งมีความหมายอย่างไรบ้าง โดยทรงให้คำอธิบายในเชิงที่ทำให้ชาวสยาม โดยเฉพาะ *"ชนชาติไทย"* ที่สามารถมีอำนาจเหนือดินแดนสยาม ได้บังเกิดความภาคภูมิใจใน *"เมืองไทย"* ของตน เช่น ทรงอธิบายว่าพระปฐมเจดีย์ สร้างขึ้นเมื่อแรกพระพุทธศาสนามาประดิษฐานใน *"เมืองไทย"* พระมหาธาตุเมืองละโว้สร้างขึ้นเมื่อแรกพุทธศาสนามหายานมาประดิษฐานใน *"เมืองไทย"* แล้วพุทธศาสนามหายานนี้จึงแผ่ขยายไปยังเขมร และพระเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเชลียงเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่ชนชาติไทยได้สร้างขึ้น เป็นต้น[167]

ในด้านการปกครอง เมื่อเผชิญกับกระแสการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นแบบที่มี *"คอนสติตูชั่น"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตอบโต้ด้วยการยืนยันว่าการปกครองของไทยดีอยู่แล้ว พระองค์ทรงสืบทอดพระราชดำริ *"การปกครองแบบไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแนวทางไว้ โดยทรงเป็นปัญญาชนพระองค์แรกที่ระบุอย่างชัดเจนว่า **การปกครองแบบไทย มีลักษณะสำคัญคือการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร** ทรงพยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่า ***"เมืองไทยนี้ดี"*** **มาตั้งแต่สมัยโบราณเนื่องจากพระมหากษัตริย์ของไทยทรงทำการปกครองแบบไทย คือแบบ *"บิดาปกครองบุตร"* และ**

---

[165] เรื่องเดียวกัน, หน้า 185-186.

[166] เรื่องเดียวกัน, หน้า 183-187.

[167] เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

"เมืองไทย" **ยังคงมีการปกครองแบบ** ***"บิดาปกครองบุตร"*** **สืบมาจนถึง** ***"ทุกวันนี้"*** ซึ่งแตกต่างจากกษัตริย์เขมรที่ทรงปกครองแบบ *"นายปกครองบ่าว"*[168]

ในพระนิพนธ์เรื่อง **พระร่วง** สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นว่า *"การปกครองแบบไทย"* อันมีการปกครองของสุโขทัยเป็นอุดมคตินั้น เป็นการปกครองอย่างพ่อบ้านพ่อเมือง ที่ให้ราษฎรมีโอกาสและไม่เอาเปรียบ มีความเสมอหน้ากันทุกคน ดังที่ทรงเล่าถึง *"พระร่วง"* ว่า

> *โปรดทรงสมาคมกับไพร่บ้านพลเมือง อย่างฝรั่งเรียกว่า democratic เป็นต้นว่าถ้าใครจะทูลร้องทุกข์เมื่อใด ก็อนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ไม่เลือกหน้า แม้จนเวลากลางคืนก็มีกระดิ่งแขวนไว้ที่ประตูพระราชวัง สำหรับให้สั่นส่งเสียงให้ทรงทราบว่ามีผู้จะทูลร้องทุกข์ แล้วเอาเป็นธุระสอดส่อง ในการชำระถ้อยความให้เป็นยุติธรรม ให้ราษฎรสมบูรณ์พูนสุขประกอบด้วยมีเสรีภาพทั่วไป...*[169]

มโนทัศน์ที่ว่า การปกครองแบบไทย (ดังที่มีอยู่ในสมัยสุโขทัย) เป็นการปกครองที่มีลักษณะ democratic **ซึ่งราษฎรได้รับความยุติธรรมและเสรีภาพ ที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้นนี้ กลายเป็นมโนทัศน์สำคัญที่จะได้รับการสืบทอดอย่างเข้มข้นในช่วงทศวรรษ** 2490-2500 โดยมีปัญญาชนกระแสหลักหลายคนนำเอามโนทัศน์นี้มาเน้นเพื่อต่อสู้กับกระแสความคิดอื่น ๆ เช่น พระยาอนุมานราชธน[170] และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช [171] เป็นต้น

---

[168] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 8-12.

[169] อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมไทยในทางประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม พิมพ์เผยแพร่ในวาระครบ 100 ปี ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติประกาศเกียรติคุณเป็น "บุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลก" กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2531. หน้า 81-82.

[170] เรื่องเดียวกัน.

[171] โปรดดูรายละเอียดใน เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงชำระและทรงพระนิพนธ์ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** หลายรัชกาล เพื่อสถาปนาความทรงจำของคนใน*"เมืองไทย"* ว่า **พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นผู้นำใน *"คุณธรรม"* อันเป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยทั้งสามประการ** คือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ" "ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* การปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์จึงทำให้ *"เมืองไทย"* สามารถดำรงรักษาเอกราชเอาไว้ได้ พร้อมกับประสบความสำเร็จอย่างสูงในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรม อีกทั้งยังปราศจากการกดขี่เบียดเบียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งเป็นการปกครองแบบไทย จึงควรเป็นการปกครองที่ชนทั้งปวงใน *"เมืองไทย"* พึงพอใจ ไม่ทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบอื่น

ลักษณะของ *"การปกครองแบบไทย"* ดังกล่าวข้างต้นนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสรุปให้เห็นอย่างชัดเจนในการแสดงพระปาฐกถาเรื่อง ***"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ"*** ใน พ.ศ.2470 เมื่อเสียงเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบรัฐธรรมนูญตามหน้าหนังสือพิมพ์ทวีความเข้มข้นมากขึ้น

นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้พระองค์ทรงเป็น ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** ซึ่งหมายถึง *"พระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของคนทั้งหลาย"* ทั้งด้วยพระนิพนธ์เรื่อง ***"จดหมายเหตุนายทรงอานุภาพเล่าเรื่องเสด็จประพาสต้น"*** และด้วยการเรี่ยไรเงินสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้า เพื่อจะทำให้ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของ *"เมืองไทย"* ตลอดไป โดยที่พระคุณลักษณะสำคัญของ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ก็คือ พระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ *"ของราษฎร"* และ *"เพื่อราษฎร"* ทรงใกล้ชิดกับราษฎรจึงทรงรับรู้ปัญหาทั้งปวงของราษฎร และด้วยพระปรีชาสามารถทำให้ทรงสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งปัญหาเรื่องข้าราชการกดขี่ข่มเหงประชาชนด้วย พร้อมกันนั้นก็ทรงนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองในทุกด้าน[172]

การสถาปนา *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ขึ้นมานี้ เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในการทำให้กระแสการเรียกร้องรัฐธรรมนูญลดความเข้มข้นลง ด้วยการทำ

---

[172] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 141-175.

ให้คนทุกชั้นเกิดความสำนึกว่า พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทรงเป็น *"ผู้นำแบบไทย"* และทำการ *"ปกครองแบบไทย"* ก็ทรงเป็นของราษฎร และทรงปกครองเพื่อราษฎรอยู่แล้ว นับว่าพระองค์ได้ทรงสถาปนา ***"การปกครองแบบไทย"*** และ ***"ผู้นำแบบไทย"*** ขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม **โดยทรงนำเอาอุดมคติของ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 1 ที่พระราชบิดาทรงนำมาเผยแพร่นั้น มาทำให้เป็นลักษณะเฉพาะของการปกครอง *"เมืองไทย"* ในทุกยุคทุกสมัย** และพระคุณลักษณ์สำคัญของพ่อขุนรามคำแหงในจารึกหลักที่ 1 ก็กลายมาเป็นคุณลักษณ์ของ "**สมเด็จพระปิยมหาราช**" ที่ทรงสถาปนาขึ้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงยืนยันมโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ดังกล่าวนี้อยู่เสมอในพระนิพนธ์ต่าง ๆ รวมทั้งในการแสดงพระปาฐกถา *"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ"* ใน พ.ศ.2470 ด้วย

อนึ่ง นอกจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงพระนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระปิยมหาราชขึ้นเองแล้ว พระองค์ยังทรงขอให้คนอื่นช่วยเขียนด้วย แม้แต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 แล้ว คือในปี พ.ศ.2482 พระองค์ก็ยังทรงมีลายพระหัตถ์ถึงพระยาอนุมานราชธนขอให้เขียนเรื่อง *"การเลิกทาสในรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราช"* ซึ่งจะช่วยให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเสรีภาพให้แก่ราษฎรยิ่งกว่าคณะราษฎรเสียอีก ทรงเสนอแนะให้พระยาอนุมานราชธนเขียนในกรอบความคิดที่ว่า การเลิกทาสในประเทศอื่น ๆ นำไปสู่การนองเลือด แต่สมเด็จพระปิยมหาราชได้ทรงดำเนินการในเรื่องนี้ด้วยพระปรีชาสามารถและความสุขุมคัมภีรภาพ ทำให้การมอบเสรีภาพแก่ราษฎรของพระองค์บรรลุผลสำเร็จอย่างราบรื่น[173] ทั้งนี้ เป็นไปได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์ที่จะรักษาความทรงจำของชาวสยามเกี่ยวกับพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งความทรงจำเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* ที่พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินนโยบายต่าง ๆ ด้วยพระปรีชาญาณและความระมัดระวังรอบคอบจนเป็นผลดีอย่างยิ่งแก่บ้านเมืองและราษฎร ต่างกับผู้นำในระบอบใหม่ที่กำลังนำประเทศเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 ความทรงจำเช่นนี้จะเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาในอนาคต

ถึงแม้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง อุดมการณ์ที่แสดงออกโดยพระบรมราชานุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้า และพระนิพนธ์เรื่อง *"การเสด็จประพาสต้น"* รวมทั้งพระนิพนธ์อื่น ๆ จะยังไม่มีพลังครอบงำความคิดของคนไทยเนื่องจากเป็นที่รับรู้อย่างจำกัด เมื่อมีปัจจัยต่าง ๆ หลายประการประกอบ

---

[173] พระยาอนุมานราชธน, รวมเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี , **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. 112-113.

กันก็ส่งผลให้เกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ขึ้นมาในที่สุด อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว กลับปรากฏว่ามีการสืบทอดการจัดงาน *"ถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า"* รวมทั้งการผลิตซ้ำเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ก็เพราะงาน *"ถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงประดิษฐ์ขึ้นมาในต้นทศวรรษ 2450 นั้น ได้กลายเป็นงานประเพณีที่ได้รับความนิยมจากคนทั่วไปอย่างมาก จนคณะราษฎรเองไม่อาจสั่งให้ยกเลิกได้ และในเวลาที่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเพิ่งผ่านไปได้ไม่นานโดยที่คณะราษฎรมิได้มีฐานอำนาจที่เข้มแข็ง อีกทั้งยังมีความขัดแย้งภายในที่ทำให้คณะราษฎรมีความอ่อนแอทางการเมือง ในบริบทเช่นนี้คณะราษฎรจึงมีความจำเป็นต้องรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ เพื่อจะให้สถาบันดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ที่ช่วยสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติภายใต้ *"พระบรมโพธิสมภาร"* และ *"ความจงรักภักดี"* ต่อพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน เพราะว่าประชาชนทั่วไปรวมทั้งคนในบริเวณที่เคยเป็นเมืองประเทศราช ยังคงมีความเลื่อมใสศรัทธาในสถาบันพระมหากษัตริย์มาก[174]

การผลิตซ้ำ *"ความทรงจำ"* เกี่ยวกับ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ดำเนินไปอย่างเข้มข้นมากขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา โดยหลายฝ่ายรวมทั้งสื่อประเภทต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทอย่างแข็งขัน เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า หนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ วิทยุ โทรทัศน์ และตำราเรียน ฯลฯ จนกระทั่งในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เมื่อคนชั้นกลางต้องเผชิญกับปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นในการประกอบธุรกิจการค้า โดยที่ต้องสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น แต่รัฐไม่อาจสร้างความมั่นคงและความมั่นใจให้ได้ คนชั้นกลางก็ได้แสวงหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่ง ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนชั้นกลางหันไปพึ่งกันมากก็ได้แก่ *"เสด็จพ่อ ร.5"* หรือ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* นั่นเอง[175]

---

[174] ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอให้รักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ เพราะ "ความจำเป็นซึ่งต้องยึดโยงภาคต่าง ๆ ของสยามให้คงแนบแน่นกันอยู่ เรายังต้องการพระกรทั้งสองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยึดสยามอาณาจักรทั้งเหนือใต้ไว้ให้อยู่ด้วยกัน" (หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** พระนคร: มปพ., 2475. หน้า 186-187). เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จเยี่ยมพสกนิการอีสานใน พ.ศ.2498 ซึ่งการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ผ่านไปได้ยี่สิบปีเศษ ก็ปรากฏว่าราษฎรในภาคอีสานได้มารับเสด็จอย่างมืดฟ้ามัวดิน จนกระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ยอมให้งบประมาณเพื่อการเสด็จเยี่ยมราษฎรอีก (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข พิมพ์ครั้งที่ 2 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

[175] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

กล่าวได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงทำให้ ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** เป็นตัวแบบในอุดมคติของ ***"ผู้นำแบบไทย"*** ซึ่ง *"ทำการปกครองแบบไทย"* อันส่งผลให้ ***"เมืองไทยนี้ดี"*** ซึ่งทำให้มโนทัศน์ดังกล่าวนี้มีอิทธิพลในสังคมการเมืองไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน เข้าใจว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตั้งพระทัยมาแต่แรกที่จะทำให้มโนทัศน์ที่ทรงสร้างขึ้น ช่วยในการสร้างความชอบธรรมให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในบริบทที่สังคมการเมืองไทยมีอุดมการณ์ใหม่ ๆ เข้ามาแข่งขัน เพราะพระองค์ทรงเป็นปัญญาชนที่เห็นการณ์ไกล คือทรงพยายาม *"คิดการให้ตลอด"* อยู่เสมอ ย่อมจะทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่าการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยจะต้องขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในอนาคตอันใกล้ พระองค์จึงทรงสร้าง *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ขึ้นมาเพื่อตอบโต้กระแสความคิดดังกล่าวตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 และเห็นได้ชัดว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 เมื่อมีคนหลายกลุ่มทำการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ว่าเป็น *"ชาติของราษฎร"* และ *"อำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎร"*[176] และมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองให้ราษฎรมีสิทธิปกครองตนเอง เพื่อให้การปกครองเป็น *"ของประชาชน โดยประชาชน และ เพื่อประชาชน"* นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงใช้มโนทัศน์ ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** นี้ ในการตอบโต้ด้วยการแสดงให้เห็นว่าในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* พระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็น *"ของราษฎร"* และทรงปกครอง *"เพื่อราษฎร"* อยู่แล้ว จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงในการทำให้มโนทัศน์นี้มีอิทธิพลในสังคมการเมืองไทย จนแม้แต่การปฏิวัติ พ.ศ.2475 และความเปลี่ยนแปลงบรรดามีที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมาไม่สามารถทำลายมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ลงได้เลย แม้แต่ในปัจจุบันก็ยังเห็นได้ชัดว่า**อุดมการณ์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* มีอิทธิพลในสังคมไทยมากกว่าอุดมการณ์ประชาธิปไตยเป็นอันมาก**

นอกจากการสร้างมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* แล้ว ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นในพระนิพนธ์อยู่เสมอ เพื่อตอบสนองต่อกระแสเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ก็คือ เมืองไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานานแล้ว จนกลายเป็นประเพณี *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งควรรักษาไว้สืบไป ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ไทยมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจแบบเทวสิทธิ์ ตรงกันข้าม ***"การปกครองแบบไทย"* เป็นการปกครองแบบ *"พ่อปกครองลูก"*** ซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา อีกทั้ง *"พงศาวดาร"* ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรมของชนชาติไทยทั้งสามประการ ซึ่งช่วยให้ *"เมืองไทย"* สามารถรักษาเอกราช มีความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก มโนทัศน์เรื่อง *"การปกครองแบบพ่อปกครองลูก"* นี้ สอดคล้องเป็นอย่างดี

---

[176] โปรดดูรายละเอียดใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร**. 21, 3 (2542).

กับมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* จน กล่าวได้ว่าเป็นมโนทัศน์เดียวกัน และเมื่อมีการนำมโนทัศน์ทั้งสองมาผลิตซ้ำในสมัยหลัง ก็ได้ช่วยเสริมพลังให้แก่กันละกัน จนทำให้สถาบัน *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญในสังคมการเมืองไทยตลอดมา

พร้อมกับการสถาปนามโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* และมโนทัศน์ *"การปกครองแบบพ่อปกครองลูก"* สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสถาปนามโนทัศน์ที่ละเอียดชัดเจนเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ที่สอดคล้องและเกื้อหนุนมโนทัศน์ทั้งสอง ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงสร้าง *"ความรู้ทางประวัติศาสตร์"* ขึ้นมาจำนวนมากโดยเน้นถึง *"พระเมตตาคุณ"* และ *"พระมหากรุณาธิคุณ"* ของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรง "เป็นของราษฎร" และทรงปกครอง "เพื่อราษฎร" รวมทั้งในการรักษาเอกราชและสร้างความเจริญแก่ *"เมืองไทย"* ซึ่งทำให้ราษฎรไม่ตกเป็นทาสของชาติอื่นและได้รับผลดีจากความเจริญที่เกิดขึ้น เช่น เรื่อง **ไทยรบพม่า** เรื่อง **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช** และเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในพระนิพนธ์**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** เป็นต้น ส่วนพระนิพนธ์ ***"ตำนานทางพุทธศาสนา"*** ก็ทรงเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการสร้างและการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์ต่าง ๆ เพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เป็นที่พึ่งทางใจของราษฎร เฉพาะเรื่องเกี่ยวกับองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* โดยเฉพาะนั้น สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือเป็นอันมาก เพื่อแสดงให้เห็นพระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ ในการสร้างความเจริญแก่ *"เมืองไทย"* โดยเน้นผลดีที่ตกแก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ รวมทั้งในด้าน *"โภคทรัพย์"* ซึ่งเป็นเรื่องที่หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ให้ความสำคัญและมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก ว่าการกระจายโภคทรัพย์ขาดความเป็นธรรมและราษฎรมีฐานะยากจน ใน ***"คำถวายชัยมงคลของประชาชนชาวพระนคร เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งที่ 2"*** ใน พ.ศ.2451 ซึ่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลอ่านถวาย และสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นำมาตีพิมพ์ไว้ ใน ***"จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน"*** เพื่อให้เป็นที่รับรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น มีข้อความที่เน้นพระราชกรณียกิจในการทำให้ราษฎร *"ได้โภคทรัพย์ยิ่งขึ้น"* ดังนี้

> *การค้าขาย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นเป็นอันมาก ทวีการไร่นาให้ราษฎรได้โภคทรัพย์ยิ่งขึ้น และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟเพื่อรับส่งคนโดยสารกับบรรทุกสินค้าไปมาเร็วขึ้น กับได้ทรงอุดหนุนให้มีเรือกลไฟใหญ่น้อย เดินรับส่งสินค้าและคนโดยสาร...ไปมาค้าขายสะดวกและรวดเร็ว จนการค้าขายมีสรรพสินค้าต่าง ๆ มาเจือจานในพระราชอาณาจักรบริบูรณ์ยิ่งขึ้น และส่วนการภาษีอากรก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกและลดหย่อนในสิ่งที่ไม่เกิดผลและมีผลน้อยแก่ประชาชน และขึ้นพิกัดอัตราแต่เฉพาะสิ่งที่ได้ผลแก่ประชาชนเป็นอันมาก ข้อซึ่งทรง*

ทะนุบำรุงให้ประชาราษฎรมีความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์นี้ เป็นเครื่องหมายแห่งพระเมตตาคุณอีกประการหนึ่ง[177]

แม้แต่การที่รัฐบาลมีนโยบายให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงชี้แจงให้ชาวตะวันตกรับรู้ว่า เป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงกระทำ ***"เพื่อประชาชนทั้งหมดของพระองค์"*** ดังความในพระนิพนธ์ต่อไปนี้

> *The attitude of this country from time immemorial has been that of complete toleration of the freedom of religious thought. The state religion has always been Buddhism, but the state does not interfere with its people in the matter of faith….It is recognized that religions confer happiness on the people, and the King's support of all faiths is, in effect,* ***the support of all his people****….This fact is well-known to all who know Siam.*[178]

เท่าที่กล่าวมานี้ อาจสรุปได้ว่า มโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาจากจารึกหลักที่ 1 และทรงทำให้เป็นที่รับรู้แพร่หลายขึ้นนั้น ได้แก่มโนทัศน์ที่ว่า *"พระมหากษัตริย์ไทย"* หรือ *"ผู้นำแบบไทย"* เป็นผู้ปกครอง *"ของประชาชน"* และ *"เพื่อประชาชน"* เพราะเป็นผู้ยึดมั่นในหลักคำสอนของพุทธศาสนา จึงได้ทำการปกครองแบบ *"พ่อปกครองลูก"* โดยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน อำนวยความยุติธรรมแก่คนทุกชั้น ทำนุบำรุงพุทธศาสนาและส่งเสริมให้ทุกคนมีศีลธรรม รับรองกรรมสิทธิ์เอกชน และเปิดเสรีทางการค้า ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* คือ มีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า ซึ่งส่งผลดีแก่คนทุกชั้นทั้งในด้านโภคทรัพย์และจิตใจ

สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยมิได้เน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ในทางวัฒนธรรม แต่ทรงเน้นความเป็นไทยแท้ในด้าน **"*อุปนิสัย*" หรือ *"คุณธรรม"* ของชนชาติไทย**

---

[177] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน**. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช 18 พฤศจิกายน 2505. หน้า 95.

[178] ห.จ.ช., สบ. 2.56/20. เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ พระนิพนธ์ 1-20 พ.ศ. 2367-2471 เล่ม 1. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการดังได้กล่าวมาแล้ว ทรงแสดงให้เห็นว่า คุณธรรมทั้งสามประการนี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทย ซึ่งทำให้ชนชาติไทยดำรงความเป็นใหญ่ในประเทศสยามมาได้ยาวนาน ทรงเน้นด้วยว่าถึงแม้ชนชาติไทยจะเป็นใหญ่ใน *"เมืองไทย"* แต่ชนชาติไทยก็ไม่เคยเบียดเบียนชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่ในประเทศสยาม เพราะชนชาติไทยมีคุณธรรม *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทำให้ทุกชนชาติในประเทศสยามอยู่เย็นเป็นสุข ขณะเดียวกันชนชาติไทยซึ่ง *"ฉลาดในการประสานประโยชน์"* ก็สามารถเลือกรับแต่ส่วนดีจากชาติอื่นมาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่แล้ว ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ศิลปะและวัฒนธรรมของไทยในทุก ๆ ทางตลอดมา

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) แปลหนังสือเรื่อง Ancient Times ของ Dr. Henry S. Breasted เพราะหนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นว่าอารยธรรมของยุโรปซึ่งมีความเจริญสูงสุดในเวลานั้น มิได้เกิดขึ้นมาด้วยการสร้างสรรค์ของชาวยุโรปแต่เพียงลำพัง เพราะชาวยุโรปนั้นเคยมีวิถีชีวิตอันป่าเถื่อนมายาวนาน จนได้นำอารยธรรมอันเจริญในระดับสูงจาก *"โลกตะวันออก"* คืออียิปต์และเอเชียน้อย เช่น บาบิโลเนีย อัสสิเรีย อิหร่าน ฟินีเซีย ฯลฯ เข้ามาปรับใช้ จึงทำให้ชาติยุโรปเจริญขึ้นมาได้ เนื้อหาของเรื่อง Ancient Times จึงเป็นตัวอย่างที่ดียิ่งของความสำเร็จในการสร้างอารยธรรมจากคุณธรรม *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ขณะเดียวกัน หนังสือดังกล่าวนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ชาติที่เคยเจริญรุ่งเรืองอย่างมากอาจเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว และชาติที่ด้อยความเจริญมาก่อนก็อาจกลายเป็นชาติที่เจริญขึ้นมาได้โดยไม่ยาก ซึ่งช่วยเป็นกำลังใจให้แก่ชนชาติไทยในการที่จะสร้างความเจริญและความยิ่งใหญ่แก่ชาติของตน และช่วยลดความรู้สึกไม่เท่าเทียมหรือความรู้สึกด้อยกว่าชาติตะวันตกให้เบาบางลงได้[179] ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงตั้งค่าแปลไว้ถึง 800 บาท (ซึ่งเป็นจำนวนเงินไม่น้อยในสมัยนั้น) ในการจ้างพระยาอนุมานราชธนแปลเรื่องนี้[180]

ในด้านพุทธศาสนานั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระราชดำริว่า พุทธศาสนาแบบที่นับถือกันในท้องถิ่น ส่งผลร้ายต่อบ้านเมือง เพราะเต็มไปด้วยคำสอนให้เชื่อในอำนาจลึกลับและ

---

[179] โปรดดู พระยาอนุมานราชธน, เรื่องพงศาวดารดึกดำบรรพ์, **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 25 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

[180] พระยาอนุมานราชธน, "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและวงวิชาการ", **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 76.

ไสยศาสตร์ โดยเฉพาะในเรื่องผีบุญและพุทธทำนาย ซึ่งอาจส่งผลให้ราษฎรรวมตัวกันเพื่อรอผู้นำคนใหม่ที่เชื่อว่าเป็น *"ผู้มีบุญ"* ที่จะมาปกครองแทนผู้นำคนเก่าที่เชื่อว่าหมดบุญไปแล้วจนเป็นเหตุให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ขึ้นมา นอกจากนี้ ความเชื่อในไสยศาสตร์ยังแสดงให้เห็นถึงการที่ชาวสยามมีความเชื่อที่งมงายล้าหลัง ซึ่งจะส่งผลให้ *"เมืองไทย"* ได้รับการดูหมิ่นจากอารยประเทศอีกด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องเผยแผ่พุทธศาสนาจากส่วนกลางเพื่อสั่งสอนให้ราษฎรนับถือพุทธศาสนาอย่าง *"ถูกต้อง"*[181]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของพุทธศาสนา ในสองด้าน ด้านหนึ่ง คือการที่พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของศิลปะที่มีเอกลักษณ์และความงาม ซึ่งช่วยยืนยันในความเจริญรุ่งเรืองของ *"เมืองไทย"* ตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ และศิลปะอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา[182] อีกด้านหนึ่ง พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของ *"ความรู้ในจรรยา"* ที่ช่วยสร้างความประพฤติให้ดีขึ้น ทำให้สามารถประกอบกิจการต่าง ๆ ในทางที่ช่วยสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง[183] ทรงเน้นด้วยว่า ถึงแม้ *"พระพุทธศาสนา"* จะเป็นศาสนาที่ชนชาติไทยส่วนใหญ่นับถือ และพระมหากษัตริย์ไทยก็ทรงนับถือเช่นกัน แต่พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีคุณธรรมคือความปราศจากวิหิงสา จึงทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาในเมืองไทย ทำให้คนทุก ๆ ศาสนาอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข **ส่วน *"ความเป็นไทย"* ในด้านอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย วรรณคดี และศิลปะทุกแขนง ก็ล้วนแต่มีความเจริญรุ่งเรือง อันเป็นผลมาจากการที่ *"เมืองไทย"* มี *"พระมหากษัตริย์ไทย"* ซึ่งทรงเป็นผู้นำในคุณธรรม *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"*** คือฉลาดในการเลือกสรรแต่สิ่งดี ๆ จากภายนอกมาผสมผสานกับ *"ของดี"* ที่ชนชาติไทยมีอยู่แล้ว ทั้งสิ้น[184]

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้คนทุกชั้นยึดในหลักชาติวุฒิ แต่ทรงต้องการให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการศึกษาเพื่อประโยชน์ทั้งของราษฎรและของบ้านเมือง โดยได้รับทั้งความรู้ด้านวิทยาการสมัยใหม่ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต และความรู้อันทำให้ *"รักอิศรภาพแห่งชาติภูมิและประพฤติตนอยู่ในสุจริตธรรม"* ซึ่งรวมไปถึง *"คฤหัสถ์วินัย"* และ

---

[181] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 131-132.

[182] โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์ ใน **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณธร (ผล ชินปุตโต) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514.

[183] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475". หน้า 43-195.

[184] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 117-126.

"วินัยพลเมือง" ด้วย[185] ใน **แบบเรียนเร็วสำหรับหนังสือไทย เล่ม 1** ที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้น จึงทรงพยายามทำให้นักเรียนตระหนักว่า ความรู้ซึ่งเป็น *"เรื่องของความดีความชั่ว"* นั้น มีผลต่อสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ ขุนนางเป็นผู้มีความรู้มาก จึงได้รับเกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทอง ส่วนผู้ที่ไม่ได้เรียนหนังสือ จะต้องทำงานหนัก มีอาชีพขายแรงงานหรือเป็นบ่าวทาส ทรงแสดงนิทานเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ในหมู่คนชั้นต่ำ เช่น ทาส หากมีความรู้ดีนายก็จะให้ทำงานด้านบัญชีสิ่งของทรัพย์สินซึ่งเป็นงานเบา แต่ถ้าไม่มีความรู้ก็จะต้องทำงานที่ใช้แรงกายอย่างหนัก[186] จึงกล่าวได้ว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์ที่จะให้การศึกษาช่วยยกระดับความเจริญของคนทุก *"ชั้น"* แต่เป็นความเจริญภายใน *"ชั้น"* เดิมของแต่ละคน มิใช่เพื่อให้ผู้ได้รับการศึกษาได้เลื่อนสถานะไปอยู่ใน *"ชั้น"* ที่สูงขึ้นแต่อย่างใด

สำหรับ **การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง นั้น มีความสัมพันธ์อย่างมากกับการยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น หรือการ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* และยังส่งผลให้ *"ไพร่บ้านพลเมืองนิยมและเกรงกลัวรัฐบาลไทย"***[187] อีกด้วย ชนชั้นนำสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมทั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงส่งเสริมให้คนในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศได้เรียนรู้การใช้ภาษาไทยและอักษรไทยแบบทางการ เฉพาะในภาคใต้นั้น ทรงเห็นว่าการสอนอักขรวิธี การอ่าน และการเขียนภาษาไทยจะทำให้ชาวมุสลิมสามารถรับข้อมูลข่าวสารและความคิดจากผู้ปกครองในกรุงเทพฯ ซึ่งจะช่วยลดความขัดแย้งได้มาก และช่วยให้การปกครองภาคใต้ดำเนินไปได้โดยราบรื่น[188]

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าภาษาไทยมีความสำคัญเช่นที่กล่าวมานี้ **ทำให้พระองค์ทรงเน้นให้ภาษาไทยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"*** เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ทั้งภาษาไทย อักษรไทย ตลอดจนศิลปะไทย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงเน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ตรงกันข้าม พระองค์

---

[185] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 สำเนาหนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.125.

[186] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **แบบเรียนเร็วสำหรับหนังสือไทย เล่ม 1** พระนคร: ศึกษาพิมพการ, ร.ศ.128. (พ.ศ.2432) หน้า 88-175.

[187] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 สำเนาหนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.125.

[188] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475". หน้า 132.

ทรงแสดงให้เห็นในพระนิพนธ์ทั้งหลายอย่างชัดแจ้งว่า ภาษาไทย ศิลปะไทย และวัฒนธรรมอื่น ๆ ของไทยล้วนเป็นผลมาจาก *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทั้งสิ้น[189]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดหลักสูตรการศึกษา ที่บังคับให้นักเรียนทุกระดับชั้นทั่วประเทศต้องเรียนวิชา *"ภาษาไทย"* คู่กับวิชา *"พงศาวดารไทย"* เพื่อหล่อหลอมความรู้สึกนึกคิดของชาวสยามให้จงรักภักดีต่อ *"เมืองไทย"* และ *"พระมหากษัตริย์"* แห่ง *"เมืองไทย"* อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังทรงพยายามส่งเสริมให้ *"คนหนุ่ม"* นิยมวรรณคดีไทยและแต่งหนังสือเป็นภาษาไทย โดยทรงดึงเอา *"คนหนุ่ม"* ที่ทรงเห็นว่า *"มีแวว"* เข้ามาร่วมงานใน "วรรณคดีสโมสร" ดังที่พระยาอนุมานราชธนได้เขียนไว้ว่า *"สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกแห่งวรรณคดีสโมสร มีพระประสงค์จะทรงส่งเสริมคนหนุ่มให้นิยมวรรณคดีไทย และแต่งหนังสือไทยให้เป็นภาษาไทย"*[190] พระองค์ทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะส่งเสริมหรือสร้างคนที่มีความสามารถในการ *"แต่งหนังสือไทย"* เช่น การที่พระยาอนุมานราชธนและนาคะประทีปได้รับรางวัล *"แต่งหนังสือไทยดี"* จากการแปล **นิยายเบงคลี** ซึ่งแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะเห็นว่าเรื่องนี้ *"แต่งดีเป็นสำนวนไทย ๆ แต่เห็นจะไม่ถึงขนาดเยี่ยมที่เป็นมาตรฐานตามที่กำหนดไว้"* แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงสนับสนุนให้ได้รับเงินรางวัลเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับหนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนไว้ว่า

> *"เชื่อแน่ว่ากรรมการผู้เสนอเรื่องเข้าที่ประชุม คงเป็นสมเด็จฯ มากกว่าท่านผู้อื่น เพราะมีเหตุการณ์เกิดก่อนหน้านั้นอยู่เรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับหนังสือ **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา ...หนังสือเรื่องนี้กล่าวถึงเรื่องชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ของไทย ได้กล่าวเรื่องไทยย้อนหลังไปไกลถึงสมัยตั้ง 2,000 ปี ...เหตุนี้ สมเด็จฯ จึงทรงส่งเสริมให้ได้รับพระราชทานรางวัลเป็นเงินพันบาท ...เพื่อจะได้เป็นตัวอย่างแก่ชาวไทยคนรุ่นใหม่ของสมัยนั้น ให้สนใจเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์และเรื่องวัฒนธรรมของชาติตน...*
>
> *นิยายเบงคลี ไม่ใช่หนังสือแต่งดีถึงขนาดเยี่ยม แต่สมเด็จฯ ทรงส่งเสริมให้ได้ประกาศนียบัตรรับรอง ก็เพื่อให้คนอื่นสนใจและแต่งหนังสือไทยเอาอย่าง*

---

[189] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า124-126.

[190] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 54.

*บ้าง...นี้ฉันใด เรื่อง**หลักไทย**ก็ฉันนั้น สมเด็จฯ มีพระประสงค์จะทรงสนับสนุนการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นที่ตั้ง แม้จะบกพร่องในการประพันธ์ทางอักษรศาสตร์บ้าง..."*[191]

นอกจากจะทรงดำเนินการต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองในการทำให้คนใน *"เมืองไทย"* ผูกพันกับ *"ความเป็นไทย"* แล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นความสำคัญของการสร้าง *"สมาคม"* เพื่อเป็นองค์กรสร้างสรรค์และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ด้วย เช่น ทรงพยายามสร้าง ***"สมาคมวรรณคดี"*** ใน ราวปี พ.ศ.2470 หรือ พ.ศ.2471 ดังที่พระยาอนุมานราชธนเล่าไว้ว่า

...ก่อนหน้าสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองราว 4-5 ปี สมเด็จฯ ทรงเชิญผู้มีความรู้ทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวรรณคดี ไปประชุม ณ ห้องประชุมราชบัณฑิตยสภา ...ผู้เข้าประชุมเท่าที่นึกออกมีพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระเจนจีนอักษร พระพินิจวรรณการ พระราชธรรมนิเทศ...และพราหมณ์ป.ส. ศาสตรี...ล้วนเป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรง อยู่วงในของราชบัณฑิตยสภา...

ส่วนผู้อื่นที่อยู่วงนอกของสภา และได้รับเชิญให้เข้าร่วมประชุมด้วย มี พระยาอุปกิตศิลปะสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) พระธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป์) พระวรเวทย์พิสิฐ (เซ็ง ศิวศริยานนท์) พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) หลวงเทพดรุณานุศษฏ์) (ทวี ธรุมธัช) และข้าพเจ้า...

*...เมื่อเริ่มประชุม สมเด็จฯ ตรัสอธิบายถึงเหตุที่เชิญมา**ประชุม ก็เพื่อจะให้ผู้มีความสนใจและมีความรู้เรื่องของไทย ได้มีโอกาสพบปะวิสาสะกันอย่างพร้อมหน้า** แล้วต่อไปก็ทรงยกเรื่องความรู้นี้เรื่องหนึ่ง...เปิดปัญหาการสนทนา...แล้วก็ทรงกำหนดให้ผู้หนึ่งซึ่งมีความรู้แตกฉานในเรื่องที่สนทนาไปค้นคว้าต่อ และแต่งเรื่องเสนอที่ประชุมคราวหน้า...*[192]

---

[191] เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

[192] พระยาอนุมานราชธน, "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและวงวิชาการ", **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 81-82. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การสร้าง ***"สมาคมวรรณคดี"*** นับว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก ดังปรากฏในข้อเขียนของพระยาอนุมานราชธน ดังนี้

> *การประชุมสมาคมวรรณคดีเป็นเรื่องสนุก และอยู่ในความสนใจอย่างยิ่งแก่ผู้ไปร่วมประชุมทุกคน เพราะเป็นโอกาสได้ฟังเรื่องความรู้ต่าง ๆ ที่สมเด็จฯ ตรัสเล่าด้วย...หนังสือ บันทึกสมาคมวรรณคดี ซึ่งเป็นแถลงการณ์แสดงผลงานของที่ประชุม เมื่อได้ตีพิมพ์เผยแผ่และแพร่หลายไปถึงคนภายนอกแล้ว ก็ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของคนทั่วไป โดยเฉพาะในหมู่ผู้ศึกษา และผู้ใฝ่ใจความรู้เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย*[193]

นอกจาก ***"สมาคมวรรณคดี"*** จะช่วยในการเผยแผ่ความรู้เกี่ยวกับ *"วัฒนธรรมไทย"* ซึ่งพระยาอนุมานราชธนให้ความหมายว่าเป็น *"สมบัติของชาวไทยที่ชาวไทยได้เรียนและสืบต่อกันมานาน...สำแดงออก...ว่าคิดอย่างไทย ทำอย่างไทย"*[194] แล้ว ยังดึงดูดคนภายนอกให้เข้ามาร่วมงาน ที่สำคัญก็คือหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเล่าว่า

> *"คุณหลวงวิจิตรวาทการมาเฝ้าในกรมพิทยาลงกรณ์ที่วัง ขณะที่ประชุมกันอยู่ ว่าได้ทราบข่างสมเด็จฯ ทรงพระดำริจะจัดตั้งสมาคมวรรณคดีขึ้นก็ดีใจมาก...จะขออาสาเป็นเลขานุการที่ประชุม และรับตีพิมพ์หนังสือของสมาคมวรรณคดีโดยไม่คิดมูลค่าในการพิมพ์ (หรือถ้าจะคิดบ้างก็เพียงต้นทุน ตรงนี้ข้าพเจ้าจำไม่ได้แน่)...*[195]

ถึงแม้ว่า *"สมาคมวรรณคดี"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นจะดำเนินงานได้เพียง 5 ปี แต่การสถาปนา *"สมาคม"* เพื่อสร้างและเผยแผ่ความรู้เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ตลอดจนการสร้างคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาสานต่องานที่พระองค์ทรงวางรากฐานไว้เช่นนี้ นับว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก เพราะปัญญาชนหลายคนที่เคยร่วมอยู่ใน *"สมาคมวรรณคดี"* ยังคงมีบทบาทในการสืบทอดพระดำริสำคัญ ๆ ของพระองค์สืบต่อมา

---

[193] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

[194] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

[195] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82-83.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2485 ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ผ่านไปได้ 10 ปี และสงครามโลกกำลังดำเนินไปอย่างรุนแรง ก่อนสิ้นพระชนม์ไม่นานทรงมีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ และทรงหวังจะให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงดำเนินการกอบกู้ *"เอกราช"* ของ *"เมืองไทย"* ให้กลับคืนมาอยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพและพระมหากรุณาธิคุณของพระบรมราชจักรีวงศ์อย่างสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง ทรงพระนิพนธ์ **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเพื่อให้เป็น *"พระมหากษัตริย์ในอุดมคติ"* ทรงแสดงให้เห็นในพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่า ถึงแม้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงตกอยู่ภายใต้อำนาจของ *"คนอื่น"* ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล แต่ในท้ายที่สุดก็ทรงกู้ราชบัลลังก์และบ้านเมืองได้สำเร็จ ทั้งยังทรงขยายอำนาจออกไปจน "เมืองไทย" ยิ่งใหญ่ไพศาล[196]

ถึงแม้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะสิ้นพระชนม์ก่อนที่พระราชอำนาจของพระบรมราชจักรีวงศ์จะได้รับการฟื้นฟู แต่ผลงานของพระองค์ยังคงมีอิทธิพลอย่างยิ่ง เพราะได้รับการเลือกสรรมาสืบทอดโดยปัญญาชนในสมัยหลังอย่างไม่ขาดสาย จนอาจกล่าวได้ว่าพระดำริของพระองค์มีส่วนอย่างสำคัญในอุดมการณ์แห่งชาติในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา รวมทั้งมีส่วนในการกำหนดวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า คนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันยังคงมอง *"สังคมไทย"* ในกรอบมโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดีเพราะมีความเป็นไทยทางวัฒนธรรม"* และมองคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยโดยยอมรับแบ่งคนออกเป็น *"ชั้น"* แม้ว่าจะให้ความสำคัญแก่ชาติวุฒิน้อยลงพร้อมกับให้ความสำคัญแก่ความรู้ความสามารถและทรัพย์สินมากขึ้นก็ตาม แต่ *"อัตลักษณ์ของคนชั้นต่าง ๆ"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชนุภาพทรงสร้างขึ้น ก็ยังคงมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยอยู่เสมอ โดยเฉพาะในแง่ที่เห็นว่า สังคมไทยจะมีระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าก็ต่อเมื่อคนแต่ละ *"ชั้น"* มีบทบาทและหน้าที่ตามสถานภาพของตนอย่างถูกต้องเหมาะสม ซึ่งทำให้สิทธิและเสรีภาพของประชาชนมีความสำคัญค่อนข้างน้อย คนไทยส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญอย่างสูงแก่พระมหากษัตริย์และผู้นำที่มีคุณธรรมจริยธรรม ที่ทำการปกครองประชาชนด้วยความเมตตากรุณาและให้การอุปถัมภ์แก่คนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยความเอื้ออาทร จนกล่าวได้ว่าในทัศนะของคนไทยนั้น ผู้ปกครองที่ *"เป็นของประชาชน"* และ *"ปกครองเพื่อประชาชน"* มีความสำคัญมากกว่า *"การปกครองโดยประชาชน"*

---

[196] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**, กรุงเทพฯ: จำลองศิลป์, 2494.

ในส่วนของคุณธรรม 3 ประการที่เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยนั้น ถึงแม้ว่า *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* จะไม่ได้รับการเน้นโดยผู้กุมอำนาจรัฐในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 และยุคสงครามเย็น เนื่องจากต้องเน้นการต่อสู้กับ *"คนอื่น"* แต่คุณธรรมในข้อ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* ได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง เพราะช่วยให้คนไทยตระหนักในความจำเป็นที่จะต้อง *"สามัคคี"* และ *"เสียสละ"* เพื่อรักษาเอกราชของชาติ ทำให้การรักษาเอกราชของชาติมีความสำคัญในวิธีคิดของคนไทยตลอดมา ทั้งนี้ พระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการสร้างความสำนึกในเรื่อง *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* มีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

ด้วยการเสนอความคิดที่ลุ่มลึกและอิทธิพลทางความคิดที่มากไพศาล ผ่านพระนิพนธ์ที่มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง รวมทั้งการบรรจุไว้ในตำราเรียนและการสืบทอดของปัญญาชนในสมัยหลัง อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชนุภาพทรงเป็นปัญญาชนสำคัญที่สุดของ *"เมืองไทยสมัยใหม่"* ตลอดหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

บทที่ 5

การสถาปนา "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* มีอิทธิพลลึกซึ้งและกว้างขวางขึ้นมาก ด้วยการทำให้พุทธศาสนามีความ *"เป็นไทย"* มากขึ้น พร้อมกับทรงทำให้มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา แล้วเผยแผ่แนวความคิดดังกล่าวนี้ออกไปด้วย *"สื่อ"* ประเภทต่าง ๆ เช่น หนังสือทางพุทธศาสนาจำนวนมากที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นมา การแสดงพระธรรมเทศนา ระบบการศึกษาในโรงเรียน และระบบการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เป็นต้น

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประกอบกับทรงมีความรู้มากทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้ทรงได้รับการสถาปนาเป็นผู้นำคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงรับหน้าที่ในการคณะสงฆ์ทั่วประเทศเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง นอกจากหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์แล้ว ได้ทรงทำการเปลี่ยนความรู้และความคิดทางพุทธศาสนาทั้งของบรรพชิตและของคฤหัสถ์เพื่อสร้างรากฐานของวัฒนธรรมทางความคิดที่เอื้อต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้น จึงทรงมีบทบาทมากในการสถาปนาความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เช่นเดียวกับปัญญาชนพระองค์อื่นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เมื่อพิจารณาบทบาทของพระองค์โดยรวม อาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส **ทรงเป็นปัญญาชนที่มีความสำคัญอย่างมากในการทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สร้างโดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แพร่หลายออกไปสู่สังคมวงกว้าง** เพราะในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำคณะสงฆ์ไทย ทรงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ทั่วประเทศ และทรงสามารถใช้อำนาจรัฐในการกำหนดให้พระสงฆ์สามเณรศึกษาเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ที่ทรงเห็นว่าจำเป็น ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงเป็นปัญญาชนที่ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือและแสดงพระธรรมเทศนา

เกี่ยวกับพุทธศาสนาไว้มาก โดยที่พระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาจำนวนหนึ่งถูกกำหนดให้เป็นตำราเรียนสำหรับพระภิกษุและสามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรมมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยังคงใช้ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และพระนิพนธ์บางเรื่องยังได้รับการตีพิมพ์เพื่อแจกแก่บุคคลทั่วไปในโอกาสต่าง ๆ ด้วย เช่น **ฆราวาสธรรม** ซึ่งทรงแจกให้แก่ผู้มาฟังพระธรรมเทศนา ณ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เมืองพิชัยใหม่ เมื่อพระองค์เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือใน พ.ศ.2457 **ธรรมภาษิตสำหรับวิศาขบูชา รวม 5 ศก** พิมพ์แจกในงานศพพระศิริไอสวรรย์ (พร รังควร) พ.ศ.2458 **อรรถศาสตร์และธรรมวิจารณ์** พิมพ์แจกในการฌาปนกิจศพคุณหญิงเสนา ภูเบศร์ (ขันธ์ ศรีไชยยนต์) ใน พ.ศ.2470 **เรื่องศีล** *"พิมพ์ เป็นเครื่องระลึกในคราวพระมหาจำรูญและพระมหานันต้องจากกันไปทำประโยชน์พระศาสนาในจังหวัดชุมพรและจังหวัดพัทลุง มณฑลนครศรีธรรมราช"* ใน พ.ศ.2471 **พุทธมามกะ** พิมพ์แจกในงานฉลองสมณศักดิ์พระเทพกวี (ภา ภาณโก) ใน พ.ศ.2476 ฯลฯ นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2514 มหามกุฏราชวิทยาลัยและหน่วยงานต่าง ๆ ยังได้จัดพิมพ์หนังสือชุด **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส** เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลองในงานสมณานุสรณ์ครบ 50 ปีแต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยแบ่งพระนิพนธ์ออกเป็นหมวดหมู่ เช่น การคณะสงฆ์, การศึกษา, ธรรมคดี, พระธรรมเทศนา, พระมหาสมณวินิจฉัย ฯลฯ ซึ่งทำให้พระนิพนธ์ของพระองค์แพร่หลายมากยิ่งขึ้น

บทบาทดังกล่าวข้างต้นของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผลมาจากการที่ทรงตัดสินพระทัย *"ฉลองพระเดชพระคุณ"* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการผนวช ซึ่งเมื่อทรงดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตแล้วมิได้ทรงจำกัดบทบาทของพระองค์ไว้เฉพาะเรื่องการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อจะช่วยให้คนทั้งหลายมีโอกาสพ้นทุกข์ **หากแต่ทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่การสร้างและการเผยแผ่ความรู้ทางพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์** ดังปรากฏในเนื้อหาของพระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดง ซึ่งจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างตรงไปตรงมาด้วยว่า ***"เมื่อว่าทั่วไปแล้ว อาตมาภาพยอมเหนชอบตามคดีโลก คือ Patriotism แลตามคดีธรรม คือความปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทั้งฝ่ายตนฝ่ายท่านเปน***

ดี"[170] ซึ่งเมื่อพิจารณาจากพระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่า **พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ *"คดีโลก"* มากกว่า *"คดีธรรม"*** เพราะเรื่องที่เป็น *"คดีธรรม"* จำนวนมากนั้น พระองค์ทรงตีความให้ตอบสนองต่อ *"คดีโลก"* นั่นก็คือการสถาปนาความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน

แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตตั้งแต่ทรงผนวชจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ และทรงศึกษาพุทธธรรมอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง แต่พระองค์ทรงงานทางพุทธศาสนาโดยร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และเสนาบดีอื่น ๆ ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีประสบการณ์ยังไม่มากนั้น เมื่อใดที่จะมีการแสดงพระธรรมเทศนาโดยพระภิกษุสงฆ์ในงานพระราชพิธีที่มีความสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นผู้กำหนดแนวทางด้วยพระองค์เอง ว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับอาราธนานั้น แสดงพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อความเช่นใด และหลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเรียบเรียงพระธรรมเทศนาฉบับร่างตามแนวพระราชดำริเสร็จแล้ว ก็จะทรงนำร่างพระธรรมเทศนาดังกล่าวมากราบบังคมทูลฯ ให้ทรงพิจารณาปรับปรุงแก้ไขหรือเพิ่มเติมตามพระราชอัธยาศัยอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงจะมอบให้พระภิกษุที่ได้รับนิมนต์นำไปแสดงในงานพระราชพิธี[171]

อนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงมีลายพระหัตถ์โต้ตอบกับพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์อยู่เนือง ๆ เพื่อจะทรงปรึกษาหารือเกี่ยวกับการปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติศาสนา พระมหากษัตริย์"* ที่สถาบันทางพุทธศาสนาต่าง ๆ และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงนำไปดำเนินการต่อไป[172]

---

[170] ห.จ.ช., ร. 5 ศ. 8/1 เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ากับการเมืองการปกครอง" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 256-257.

[171] ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ากับการเมืองการปกครอง" หน้า 273.

[172] โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

เพื่อให้พุทธศาสนาตอบสนองความจำเป็นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสืบทอดพระบรมราโชบายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มไว้ นั่นคือ **การทำให้พุทธศาสนาในประเทศสยามมี *"ความเป็นไทย"* มากขึ้น** และทรงทำให้พุทธศาสนาที่มี *"ความเป็นไทย"* มากขึ้นนี้มีบทบาทสำคัญในการทำให้จินตภาพ *"ชาติไทย"* ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ กลายเป็นจินตภาพที่ชัดเจนและเป็นที่รับรู้ของคนทุกชั้น เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรง**ทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้นมานั้น กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา** (Buddhistization) แล้วทรงถ่ายทอดปลูกฝังความคิดเหล่านั้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การแสดงพระธรรมเทศนา การจัดหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ และทรงพระนิพนธ์ตำราทางพุทธศาสนาจำนวนมาก เพื่อให้พระภิกษุสามเณรใช้ในการศึกษาและการสอบ จนมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของพระภิกษุสามเณรเป็นอย่างสูง และพระภิกษุสามเณรทั้งหลายก็จะทำหน้าที่เผยแพร่มโนทัศน์เหล่านั้นไปสู่คนทั่วไปทั้งในเขตเมืองและเขตชนบทท่วประเทศอีกทอดหนึ่ง

พระธรรมเทศนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดง เป็นการใช้ *"ภาษา"* ของพุทธศาสนา ในการเน้นความคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* มีความสำคัญยิ่งต่อคนไทย และทุกคนต้องคำนึงถึง *"ชาติ"* เสียสละเพื่อ *"ชาติ"* และมีความสามัคคีกันภายใน *"ชาติ"* เพราะเมื่อได้เกิดมาใน *"ชาติ"* เดียวกันแล้ว หากคนใดคนหนึ่งเกิดความพินาศเพราะการแตกสามัคคี หรือได้รับผลดีด้วยประการต่าง ๆ จากความสามัคคีกันภายใน *"ชาติ"* ก็ล้วนส่งผล ***"นับเนื่องถึงกัน"*** เพราะคนทุกหมู่เหล่าใน *"ชาติ"* นั้น *"เป็นชุมชนกัน"* ดังความว่า

> *อันความแตกความสามัคคีส่วนมหาชน แม้จะชักนำให้เกิดผลที่มุ่งหมายแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่**เมื่อกล่าวถึงชาติ** ย่อมเปนมุขแห่งความพินาศของ**ผู้ที่นับเนื่องถึงกันทั้งนั้น**...ดังนี้สมควรแล้วที่ประชุมชนผู้เกิด ณ ภายหลังจะสังเวชแล้ว และตั้งมั่นในความสามัคคีธรรม สพฺเพสํ สงฺฆภูตานำ สามคฺคี วฑฺฒิสาธิกา อันความพร้อม*

เพรียงนี้ ย่อมยังความเจริญ ให้สำเร็จแก่ชนทั้งหลาย ***ผู้เป็นชุมชนกันทุกหมู่ทุกเหล่า***[173]

ดังนั้น บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการนำแนวความคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการนิยาม *"ชาติไทย"* อันมี *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นหัวใจ จึงได้สร้างจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* อันมิอาจแบ่งแยกได้ขึ้นมาอย่างเด่นชัด และเป็นจินตภาพที่รับรู้กันกว้างขวางในหมู่สงฆ์ ซึ่งส่วนใหญ่มาจากคนระดับล่างทั้งในเขตเมืองและชนบท และจินตภาพนี้ได้รับการเผยแพร่ผ่านพระสงฆ์ไปสู่ชาวบ้านทั่วประเทศ **สาระสำคัญของจินตภาพดังกล่าวก็คือ *"ควรถือชาติเป็นสำคัญ ควรอุดหนุนชาติของตนไว้เพื่อความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ"***[174] ***"ชาติไทย"*** **นี้ มีพระมหากษัตริย์ซึ่งกอปรไปด้วยทศพิธราชธรรม ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ตามหลักจักรวรรดิวัตร และสังคหวัตถุของพุทธศาสนา ทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญก้าวหน้า หรือทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"***

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนำพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับ *"ความสำคัญของพระราชาต่อชาติ"* มาเน้น นั่นคือ ***"ชาติ"* ต้องมีหัวหน้าคือ *"พระราชา"* ซึ่งจำเป็นต่อการที่จะทำให้กิจต่าง ๆ ของ *"ชาติ"* ดำเนินไปได้ด้วยดี** *"ชาติ"* ที่ขาด *"พระราชา"* ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะหากเปรียบชาติกับร่างกาย *"พระราชา"* ก็เปรียบเสมือนศีรษะซึ่งทำหน้าที่นึกคิดในเรื่องต่าง ๆ เพื่อสั่งให้อวัยวะอื่น ๆ ทำหน้าที่ของตน ดังความว่า

> *พระราชาเป็นหัวหน้าของมหาชน...เปนหัวหน้าบังคับบัญชากิจการทั้งปวง...เปรียบเสมือนศีรษะเปนประธานแห่งร่างกาย ฉะนั้นร่างกายจะเปนไปได้เพราะอวัยวะนั้น ๆ ต่างทำหน้าที่ของมัน อวัยวะบางอย่างต้องอาศัยความนึกคิดที่*

---

[173] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา", ใน **พระธรรมเทศนา** (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 469.

[174] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาชิญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง** วันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.130. (พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า) พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร์, ร.ศ.130. หน้า 4-5.

ศีรษะก่อนแล้วจึงทำหน้าที่ของตน...ขาดศีรษะเสียแล้ว อวัยวะเหล่านั้นอยู่ไม่ได้ ฉันใด...หมู่คนก็เปนฉันนั้น[175]

การมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของ *"ชาติ"* ทำให้ *"ชาติ"* เป็นสง่า มีอำนาจเป็นที่นับถือยำเกรงของ *"ชาติ"* อื่น *"ไทยจะมีหน้ามีตาเทียมเขาก็ด้วยมีพระราชาของตนเอง"*[176] ผู้ที่ถือ *"ชาติ"* สำคัญจึงควรถือพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญด้วยเช่นกัน และเมื่อมี *"ชาติ"* กับพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ต้องดำรงรักษา *"ชาติ"* ไว้ด้วยความสามัคคี เพราะความสามัคคีเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ *"ชาติ"* ตั้งมั่นยั่งยืนอยู่ได้[177]

นอกจากพระองค์จะทรงใช้ความเป็น ***"สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า"*** ในการแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ทรงนิยามมีความน่าเชื่อถือสูงในสายตาของพุทธศาสนิกชนแล้ว ยังทรง**ทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนาด้วยวิธีการนำเอา "วาทกรรม" หรือ "วิธีคิด" ของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมมาใช้ในการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีผลทำให้ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อันเป็น *"คติทางโลก"* กลายเป็น *"คติทางธรรม"*** เกิดเป็นความรู้หรือคำอธิบายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่มีพลัง หรือมีความน่าเชื่อถือสูง ในทัศนะของพุทธศาสนิกชน

วิธีการทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนานี้ ปรากฏทั้งในการเทศน์และในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ใน ***"อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง"*** วันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.130 (พ.ศ. 2454) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม

---

[175] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" ใน **ธรรมคดี** (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 294-295.

[176] เรื่องเดียวกัน, หน้า 294-300.

[177] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**. หน้า 4-7.

พระยาวชิรญาณวโรรสทรง *"แสดงพระธรรมเทศนา"* แก่กองเสือป่า เพื่อสร้างความเข้าใจในความหมายของ *"ชาติไทย"* ด้วย *"วาทกรรม"* ทางพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม โดยทรงเปรียบเทียบ *"ชาติ"* กับร่างกาย ซึ่งประกอบขึ้นด้วยอวัยวะต่าง ๆ ที่จะต้องมีความสามัคคีกัน เพราะคนทั้งหลายใน *"ชาติ"* นั้น *"มีสุขทุกข์แลสมบัติวิบัติเนืองด้วยกัน"* ดังความว่า

> *ธาตุทั้งหลายประชุมกันเข้าเปนอวยวะนั้น ๆ และอวยวะนั้น ๆ รวมกันเข้าเปนร่างกาย อวยวะทั้งหลายนั้น ต่างมีน่าที่ทำธุระเพื่อบำรุงกายให้เปนไปสดวก ความสามัคคีของอวยวะเหล่านั้น เปนกำลังยังร่างกายให้ตั้งอยู่ด้วยดีถ้าขาดความสามัคคีเช่นนั้น ร่างกายก็ไม่เปนไปสดวก อาจถึงวิบัติก็ได้...**แม้นชุมนุมชนผู้อยู่เปนปึกแผ่นแน่นหนา แลเกิดสืบพืชพันธุ์มาอันเรียกว่าชาติเปนดุจกัน มีสุขทุกข์แลสมบัติวิบัติเนืองด้วยกัน** โดยฐานที่เกี่ยวกับชาติ หากเกิดจลาจลภายใน หรือศัตรูภายนอกมาย่ำยี ป้องกันไว้ไม่อยู่ก็ย่อมถึงความพิบัติร่วมกัน ถ้าสามารถป้องกันไว้ได้ก็รอดด้วยกัน อีกฝ่ายหนึ่งถ้าช่วยทำนุบำรุงความเจริญสมบูรณ์ก็ย่อมมีทั่วถึงกัน ความสามัคคีร่วมใจกันย่อมเปนกำลังแห่งความตั้งยั่งยืนแห่งชาติ ถ้าขาดสามัคคีชาติก็มีแต่จะเสื่อมทรามจนถึงความพินาศก็อาจเปนได้*[178]

ใน ***"พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา"*** ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงถวาย ณ อุโบสถวัดมหาธาตุ ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานส่วนกุศลแก่ทหารอาสาที่เสียชีวิตในการพระราชสงคราม วันที่ 23กันยายน พุทธศักราช 2462 พระองค์ทรงใช้วิธีนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* โดยชี้ให้เห็นว่า *"สังขาร"* ของบุคคลนั้นไม่เที่ยงและไม่ยืนยาว บุคคลจึงควรให้ความสำคัญแก่ *"ชื่อเสียง" "สกุล"* และ *"ชาติ"* ซึ่งแม้ว่าบุคคลนั้นจะสิ้นชีวิตไปแล้ว แต่ *"ชื่อเสียง" "สกุล"* และ *"ชาติ"* จะยังคงอยู่ต่อไป ทรงนำเอาความคิดเรื่องนามสกุลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มขึ้น มาใช้ในการเทศนาเพื่อทำให้คนเชื่อว่าควรยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัว หรือแม้แต่เสียสละชีวิต เพื่อ *"รักษาประโยชน์ของสกุล"* **ทรงเน้นว่า *"ชาติ"* สำคัญกว่า *"สกุล"* แล้วทรงเชื่อมโยง *"ชาติ"* เข้ากับ *"พระมหากษัตริย์"* และ "พุทธศาสนา" โดยใช้ "วาทกรรม" หรือ "ธรรมะ" ของพุทธศาสนา ในการทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันไม่อาจแบ่งแยกได้ระหว่าง "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"** ดังความต่อไปนี้

---

[178] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**. หน้า 2-4. (เน้นโดยผู้วิจัย)

...แม้ได้สิ้นชีวิตเสียแล้ว ก็ตายไปแต่รูปกาย ตามสภาวะของสังขาร แต่ชื่อและโคตรของเขา ยังจักไม่เสื่อมสูญไป ยังจักปรากฏต่อไปอีก

บรรดาสัตว์ทั้งหลายล้วนมีอันจะตายเป็นสภาวะ ชีวิตของสัตว์ผู้หนึ่ง ๆ ไม่เป็นไปได้ถึงไหน...คนเราจึงควรนึกถึงและรักษาประโยชน์ของสกุลเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนตน ***แม้สกุลเล่าก็เปนเพียงสาขาอันหนึ่ง ๆ ของชาติแห่งคนเรา*** *เชื้อสายสามารถก็ยังอาจรักษาให้สืบลงไป เชื้อสายสิ้นสามารถก็ยังอาจสาบสูญดุจชีวิตของคนผู้เดียว ไม่ยั่งยืนเหมือนชาติ ที่สงเคราะห์สกุลหลายสาขาเข้าไว้* ***เพราะอย่างนี้คนเราจึงควรนึกถึงและรักษาประโยชน์ของชาติเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนสกุล***

สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะทรงอยู่ได้โดยสวัสดี ก็เพราะถือธรรมะเป็นหลัก ดุจเดียวกับบุคคลปราศจากธรรมะแล้ว แม้ชาติก็อาจสาบสูญหรือร่วงโรยลงไป... เพราะฉะนั้น ***อันจะรักษาสกุล รักษาชาติ ต้องรักษาธรรมะเปนคู่กัน นี้ได้แก่ถือพระศาสนา*** *อีกประการหนึ่ง* ***สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะดำเนินในวิถีแห่งธรรม ก็ต้องมีกุลทายาทและชาตินายกที่ดีเป็นผู้นำ เพราะฉะนั้นการสนับสนุนประมุขแห่งสกุลและชาติ จึงเปนการทำแก่สกุลและชาติเอง***

ชนใดได้ทำประโยชน์ให้แก่สกุล ให้แก่ชาติของตน เป็นผู้น้อยได้เข้าสามัคคีเปนกำลังของหัวหน้า เปนผู้ใหญ่ได้นำผู้น้อยในวิถีแห่งธรรม แลในสามัคคีเพื่อกิจการของสกุลของชาติ ได้บำรุงพระศาสนาอันคุ้มครองตนกับสกุลตลอดถึงชาติ ชนนั้นได้ชื่อว่าเปนอยู่ไม่ปราศจากประโยชน์ *แม้มีชีวิตอยู่ไม่เท่าไรนัก ก็ยังดีกว่าคนเปนอยู่เปล่าแม้มีอายุยืน*[179]

ใน ***"พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา"*** นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงใช้ *"วาทกรรม"* หรือ *"ธรรมะ"* ของพระพุทธศาสนา ในการอธิบายความหมายของการเสียสละชีวิตเพื่อ *"ชาติไทย"* **ซึ่งทำให้การเสียสละชีวิตนั้นเป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพราะชีวิตนั้น *"เปนสังขตธรรม คือสภาพอันปัจจัยแต่งขึ้น อันไม่เป็นของคงทนถาวร"*** ทรงทำให้อานิสงส์จากการเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อ *"ชาติไทย"* มีความหมายสูงส่งในสายตาของคนไทยทั้งหลายที่นับถือพุทธศาสนา ทั้งนี้ ทรงระมัดระวังที่จะมิให้

---

[179] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *"พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา"* ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานส่วนกุศลแก่ทหารอาสาที่เสียชีวิตในการพระราชสงคราม ณ อุโบสถวัดมหาธาตุ วันที่ 23กันยายน พุทธศักราช 2462 ใน **พระธรรมเทศนาในการสมโภชพระนครครบ 100 ปี 150 ปี และ 200ปี** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531. หน้า 215-216. (เน้นโดยผู้วิจัย).

"ความหมาย" ที่ทรงนิยาม ขัดแย้งกับแนวความคิดหลักของพระพุทธศาสนาที่คนทั่วไปรู้จักกันดี เช่น เมื่อทรงกล่าวว่า ชื่อเสียงและวงศ์ตระกูลของผู้เสียสละชีวิตจะปรากฏไป *"ตลอดกาล"* ก็ทรงขยายความด้วยว่า *"ที่สกุลและชาติยังตั้งอยู่"* เพื่อมิให้ขัดแย้งกับแนวความคิดเรื่อง *"อนิจจัง"* ของพระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นก็ทรงนำเอาแนวความคิดเรื่อง *"สังขตธรรม"* ของพุทธศาสนา ที่ว่าสังขารธรรมทั้งหลาย (รวมทั้ง *"ชาติ"*) จะตั้งอยู่ได้ ก็ด้วยมี *"ปัจจัยเข้าสนับสนุน"* มาใช้ในการทำให้คนทั้งหลายได้ตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาอิสรภาพของ *"ชาติไทย"* เช่นเดียวกับที่บรรพบุรุษได้เคยทำมา เพราะการที่ชื่อเสียงของบุคคลและวงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ได้นั้น ต้องมี *"ชาติไทย"* เป็น *"ปัจจัยเข้าสนับสนุน"* ขณะเดียวกันการเสียสละ *"ทรัพย์สมบัติ ร่างกาย แม้ชีวิต เปนพลีแก่ชาติ"* ก็จะเป็น *"ปัจจัยเข้าสนับสนุน"* ให้ ***"ชาติไทย" สามารถตั้งอยู่ได้อย่าง "ไม่รู้จักตายเลย"*** ดังความต่อไปนี้

> *...แม้เขาสิ้นชีวิตไปแล้ว ก็ย่อยยับไปแต่**รูปกายอันเปนสังขตธรรม คือสภาพอันปัจจัยแต่งขึ้น อันไม่เป็นของคงทนถาวร ส่วนชื่อและโคตรยังจะไม่สาบสูญ ยังจักปรากฏแก่ใจของคนร่วมสกุลร่วมชาติ ตลอดกาลที่สกุลและชาติยังตั้งอยู่***
>
> *ชาติไทยของเราตั้งเป็นอิสระอยู่สืบมาได้จนบัดนี้ ก็เพราะบรรพบุรุษในยุคนั้น ๆ ได้ป้องกันมิให้ชาติอื่นเข้าครอบงำ แม้เสียทีในบางครั้ง ก็ยังกู้ความเป็นอิสระของตนขึ้นได้ในไม่ช้า **ท่านยอมพล่าทรัพย์สมบัติ ร่างกาย แม้ชีวิต เปนพลีแก่ชาติ และทำนุบำรุงชาติให้จำเริญรุ่งเรืองสืบมาโดยลำดับ...ชื่อว่าชาติไทยของเราจึงเป็นอยู่ยั่งยืนมาจนถึงบัดนี้** แม้ชื่อและโคตรก็เปนประเภทแห่งสังขตธรรม ต่อได้ปัจจัยเข้าสนับสนุนจึงจักสามารถทรงอยู่ได้ เพราะอย่างนั้น **ชาติไทยของเราจักตั้งเปนอิสระยั่งยืนสืบไป ก็เพราะเพื่อนร่วมชาติตั้งใจทำตามอย่างบรรพบุรุษ เช่นนี้ ชาติไทยของเราจักไม่รู้จักตายเลย**[180]*

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทำให้การทำสงครามซึ่งเป็น *"วิหิงสา"* หรือการเบียดเบียนถึงขั้นทำลายชีวิตของผู้อื่นนั้น กลายเป็นการกระทำที่ชอบธรรม หรือถูกต้องตามหลักธรรมของพุทธศาสนา โดยทรงนำเอาปรัชญาความคิดใหม่ ๆ จากโลกตะวันตก เช่นเรื่อง *"สิทธิและเสรีภาพ"* มาใช้อธิบายภายใต้มโนทัศน์ *"ธรรมะกับอธรรม"* ของพุทธศาสนาที่คนไทยคุ้นเคย ดังความต่อไปนี้

---

[180] เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

> *...ในมหาสงครามนั้น ฝ่ายเยอรมนีสนับสนุน ใช้อำนาจเสนาเข้าย่ำยี ทำลายล้างสิทธิเสรีภาพและความสงบของชาติทั้งหลาย ด้วยความมุ่งหมายเพื่อจะรักษาคุณสมบัติเหล่านั้นของชาติทั้งหลายให้คงอยู่*
>
> *...กรุงสยามของเราต้องเข้าช่วยฝ่ายสัมพันธมิตร...กองทหารเหล่านี้ มีแก่ใจเข้ารับอาสาออกไปทำราชการสงครามสำเร็จ* ***เชิดชูเกียรติยศแห่งชาติไทยเราว่าเป็นผู้ใฝ่ธรรม*** *ไม่สักแต่ชื่อ ได้ลงมือทำเพื่อ****ป้องกันธรรมไว้จริง ๆ*** *มีส่วนว่าได้ช่วยทำความสงบให้แก่โลก ได้ช่วยพยุงโลกไว้มิให้ตกต่ำ เป็นอันได้ทำประโยชน์กว้างขวางออกไปไม่เฉพาะชาติของตน สมเปนผู้ถือพระพุทธศาสนาที่สอนไม่ให้เห็นแก่ตนโดยส่วนเดียว*[181]

จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนาอันหัวใจอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* ได้ถูกใช้เพื่ออธิบายว่าการเข้าสู่สงครามเป็นเรื่องของศีลธรรม คือ ***"ความไม่เห็นแก่ตัว"*** ทำให้ *"ชาติไทย"* เข้าช่วย *"ฝ่ายธรรม"* ในการต่อสู้กับ *"ฝ่ายอธรรม"* เพื่อ ***"ป้องกันธรรมไว้"*** ซึ่งทำให้ *"ชาติไทย"* ได้ชื่อว่า ***"เป็นผู้ใฝ่ธรรม"*** และมีเกียรติยศในสังคมโลกมากขึ้น ขณะเดียวกันสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ทรงชี้ให้เห็นด้วยว่าในส่วนของตัวบุคคลที่รอดชีวิตจากการทำสงครามก็ได้ประโยชน์ นั่นคือ *"พวกทหารซึ่งหาอันตรายมิได้ กลับเข้ามาถึงย่อมได้รับความต้อนรับของเพื่อนร่วมคณะร่วมชาติ ตลอดถึงราชปัจจุคมน์เปนอย่างสูง ได้มีหน้ามีตา..."*[182] การกล่าวเช่นนี้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *"พระธรรมเทศนา"* ย่อมหมายถึงการทำให้เกียรติยศส่วนบุคคลที่ทหารได้รับจากการทำสงครามเป็นเรื่องที่ชอบธรรมเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น ยังทรงเปรียบให้เห็นด้วยว่า ทหารที่ทำการสงครามจนเสียชีวิต แม้ว่าจะมิได้รับเกียรติยศในชาตินี้ แต่การทำสงครามอันเป็นการรักษา *"ธรรมอันตนตั้งใจค้ำชู"* ก็เป็นการทำบุญที่ส่งผลให้เป็น *"คนมีบุญ"* และได้รับ *"ผลบุญ"* ในปรโลกเช่นกัน ดังความว่า

> *...ฝ่ายทหารผู้สิ้นชีวิตเสีย หาได้รับการต้อนรับเหมือนอย่างนี้ไม่ ถึงอย่างนั้น ธรรมอันตนตั้งใจค้ำชูอยู่นั้น คงคอยต้อนรับเมื่อไปถึงปรโลก ดังคาถาสืบอนุสนธิว่า... แปลความว่า บุญทั้งหลายก็เหมือนกัน ย่อมต้อนรับคนมีบุญอันทำไว้แล้ว ผู้ไปสู่ปรโลกจากโลกนี้ เหมือนพวกญาติต้อนรับญาติด้วยกัน ผู้เปนที่รักมาถึงแล้ว ดังนี้...*[183]

---

[181] เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

[182] เรื่องเดียวกัน.

[183] เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังได้ทรงชี้ให้เห็นแต่แรกว่าความภาคภูมิใจของทหารนั้น เกิดจาก *"ได้อาสาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินของตน ออกไปทำสงครามปราบปรามอธรรม... ทั้งได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบ"*[184] เพื่อเน้นหน้าที่ของทหารในการ *"อาสา"* รับใช้พระมหากษัตริย์ด้วยความเต็มใจ และเกียรติยศกับความดีความชอบทั้งปวงของทหารที่มาจากการพระราชทานของพระองค์ก็เป็นเกียรติยศอันสูงสุดที่น่าภาคภูมิใจเหนือสิ่งอื่นใด

ควรกล่าวด้วยว่า เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงต้องการทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* กลายเป็นแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา ทำให้พระองค์ทรงมีความจำเป็นที่จะต้องเน้นเฉพาะพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมอันเป็นเรื่องของประโยชน์ในโลกนี้ โดยไม่อาจเชื่อมโยงโลกียธรรมเข้ากับโลกุตรธรรมได้เลย เพราะโลกุตรธรรมจะทำให้ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* กลายเป็นสิ่งปราศจาก *"ตัวตน"* หรือแก่นสารอันพึงยึดถือ และพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมนี้เองที่ปัญญาชนในยุคหลังนำมาเน้นอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่งผลให้ *"ความเป็นไทย"* ทางศาสนา มีความสำคัญอย่างสูง เพราะทำให้การนับถือพระพุทธศาสนาหมายถึงการมีความรู้สึกนึกคิดที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในทุกด้าน เช่น ทำให้ยอมรับในความดีงามของ *"การปกครองแบบไทย"* มีความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อ *"พระมหากษัตริย์"* เพราะสามารถเข้าใจความหมายของการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรมอย่างถ่องแท้ลึกซึ้ง และยังมีความรักและความภาคภูมิใจในศิลปะและวัฒนธรรมไทยทั้งปวงที่มี *"พระพุทธศาสนา"* เป็นแหล่งที่มาอันสำคัญอีกด้วย

นอกจากจะไม่ทรงแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างโลกียธรรมกับโลกุตรธรรมแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงสนับสนุนเฉพาะการศึกษาทางด้านพระปริยัติธรรม ไม่ทรงสนับสนุนการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระ ทรงให้เหตุผลว่าวิปัสสนาธุระนั้น *"เปนวิชาที่ไม่มีหลักจะสอบไล่ได้"*[185] แต่เหตุผลที่แท้จริงน่าจะเป็นเพราะการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระจะทำให้บุคคลมุ่งบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา อันจะนำไปสู่การละจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ซึ่งนอกจากจะขัดแย้งกับความรักและความยึดมั่นใน *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* แล้ว ยังขัดแย้งกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอีกด้วย จะเห็นได้ว่าในการแสดงพระธรรมเทศนาเมื่อเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองต่าง ๆ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงเน้นให้ราษฎรเลี้ยงดูบุตรหลานให้มี

---

[184] เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

[185] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2530. หน้า 38 ก.

สุขภาพแข็งแรงเพื่อจะเป็นทหารที่ดี และให้มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพเพื่อจะมีรายได้มาเสียภาษีอากรสำหรับเป็นปัจจัยในการสร้างชาติให้เจริญรุ่งเรือง[186] ในระยะหลัง คือในยุคพัฒนาประเทศนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถึงกับโจมตีการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระอย่างตรงไปตรงมาว่าเป็นการสอนศาสนาที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ

พุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้น นอกจากจะช่วยเสริมสร้างมโนทัศน์ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ให้มีพลังโดยตรงแล้ว ยังเอื้อต่อการสร้าง *"ระเบียบ"* ให้แก่สังคมในสมัยนั้นด้วย เพราะกลไกอำนาจรัฐสมัยใหม่ เช่น ตำรวจ กฎหมาย และศาล ยังไม่ขยายตัวและยังไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะจัดการกับการละเมิด *"ระเบียบของสังคม"* หรือกฎหมายที่รัฐกำหนดขึ้น ในขณะที่ผู้กุมอำนาจรัฐเองต้องการจะลดบทบาทของผู้นำตามประเพณี ตลอดจนลดความสำคัญของกฎเกณฑ์ตามประเพณีทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชนชาวบ้าน ทำให้ต้องอาศัยศีลธรรมของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมในการรักษา *"ระเบียบ"* ของสังคมมากเป็นพิเศษ ดังนั้น ความคิดเรื่องกรรมและวิบากกรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้น จึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใน *"ชาตินี้"* เช่น ถ้าใครฉ้อโกงไร่นาเรือกสวนของผู้อื่น ของที่ได้มาก็จะหมดไปโดยเร็ว ถ้าใครประพฤติผิดในกามลอบเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ก็ย่อมมีศัตรูผูกพยาบาทคอยล้างผลาญให้ถึงแก่ความฉิบหาย และ *"ใครมีใจเหี้ยมหาญ ดุร้ายประพฤติตนเป็นคนเก่งให้ประหัตประหารแทงทุบตีผู้อื่นให้เจ็บปวดบอบช้ำอยู่เนือง ๆ ก็มักจะต้องถูกประหัตประหารแต่คนที่มีเวรกับตนเหมือนอย่างนั้นบ้าง"*[187]

พระนิพนธ์เรื่อง **มนุษยวิทยา** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งใช้เป็นตำราเรียนสำหรับพระภิกษุสามเณรในมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ปลูกฝังความรู้ในด้านโลกียธรรมอย่างละเอียด เช่น กล่าวถึงหลักสุขวิทยาและศีลธรรมที่เหมาะแก่การดำรงชีวิตในสังคมสมัยนั้น เช่น การรู้จักพึ่งตนเอง ความกตัญญูกตเวที ความกระตือรือร้น ความเพียร ความรอบคอบ เป็นต้น[188]

---

[186] โปรดดู สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือ พ.ศ.2457** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.

[187] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา", ใน **พระธรรมเทศนา** (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 322.

[188] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **มนุษยวิทยา เล่ม 1 ตอน 1-2.** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493.

อนึ่ง เนื่องจากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การได้รับความดีความชอบขึ้นอยู่กับ *"พระมหากรุณาธิคุณ"* ของพระมหากษัตริย์และ *"พระเมตตคุณ"* ของ *"เจ้า"* ทั้งหลายที่เป็นเสนาบดีหรือเป็นผู้บัญชาการทหาร ในขณะที่การได้รับโทษทัณฑ์ต่าง ๆ จากการกระทำความชั่ว ก็ขึ้นอยู่กับกลไกอำนาจรัฐมากขึ้น แต่กลไกอำนาจรัฐในเวลานั้นยังขาดประสิทธิภาพ ทำให้ *"คนทำดี"* อาจไม่ได้ดี และ *"คนทำชั่ว"* ก็อาจไม่ได้รับผลกรรมที่ตนกระทำ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงต้องทรงนำความคิดเรื่อง *"กรรม"* ที่จำแนกกรรมออกเป็น 12 ประเภท มาแสดง เช่น *"กรรมที่ให้ผลตามคราว"* ได้แก่กรรมให้ผลในภพนี้ กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า กรรมให้ผลในภพสืบ ๆ กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว *"กรรมที่ให้ผลตามกิจ"* ได้แก่ กรรมแต่งให้เกิด กรรมสนับสนุน กรรมบีบคั้น กรรมตัดรอน และ *"กรรมที่ให้ผลตามลำดับ"* ได้แก่ กรรมหนัก กรรมชิน กรรมเมื่อจวนเจียน และกรรมสักแต่ว่าทำ ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นคำอธิบายที่ทำให้มองเห็นความซับซ้อนและละเอียดอ่อนของ *"กรรม"* และ *"วิบากกรรม"* รวมทั้งช่วยให้เข้าใจด้วยว่า เพราะเหตุใดทำดีจึงไม่ได้ดี แต่ทำชั่วกลับได้ดี และบางคนทำกรรมบางอย่างเอาไว้กลับไม่ได้รับผลกรรม แต่บางคนมิได้ทำกรรมนั้น ๆ ในชาตินี้ แต่กลับได้รับผลกรรม[189] ซึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับ *"กรรม 12 ประเภท"* เช่นนี้ จะช่วยให้ความคิดที่ว่า *"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"* และความคิดที่ว่า *"คนเกิดต่างชั้นกันเพราะทำกรรมดีและกรรมชั่วไม่เท่ากัน"* ยังคงได้รับความเชื่อถือต่อไป

ได้กล่าวแล้วว่า แม้จะมีความจำเป็นต้องยกเลิกระบบไพร่และทาส แต่ชนชั้นนำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังจำเป็นต้องรักษาโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลัก *"ชาติวุฒิ"* เอาไว้ เพื่อประโยชน์ในการผูกขาดอำนาจเอาไว้ในคนชั้น *"เจ้า"* ขณะเดียวกันก็ต้องการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมให้สอดคล้องกับรัฐที่ได้เริ่มกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ในบางมิติ และให้สอดคล้องเหมาะสมกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ตลอดจนให้เหมาะแก่ระบบราชการ ที่แม้ว่าจะเริ่มเน้นการใช้ความรู้ความสามารถแบบใหม่ แต่ก็ยังมิได้นำเอาระบบคุณธรรม (merit system) มาใช้อย่างเต็มที่ และยังต้องการจะรักษาความสัมพันธ์แบบ *"ผู้ใหญ่-ผู้น้อย"* เอาไว้ด้วย การทำให้คนยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นแบบใหม่ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงพระดำริไว้ชัดเจนว่า **ทรงต้องการให้คนแต่ละชั้นสืบทอดสถานภาพเดิมต่อเนื่องกันไป** เช่น ให้สืบทอด *"การงานเดิมของตระกูล"* มิใช่ *"เปลี่ยนพื้นเพไปในทางใหม่ ๆ"* การศึกษาจึงต้อง *"เปนการศึกษาตามหน้าที่ของราษฎร*

---

[189] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 35 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 129-130.

แต่ละวงศ์ตระกูล เช่น ทำนา ค้าขาย การช่าง รับราชการ"[190] นอกจากการเน้นความคิดเรื่อง *"กรรม"* แล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพยายามทำให้คนยอมรับสถานภาพที่แตกต่างกันด้วยการอธิบายถึงจุดมุ่งหมายของการเป็นมนุษย์ว่า มนุษย์มิได้เกิดมา *"เพื่อจะสันนิษฐานต้นเหตุของพิภพนี้ แต่เกิดมาเพื่อค้นหาสิ่งที่เขาจะต้องทำ และกันตัวไว้ให้ดำเนินอยู่แต่ในกิจที่เขารู้"* และด้วยเหตุที่มนุษย์แต่ละคนเกิดมาด้วยปัญญาที่ต่างกัน จึงมีหน้าที่แตกต่างกัน ดังนั้น มนุษย์จึงต้องยอมรับสถานภาพที่ต่างกัน และทำหน้าที่ซึ่ง *"เหมาะแก่ปัญญา"* ของตน[191]

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อจำเป็นต้องให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้คนอยู่ในสถานภาพที่ต่าง *"ชั้น"* กัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงนำแนวความคิดเรื่อง *"ชนกกรรม"* หรือ *"กรรมในอดีตชาติ"* ของพุทธศาสนา มาใช้ เป็นต้นว่า ใน **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ** ทรงอธิบายว่า *"กรรมย่อมจำแนกให้เปนต่าง ๆ กันออกไปอีก...เปนคนชั้นสูง คนชั้นต่ำ เปนคนมั่งมี เปนคนจน..."*[192] และใน **วรรณาพระสูตร** ก็ทรงให้คำอธิบายในทำนองเดียวกัน แก่คำถามที่ว่า *"ทำไมสัตว์เหล่านั้น จะเกิดเปนอะไร จึงไม่เปนชนิดเดียวกัน...เช่น เปนมนุษย์เหมือนกัน ก็ยังต่างกัน โดยเปนผู้ดี เปนไพร่...มั่งมี ยากจน..."*[193]

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังทรงสถาปนา *"ระบบศีลธรรมไทย"* ที่จะช่วยจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมในบริบทที่กล่าวข้างต้น โดยเน้นให้บุคคลในสถานภาพต่าง ๆ ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ในการแสดงพระธรรมเทศนาจำนวนมากในวาระต่าง ๆ **ทรงเน้น *"ศีลธรรมไทย"* คือ *"หน้าที่"* ของคนแต่ละ *"ชั้น"* หรือแต่ละสถานภาพอยู่เสมอ** เช่น หน้าที่ของราษฎรในการถวายความจงรักภักดีและมีความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ เสียภาษีอากร และตั้งอยู่ในความสงบเพื่อให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เป็นต้น พระองค์มิได้ทรงสอนศาสนาเพื่อให้ *"คนไทย"* มีพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดในชีวิต[194] ตรงกันข้าม ทรงสอน

---

[190] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5, หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ร.ศ.124-125.

[191] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **มานุษยวิทยา เล่ม 1** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493. หน้า 73-78.

[192] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ**. พิมพ์ครั้งที่ 24 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.2526. หน้า 3-4.

[193] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **วรรณาพระสูตร** หน้า 214. อ้างใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 35.

[194] ใน **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ** สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายเรื่องนิพพาน แต่เน้นการวิเคราะห์ที่มาหรือธาคุศัพท์และมรรควิธีบรรลุนิพพานในเชิง

ศาสนาเพื่อให้ “ชาติไทย” มีความศิวิไลซ์และมีความมั่นคง เช่น ทรงเน้นให้แต่ละบุคคลสามารถดัดแปลงสิ่งที่ไม่งามในชีวิตให้งามขึ้น ด้วยเครื่องแต่งกาย ด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ด้วยกิริยามารยาท ฯลฯ และในระดับที่เป็นหมู่คณะ ก็ให้มีความเข้าใจทั้งพลังในทางสร้างสรรค์และการทำลายของมนุษย์ ที่อาจสามัคคีกัน ร่วมมือกันในการทำให้ความเป็นอยู่ของกินของใช้บริบูรณ์ หรืออาจขัดแย้งแข่งขันกันจนทำให้ความบริบูรณ์เสื่อมหรือชงักไป ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคล ระดับหมู่คณะ หรือระดับชาติ[195] รวมทั้งทรงเน้นให้หาทางแก้ปัญหาใหญ่ประการหนึ่งที่ชนชั้นนำในเวลานั้นเห็นว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของ *“ชาติไทย”* คือปัญหา *“การงานที่เปนของไทยตกไปเปนของชาวต่างประเทศ เปนต้นว่าพวกจีน การช่างเกือบจะทั้งนั้น การค้าขายก็โดยมาก ยังอยู่แต่เฉพาะการเพาะปลูก แต่อย่างนั้นบัดนี้ยังแลเห็นจีนตั้งทำนาหรือแปลงนาเปนไร่เปนเรือกมีราย ๆ อยู่บ้างแล้ว”*[196]

เห็นได้ชัดว่า **“ศีลธรรมไทย”** ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปลูกฝังแก่คนใน *“ชาติ”* **เป็นศีลธรรมที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ให้คนที่อยู่ต่างชั้นกันสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบและสงบสุข** เช่น การมีหิริและโอตตัปปะ[197] การมีความเมตตากรุณาต่อกัน[198] และการประพฤติตนตามหลักเบญจศีลและเบญจธรรม[199] เป็นต้น การที่ต้องเน้นศีลธรรมเหล่านี้ ก็เพราะการแบ่งชั้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับ

วิชาการ มิได้มุ่งทำให้เห็นว่านิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่บุคคลพึงเพียรพยายามบรรลุ (โปรดดู ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)” หน้า 52.

[195] ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)” หน้า 43-44 และดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัลลาสกถา และพระติลักขณกถา** พิมพ์ครั้งที่ 18 พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,2529.

[196] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ร.ศ.124-125.

[197] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “หิริและโอตตัปปะ” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ธรรมคดี** มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514หน้า 253.

[198] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “กรรมกิเลสกถา” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระธรรมเทศนา** มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 316.

[199] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **เบญจศีล เบญจธรรม แบบเรียนจรรยา กรมศึกษาธิการ**. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ร.ศ.122. หน้า 12.

โครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจนั่นเอง ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงสอนว่า

> *หมู่คฤหัสถ์ก็แปลกกันเปนชั้น ๆ โดยชาติสกุล โดยยศบรรดาศักดิ์โดยสมบัติ โดยวิชาความรู้ **ถ้าใครอยู่ในชั้นใด ๆ รู้สึกตัวอยู่ แล้วควรประพฤติตัวให้สมควรแก่ตนที่ตั้งอยู่ในชั้นนั้น ๆ** ...คนที่เปนผู้ดีเมื่อรู้สึกตัวว่าเปนผู้ดีควรประพฤติตัวให้เรียบร้อยตามแบบอย่างของผู้ดี*[200]

การแบ่งชั้นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่นที่กล่าวข้างต้น ทำให้ต้องมี *"ศีลธรรม"* ที่จะช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนใน *"ที่สูง"* กับคนใน *"ที่ต่ำ"* ดำเนินไปอย่างราบรื่นพอสมควร เพื่อมิให้เกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างชนชั้นมากเกินไป พุทธศาสนาแบบโลกียธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปลูกฝัง จึงมีความสำคัญในการจรรโลงความสัมพันธ์ระหว่างคนใน *"ที่สูง"* กับคนใน *"ที่ต่ำ"* ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้รับการสืบทอดต่อมาในสมัยหลังด้วย

อนึ่ง **ความต้องการคนที่มีความรู้แบบใหม่เข้ารับราชการ ทำให้ต้องจัดการศึกษาแผนใหม่ รวมทั้งมีการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ทำให้ไม่อาจเคร่งครัดในเรื่องการแบ่งชั้นอย่างตายตัว ต้องปล่อยให้มีการเลื่อนชั้นได้บ้าง** อันทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสต้องทรงสอนด้วยว่า **ผู้ที่เคยเป็นคนชั้นต่ำ แต่ *"มีผู้ยกย่องขึ้นในชั้นสูง"* ควรประพฤติให้เหมาะสม** ตัวอย่างของความประพฤติอันเหมาะสมที่พระองค์ทรงยกขึ้นมาแสดงก็คือ ***"ประพฤติเจียมตัว ไม่เย่อหยิ่ง"*** ดังความว่า

> *คนที่อยู่ในชั้นต่ำ อาศัยความดีมีผู้ยกย่องขึ้นในชั้นสูง เมื่อรู้สึกตัวอยู่ดังนั้น จะให้ประพฤติอย่างคนชั้นต่ำหรือ...การประพฤติตัวตามแบบแผนของคนชั้นต่ำซึ่งให้เกิดความติเตียน เช่น ประพฤติกิริยาไม่เรียบร้อย ดังนี้ไม่ควรทำ ส่วนให้เกิดความสรรเสริญ เช่น ประพฤติเจียมตัว ไม่เย่อหยิ่ง ดังนี้ควรทำ*[201]

---

[200] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วรรณาพระสูตร** อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)". หน้า 35. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[201] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วรรณาพระสูตร** หน้า 214. อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 35.

การปลูกฝัง *"ศีลธรรม"* ดังกล่าวข้างต้น เป็นการสนองพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงหวังว่าศีลธรรมของพระพุทธศาสนาจะช่วยกำกับพฤติกรรมของคนใน *"ชาติไทย"* หรือ *"เมืองไทย"* ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในการประชุมพิเศษ เมื่อวันที่ 26 กันยายน ร.ศ.117 ความว่า ผู้ที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่โดยไม่เรียนรู้คำสอนทางศาสนานั้นจะเป็นคน *"ห่างศาสนาจนไม่มีธรรมในใจ"* ซึ่งแทนที่ *"จะประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่เล่าเรียน"* ก็จะกลายเป็น *"คนที่ไม่ชอบธรรมเปนเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ค่อยได้ตลอด หรือไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงมากขึ้น และโกงพิสดารมากขึ้น"*[202] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปัญญาชนพระองค์อื่น ๆ มิได้ทรงเห็นว่าชุมชนชาวบ้านมีระบบศีลธรรม หรือมี *"วัฒนธรรมชุมชน"* ช่วยควบคุมพฤติกรรมทางสังคมและจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่สร้างระเบียบและความสงบสุขได้ในนิเวศวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ประกอบกับปัญญาชนทุกพระองค์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงมีพระประสงค์จะสร้างวัฒนธรรมมาตรฐาน หรือสร้าง *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นมาตรฐานกลางทางวัฒนธรรม ที่เอื้อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใน *"ชาติไทย"* จึงมีการส่งเสริมให้พุทธศาสนาให้เป็นแหล่งศีลธรรมของทุกคนในชาติเหมือนกันหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีลธรรมที่เอื้อต่อความมั่นคงของ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"*

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงทำการปลูกฝังศีลธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างมาก และทรงพระนิพนธ์หนังสือ **เบญจศีลเบญจธรรม** เพื่อเป็นแบบเรียนของนักเรียนทั่วประเทศ (ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายและทรงตรวจแก้) ในพระธรรมเทศนาต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงแสดงนั้น การกระทำใด ๆ ที่ทรงเทศนาว่าเป็น *"กรรมที่นำมาซึ่งความเศร้าหมอง"* นั้น มักเห็นได้ชัดว่าเป็นการกระทำที่มีผลต่อ *"ระเบียบ"* และ *"ความสงบสุข"* ของสังคม เป็นต้นว่า การฆ่า การลักทรัพย์ การทำชู้ การไม่รักษาสัจจะ ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงยกตัวอย่างให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมเฉพาะในส่วนที่จำเป็นต่อการสร้างความเป็นระเบียบและความสงบเรียบร้อยของสังคม *"เพื่อจะจำกัดลงให้พอวิสัยที่จะระวังได้"* และ *"เพื่อให้มีสติรอบคอบประพฤติอยู่ในคลองธรรมที่ชอบ"*[203]

---

[202] โปรดดูพระราชดำรินี้ ใน สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระธรรมเทศนา** มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

[203] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 35 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529. หน้า 129-130. (เน้นโดยผู้วิจัย)

พร้อมกันนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ทรงสอนศีลธรรม ที่จะส่งผลให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และ *"ชาติไทย"* มีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง ได้แก่ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ ความรับผิดชอบในการเสียภาษีอากร และที่สำคัญก็คือทรงเน้นให้ตั้งอยู่ในความสงบซึ่งหมายถึงการยอมรับอำนาจของผู้นำแห่ง *"ชาติไทย"* โดยดุษณี[204] โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงปลูกฝังให้คนที่อยู่ในสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกันทำหน้าที่ตามสถานภาพของตน โดยมีความสามัคคีกับคนในสถานภาพอื่น เหมือนอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย ที่ทำหน้าที่ประสานสอดคล้องกัน หรือมีความสามัคคีกันระหว่างคนใน *"ชั้น"* ต่าง ๆ ภายในชาติดังที่กล่าวมาแล้ว

การนิยามความหมาย "พระมหากษัตริย์"

เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีบทบาทสำคัญในการนำแนวความคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* อันเป็นองค์ประกอบสำคัญ หรือเป็น *"หัวใจ"* ของ *"ความเป็นไทย"* มากเป็นพิเศษ ดังปรากฏในพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดง จึงเห็นควรวิเคราะห์ความหมาย *"พระมหากษัตริย์"* ที่พระองค์ทรงนิยามด้วยแนวความคิดทางพุทธศาสนาโดยละเอียด

ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ย่อมจะทรงมีพระราชอำนาจในการควบคุมทุกส่วนและทุกคนในรัฐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรงเปรียบเทียบว่าพระราชาทรงเป็น *"เหมือนสีสะของชาติ"*[205] กล่าวคือ ศีรษะทำหน้าที่ควบคุมระบบต่าง ๆ ภายในร่างกาย ถ้าหากร่างกายขาดศีรษะแล้ว ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เช่นเดียวกับ *"ชาติไทย"* ซึ่งหากไม่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำของมหาชน ชนหมู่นั้นก็มิอาจตั้งอยู่ได้เช่นกัน[206] นับเป็นวิธีเปรียบเทียบที่คล้ายคลึงกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเปรียบเทียบว่า *"ชาติไทย"* เหมือนกับเรือและพระมหากษัตริย์ทรงเหมือนผู้ถือหางเสือ นอกจากนี้ ทรงเน้นเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

---

[204] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา" **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส พระธรรมเทศนา**. หน้า 97.

[205] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**, หน้า 7-8.

[206] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ธรรมคดี**, หน้า 297.

เกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยว่า การที่ *"ชาติไทย"* มี *"พระมหากษัตริย์"* ทำให้เป็นชาติที่ *"มีอำนาจเป็นที่นับถือและยำเกรงของชาติอื่น"*[207]

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**น่าจะทรงเป็นปัญญาชนพระองค์แรกที่ ทรงเน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะที่ทรงเป็น *"แบบอย่าง"* ในทางศีลธรรมของประชาชน** (ซึ่งปัญญาชนในยุคหลัง เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะนำมาสืบทอด) พระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาตอนหนึ่งว่า

> *ราชา มุขํ มนุสสานํ พระราชานั้นย่อมเปนประมุขของหมู่มนุษย์* ***ที่ประชาชนจะถือนิยมเปนแบบอย่าง*** *ถ้าทรงประพฤติในทางที่ผิดบาป ชนได้อย่างก็จะกำเริบ ประพฤติทุจริตด้วยไม่เกรงขาม หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงย่อมอยู่เย็นเปนสุขฉะนี้*[208]

ในความเชื่อตามจารีตเดิมดังที่ปรากฏในตำนานทางพุทธศาสนานั้น หากพระมหากษัตริย์ทรงประพฤติผิดหลักธรรม จะทำให้ *"ธรรมชาติ"* ทั้งหมดต้องผันผวนตามไปด้วย เช่น เกิดฝนแล้ง หรือน้ำท่วม หรืออุกกาบาตตก และความประพฤติของสมณชีพราหมณ์ข้าราชการตลอดจนอาณาประชาราษฎรก็จะผันผวนไปจากวิถีอันถูกต้องของ *"ธรรมชาติ"* หรือของ *"ธรรมะ"* เช่นเดียวกัน แต่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยว่า ความประพฤติของพระมหากษัตริย์เป็นแบบอย่างทางศีลธรรมของคนในรัฐ ส่วนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็มีแนวความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงถึงพร้อมด้วย *"ทศพิธราชธรรม"* และ *"จักรวรรดิวัตร"* ซึ่งเป็น *"ธรรมะ"* เฉพาะของพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีผู้ใดจะสามารถประพฤติปฏิบัติตามได้ ดังนั้น การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาว่า ประชาชน *"ถือนิยม"* ความประพฤติตามหลักธรรมะของพระมหากษัตริย์ *"เป็นแบบอย่าง"* จึงนับเป็นการสร้างความหมายใหม่แก่แนวความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่วางอยู่บนแนวคิดทางพุทธศาสนา และมีลักษณะของการอธิบายแบบเหตุผลนิยมและประจักษ์นิยม ซึ่งแตกต่างจากความเชื่อตามจารีตเดิม แม้จะเน้นว่าถ้าหากพระมหากษัตริย์ทรงประพฤติผิดธรรมะ ประชาชนก็จะประพฤติผิดธรรมะเช่นเดียวกันก็ตาม

---

[207] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**, หน้า 6.

[208] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์พระธรรมเทศนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 489-490. (เน้นโดยผู้วิจัย).

พระธรรมเทศนาที่มีความสำคัญที่สุดต่อการนิยามความหมาย *"พระมหากษัตริย์"* ก็คือ **พระมงคลวิเสสกถา** พระธรรมเทศนาหมวดนี้แพร่หลายมาก เพราะเป็นพระธรรมเทศนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2443 จนกระทั่งถึงปีที่เสด็จสรรคต ในปี พ.ศ. 2453 สมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงพิมพ์ **พระมงคลวิเสสกถา** นี้เพื่อแจกในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาให้พระองค์รับมหาสมณุตมาภิเษก และทรงกำหนดให้เป็นหนังสือเรียนหลักสูตรนักธรรมเอกในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา และหนังสือนี้ยังคงใช้เป็นแบบเรียนในการศึกษาพระปริยัติธรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

พระมงคลวิเสสกถา เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการทำให้มโนทัศน์เกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ในรัฐสมัยใหม่ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม กลายเป็น *"คติทางธรรม"* หรือเป็นความคิดทางพระพุทธศาสนา เพราะในพระธรรมเทศนาหมวดนี้ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ได้ทรงนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนามาตีความใหม่และยกตัวอย่างใหม่ ๆ เพื่อให้คนเข้าใจความหมายใหม่ของ *"พระมหากษัตริย์"* แห่ง *"ชาติไทย"*

แม้ว่าพระคุณสมบัติสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ประการแรก ที่ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงยกมาแสดง จะได้แก่ *"ปุพเพกตปญญตา"* ซึ่งหมายถึง *"พระราชกุศลสมภารบุญญาธิการบารมี...ที่ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อนเปนลำดับมาตั้งแต่ปุเรชาติ จนถึงภพปัจจุบันอันเปนส่วนอดีตล่วงไปแล้ว มาสโมสรเพิ่มพูนวิบากขันธ์อันมโหฬาร ให้ทรงบริบูรณ์ด้วย...พระชาติสมบัติ อิสริยสมบัติ โภคสมบัติ พระญาณสมบัติ"*[209] แต่พระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจอื่น ๆ ของ *"พระมหากษัตริย์"* ที่ทรงเน้นในพระธรรมเทศนาล้วนเป็นพระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจที่เกิดขึ้นในชาติปัจจุบัน และเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติกับหน้าที่ของผู้ปกครองรัฐสมัยใหม่ ที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทำให้เป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา แล้วทรงชี้ให้เห็นว่าพระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจเหล่านั้น เอื้อให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงสามารถปรับปรุงประเทศและทำให้คนทุกชั้นใน *"ชาติไทย"* มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น ซึ่งจะแสดงให้เห็นโดยสังเขป ดังนี้

---

[209] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พระมงคลวิเสสกถา** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2492. หน้า 8.

ประการแรก พระมหากษัตริย์ทรงมีความรู้เหนือกว่าผู้อื่น ทำให้ทรงเป็นที่พึ่งของคนทั้งปวงในรัฐ

> *สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชารอบรู้อรรถธรรมแลอเนกวิทยาทั้งในส่วนสกลสมัย ปรสมัย ดำรงเอกทัคคะสถานในราชศาสตร์ ไม่มีผู้เทียมถึง เป็นที่พึ่งอันใหญ่ของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทตลอดไปถึงอาณาประชาราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมา*[210]

ประการที่สอง ทรงเปี่ยมด้วยความเมตตา ซึ่งทำให้ทรงชุบเลี้ยงเจ้านายข้าราชการให้มีเกียรติยศ ทรัพย์สิน และบริวาร ทรงเลิกทาส ทรงทำนุบำรุงการศึกษา ซึ่งส่งผลให้ราษฎรเป็นราษฎรที่ดีและมีความรักในแผ่นดินเกิด กล่าวคือ

> *“เมตตาปุเรจาริกตา...ความเป็นผู้มีเมตตาเปนเบื้องหน้า ...สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า...ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ให้เจริญด้วยอิสริยศักดิ์ศฤงคารบริวาร ...ออกพระราชบัญญัติเพื่อเลิกทาส ด้วยพระราชประสงค์จะให้ข้าขอบขัณฑเสมาได้เปนไททั่วหน้า ทรงจัดตั้งทั้งบำรุงการศึกษาขึ้นในพระราชอาณาจักร เพื่อให้กุลบุตรได้ความรู้ความสามารถ จะได้เปนราษฎรที่ดี และมีความจงรักในชาติภูมิของตน*[211]

ประการที่สาม ทรงฉลาดในการดำเนินกุศโลบายต่าง ๆ ที่ทำให้ชาติมีเอกราช และมีความผาสุก

> *อุบายโกศล...ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับกิจนั้น ๆ มีวิภาคเปนสองประการ อายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเปนเครื่องเจริญ ๑ อบายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเปนเครื่องเสื่อม๑...*
>
> *สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณข้อนี้ มีพระปรีชาจัดราชกิจให้เปนไปสมแก่สมัย...การใด ๆ จะเปนไปเพื่อหิตานุหิตประโยชน์ ก็ทรงจัดขึ้นโดยสามารถ ดำรงความเปนเอกราชให้เกษมถาวรสืบมา ความผาสุกสวัสดีของอาณาจักรและพสกนิกร ย่อมอาศัยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองเปนที่ตั้ง*[212]

---

[210] เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

[211] เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

[212] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-51.

ประการที่สี่ ทรงมีความสามารถในการเพิ่มพระราชทรัพย์ การส่งเสริมทำนุบำรุงการประกอบอาชีพของราษฎร และการปฏิรูประบบภาษีอากร ในขณะเดียวกันพระคุณสมบัติในด้าน *"มัตตัญญูญา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ"* ก็ทำให้ทรงดำเนินการต่าง ๆ อย่าง *"พอดี"* แก่พระราชอาณาจักร ไม่มากหรือน้อยเกินไป รวมทั้งสามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้เหมาะแก่กาลสมัย และการเก็บภาษีให้ราชอาณาจักรมั่งคั่ง โดยที่ไม่ทำให้ราษฎรเดือดร้อน และไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งใด ๆ

> *สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทราบตวามพอดีแห่งพระราชอาณาจักร และทรงทำนุบำรุงสมแก่สมัย ทรงเพิ่มพูนพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดินให้ไพบูลย์ในทางบำรุงอบายเลี้ยงชีพของประชาชน และจัดระเบียบการเก็บราชพลีให้รอบคอบ ไม่พักต้องทำความบอบช้ำแก่ชนนิกร สิ่งใดควรเก็บ ควรขึ้น ควรเลิกถอน ควรลด ก็ทำตามควรอย่างไร รักษาประโยชน์ราษฎรให้เป็นไปกลมเกลียวกัน*[213]

แม้แต่ในด้านการทหาร สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ยังทรงเน้น**พระคุณสมบัติในด้าน *"กาลัญญูตา"* คือ *"ความเป็นผู้รู้จักกาล"* ที่ทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงทำนุบำรุงกองทัพให้พร้อมไว้เสมอ โดยที่การเตรียมพร้อมเช่นนี้ ทำให้ต้องพยายามหาทรัพย์มาใช้เพื่อทำให้กองทัพมีความแข็งแกร่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป**

> *แม้เป็นประเทศน้อย...เมื่อยังทรงความเป็นอิสระด้วยตน ก็ชอบแต่จะตระเตรียมรี้พลพาหนะ สั่งสมทรัพย์พัสดุ ศัตราวุธยุทธภัณฑ์และเสบียงอาหาร จัดการป้องกันรักษาและทำนุบำรุงให้สมบูรณ์ เพื่อจะได้เกิดทรัพย์เป็นเครื่องเพิ่มพูนกำลังยิ่งขึ้นไป จนสุดวิสัยที่อาจจะเป็น อันกิจเช่นนี้จำจะต้องทำให้พร้อมไว้ในเวลาสงบ ยังไม่มีศัตรูมารบกวน จะปล่อยไว้ให้ขาดตกบกพร่อง จะตระเตรียมเฉพาะในเมื่อยามต้องการ ไหนเลยจะทัน การละเลยให้ล่วงเวลาเป็นเหตุแห่งหายนะเมื่อภายหลัง*[214]

จะเห็นได้ว่า **สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนำ *"แนวคิด"* หรือ *"วาทกรรม"* ของพระพุทธศาสนา มานิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* แห่งรัฐ**

---

[213] เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

[214] เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทำให้คนทุกชั้นที่นับถือพุทธศาสนา สามารถรับรู้และเข้าใจอัตลักษณ์ของ *"พระมหากษัตริย์"* และความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ชาติไทย"* ได้โดยง่าย

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส **ทรงเน้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์และคน *"ชั้น"* ต่าง ๆ ในชาติ ในแง่ของการแบ่งหน้าที่กัน** หน้าที่ของ *"พระมหากษัตริย์"* ได้แก่ การปกครองและป้องกันแผ่นดินให้พ้นจากภัยอันตราย การทำนุบำรุงประเทศให้เจริญ การรักษาความยุติธรรม และการอุปถัมภ์พุทธศาสนา[215] เมื่อ *"พระมหากษัตริย์"* ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจโดยรอบคอบ ซื่อตรง สมกับความไว้วางใจของคนกลุ่มต่าง ๆ แล้ว คนทุกกลุ่มก็ตั้งอยู่ในความสวามิภักดิ์ ซื่อสัตย์ กตัญญูกตเวที ตั้งใจประกอบการงาน รับราชการเต็มความสามารถ เคารพเชื่อฟังพระบรมราชโองการ และเสียสละโดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน[216]

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพยายามทำให้ *"ราษฎร"* รับรู้อัตลักษณ์ของตนเองในฐานะผู้มีหน้าที่เสียภาษีอากร เพื่อที่พระมหากษัตริย์จะได้ทรงนำเงินมาใช้ในการปกครองและการป้องกันประเทศ[217] และพึ่งตนเองได้โดยไม่ทำตนเป็นภาระแก่ผู้อื่น เนื่องจากจะส่งผลให้ *"คนอื่นเป็นผู้เฉลี่ยผลของตนให้"* คนทุกชั้นต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ เพื่อจะได้ไม่ล้าหลังผู้อื่นในการประกอบการงาน และให้ความร่วมมือกับราชการ[218]

สำหรับ *"พระสงฆ์"* นั้น สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มิได้ทรงมีพระประสงค์จะให้เป็นผู้นำทางปัญญาของชาติ ถึงแม้ว่ามหามกุฏราชวิทยาลัยจะได้รับการตั้งขึ้น *"เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาวิทยาการซึ่งเปนของชาติภูมิและต่างประเทศแห่งกุลบุตร"*[219] แต่ในการสอนพระปริยัติธรรมนั้นมุ่งสอน *"พระวินัย"* เป็นส่วนใหญ่ แตกต่างจากในสมัยก่อนที่การศึกษาพระปริยัติธรรมใน

---

[215] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)", หน้า 110.

[216] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**, หน้า 9-13.

[217] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **วรรณพระสูตร**, หน้า 295-296.

[218] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 60. (โปรดดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส,"**ธรรมคดี** หน้า 295-300.)

[219] คณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย, **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย** จัดพิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปีมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ 1-5 ตุลาคม 2521. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521. หน้า 17.

เมืองไทยให้ความสำคัญทั้งแก่ *"พระสูตร"* และ *"พระวินัย"*[220] **เหตุผลสำคัญในการเน้นให้พระภิกษุสามเณรศึกษาพระวินัยเป็นหลัก น่าจะอยู่ที่การทำให้ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วกลายเป็นข้าราชการหรือราษฎรที่มีวินัยในอนาคต ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการปกครองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์** หรือหากผู้บวชเรียนดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตต่อไป ก็จะทำให้รัฐได้พระสงฆ์ที่มีความสามารถในการปกครอง ซึ่งจะทำให้วัดมีระเบียบ มีความสงบ และความสะอาดสวยงาม ที่แสดงให้เห็นถึงความศิวิไลซ์ของ *"ชาติไทย"*[221] นอกจากนี้การศึกษาพระวินัยยังช่วยปลูกฝัง *"กิริยามารยาทแบบไทย"* และช่วยให้พระสงฆ์มีความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเหมาะสม และสามารถสั่งสอนชาวบ้านให้ประพฤติปฏิบัติตนดีขึ้นตามมาตรฐานใหม่แห่งความศิวิไลซ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบที่เน้นพระวินัยเอาไว้อย่างตรงไปตรงมาว่า เพื่อจะให้พระภิกษุสามเณรได้ ***"มีความรู้อันเป็นทางแห่งความปฏิบัติตนและสั่งสอนชาวบ้านให้ดีขึ้น"***[222] ทั้งนี้ รวมถึงหลักสูตรนักธรรม ซึ่งมุ่งทำให้ความประพฤติของพระภิกษุและสามเณรดีขึ้นกว่าเดิม แม้เมื่อสึกจากเพศบรรพชิตแล้ว ก็จะเป็นผู้มีความประพฤติดี ไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่การปกครอง เพราะได้รับการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยมาแล้ว ซึ่งจะใช้เป็นเครื่องบังคับจิตใจได้พอสมควร[223]

การที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงให้ความสำคัญแก่พระวินัยของพระสงฆ์ นับเป็นการสืบทอดพระราชดำริของพระราชบิดา เป็นที่ทราบกันดีว่าธรรมยุติกนิกายที่วชิรญาณภิกขุทรงสถาปนาขึ้นนั้นให้ความสำคัญแก่พระวินัยอย่างมาก แต่เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงขาดความพร้อมในทางเศรษฐกิจและการเมืองที่จะทรงดำเนินนโยบายเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาพุทธศาสนาให้เน้นพระวินัย ทรงทำได้แต่เพียงการนำเอา *"พระวินัย"* ของพุทธศาสนา คือศีล 5 มาให้ความหมายใหม่ในลักษณะของ *"ศีลขั้นต่ำ"* เพื่อทำให้คนประพฤติตนอยู่ในระเบียบวินัยมากพอสมควร

---

[220] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 103.

[221] ห.จ.ช., ร.5 ศ. 3/33. อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 103.

[222] กรมการศาสนา, **สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เล่ม 1**, หน้า 222. อ้างใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 116.

[223] อุษา ชัยโชณิชย์, "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ.2432-2490" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526. หน้า 192-195.

เมื่อเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นแล้ว ชนชั้นนำมีความพร้อมที่จะเปลี่ยนระบบการศึกษาทั้งของสงฆ์และของคฤหัสถ์ โดยตระหนักว่าการศึกษาพระวินัยของพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างมากต่อการทำให้คนทั้งหลายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เปลี่ยนมาดำรงชีวิตอย่างมี *"วินัย"* หรือยอมรับระเบียบแบบแผนของสังคม รวมทั้งยอมปฏิบัติตนตามกฎหมายที่องค์อธิปัตย์ทรงตราขึ้น ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงทำหน้าที่ผู้นำในการตีความพระวินัยด้วยการทรงพระนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ รวมทั้งหนังสือ **นวโกวาท** ซึ่งเป็นตำราเรียนสำคัญของพระภิกษุที่บวชใหม่ พร้อมกันนั้นก็ทรงทำให้การตีความพระวินัยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ โดยอาศัยระบบการศึกษาของสงฆ์เป็นกลไกสำคัญด้วย

กล่าวได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทำให้ *"ความรักชาติ"* *"ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"* และการปฏิบัติตามกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ของสังคม กลายเป็น *"คติธรรม"* ที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็ทรงทำให้พุทธศาสนาสัมพันธ์เชื่อมโยงกับ *"ความเป็นไทย"* ในด้านต่าง ๆ อย่างแนบแน่น จนไม่สามารถจะแบ่งแยกออกจากกันได้ รวมทั้งทรงทำให้พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมให้คนไทยมีระเบียบวินัยเพื่อจะได้เป็น *"พลเมืองดีของชาติ"* ด้วย

"ความเป็นไทย" ด้านอื่น ๆ ที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพยายามปลูกฝังแก่คนทั่วประเทศ ได้แก่ **"ภาษาไทย" "อักษรไทย" และ "มารยาทไทย"** ในด้านภาษาไทยนั้นจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์หนังสือทางพุทธศาสนาด้วยภาษาไทยและอักษรไทย อันทำให้พุทธศาสนา *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ในมหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งแต่ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) เรียกว่านักเรียนตรี นักเรียนโท นักเรียนเอก (ในเวลาต่อมาพัฒนาเป็นหลักสูตรนักธรรม) นอกจากวิชาเลขวิธีและข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว นักเรียนจะต้องเรียนภาษาไทย พงศาวดาร ธรรมจริยา และมารยาท เช่นเดียวกับในโรงเรียนทั่วไป ขณะเดียวกันนักเรียนก็ได้รับการสอนเกี่ยวกับวิธีบริหารร่างกาย[224] เพื่อจะเป็นผู้มีร่างกายแข็งแรง เป็นประโยชน์ต่อการรับราชการทหารหรือการประกอบอาชีพที่จะช่วยให้ *"ชาติไทย"* มั่นคงต่อไป ในเวลาต่อมาทรงจัดตั้ง

[224] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 131.

"โรงเรียนหนังสือไทย มหามกุฏราชวิทยาลัย" สำหรับเด็กวัด ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก[225]

กระบวนการทำให้พุทธศาสนา *"เป็นไทย"* มากขึ้น ประสบความสำเร็จอย่างเด่นชัดจากพระกรณียกิจของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทำให้คนไทยเข้าใจคำสอนของพุทธศาสนาจาก *"วาทกรรม"* หรือ มโนทัศน์ *"ความเป็นไทย"* ที่ชนชั้นนำเน้น กระบวนการทำให้พุทธศาสนา *"เป็นไทย"* นี้ เริ่มขึ้นในรัชกาลที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แปลคัมภีร์พุทธศาสนาจำนวนหนึ่ง จากภาษาบาลี อักษรขอม เป็นภาษาไทยและอักษรไทย[226] ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้อักษรไทยในการพิมพ์คำสมาทานศีล และทำวัตรสวดมนตร์[227] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกำหนดให้ใช้ภาษาไทยและอักษรไทยในการเรียนและการสอบพระปริยัติธรรม โดยกำหนดให้ผู้ที่จะเข้าสอบประโยค 3 ต้องผ่านการสอบความรู้ภาษาไทยเสียก่อน เพื่อให้ผู้เข้าสอบมีความรู้อ่าน เขียน และใช้ภาษาไทยได้ดี[228] และการจัดการศึกษาของสงฆ์ในหัวเมืองก็เน้น *"การเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย"* ดังที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระมหาสมณวินิจฉัยไว้ดังนี้

> *การเรียนที่เรียกว่าเรียนปริยัติธรรมนั้น อันที่จริงก็เรียนภาษามคธเท่านั้น การเรียนชนิดนี้ยังไม่ต้องการในหัวเมือง ที่สอนที่เรียนกันอยู่ในบัดนี้ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร...**ขอให้คิดจัดการเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย** ตามหลักสูตรนักธรรมจัดไว้แล้วนั้น เช่นนี้จะได้ผลดีกว่า*[229]

การสอนภาษาไทยนั้น ไม่เพียงแต่จะตอบสนองต่อความต้องการของชนชั้นนำในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม พร้อมกับอาศัยการปลูกฝังให้คนยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ผ่านการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องเท่านั้น ยังตอบสนองต่อวิถีชีวิตของราษฎร

---

[225] เรื่องเดียวกัน, หน้า 131.

[226] สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

[227] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 106.

[228] เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115.

[229] ห.จ.ช., ร.6 ศ.10/12 รายงานการประชุมเจ้าคณะมณฑลจัดระเบียบการศาสนาหัวเมือง ประชุมวันที่ 22 กันยายน ร.ศ.131 (เน้นโดยผู้วิจัย)

ที่จำเป็นต้องอาศัยความรู้ทั้งอ่านและเขียนภาษาไทยในการดำรงชีวิตมากขึ้นด้วย ดังปรากฏว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น *"ความนิยมในการเรียนภาษามคธน้อยลง...ต้องการศึกษาความรู้ที่จะให้ผลเป็นเครื่องเลี้ยงชีพได้โดยประจักษ์ตา"*[230] ดังนั้นภาษาไทยจึงแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว **โดยที่บทบาทของพระมหสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการทำให้พุทธศาสนา "เป็นไทย" มากขึ้น มีส่วนอย่างมากในการทำให้คนมีโอกาสเรียนรู้การอ่าน การเขียน และการใช้ภาษาไทยสะดวกขึ้น**

การปลูกฝัง *"ความเป็นไทย"* โดยสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความสำคัญยิ่ง เพราะเกิดขึ้นในเวลาที่รัฐบาลมีศักยภาพในการจัดการศึกษาแผนใหม่แก่ประชาชนอย่างจำกัด สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพยายามทำให้การปลูกฝัง *"ความเป็นไทย"* ดำเนินไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ เพราะพระองค์ได้ทรงแต่งตั้งผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลต่าง ๆ 14 มณฑล กำหนดหลักสูตร การเรียน และการสอบ คล้ายคลึงกับที่ทรงจัดในมหามกุฏราชวิทยาลัย การสอบครั้งแรกซึ่งจัดขึ้นใน พ.ศ.2442 นอกจากวิชาภาษาไทยและอื่น ๆ แล้ว ผู้สอบชั้นสองและชั้นสามต้องสอบความรู้ *"ประวัติศาสตร์"* ที่ส่วนกลางต้องการปลูกฝัง กล่าวคือต้องสอบวิชา *"ความพงศาวดาร"* และวิชา *"พระราชพงศาวดารพิศดาร"* โดยใช้ภาษาไทยและอักขรวิธีของส่วนกลาง ทั้งในการเรียน การสอน และการสอบ[231] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงมีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้ *"ภาษาไทย"* กลายเป็น *"ภาษาแห่งชาติ"* เพราะได้รับการนำไปใช้อย่างกว้างขวางทั่วประเทศ

นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงมีบทบาทโดยตรงในการสร้างแบบแผนต่าง ๆ ของพุทธศาสนาให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ เช่น การสวดมนตร์ ขั้นตอนการให้ศีล การถวายสังฆทาน พิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่น พิธีมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชาฯลฯ รวมทั้งแบบแผนของฝ่ายสงฆ์ เช่น ระเบียบข้อปฏิบัติ สมณศักดิ์ พัดยศ นิตยภัต การแสดงความเคารพ การห่มจีวร ฯลฯ[232]

---

[230] คณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย, **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย**, หน้า 3 อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 114.

[231] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)," หน้า 134.

[232] พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, หน้า 71.

นับว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นปัญญาชนฝ่ายสงฆ์ ที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยาม รวมทั้งมโนทัศน์ *"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"* มีพลังมากขึ้น และแพร่หลายออกไปสู่พระสงฆ์และประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศกว้างขวาง ในขณะที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นปัญญาชนฝ่ายฆราวาสที่ทำหน้าที่ปลูกฝังมโนทัศน์เหล่านี้ให้แก่นักเรียนทั่วไป ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

จะเห็นได้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ แม้ว่าปัญญาชนทั้งสี่พระองค์จะมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางความคิดอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากมีสถานภาพ ประสบการณ์ และดำรงอยู่ในบริบทเฉพาะที่แตกต่างกัน แต่ความคิดหลักที่ได้รับการเน้นร่วมกันก็คือหัวใจของ "ความเป็นไทย" อันได้แก่ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ แม้ว่า *"คำ"* หรือ *"วาทกรรม"* ที่เลือกใช้ในการสร้างมโนทัศน์ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็ตาม

ความหมายของ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสถาปนาขึ้น เป็นที่รับรู้ในบรรดาคนชั้นสูงและคนชั้นกลางในเขตเมืองที่อ่านออกเขียนได้จำนวนไม่มากนัก เพราะหนังสือที่ปัญญาชนทั้งสามพระองค์ทรงพระนิพนธ์ เป็นหนังสือที่ทำขึ้นเพื่อแจกในแวดวงที่จำกัด ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยังไม่เกิดกลไกตลาดและสื่อมวลชนที่จะช่วยกระจายความคิดและความรู้จากการสร้างสรรค์ของปัญญาชนออกไปสู่สังคม ถึงแม้ว่าในเวลานั้นจะมีปัญญาชนที่มีบทบาทโดดเด่น ในการนำเอามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปปรับให้เหมาะแก่ผู้รับ แล้วปลูกฝังแก่สังคมในวงที่กว้างขึ้น คือ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อ ๆ ไป) แต่การศึกษาของคฤหัสถ์และพระสงฆ์สามเณรในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยังขยายตัวไม่มากนัก และยังไม่สามารถถ่ายทอดมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีประสิทธิภาพ

ในขณะที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีข้อจำกัดในการเผยแพร่ความหมายของ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ออกไปสู่คนวงกว้างในสังคม หนังสือพิมพ์กลับทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรง และเสนอความคิดเรียกร้องระบอบการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญเข้มข้นขึ้น โดยที่คนทุกระดับในสังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จากการขยายตัวของระบบทุนนิยม ทำให้มีวิถีชีวิตและประสบการณ์ใหม่ ๆ จนวัฒนธรรมทางความคิดเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

จากเดิม เช่น คนบางกลุ่มปฏิเสธ *"หลักชาติวุฒิ"* ที่เป็นรากฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ข้าราชการและราษฎรจำนวนไม่น้อยเริ่มสำนึกในศักยภาพของตนเองมากขึ้น และต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ หรืออย่างน้อยก็มีส่วนในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาของบ้านเมือง หรือเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชาติ และคนอีกไม่น้อยที่มองเห็นความสำคัญของการปกครองภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญและเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ฯลฯ[233] ดังนั้น *"การปฏิวัติ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475"* จึงเกิดขึ้น โดยได้รับการต่อต้านจากกองทหารที่เรียกตนเองว่า *"คณะกู้บ้านกู้เมือง"* หรือที่รู้จักกันในสมัยหลังว่า *"กบฏบวรเดช"* ใน พ.ศ.2476 จำนวนไม่มากนัก ส่วนประชาชนทั่วไปจำนวนหนึ่งให้การสนับสนุนระบอบการปกครองใหม่ และประชาชนส่วนใหญ่ยอมรับระบอบการปกครองใหม่โดยดุษณี

จนกระทั่งภายหลังจากที่ *"คณะราษฎร"* สูญเสียอำนาจไปแล้ว คือในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา มโนทัศน์ *"ชาติไทย"/ "เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นมาโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงได้รับการเลือกสรรมาเน้นอย่างจริงจังโดยปัญญาชนสำคัญในช่วงดังกล่าว คือ หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งทำให้มโนทัศน์จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีพลังสูงขึ้นมาก จนกลายเป็นวิธีคิดในการมองสังคมและวัฒนธรรมไทยของคนไทยสืบมา แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วก็ตาม

---

[233] โปรดดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และฝ่ายสิ่งพิมพ์โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535.

บทที่ 6

การสถาปนาความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ในขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญในการนำความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* อันเป็นที่มาของ *“วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย”* ไปปลูกฝังให้แก่พระภิกษุสามเณรซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดวิธีคิดดังกล่าวไปยังชาวบ้านอีกต่อหนึ่งนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) ตั้งแต่เมื่อมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์เป็นต้นมา มีบทบาทอย่างสำคัญในการสถาปนาความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ให้แก่นักเรียนทั่วประเทศ โดยผ่านการบริหารการศึกษาแผนใหม่และการแต่งตำราเรียนที่ใช้ในโรงเรียน

ก่อนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะเข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการ (ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ) ได้เดินทางไปเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูเบอโรโรต ใกล้กรุงลอนดอน จนจบการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรใน พ.ศ.2441 เมื่อรับราชการแล้วได้เดินทางไปดูงานด้านการศึกษาในประเทศอินเดียและญี่ปุ่นด้วย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นข้าราชการที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ได้เป็นปลัดกรมแบบเรียนเมื่อมีอายุได้เพียง 27 ปี เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิตเมื่ออายุ 30 ปี รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการเมื่ออายุ 38 ปี และได้ทำงานใกล้ชิดกับเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ[227] ก่อนที่จะได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงดังกล่าวแทนเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ใน พ.ศ.2459 ขณะที่มีอายุได้ 40 ปี[228]

---

[227] เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เมื่อยังเป็นพระยาวิสุทธิ์สุริยศักดิ์ ได้ทำหน้าที่ถวายการดูแลสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร ขณะที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้มีบทบาทในการปรับปรุงการศึกษาของไทยเพื่อสร้างคนเข้าสู่ระบบราชการและการทำให้คนทั้งหลายเป็น *“พลเมืองดี”* แต่ใน พ.ศ. 2459 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้ลาออกจากราชการเนื่องจากมีปัญหาด้านสุขภาพ

[228] ศิริ พุทธมาศ *“แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)”* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. หน้า 12.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักการศึกษาผู้มีความสามารถ และเป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองและการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในปลายรัชกาลที่ 6 มีชื่อเสียงว่าเป็น *"ผู้ไม่รู้จักความลำบากและความเหน็ดเหนื่อยในน่าที่ ที่ต้องกระทำสำหรับกระทรวงธรรมการ"*[229] เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นกรรมการองคมนตรีสภา ได้เคยแสดงความคิดเห็นว่า ประเทศสยามควรมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อไป ไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบอื่น โดยเห็นว่าการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สามารถสร้างความเจริญแก่ชาติได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เปลี่ยนความคิดไปจากเดิมไม่น้อย เมื่อปรากฏว่าพระมหากษัตริย์และเจ้านายซึ่งมีอำนาจสูงสุดในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้ตัดสินใจนำงบประมาณไปใช้ในเรื่องอื่น ๆ มากกว่าเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งทำให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีงบประมาณไม่เพียงพอที่จะพัฒนาการศึกษา ตามแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมและจำเป็นแก่ประเทศสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง *"เจ้า"* กลับมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ แทนขุนนาง และมีการเตรียมการเพื่อจะให้พระองค์เจ้าธานีนิวัติ (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ดตั้งแต่ พ.ศ.2451 ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็ทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีรู้สึกผิดหวังจนต้องกราบบังคมทูลฯ ลาออกจากราชการ[230]

หลังจากลาออกจากราชการแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังคงเขียนหนังสือ เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของประเทศและเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาเหล่านั้นอยู่เสมอ ดังนั้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงได้รับเลือกจากคณะราษฎรให้ดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก ต่อมาจึงได้ลาออกจากตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรเพื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในระบอบใหม่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีส่วนร่วมอยู่ในกลุ่มของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ.2476 เมื่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดาทำการต่อต้านเค้าโครงเศรษฐกิจที่เสนอโดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรมนั้น ปรากฏว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้วางตัวเป็นกลาง และเมื่อมีการลงมติเกี่ยวกับเค้าโครงเศรษฐกิจดังกล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นรัฐมนตรีคนหนึ่งที่ได้งดออกเสียง[231]

---

[229] **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์, 2470. หน้า 106.

[230] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"*. หน้า 70-75.

[231] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535. หน้า 311.

เป็นการยากที่จะวิเคราะห์ทัศนะทางการเมืองที่แท้จริงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 อย่างละเอียดชัดเจน เนื่องจากผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในช่วงหลังปี พ.ศ.2475 นี้ ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของ *"โคลงกลอน"* ซึ่งมิได้อภิปรายเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่เสนอออกมาอย่างละเอียดชัดเจน *"โคลงกลอน"* เหล่านี้เพียงแต่สะท้อนให้เห็นว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ อยู่บ้างเท่านั้น เช่น ใน พ.ศ.2477 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ได้เขียนถึงลัทธิคอมมิวนิสต์ไว้ดังนี้

Communism เป็นการนำ รุดหน้า บ้าบิ่นใหญ่
จะลุโลก ศรีอาริย์ ในทันใด ใช้วิธี ปฏิวัติ ตัดระบม
รวมทุน รวมแรง รวมงาน รวมสถาน ที่จัด รัฐสะสม
ถือเกณฑ์รวบ ร่วมโลก โภคอุดม เลิกนิยม ชนชั้น วรรณเขาเรา[232]

หรือในกรณีของ *"Corporate State"* เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เขียนไว้แต่เพียงว่า

Corporate State ผู้สำเร็จก็วิเศษประเสริฐศรี
ฟังโดยศัพท์รับว่าสามัคคี เป็นคุณงามความดีที่พอเพียง
แม้ผู้ปกครองลงคลองกับ ผู้ได้รับปกครองเป็นของเที่ยง
ว่าหันหน้าเข้าหากันมิ่งขวัญเวียง หวังเผดียงส่วนรวมร่วมกันไป
อันว่าคอโปเรสเตทนี้ แม้ดิมอคราซีก็มีได้
รัฐบาลก้าวหน้าพาครรไล ตามแผนผังตั้งไว้ให้ชอบที[233]

ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 มีเพียงบางเรื่องเท่านั้นที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแสดงทัศนะไว้ชัดเจน เช่น กล่าวว่า ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบการปกครองที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน เพราะว่าพระมหากษัตริย์ในระบอบดังกล่าวอาจทำให้ชาติและบ้านเมืองเจริญหรือเสื่อมก็ได้ *"จะเอาแน่หาได้ไม่ ...เรียกกันว่า ผีเลือก... มิใช่ คนเลือก"*[234] ส่วนระบอบรัฐธรรมนูญเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าเป็นระบอบการปกครองที่คนส่วนใหญ่ได้มีส่วนร่วมใน

---

[232] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน **บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี. มปท. 2486. หน้า 191-192.

[233] เรื่องเดียวกัน, หน้า 191-192.

[234] เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

การปกครอง เพื่อประโยชน์ของราษฎรเอง แต่ระบอบนี้ก็อาจจะมีปัญหาอันเนื่องมาจากการมีพรรคการเมือง ซึ่งมักจะคำนึงถึงผลประโยชน์ของพรรคมากกว่าผลประโยชน์ของบ้านเมือง[235]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความสนใจปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความยากจนของชาวนาอย่างต่อเนื่อง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพยายามพัฒนาการศึกษาในด้านกสิกรรมเพื่อช่วยให้ชาวนามีความรู้เกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อจะสามารถทำการผลิตในที่นาอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาดีขึ้น หลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังคงให้ความสำคัญแก่การแก้ปัญหาความยากจนของชาวนา เช่น แสดงความเห็นว่า ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของประเทศที่สร้างรายได้ให้แก่ประเทศมากมาย แต่ชาวนาไม่มีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย เพราะขาดการศึกษา และชอบทำบุญ อีกทั้งไม่หาทางแก้ปัญหาของตนเอง เพราะชาวนามองว่าปัญหาของตนเป็นผลมาจากกรรมเก่า ดังนั้น รัฐบาลจึงควรขยายการศึกษาให้ชาวนามีความรู้มากขึ้น[236] ทัศนะเช่นนี้ แม้ว่าจะเกิดขึ้นด้วยความหวังดีต่อชาวนา แต่ก็สะท้อนมุมมองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต่อชาวนา ว่าชาวนาเป็นผู้ขาดความรู้และต้องพึ่งพารัฐในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเป็นมุมมองเดียวกับชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตลอดจนคณะราษฎรด้วย

วิธีคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการจัดการศึกษาภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ก็มิได้เปลี่ยนแปลงไป ยังคงเน้นว่า *"จะต้องฝึกฝนทางกาย จรรยา และใจ รวมกันไป...บำรุงการศึกษาทางวิชาชีพ...บำรุงพลศึกษาให้เป็นการศึกษาเพื่อวินัยด้วย"*[237] ดังนั้น ความคิดที่จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ จึงจำกัดอยู่แต่เพียงการกำหนดนโยบายที่จะทำให้ *"พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตย"*[238] ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วก็มิได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่แล้วเป็นแต่เพียงการจัดทำคำอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของรัฐธรรมนูญเพื่อแจกจ่ายให้แก่ครู ข้าราชการทั่วไป และประชาชน และการยกย่องสรรเสริญระบอบการปกครองใหม่ไว้ในแบบเรียนในแง่ที่เป็นการปกครองที่ราษฎรมีส่วนร่วมโดยผ่านการเลือกตั้งผู้ปกครอง มิได้มีการ

---

[235] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)*, หน้า 103.

[236] เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

[237] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "สำเนาปาฐกถาเรื่องหลักการจัดการศึกษาวิธีใหม่" อ้างใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบรอบ 72 ปี ของกระทรวงศึกษาธิการ 1 เมษายน 2507 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507. หน้า 336.

[238] เรื่องเดียวกัน.

เปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาและตำราเรียนไปในทางที่มุ่งจะทำให้นักเรียนมีเสรีภาพทางความคิด หรือทำให้นักเรียนได้เรียนรู้ที่จะใช้ความรู้จากโรงเรียนเป็นฐานในการพัฒนาวิธีคิดหรือการจินตนาการด้วยตนเองแต่อย่างใด

เมื่อพิจารณา *"แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475"* ซึ่งร่างขึ้นภายใต้อิทธิพลทางความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในขณะที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เกี่ยวกับการบริหารและการวางแผนการศึกษา เช่น ประธานกรรมการการศึกษา (8 กรกฎาคม 2475-28 ส.ค.2475) ประธานสภาศึกษา (29 สิงหาคม 2475- ธันวาคม 2475) และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ (ธันวาคม 2475-ธันวาคม 2476) จะเห็นได้ว่า แนวความคิดในการจัดการศึกษาในระบอบใหม่ มีความสืบเนื่องอย่างสูงกับแนวความคิดที่ใช้อยู่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ เน้นให้คนได้รับการศึกษาตาม *"อัตตภาพ"* เพื่อประกอบอาชีพและทำหน้าที่ต่อชาติบ้านเมืองตามระดับการศึกษาที่ได้รับ สิ่งที่เพิ่มเข้ามามีแต่เพียงเรื่อง *"สิทธิพลเมือง"* ซึ่งราษฎรได้มาพร้อมกับ *"หน้าที่พลเมือง"* โดยที่หลักสูตรและแบบเรียนในเวลานั้นแสดงให้เห็นว่า **เรื่อง *"สิทธิพลเมือง"* นั้น เน้นไปที่สิทธิในการเลือกตั้งผู้ปกครองเป็นสำคัญ ในขณะที่มีการเน้น *"หน้าที่พลเมือง"* ตาม *"ชั้น"* ของพลเมืองเป็นอย่างมาก เพียงแต่ไม่ใช่การแบ่งชั้นตามหลักชาติวุฒิดังในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เป็นการแบ่งชั้นตามระดับการศึกษาที่ได้รับ** ดังความต่อไปนี้

> *ให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัตตภาพของตน ๆ คือสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อทุกคนได้ประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพซึ่งคนเกิดมาสำหรับทำ...*
>
> *รัฐย่อมทรงไว้ซึ่งสิทธิในการศึกษาแก่พลเมือง รัฐจึงทรงไว้ซึ่งอำนาจควบคุมการอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนราษฎร์...*
>
> *ผู้ใดจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ท่านว่ามีความรู้ควรแก่อัตตภาพของพลเมืองแห่งสยาม คือเป็นพลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพได้ เป็นผู้รู้จักสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง และทั้งจะได้ทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองในทางอาชีพ ซึ่งตนเกิดมาสำหรับกระทำ*
>
> *กุลบุตรกุลธิดาผู้ได้ศึกษาจบชั้นวิสามัญแห่งมัธยมต้นแล้ว ท่านว่ามีคุณวุฒิเหมาะสมแก่อัตภาพของพลเมืองชั้นกลาง...*

กุลบุตรกุลธิดาผู้ได้ศึกษาจบอุดมศึกษา หรือชั้นมหาวิทยาลัยแล้ว... เหมาะแก่หน้าที่รับผิดชอบชั้นสูงต่อไป[239]

แบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนขึ้นเพื่อใช้ในระบอบใหม่ ยังคงเสนอ *"ความรู้"* เกี่ยวกับการปกครองในอดีตภายใต้มโนทัศน์ *"พ่อปกครองลูก"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้น ดังที่ระบุว่า การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น เป็นการ *"ปกครองอย่างพ่อบ้านปกครองชาวเมือง"* **อีกทั้งยังเสนอมโนทัศน์เกี่ยวกับระบอบการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญ ว่าเกิดจากการที่พระมหากษัตริย์พระราชทานรัฐธรรมนูญและพระราชทานสิทธิให้ราษฎรได้ปกครองตนเอง** ดังความใน **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 5 ที่ได้รับการตีพิมพ์ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่นาน ดังต่อไปนี้

ประเทศสยามของเรานี้ แต่ก่อนเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ พระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด เราจึงเรียกท่านว่าพระเจ้าแผ่นดิน หมายความว่าแผ่นดินเป็นของท่าน ท่านให้เราอาศัยอยู่ เราก็ได้อยู่ ประเทศสยามเป็นของท่าน เราเป็นข้าท่าน เราก็อยู่กับท่าน

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความจริงบ้านเมืองก็เหมือนของเรา เพราะพระมหากษัตริย์ของเราท่านปกครองอย่างพ่อบ้านปกครองชาวเมือง *แต่ประเพณีมีอยู่ว่า ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ท่านเป็นเจ้าชีวิต คือ บ้านเมืองเป็นของท่าน เราเป็นข้าท่าน แม้ชีวิตก็เป็นของท่านด้วย ในสมัยเช่นนั้น เราจึงจะอ้างตัวว่าเป็นเจ้าของประเทศไม่ถนัด*

แต่ในสมัยรัฐธรรมนูญเช่นเดี๋ยวนี้ ชาวสยามทุกคนเป็นเจ้าของประเทศสยาม พระมหากษัตริย์ก็เป็นชาวสยาม ท่านเป็นประมุขของเราทั้งหลาย ***ท่านพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่เรา คือท่านพระราชทานสิทธิให้เราปกครองประเทศของเราเอง*** *เราจึงเลือกผู้แทนของเรา เรียกว่า ผู้แทนราษฎร*[240]

จะเห็นได้ว่าแบบเรียนที่เขียนโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มิได้กล่าวว่าระบอบรัฐธรรมนูญเป็นผลมาจากการการที่คณะราษฎรดำเนินการยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์ กลับแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ในการ *"พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่เรา"* ทั้งนี้ เป็นผลที่เกิดจากสถานะของคณะราษฎรเอง นั่นคือ การที่คณะราษฎรขาดฐานอำนาจที่แข็งแกร่ง มีความขัดแย้งภายในสูง ขาด

---

[239] กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ**, หน้า 313-315.

[240] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 5 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479. หน้า 189-191. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เอกภาพทางอุดมการณ์ และต้องใช้ระบบราชการเดิมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นเครื่องมือในการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งหมดนี้บีบบังคับให้คณะราษฎรจำเป็นต้องดำเนินนโยบายประนีประนอมกับทุกฝ่าย รวมทั้งยอมให้ข้าราชการเก่าในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและเขียนแบบเรียนอีกด้วย จะเห็นได้ในเวลาต่อมาว่ามโนทัศน์เรื่อง *"พระมหากษัตริย์พระราชทานรัฐธรรมนูญ"* จะได้รับการเน้นในสื่ออื่น ๆ และโดยปัญญาชนฝ่ายจารีตนิยมอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง และได้รับการบรรจุไว้ในตำราเรียนของนักเรียนตลอดมาตราบจนถึงปัจจุบัน

ความผันผวนทางการเมือง ที่เกิดขึ้นในช่วงสองปีแรกภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีบทบาทด้านการศึกษาในระบอบใหม่ได้ไม่นาน ในบั้นปลายของชีวิต เมื่อก้าวพ้นจากวงจรของอำนาจแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ใช้เวลาไปในการแต่งบทประพันธ์ ที่ใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาในการแสดงอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความผันผวนของชีวิต รวมทั้งการยอมรับในความไม่แน่นอนในชีวิตด้วย เช่น บทประพันธ์เรื่อง *"ละครโรงใหญ่"*, *"แม้เมฆดำยังแลขอบน้ำเงิน"*, *"เตรียมชรา"* และ *"คลื่นแห่งสังสารวัฏฏ"*[241] เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมิได้มีความรู้เฉพาะในเรื่องทางโลกเท่านั้น แต่ยังมีความรู้ในเรื่องทางธรรมมาก **ความรู้ในทางธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นไปในแนวทางที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวิรญาณวโรรสได้ทรงสถาปนาเอาไว้** เพราะเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เข้าพิธีอุปสมบทเมื่อมีอายุ 32 ปี ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิรญาณวโรรสทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ในระหว่างที่บวชอยู่นั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้รับพระราชทานรางวัลจากพระอุปัชฌาย์ เนื่องจากสามารถสอบ *"พุทธานุพุทธประวัติ"* และสอบการแต่งปัญหาธรรมได้ที่ 1 และหลังจากลาสิกขาบทแล้วก็ได้รับพระราชทานหนังสือสำคัญเพื่อแสดงว่าสอบไล่ได้ *"ชั้นเอกพิเศษ"*[242]

บทบาทสำคัญของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการสถาปนามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งจะกลายมาเป็นวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยนั้น เกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ทุ่มเททำงานในด้านการศึกษาอย่างเต็มที่ ทั้งในฐานะผู้บริหารการศึกษาและผู้เขียนแบบเรียน เพื่อจะสร้าง *"พลเมืองดี"* ให้แก่รัฐ

---

[241] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา),"* หน้า 102.

[242] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์[243] แม้เมื่อลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการใน พ.ศ.2468 แบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน ก็ยังคงทำหน้าที่ปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ต่อไป

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีแนวความคิดหลายประการที่แตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีให้ความสำคัญแก่การพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าพระมหากษัตริย์และเจ้านายทั้งสี่พระองค์ และเห็นว่าการจัดการศึกษาตามแบบญี่ปุ่นเป็นสิ่งที่ยังเป็นไปไม่ได้สำหรับเมืองไทย เพราะรากฐานทางการศึกษาของญี่ปุ่นแต่เดิมนั้นดีกว่าของไทยเป็นอันมาก ในขณะที่คนชั้นนำไทยส่วนใหญ่ในเวลานั้นต้องการจะให้ไทยจัดการศึกษาตามแบบญี่ปุ่น จนกระทั่ง *"แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2445"* ที่ได้รับการร่างขึ้นโดยเลียนแบบการศึกษาของญี่ปุ่นแทบทุกอย่าง ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีลงความเห็นว่าไทยร่างแผนการศึกษาชาติโดยการ *"ชุบมือเปิบจากแผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแผนรวมที่ใหม่ที่สุดในเวลานั้น"* [244]นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2467 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังแสดงความเห็นว่า ไม่ควรมีกิจการเสือป่าและกิจการลูกเสือในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน อันทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระแวงว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเข้าข้างฝ่ายหนังสือพิมพ์ ที่กำลังวิพากษ์วิจารณ์พระองค์ในเรื่องเสือป่า[245] เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่เป็นผู้รับผิดชอบงานด้านการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาตั้งแต่ก่อนจะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ **เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีส่วนอย่างสำคัญในการปลูกฝังความรักชาติและวิธีคิดที่ว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เนื่องจากมี *"ความเป็นไทย"*** ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ปัญญาชนหลายพระองค์ทรงสร้างขึ้นมา ทั้งนี้ โดยได้รับความร่วมมือจาก

---

[243] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องการรัดการศึกษาเพื่อสร้างชนชั้นกลางกับกสิกรที่มีความรู้แผนใหม่ เพื่อจะเป็นกำลังในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจแก่ประเทศด้วย แต่ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากงบประมาณไม่เอื้ออำนวย

[244] โปรดดูรายละเอียดใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 217-319. และ ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 10-12.

[245] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 6 มีมาถึงพระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (รื่น ศยามานนท์) ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2467 ใน **สี่ศาสตราจารย์** หนังสือที่ระลึกในงานสี่ศาสตราจารย์ กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. หน้า 52-54.

สมุหเทศาภิบาลในมณฑลต่าง ๆ เป็นอย่างดี เพราะหลายมณฑล เช่น ปัตตานี ร้อยเอ็ด พายัพ พิษณุโลก พังงา นครศรีธรรมราช ต่างก็มีความต้องการที่จะให้รัฐบาลเร่งประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา เพื่อทำให้ราษฎรมีความรู้ใหม่ ๆ ทันต่อความเจริญของบ้านเมือง มีความเข้าใจในเจตนารมณ์ของการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ยอมรับอำนาจรัฐซึ่งข้าราชการเป็นตัวแทน และทำตนเป็น *"พลเมืองดี"* คือมีความจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* และ *"หัวใจของความเป็นไทย"* อันได้แก่ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา[246]

ในขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำเอาความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* มาทำให้เป็นมโนทัศน์ทางพุทธศาสนา เพื่อหล่อหลอมจิตใจและวิธีคิดของพระภิกษุสามเณร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมจิตใจและวิธีคิดของราษฎรทั่วไปผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการ เพื่อ *"เตรียมทวยราษฎร์ให้ตรงกับความต้องการของชาติ"*[247] นอกจากจะเป็นผู้บริหารระบบการศึกษาของชาติแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังเขียนตำราเรียนและหนังสืออื่น ๆ อีกมาก ตำราเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน ยังคงใช้ในระบบการศึกษาของไทยสืบมาอีกหลายปี แม้ว่าจะเกิดการปฏิวัติใน พ.ศ.2475 แล้วก็ตาม เช่น **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 2 ได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่ 14 ใน พ.ศ.2482 และ **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 4 ได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่ 11 ใน พ.ศ.2497 และจนกระทั่งถึง พ.ศ.2520 สำนักพิมพ์แห่งหนึ่งก็ยังตีพิมพ์หนังสือ **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 4 ออกมาจำหน่าย เป็นต้น

ในบรรดาหนังสือที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน ตำราเรียนน่าจะมีอิทธิพลสูงสุดเนื่องจากได้รับการอ่านโดยคนจำนวนมากที่สุด และต้องอ่านต่อเนื่องหลายปี เนื่องจากนักเรียนทุกชั้นจะต้องเรียนวิชา "ธรรมจริยา" จนกล่าวได้ว่า *"ธรรมจริยา"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปลูกฝัง เป็นส่วนสำคัญในโลกทัศน์ของชาวสยามที่ได้ผ่านเข้าสู่ระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ ยิ่งเรียนสูงมาก ก็ยิ่งได้รับการหล่อหลอมให้มีโลกทัศน์ดังกล่าวลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ด้วยการเขียนแบบเรียน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เลียนแบบวิธีการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และการสร้าง *"ความรักชาติ"* ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือ **การสร้างความรักใน *"คณะ"* ที่ตนใกล้ชิดเสียก่อน แล้วเรียนรู้ที่จะขยายความรักใน *"คณะ"***

---

[246] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475". หน้า 247-248.

[247] **พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่6 กับเรื่องประกอบ** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 17 มีนาคม 2507. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.

เล็ก ๆ ของตน ไปสู่ *"คณะ"* ที่ใหญ่และสำคัญที่สุด คือ *"ชาติไทย"* ทั้งนี้โดยสร้างโครงเรื่องให้เข้าใจได้ง่ายสำหรับนักเรียน เช่น ตั้งชื่อเรื่องว่า *"เด็กชายรักพวกพ้อง"* แล้วอธิบายความหมายของ *"รักพวกพ้อง"* ว่าหมายถึงความรักในพวกเดียวกัน อันรวมไปถึงความรักชาติและบ้านเมืองอย่างปราศจากเงื่อนไข (คือไม่ต้องคำนึงถึงเลยว่า พวกเดียวกันเป็นฝ่ายถูกหรือฝ่ายผิด) ดังความในแบบเรียนว่า

> *เด็กชายรักพวกพ้องคนนี้ เมื่อเวลาอยู่โรงเรียนมีเพื่อนนักเรียนรักทุกคน เพราะถ้าใครเขาว่าก็คอยเถียงแทนอยู่ ถึงบิดามารดาและญาติพี่น้องก็รักมากเหมือนกัน...เด็กดีไม่ยอมให้ใครลบหลู่บิดามารดา ญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูงได้ เมื่อโตขึ้น เด็กชายรักพวกพ้อง คงจะเป็นคนรักชาติและรักบ้านเมืองมาก*[248]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพยายามทำให้นักเรียนตระหนักด้วยว่า แม้ความหมายของ *"ความรักชาติ"* จะเป็นสิ่งที่นักเรียนยังไม่เข้าใจ แต่ทุกคนก็ *"รักชาติ"* และยังเน้นด้วยว่าความรักต่อ *"ชาติไทย"* นั้น จะต้องมีมากกว่าความรักใน *"คณะ"* อื่น ๆ และความรักต่อพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องมากกว่าความรักในญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง *"ซึ่งเป็นแต่เพียงคนเล็กน้อย"* ดังความใน **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 2 ดังนี้

> *...คำว่ารักพวกพ้องหรือรักชาติรักบ้านเมืองนี้ แปลว่าอะไร บางทีเด็กบางคนจะยังไม่เข้าใจ แต่เด็กทุกคนย่อมรู้สึกรักพวกพ้อง รักชาติ และรักบ้านเมืองอยู่ในใจทั้งสิ้น... เมื่อเป็นเด็ก ๆ เราก็รักบ้านของเรา เมื่อโตขึ้นก็ต้องรู้สึกว่าต้องรักบ้านเมืองมากกว่ารักบ้าน* ***ความรักบ้านเมืองนี้ ก็อย่างเดียวกับความรักบ้านเหมือนกัน แปลกแต่ใหญ่โตกว้างขวางออกไปเท่านั้น***
>
> *นอกจากบ้านเรือนและโรงเรียนซึ่งเป็นที่เล็กน้อยนี้ ยังมีที่ใหญ่ ๆ ซึ่งเรารักมากกว่าบ้านเรือนและโรงเรียนอีก คือบ้านที่เราเรียกว่า* ***"เมืองไทย"*** *หรือ "ประเทศสยาม" จงจำไว้ว่า* ***"เมืองไทย"*** *อย่าลืม เพราะเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเรา เราต้องรักให้มาก ๆ ...****นอกจากญาติพี่น้องและเพื่อน ซึ่งเป็นแต่เพียงคนเล็กน้อย ยังมีผู้อื่นที่เราต้องรักมากขึ้นไปอีก คือพระเจ้าแผ่นดินของเรา และคนไทยเราด้วยกัน หรือเรียกว่าชาติของเรา เพราะเราเกิดมาเป็นไทยด้วยกัน เป็นพวกเดียวกัน เป็นชาติเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน****...*

---

[248] พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงอนุกิจวิธูร, **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 2 พิมพ์ครั้งที่ 14 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2482. หน้า 95-96.

อย่าลืมว่าเราเป็นคนรักชาติของเรา และรักพระเจ้าแผ่นดินของเรา มากกว่ารักตัวเราเอง[249]

การให้เหตุผลเกี่ยวกับความรักต่อพระเจ้าแผ่นดิน เน้นไปที่เรื่อง *"บุญคุณ"* ซึ่งนักเรียนจะต้องเรียนรู้ที่จะเข้าใจใน ***"บุญคุณ"*** ของบิดามารดาและครูอาจารย์เสียก่อน ในอนาคตจะได้สามารถเข้าใจเกี่ยวกับ *"บุญคุณยิ่งใหญ่"* หรือ *"บุญคุณอันประเสริฐ"* ของ *"พระเจ้าอยู่หัว"* ได้ง่ายขึ้น

> *...เมื่อเด็ก ๆ โตขึ้น มีความรู้มากขึ้น ก็ได้ทราบว่า ผู้มีบุญคุณยิ่งใหญ่ของเรานั้น นอกจากบิดามานดาครูอาจารย์ ยังมีอยู่อีกผู้หนึ่ง คือพระเจ้าอยู่หัวของเรา ในที่นี้เพียงให้ทราบว่า ท่านบำรุงศาสนาของเรา และเป็นผู้บำรุงคนไทยหมดด้วยกัน ให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรนับถือท่านเป็นผู้มีบุญคุณอันประเสริฐ*[250]

"ความสำนึกในบุญคุณของพระเจ้าแผ่นดิน" มีความหมายรวมไปถึงความซื่อสัตย์กตัญญูต่อผู้ปกครอง หรือ *"เจ้าบ้านผ่านเมือง "* ในระดับต่าง ๆ และการทำตัวเป็น *"พลเมืองดี"* ด้วย กล่าวคือ

> *"ความซื่อสัตย์กตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนเจ้าบ้านผ่านเมือง อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้รับอำนาจปกครองต่อ ๆ กันลงมา และประพฤติตนให้เป็นไปตามกฎหมายและธรรมเนียมของบ้านเมือง...ช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยต่าง ๆ ...ประพฤติตนเป็นพลเมืองดี แล้วชักชวนให้ผู้อื่นประพฤติเช่นนั้นด้วย"*[251]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทำให้นักเรียนรับรู้ว่า ผู้ปกครองมีความสำคัญสูงสุดต่อ *"ชาติไทย"* และต่อชีวิตของราษฎร เพราะการปกครองเป็นเรื่องของการรักษาระเบียบและความยุติธรรม และผู้ปกครองยังเป็นผู้นำในการทำมาหากินและเป็นผู้นำในการทำสงคราม ซึ่งช่วยให้ราษฎรไม่ต้องตกเป็นข้าของชาติอื่นด้วย นอกจากนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้หาทางออกให้แก่การท้าทายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากอุดมการณ์ทางการเมืองอื่น ๆ เช่น ประชาธิปไตย สาธารณรัฐ และสังคมนิยม ด้วยการชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลที่ดีมิได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบการปกครอง แต่ขึ้นอยู่กับการมีกฎหมาย ที่ให้ความยุติธรรมแก่คนทุกประเภทและทุกตระกูล เช่นเดียวกับพ่อแม่ที่ดีซึ่งให้ความยุติธรรมแก่ลูกทุกคน

---

[249] เรื่องเดียวกัน, หน้า 92-96. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[250] เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-96.

[251] เรื่องเดียวกัน, หน้า 92-101.

[252] ทั้งนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เน้นว่า การเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำให้ประเทศสยามก้าวเข้าสู่ระบอบการปกครองที่ยึดหลักกฎหมายเช่นเดียวกับการปกครองที่ดีในประเทศอื่น ๆ เพราะได้มีการปรับปรุงกฎหมายทั้งเก่าและใหม่ คัดเลือกเอาแต่ส่วนที่ดีและเหมาะสมกับกาลสมัย มากำหนดขึ้นเป็นหลักนิติธรรมในการปกครองประเทศ ซึ่งแม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงเคารพกฎหมายเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ[253] การปกครองประเทศในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงเป็นการปกครองที่ดีอยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองอีก

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนิยาม *"ความรักชาติ"* ในความหมายที่รวมเอาความรักสองด้านมาไว้ด้วยกัน คือ ความรักใน ***"คน"*** ที่ *"รู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกัน"* และความรักใน ***"แผ่นดิน"*** อันเป็นที่ตั้งของบ้านเมืองที่ *"คนพวกเดียวกัน"* นี้อาศัยอยู่ ดังความว่า

> *ความรักชาติ เป็นความรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกัน เป็นความรู้สึกผูกพัน เพราะบ้านเมืองหรือชาติของเราเป็นแผ่นดินที่เรารักมากที่สุด เพราะมีคนที่เรารักที่สุด เพราะเราได้อยู่ ได้เห็น ได้รู้สึกเป็นเจ้าของ ได้รับความสุขความทุกข์ และความหวังต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดมากกว่าแผ่นดินอื่น ๆ ในโลก*[254]

***"ความเป็นไทย"* ประการหนึ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปลูกฝังผ่านการศึกษาอย่างเต็มที่ คือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์** ซึ่งเป็น *"คนที่เรารักที่สุด"* เพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองในเวลานั้น กล่าวคือ ในปลายรัชกาลที่ 5 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกต่อการแพร่หลายของความรู้และความคิดใหม่ ๆ ผ่านทางโรงเรียนจีนและโรงเรียนของมิชชันนารี ที่จะมีผลให้ชาวสยามเกิดความเสื่อมศรัทธาต่อพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา[255] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเมื่อยังเป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เจ้ากรมตรวจการศึกษา กระทรวง

---

[252] โปรดดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 4** พิมพ์ครั้งที่ 11 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2497.

[253] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 293-294.

[254] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 6** สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 1 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2448. หน้า 75.

[255] ห.จ.ช., ร.5 ศ.5/81 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาของชาติ ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) เมื่อยังเป็นพระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ เจ้ากรมตรวจการศึกษา กระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ.129 (พ.ศ.2452).

ธรรมการ ได้หาทางแก้ปัญหา โดยร่วมกับเสนาบดีกระทรวงธรรมการ คือพระยาวิสุทธิ์สุริยศักดิ์ (ต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) จัดทำ *"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"* พร้อมกับสร้างอุดมการณ์ทางการศึกษา ที่เน้นคติกษัตริย์นิยมให้เป็นแบบแผนความคิดที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ

"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม" นี้ ได้อาศัยเค้าโครงแบบแผนการศึกษาของญี่ปุ่นที่สร้างเอกลักษณ์ของชาติให้อยู่ที่องค์จักรพรรดิ โดยให้โรงเรียนทุกแห่งปลูกฝังความเชื่อนี้ ด้วยการหัดอ่านและท่องจำประกาศสรรเสริญองค์พระจักรพรรดิทุกวัน ดังนั้น กระทรวงธรรมการจึงได้กำหนดให้โรงเรียนทุกแห่งในประเทศต้องนำ*"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"*นี้เข้ากรอบเพื่อบูชา และในวันเฉลิมพระชนมพรรษา โรงเรียนทุกแห่งจะต้องจัดพิธีถวายคำนับพระบรมรูปของพระมหากษัตริย์ แล้วอ่าน*"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"* ด้วย เพื่อ *"กระชับใจเด็ก และกล่อมเกลาสันดานเด็ก ปลุกความสวามิภักดิ์ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และความรักชาติบ้านเมือง"*[256]

"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม" มีผลบังคับใช้ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ.2453 เนื้อหาเน้นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นการณ์ไกล คือทรงเห็นความจำเป็นในการสร้างความเจริญขึ้นในชาติบ้านเมือง เพื่อประโยชน์ในการติดต่อกับต่างประเทศและการแข่งขันทางการค้า พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงสิ่งเก่าบางสิ่ง และรับเอาวิทยาการใหม่เข้ามาปรับปรุงประเทศ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญให้ต้องทรงฝึกหัดราษฎรให้ฉลาดและประพฤติตัวดี เพื่อจะเป็นราษฎรที่ดีของประเทศสยาม สามารถทำหน้าที่ต่อครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อน และคนในชาติเดียวกันได้เป็นอย่างดี *"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"* เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์เป็นอย่างสูง และเน้นให้ราษฎรทุกคนมีหน้าที่ถวายความจงรักภักดีและระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอยู่เสมอ โดยราษฎรจะต้องได้รับการปลูกฝังความรู้สึกจงรักภักดีและความกตัญญูกตเวทีดังกล่าวนี้ทั้ง *"ในสันดานกมลและอาการภายนอกที่ปรากฏ"*[257]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังมีบทบาทในการสถาปนาความทรงจำเกี่ยวกับความสำคัญของพระมหากษัตริย์โดยผ่านการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ในแบบเรียนด้วย เช่น **แบบเรียน**

---

[256] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม และโปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 115-116.

[257] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม.

ธรรมจริยา เล่ม 4 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อธิบายความจำเป็นในการมีหัวหน้าเพื่อ *"ตัดสินความวิวาท"* และเป็น *"ผู้แนะนำ"* ในการทำมาหากิน และอธิบายการสถาปนา **"ชาติไทยเรา"** ได้สำเร็จโดยคนไทยไม่ต้องตกเป็น *"ข้า"* ของใคร เนื่องจาก **"ชาติไทยเรา" มีหัวหน้า คือพระมหากษัตริย์ที่ *"แข็งแรง"* และ *"ชำนาญด้วยการรบพุ่ง"*** ดังความว่า

> *เมื่อ ปู่ ย่า ตา ยาย ซึ่งเป็นผู้ปกครองสิ้นชีพไปแล้ว ลูกหลานเหลนเหล่านั้นก็จะรู้สึกต้องการหัวหน้าสำหรับเป็นผู้ตัดสินความวิวาทบาดหมางของตน และเป็นผู้แนะนำตนในการหากินต่อไป ถ้าหัวหน้าผู้ตายไม่ได้เลือกตั้งหัวหน้าไว้แล้ว คนเหล่านั้นก็จะเลือกตั้งกันเองขึ้นเป็นหัวหน้าคนหนึ่งสำหรับเป็นผู้ปกครองพวกพ้องพี่น้องต่อไป*
>
> *...คนโบราณ...พากันอพยพ...เสมอ ถ้าได้พบพวกอื่นเข้าก็ได้สู้รบกัน เพื่อจะได้แย่งชิงที่ดินหรือป่าอันมีอาหารบริบูรณ์มาก จะได้หากินสะดวก การปกครองอย่างพ่อบ้านอันเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือ จึงกลายเป็นการปกครองด้วยฝีมือเข้มแข็งในการรบไป*
>
> *พวกที่กล้าแข็งจะมีผู้คนขึ้นทุกที พวกที่กำลังน้อยพ่ายแพ้ก็ต้องยอมเป็นข้าต่อมาภายหลังพวกใดมีฝีมือเข้มแข็งในการรบ พวกนั้นมีอาณาเขตกว้างขวางขึ้น มีผู้คนมากขึ้น ตั้งตัวเป็นประเทศใหญ่ เรียกพวกเดียวกันว่า ชาติ หนึ่ง และเรียกหน้าผู้ปกครองว่า กษัตริย์*
>
> ***ชาติไทยเรา** เมื่อหลายพันปีมาแล้ว ก็มีแต่พวกเล็กน้อย เที่ยวเร่ร่อนอยู่ข้างฝ่ายเหนือของประเทศเรานี้เหมือนกัน อาศัยด้วยมีหัวหน้าแข็งแรง และเป็นพวกที่ชำนาญด้วยการรบพุ่ง จึงได้มีเหล่ากอเจริญขึ้น ก็แผ่อาณาเขตมาข้างทิศใต้ อันเป็นที่ดินบริบูรณ์ด้วยอาหาร แล้วจากบ้านเมืองตั้งขึ้นเป็นประเทศ เรียกว่าประเทศสยาม มีกษัตริย์เป็นหัวหน้าคนชาติสยามทั้งหมด และมีเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นผู้ช่วยราชการแผ่นดิน ปกครองด้วยอำนาจรบพุ่ง จึงกลายมาเป็นปกครองด้วยรัฐบาลได้อีกชั้นหนึ่ง*[258]

แบบเรียนบางเล่มที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้เขียน มุ่งให้เกิดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีโดยตรง ตามแนวทางที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างไว้ใน**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** รัชกาลต่าง ๆ เช่น กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด

---

[258] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจริยา เล่ม 4** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2520. หน้า 114-129. (เน้นโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี).

ฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นผู้สถาปนาราชวงศ์จักรี และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำนุบำรุงศาสนาและอาณาประชาราษฎรให้ได้รับความสุข ทรงจัดการบ้านเมืองให้เจริญ พ้นจากการย่ำยีของประเทศที่มีกำลังยิ่งกว่า ทรงปกครองประเทศในสมัยอันนับว่าสำคัญ คือ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ *"ชาติไทย"* จะก้าวล่วงจาก *"ความทึบ"* เข้าสู่ *"ความศิวิลัยซ์"* ทรงใช้พระปรีชาสามารถในการก้าวนำประเทศสยาม และใน ร.ศ.116 ก็เสด็จประพาสต่างประเทศ อันแสดงถึงความรักชาติอย่างแท้จริงของพระองค์[259]

นอกจากนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังเขียนเรื่องอื่น ๆ อีกมาก ที่มุ่งทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น เช่น ใน ***"ราชสดุดีดอนเจดีย์"*** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสดุดีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงต่อสู้เพื่อเอกราชของ *"ชาติไทย"*[260] ใน ***"นายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ"*** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสดุดีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงทำให้ *"ชาติไทย"* มีเกียรติยศ เนื่องจากพระมหากษัตริย์แห่งประเทศอังกฤษทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระองค์เป็นนายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ[261] ใน ***"เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง"*** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระปรีชาสามารถและทรงเห็นการณ์ไกลกว่าคนทั้งหลาย ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ทรงตั้งกองเสือป่า ที่ช่วยฝึกอบรมให้ *"เสือป่า"* มีน้ำใจเป็นลูกผู้ชาย และเป็นบุคคลที่เชื่อถือได้ ทรงส่งกองทัพไทยไปทำสงครามในยุโรป ซึ่งทำให้ *"ชาติไทย"* มีชื่อเสียงปรากฏในโลก และทำให้ชาติยุโรปรู้จัก *"ชาติไทย"* ดีขึ้น[262] ในบทความเดียวกันนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียกย่องว่า *"พระมหากษัตริย์ศาสตราจารย์เจ้าพระองค์นี้ ได้ทรงยกธรรมจริยาของบุคคลและทวยราษฎร์ของพระองค์ให้สูงภูมิสูงขึ้น"*[263] และ *"พระองค์ได้ปรากฏเป็นเยี่ยงอย่างในทางพิสูจน์ว่า* ***อัจฉริยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจ อาจยังประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้ยิ่งกว่าการปกครองอย่างเดมอคราซี่ (คือแล้วแต่ราษฎร) จะทำได้"***[264]

---

[259] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 6**, หน้า 79-80.

[260] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ราชสดุดีดอนเจดีย์" ใน **ปกิณกประพันธ์** พิมพ์แจกในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นเจ้าพระยา 31 ธันวาคม พ.ศ.2460.

[261] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "นายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ" ใน **ปกิณกประพันธ์**.

[262] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง" ใน **ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2475. หน้า 28-35.

[263] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

[264] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-35. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในบทประพันธ์ ***"ราชสดุดี"*** ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแต่งขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มุ่งแสดงให้เห็นว่า บ้านเมืองเจริญขึ้นได้เนื่องจากพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ นับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา ใน ***"ราชสดุดี"*** นี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นว่า พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมควรได้รับการยกย่องเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากทรงฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย กว่าจะทรงปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินได้สำเร็จ นับว่าพระองค์ทรงเป็น *"อัจฉริยบุคคลจริง ๆ"* ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็ได้รับการยกย่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการดำเนินนโยบาย *"ดุลยภาพ"* ดังความว่า

สยามได้พระปกเกล้า เจ้าสยาม
เสด็จมาเหมาะเมื่อยาม ธนขาด...
เถลิงราชย์ทรงตั้งราช หฤทัย
ตัดจ่าย, ตัดคน, เยีย เยี่ยงให้
งานทรงอยู่อย่างไร ไม่ขาด
บำเหน็จชีพเลี้ยงได้ ทุกคน โดยควร
ตั้งตนตัดเบี้องราช สำนัก ก่อนแล
แล้วตัดทุกกระทรวงจน จบถ้วน
งบได้กับจ่ายประจักษ์ ดุลยภาพ เพ็ญแล
ภัยหมดปลดเปลื้องล้วน เลิศลอย [265]

แม้แต่ในการบรรยายเรื่อง ***"วิธีการปกครองประเทศสยาม"*** ให้แก่นักเรียนแผนกรัฐศึกษาโรงเรียนข้าราชการพลเรือน (ต่อมาคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ในเดือนกันยายน พ.ศ.2457 ซึ่งมุ่งให้นักเรียนที่จะเป็นข้าราชการพลเรือนในอนาคต ได้ตระหนักถึงสถานภาพของตนว่ามิใช่เป็น *"นาย"* ของราษฎร ไม่ควรดูถูกราษฎรว่าเป็นชนชั้นต่ำที่ไม่มีการศึกษา และเน้นหน้าที่ความรับผิดชอบของข้าราชการต่อราษฎร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ยังแสดงให้เห็นว่า ระบอบการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เจริญก้าวหน้ากว่าในอดีตที่ปกครองแบบ *"ฟิวเดลลิซึม"* เพราะ *"ราษฎรได้ความเสมอภาค"* อันเนื่องจากพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแสดงว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีให้

---

[265] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ราชสดุดี" ใน **โคลงกลอนครูเทพ** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2473. หน้า 1-22.

ความสำคัญแก่บทบาทของพระมหากษัตริย์ ในการทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างเห็นได้ชัด[266]

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของคำบรรยาย ***"วิธีการปกครองประเทศสยาม"*** แสดงให้เห็นว่าในขณะเดียวกับที่ให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็พยายามทำให้ผู้ที่จะเป็นข้าราชการต่อไปในภายหน้า มุ่งมั่นทำงานเพื่อราษฎร โดยให้เหตุผลว่าในเวลานั้น ***"ราษฎรได้ความเสมอภาค"*** แล้วจากการเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 และการปลุกใจเสือป่าในรัชกาลที่ 6 ข้าราชการจึงควรปฏิบัติต่อราษฎรให้ดีกว่าในสมัยก่อน ดังความใน **หนังสือพิมพ์ไทย** ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนส่งไปตีพิมพ์ (เพื่อแก้ข่าวเกี่ยวกับคำบรรยายที่เคยได้รับการตีพิมพ์แล้ว แต่เนื้อความคลาดเคลื่อนไปจากคำบรรยายที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแสดงไว้อย่างมาก) ดังนี้

> *ข้าพเจ้าได้อธิบายเกี่ยวถึงพงศาวดาร ให้เห็นถึงวิธีการปกครองอย่างฟิวเดลลิซึม ได้เปลี่ยนมาเป็นวิธีการปกครองอย่างปัจจุบัน ที่ให้ราษฎรได้ความเสมอภาคอย่างไร ข้าพเจ้าอ้างพระบรมราโชบายเรื่องราชอภัยทานการเลิกทาส ซึ่งเป็นการเกี่ยวด้วยส่วนกาย และอ้างการปลุกใจเสือป่า เกี่ยวด้วยส่วนใจเป็นหลักถาน...*
>
> *...ข้าราชการในหัวเมือง ให้รู้สึกตัวเสมอว่า เมื่อตัวเป็นข้าราชการแล้ว ไม่ควรสำคัญว่าเป็นนายราษฎร แลดูถูกราษฎรที่ตนปกครองว่าเป็นชนชั้นต่ำ เป็นไพร่ ไม่มียศบรรดาศักดิ์และไม่มีความรู้... ถ้าสำคัญผิดเช่นนั้น หน้าที่ของตนที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าชุบเลี้ยง แต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของราษฎร ปกครองให้ราษฎรได้ความสุข ก็อาจเป็นผลตรงกันข้าม ด้วยเหตุที่ตนไปหลงตั้งตนเป็นนายราษฎรเกินไปนั้น เพราะจะเตือนสติในข้อนี้ ข้าพเจ้าจึงชี้ให้เห็นว่า คำว่า "ข้าราชการ" นั้น โดยศัพท์ก็บอกอยู่แล้วว่า เป็น "ข้า" ไม่ใช่นาย คือข้าของราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็คือปกครองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข คำว่าข้าราชการของเรา มีความหมายไม่ต่อแต้มกว่าคำอังกฤษที่เรียกว่า ปับลิคเซอร์แวนต์ (Public servant) นั้นเลย*[267]

---

[266] ห.จ.ช., ร. 6 น. 20.6/31 ตัดเก็บจากหนังสือพิมพ์ไทย กันยายน พ.ศ.2457.

[267] เรื่องเดียวกัน.

การให้ความสำคัญแก่ราษฎร โดยเน้นว่าราษฎรเป็นปัจจัยแห่งความเจริญและความมั่นคงของชาติหรือของรัฐ ยังเห็นได้จากผลงานอีกหลายเรื่องของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งต้องการให้รัฐบาลดำเนินนโยบายเพื่อช่วยเหลือราษฎรอย่างจริงจังทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น การเสนอให้รัฐบาลลงทุนด้านการศึกษาให้มากขึ้น เพื่อให้ราษฎรมีความรู้ที่จะสามารถเป็นกำลังต่อสู้กับปัญหาทางเศรษฐกิจในอนาคต การเสนอให้จัดตั้งสหกรณ์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร การเสนอให้อุดหนุนอุตสาหกรรม การหาทางเพิ่มจำนวนประชากร การเสนอให้เก็บภาษีตามรายได้ คือ *"คนจนเก็บน้อย คนรวยเก็บมาก"* ฯลฯ[268] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอด้วยว่า การทำให้ *"ราษฎร์รวย"* เป็นเรื่องสำคัญ เพราะรัฐจะเก็บภาษีได้โดยสะดวก แต่หากราษฎรจน แล้วรัฐมา *"รีดภาษี"* ก็จะ *"รีด"* ไม่ได้ และสภาวะที่ *"ไม่ได้เรื่อง"* ที่สุดก็คือ *"ราษฎร์จนรัฐรวย"* แล้วมีการนำเงินภาษีที่เก็บจากราษฎรมาใช้จ่ายหมดเปลืองไปกับชีวิตที่หรูหราฟุ่มเฟือย[269]

อนึ่ง ในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หลังจากที่ได้ลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เขียนหนังสือแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ อย่างกระตือรือร้น และสามารถแสดงความคิดเห็นตามทัศนะส่วนตัวได้มาก ดังนั้น จึงสามารถเขียนไว้ในโคลงชื่อ ***"ระยะต่าง ๆ "*** ว่า *"สิทธิการครอบบ้าน ครองเมือง ราษฎร์มอบพระจอมปราณ หมดถ้วน"* ซึ่งเป็นการเน้นว่า *"สิทธิ"* ในการปกครองของพระมหากษัตริย์ มาจากการ *"มอบ"* ของราษฎร พร้อมกับตั้งข้อสงสัยว่า สภาวะที่สยามเป็น *"แหล่งสุข"* ซึ่ง *"เมืองสงบ คนสงบ"* นั้น จะดำรงอยู่ต่อไปได้อีกนานเพียงใด และยังเสนอความเห็นว่า ระบอบการปกครองย่อมเปลี่ยนแปลงไปโดยไม่มีอะไรหยุดยั้งได้ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามจึงมีวันสิ้นสุดและเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นในวันใดวันหนึ่งข้างหน้า เนื่องจากไม่อาจต้านทานอิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองต่าง ๆ ที่มาจากตะวันตกได้ ในโคลง ***"ระยะต่าง ๆ "*** นี้ ระบุด้วยว่า การปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญของอังกฤษ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของของความเจริญของประเทศนั้น สยามจึงอาจนำระบอบดังกล่าวมาใช้เมื่อราษฎรมีการศึกษาดีขึ้น แม้แต่การปกครองในระบอบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ก็อาจเกิดขึ้นในประเทศสยามได้ในอนาคต เพราะจุดมุ่งหมายของลัทธิการเมืองทุกลัทธิก็คือความสุขสมบูรณ์ของราษฎร[270]

---

[268] อ้างใน ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 84.

[269] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ความมีความจนของประเทศ" ใน **โคลงกลอนครูเทพ เล่ม 1** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2515. หน้า 107-110.

[270] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ระยะต่าง ๆ " ใน **โคลงกลอนของครูเทพ**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2473. หน้า 129-134.

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 แล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีซึ่งได้รับเชิญให้เข้ามาดูแลจัดการระบบการศึกษาในระบอบใหม่ ก็ได้สนองนโยบายของรัฐบาล โดยเขียน **แบบสอนอ่านใหม่** จำนวน 7 เล่ม ใน **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 4 กล่าวว่า ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชะตากรรมของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว การสืบราชสมบัติจึงเป็นปัญหาสำคัญ สมัยใดได้พระเจ้าแผ่นดินดี บ้านเมืองก็เป็นสุขและมีความเจริญรุ่งเรือง แต่สมัยใดได้พระมหากษัตริย์บกพร่อง บ้านเมืองก็จะระส่ำระสายและเสื่อมลง ประเทศสยามจึงได้เปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ[271] ส่วนใน **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 6 กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบเก่ามาสู่ระบอบใหม่ว่า ความสัมพันธ์แบบ *"คนมั่งมีกินแรงคนจน"* กลายเป็น *"คนมีคนจนเฉลี่ยสุขให้กันและกัน"* เพราะ *"มนุษย์คือส่วนรวม เป็นใหญ่แล้ว"* ดังความว่า

> *แต่ก่อนนี้คนมั่งมีกินแรงคนจน การปกครองยังมีคำว่า "เสวยราชย์" และ "กินเมือง" เป็นพยานอยู่ คือการเลี้ยงชีพด้วยหน้าที่ของตน ซึ่งเรียวลงเป็น **ทำนาบนหลังคน** แต่เดี๋ยวนี้ คนจนได้อาศัยแรงคนมั่งมี ทั้งคนมีคนจนเฉลี่ยสุขให้กันและกัน เพราะเราเข้าถึงความเจริญที่มนุษย์ คือส่วนรวม เป็นใหญ่แล้ว*[272]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวถึงระบอบการปกครองใหม่ว่า *"การปกครองด้วยกฎหมายเป็นการให้ความเสมอภาคทั่วหน้า ดีกว่าการปกครองตามใจตน ข้าพเจ้าเห็นว่า การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ดีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แน่ ๆ"* [273] ในงานเขียนอื่น ๆ ก็มิได้ยกย่องพระมหากษัตริย์อีกต่อไป เว้นแต่ยกย่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญ แม้แต่นโยบาย *"ดุลยภาพ"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเคยยกย่องมาก่อน ก็กลับเขียนว่า

> *"งบประมาณ แผ่นดิน ผิดดุล*
> *ว้าวุ่น ดุลยภาพ สะสาง*
> *ดุลธน ดุลคน ป่นปี้พลาง...*

---

[271] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 4 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479. หน้า 145.

[272] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 6 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480. หน้า 248-249. (เน้นโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี)

[273] เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

บันดาล เปลี่ยนการ ปกครอง
สนอง รัฐธรรมนูญ หนุนกู้
ไทยรัฐ รุ่งเรือง เฟื่องฟู
ดูราว นฤมิตร ฤทธิเรือง"[274]

จะเห็นได้ว่า งานเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในระยะหลัง มีบางส่วนที่ไม่ได้เสริมสร้างความจงรักภักดีต่อ *"ความเป็นไทย"* ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ แต่งานเขียนในลักษณะนี้เป็นที่รับรู้ในวงจำกัด ต่างกับแบบเรียนซึ่งมีอิทธิพลเป็นอย่างมาก

การสร้างจินตภาพ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" ผ่านแบบเรียน

ถึงแม้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะเห็นความสำคัญของ *"ความเสมอภาค"* มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในฐานะข้าราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่รับผิดชอบด้านการศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นปัญญาชนอีกผู้หนึ่งที่พยายามปลูกฝังความคิดในเรื่อง **การแบ่งชั้นทางสังคม** ให้คนไทยยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยเน้น *"ความรัก"* ที่คนต่างชั้นมีต่อกัน เช่น **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 ระบุว่า *"การที่คนเราเกิดมามียศตำแหน่งสูงต่ำต่างกันก็ดี จะต้องมีความรักซึ่งกัน"*[275]

บทบาทดังกล่าวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เกิดขึ้นเนื่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจำเป็นต้องจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งต้องการปลูกฝังอุดมการณ์อันทำให้คนไทยยอมรับสิทธิและหน้าที่ที่แตกต่างกันระหว่างคนต่างชั้นกัน เพื่อแทนที่ระบบไพร่และทาสซึ่งได้รับการยกเลิกไปแล้ว หากปราศจากอุดมการณ์เช่นนี้ การผูกขาดอำนาจไว้ในมือของชนชั้นเจ้าก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ ไม่ว่าจะมีกองทัพหรือกองกำลังตำรวจที่เข้มแข็งสักเพียงใดก็ตาม ซึ่งปรากฏว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ทั้งกองทัพและกองกำลังตำรวจเองก็ยังไม่มีประสิทธิภาพมากนัก การปลูกฝังอุดมการณ์ดังกล่าวจึงยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นไปอีก

---

[274] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 96.

[275] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 1 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2448. หน้า 76.

การจัดการศึกษาภายใต้ความรับผิดชอบของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงไม่เพียงแต่จะยึดหลักชาติวุฒิในการรับนักเรียน[276] เท่านั้น หากแต่ยังพยายามปลูกฝังให้นักเรียนยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมและการแบ่งหน้าที่กัน ไม่ให้ราษฎร *"แส่เกินฐานะ"*[277] หรือ *"แส่เปนเสมียน"*[278] โดยการเน้นให้นักเรียนเลือกเรียนวิชาที่สอดคล้องกับอาชีพเดิมของตระกูล[279] ในการจัดการศึกษาภาคบังคับแก่นักเรียน มีความระมัดระวังอย่างมากที่จะไม่ให้นักเรียนที่เกิดในตระกูลชาวไร่ชาวนา *"ทิ้งภูมิลำเนาไร่นา"* ดังความใน *"คำแนะนำของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 2 เรื่องวิชาเพาะปลูกเป็นส่วนสำคัญสำหรับพระราชบัญญัติ"* ซึ่งกล่าวว่า

> *ถ้ายิ่งสอนแต่หนังสือ อันเป็นภาคสามัญศึกษาด้วยแล้ว พระราชบัญญัตินี้จะให้โทษ ในการที่ให้ราษฎรทิ้งภูมิลำเนาไร่นาไปหาการเสมียนหรือการลูกจ้างในร่มที่เป็นการเบากว่าและภาคภูมิกว่า เหตุฉะนั้นต้องอบรมวิสามัญตามหลักสูตรประถมให้บริบูรณ์ด้วย...ให้ฉลาดและคุ้นทางกสิกรรม...ได้นิสสัยต่อสู้ความหนักจนเคย กลายเป็นไม่หนัก*[280]

การแบ่งชั้นทางสังคมซึ่งสัมพันธ์กับการแบ่งหน้าที่ ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในนโยบายการศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้รับผิดชอบ คือให้ทุกคนทั้งหญิงและชายนั้น

> *ได้รับการศึกษา**ตามควรแก่อัตตภาพ**.. .ตั้งแต่ชั้นล่าง คือประถมศึกษา...มีวิชาชีพ **เป็นพลเมืองชั้นสามัญ** ใครมีอัตตภาพเหมาะยิ่งขึ้นไปกว่านั้นก็โผล่ขึ้นไป**ชั้นกลาง** คือมัธยมศึกษา...ใครมีอัตตภาพยิ่งยวดขึ้นไปอีกก็ผุดขึ้นชั้นสูง คืออุดมศึกษา ไป**เป็นพลเมืองชั้นสูง ที่ช่วยประเทศของตนด้วยวิชาความคิด**"*[281]

---

[276] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 186.

[277] **พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 กับเรื่องประกอบ** หน้า 182 อ้างในวารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 253.

[278] หจช., ร.6 ศ.4/26 เรื่องคิดจะจัดโรงเรียนกสิกรรม หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 18 ตุลาคม 2459.

[279] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 253.

[280] ห.จ.ช., สบ. 2.32 / 4 (2) เรื่องส่งพระราชบัญญัติประถมศึกษาและข้อบังคับกระทรวง พ.ศ.2464.

[281] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "โอวาทของเสนาบดีกระมรวงธรรมการกล่าวในที่ประชุมแจกประกาศนียบัตรนักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมบริบูรณ์ พ.ศ.2466 ณ กระทรวงศึกษาธิการ วันที่ 22 มกราคม 2467" **วิทยาจารย์** 25 มีนาคม 2467. หน้า 922-926. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เนื่องจากการเน้นในเรื่องของ *"หน้าที่"* ให้คนแต่ละชั้นยอมรับ *"หน้าที่"* ตามสถานภาพทางสังคม มีความสำคัญอย่างมากต่อการรักษาโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนเป็นลำดับชั้น ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงเน้นเรื่อง *"หน้าที่"* ไว้ในแบบเรียนและในงานเขียนอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า การทำ *"หน้าที่"* ให้ดีที่สุด จะส่งผลดีทั้งแก่ตนเองและแก่บ้านเมือง เป็นต้นว่า

> *ใครเกิดมามีหน้าที่ทำในทางใด จึงควรตั้งใจทำในทางนั้นให้ดีที่สุดที่จะทำได้ จะได้เป็นประโยชน์แก่ตนให้มาก ๆ ด้วย แลบ้านเมืองจะได้พลอยเจริญขึ้นในส่วนวิชานั้น ๆ ตามส่วนด้วย นับว่าได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย*[282]

การทำ *"หน้าที่ต่อชาติ"* สำคัญยิ่งกว่า *"ความรักชาติ"* เพียงอย่างเดียว และในการทำ *"หน้าที่ต่อชาติ"* นี้ ทุกคนต้องถือว่า *"หน้าที่"* สำคัญกว่าความรู้สึกส่วนตัว กล่าวคือแม้จะรู้สึกไม่ชอบ แต่ถ้าเป็น *"หน้าที่"* ก็จะต้องทำ **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 4 ระบุว่า

> *ความรักอย่างเดียวไม่อาจทำให้บ้านเมืองเรียบร้อยตลอดได้ จำเป็นที่ผู้อยู่ในบ้านเมือง จะต้องประกอบกิจธุระอันเป็นหน้าที่จำเป็นต้องทำด้วยเหมือนกัน บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ กิจธุระนี้จำเป็นต้องทำด้วยเหตุว่าเป็นหน้าที่ของเราอันหนึ่ง และเป็นของถูกควรทำด้วย คือเราชอบหรือไม่ชอบอยากทำหรือไม่อยากทำ ก็ต้องทำอยู่นั่นเอง*[283]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นอยู่เสมอว่า *"มนุษย์ต้องช่วยกันทำการ แบ่งหน้าที่กัน"*[284] ในการแบ่งหน้าที่กันนี้ **บุคคลที่มี *"ธรรมจริยา"* สูง** เป็นผู้ *"มีตำแหน่งสูง"* เพราะสามารถ *"กระทำหน้าที่อันประเสริฐที่เป็นสาธารณประโยชน์"* ได้มาก เพราะการมี *"ปัญญาเฉียบแหลมเท่านั้น"* ยังไม่เป็นการ

---

[282] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจริยา เล่ม** 4 หน้า 87, เนื้อหาทำนองเดียวกันปรากฏในบทประพันธ์อื่น ๆ อีกมาก ซึ่งสะท้อนว่าเป็นความคิดที่แท้จริงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เช่น ใน "ศิลปะแห่งการดำรงชีวิต", "ชัยก่อและชัยทำลาย", "ลิลิตมนุษย์ลักษณ์" เป็นต้น อ้างใน ใน ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 20.

[283] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจริยา เล่ม** 4 หน้า 64,

[284] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 5 สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 5 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2449. หน้า 41-52.

เพียงพอ แม้ว่าการมีปัญญาหรือวิชาความรู้จะทำให้เป็นมนุษย์ที่ประเสริฐ แต่สิ่งที่จะทำให้ ***"เป็นคนประเสริฐสูงสุด"*** ได้แก่ธรรมจริยา[285] คำสอนเช่นนี้ทำให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของการมี *"ธรรมจริยา"* โดยพยายามทำให้ตนเองเป็นคนมีธรรมจริยา ขณะเดียวกันก็ทำให้ยอมรับอำนาจของผู้ที่ *"มีตำแหน่งสูง"* ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้มี *"ธรรมจริยา"* เหนือกว่าผู้อื่นด้วย

***"ธรรมจริยา"* ที่สำคัญในการกำกับความสัมพันธ์ทางสังคมใน "ชาติไทย" ซึ่งได้รับการเน้นมากในแบบเรียน** เป็น *"ธรรมจริยา"* อันมีรากฐานอยู่บนโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนเป็นลำดับชั้น ซึ่งล้วนแต่เป็น *"ธรรมจริยา"* ที่ทำให้ยอมรับความไม่เท่าเทียมกันในสังคม เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้อธิบาย *"ธรรมจริยา"* แต่ละข้อ โดยละเอียด เพื่อให้นักเรียนเข้าใจอย่างชัดเจนถึง *"ธรรมจริยา"* ที่คนไทยพึงยึดถือ เพื่อจะมี *"ความเป็นไทย"* อยู่ในจิตใจ และเป็น *"พลเมืองดี"* ของ *"ชาติไทย"* อันจะส่งผลอย่างลึกซึ้งต่อโลกทัศน์ วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดจนพฤติกรรมทางสังคมในทุก ๆ ด้านของนักเรียน ทั้งในขณะที่เรียนอยู่ และหลังจากที่จบการศึกษาไปแล้ว

สาระสำคัญของ *"ธรรมจริยา"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นในแบบเรียน อาจสรุปได้ดังนี้[286]

"ความเคารพ" หมายถึง มีความเคารพต่อผู้ที่กอปรด้วย ชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิ ทั้งโดยมารยาททางสังคมและโดยความจริงใจ ธรรมจริยาข้อนี้เป็นพื้นฐานให้ปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่นได้ง่าย เพราะความเคารพย่อมสร้างความศรัทธา ความยอมรับในตัวผู้อื่น เท่ากับถือว่าตนเป็นผู้น้อย บุคคลอื่นเป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อยพึงปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ด้วยความเคารพ และยอมรับสถานภาพที่ด้อยกว่าของตน รับฟังและปฏิบัติตามผู้ใหญ่อย่างไม่มีเงื่อนไขหรือข้อโต้แย้งใด ๆ

"ความเชื่อฟัง" เป็นธรรมจริยาที่เกิดจากการบังคับใจตนเอง ให้ยอมรับและรักษาไว้ซึ่งสถานภาพตนเองในฐานะ *"ผู้น้อย"* และผู้อื่นคือ *"ผู้ใหญ่"* ตามลำดับชั้นแห่งวัยวุฒิ คุณวุฒิ และชาติวุฒิ โดยให้ความเคารพและเชื่อฟังอย่างไม่มีเงื่อนไข นับตั้งแต่บิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครู ผู้บังคับบัญชา ผู้ปกครอง ผู้น้อยต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่เพื่อรักษาประเพณีที่ปฏิบัติกันมา หากทำได้ก็จะเป็น *"มูลที่ตั้งแห่งความปรองดอง"* และ *"เป็นมูลที่ให้เกิดความฉลาดแก่เรา"* ด้วย **หนังสืออ่านธรรมจริยา**

---

[285] เรื่องเดียวกัน, หน้า 28. (เน้นโดยผู้เขียน)

[286] โปรดดูรายละเอียดใน ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)."*

เล่ม 6 ระบุด้วยว่า *"เราจำจะต้องยอมตนอยู่ใต้บังคับบัญชาของผู้ปกครอง หรือผู้ที่มีอำนาจเหนือเรา และเราจำเปนต้องฝากกายฝากใจเชื่อฟังคำของท่านผู้นั้น"*[287]

"ความกตัญญู" เป็นธรรมจริยาที่ตามมาหลังจากการให้ความเคารพและเชื่อฟังแล้ว คือเป็นหลักปฏิบัติในการตอบแทนผู้มีพระคุณ อันได้แก่บิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครู เจ้านาย และพระมหากษัตริย์ **หนังสืออ่านธรรมจริยาเล่ม** 6 ระบุด้วยว่าองค์พระมหากษัตริย์และเจ้านายทรงไว้ซึ่งพระเดชพระคุณในการปกครองให้ราษฎรได้รับความร่มเย็น ราษฎรจึงควรตอบแทนพระคุณด้วยการฝึกหัดตนให้ประพฤติในสุจริตธรรม สร้างประโยชน์แก่บ้านเมือง ช่วยขจัดศัตรูของบ้านเมือง

"**ความสามัคคี**" เกิดขึ้นได้จากพรหมวิหารธรรม คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งทำให้สามารถรวมตัวกัน ประกอบกิจการร่วมกันให้สำเร็จโดยเร็วและพร้อมเพรียง ทำให้เกิดความมั่นคงในทุกหมู่เหล่า รวมทั้งความมั่นคงของ *"ชาติไทย"*

"การลดหย่อนผ่อนตาม" เป็นธรรมจริยาในข้อ *"ขันติธรรมหรือความอดกลั้น"* ซึ่งเมื่อฝึกหัดให้เกิดขึ้น ด้วยความรู้สึกที่เป็นกลางและด้วยการไตร่ตรองด้วยเหตุผลของตนเองแล้ว จะทำให้ราษฎรยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากอิทธิพลตะวันตก สามารถเลือกรับเอาสิ่งที่ดีและถูกต้องบางส่วนจากต่างชาติต่างศาสนาเข้ามาใช้ประโยชน์ โดยไม่ละทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมของไทย แต่ทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมเหล่านั้นเจริญขึ้น

"ธรรมจริยา" ในข้อ *"การลดหย่อนผ่อนตาม"* นี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นไปตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวางรากฐานเอาไว้ คือการรับเอา *"ความศิวิไลซ์"* จากภายนอกเข้ามาอย่างเลือกสรร โดยไม่ละทิ้ง *"ความเป็นไทย"* อีกทั้งยังเป็นไปตามตามหลักการ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นว่าเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชนชาติไทย ซึ่งแนวทางหรือหลักการดังกล่าวนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในยุคที่เมืองไทยเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งต้องประกาศหลักการนี้ไว้ใน **ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ.**116 และ **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 ได้นำมาอ้างอิง ดังนี้

> *มิใช่หลง หรือเกลียดประเพณีไทยเดิมหรือต่างประเทศอย่างใดอย่างหนึ่ง...และเราทั้งหลายต้องพยายามที่จะเอาเยี่ยงอย่างความดีมาแต่ที่อื่น ๆ และ*

---

[287] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 หน้า 4-5.

เวลาเดียวกันนั้น เราทั้งหลายไม่พึงควรเฉพาะแต่ที่จะรักษา ยังควรที่จะทำให้จำเริญขึ้นในสิ่งอันดี และสิ่งที่เคารพนับถือ ว่าเปนอาการกิริยาและขนบธรรมเนียมแห่งประเทศของเราด้วย[288]

***"ธรรมจริยา"* ที่มีรากฐานอยู่บนการแบ่งชั้นทางสังคม และการยอมรับประเพณีเดิมของไทย ได้รับการเน้นสำหรับจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวเพื่อมิให้เปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์แบบตะวันตกด้วย** เช่น เน้นให้คนในครอบครัวสัมพันธ์กันตามหลักวัยวุฒิ ชาติวุฒิ คุณวุฒิ ภรรยาต้องเป็นแม่เรือน คือ *"ซื่อตรง หมั่นเอาใจปฏิบัติ ถนอมน้ำใจสามี ช่วยกิจการภายในครัวเรือนให้เรียบร้อย..."* ในขณะที่สามีมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจและมีอำนาจสูงสุดในการรักษากฎเกณฑ์หรือระเบียบในครอบครัว ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่า *"นอกจากสามีแล้ว ก็ไม่มีใครอุดหนุนผู้หญิงได้ถึงเพียงนี้ เพราะผู้หญิงต้องอยู่ในบังคับปกครองของสามี...ถือเป็นกรรมสิทธิ์พิเศษ (ความสิทธิ์ขาดในที่จะทำอะไรก็ได้โดยชอบธรรม)..."* ส่วนบ่าวซึ่งมีชาติกำเนิดต่ำกว่านายและต้องพึ่งพิงนายก็มีหน้าที่ตอบแทนคุณด้วยความซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียร และจงรักภักดี[289]

เป็นที่น่าสังเกตว่า *"ธรรมจริยา"* ในระดับครอบครัว ที่มุ่งทำให้ *"ผู้หญิง"* เป็น *"ภรรยาที่ดี"* เพื่อให้ครอบครัวเป็นหน่วยที่เป็นคุณแก่ชาติ ได้รับการเน้นโดยปัญญาชนภาครัฐหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงเทศนาถึงภารกิจของครอบครัวในการเลี้ยงดูสมาชิกให้มีร่างกายแข็งแรง เพื่อจะสามารถทำมาหากิน มีเงินมาเสียภาษีและเป็นทหารรับใช้ชาติ พร้อมกับมีจิตใจที่ยึดมั่นในศีลธรรม ไม่กระทำความชั่วต่าง ๆ ที่จะมีผลในทางทำลายระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ[290] ในขณะที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ประวัติ *"ผู้หญิง"* จำนวนมาก เพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้ *"ผู้หญิง"* สำนึกในความเป็นภรรยาและมารดาที่ดี[291] และทรงเตือนผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาสำหรับ *"ผู้หญิง"* ว่าจะต้องทำ

---

[288] โปรดดู วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 158-162.

[289] เรื่องเดียวกัน, หน้า 163-164.

[290] โปรดดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ.**2457 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.

[291] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 265-290.

ให้ *"ผู้หญิง"* อยู่ในกรอบจารีตประเพณี มิให้สอนในเรื่องที่จะทำให้ *"ผู้หญิง"* เกิดความคิดฟุ้งซ่านหรือมีกิริยาอาการแบบผู้หญิงตะวันตก[292]

นอกจาก *"ธรรมจริยา"* ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เน้นคุณลักษณะของ *"พลเมืองดี"* อีกสองข้อ ซึ่งมีความสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้า ความมั่นคง และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของรัฐสมัยใหม่ ได้แก่ การเป็นพลเมืองที่สนใจในการแสวงหาความรู้ และการเคารพกฎหมาย[293] ขณะเดียวกันเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ต้องการสร้าง *"เชื้อของคหบดี Middle Class ของเรา"*[294] ขึ้นมา เพื่อเป็นฐานทางสังคมสำหรับการสร้างระบบเศรษฐกิจของชาติให้เข้มแข็งด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเรื่องการสร้างพลเมืองที่สนใจในการแสวงหาความรู้ และการสร้าง *"เชื้อของคหบดี Middle Class ของเรา"* ขึ้นมา ไม่ได้รับการส่งเสริมจากปัญญาชนกระแสหลักและชนชั้นนำอื่น ๆ มากนัก (เว้นแต่หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเห็นความสำคัญของการสร้าง *"ชนชั้นกลาง"* มากกว่าปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ) ถึงแม้ว่าปัญญาชนกระแสหลักและชนชั้นนำทั้งหลายจะมีความกังวลเกี่ยวกับอิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวจีนอยู่มากก็ตาม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะการส่งเสริมให้เกิดพลเมืองที่สนใจในการแสวงหาความรู้ และการสร้าง *"เชื้อของคหบดีของเรา"* ขึ้นมาอย่างจริงจัง จะทำให้เกิดกลุ่ม *"คนไทย"* จำนวนมากที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและมีความรู้สูง ซึ่งจะต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง อันจะส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งปัญญาชนกระแสหลักและชนชั้นนำทั้งหลายต้องการจะรักษาเอาไว้ แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทั้งในเรื่องการเป็นพลเมืองที่สนใจแสวงหาความรู้ และการสร้าง *"เชื้อของคหบดี"* ขึ้นมาในสังคมไทย จึงมีอิทธิพลค่อนข้างน้อย

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมทางความคิดที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีส่วนในการสถาปนาขึ้นมาในสังคมไทยนั้น ส่วนใหญ่แล้วเกิดจากแบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน **ซึ่งมุ่งปลูกฝังจริยธรรม ให้แต่ละคนจดจำและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด มิใช่การทำให้แต่ละคนมีโอกาสเข้าถึง "ความจริง ความดี และความงาม" อันซับซ้อนลุ่มลึก ซึ่งจะทำให้เกิดศักยภาพ**

---

[292] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/6 หนังสือกราบบังคมทูลพระวรราชเทวีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 22 ตุลาคม ร.ศ.111 .

[293] โปรดดู ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 46.

[294] ห.จ.ช., ร.6 ศ.4/26 เรื่องคิดจะจัดโรงเรียนกสิกรรม.

ที่จะตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ด้วยตนเอง การเน้น "ธรรมจริยา" ในลักษณะนี้ ทำให้ต้องปลูกฝังเรื่องระเบียบวินัยอย่างเข้มข้น

กระบวนการปลูกฝังระเบียบวินัยในโรงเรียน เริ่มตั้งแต่ในระดับของ *"ครู"* ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมุ่งทำให้ *"ครู"* มีคุณสมบัติในแง่ของความสามารถในการ *"ปกครองให้เรียบร้อยที่สุด"* และ *"รักษาดิสสิปลิน"* ของโรงเรียนและชั้นเรียนอย่างเคร่งครัด[295] ในระดับนักเรียน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกำหนดให้นักเรียนปฏิบัติตามคำสั่งของครูอย่างเคร่งครัด โดยครูจะทำการฝึกฝนนักเรียนให้เคยชินกับการปฏิบัติตามคำสั่งในชีวิตประจำวัน รวมทั้งเคยชินกับการทำการต่าง ๆ อย่าง *"พร้อมกัน"* ใน **เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์** ระบุบทบาทของครูไว้ว่า

> *เมื่อจะให้ชั้นทำอาการกิริยาอันใด จงให้เป็นคำสั่งสั้น ๆ ให้นักเรียนทำพร้อมกันเสมอไป เช่น เวลาเข้าเรียน ก็ให้ยืนเป็นแถวแล้วสั่งให้เดิน, ให้เลี้ยวเข้าชั้น, ให้เข้านั่งที่, เวลาจะเขียนก็สั่งให้เปิดสมุด , ให้เปิดกระปุกหมึก, ให้เปิดแบบเรียน และให้ลงมือเขียน ฯลฯ*[296]

นอกจากจะเขียนตำราเรียนเองแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังจัดการและบริหารระบบการศึกษาของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาอย่างเต็มที่

หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2464 ซึ่งประกาศใช้ในช่วงเวลาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความสำคัญอย่างมากแก่วิชาพงศาวดาร ภาษาไทย และวรรณคดีไทย เพราะเป็นวิชาที่สามารถปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ได้อย่างดี

วิชา ***"พงศาวดาร"*** เน้นเรื่องกำเนิดของชนชาติไทยและการอพยพโยกย้ายก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศสยาม เพื่อให้นักเรียนสำนึกว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่มาแต่ก่อนพุทธกาลและเป็นชาติที่จงรักในอิสรภาพของชาติ ไม่ยอมตกอยู่ใต้การปกครองของจีน เพื่อทำให้นักเรียนมีความ

---

[295] หลวงไพศาลศิลปะศาสตร์, **เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์** พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ร.ศ.131. หน้า 24.

[296] เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ภาคภูมิใจในชาติ และยึดมั่นในเอกลักษณ์ของชาติ ว่าเป็นชาติที่มีความ *"จงรักในอิสรภาพ"* วิชา *"พงศาวดาร"* ยังพยายามสร้างการรับรู้ด้วยว่า คนในมณฑลต่าง ๆ ล้วนเป็น *"พวกไทย"* ด้วยกัน เพราะการอพยพโยกย้ายลงมา ทำให้ต้องสมาคมกับคนในที่นั้น ๆ ทำให้ *"ภาษาปนกับจีนบ้าง แกวบ้าง เขมรบ้าง เป็นต้น"* แต่ ***"ชาวไทยมณฑลพายัพ มหาราษฎร์ อุดร อุบล ร้อยเอ็ด ก็เป็นพวกไทยที่สืบเนื่องมาแต่ตอนเหนือด้วยกัน"***[297] เมื่อกล่าวถึง *"พงศาวดารตอนตั้งประเทศสยาม"* ก็พยายามแสดงให้เห็นว่าคนในอาณาจักรโยนกและเชียงแสนเป็นชนชาติไทย เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนในล้านนาเป็นพวกเดียวกันกับไทยทางใต้ พงศาวดารกล่าวว่าในเวลาต่อมาชนชาติไทยถูกขอมรุกราน จึงหนีภัยสงครามโดยพากันอพยพลงมาทางใต้ รวมตัวกับคนไทยที่อยู่มาก่อน จนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์สามารถตั้งตัวเป็นอิสระจากขอมได้สำเร็จ แล้วสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมา เป็นอาณาจักรแห่งแรกของชนชาติไทยในดินแดนสยามประเทศ[298]

พงศาวดารตอนกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นความต่อเนื่องของอาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งทำให้มีความมั่นคง มีผู้นำที่เข้มแข็ง มีความสามารถในการทำสงคราม การปกครอง การตรากฎหมาย และการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ แม้ว่าจะเสียเอกราชในบางสมัย แต่ก็เป็นช่วงสั้น ๆ เพราะชนชาติไทย *"มีความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* ในที่สุดก็สามารถกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ และสร้างความเจริญในด้านต่าง ๆ จนกระทั่ง *"ตั้งลงเป็นหลักฐานดังปรากฏทุกวันนี้"*[299]

ควรกล่าวด้วยว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้สืบทอด *"เอกลักษณ์ไทย"* ในเรื่อง *"ความจงรักในอิสภาพของชาติ"* ไว้ใน *"เพลงชาติไทย"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แต่งขึ้นด้วย โดยใช้คำว่า *"ไทย"* ในความหมายว่า *"อิสระ"* ดังความว่า

*สยามอยู่คู่ฟ้าอย่าสงสัย เพราะคนไทยเป็น**ไทย**ไปทุกเมื่อ*
ชาวสยามนำสยามเหมือนนำเรือ ผ่านแก่งเกาะเพราะเพื่อชาติพ้นภัย
เราร่วมสุขร่วมทุกข์กันทุกเมื่อ สยามเพื่อชาวสยามตามรักใคร่
*ยกสยามยิ่งยงธำรงชัย ให้เป็น**ไทย**ตราบสิ้นดินฟ้า*[300]

---

[297] ห.จ.ช., ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[298] ห.จ.ช., ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา.

[299] ห.จ.ช., ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา.

[300] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "เพลงชาติไทย" อ้างใน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 129. (เน้นโดยกรมหมื่น

"ความเป็นไทย" อีกประการหนึ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปลูกฝังผ่านนโยบายการศึกษาและแบบเรียน **คือศีลธรรมของพุทธศาสนา ที่มีผลต่อความเจริญของ *"ชาติไทย"* และต่อความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์** ถึงแม้ใน *"คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173"* จะระบุว่าพระราชบัญญัติประถมศึกษานั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราขึ้น *"เพื่อให้เด็กในพระราชอาณาจักรได้เล่าเรียนทั่วหน้า ไม่เลือกเพศ ชาติ และศาสนา เป็นการพระราชทานการศึกษาแก่ทวยราษฎร์ของพระองค์ ตลอดจนชนต่างชาติต่างศาสนาซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามทั่วกัน...จึงมิได้บังคับให้สอนศาสนา แต่ให้สอนจรรยาซึ่งเหมาะแก่หน้าที่พลเมือง และให้ประพฤติได้จริง"* แต่ก็ระบุอย่างชัดเจนว่า

> *คราวนี้พิจารณาถึงเหตุที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชาติ คนไทยแทบทั้งหมดเป็นพุทธศาสนิก วัดและพระแห่งพระพุทธศาสนามีอยู่ทั่วไป จึงควรเป็นกำลังใหญ่ในการแผ่ศาสนาของชาติ...ถ้าจะหาพระธรรมกถึกไม่ได้สะดวก ก็ให้จัดเอาครูนั้นเองแสดง และเริ่มด้วยสวดมนตร์เสือป่า ซึ่งเป็นแบบงดงามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ เสร็จสวดมนตร์แล้ว ก็มีการสอนข้อธรรมโดยนัยแห่งแบบเรียนเบญจศีลเบญจธรรม และแบบสอนอ่านจรรยาเรื่องพระพุทธศาสนาของกระทรวงศึกษาธิการ*[301]

ในแบบเรียน **ธรรมจริยา** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเลือกธรรมะของพุทธศาสนาในส่วนที่ทำให้คนเกิดความสำนึกในความสำคัญของการฝึกฝนจิตใจเพื่อควบคุมร่างกาย ให้สามารถทำความดีแก่ตนเอง แก่ชาติ และแก่มนุษยชาติ **แบบเรียนธรรมจริยา เล่ม** 5 กล่าวว่า

> *อันมนุษย์ที่เกิดมาในโลก ตามที่พุทธศาสโนวาทกล่าวว่า อยู่ในกองกิเลสที่เป็นเพลิงเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ นี้ก็คือความประจัญบานต่อสู้กันระหว่างฝ่ายสูง (คือจิตร) และฝ่ายต่ำ (คือกาย)...นั่นคือการเอาชนะความชั่ว ปกครองตน*

นราธิปพงศ์ประพันธ์) เนื้อหาเพลงชาติข้างต้นนี้ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์วินิจฉัยว่า "เป็นไทย" ในบรรทัดแรกควรมี ย สะกด เพราะแปลว่าคนไทยจะมีนิสัยใจคอเป็นคนไทย คือ รักความเป็นเอกราชไปทุกเมื่อ แต่ "เป็นไทย" ในบรรทัดท้าย ไม่ควรมี ย สะกด เพราะ "ไท" ในที่นี้แปลว่าเป็นเอกราชโดยตรง

[301] ห.จ.ช., สบ. 2. 32/4 (4) คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173 เรื่องการให้การศึกษาแก่เด็กเกี่ยวด้วยศาสนา.

ด้วยเจตสิกธรรม คือ ความรู้ ความคิด ความใคร่ครวญ ความไต่สวน เปรียบเทียบ สติ และความรับผิดชอบ...แล้วจึงบงการให้ร่างกายกระทำ...[302]

การปลูกฝังความรู้เกี่ยวกับ *"ธรรมจริยา"* ทั้งหลายในแบบเรียน ตลอดจนการกำหนดให้นักเรียนต้องศึกษาวิชาพงศาวดารไทย และภาษาไทยกับวรรณคดีไทย เช่น รามเกียรติ์ ราชาธิราช อิเหนา ขุนช้างขุนแผน เทศนาพระราชประวัติ พระราชนิพนธ์ปลุกใจเสือป่า ฯลฯ[303] **มีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"*** กล่าวคือ *"ธรรมจริยา"* และโลกทัศน์ที่ได้มาจากวิชาเหล่านี้ ทำให้คนไทยที่ผ่านระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ มีวิธีคิดว่า การแบ่งชั้นทางสังคมและการทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมนั้นเป็นสิ่งที่ดีอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะนอกจากสังคมไทยจะมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจแล้ว ยังเป็นสังคมที่คนยึดมั่นใน *"ธรรมจริยา"* อันทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* หากเมื่อใดที่คนไทยขาดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ขาดความศรัทธาในพุทธศาสนา หรือละเมิด *"ธรรมจริยา"* ข้อใดข้อหนึ่ง สังคมก็จะขาดระเบียบและความสงบสุข และไม่อาจสร้างความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาได้เลย

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มโนทัศน์ข้างต้นนี้เริ่มมีพลังในสังคมมากแล้ว เพราะได้รับการการถ่ายทอดผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการ ซึ่งปรากฏว่า ใน พ.ศ.2464 มีการประกาศการศึกษาภาคบังคับในตำบลต่าง ๆ ทั่วประเทศ รวม 2311 ตำบล จากจำนวนตำบลที่มีอยู่ 5050 ตำบล มีโรงเรียนประชาบาลทั้งสิ้นจำนวน 2,742 แห่ง เมื่อถึง พ.ศ.2475 จำนวนโรงเรียนประชาบาลเพิ่มเป็น 6,081 แห่ง มีผู้ผ่านการศึกษาในโรงเรียนประชาบาล ระหว่าง พ.ศ.2464-2475 จำนวน 6,302,930 คน ส่วนผู้ผ่านการศึกษาจากโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนราชวิทยาลัย โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ และโรงเรียนพรานหลวง ตั้งแต่ พ.ศ.2452 ถึง พ.ศ.2468 มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 5,153 คน[304] ส่วนใหญ่ของคนเหล่านี้กลายเป็นข้าราชการในระบอบใหม่ ซึ่งปฏิบัติงานต่าง ๆ ภายใต้วิธีคิดที่ได้รับการปลูกฝังจากโรงเรียน นอกจากนี้องค์กรทางการปกครองและสังคมระดับล่าง เช่น คณะกรรมการตำบล และวัด ก็มีส่วนทำให้ความคิดของปัญญาชนแพร่หลายออกไปสู่ราษฎรสามัญบางส่วนทั่วพระราชอาณาเขตด้วย[305]

---

[302] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 5** สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 5 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2449. หน้า 26.

[303] โปรดดู "ภาคผนวก" ใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 390.

[304] เรื่องเดียวกัน, หน้า378-381.

[305] มัทนา เกษกมล, "การเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน **การเมืองการปกครองของไทยสมัยใหม่** ชัยอนันต์ สมุทวณิช สุวดี เจริญพงศ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522. หน้า 98-99.

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 มโนทัศน์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ มิได้หมดพลังลงไป เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเองซึ่งเข้ามาร่วมงานกับรัฐบาลในระบอบใหม่ ก็มิได้ปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่เสนอในแบบเรียนในระดับที่ *"แตกหัก"* กับมโนทัศน์เดิม แต่กลับสร้างความสืบเนื่องทางความคิดเป็นอย่างสูง แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เพื่อตอบสนองระบอบใหม่ ในช่วงทศวรรษ 2480 โดยการนำเสนอความคิดของปัญญาชนหลายคน เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และพระยาอนุมานราชธน แต่บริบททางการเมืองในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ก็ได้ส่งผลให้มโนทัศน์ที่ได้รับการสร้างขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้รับการเลือกสรรมาสืบทอดอย่างจริงจังโดยปัญญาชนกระแสหลัก รวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการด้วย

การสืบทอดวิธีคิดข้างต้นนี้โดยปัญญาชนกระแสหลักในยุคต่อมา จึงทำให้คนไทยอธิบายปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ว่าเป็นผลมาจากผู้นำหรือราษฎรไม่ยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* และขาด *"ธรรมจริยา"* หรือขาดศีลธรรม โดยไม่มองไปถึงปัญหาเชิงโครงสร้าง และเมื่อเกิดปัญหาขึ้นทางออกที่คนไทยมองเห็น ก็อยู่ที่การรื้อฟื้น *"ความเป็นไทย"* และ *"ธรรมจริยา"* กลับคืนมา ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

บทที่ 7

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: หลวงวิจิตรวาทการ

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 การนิยาม *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* โดยปัญญาชนในระบบอบใหม่ มิได้เปลี่ยนแปลงมากถึงระดับที่รื้อถอนหรือเบียดขับความหมายเดิม ตรงกันข้าม แม้จะมีการเสนอความคิดใหม่บางประการขึ้นมาเพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป แต่ความคิดใหม่เหล่านั้น ก็มิได้ขัดแย้งกับความคิดเดิม และนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา กลับมีความพยายามในการรื้อฟื้นความหมายเดิมของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ที่ทำให้วิธีคิดเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ของคนไทยไม่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนระบอบการปกครองมากนัก จนกล่าวได้ว่ามีความสืบเนื่องของวิธีคิดเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ในช่วงก่อนและหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เป็นอย่างมาก

ปัญญาชนภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญในการนิยามความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ในช่วงสองทศวรรษแรกภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ได้แก่หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และพระยาอนุมานราชธน

หลวงวิจิตรวาทการเสนอความคิดชาตินิยมมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 หลังจากหนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตราได้รับการตีพิมพ์เพียง 2 ปี หลวงวิจิตรวาทการก็ได้แต่งหนังสือชุด **ประวัติศาสตร์สากล** ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ.2472-2474 ในหนังสือชุดนี้ หลวงวิจิตรวาทการทำให้ประวัติศาสตร์ *“ชาติไทย”* กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สากล และได้เขียนประวัติศาสตร์ *“ชาติไทย”* แตกต่างจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและขุนวิจิตรมาตราอยู่ไม่น้อย เพราะถึงแม้ว่าบางส่วนจะเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ตามลำดับรัชกาลของพระราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีบางส่วนที่เป็นการอภิปรายปัญหาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย การปกครองของไทย *“ฐานะของพลเมือง”* และ *“สิทธิของคน”* ตลอดจน *“วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน”* ก่อนหน้าการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง[302] โดยเน้นถึงความรักชาติและการเสียสละชีวิตเพื่อชาติของชาวบ้านบางระจันอย่างเต็มที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์

---

[302] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “พงสาวะดานลาว ของ มหาสิลา วีระวงศ์” ใน **จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549. หน้า 24.

สงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ แต่ถึงแม้หลวงวิจิตรวาทการจะยอมรับว่า ส่วนที่ว่าด้วยสงครามไทย-พม่านี้ดึงมาจากพระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** เป็นส่วนใหญ่ แต่ในหนังสือ**ประวัติศาสตร์สากล** หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญค่อนข้างมากแก่การเสียกรุงทั้งสองครั้ง และสงคราม *"กอบกู้เอกราช"* ของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพื่อเน้น *"วีรกรรม"* และ *"บทเรียน"* สำหรับ *"ชาติไทย"*[303]

การเน้นชาตินิยมอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นในทศวรรษ 2480 ซึ่งนอกจากหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ยังมีปัญญาชนในแขนงวิชาต่าง ๆ อีกหลายแขนง ที่ได้พยายามสร้างความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ขึ้นมาในแขนงวิชาที่ตนเชี่ยวชาญ เช่น โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ (หลวงประพันธ์ไพรัชพากษ์ –บุญเชย ปิตรชาติ)[304] ซึ่งแสดงปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงเรื่อง *"วัธนธัมทางจิตใจ"* เพื่อทำให้คนใน *"ชาติไทย"* มีจิตใจเป็นหนึ่งเดียว มีความตอนหนึ่งว่า

> *ฉันรู้สึกเป็นเกียรติหย่างยิ่งที่ทางการวิทยุกะจายเสียงได้ให้โอกาสฉันมาพูดเรื่อง"วัธนธัมทางจิตใจ" ไนวันนี้...*
>
> *ฉันได้พูดไว้ไนเรื่องปรัชญาเบื้องต้นว่า "การส้างจิตไจของคนไทยทั้งมวนให้เปนน้ำหนึ่งไจเดียวกัน หรือให้เปนเหมือนน้ำไจคน ๆ เดียว ซึ่งจะมีความแขงแกร่งขึ้นเปนร้อยเท่าพันทวีนั้น เปนสิ่งพึงปราถนาและสำคันยิ่ง...ถ้าเราเตรียมไว้ให้คนทั้งชาติเปนน้ำหนึ่งไจเดียวกัน ถือปรัชญาทางสังคม ทางการเมือง และทางเสถกิจอันเดียวกันแล้ว เราก็คงจะต่อสู้กับเหตุการน์ทุกด้านได้อย่างแน่นอน...อันจิตไจของมนุสนั้นย่อมเปนสิ่งสำคันยิ่งไนการดำเนินชีวิตของมนุสแต่ละคน อันจิตไจของมนุสแต่ละคนนี้รวมกันเข้าก็คือจิตไจของชาตินั่นเอง ถ้าชาติใดมีจิตไจซึ่งเปนส่วนรวมดีงามแล้ว ชาตินั้นก็คงพบแต่ความจเริน*[305]

---

[303] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, "พงสาวะดานลาว ของ มหาสิลา วีระวงศ์" ใน **จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549. หน้า 24-25.

[304] โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ (3 เมษายน พ.ศ. 2442-18 พฤษภาคม พ.ส. 2536) จบการศึกษาระดับปริญญาตรีด้านปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจ จากมหาวิทยาลัยปรินซ์ตัน สหรัฐอเมริกา ในพ.ศ.2466 ได้รับการแต่งตั้งเป็นราชบัณฑิต ใน พ.ศ. 2485 และเป็นเลขาธิการราชบัณฑิตสถานระหว่าง พ.ศ. 2485-2490.

[305] โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์,"วัธนธัมทางจิตใจ" (27 พ.ย.2485) ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗. หน้า 48-49. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบัณฑิตสถาน** 31 มีนาคม พ.ศ. 2487).

โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ มีความเห็นไปในทางเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก คือเห็นว่า *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเจริญของชาติ

> *อันความจเรินของชาติบ้านเมืองนั้น มีข้อน่าสังเกตหยู่สองประการ คือ ความจเรินทางวัตถุประการหนึ่ง และความจเรินทางจิตไจอีกประการหนึ่ง ทั้งสองประการนี้บางคราวก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน บางคราวก็เปนปฏิปักษ์ต่อกัน... ความจเรินทางวัตถุหรือความจเรินตา หาได้ช่วยไห้ชาติบ้านเมืองนั้นพ้นจากความเสื่อมไม่ ด้วยเหตุนี้ วัธนธัมทางจิตไจจึงเปนสิ่งสำคันยิ่ง ที่จะทำไห้ชาติบ้านเมืองจเรินรุ่งเรือง*[306]

ดังนั้น การเปลี่ยน *"จิคใจ"* หรือ *"นิสัยใจคอ"* ของพลเมือง ให้มีคุณลักษณะที่เอื้อต่อการสร้างความเจริญแก่ชาติ (ตามทัศนะของชนชั้นนำ) จึงเป็นเรื่องที่ต้องดำเนินการอย่างจริงจัง โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ ได้นิยาม *"ผู้มีวัธนธัมทางจิตใจ"* ว่าจะต้องมีคุนสมบัติดังนี้

> *1. เปนผู้รักสาไว้ซึ่งเกียรติและความเปนเอกราชของชาติ*
> *2. เปนผู้เสียสละให้แก่ชาติ*
> *3. เปนผู้ซื่อตรง*
> *4. เปนผู้รักสาวินัยอย่างเคร่งครัด*
> *5. เปนผู้กล้าหาน*
> *6. เปนผู้รักความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุส*
> *7. เปนผู้รักเกียรติสักติของตน*
> *8. เปนผู้ทำงานด้วยความเข้มแข็งอดทน*
> *9. เปนผู้มีความสุภาพเปนนิสัย*[307]

โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์เน้นในตอนท้าย เกี่ยวกับความหมายของ *"การเปนผู้รักษาไว้ซึ่งเกียรติและความเปนเอกราชของชาติ"* ในแนวทางเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและหลวงวิจิตรวาทการ ดังความว่า

---

[306] เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

[307] เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

การเปนผู้รักษาไว้ซึ่งเกียรติและความเปนเอกราชของชาตินั้น หมายถึงว่า เมื่อเราถือตามรัถนิยมว่า ชาติไทยต้องอยู่เหนือสิ่งได ๆ แล้ว เราก็ต้องทำทุกอย่างเพื่อรักสาความสักดิสิทธิแห่งรัถนิยมนี้ ที่จะทำได้ดังนี้ เราจะต้องส้างจิตใจของเราให้รู้สึกว่า เราภูมิใจที่เปนคนไทย โดยประการที่เรามีอิสระภาพ เรามีสาสนา เรามีภาสา เรามีขนบทำเนียมประเพนี และเรามีวัธนธัมประจำชาติดีเท่ากับชาติอื่นที่มีอารยะธัมสูงด้วยกัน และบางอย่างดีกว่าเสียด้วยซ้ำ...[308]

ในตอนท้าย โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ชี้ให้เห็นเป้าหมายที่จะบรรลุถึง หากการสร้างวัฒนธรรมทางจิตใจสำเร็จลง ซึ่งไม่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ นั่นคือ

ผู้ซึ่งมีวัธนธัมทางจิตใจดังกล่าวนี้คงคิด คงพูด และคงทำหย่างเดียวกันและสืบเนื่องกันทุกคนไป นี่ก็คือถือปรัชญาอันเดียวกันนั่นเอง เมื่อดังนี้แล้ว แต่ละคนก็จะแข่งกันทำความดีให้แก่ชาติบ้านเมือง...ไนที่สุดก็จะแข่งขันรักสาความเปนไทย เพราะไม่ยอมเปนทาสซึ่งจิตใจจะพบแต่ความทรมาน[309]

ส่วนสถาปนิก เช่น นาถ โพธิประสาท[310] ก็ให้ความสำคัญแก่การสร้างศิลปะประจำชาติ เพื่อเป็นเครื่องช่วยรวมจิตใจของคนในชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยเสนอความคิดว่า

โดยเหตุที่งานงานสิลปกัมเปนงานที่เกี่ยวกับชีวิตจิตไจของมนุส ...การยึดถือแนวทางร่วมกันเปนอุดมคติ ย่อมบังเกิดผลดีทางส่วนรวม, และไม่ทำให้เกิดความรู้สึกไนเรื่องชาติผสม งานสถาปัตยกรรมจะเปนสื่อที่ประสานสามัคคีธัมของประเทสชาติได้เปนหย่างดี...

ความคิดที่จะประดิถไนงานสถาปัตยกัมเพื่อไห้เกิดลักสนะ "สถาปัตยกัมประจำชาติ" ขึ้นได้นั้น เปนสิ่งซึ่งทุกประเทสชาติพึงหวังเปนหย่างมาก เพื่อไห้ประชากรทั้งมวลได้สำนึกว่า งานสถาปัตยกัมทุกส่วนที่ได้เสกสัน, ปั้นขึ้นด้วย

---

[308] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[309] เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

[310] นาถ โพธิประสาท (นารถ โพธิประสาท) จบการศึกษาสถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1) จากมหาวิทยาลัยลิ้วอร์พูล ประเทศอังกฤษ เป็นผู้ริเริ่มและจัดตั้งคณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

น้ำมือของเรา ด้วยจิตใจของชาวไทเรา ซึ่งจะได้ฝังแฝงอยู่ในงานประดิถนั้นทุกชิ้นทุกอัน....[311]

ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นในทศวรรษ 2480 สอดคล้องกับความหมายที่บรรดาปัญญาชนข้างต้นเสนอ หลังจากทศวรรษ 2480 แล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้เปลี่ยนมาเน้นความสำคัญของ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ตามแนวทางที่ปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สถาปนาไว้มากขึ้น ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

แม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการจะเป็น *"ลูกจีน"* โดยกำเนิด แต่เป็นผู้ที่ได้รับการกล่อมเกลาในวัฒนธรรมทางความคิดของไทยอย่างต่อเนื่อง เพราะได้บรรพชาเป็นสามเณรในชนบทแถบอุทัยธานีตั้งแต่มีอายุได้ 5 ปี[312] และได้บวชเรียนจนกระทั่งสอบได้เปรียญ 5 ประโยค ในระหว่างที่บวชเรียน ณ วัดมหาธาตุในกรุงเทพฯ ได้ติดตามอ่านพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความกระตือรือร้น และเมื่อลาสิกขาออกมารับราชการ ก็เลือกรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ในนามของ *"ชาติไทย"* ในความสัมพันธ์กับนานาประเทศ เมื่อหลวงวิจิตรวาทการออกไปประจำในสถานทูตไทย ณ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ก็ต้องทำงานโดยคำนึงถึง *"เอกลักษณ์"* ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อยู่เสมอ

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างสรรค์ผลงานจำนวนมาก ทั้งงานเขียนประวัติศาสตร์ บทความ บทละคร บทเพลง การแสดงปาฐกถา และซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายรัฐ ทำให้หลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทอย่างมากในการปลูกฝังวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* โดยเฉพาะวิธีคิดที่มาจากมโนทัศน์ที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็น *"ชาติของคนเชื้อชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่มี *"ความเป็นไทย"* อันเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และคนไทยพึงเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างได้เพื่อให้ชาติมีเอกราชและเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น โดยที่ความคิดบางประการเป็นความคิดที่หลวงวิจิตรวาทการสืบทอดจากปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ความคิดบางประการก็ได้รับการสร้างขึ้นโดยหลวงวิจิตรวาทการเอง ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

---

[311] นาถ โพธิประสาท, "งานสถาปัตยกัมของเราจะก้าวไปทางไหน" ใน **70 ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ 70 ปี 31 มีนาคม 2547 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบัณฑิตสถาน** 31 มีนาคม 2486).

[312] ครอบครัวชาวจีนที่อพยพไปอยู่ในชนบทในเวลานั้นยังมีจำนวนน้อย จึงกลืนตัวเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวบ้าน ต่างจากครอบครัวชาวจีนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ เช่น ชาวจีนในแถบเยาวราช ซึ่งจะสืบทอดวัฒนธรรมจีนเอาไว้มาก

ความคิดสำคัญประการหนึ่งที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สร้างขึ้น และหลวงวิจิตรวาทกาได้พยายามสืบทอด ก็คือความคิดว่า *"ชาติไทย"* มีความศิวิไลซ์ทางศิลปะมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยเกิดความภูมิใจในความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ของ *"ชาติไทย"* และพร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการพยายามทำให้เกิดการรับรู้อย่างกว้างขวางถึงเอกลักษณ์ของศิลปะไทยที่บ่งบอกความเจริญระดับสูงของ *"ชาติไทย"* [313]

ความคิดสำคัญที่สุดที่หลวงวิจิตรวาทการทำให้มีพลังสูงขึ้นมาก คือความคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของคน *"เชื้อชาติไทย"*

ภูมิหลังและความหมายทางการเมืองของการเน้น "เชื้อชาติไทย"

การเน้น *"เชื้อชาติ"* ในแง่กลุ่มคนที่สืบสายเลือดกันมาแต่โบราณ แม้จะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในสมัยนั้นยังมิได้ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดในลักษณะที่จะทำให้คนใน *"ชาติไทย"* มีความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอัตโนมัติ **เพราะมุ่งเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันเนื่องมาจากการยึดมั่นในพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน และการนับถือศาสนาพุทธเหมือนกันมากกว่า** ส่วนการเน้นประวัติศาสตร์อันยาวนานของ *"ชาติไทย"* แต่โบราณ แม้ว่ามีนัยของการเล่าเรื่องราวของ *"ชนชาติไทย"* ที่สืบสายเลือดกันมาอย่างยาวนานอยู่ด้วย แต่จุดเน้นก็อยู่ที่การทำให้คนไทยรับรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของ *"ชาติไทย"* ก่อนชาติอื่น ๆ และการที่ *"ชาติไทย"* สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะทำให้เกิดความภาคภูมิในความสามารถ ความเสียสละและความสามัคคีของชนชาติไทย อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างที่คนไทยทั้งปวงจะต้องมีความสามัคคีและเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติเช่นเดียวกับที่บรรพบุรุษได้เคยทำมาแล้ว นอกจากนี้ ความภาคภูมิใจนี้ยังทำให้เกิดความรักใน *"ชาติไทย"* และเห็นความสำคัญของผู้นำแห่งชาติ รวมทั้งช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองในภาวะที่ต้องเผชิญกับความเหนือกว่าของชาติตะวันตก ในช่วงเวลาที่เกิดวิกฤติอัตลักษณ์เพราะสูญเสียความเชื่อมั่นในคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* อีกด้วย

เนื่องจาก *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการนิยามโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

---

[313] หลวงวิจิตรวาทการ, "ปาฐกถาเรื่องการศิลปากร (ส่วนที่เกี่ยวกับข้าหลวงประจำจังหวัด)" 8 มิถุนายน 2478 ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435. หน้า 66-69.

และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มั่นคง หัวใจของ ***"ความเป็นไทย"*** ที่ได้รับการนิยามจึงเน้นอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนา (รวมถึงศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา) และภาษาไทย ทั้งสามส่วนนี้ เป็น *"ภูมิธรรม"* ของไทย ซึ่งช่วยจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และจรรโลงโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่สถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ เช่น มีขนบธรรมเนียมประเพณี *"แบบไทย"* รวมทั้งพระราชพิธี *"แบบไทย"* จำนวนมากที่แวดล้อมพระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้พระองค์ทรงอยู่ในสถานะศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง มีพระพุทธศาสนา *"แบบไทย"* ที่ช่วยให้ความหมายแก่พระมหากษัตริย์ เช่น มีการแสดงพระธรรมเทศนา *"พระมงคลวิเสสกถา"* สรรเสริญพระคุณลักษณะอันวิเศษขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้พระองค์ทรงมีความชอบธรรมทุกประการที่จะทรงครอบครองพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์[314] และมีราชาศัพท์ใน *"ภาษาไทย"* ที่ตอกย้ำสถานะอันสูงสุดในระบบการสื่อสารทางสังคม เป็นต้น ดังนั้น *"ความเป็นไทย"* ดังที่กล่าวมาข้างต้น อันเป็นส่วนสำคัญของ *"ชาติไทย"* ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรม จึงได้รับการเน้นเป็นอย่างมากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะที่มีการเลือกรับความเจริญทางวิทยาการและเทคโนโลยีจากตะวันตกเพื่อใช้เป็นกลไกทางอำนาจของรัฐอย่างเข้มข้น

จะเห็นได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการเน้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่เกี่ยวกับเรื่อง *"เชื้อชาติ"* หรือการสืบสายเลือดโดยตรง แต่การเรียกชื่อชาติว่า *"ไทย"* และความจำเป็นในการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* โดยเน้นความสำเร็จของพระมหากษัตริย์ในอดีตในการกอบกู้และรักษาเอกราชของชาติ ตลอดจนพระราชกรณียกิจในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* มาอย่างยาวนาน ก็ทำให้จำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องการสืบสายเลือดของชนชาติไทยอยู่ด้วย หนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งเน้นการสืบสายเลือดของคน *"เชื้อชาติไทย"* อันทำให้ *"ชาติไทย"* มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติมาแต่โบราณ จึงได้รับการตัดสินให้เป็นหนังสือดีและได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือเรื่อง **หลักไทย** ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2471 และภายใน 7 ปี หนังสือนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำถึง 7 ครั้ง นับเป็นหนังสือสำคัญที่ทำให้แนวคิดเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ในแง่ของการสืบสายเลือดของชนชาติไทยมีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง เพราะเล่าถึงเรื่องราวของชนชาติไทยตั้งแต่สมัยโบราณที่อพยพมาจากตอนใต้ของจีน และสืบสายเลือดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเน้นคุณลักษณะของชนชาติ

---

[314] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พระมงคลวิเสสกถา**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2497.

ไทยที่มีความกล้าหาญ ความสามัคคี และความเสียสละในการต่อสู้เพื่อรักษาอิสรภาพของชาติ ไม่ยอมตกเป็นข้าของชาติใด

การเน้นเรื่องการสืบสายเลือดยังเห็นได้ชัดในเนื้อร้อง ***"เพลงชาติไทย"*** ที่ขุนวิจิตรมาตราแต่งใน พ.ศ.2475 และกลายเป็นเพลงที่ได้รับความนิยมก่อนหน้าที่จะเกิดเพลงชาติฉบับทางการเป็นเวลาหลายปี *"เพลงชาติไทย"* ของขุนวิจิตรมาตรานี้มีความว่า คนไทย *"สืบเผ่าไทยดึกดำบรรพ์โบราณลงมา...อันดินสยามคือว่าเนื้อของเชื้อไทย น้ำรินไหลคือว่าเลือดของเชื้อข้า ..."*[315] ในขณะที่นายฉันท์ ขำวิลัย ก็ได้แต่งเพลงชาติที่มีเนื้อร้องคล้ายกัน คือ *"เหล่าเราทั้งหลายเลือดและเนื้อเชื้อชาติไทย"*[316] ซึ่งสะท้อนว่ามีการเน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* อย่างกว้างขวางแล้ว ก่อนที่หลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. พิบูลสงครามจะทำให้ความคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของ *"คนเชื้อชาติไทย"* กลายเป็นความคิดที่ครอบงำคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น

การเน้นเรื่องการสืบสายเลือดอย่างเต็มที่โดยหลวงวิจิตรวาทการ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐนั้น เกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

ในคำชักชวนของกระทรวงกลาโหมให้เรียกชื่อประเทศว่า *"ไทย"* เน้นเหตุผลด้าน *"เชื้อชาติ"* อย่างตรงไปตรงมา เช่นระบุว่าชื่อเดิมนั้น *"ไม่สมชื่อที่เป็นเชื้อชาติไทย ในการที่จะใช้ชื่อประเทศอย่างหนึ่งแต่ชื่อพลเมืองไปอย่างหนึ่ง...ชนชาติไทยเป็นเชื้อชาติที่ใหญ่หลวง สมควรเรียกให้สมศักดิ์ศรีของคนไทย"*[317]

การให้เหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศ สะท้อนความคิดที่ให้ความสำคัญกับ *"เชื้อชาติไทย"* อย่างเต็มที่และตรงไปตรงมา ดังที่จอมพลป. พิบูลสงคราม กล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศ มีความว่า

---

[315] ขุนวิจิตรมาตรา, **80 ปีในชีวิตของข้าพเจ้า** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา 9 ตุลาคม 2523. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523. หน้า 406-407.

[316] อ้างใน เริงไชย พุทธาโร เหม เวชกร **จิตรกรมือเทวดา หลวงสารานุประพันธ์ ราชาเรื่องลึกลับผู้ประพันธ์เพลงชาติไทย**. กรุงเทพฯ: ธานธิตรเพรส, 2531. หน้า 191.

[317] **หนังสือพิมพ์ประมวญวัน** 6 มิถุนายน 2482 อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482" **ศิลปวัฒนธรรม** 25,8 (มิถุนายน 2547): 88, 95.

> *"เมื่อเราได้กำหนดวันที่ 24 มิถุนายนให้เป็นวันชาติแล้ว ฉะนั้น ควรเปลี่ยนนามประเทศ "สยาม" เป็นประเทศไทย เพราะประเทศต่าง ๆ เขาก็**ตั้งชื่อประเทศตามเชื้อชาติของเขา** เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ก็เห็นชอบด้วย"*[318]

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย *"รัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ"* ซึ่งน่าจะร่างโดยหลวงวิจิตรวาทการ ก็กล่าวว่า *"รัฐบาลเห็นสมควรใช้ชื่อประเทศให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติและความนิยมของประชาชนชาวไทย"*[319] ในต้นทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการเน้นความคิด *"เชื้อชาติไทย"* ในแง่การสืบสายเลือดเป็นอย่างมาก เช่น บทเพลง ***"เลือดไทย"*** เน้นว่า *"เลือดไทยกล้าหาญ... โลหิตสายเดียวกลมเกลียวกันไว้"*[320] ส่วนบทกวี *"การเคารพธงชาติ"* ก็เน้น *"ชาติ"* ของคนไทยทุกชนชั้นที่สืบสายเลือดกันมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน จนถึงอนาคต[321]

ในการเสนอความคิดเรื่อง **ชาตินิยม** ใน พ.ศ.2490 หลวงวิจิตรวาทการยังคงเน้นการสืบสายเลือด *"รักคนที่สืบสายโลหิตและมีประวัติศาสตร์ร่วมกันมา โดยไม่จำกัดเขตว่าคนเช่นนั้นจะอยู่ในประเทศใด"*[322] จนถึง พ.ศ. 2500 หลวงวิจิตรวาทการจึงขยายความหมายของ *"เชื้อชาติ"* ออกไปครอบคลุมถึงวัฒนธรรมและการมีชะตากรรมร่วมกัน โดยกล่าวว่า

> *คำว่าเชื้อชาติ หรือRace หมายถึงการที่มนุษย์มีเชื้อสาย ภาษา วัฒนธรรม ขนบประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเดียวกัน...ชาติ...คือส่วนรวมของมนุษย์ที่มีเชื้อชาติเดียวกัน ร่วมโชคชะตากัน*[323]

---

[318] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล"ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482 **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 80. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[319] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

[320] "หลวงวิจิตรวาทการ, "ความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับเขมร" ใน **สารคดีและสิ่งน่ารู้จากปาฐกถาและคำบรรยายของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2516. หน้า 6.

[321] หลวงวิจิตรวาทการ, "การเคารพธงชาติ" **วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม 2** ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 16 สิงหาคม 2525. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505. หน้า 193.

[322] หลวงวิจิตรวาทการ, **ชาตินิยม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดำรงการพิมพ์, 2528. หน้า 37-38.

[323] หลวงวิจิตรวาทการ, "นโยบายชาตินิยม" **รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2541. หน้า 146-147.

จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการเน้นชาตินิยมตามคติ *"เชื้อชาตินิยม"* อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนความหมายของคำว่า *"เชื้อชาติไทย"* ก็ตาม

ปัจจัยที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเน้นเรื่อง "เชื้อชาติ" อาจสรุปได้ดังนี้

1. **การเปลี่ยนระบอบการปกครองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.**2475 ทำให้ผู้นำในระบอบใหม่จำเป็นต้องลดความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และทำให้ผู้นำในระบอบใหม่มีสถานภาพสูงสุดแทน แต่ผู้นำในระบอบใหม่เป็นเพียงสามัญชนที่ก้าวขึ้นมาจากสถานะข้าราชการระดับกลางเท่านั้น โดยที่ความชอบธรรมที่มาจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญยังขาดความมั่นคงอยู่มาก เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงต่อระบอบการปกครองใหม่ ในขณะเดียวกันคนที่มีความรู้ในเขตเมืองก็ยังไม่ยอมรับอำนาจของผู้นำในระบอบใหม่อย่างเต็มที่ เพราะยังมิใช่การใช้อำนาจในระบอบประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์แบบ เพราะจอมพล ป. ต้องการจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จอยู่ในมือ ซึ่งยากที่คนชั้นกลางในเขตเมืองจะยอมรับได้ ที่สำคัญ การรับรู้ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิม (ซึ่งพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นสถาบันสำคัญแห่ง *"ชาติไทย"* ดังที่ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยาม) ยังคงดำรงอยู่ ซึ่งเป็นปัญหาอย่างมากแก่ผู้นำในระบอบใหม่ เพราะ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิม ช่วยเสริมสร้างและจรรโลงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง

ในเวลานั้นการรื้อถอน *"ความเป็นไทย"* แบบเดิม แม้ว่ามีความจำเป็นแต่ก็กระทำได้ในขอบเขตจำกัด เพราะนอกจากคนส่วนใหญ่จะอ่านหนังสือไม่ออกและสื่อมวลชนก็แพร่หลายเฉพาะในเขตเมืองแล้ว ที่สำคัญก็คือ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิมนี้ยังมีความสำคัญอย่างมากต่อการจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำ เช่น ความจำเป็นในการเน้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่จะทำให้คนไทยตระหนักในความสำคัญของ *"ผู้นำ"* ในการรักษาเอกราชของ *"ชาติไทย"* ทำให้ปัญญาชนของระบอบใหม่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในอดีต เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือความจำเป็นในการเน้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่ผู้นำมีความสำคัญอย่างสูง ในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ *"ชาติไทย"* ก็ทำให้หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและสมเด็จพระปิยมหาราช เป็นต้น จะเห็นได้ว่า *"ความเป็นไทย"* แบบเดิมมีส่วนช่วยทำให้คนไทย ***"เชื่อผู้นำ"*** จนไม่อาจรื้อถอนลงไปอย่างสิ้นเชิง จะรื้อถอนได้เฉพาะส่วนที่ไม่กระทบต่ออำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำในระบอบใหม่เท่านั้น (แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการรื้อถอนก็ยังขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเป็นอันมาก)

วิธีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการเลือกใช้เพื่อแก้ปัญหาข้างต้น ก็คือการทำให้ *"ชาติไทย"* มีความสำคัญสูงสุดแทนพระมหากษัตริย์ ซึ่งทำได้ด้วยการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* แทน *"หัวใจของความเป็นไทย"* แบบเดิม เป็นการทำให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในฐานะที่มีสายเลือดเดียวกัน แทนการรู้สึกเป็นพวกเดียวกันจากความจงรักภักดีต่อหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* เหมือนกัน ซึ่งจะทำให้พระมหากษัตริย์ยังคงมีความสำคัญสูงสุดต่อไป

การเน้นความสำคัญสูงสุดของ *"ชาติไทย"* นี้ หมายถึงการทำให้คนรู้สึกว่า *"ชาติไทย"* มีความหมายเต็มเปี่ยมหรือมีความสูงส่งในตัวเอง มิใช่มีความหมายก็ต่อเมื่อมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น *"หน้าตาของชาติ"* หรือทรงเป็น *"ประมุขของชาติ"* ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยเน้นมาแล้ว นอกจากนี้ยังต้องทำให้ *"ชาติไทย"* มีความหมายตามอุดมคติของการปฏิวัติ พ.ศ.2475 คือเป็น *"ชาติของประชาชน"* หรือเป็น *"ประชาชาติ"* อย่างน้อยก็ในเชิงอุดมการณ์ ดังนั้น เมื่อยังไม่สามารถเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมแบบใหม่อย่างเต็มที่ จึงไม่มีวิธีการใดที่จะดีไปกว่าการนำเอาเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ซึ่งในเวลานั้นเป็นที่รับรู้กันแพร่หลายพอสมควรแล้วขึ้นมาเน้น โดยเบียดขับ *"ความเป็นไทย"* ส่วนที่ส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ พร้อมกับพยายามเน้น *"ความเป็นไทย"* เฉพาะในส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อการจรรโลงอำนาจของ *"ผู้นำ"* ในระบอบใหม่เอาไว้

กล่าวได้ว่าจุดประสงค์ในการสถาปนาความมั่นคงให้แก่ผู้นำในระบอบใหม่ ทำให้เกิดการเน้นว่า *"ชาติไทย"* มีความสำคัญสูงสุด (เพราะหมายถึงคนไทยทั้งปวงที่สืบสายเลือดกันมายาวนานแต่โบราณและจะสืบสายเลือดกันต่อไปในอนาคต) ถึงกับประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศจาก *"สยาม"* เป็น *"ไทย"* โดยอ้างเหตุผลเรื่อง *"เชื้อชาติ"* นอกจากนี้ยังต้องเน้นด้วยว่าบรรพบุรุษของชนชาติไทยได้เสียสละถึงขั้น *"หลั่งเลือด"* ปกป้องเอกราชของชาติมาด้วยกันแต่โบราณ ซึ่งจะทำให้ *"ชนชาติไทย"* ยอม *"หลั่งเลือด"* เพื่อปกป้องเอกราชของ *"ชาติไทย"* สืบไปในอนาคต พลังของความคิดเช่นนี้จะช่วยให้เกิดการยอมรับอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำได้ง่ายขึ้น เพราะเป็นช่วงเวลาที่คนทั่วไปตระหนักว่าสงครามโลกกำลังจะระเบิดขึ้น ในสภาวะสงครามนั้น เป็นการง่ายที่จะทำให้ทุกคนเชื่อว่าอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำเป็นสิ่งจำเป็น และคนไทยตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้วที่ได้รับการปลูกฝังว่าการเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งเลือดเนื้อและชีวิต เพื่อปกป้องเอกราชของชาติ เป็นสิ่ง

ที่มีเกียรติ อุดมการณ์ *"เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย"* จึงแพร่สะพัดออกไปพร้อมกับการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* อย่างเข้มข้น [324]

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า นอกจากการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* แล้ว **จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการยังได้พยายามสร้าง *"ความเป็นไทย"* ชุดใหม่ขึ้นมารองรับระบอบใหม่ด้วย นั่นก็คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมตามแนวทาง *"รัฐนิยม"* เพื่อความมั่นคงของ *"ระบอบพิบูล"*** ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมตามแนวทาง *"รัฐนิยม"* นี้ นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยทำให้ *"ระบอบพิบูล"* มีความมั่นคงเพียงพอที่จะต้านทานอิทธิพลของกลุ่มที่นิยมเจ้าได้ เพราะเป็นวัฒนธรรมที่มีมิติของความเสมอภาคมากขึ้น สอดคล้องกับอุดมคติของระบอบใหม่ และเป็นวัฒนธรรมที่ไม่เกื้อหนุนให้เจ้ามีสถานภาพและอำนาจเหนือชนชั้นอื่น

"รัฐนิยม" สำคัญประการหนึ่ง คือการกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็น *"วันชาติ"* ซึ่งแสดงถึงความพยายามที่จะทำให้ระบอบใหม่ที่เกิดขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ได้รับการนิยามเป็นหนึ่งเดียวกับชาติ[325] ซึ่งนับว่าเป็นการกระทำที่สมเหตุสมผลอย่างยิ่งในทางอุดมการณ์ เนื่องจากระบอบใหม่เป็นระบอบที่มีอุดมการณ์ว่าประชาชนเป็นเจ้าของชาติ หรือเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยที่หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างคำอธิบายที่เน้นว่าระบอบการปกครองใหม่ยึดเอา *"มติมหาชน"* เป็นหลักในการปกครอง เพียงแต่จะต้องเป็น *"มติมหาชน"* ที่ต้องผ่านกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* เสียก่อน เพื่อจะทำให้มหาชนคิดอย่าง *"ถูกต้อง"* (ในทางปฏิบัติคือคิดในกรอบที่รัฐต้องการ จนกระทั่งผู้นำสามารถคิดแทนมหาชนได้ และหลวงวิจิตรวาทการสามารถกล่าวว่าความคิดของผู้นำย่อมสะท้อน *"มติมหาชน"* เสมอ เพราะผู้นำนั้น *"เป็นตัวมติมหาชน เพราะจะพูดอะไร ทำอะไร คนจะพูดตาม ทำตาม"*[326])

อย่างไรก็ตาม มีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้รัฐบาลไม่สามารถทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมและทางจิตใจในเร็ววัน แม้ว่ารัฐบาลจะได้พยายามด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งด้วยการประกาศ *"รัฐนิยม"* หลายฉบับ ข้อจำกัดที่สำคัญได้แก่การศึกษาแผนใหม่และสื่อมวลชนที่ยังไม่ขยายตัวอย่างเพียงพอ และประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งทำให้วิถี

---

[324] ด้วยเหตุผลข้างต้น การเน้นเชื้อชาติจนถึงกับตั้งชื่อประเทศตามชื่อเชื้อชาติ จึงไม่น่าจะเป็นผลโดยตรงจากการที่หลวงวิจิตรวาทการไปเวียดนามและได้พบว่ามีคนไทยอยู่นอกประเทศเป็นอันมาก แต่การไปเวียดนามน่าจะช่วยให้หลวงวิจิตรวาทการมีข้อมูลที่ชัดเจนขึ้น จนสามารถชี้แจงให้คนอื่น ๆ คล้อยตามได้ง่ายขึ้น

[325] เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

[326] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**, หน้า 76-78.

ชีวิตผูกพันกับ *"ชุมชนท้องถิ่น"* มากกว่าผูกพันกับ *"ชาติไทย"* ดังนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการจึงจำเป็นต้องหาทางกระตุ้นให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเร่งรัดที่สุด ซึ่งวิธีหนึ่งที่สามารถทำได้ง่ายก็คือการกระตุ้นความรู้สึก *"เชื้อชาตินิยม"* นั่นเอง เพราะ *"เชื้อชาตินิยม"* จะทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันหรือรู้สึกเป็นพวกเดียวกันในฐานะที่มีสายเลือดเดียวกัน เหมือนคนทุกคนในชาติเป็นญาติพี่น้องกันและได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาช้านาน และลูกหลานเหลนโหลนที่จะเกิดต่อไปในภายหน้า ก็จะยังคงผูกพันกันและพึ่งพาอาศัยกันตลอดไป โดยเฉพาะในการสามัคคีและเสียสละเพื่อทำให้ *"ชาติไทย"* มีเอกราชและมีความเจริญรุ่งเรือง อันจะส่งผลดีต่อทุกคนในชาติ ดังที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามทำการโฆษณาอยู่เสมอ

2. นโยบายสร้าง "ชาติไทย" ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง

นโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งนอกจากจะเกิดขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจของจอมพล ป. รวมทั้งความชอบธรรมในการทุ่มเทงบประมาณในการสร้างกองทัพ ซึ่งเป็นฐานอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป . แล้วยังเป็นผลมาจากบรรยากาศอันตึงเครียดของโลก ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าสงครามโลกจะระเบิดเป็นเวลานานหลายปี ปัญหาที่จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการคำนึงถึงมากก็คือ *"เราจำจะต้องเป็นมหาประเทศหรือมิฉะนั้นก็จะต้องล่มจม...ประเทศเล็ก ๆ จะต้องถูกกลืนหายเข้าไปในประเทศใหญ่"*[327] หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ที่ติดตามสถานการณ์ระดับโลกอย่างใกล้ชิด และรู้ข้อมูลเกี่ยวกับมหาอำนาจที่บุกเข้ายึดครองประเทศอ่อนแอเป็นอย่างดี เช่น การที่ญี่ปุ่นยึดครองแมนจูเรียและเกาหลีตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการต้องหาทางป้องกันมิให้ประเทศสยามต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้น[328]

นโยบายสร้าง "ชาติไทย" ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ทำให้ต้องเน้นชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมเพื่อต่อต้านชาวจีน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจอมพล ป.ต้องการร่วมมือกับญี่ปุ่น ถ้าไม่ต่อต้านจีน การเคลื่อนไหวของนักชาตินิยมจีนจะไม่เพียงแต่เป็นอันตรายต่อเศรษฐกิจไทยเนื่องจากมีการส่งเงินมหาศาลออกนอกประเทศเพื่อช่วยชาติจีนรบกับญี่ปุ่นเท่านั้น แต่นักชาตินิยมจีนในประเทศไทยยังเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน ซึ่งจะเป็นอุปสรรคอันสำคัญต่อการที่รัฐบาลจะร่วมมือทาง

---

[327] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

[328] โปรดดูรายชื่อข้อเขียนจำนวนมากของหลวงวิจิตรวาทกาที่เขียนถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศต่าง ๆ ในทศวรรษ 2470 ใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**การ** . หน้า 30-31.

ทหารกับญี่ปุ่น ดังนั้น รัฐบาลจึงต้องทำการต่อต้าน *"เชื้อชาติจีน"* ในนามของชาตินิยมไทย ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างอุปสรรคมิให้นักชาตินิยมจีนเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยได้สะดวก การกระทำเช่นนี้ของรัฐบาลไทยย่อมจะสร้างความพึงพอใจให้แก่ญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง เป็นไปได้ว่านโยบายต่อต้านจีนของรัฐบาลไทย ทำให้ฝ่ายญี่ปุ่นตอบแทนด้วยการสนับสนุนให้ประเทศไทยได้ดินแดนบางส่วนของอินโดจีน *"กลับคืน"* มาจากฝรั่งเศส และสามารถพัฒนาความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นต่อกันในฐานะพันธมิตรแห่งวงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพาได้ในเวลาต่อมา

นอกจากความร่วมมือกับญี่ปุ่นแล้ว นโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ยังทำให้รัฐบาลต้องการความร่วมมือจากประชาชน **การปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมจะช่วยให้สามารถเน้นคุณสมบัติต่าง ๆ ที่รัฐต้องการให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ในสายเลือดของชนชาติไทยมาแต่โบราณ** ซึ่งแม้ว่าจะเป็นคุณสมบัติที่ไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน แต่ก็สามารถรื้อฟื้นให้ปรากฏขึ้นมาได้ เช่น *"นิสัยก่อสร้าง" "นิสัยรักความประณีต" "นิสัยงอกงาม" "นิสัยต่อสู้"* ซึ่งเคยปรากฏอย่างเด่นชัดในสมัยสุโขทัย เป็นต้น[329]

ขณะเดียวกันการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ย่อมหมายถึงการที่จะต้องขยายอำนาจอธิปไตยของไทยออกไปยังดินแดนต่าง ๆ โดยรอบ ซึ่งนโยบายนี้จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากประชาชน วิธีที่ง่ายที่สุดจึงได้แก่ **การทำให้คนในประเทศรู้สึกว่าประชาชนในดินแดนที่ไทยจะขยายอำนาจออกไปนั้นเป็น *"เลือดเนื้อเชื้อไข"* เดียวกันกับคนไทยในประเทศไทย** ดังนั้น การเน้น *"เชื้อชาติไทย"* จึงช่วยสร้างแรงสนับสนุนให้แก่การสร้างกองทัพและการขยายอำนาจของรัฐบาลเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ หลวงวิจิตรวาทการจึงไม่เพียงแต่กล่าวว่า *"ถิ่นไทยอันกว้างขวางซึ่งตั้งอยู่เหนือสิบสองจุไทย...มีเลือดเนื้อเชื้อไขเราอยู่ 24 ล้านคน ซึ่งยังถือตนเป็นคนไทย พูดภาษาไทย มีชีวิตจิตใจเป็นไทย"*[330] เท่านั้น แต่ยังนิยามความหมายของ *"เชื้อชาติไทย"* ไว้กว้างขวางมาก คือครอบคลุมทุกชนชาติในแหลมทอง (จะไม่ครอบคลุมก็แต่ชาวจีนที่ยังไม่กลายเป็นไทยเท่านั้น) ในละคร **ราชมนู** ตัวละครกล่าวว่า *"เขมรเป็นชื่อสมมุติแท้ ๆ พวกเราในแหลมทองนี้ทั้งแหลม พวก*

---

[329] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 134-148.

[330] หลวงวิจิตรวาทการ "ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส" แสดงแก่ครูอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนกรมยุทธศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน **วิจิตรอนุสรณ์** กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505. หน้า 157-162.

เดียวกันทั้งนั้น"[331] ในละคร **พ่อขุนผาเมือง** ตัวละครกล่าวว่า *"ทั้งญวน แกว และเขมรล้วนเป็นไทย"*[332] คำบรรยาย **"ชาติไทยจะชนะ"** ระบุว่า *"ชาติไทยในที่นี้...ข้าพเจ้าหมายตลอดถึงพี่น้องของเราฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และในกรุงกัมพูชาด้วย"*[333] ส่วนการปาฐกถา **"การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส"** หลวงวิจิตรวาทการก็กล่าวว่า ดินแดนลาวและเขมร *"เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย เลือดไทย ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อเดียวกับเรา มีจำนวนสี่ล้านคน"* แล้วยังสร้างความสะเทือนใจอย่างมากเพื่อให้ผู้ฟังสนับสนุนการเข้าไปช่วยเหลือ *"หน่อเนื้อเชื้อเดียวกับเรา"* ให้พ้นจากการถูกฝรั่งเศสกดขี่ข่มเหงด้วย โดยกล่าวว่า

> *ทุก ๆ ครั้งที่ข้าพเจ้าไปแลเห็นแม่น้ำโขง ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนว่าน้ำที่ไหลอยู่นั้นคือน้ำตาของชาวไทย พวกเราทางฝั่งนี้เป็นอิสระเสรี แต่พี่น้องเราทางฝั่งโน้นถูกกดขี่ข่มเหงอยู่ทุกวัน...ภาษีใหม่ ๆ เกิดขึ้นหลายอย่าง การเร่งรัดภาษีได้กระทำด้วยพลการอันน่าสยดสยอง*[334]

จะเห็นได้ว่าการปลุกเร้า *"ชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยม"* มีความสำคัญอย่างสูงต่อนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง

3. การกีดกัน "ลูกจีน" มิให้มีอำนาจทางการเมือง

การเน้น *"ชาติไทย"* ในแง่ *"เชื้อชาติ"* มีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะต้านทานการขยายอำนาจทางการเมืองของ *"ลูกจีน"* อยู่มากทีเดียว เพราะมีลูกจีนได้รับการศึกษาแผนใหม่จากโรงเรียนฝรั่งจำนวนมาก และหลายคนทำการเคลื่อนไหวทางการเมือง เช่น เสนอความคิดเห็นทางการเมืองตามหน้าหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

ความพยายามของจอมพลป. พิบูลสงคราม ที่จะให้หลวงวิจิตรวาทการดำเนินการต่อต้านจีนเกิดขึ้นตั้งแต่จอมพลป. เริ่มมีอำนาจมากขึ้นภายหลังการรัฐประหารในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 ซึ่งจอมพลป. เป็นผู้นำในการยึดอำนาจจากพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ต่อมาในเดือนกันยายน 2476

---

[331] อ้างใน ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528. หน้า 88.

[332] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

[333] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

[334] หลวงวิจิตรวาทการ "ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส" แสดงแก่ครูอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนกรมยุทธศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน **วิจิตรอนุสรณ์. หน้า 138.**

หนังสือพิมพ์ประชาชาติ ได้ตีพิมพ์ข่าวจอมพล ป. มอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการแต่ง *"เพลงชาติ"* เพื่อใช้อย่างเป็นทางการแทน *"เพลงชาติ"* ของขุนวิจิตรมาตราซึ่งแพร่หลายอยู่ในเวลานั้น โดยต้องการให้เป็น *"เพลงชาติ"* ที่เน้นความเป็นศัตรูของจีน[335]

ผู้แทนราษฎรชั่วคราวที่ได้รับแต่งตั้งในวันที่ 28 มิถุนายน 2575 มีลูกจีน 3 คนซึ่งมีบทบาททางการเมืองอย่างกระตือรือร้น คือนายมังกร สามเสน นายมานิต วสุวัติ และนายซุ่นใช้ คูตระกูล[336] บรรยากาศของประเทศในเวลานั้นมีการเคลื่อนไหวของหลายฝ่ายที่จะให้รัฐบาลเห็นว่า *"ประเทศชาติไม่ได้เจริญด้วยรู้ราชการหรือรู้กฎหมายอย่างเดียว จุดสำคัญอยู่ที่การกสิกรรมและพาณิชยกรรมต่างหาก"*[337] ดังนั้น ลูกจีนที่มีความรู้ในทางเศรษฐกิจหรือมีความเอาใจใส่ในปัญหา *"การกสิกรรมและพาณิชยกรรม"* ของคนในประเทศ ย่อมจะได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยที่ระบอบการเมืองที่มีการเลือกตั้งจะเป็นช่องทางสำคัญที่เปิดโอกาสให้ *"ลูกจีน"* จำนวนมากสามารถก้าวเข้าสู่เวทีการเมืองระดับชาติ ดังนั้น นักการเมืองที่เฉลียวฉลาดอย่างจอมพลป. และหลวงวิจิตรวาทการ ย่อมเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการอย่างจริงจัง เพื่อกีดกันลูกจีนเหล่านี้ออกไปจากพื้นที่ทางการเมือง ซึ่งการปลุกระดมความรู้สึกชาตินิยมแบบที่เน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* จะตอบสนองปัญหาทางการเมืองในข้อนี้ของจอมพลป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการได้เป็นอย่างดี

เป็นที่น่าสังเกตว่า ปัญหาหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการยกขึ้นมาเป็นเหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ก็คือการที่รัฐธรรมนูญระบุว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของ *"ปวงชนชาวสยาม"* ซึ่งคำว่า "ชาวสยาม" นี้ *"ย่อมจะหมายความไม่ฉะเพาะแต่ชาติไทย ต้องหมายความถึงชนชาติอื่น ๆ ที่เป็นชาวสยามด้วย"* ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงวินิจฉัยว่า *"ลูกจีน"* ที่เกิดในประเทศสยาม ย่อมเป็นชาวสยาม *"เด็กเหล่ากำเนิดจีนเหล่านี้ จะต้องเรียนประถมศึกษาให้เป็นที่พอใจแก่รัฐบาล เพราะในฐานที่เป็นชาวสยามเด็กเหล่านี้จะมีสิทธิการเมืองในประเทศสยาม"*[338] และหลวง

---

[335] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547). หน้า 87.

[336] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร** ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542) หน้า 29.

[337] หอม นิลรัตน์ "นักการเมืองมีมากเท่าขนวัว แต่รัฐบุรุษเสมือนเขาวัวเท่านั้น" **สยามหนุ่ม** 30-31 ตุลาคม 2475. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับโครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535. หน้า 227.

[338] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 447-448.

วิจิตรวาทการยังชี้ให้เห็นด้วยว่า การที่กฎหมายเลือกตั้ง ***"จำกัดให้ฉะเพาะชนชาติไทยนั้น...ขัดกับรัฐธรรมนูญ"***[339] ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นการวิเคราะห์ปัญหาที่แสดงถึงความกังวลใจเป็นอย่างมากในเรื่องที่ลูกจีนจะเข้ามามีอำนาจทางการเมือง เพราะกลุ่ม *"ลูกจีน"* ซึ่งเกิดในประเทศสยามจะสามารถใช้สิทธิทางการเมืองในฐานะที่เป็น *"ชาวสยาม"* และมีสัญชาติไทย นับเป็นความหวั่นเกรงที่มาจากผลประโยชน์ทางการเมืองโดยแท้ มิใช่มาจากอคติทางเชื้อชาติแต่อย่างใด[340]

ความหวาดหวั่นในเรื่องการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของลูกจีนยังเห็นได้จากคำกล่าวของหลวงวิจิตรวาทการในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2481 ความว่า

> *นายเอ๊กโป้ย (เอก วีสกุล) เคยขอให้ข้าพเจ้าเสนอให้คณะรัฐมนตรีให้มีการปกครองคนจีนอย่างเดิม คือมีกรมท่าซ้าย* ***...และทราบมาว่าเตรียมจะสละเงินในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรคราวหน้า เพื่อให้พวกจีนเข้ามาในสภาได้อีกด้วย***[341]

ดังนั้น หากพิจารณาบริบททางการเมืองภายในก็จะเห็นได้ชัดเจน ถึงความจำเป็นที่หลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. จะต้องเน้นความคิดเชื้อชาตินิยมต่อต้านจีน ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับ ***"สยามกับไทย"*** ในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ.2482 ชี้ให้เห็นว่าจะเกิดปัญหาหลายประการหากยังคงใช้ *"สยาม"* เป็นชื่อประเทศ ปัญหาสำคัญที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นในปาฐกถานี้ ก็คือปัญหาเกี่ยวกับ *"ลูกจีน"* ซึ่งจะมีสิทธิเลือกตั้ง[342] ใน สุนทรพจน์เนื่องใน *"วันชาติ"* ครั้งแรกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ก็กล่าวถึงการที่คนไทย *"ถูกเลือดของชนชาติอื่นเข้ามาผสม"* ซึ่ง *"ทำให้เลือดไทยจางลงทุกขณะ...ชนชาติไทยกำลังจะถูกกลืนด้วยการผสมพันธุ์"*[343] เห็นได้ชัดว่าต้องการให้คนไทยเกิดความหวั่นเกรงภัยที่มาจากการถูกพวก *"เลือดผสม"* หรือ

---

[339] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482 **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547).: 77-96.

[340] หากอคติทางเชื้อชาติมีความสำคัญ หลวงวิจิตรวาทการย่อมไม่ประกาศว่า ญวน และเขมรเป็นคน "เชื้อชาติไทย" เป็นแน่

[341] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 98. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[342] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 84.

[343] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 99.

พวก *"ลูกจีน"* กลืนชาติ การสร้างความรู้สึกต่อต้านจีนเช่นนี้จะส่งผลให้คนไทยเกลียดชังพวก *"เลือดผสม"* หรือพวก *"ลูกจีน"* และไม่เลือกคนเหล่านี้เข้ามาเป็นผู้แทนราษฎร และปิดโอกาสที่ *"ลูกจีน"* เหล่านี้จะก้าวขึ้นมามีอำนาจทางการเมือง หรือเป็นคู่แข่งสำคัญทางการเมืองของผู้นำทางทหาร

นอกจากนี้รัฐบาลจอมพลป. และหลวงวิจิตรวาทการยังต้องทำการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* เพื่อช่วงชิงอำนาจครอบงำให้เหนือกว่าคำนิยามของบรรดา *"ลูกจีน"* ทั้งหลายอีกด้วย ดังนั้น ใน พ.ศ.2476 หลวงวิจิตรวาทการก็ตีพิมพ์เรื่อง ***"ลัทธิชูชาติ"*** ซึ่งเป็นคำที่หลวงวิจิตรวาทการแปลมาจาก Nationalism หลังจากนั้นก็ปลุกระดมความรู้สึกชาตินิยมอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ซึ่งนอกจากจะเป็นการแข่งขันกับคำนิยามของบรรดา *"ลูกจีน"* แล้ว ยังเป็นความพยายามที่จะเบียดขับคำนิยามของคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมไปพร้อมกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่ปัญญาชนที่ใกล้ชิดกับรัฐภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เน้น *"เชื้อชาติ"* ในแง่การสืบสายเลือด จนกลายเป็นความคิดที่มีอิทธิพลสูง หรือเป็นความคิดกระแสหลัก แต่คนที่ไม่เห็นด้วยก็มีอยู่มาก เช่น นับตั้งแต่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาแล้ว ที่ได้ทรงระมัดระวังไม่เน้นมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เนื่องจากทรงมีพระประสงค์จะ *"ประสานประโยชน์"* ระหว่างชนชาติต่าง ๆ ในประเทศสยาม ต่อมาใน พ.ศ.2479 พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ก็ทรงเสนอพระราชดำริในแนวเดียวกัน โดยได้ทรงเน้นว่า

> *ที่เราว่า "ชาติ" นั้น เราไม่หมายความว่าไทย...อันที่จริงเมื่อเราใช้คำว่า "ชาติ" นั้น เราหมายความว่าชนชาวสยาม แต่ชนชาวสยามปะปนกันมาก ไม่พึงกล่าวถึงไทยที่มีเชื้อจีนปน (เช่นผู้เขียนนี้เอง) หรือไทยที่มีเชื้อแขก เชื้อฝรั่ง หรือเชื้ออื่น ๆ ซึ่งไม่รังเกียจหรือแตกแยกกับไทยแท้ 100 เปอร์เซ็นต์เลย ย่อมถือเหมือนญาติร่วมเชื้อกันหมด ชนชาวสยามมีเป็นอันมาก ที่เป็นมลายู แขกครัว แขกเทศ กะเหรี่ยง คะมู ลว้า เขมร ล้วนแต่ไม่ใช่ไทย แต่เป็นชาวสยามทั้งนั้น บางพวกอยู่ในสยามก่อนไทยมาอยู่เสียอีก นอกจากนี้ยังมีจีนนอก และพวกแปลงสัญชาติ คือฝรั่งแท้และแขกแท้ เป็นต้น เราไม่รังเกียจพวกนั้นเลย*[344]

ในพระนิพนธ์เรื่อง *"รักชาติ"* (พ.ศ.2481) พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ยังคงทรงยืนยันว่าประเทศสยามประกอบด้วยคนหลายชนชาติ แม้แต่คนไทยก็มีทั้ง *"ไทยเต็ม ไทยซีก ไทยเสี้ยว"*

---

[344] กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "ชาติและอารยะ" ใน **ผสมผสาน ชุด 3**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513. หน้า 141-142.

ส่วนศาสนาก็มีทั้งพุทธ อิสลาม คริสต์ และผี *"รวมเป็นเดียวรักหมู่ไม่หู่หัน แม้จะต่างศาสนาบูชานันท์ไม่สำคัญอะไรดอกบอกให้รู้"*[345]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นอีกผู้หนึ่งที่หลีกเลี่ยงการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* ใน *"เพลงชาติ"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแต่ง จึงไม่มีคำว่า *"คนไทย"* แต่ใช้คำว่า *"ชาวสยาม"*[346] นอกจากนี้ผู้นำสำคัญคนหนึ่งในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 คือหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ได้แสดงความเห็นคัดค้านเมื่อจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการต้องการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ตามชื่อ "เชื้อชาติ" หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์แสดงความเห็นว่า

> *คนในสยามมีหลายชาติ เวลานี้เขารักใคร่สยาม ถึงคราวเราพูดอะไรจะให้กินความส่วนรวมแล้ว ก็ใช้ว่า "สยาม" เขาอาจจะน้อยใจได้ถ้าเราเลิกใช้ "สยาม" ใช้แต่ "ไทย" จะเกิดความรู้สึกว่า เอาพวกชาติอื่นออกเพราะไม่ใช่ไทย พวกปัตตานีก็ไม่ใช่ไทย ถ้าเราเรียกว่า "สยาม" ก็รวมพวกปัตตานีด้วย เขาก็พอใจ*[347]

นอกจากสมาชิกของชนชั้นสูงในระบอบเก่าส่วนหนึ่ง และชนชั้นนำในระบอบใหม่จำนวนไม่น้อย จะไม่เห็นด้วยกับการเน้นคติ *"เชื้อชาตินิยม"* แล้ว ในกลุ่ม *"ลูกจีน"* ทั่วไปที่ไม่ได้สังกัดในฝ่ายรัฐบาล ก็ไม่เน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* เช่นเดียวกัน โดยต่างก็พูดถึง *"คนไทย"* และมีความสำนึกในความเป็น *"คนไทย"* ในความหมายที่ไม่ได้เน้น *"เชื้อชาติ"* ในทางสายเลือด เช่น ในทศวรรษ 2470 นายมังกร สามเสนซึ่งเป็น *"ลูกจีน"* คนหนึ่ง ได้เรียกร้องให้รัฐบาลอุดหนุน *"พ่อค้าไทย"* รวมทั้ง *"อบรมราษฎรให้รู้จักรักเพื่อนคนไทยด้วยกัน"* ซึ่ง *"พ่อค้าไทย"* และ *"เพื่อนคนไทย"* ที่นายมังกร สามเสนระบุในที่นี้ มีความหมายรวมไปถึง *"คนไทยเลือดผสม"* หรือบรรดา *"ลูกจีน"* ทั้งหลายด้วย[348]

---

[345] กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "รักชาติ" ใน **ผสมผสาน ชุด 3**. หน้า 480-486.

[346] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 48.

[347] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 80.

[348] อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" **รัฐศาสตร์สาร** 21, 3 (2542): 26-28.

ในทศวรรษ 2470 ภายหลังปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก การแข่งขันกันทางการค้าในตลาดโลกและตลาดภายในประเทศดำเนินไปอย่างรุนแรง ใน พ.ศ.2476 *"ลูกจีน"* จำนวนหนึ่งจึงได้รวมตัวกันจัดตั้ง ***"หอการค้าไทย"*** ขึ้นมา ทั้งนี้ เป็นผลมาจากการริเริ่มของ *"ลูกจีน"* หลายคน เช่น นายเล็ก โกเมศ นายเจือ เพ็ญภาคกุล และนายประทุม สุสังกรกาญจน์ ซึ่ง *"ปรับทุกข์ถึงเรื่องถูกบีบคั้นจากอิทธิพลและอำนาจจากต่างชาติ ทำไมคนไทยเราจึงไม่ตั้ง Chamber of Commerce เพื่ออุดหนุนเกื้อกูลและป้องกันผลประโยชน์ของบรรดาพ่อค้าไทย"*[349]

บรรดา *"พ่อค้าไทย"* ที่จัดตั้ง ***"หอการค้าไทย"*** ขึ้นมานี้ คงไม่คิดว่าการมี *"เชื้อชาติไทย"* ในแง่การสืบสายเลือดจากคน *"ไทยแท้"* เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเป็น *"คนไทย"* หรือเป็นสมาชิกของ *"ชาติไทย"* เป็นแน่ ในเวลานั้นความเป็น *"คนไทย"* ที่ไม่เน้นการสืบสายเลือดเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีแนวความคิดเรื่อง *"การกลายเป็นไทย"* (ที่ปัญญาชนกระแสหลักหลายคนให้ความสำคัญ) เป็นฐานทางความคิด ที่ช่วยให้ *"ลูกจีน"* ทั้งหลายสามารถมีอัตลักษณ์เป็น *"คนไทย"* ได้เช่นกัน แม้ว่าจะยังมีปัญหาอยู่ไม่น้อย เนื่องจากความคิดเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ที่มีนัยยะของการสืบทอดลักษณะทางกายภาพทางสายเลือดยังคงเป็นข้อจำกัดของการ *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง ในขณะที่ชาวจีนอีกจำนวนมากไม่มีความต้องการที่จะ *"กลายเป็นไทย"* แต่ต้องการจะรักษา *"ความเป็นจีน"* เอาไว้ เนื่องจากชาวจีนเหล่านี้ยังคงมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับชาวจีนด้วยกัน ซึ่ง *"ความเป็นจีน"* มีความสำคัญอย่างมากต่อการรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม นอกเหนือไปจากความผูกพันและความรู้สึกภาคภูมิใจใน *"ความเป็นจีน"* จากอิทธิพลของลัทธิชาตินิยมจีน ที่แพร่หลายในหมู่ชาวจีนในประเทศสยามนับตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา

การนิยาม "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ

นอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้วิธีคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของคน *"เชื้อชาติไทย"* มีพลังสูงขึ้น จนนำไปสู่การเบียดขับคนที่มิได้มี *"เชื้อชาติไทย"* ให้เป็น *"คนอื่น"* (the others) แล้ว **หลวงวิจิตรวาทการยังได้นิยาม *"ความเป็นไทย"* ให้เป็นคุณลักษณะอันสำคัญของ *"ชาติไทย"*** โดยที่ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ที่หลวงวิจิตรวาทการนิยามในช่วงเวลาราวสามทศวรรษ คือตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470 จนถึงต้นทศวรรษ 2500 นั้น มิได้เป็นความหมายเดิม **หากแต่หลวงวิจิตรวาทการได้ปรับเปลี่ยนความหมายและจุดเน้นเพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัต** เริ่มจากการสร้างความสืบเนื่องกับความหมายบางด้านของ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สถาปนาขึ้น แล้วได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและ

[349] อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* เป็นอย่างมากในทศวรรษ 2480 เพื่อตอบสนองนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และในท้ายที่สุด คือในต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา หลวงวิจิตรวาทการได้หันไปนำเอาความหมายของ *"ความเป็นไทย"* จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเน้นอย่างเต็มที่เพื่อตอบสนองนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล รวมทั้งตอบสนองต่อกระบวนการฟื้นฟูอุดมการณ์ทางการเมืองแบบ *"จารีตนิยม"* และ "กษัตริย์นิยม" ที่กระทำโดยหลายฝ่ายนับตั้งแต่สงครามโลกยุติลง

การสร้าง "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2470

ในปลายทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร เน้นการค้นหาและสืบทอด *"ความเป็นไทย"* อันดีงามที่เคยมีมาในอดีต ด้วยเหตุผลที่ปรากฏในเรื่อง ***"ลัทธิชูชาติ"*** ว่า *"การเห็นของชาติอื่น เป็นของดีกว่าของตนเองนั้น เป็นการทำลายกำลังหัวใจที่รักชาติ"* จำเป็นจะต้องค้นหาของดีของชาติ ทั้งสิ่งที่เห็นด้วยตา และสิ่งที่มองไม่เห็น ก็จะทำให้ตระหนักว่าชาติมีตัวตน และจับหลักได้ว่าในการรักชาติผดุงชาตินั้นเราจะต้องรักอะไรบ้าง และจะต้องทำอะไรบ้างเพื่อชาติของเรา ซึ่งการค้นหา *"ความเป็นไทย"* อันดีงามนี้ สามารถกระทำได้โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี อักษรศาสตร์ และศิลปะของชาติ พร้อมกับการรักษาจารีตประเพณีที่เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของชาติเอาไว้[350]

เมื่อแสดงปาฐกถา เรื่อง *"การศิลปากร(ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด)"* ในวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2478 หลวงวิจิตรวาทการระบุว่า

> *ชาติใด ๆ จะได้รับความนับถือเป็นชาติอันแท้จริง จะต้องมีศิลปะของตนเอง ซึ่งมีลักษณะผิดแปลกกับชาติอื่น ๆ และมีเครื่องแสดงว่าเกิดจากความคิดประดิษฐ์ของตนเอง ไม่ใช่เอาอย่างชาติอื่นเสมอไป...เพราะเหตุว่า การที่ประชาชนหมู่ใด จะสามารถมีศิลปะของตนเองได้ ประชาชนหมู่นั้นจะต้องก่อร่างสร้างตัวมานาน มีวัฒนธรรมสูง และมีคนฉลาดมาแล้ว*
>
> *แต่ก่อนชาติไทยเราแม้จะเป็นชาติเล็ก กำลังน้อยแต่เมื่อชาวต่างประเทศได้เข้ามาแลเห็นศิลปกรรมของเรา ก็ต้องยอมรับว่าชาติไทยใช่ป่าเถื่อน ตรงกันข้ามศิลปกรรมกระทำให้ชาติไทยได้รับการยกย่องขึ้นสู่ฐานะพิเศษ*

[350] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 17-21.

> *...เรายิ่งมีของเก่าซึ่งจะแสดงให้เห็นอายุยืนยาวมากเพียงไร ยิ่งเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองเพียงนั้น เพราะของเก่าที่มีอยู่นั้น เป็นเครื่องแสดงว่าเราเจริญแล้วมาแต่โบราณ*[351]

การเน้นเช่นนี้ เป็นการสืบทอดวิธีคิดของปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับแนวความคิดของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งกล่าวว่า *"ศิลปะเป็นของสำคัญส่วนหนึ่งของชาติ เพราะว่าศิลปะของชาติ เป็นเครื่องจูงใจให้ประชาชนรักชาติ และภาคภูมิใจในเกียรติของชาติ...ศิลปะเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำให้เราได้รับความนิยมนับถือของนานาชาติ"*[352] ความสอดคล้องเช่นนี้สะท้อนว่าเป็นแนวโน้มของยุคสมัย มิใช่ความคิดของหลวงวิจิตรวาทการแต่เพียงลำพัง อย่างไรก็ตาม ในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทมากในการทำให้ความคิดดังกล่าวนี้มีอิทธิพลในสังคมมากยิ่งขึ้น และปรากฏอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของคนไทยอย่างเป็นรูปธรรม

หลวงวิจิตรวาทการหวังด้วยว่า ความเจริญทางศิลปะของไทย จะทำให้ประเทศสยามกลายเป็น *"หัวใจแห่งสุวรรณภูมิ"* คือเป็นศูนย์กลางความเจริญในแหลมทอง ดังความในเรื่อง *"นาฏศิลป์"* ต่อไปนี้

> *เพียงให้เราสามารถรักษาไว้ ซึ่งสิ่งที่บรรพบุรุษของเราได้รักษามาแล้วแต่โบราณกาล... โดยเฉพาะนาฏศิลป์...เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งแห่งความเจริญของชาติ ชาวต่างประเทศที่มีความรู้ได้มาแลเห็น ก็ยอมรับว่า* ***ชาติไทยได้มีวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองมาแต่โบราณ...เป็นสิ่งที่เรามีดีกว่าของชาติอื่น...พม่า เขมร ไทยใหญ่ และไทยในฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ย่อมนับถือไทยสยามเป็นครูในศิลปกรรมอันนี้*** *...สยามกำลังเป็นหัวใจแห่งสุวรรณภูมิ เหมือนเอเธนส์เป็นหัวใจของกรีก...*[353]

เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเน้นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของ *"คนเชื้อชาติไทย"* ซึ่งหมายถึง *"คนเชื้อชาติไทย"* ทั้งในและนอกประเทศ ในการแสดงสุนทรพจน์ เมื่อ พ.ศ.2478 หลวงวิจิตรวาทการ

---

[351] หลวงวิจิตรวาทการ, "การศิลปากร(ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด)" ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435. หน้า 66-69.

[352] หลวงวิจิตรวาทการ, หลวงวิจิตรวาทการ, "นาฏศิลป์" ใน **รำลึก ๑๐๐ หลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541. หน้า 225-227.

[353] เรื่องเดียวกัน, หน้า 233-234. (เน้นโดยผู้วิจัย)

จึงกล่าวว่า หากสามารถรักษา *"ศิลปะของชาติไทย"* เอาไว้ได้ *"ชนชาติไทยทั้งหลายที่ยังแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ในดินแดนต่าง ๆ"* ก็จะรู้สึกว่าประเทศสยามเป็น *"แหล่งกลางแห่งอารยธรรมและวัฒนธรรมของเขา"*[354] พร้อมกันนั้นยังเป็นการ *"แสดงให้ต่างชาติแลเห็นว่า เรามีอารยธรรมและวัฒนธรรม เรามีหน้าที่ช่วยพลเมืองให้ดำรงชีพอยู่ด้วยความเบิกบานรื่นรมย์ และเห็นโลกเป็นที่สุขสบาย"*[355]

หลวงวิจิตรวาทการพยายามแสดงให้เห็นด้วยว่า ศิลปะไทยในด้านวรรณศิลป์ ก็บรรลุความเจริญขั้นสูงมาแล้ว เช่น วรรณกรรมของสุนทรภู่นั้น *"มีดี ๆ เท่ากับของเชคสเปียร์"* ทีเดียว *"นักเรียนไทยเราที่ตื่นเชคเปียร์ ...พึงทราบว่าของสุนทรภู่มีดี ๆ เท่ากับของเชคเปียร์อยู่แล้ว เราลองอ้างของเราบ้างเป็นไร"*[356]

ในทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการยังพยายามทำให้คนในชาติยึดมั่นใน ***"ศีลธรรมไทย"*** ด้วย ถึงแม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการจะเห็นว่าการสร้างความเจริญแก่ *"ชาติไทย"* มีอุปสรรคส่วนหนึ่งมาจากจารีตประเพณีที่ไม่ดี และควรจะรักษาไว้แต่จารีตประเพณีที่ดี พร้อมกับ *"รู้จักผ่อนผันรับเอาของใหม่ที่มีประโยชน์เข้ามา"*[357] โดยเฉพาะการรับเอาความรู้ทางวิชาการและเทคโนโลยีจากตะวันตกมาใช้เพื่อสร้างความเจริญทางวัตถุ[358] แต่ในด้านจิตใจนั้น หลวงวิจิตรวาทการก็มีความคิดเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย นั่นก็คือจะต้องการรักษา *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจเอาไว้ เพื่อที่คนไทยจะได้ยอมรับโครงสร้างการเมืองและสังคมที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงได้โดยง่าย ไม่ทำการเคลื่อนไหวใด ๆ ในทางที่ต่อต้านรัฐบาล หรือไม่เรียกร้องให้รัฐบาลเร่งดำเนินการเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองไทยให้เป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น

เพื่อให้คนไทยเห็นความสำคัญของการรักษา ***"จิตใจแบบไทย"*** หลวงวิจิตรวาทการจึงพยายามยืนยันว่า *"ชาติต่าง ๆ ที่เจริญแล้ว เขาพยายามรักษาจารีตประเพณีของเขา ถ้าเห็นเป็นของเก่าเกินสมัยจริง ๆ เขาก็เอามาดัดแปลงให้เหมาะแก่ความเป็นไปในสมัยใหม่ ให้น่าดูสำหรับสมัยใหม่ แต่เขาไม่ยกทิ้งเสียทีเดียว"*[359] และ *"ความเป็นไทย"* ประการหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าจะต้อง

---

[354] หลวงวิจิตรวาทการ, "สุนทรพจน์อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวต้อนรับข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงวัง" ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 75.

[355] เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

[356] หลวงวิจิตรวาทการ, "คติสุนทรภู่" **วารสารดวงประทีป** 1, 15 (1 มกราคม 2474): 5.

[357] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 5-6.

[358] ห.จ.ช., ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[359] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 16.

รักษาไว้อย่างมั่นคง ก็คือ ***"ศีลธรรมอันดีงาม"*** นั่นเอง ดังที่ได้ระบุไว้ในหนังสือ **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** ว่า *"รวมความว่าเราเปลี่ยนจากเก่าเป็นใหม่ แต่มีอย่างหนึ่งซึ่งเราต้องไม่ยอมให้เปลี่ยนไป คือศีลธรรมอันดีงาม"*[360] ทั้งนี้ หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่า

> *สิ่งที่จะต้องระวังกันมากที่สุดก็คือธรรมจรรยา เพราะในการเปลี่ยนวิธีการปกครองใหม่ ๆ นั้น ไม่ว่าในประเทศใด เวลาหัวต่อจากเก่าไปหาใหม่นั้น ธรรมจรรยาของพลเมืองมักจะลดต่ำลงไปชั่วคราว ด้วยความคึกคะนองหรือเข้าใจคำว่าอิสรภาพผิดจากที่ควรเข้าใจ...**การสอนธรรมจรรยานั้น เดินทางเก่าไว้ดีกว่าใหม่***[361]

กล่าวได้ว่า ในทศวรรษ 2470 ซึ่งได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนั้น หลวงวิจิตรวาทการได้พยายามสืบทอดมรดก *"ความเป็นไทย"* เป็นอย่างมาก แม้จะตระหนักว่า *"การรักษาของไทยให้ดำรงอยู่เป็นไทยนั้น ยากอย่างสาหัส"*[362] แต่ก็พยายามให้สังคมไทยมีความสืบเนื่องกับอดีต มิใช่การเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน แม้แต่ในส่วนที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่ *"ชาติไทย"* หลวงวิจิตรวาทการก็ยังเห็นว่า *"ดำเนินตามญี่ปุ่นเป็นดีที่สุด"* เพราะ *"เป็นชาวบุรพทิศด้วยกัน...นับถือศาสนาพุทธเหมือนกับเรา เราจะไปเอาอย่างฝรั่งชาติอื่น ๆ เขาก็มีขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีผิดกับเราห่างไกลมาก"*[363]

ความพยายามของหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2470 ที่จะสืบทอด *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าวมานี้ เกิดขึ้นในบริบทที่กลุ่มอำนาจใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่ต้องการแตกหักกับกลุ่มอำนาจเดิม ขณะเดียวกันผู้นำในคณะราษฎรก็ต้องการลดความแหลมคมของความขัดแย้งทางอุดมการณ์และทางการเมืองระหว่างผู้สนับสนุนระบอบเก่ากับผู้สนับสนุนระบอบใหม่ ด้วยการสืบทอด *"ความเป็นไทย"* **เพราะในเวลานั้นมีกระแสการโจมตีว่าคณะราษฎรที่นำระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภามาใช้แทนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ว่า *"ลืมความเป็นไทย"***[364] หากรัฐบาลแสดงให้เห็นว่ายังคงเห็นคุณค่าและพยายามเชิดชู *"ความเป็นไทย"* อย่างเต็มที่ ก็จะช่วยลดการต่อต้าน

---

[360] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2475. หน้า 241.

[361] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. หน้า 236. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[362] ห.จ.ช., 0701.31/4 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร โรงเรียนศิลปากร, หน้า 2.

[363] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** หน้า 193.

[364] **หนังสือพิมพ์สยามรีวิว** 11 กันยายน 2475 อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" รัฐศาสตร์สาร 21, 3 (2542): 36.

รัฐบาลลงได้มาก ขณะเดียวกันก็จะช่วยให้คนที่ยังวางตัวเป็นกลางหันมาให้การสนับสนุนแก่รัฐบาลในระบอบการปกครองใหม่เพิ่มมากขึ้น

อนึ่ง การนิยาม *"ความเป็นไทย"* ในทศวรรษ 2470 ยังต้องคำนึงถึงการสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนทุกชาติพันธุ์ในภาคต่าง ๆ ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงพยายามทำให้คนในประเทศเห็นว่า ***"ประชาชน...พื้นเมืองของสยาม...ล้วนเปนไทย"*** และวัฒนธรรมภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ ล้วนแต่เป็น ***"ไทยแท้"*** ด้วยกันทั้งสิ้น ดังความว่า

> *ประชาชนที่เป็นพื้นเมืองของสยาม ที่มีอยู่ในบัดนี้ ก็ล้วนเปนไทยด้วยกันทั้งนั้น และถ้าจะพิสูจน์กันก็จะได้หลักฐานสมจริง โดยเฉพาะในทางภาษาพูด ชาวปักษ์ใต้กับฝ่ายเหนือ มีภาษาพูดที่เปนไทยยิ่งกว่าพวกที่อยู่ในท่ามกลางประเทศเราเสียอีก พวกที่อยู่ในท่ามกลางประเทศนั้นถูกอานุภาพของเขมรบ้างอินเดียบ้าง มาทำให้ภาษาเลือนไป แต่พวกไทยทางปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือ ยังรักษาภาษาไทยไว้ได้ดี จึงต้องนับเปนไทยแท้ด้วยกันโดยไม่ต้องสงสัย*[365]

ในด้านนาฏศิลป์ หลวงวิจิตรวาทการก็พยายามยืนยันว่า นาฏศิลป์ของคนในภาคต่าง ๆ ***"เป็นของไทยแท้"*** เช่นกัน

> *ในจำพวกฟ้อนรำต่าง ๆ เช่น รำซุย รำแม่ศรี รำเพลงเกี่ยวข้าว และฟ้อนรำต่าง ๆ ของไทย ทั้งภาคเหนือภาคอีสานนั้น เป็นแบบรำของไทยเราตั้งแต่โบราณกาล ซึ่งควรจะกล่าวได้ว่าเป็นของไทยแท้*[366]

ความพยายามของหลวงวิจิตรวาทการเช่นนี้ นับว่าสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองที่ผู้นำในระบอบใหม่ต้องการเน้น เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบใหม่ นั่นคือ **การให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากขึ้น**

---

[365] หจ..ช.,ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[366] หลวงวิจิตรวาทการ, "นาฏศิลป์" ใน **รำลึก ๑๐๐ หลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน**. หน้า 209.

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า ***"หลักเขตของความเป็นไทยที่ต้องตามกาลเทศะ"*** ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการพยายามเน้นในทศวรรษ 2470 ได้แก่ มรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมที่เป็น *"ของดี"* ของไทยในอดีต รวมทั้ง *"ของดี"* ที่มีอยู่ในศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนในภาคต่าง ๆ พร้อมกันนั้นก็ยังต้องยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* ด้านอื่น ๆ อันได้แก่ *"ต้องถือชาติเป็นสำคัญที่สุด ต้องมั่นคงในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ ต้องเคารพบูชารัฐธรรมนูญและพระมหากษัตริย์ และไม่เป็นคอมมิวนิสต์"*[367] ด้วย

ต่อมาในต้นทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการยังคงพยายามสืบทอดการเน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชาวบ้าน รวมทั้งคุณค่าของวัฒนธรรมชาวบ้าน เพื่อสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ *"ชาติไทย"* เช่น ในการแสดงปาฐกถาเรื่อง ***"วัฒนธรรมสุโขทัย"*** เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2482 หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า

> *วัฒนธรรมของชาติ ก็คือสิ่งซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเจริญงอกงามใหญ่หลวงของชาติ ในจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือ และภาคพายัพ เราจะได้เห็นพี่น้องชาวไทยของเรา มีบ้านเรือนเคหสถานเป็นระเบียบเรียบร้อย...ปลูกทำด้วยความประณีตบรรจง...ถึงเล็กก็มีศิลปะในการก่อสร้าง... หญิงชายแต่งกายเรียบร้อย...เขาจะต้อนรับเราด้วยไมตรีจิต...แม้เป็นบ้านยากจนก็เรียบร้อยสะอาด...มีความสามัคคีกลมเกลียวช่วยเหลือกันและกัน ทั้งนี้ เป็นเครื่องหมายอันหนึ่งของวัฒนธรรม*[368]

ในระยะใกล้เคียงกัน หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงปาฐกถาเรื่อง ***"ของดีในอีสาน"*** นอกจากนี้บทละครหลายเรื่องที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งในต้นทศวรรษ 2480 ก็มีตัวละครเอกเป็น *"คนเหนือ"* หรือ *"คนใต้"* เช่น เจ้าหญิงแสนหวี มหาเทวี และศึกถลาง เป็นต้น[369]

ในทศวรรษ 2480 นี้ หลวงวิจิตรวาทการมิได้เน้นความเจริญทางศิลปะของไทยแต่โบราณ แต่เปลี่ยนมาเน้น *"นิสสัย"* หรือ *"จิตใจ"* หรือ *"ศีลธรรม"* ของคน *"เชื้อชาติไทย"* ที่จะ

---

[367] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 16.

[368] ห.จ.ช., ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[369] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ ไความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 131-132.

เป็นปัจจัยให้คน *"เชื้อชาติไทย"* สามารถสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็น *"ชาติอารยะ"* และเป็น *"มหาอำนาจในแหลมทอง"* ได้สำเร็จ อันได้แก่ *"นิสสัยก่อสร้าง...นิสสัยรักความประณีต นิสสัยงอกงาม...นิสสัยต่อสู้"*[370] ทั้งนี้ โดยใช้วิธีนำคุณลักษณะเหล่านี้ใส่เข้าไปในบริบทสมัยสุโขทัย เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"คนไทย"* ในอดีต ได้เคยมีคุณลักษณะเหล่านี้จริง และได้เคยใช้คุณลักษณะเหล่านี้ในการสร้างความเจริญและความยิ่งใหญ่ให้แก่ *"ชาติไทย"* มาแล้ว แต่คุณลักษณะดังกล่าวได้ถูกทำลายลงไปในสมัยอยุธยา หากสามารถฟื้นฟูคุณลักษณะเหล่านั้นขึ้นมาใหม่ ก็จะสามารถสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นชาติที่เจริญและเป็นมหาอำนาจในแหลมทองได้เช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัย[371]

อนึ่ง ในการทำให้ *"ชาติไทย"* เป็น *"ชาติอารยะ"* ในทศวรรษ 2480 นี้ รัฐบาลตัดสินใจที่จะเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยบางส่วน และหันไปรับวัฒนธรรมตะวันตกบางประการ เช่น การเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ จากวันที่ 1 เมษายน เป็นวันที่ 1 มกราคม และการเปลี่ยนมาสวมกางเกงและกระโปรง เป็นต้น แต่เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเคยประณาม *"ความหลงนิยมวัฒนธรรมของต่างด้าว"* เพื่อเน้นคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* มามากแล้ว ดังนั้น จึงต้องหาทางอธิบายว่า การเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ และการสวมกางเกงหรือกระโปรง มิใช่การรับอิทธิพลตะวันตก แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงกลับไปสู่ *"ประเพณีดั้งเดิมของไทยเรา"*[372]

ในทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการไม่เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* เนื่องจากต้องเน้นคติ *"เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย"* การกล่าวถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอดีต ทั้งในงานเขียนทางประวัติศาสตร์และในบทละคร มุ่งทำให้เห็นความสำคัญของ *"ผู้นำแห่งชาติ"* มิใช่เป็นการยกย่องสรรเสริญสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความรู้สึกจงรักภักดี **ส่วนพุทธศาสนานั้น รัฐบาลพยายามเชื่อมโยงพุทธศาสนาเข้ากับระบอบประชาธิปไตย แทนการเชื่อมโยงเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่นที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เคยพยายามกระทำ** ดังปรากฏว่า เมื่อรัฐบาลคิดโครงการสร้างวัดสำคัญซึ่งรู้จักกันในปัจจุบัน ว่า *"วัดพระศรีมหาธาตุ"* ใน พ.ศ.2483 รัฐบาลก็ต้องการจะตั้งชื่อวัดว่า ***"วัดประชาธิปไตย"*** และระบุไว้ในโครงการว่า

---

[370] ห.จ.ช., ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[371] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 140-143.

[372] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ ไความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 143-146..

> *พุทธศาสนาเป็นศาสนาประเสริฐสุด...เป็นศาสนาที่ทันสมัยอยู่เสมอ และยิ่งประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตยด้วยแล้ว พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เหมาะสมยิ่งด้วยประการทั้งปวง เพราะ**พุทธศาสนาเป็นหลักของการปกครองระบอบประชาธิปไตย***[373]

นอกจากนี้ เมื่อกองทัพญี่ปุ่นยกพลเข้าสู่ประเทศไทย โดยที่ชนชั้นนำในระบอบใหม่ยังมีความเห็นไม่ลงรอยกันว่าควรเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นหรือไม่ พุทธศาสนาก็ได้รับการอ้างอิงในฐานะ *"ศาสนาแห่งชาติ"* ซึ่งส่งผลให้ชาวไทยมีจิตใจที่ต้องการสร้างสันติสุขแก่โลก ทั้งนี้ เพื่อจะชะลอการประกาศสงคราม และยังเป็นการป้องกันมิให้ชาวโลกเห็นว่าไทยเต็มใจร่วมมือกับญี่ปุ่นในการรุกรานชาติอื่นอีกด้วย ใน *"คำแถลงเรื่องการวิงวอนเพื่อสันติภาพ"* ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ร่าง มีข้อความที่เน้นว่า *"ประเทศไทยเป็นแดนแห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาถือศานติภาพเป็นส่วนสำคัญและถือความสุขของมนุษยชาติเป็นที่หมาย"* และชาวไทยนับถือพุทธศาสนา ซึ่งทำให้

> *...มีความผูกพันทางใจที่จะต้องพยายามประกอบก่อศานติสุขให้แก่โลก... คำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งฝังอยู่ในดวงจิตของชาวไทยมาตั้งสองพันปี ทำให้ชาวไทยมีนิสสัยแผ่เมตตาจิตแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย และมุ่งความร่มเย็นเป็นสุขของโลกโดยทั่วไป*[374]

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบกับทศวรรษ 2490 แล้ว ก็เห็นได้ชัดว่า ในทศวรรษ 2480 รัฐบาลจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาไม่มากนัก เพราะมุ่งเน้น *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ด้วยการทำสงคราม ทั้ง *"สงครามอินโดจีน"* กับฝรั่งเศส และสงครามโลกครั้งที่ 2 กับฝ่ายสัมพันธมิตร

จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองยุติลงแล้ว ในทศวรรษ 2490 หลวงวิจิตรวาทการจึงเปลี่ยนมานิยาม *"ความเป็นไทย"* โดยเน้นพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาในฐานะหัวใจของ *"ความเป็นไทย"*

---

[373] ห.จ.ช., ศธ.0701.46/2 เรื่องสร้างวัดประชาธิปไตย (วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ) พ.ศ.2483-2496. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[374] ห.จ.ช., ศธ.0701.28/23 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการร่างคำแถลงเรื่องการวิงวอนเพื่อสันติภาพ 1 กันยายน 2584.

อีกครั้งหนึ่ง[375] เพราะสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนไปมาก กล่าวคือ ถึงแม้คณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 และกองทัพบก จะมอบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้แก่จอมพล ป. แต่จอมพล ป. ก็ไม่สามารถยึดครองอำนาจสูงสุดทางการเมืองดังในทศวรรษ 2480 นอกจากจะต้องสร้างดุลย์อำนาจระหว่างพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์กับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แล้ว ยังต้องหาทางที่จะได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา *"เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์"* ในสถานการณ์ที่โลกเกิดสงครามเย็น ทำให้จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการหันมาเชิดชู *"หัวใจของความเป็นไทย"* ที่เคยได้รับการเน้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ เพื่อจะทำให้คนไทยเกรงกลัวภัยคอมมิวนิสต์ และให้ความสนับสนุนแก่รัฐบาลที่ได้ดำเนินนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง หลวงวิจิตรวาทการได้ชี้ให้เห็นว่า หากคอมมิวนิสต์ยึดครองประเทศไทยได้สำเร็จ หัวใจของ *"ความเป็นไทย"* ทั้งพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา ก็จะถูกพวกคอมมิวนิสต์ทำลายลงไปอย่างแน่นอน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่หลวงวิจิตรวาทการนำความหมายของ *"ความเป็นไทย"* อันเป็นอุดมการณ์ของในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเน้น เพื่อทำให้คนไทยยึดมั่นใน *"หัวใจของความเป็นไทย"* คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา นับว่าสอดคล้องกับกระแสความคิดแบบ *"จารีตนิยม"* และ *"กษัตริย์นิยม"* ที่ถูกหลายฝ่ายทำให้มีพลังสูงขึ้นมากในช่วงหลังสงครามโลก โดยเฉพาะหลังจากเกิดกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ใน พ.ศ.2489 ทั้งนี้ พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นคู่แข่งทางการเมืองของจอมพล ป. และมีอิทธิพลอย่างสูงในรัฐสภา เป็นหัวหอกสำคัญในการฟื้นฟูอุดมการณ์ *"จารีตนิยม"* และ *"กษัตริย์นิยม"* รวมทั้งการร่างรัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์อย่างมาก การกดดันให้รัฐบาลต้องอัญเชิญพระบรมอัฐิในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากประเทศอังกฤษกลับมาประดิษฐานในประเทศไทย และการเปลี่ยนแปลงวันหยุดราชการโดยเพิ่มวันหยุดที่เป็นวันสำคัญเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และพระราชินี ตลอดจนวันสำคัญทางพุทธศาสนาอีกหลายวัน ในขณะที่ลดความสำคัญของวันรัฐธรรมนูญ และสร้างความรู้ที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการ *"พระราชทานเสรีภาพ"* และ *"พระราชทานรัฐธรรมนูญ"* แก่ปวงชนชาวไทย

แม้ว่าพลังของอุดมการณ์*"จารีตนิยม"* ที่เพิ่มสูงขึ้น จะไม่สร้างปัญหาทางการเมืองให้แก่จอมพล ป. เพราะจอมพล ป. สามารถปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองให้สอดคล้องกับกระแสความคิดแบบจารีตนิยมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอ้างอิงตนเองเข้ากับพ่อขุนรามคำแหงแห่งอาณาจักรสุโขทัย เช่น การตั้งชื่อพรรคการเมืองว่า *"เสรีมนังคศิลา"* การอุปถัมภ์พุทธศาสนา การจัดแสดงละคร

---

[375] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ ไความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 149-156.

เรื่อง *"อานุภาพพ่อขุนรามคำแหง"* การบูรณะโบราณสถานและโบราณวัตถุในเขตเมืองเก่าสุโขทัย ฯลฯ **แต่บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในการทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญต่อ *"ชาติไทย"* มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับความพยายามในเรื่องนี้ของพรรคประชาธิปัตย์นั้น อาจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้จอมพล ป. โปรดปรานหลวงวิจิตรวาทการน้อยลงเป็นลำดับ** เพราะจอมพล ป. ย่อมไม่ต้องการจะให้ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญเหนือผู้นำประเทศคือจอมพล ป. เอง ดังนั้นในกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา หลวงวิจิตรวาทการจึงมิได้ทำงานใกล้ชิดกับจอมพล ป. หลังจากทำงานในหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ระยะหนึ่ง หลวงวิจิตรวาทการก็ต้องออกไปเป็นเอกอัครราชทูตในต่างประเทศ ในที่สุดก็ได้หันไปสนับสนุนศัตรูทางการเมืองของจอมพล ป. แทน โดยมีบทบาทสำคัญในฐานะที่ปรึกษาของจอมพลสฤษดิ์ในการรัฐประหาร พ.ศ.2500 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ใน พ.ศ.2501 หลวงวิจิตรวาทการก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ทำหน้าที่เลขาธิการกับที่ปรึกษาหลักของจอมพลสฤษดิ์ รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาในเรื่องเกี่ยวกับการฟื้นฟูความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* และช่วยเขียนคำปราศรัยในโอกาสต่าง ๆ ให้แก่จอมพลสฤษดิ์ ตราบจนกระทั่งหลวงวิจิตรวาทการป่วยหนักและถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ.2505

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ที่นิยามโดยหลวงวิจิตรวาทการในช่วงสามทศวรรษมีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด แต่มโนทัศน์ *"ความเป็นไทย"* ที่มีอิทธิพลสืบต่อมาในสมัยหลัง ได้แก่ มโนทัศน์ที่เน้นความสำคัญของ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้พยายามเผยแพร่ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ปัญญาชนที่มีอิทธิพลมากที่สุดในสมัยหลัง คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้นิยาม *"ความเป็นไทย"* โดยเน้นมโนทัศน์*"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* อย่างเข้มข้น ทำให้มโนทัศน์ดังกล่าวนี้ครอบงำวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง ส่งผลให้คนไทยมีวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในแง่ที่เห็นว่าสังคมไทยซึ่งแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นนั้นเป็นสังคมที่ดี และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะทำให้เกิดศิลปะและวัฒนธรรมไทยอันมีคุณค่าซึ่งบ่งบอกถึงความมีอารยะของ *"ชาติไทย"* และทำให้ *"ชาติไทย"* เป็นชาติที่เต็มไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า และตราบใดที่คนไทยยังคงสามารถรักษา *"ความเป็นไทย"* นี้เอาไว้ *"เมืองไทยนี้ก็จะดี"* อยู่ตราบนั้น

นับว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองปัญหาและความจำเป็นของระบอบการเมืองการปกครองใหม่ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แต่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศที่ฝ่าย *"กษัตริย์นิยม"* มี

อำนาจและอิทธิพลสูงขึ้น กับความเปลี่ยนแปลงภายนอกประเทศในยุคสงครามเย็น ก็ทำให้หลวงวิจิตรวาทการกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการทำให้ความหมายของ *“ความเป็นไทย”* ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับมามีพลังสูงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จนหล่อหลอมวิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ของคนไทยสืบมา

บทที่ 8

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พ.ศ.2434-2519) (พระนามเดิมหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ) ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับ ม.ล.ต่วนศรี (มนตรีกุล) ทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าใน พ.ศ.2482 และเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใน พ.ศ.2486 ต่อมาใน พ.ศ.2495 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระองค์ทรงเป็นนักคิดและนักปราชญ์ชั้นนำในสมัยของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 และทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของรัฐบาลในระบอบใหม่ตลอดมา เว้นแต่รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเท่านั้น[365]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนราชวิทยาลัย ใน พ.ศ.2448 ทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษจนสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาโททางด้านประวัติศาสตร์และการทูตจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด หลังจากนั้นทรงรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ.2467 ทรงเป็นปลัดทูลฉลอง และ พ.ศ.2469 ทรงเป็นอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน ในปี พ.ศ.2472 ได้ทรงลาออกจากราชการ เสด็จกลับมาประเทศสยาม ต่อมาในปี พ.ศ.2473 ทรงเป็นศาสตราจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงสอนวิชาภาษาอังกฤษและภาษาไทย และทรงก่อตั้ง ***“หนังสือพิมพ์ประชาชาติ”*** ขึ้น ทรงมีงานพระนิพนธ์จำนวนมากในทางรัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การต่างประเทศ และภาษาศาสตร์ และยังทรงมีบทบาททางความคิดในฐานะที่ทรงเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงการต่างประเทศ และที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีในทางกฎหมายและการเมืองนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2476 เป็นต้นมา[366]

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ตราบจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2516 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลให้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองหลาย

---

[365] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535. หน้า 317.

[366] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 25.

ตำแหน่ง[367] ใน พ.ศ.2502 เป็นต้นมาทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี ต่อมาใน พ.ศ.2508 ทรงเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกตำแหน่งหนึ่งจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2514 และใน พ.ศ.2511 ทรงเป็นประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทรงดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาแห่งชาติเป็นการชั่วคราว นอกจากนี้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตสถาน ระหว่าง พ.ศ.2477-2490 และทรงเป็นนายกราชบัณฑิตสถานอีกครั้งหนึ่ง ระหว่าง พ.ศ.2512-2516[368]

ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงทำงานอยู่ในฝ่ายรัฐบาล แต่บทบาทของพระองค์เน้นไปในเรื่องเกี่ยวกับการต่างประเทศและการศึกษา มิใช่ตำแหน่งที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในประเทศแต่อย่างใด แม้แต่เมื่อครั้งที่ทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม กิตติขจร พระองค์ก็มิได้ทรงมีพระอำนาจในทางเศรษฐกิจและการเมืองโดยตรงมากนัก เพราะทรงเป็นผู้แทนนายกรัฐมนตรีในงาน 5 ด้าน ได้แก่ รองประธานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) ทำหน้าที่แทนประธาน รองประธานพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ รองประธานสภาการศึกษาแห่งชาติ รองประธานสภาวิจัยแห่งชาติ และกรรมการสภาจุฬาลงกรณ์

---

[367] เช่น ใน พ.ศ.2476 ทรงรักษาราชการแทนคณบดีคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทรงเป็น *"ที่ปรึกษา"* สำนักนายกรัฐมนตรี กับ *"ที่ปรึกษา"* กระทรวงการต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ.2477-2478 ทรงเป็นศาสตราจารย์สอนกฎหมายระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรรมการสภามหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกรรมการในคณะกรรมาธิการหลายคณะทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ใน พ.ศ.2484 ทรงเป็นประธานผู้แทนทูตไทยเจรจากำหนดเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ณ ประเทศญี่ปุ่น ใน พ.ศ.2486 ทรงเป็นตัวแทนนายกรัฐมนตรีไปประชุมนายกรัฐมนตรีของชาติต่าง ๆ ในมหาเอเชีย ทรงเป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2489 ใน พ.ศ.2488 ทรงเป็นสมาชิกวุฒิสภา ใน พ.ศ.2489 ทรงเป็นสมาชิกพฤฒิสภา ใน พ.ศ.2489 ทรงเป็นตัวแทนรัฐบาลไทยในการเจรจาหาทางให้ประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ ตั้งแต่ พ.ศ.2490 ทรงเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน และผู้แทนถาวรประจำสหประชาชาติ ใน พ.ศ.2495 ทรงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ใน พ.ศ.2497 ทรงเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมคณะมนตรีสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใน พ.ศ.2498 ทรงเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมเอเชีย-แอฟริกา ที่บันดุง อินโดนีเซีย และในการประชุมนี้พระองค์ทรงได้รับเลือกเป็นผู้เสนอรายงานของที่ประชุมด้วย ในระหว่าง พ.ศ.2499-2500 ทรงดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาสหประชาชาติในสมัยประชุมครั้งที่ 11 ใน พ.ศ.2501 และใน พ.ศ.2503 ทรงเป็นประธานการประชุมระหว่างประเทศว่าด้วยกฎหมายทะเล

[368] ม.ล.ปีกทิพย์ มาลากุล, "พระประวัติพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ ก**รุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 3-8.

มหาวิทยาลัย[369] งานในตำแหน่งเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นงานที่เน้นไปในการทำให้ประเทศไทยดำรงอยู่ในสังคมโลกอย่างราบรื่นที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ในสถานการณ์โลกยุคสงครามเย็น อีกส่วนหนึ่งเป็นงานที่เน้นไปในการเสนอความคิดเห็นเพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาประเทศ แต่บทบาทหลักของพระองค์คือบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนบทบาทภายในประเทศที่โดดเด่นกลับมิใช่บทบาทในคณะรัฐบาล ดังจะเห็นได้ว่าในคณะกรรมการต่าง ๆ พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งรองประธานเป็นส่วนใหญ่ มิใช่ตำแหน่งประธาน และในคณะกรรมการที่สำคัญ ๆ เช่นคณะกรรมการรัฐนิยมสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พระองค์ก็ทรงเป็นที่ปรึกษา มิได้ทรงเป็นประธานคณะกรรมการแต่อย่างใด เท่ากับว่ารัฐบาลแต่งตั้งให้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เพื่อต้องการพระดำริของพระองค์มาประกอบการตัดสินใจ แต่มิได้ต้องการจะให้พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการตัดสินใจหรือการดำเนินการ ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงวิเคราะห์ว่า

> *มองในแง่ของผลงานด้านนโยบายของพระองค์ท่าน ดูไม่มีอะไรจีรังยั่งยืน แต่กลเม็ดในการประชุมระดับนานาชาติและระดับภูมิภาคนั้น ทรงเป็นที่นับถือตั้งแต่สมัยสันนิบาตชาติ ไปจนการประชุม ณ เมืองบันดุง จนถึงสมัยสหประชาชาติ ซึ่งทรงเป็นชาวเอเชียคนแรกที่ดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาใหญ่*
>
> *...แท้ที่จริง สิ่งซึ่งเป็นงานอดิเรกของพระองค์ กลับมาเป็นอนุสาวรีย์ที่สำคัญของพระองค์ นั่นก็คือการบัญญัติศัพท์ ซึ่งทรงเริ่มต้นแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แล้วมาทรงคิดมากขึ้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕...*[370]

หนังสือที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ความคิดชาตินิยม ซึ่งทรงเรียกว่า ***"การถือประชาชาติ (Nationalism)"***[371] เป็นชาตินิยมที่ไม่ต่อต้านชาติอื่น แต่พยายามมีความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ ขณะเดียวกัน ทรงระบุว่า ***"ข้าพเจ้าเชื่อในลัทธิที่เห็นแก่มนุษยธรรม"***[372] ดังนั้น พระองค์จึงไม่ทรงนิยมการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในนามของ *"ความรักชาติ"*

---

[369] ม.ล.ปีกทิพย์ มาลากุล, "พระประวัติพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 3-8.

[370] ส. ศิวรักษ์, "ถวายพระองค์วรรณ" ใน **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537. หน้า 67-68.

[371] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 449.

[372] เรื่องเดียวกัน, หน้า 449.

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงแสดงพระดำริในทางวิพากษ์วิจารณ์การเมืองอันใดไว้ แม้ว่าพระองค์จะทรงอยู่ในฝ่ายที่ลงความเห็นว่า *"กระแสลมแห่งอารยธรรมฝรั่งมีกำลังแรงกล้ายิ่งนัก"* ซึ่งประเทศสยามจำเป็นต้องปรับตัวเข้าหาอารยธรรมดังกล่าว มิใช่ *"คิดจะถอยหลังกลับฝั่งเดิม"* หรือว่า *"ยับยั้งรอคอยอยู่ก่อน"* โดยไม่กระทำสิ่งใด[373] จนกระทั่งภายหลังเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว พระองค์จึงได้ทรงฟื้นความทรงจำว่า *"ข้าพเจ้านิยมการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญนี้มาช้านานแล้ว"*[374] เหตุผลประการหนึ่งคงเป็นเพราะพระองค์ทรงเป็น *"หม่อมเจ้า"* ซึ่งทำให้ทรงอยู่ในขอบเขตของโบราณราชประเพณี ที่ถือว่าองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประมุขทั้งของประเทศและของพระราชวงศ์ ดังนั้นพระบรมราชวินิจฉัยย่อมผูกมัดพระราชวงศ์ทั้งหมดไม่ว่ากฎหมายบ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม[375] ในประการต่อมา คงเป็นเพราะพระอัธยาศัยของพระองค์เอง ซึ่งในตลอดพระชนม์ชีพ ไม่ทรงเคยแสดงความคิดที่รุนแรงคัดค้านผู้มีอำนาจโดยตรงเลย[376] นอกจากนี้ น่าจะเนื่องมาจากการที่ทรงเป็นนักการทูต ซึ่งโดยหลักวิชาของนักการทูตของไทยนั้นเห็นว่า ไม่พึงแสดงความคิดทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่งให้ปรากฏอย่างเด่นชัด มีแต่ผลประโยชน์รวมของชาติเท่านั้นที่ต้องรักษา [377]

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ถึงแม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงแสดงพระดำริในทางที่ต้องการให้การปฏิวัตินี้มีความชอบธรรมทางการเมือง และทรงมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ประเทศสยามกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ ที่มีการปกครองอย่างใหม่ ซึ่งดีกว่าการปกครองที่เป็นมาแต่เดิม[378] แต่บทบาทด้านต่าง ๆ ของพระองค์ก็แสดงให้เห็นว่าทรงมีความต้องการอย่างแท้จริงที่จะควบคุม

---

[373] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 474-475.

[374] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย** พระนคร: ไทยพานิช, 2488. หน้า 8. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์,"คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 26.

[375] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย**, หน้า 40-41.

[376] พระยามานวราชเสวี (บรรณาธิการ) **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.หน้า 11.)

[377] หลวงภัทรวาที, "การทูตดั่งที่ข้าพเจ้าเรียนรู้มาจากเสด็จในกรม" ใน **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** หน้า 1-7. อ้างในนครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 26.

[378] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 25.

ทิศทางและขอบเขตความเปลี่ยนแปลงของประเทศ ทั้งนี้ โดยทรงปรับบทบาทให้เหมาะแก่สถานการณ์หรือเงื่อนไขแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา มิใช่ยึดเอาแต่พระดำริของพระองค์เองเป็นที่ตั้ง ดังที่ทรงยืนยันว่า *"ข้าพเจ้าได้รับความอบรมและได้ดำเนินทางปฏิบัติตามอำเภอการณ์ตลอดมา หาได้ดำเนินตามอำเภอจิตไม่"*[379] **วิธีคิดของพระองค์ซึ่งมีผลต่อทางเลือกในการทำงานของพระองค์ ก็คือ การมองและยอมรับ *"สภาพที่เป็นจริง"* แต่ยังคงมี *"อุดมคติ"* อยู่เสมอ**

> *นักอุดมคติที่คุ้นเคยกับข้าพเจ้าบางท่าน...**ดูคนและของตามสภาพที่เป็นจริง แต่เขาเหล่านั้นไม่เคยหย่อนเลื่อมใสศรัทธาในอุดมคติอันลอยฟ้า ซึ่งเขาหงายหน้าขึ้นมอง-แหงนมอง ในใจแสวงหาหนทางที่จะอุ้มชูเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน***
>
> *ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นคติที่ถูก เป็นวิธีย่างเข้าสู่ชีวิตที่ถูก จะอย่างไรก็ตามที นี่เป็นคติและวิธีย่างเข้าสู่ปัญหาของข้าพเจ้า*[380]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอความคิดที่ก้าวหน้าหลายประการด้วยกัน เช่น ทรงวิจารณ์ *"คำแถลงนโยบายของรัฐบาล"* เรื่องปรับปรุงภาษีอากรให้ ***"ยุติธรรมแก่สังคม"*** โดยทรงชี้ให้เห็นว่า *"คำว่ายุติธรรมแก่สังคมเป็นคำใหม่"* เฉพาะคำว่า ***"สังคม"*** (Society) นั้น ***"ย่อมหมายถึงประชาชนซึ่งรวมกันเป็นหมู่คณะ คือ ประชาชาติ หรือประเทศชาติ"*** แล้วทรงระบุว่าพระองค์ทรงเห็นพ้องกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในแง่ที่ว่า *"ยุติธรรมแก่สังคมหมายความว่า ยุติธรรมแก่ประชาชนในส่วนรวม หรือทุกหมู่เหล่าของประชาชนในประเทศ"* และกฎเกณฑ์การเก็บภาษีที่เน้นความยุติธรรมแก่สังคมนั้น พระองค์ก็ทรงเห็นว่า *"เป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง"* ทั้งนี้ ทรงชี้ให้เห็นด้วยว่า *"ยากที่จะชี้ลงไปได้ว่า อะไรเป็นธรรม อะไรไม่เป็นธรรม อะไรยุติธรรม และอะไรไม่ยุติธรรม"* เพราะเป็นเรื่องของมุมมองของแต่ละคนซึ่งแตกต่างกัน โดยส่วนพระองค์แล้วทรงถือว่าต้องเป็นความยุติธรรมที่เสมอภาค โดยที่ความเสมอภาคมิใช่เรื่องของจำนวนเงินที่เสียภาษี แต่จะต้องเก็บภาษีในอัตราก้าวหน้า

> *ถ้าจะให้ยุติธรรมแก่สังคมแล้ว จะต้องถือหลักเกณฑ์ความเสมอภาคแห่งการเสียสละหรือพลี ไม่ใช่ความเสมอภาคตามจำนวน... คนมีมากก็ควรเสียมากตามส่วน คนมีน้อยก็ควรเสียน้อยตามส่วน ดั่งนี้จึงจะยุติธรรมแก่สังคม*[381]

---

[379] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงโต้แย้งพระมหากิมฮวย อ้างใน เกษียร เตชะพีระ, **วิวาทะโลกานุวัตร** กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538. หน้า 34. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[380] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โรตารี่สากล" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. หน้า 219-220. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ภายใต้ทัศนะข้างต้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเล่าว่า

> *มีเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง เคยทรงเอาใบรับเงินรัชชูปการใส่กรอบไว้ในห้องรับแขกของพระองค์ และอวดฝรั่งว่า แม้เจ้าฟ้าก็ต้องเสียเงินรัชชูปการ เป็นการเสมอภาคสำหรับชนทุกชั้น และในแง่นั้นท่านก็ถูก แต่ในอีกแง่หนึ่งคือ ในแง่ยุติธรรมแก่สังคมแล้ว ก็จะเห็นว่าไม่เสมอภาคจริง ...ถ้าพิจารณาในสายตาของสังคมหรือประชาชนส่วนรวมแล้ว ก็ไม่เป็นธรรมหรือยุติธรรมแท้*[382]

ในเรื่องระบอบการปกครอง หรือที่ทรงเรียกว่า ***"ระเบียบการปกครอง"*** นั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริว่า *"จะว่าวิธีไหนดีกว่าวิธีไหนไม่ได้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าเหมาะหรือไม่เหมาะแก่ความต้องการของประเทศนั้นประเทศนี้"* และไม่ควรจัด *"ระเบียบการปกครอง"* ให้เป็นไป *"ตามอัธยาศัยนิยมของบุคคล ผู้เลื่อมใสในลัทธิอย่างนั้น ๆ หาได้ไม่"* แต่คนไทยต้องเรียนรู้จากประเทศอื่น รวมทั้งเรียนรู้ลัทธิการเมืองทุกลัทธิ แล้ว ***"เลือกคัดเอาแต่ส่วนที่เห็นว่าจะเหมาะแก่ความต้องการของประเทศเรา"***[383] เป็นการสืบทอดวิธีคิดเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอย่างเห็นได้ชัด

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้แจงให้คนยอมรับว่า *"ชีวิตของประชาชาติไทยในระบอบรัฐธรรมนูญเป็นชีวิตการเมือง และในการเมือง ความเห็นของบุคคลและหมู่คณะต่าง ๆ ก็ย่อมต่างกันเป็นธรรมดา"*[384] ทรงเน้นว่าในระบอบรัฐธรรมนูญภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ซึ่ง *"บังเอิญเป็นเวลาที่พายุโภคภัยกำลังร้ายแรง"* นั้น **"ทางที่ดีที่สุดก็คือนับถือว่า คนไทยเป็นคนไทยด้วยกันทั้งนั้น ควรจะมีเมตตากรุณาต่อกันและกัน ควรจะปรับทุกข์แบ่งสุขกันและกัน ควรจะปรึกษาหารือ เอาอกเอาใจกัน ลดพระเดชลงมาสักหน่อย เพื่อให้พระคุณเด่นขึ้นไปสักนิด"**[385] พระดำริเช่นนี้สะท้อนมโนทัศน์เรื่อง *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งเน้นความเมตตากรุณาของผู้ปกครอง และใช้

---

[381] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ยุติธรรมแก่สังคม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 290.

[382] เรื่องเดียวกัน, หน้า 290.

[383] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. หน้า 299. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[384] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สภาใหม่" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. หน้า 362.

[385] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 475.

"พระคุณ" มากกว่า *"พระเดช"* แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเพิ่มเติมความคิดเรื่อง ***"ควรจะปรับทุกข์แบ่งสุขกันและกัน ควรจะปรึกษาหารือ เอาอกเอาใจกัน"*** ซึ่งแสดงถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนในลักษณะที่มีความเสมอภาคมากขึ้น

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์วิเคราะห์ว่า เมื่อมีการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงความคิดเห็นอย่างสำคัญสองประการ คือ หนึ่ง เรื่องภาษาการเมืองที่พึงใช้ในระบอบการเมืองสมัยใหม่ กับ สอง หลักวิชารัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องด้วยกับรัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎร อาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นนักปราชญ์ของประเทศที่ให้ความสำคัญกับสองเรื่องนี้มากที่สุด[386] การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของพระองค์ สัมพันธ์อย่างมากกับทัศนะของพระองค์ในประเด็นทั้งสองนี้ ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

เพื่อให้ระบอบใหม่ดำเนินไปด้วยดี ทรงเสนอพระดำริและสร้างความรู้ที่สำคัญหลายประการแก่สังคม เช่น การที่พรรคการเมืองควรจัดทำนโยบายให้ชัดเจนเพื่อให้ประชาชนได้พิจารณาในการเลือกตั้ง[387] การปฏิรูประบบภาษีให้มีความเป็นธรรม[388] และการจัดทำงบประมาณอย่างถูกต้องตามหลักการ ฯลฯ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงให้ความสำคัญแก่เรื่องงบประมาณเป็นอย่างมาก เนื่องจากทรงเห็นว่า *"งบประมาณเป็นทางสำคัญที่จะควบคุมนโยบายทั่วไปของรัฐบาล"*[389]

เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2476 รัฐบาลก็ได้ทูลเชิญกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มาเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาล พระองค์ทรงเข้าร่วมประชุมสภาผู้แทนราษฎรในฐานะที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีและที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศอย่างสม่าเสมอ และเมื่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรมีข้อติดขัดในเรื่องหลักวิชารัฐศาสตร์ รัฐบาลก็มักจะร้องขอต่อประธานสภาผู้แทนราษฎรเพื่ออนุญาตให้พระองค์ทรงให้คำอธิบายแก่ที่ประชุม[390]

---

[386] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 24-46.

[387] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สภาใหม่" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 362.

[388] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ยุติธรรมแก่สังคม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 288-291.

[389] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การพิจารณางบประมาณในต่างประเทศ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 403.

[390] รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 22/2477, 17 กุมภาพันธ์ 2477. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 28.

ในโอกาสครบรอบ 1 ปีของการปฏิวัติ พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริเกี่ยวกับ ***"คติการเมือง"*** ผ่านหนังสือพิมพ์ว่า วันที่ 24 มิถุนายน ควรถือเป็น *"วันศักดิ์สิทธิ์"* ทรงแสดง ***"ความหวังของชาติ"*** ว่า *"ก็คือจะได้แลเห็นรัฐธรรมนูญตั้งมั่นเป็นหลักเมือง เพื่อจะได้ชักธงชัยสามัคคีให้ประจักษ์แก่ประชาชาติสยามอยู่เป็นเนืองนิตย์"* ทรงแสดงความชื่นชมพระยาพหลพลพยุหเสนาซึ่งได้กระทำการรัฐประหาร เพราะทรงเห็นว่ารัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ดำเนินนโยบายผิดพลาดในการทำให้ *"ผีคอมมิวนิสต์ได้ผลุดโผล่เข้ามาหลอน...พร่ำบ่นและร่ำร้องถึงภัยคอมมิวนิสต์ หนักยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา จนมหาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศสั่นสะท้านไปหมด"* ทั้ง ๆ ที่ *"ภัยคอมมิวนิสต์"* ไม่เป็นความจริง ทรงชี้ให้เห็นว่าแม้แต่ ***"หนังสือพิมพ์บางกอกไตมส์"*** ก็กล่าวว่า *"ในพระมหานครนี้ มีภัยคอมมิวนิสต์ นิดหน่อย แต่ตามชนบทไม่มีเลย"* และทรงวิจารณ์ว่าทางแก้ปัญหาต่าง ๆ ของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาล้วนแต่ไม่ถูกต้อง รวมทั้งการออกคำสั่งให้ปิด**หนังสือพิมพ์ไทยใหม่**และ**หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** ด้วย ทรงแสดงพระดำริว่า

> *ทางแก้ของรัฐบาล...ก็มีแต่อาการกดอาการปิดทั้งนั้น ปิดสภาผู้แทนราษฎร ปิดปากข้าราชการเกินควร...ปิดหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นปากเสียงของราษฎร...ผู้คนระแวงต่อกัน ข้าราชการไม่มีจิตใจกระทำการเพราะว้าเหว่ในความมั่นคง มีข่าวลือกันต่าง ๆ นานา ...รัฐธรรมนูญและเสรีภาพของราษฎร มีเหลืออยู่แต่เงาเท่านั้น*[391]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนการรัฐประหารของพระยาพหลพลพยุหเสนา ด้วยเหตุผลว่า *"รัฐธรรมนูญจึ่งได้ยืนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง"* และเป็นการดำเนินการทุกอย่างด้วยสันติวิธี กล่าวคือ *"ได้กระทำไปโดยละมุนละม่อมที่สุด โดยไม่มีตัวอย่างในเมืองใด ๆ อื่น ในประวัติแห่งโลก ทั้งวิธีปฏิบัติการที่ได้กระทำไปแล้ว...หรือจะได้กระทำต่อไป...ก็ปรากฏว่าจะกระทำด้วยความโอนอ่อนผ่อนโยน มิให้ชอกช้ำ...เป็นนิมิตแห่งการประสานสามัคคี"*[392] โดยที่ตัวของพระยาพหลพลพยุหเสนาก็เป็นผู้นำที่ดี กล่าวคือ

> *เจ้าคุณพหลฯ ได้รับความยินยอมพร้อมกันแล้วว่า ไม่เป็นผู้เห็นแก่ตน ไม่เป็นผู้มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่มีโลภเจตนาประการใดเลย ผู้ใดได้มีโอกาสสังสรรค์กับท่านแล้วจะเห็นตระหนักว่า ท่านเป็นผู้อยู่ในความเที่ยงธรรม รักความ*

---

[391] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 476-478.

[392] เรื่องเดียวกัน, หน้า 479-482.

ยุติธรรม รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นล้นพ้น เมื่อเห็นความไม่เป็นธรรม ไม่เป็นยุติธรรม ท่านพลีชีพจริง ๆ"[393]

กล่าวได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงใช้โอกาสวันครบรอบ 1 ปี ของการปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475 ในการเสนอ ***"คติการเมือง"*** เพื่อเป็นแนวทางแก่ระบอบใหม่ ทรงสืบทอดมโนทัศน์เรื่องผู้นำที่มีคุณธรรมของพุทธศาสนา หรือมี *"ศีลธรรมแบบไทย"* เพื่อให้ผู้นำในระบอบใหม่ยึดถือ คือ จะต้องไม่เห็นแก่ตัว ไม่มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่มีโลภเจตนา มีความเที่ยงธรรม และรักความยุติธรรม คุณลักษณะเหล่านี้จะกลายเป็นคุณลักษณะของ ***"ผู้นำแบบไทย"*** ในระบอบใหม่ ที่จะได้รับการสืบทอดต่อมาโดยปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ รวมทั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นอกจากนี้ยังเห็นได้จากข้อความใน ***"คติการเมือง"*** ที่ยกมาข้างต้นว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นความรัก *"เป็นล้นพ้น"* ของผู้นำในระบอบใหม่ต่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* เท่ากับทรงสืบทอดมโนทัศน์หลักจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ถือว่าพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ทรงเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงร่วมงานกับรัฐบาลในระบอบใหม่ก็ตาม

ใน ***"คติการเมือง"*** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเสนอ ***"คติการเมือง"*** ตามทัศนะของพระองค์รวม 6 ข้อ ให้ *"วิญญูชนจะพึงใคร่ครวญดู"* ทรงเน้นความสำคัญของรัฐธรรมนูญโดยการนำเอาคติเดิมในเรื่อง *"ความศักดิ์สิทธิ์"* มาใช้ ทรงระบุว่ารัฐธรรมนูญ *"เป็นองค์อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการ ผู้ใดหาควรละเมิดมิได้"* ขณะเดียวกันก็ทรงนำคติใหม่ คือแนวความคิด *"ประชาธิปไตย"* มาประสานกับคติเดิม โดยที่ทรงเน้นว่ารัฐธรรมนูญจะต้องได้รับ *"ความนิยมจากมหาชน"* จะต้องทำให้เกิด *"ข้าราชการที่เลื่อมใสในลัทธิรัฐธรรมนูญจริง ๆ"* ทั้งนี้ *"ด้วยการศึกษาอบรม ด้วยการแลกเปลี่ยนความเห็นเป็นการเปิดเผย ด้วยการแถลงคารมทางหนังสือพิมพ์...เสรีภาพของราษฎรในการมีความเห็นและแสดงความเห็นด้วยหลักฐาน"*

นอกจากนี้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ยังได้ทรงนำเอาอุดมคติของชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเข้ามาประสานกับจุดมุ่งหมายทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยด้วย ทรงชี้แจงว่าเนื่องจาก *"ความสงบสุขอยู่ที่ใจสงบ"* ดังนั้น *"เพื่อนร่วมชาติต้องไว้เนื้อเชื่อใจกัน"* และในระบอบประชาธิปไตยย่อมจะต้องมีการต่อสู้ทางการเมือง พระองค์จึงทรงเตือนด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนาประสมกับหลักการในระบอบประชาธิปไตยว่า *"ในการต่อสู้ทางการเมือง... ต้องกระทำด้วยน้ำใจนักกีฬา ด้วยปราศจาก*

[393] เรื่องเดียวกัน, หน้า 479.

วิหิงสาและความผูกพยาบาทมาดร้าย กีฬาย่อมมีระเบียบฉันใด กีฬาการเมืองก็ย่อมจะต้องมีระเบียบฉันนั้น...ในที่นี้ กีฬาการเมืองมีระเบียบอยู่ที่รัฐธรรมนูญ"[394]

ในเวลาต่อมา กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงขยายบทบาทของพระองค์ในระบอบใหม่ โดยพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่**การสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ในมิติต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบอบการปกครองแบบ *"ประชาธิปไตย"*** เช่น การสร้างแนวทางการดำรงชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมในระบอบ *"ประชาธิปไตย"* ด้วยการสถาปนาความหมายของคำต่าง ๆ ที่ทรงเรียกว่า *"การบัญญัติศัพท์"* ซึ่งจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นปัญญาชนที่เลือกทางเดินของชีวิต ในวิถีทางเดียวกันกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงวิจิตรวาทการ และพระยาอนุมานราชธน นั่นก็คือ **การเข้าไปสู่ *"ระบบ"* ที่ดำรงอยู่ เพื่อหาทางผลักดัน *"ระบบ"* ให้ดำเนินไปในครรลองที่เห็นว่าถูกต้องเหมาะสมกับประเทศสยาม** โดยที่บทบาทของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในการเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลและคณะกรรมการต่าง ๆ ที่รัฐบาลตั้งขึ้น รวมทั้งที่ปรึกษาของคณะกรรมการรัฐนิยมนั้น เห็นได้ชัดว่า **พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่การสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* เป็นพิเศษ** ดังที่ทรงมีพระดำรัสว่า ***"ความเจริญก้าวหน้าของประชาชาตินั้น มีปัจจัยประกอบนานาประการ ปัจจัยซึ่งข้าพเจ้าสนใจเป็นพิเศษก็คือ วัฒนธรรมแห่งชาติ"***[395] ทรงถือว่า *"วัฒนธรรมประจำชาติ ย่อมมีส่วนสืบเนื่องมาจากประเพณีนิยมของชาติตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มา"*[396] **การดำเนินการเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จึงควรเป็นไปโดยไม่ทอดทิ้งสิ่งดีงามที่เคยมีมาในอดีต** อย่างไรก็ตาม ในการโน้มน้าวให้คนยอมรับ *"วัฒนธรรมประจำชาติ"* ที่ทรงพยายามสร้างขึ้นนั้น วิธีที่ทรงใช้อยู่เสมอ ๆ เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักในอดีตที่ผ่านมา ก็คือการแสดงให้เห็นว่า *"วัฒนธรรม"* เหล่านั้น เป็นสิ่งที่นานาประเทศ โดยเฉพาะประเทศตะวันตก *"ก็ยึดถืออยู่เช่นกัน"*[397]

---

[394] เรื่องเดียวกัน, หน้า 479-481.

[395] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีคืออะไร?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518. หน้า 443. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[396] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** คณะข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายยวด สุสีราช ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 7 กันยายน 2507. หน้า 1.

[397] โปรดดูตัวอย่างจำนวนมากใน พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508.

ในการสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ในช่วงทศวรรษ 2480 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงอย่างเปิดเผยว่า พระองค์ทรงดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาล เช่น ทรงระบุว่า *"ข้าพเจ้า...แปลเป็นโคลงภาษาไทย...ความประสงค์ยิ่งใหญ่ก็คือ จะสมทบกับผู้ประพันธ์อื่น ๆ ในอันจะชักชวนเพื่อนชาวไทยด้วยกัน ให้สนใจในการประพันธ์ ตลอดจนหันมาช่วยกันบำรุงวรรณคดีของไทย ตามนโยบายของท่านนายกรัฐมนตรีด้วย"*[398] ทรงให้ความสำคัญแก่การทำให้ประชาชนรับรู้ความเจริญทางศิลปะในอดีตของไทย เพื่อทำให้คนไทยมีความภาคภูมิใจและมีความความรักใน *"ชาติไทย"* เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย ดังที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

> *ความมุ่งหมายแห่งศิลปะ ก็คือจะให้ความบันเทิงแก่มนุษย์ และความบันเทิงหรือความสำราญใจ ใช่ว่าจะเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยก็หาไม่ ความจริงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมแห่งชาติ ประวัติศาสตร์ ถ้ามีแต่เรื่องการเมือง การสงคราม และการปฏิวัติ โดยไม่มีศิลปวัตถุประกอบให้เห็นความเจริญในอดีตด้วยแล้ว ก็จะไม่เป็นที่จับใจประชาชาติ กายต้องการอาหารฉันใด ใจก็ต้องการศิลปกรรมฉันนี้ ความนึกคิด imagination ของมนุษย์ ไม่มีอะไรจะมาหล่อเลี้ยงได้ดีกว่าศิลปกรรม*[399]

อย่างไรก็ตาม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือในการสร้างความรักชาติและความภาคภูมิใจในชาติอย่างตื้นเขิน ตรงกันข้าม ทรงเน้นคุณค่าของวรรณคดีในแง่ที่เป็น *"ศิลปะอย่างหนึ่ง"* ซึ่ง *"นักประพันธ์...ต้องมีความรู้สึกนึกคิดที่ลึกซึ้ง...แสดงออกมาให้ผู้อ่านผู้ชมได้รับรสความงามตามที่ผู้ประพันธ์รู้สึกนึกคิดนั้นด้วย และความเข้มแข็งของความรู้สึกนึกคิดเป็นเครื่องวัดอย่างหนึ่งของคุณค่าแห่งวรรณคดี"*[400] ดังนั้น พระองค์จึงทรงให้คุณค่าแก่ *"วรรณคดีบริสุทธิ์"* เป็นอย่างมาก และทรงสนับสนุนนักประพันธ์ที่มี *"ความเข้มแข็งของความรู้สึกนึกคิด"* อย่างเต็มที่ แม้ว่านักประพันธ์ผู้นั้นจะมีทัศนะหลายอย่างแตกต่างจากพระองค์ ดังเช่น คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น

ควรกล่าวด้วยว่า ทัศนะบางประการของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์นั้น พระองค์มิได้ทรงเสนอสู่สาธารณชนเพื่อตอบสนองนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลเท่านั้น แต่เป็นทัศนะทางวิชาการ หรือ

---

[398] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีบริสุทธิ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 187.

[399] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์อื่น ๆ" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 287.

[400] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีบริสุทธิ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 187.

มิฉะนั้นก็เป็นทัศนะส่วนพระองค์ เป็นต้นว่า ทัศนะเรื่อง *"ความนิยมวรรณคดี"* ทรงโต้แย้งพระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์ซึ่งทรงเสนอว่า ในสมัยก่อนผู้เป็นใหญ่เป็นผู้อุปถัมภ์นักประพันธ์ วรรณคดีจึงเจริญ ในสมัยประชาธิปไตย ประชาชนจะต้องเป็นผู้อุปถัมภ์ด้วยการอ่านหนังสือ กับทั้งซื้อหนังสืออ่าน ซึ่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงโต้แย้งว่า *"ในประเทศไทยนี้ วรรณคดีที่นิยมกันว่าเป็นบทประพันธ์เยี่ยม ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน ได้อุบัติขึ้นเพราะคุณวุฒิของผู้ประพันธ์เอง"*[401] และ *"ผู้ประพันธ์วรรณคดี เป็นผู้ที่ได้เห็นและรู้สึกส่วนใดส่วนหนึ่งของชีวิตหรือของโลกที่มหัศจรรย์น่าสนใจ...คือผู้ที่ได้เห็นภาพชีวิตอย่างกว้างขวางที่สุด และมีความรู้สึกอย่างเข้มข้นที่สุด"*[402] ทรงชี้ให้เห็นจุดมุ่งหมายในการศึกษาวรรณคดี ดังนี้

> *วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่สมบูรณ์ เพราะทำให้เรารู้จักชีวิต และทำให้เรามีความรู้สึกนึกคิดไปในด้านต่าง ๆ ของชีวิต...*
>
> *...ความมุ่งหมายในการศึกษาวรรณคดี...เป็นการปลุกตนเองให้ตื่นขึ้นชมชีวิต ให้รู้จักชื่นชมเห็นอกเห็นใจและเข้าใจชีวิต เล็งเห็นชีวิตในส่วนรวม เห็นความสัมพันธ์แห่งเหตุผลและส่วนต่าง ๆ ของชีวิต...ทำให้เรารู้สึกชีวิตจิตใจของเพื่อนมนุษย์ได้ดีขึ้น*[403]

ในพระนิพนธ์เรื่อง ***"สาระกับรูปและการหน้าที่แห่งวรรณคดี"*** ทรงอธิบายในทำนองเดียวกันว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษาวรรณคดีมิใช่เพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้า

> *วัตถุประสงค์หรือการหน้าที่ของวรรณคดี ก็มิใช่จะให้ข้อความรู้ มิใช่จะแสดงความพิสูจน์ความจริง หรือคุณค่าในทางศีลธรรม หรืออรรถประโยชน์สิ่งของต่าง ๆ ...เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของเรา เราอาจไม่ทราบว่ามีความหมายหรือความสำคัญอย่างไร เรามักจะทราบนัยสำคัญ significance แห่งความจัดเจนของเรา แต่ในวรรณคดี ความจัดเจน experience ได้เรียบเรียงเป็นสัดส่วนให้เห็นต้นสายปลายเหตุ เป็นเอกภาพอยู่ในเรื่องแล้ว ฉะนั้น ความจัดเจนในวรรณคดี*

---

[401] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีคืออะไร?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518. หน้า 443-447.

[402] เรื่องเดียวกัน, หน้า 459.

[403] เรื่องเดียวกัน, หน้า 457-459.

จึงเป็นความจัดเจนที่ปรากฏนัยสำคัญ...หน้าที่ของวรรณคดีก็คือ จะทำให้เราเล็งเห็นภาพของความจัดเจนที่มีนัยสำคัญ[404]

แม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงมีพระประสงค์ในการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย ด้วยการควบคุมความรู้สึกนึกคิดของคนไทยผ่านการบัญญัติศัพท์ซึ่งจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า แต่การบัญญัติศัพท์เป็นการสร้างกรอบความคิดที่มีความยืดหยุ่นสูง พระองค์ไม่ทรงมีพระประสงค์จะครอบงำความคิดของคนไทยให้อยู่ในกรอบที่แข็งที่อตายตัว ซึ่งทำให้พระองค์ทรงแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ อยู่มากทีเดียว ทรงต้องการให้แต่ละคนสามารถคิดได้ด้วยตนเอง ไม่ใช่ยึดคำตอบสำเร็จรูป เช่น เมื่อทรงบรรยายแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ใน พ.ศ.2481 ทรงกระตุ้นให้นักศึกษาแสวงหาความรู้อื่น ๆ นอกเหนือไปจากสาขาวิชาที่แต่ละคนเรียน และต้องหาความรู้ใหม่ ๆ ตลอดไป เพราะ *"สรรพวิชาก้าวหน้ารวดเร็วมาก ในโลกปัจจุบัน ซึ่งอารยธรรมก้าวหน้ารวดเร็วนัก การใช้วิชาและการหาวิชา เป็นการต่อเนื่องกันและควบคู่กัน...ใช่ว่าที่ครู อาจารย์ หรือศาสตราจารย์ได้สอนไว้ จะเพียงพอก็หาไม่"*[405] ทรงเตือนด้วยว่า *"ผู้บรรยายอาจมีความประสงค์อย่างอื่น นอกจากแถลงความจริงแท้ หรือความจริงล้วน ก็เป็นได้ ไม่ถึงแก่กล่าวเท็จ แต่ตกแต่งประดับข้อความให้มีนัยตามที่เขาประสงค์ ดั่งเช่นข่าวการเมือง...ทั้งนี้เราต้องระมัดระวังชั่งความให้ตระหนัก"*[406]

ทรงชี้ให้เห็นว่าการปฏิบัติหน้าที่ *"พลเมืองดี"* นั้นมิใช่เรื่องง่าย เพราะไม่มีคำตอบตายตัวในเรื่องต่าง ๆ นักศึกษาแต่ละคนจะต้องคิดหาคำตอบให้แก่ตนเองในหลายเรื่อง รวมทั้งแต่ละคนจะต้องเลือก *"วัตถุประสงค์ของรัฐ"* ด้วยตนเอง

> *...การที่จะปฏิบัติหน้าที่พลเมืองดีของท่าน คือหน้าที่ ที่จะต้องกระทำตนให้สมกับวัตถุประสงค์ของรัฐ วัตถุประสงค์ของรัฐคืออะไร ท่านจะเห็นว่าเป็นการลำบากออกไปอีกมากที่จะทราบไปถึงวัตถุประสงค์อันนี้...ถ้าท่านจะถามว่า คืออะไร ท่านจะทำอะไร จะบำรุงอะไร จึงจะสมกับวัตถุประสงค์ของรัฐ ดั่งนี้ จะเห็นว่าเป็นการยุ่งยากมาก วัตถุประสงค์ของรัฐ ก็คือความสุขของพลเมือง ความ*

---

[404] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สาระกับรูปและการหน้าที่แห่งวรรณคดี" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** หน้า 511-518.

[405] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การใช้วิชาปรับแก่เหตุการณ์" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 191.

[406] เรื่องเดียวกัน, หน้า 193-194.

เจริญของชาติ หรืออะไรเช่นนั้น แต่ถ้าถามว่าความสุขนั่นคืออะไรกันแน่ ความเจริญคืออะไรแน่ เราอาจจะตอบได้ยาก

...เราต้องเลือกอวสาน หรือวัตถุประสงค์ตามใจสมัครของเราเอง...[407]

แม้แต่ข้าราชการ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเสนอพระดำริว่า ไม่ควรมีแต่เพียงความรู้ใน *"ข้อวิชาการ"* และ *"ความรู้ในระเบียบราชการ"* และมีคุณวุฒิในเรื่อง *"ความอุตสาหะบากบั่นหมั่นเพียร...ความตั้งใจและสนใจ...ความริเริ่ม...คุณธรรมประจำตัวในการประพฤติปฏิบัติ และความโอบอ้อมอารีแผ่ความสามัคคีไมตรีจิตเท่านั้น"* แต่จะต้อง *"เป็นผู้เปิดหูเปิดตาสังเกตเหตุการณ์เคลื่อนไหวซึ่งเป็นไปรอบตัว...มีความรู้รอบตัวและความไหวพริบหรือสติปัญญา"* อีกด้วย[408]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงให้ความสำคัญแก่การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์แบบใหม่ *"มิใช่ประวัติศาสตร์ชนิดที่ให้ข้อเท็จจริงเรียงตามลำดับเวลาที่เหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น โดยไม่แสดงลู่ทางโน้มน้าวของประวัติศาสตร์นั้น ให้เห็นเป็นกระแสสายอันปะติดปะต่อกัน"* เพราะประวัติศาสตร์ต้องแสดงให้เห็น *"ชีวิตจิตใจของชาติ...ไม่ว่าจะเป็นของชาติตน หรือของชาติอื่น"* ดังนั้น การเขียนประวัติศาสตร์ *"จะต้องเป็นประวัติศาสตร์ชนิดที่ผู้แต่งเรียบเรียงข้อความ ให้เห็นลู่ทางโน้มน้าวของความเจริญซึ่งได้เป็นมาแล้วแต่อดีตตราบเท่าถึงปัจจุบัน เป็นการอธิบายปัจจุบันด้วยเหตุการณ์ในอดีต ดังนี้จึงจะเป็นประวัติศาสตร์ที่แสดงชีวิตจิตใจของชาติ"*[409]

ในระหว่างที่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นเพื่อสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง แม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงสนับสนุนการเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น[410] แต่ทรงพยายามตักเตือนให้รัฐบาลดำเนินนโยบายทางการทูตอย่าง *"สุขุม"* ด้วยการทรงพระนิพนธ์หนังสือเรื่อง **ประวัติการทูตของไทย** เพื่อแสดงให้เห็นว่า ***"วัฒนธรรมประจำชาติ***

---

[407] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "อวสัยและอวสาน" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 185-187.

[408] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประสิทธิภาพในราชการ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 296.

[409] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 322.

[410] เห็นได้ชัดในพระนิพนธ์ **ประวัติการทูตของไทย** ซึ่งเน้นว่ารัฐบาลญี่ปุ่น *"เป็นไมตรีดียิ่งกับไทย"* มาตั้งแต่สมัยอยุธยา (หน้า 12) และสรุปไว้ตอนท้ายของหนังสือว่า *"ประเทศไทยก็รู้สึกหน้าที่ของตนในอันจะช่วยสร้างสรรค์สันติภาพถาวร จึงช่วยญี่ปุ่นผู้พันธมิตรอยู่ด้วยกำลังทางทหาร ทางเศรษฐกิจ และทางวัฒนธรรมเต็มความสามารถ เพื่อให้บรรลุชัยชนะถึงที่สุด"* (หน้า 64).

ไทย" นั้น ได้แก่การ *"นิยมการเจริญทางไมตรีกับประเทศใกล้เคียง...ไม่อยู่โดดเดี่ยวแต่ใคร่บำรุงการค้าติดต่อกับต่างประเทศ เพื่อประโยชน์ในการเศรษฐกิจ"*[411] *"ดำเนินการทูตอย่างสุขุม คือผูกไมตรีไว้...ทำความปรองดองกัน"*[412] และมีความพยายามในการ *"สมานวัฒนธรรม"* เป็นสำคัญ[413] ทรงบรรยาย *"ประวัติการทูตของไทย"* ภายใต้กรอบความคิดข้างต้น แล้วสรุปในตอนท้ายไว้ดังนี้

> *ข้าพเจ้าได้ดำเนินแนวประวัติการทูตของไทยตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบัน โดยหยิบยกวัฒนธรรมของไทยในการนี้มาแสดง*
>
> *ชนชาติไทยเป็นชาตินักรบ รักเอกราชอธิปไตยและอิสรเสรีเป็นที่ตั้ง พร้อมอยู่เสมอที่จะรักษาเอกราชของชาติ และป้องกันราชอาณาจักร โดยเสียสละเลือดเนื้อด้วยความกล้าหาญ* ***แต่ในเวลาเดียวกัน เป็นชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา รักอุดมคติสันติสุข รักมนุษยธรรม เพราะถือว่า ประชาชาติต่าง ๆ เป็นมนุษย์ด้วยกัน ไม่รังเกียจศาสนาอื่น****...*
>
> *ในส่วนความสัมพันธ์ทางการค้า ประเทศไทยก็ไม่เคยปิดประตูการค้าตรงกันข้าม* ***เปิดโอกาสให้คนชาติทุกประเทศ เข้ามาทำการค้าขายได้โดยทั่วกัน*** *และได้เคยชวนเชิญให้ต่างประเทศเข้ามาค้าขายด้วย...*
>
> *ครั้นมาเมื่อร้อยกว่าปีมานี้ ขณะที่ชาติยุโรปแผ่ออกมาทางอาเซียบูรพาหลังจากอุตสาหกรรมปฏิวัติ...หาวัตถุดิบ...หาตลาด...ประเทศไทยก็ได้ยอมให้ความสะดวก...ทั้งนี้ ด้วยมีความมุ่งหวังในความก้าวหน้าโดยแท้...*
>
> *บัดนี้ ไทยมีระบบการปกครองทันสมัย และกลับเป็นประเทศเอกราชสมบูรณ์แล้ว ก็ได้พยายามปรับปรุงเขตแดนให้เข้าหาหลักยุติธรรม* ***และส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างชาติให้เป็นไปเพื่อสันติภาพและความร่วมมือกันโดยเสมอภาค เพราะตระหนักว่า เป็นหลักที่จะยังโลกให้อยู่ในสันติภาพถาวร... ไทยจะนึกถึงสิทธิและผลประโยชน์ของตนเท่านั้นก็หาไม่ แต่ย่อมนึกถึงหน้าที่ของตนเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนรวมด้วย นี่เป็นวัฒนธรรมการทูตของไทย***[414]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้ให้เห็นว่า **การตัดสินใจที่ไม่ยึดมั่นใน *"วัฒนธรรมการทูตของไทย"* นี้ จะนำไปสู่ผลเสียร้ายแรง** โดยทรงยกตัวอย่างกรณีพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งมิได้ทรง

---

[411] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 1.

[412] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

[413] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

[414] เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

เลือกใช้แนวทาง *"การทูตที่สุขุม"* แต่กลับ *"ทรงเห็นชอบด้วย"* กับฝ่ายที่เลือกแนวทางการทำสงคราม ซึ่งทำให้ไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในที่สุด ดังความว่า

> *แต่มีอยู่ข้อหนึ่งซึ่งควรจะนำมากล่าวไว้ เพื่อแสดงให้เห็นวัฒนธรรมของไทย คือเมื่อบุเรงนองให้มาขอช้างเผือก...ฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นเสียงข้างมากเห็นควรให้ไป เพราะช้างเผือกในสมัยนั้นมีอยู่หลายเชือกด้วยกัน และไทยก็ยังไม่พร้อมที่จะทำการรบ เอาไว้แก้ไขภายหลังดีกว่า แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า การให้ช้างเผือกไปจะเป็นเครื่องแสดงความอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อพม่า ไม่สมเกียรติของไทย จึงเสนอให้ปฏิเสธไป และพระมหาจักรพรรดิก็ทรงเห็นชอบด้วย*[415]

ทรงใช้ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นในการแสดงให้คนไทยได้คิดในประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญสำหรับประเทศไทย เช่น ควรจะ ***"สมานเอาวัฒนธรรมของต่างประเทศ มาประกอบเข้ากับประเพณีนิยมประจำชาติให้เป็นผลเพื่ออารยธรรมปัจจุบัน...อย่างไร"***[416] การอยู่โดดเดี่ยวหรือการปิดประเทศมีผลดีผลเสียอย่างไร และที่สำคัญก็คือ ***"การแบ่งสันคนออกเป็นชั้นที่กำหนดตายตัว"*** **เป็นอุปสรรคแก่ความเจริญของชาติอย่างไร และการ** ***"สร้างสังคมใหม่... ให้ประชาชนเสมอภาค... รวบรวมประชาชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"*** **มีผลดีอย่างไร**[417] จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดพระดำริเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ที่เน้นการสืบทอดเฉพาะพระดำริเรื่อง *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* เท่านั้น นอกจากนี้ยังทรงเน้นหลักการเรื่อง ***"เสมอภาค"*** ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป

ในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงให้ความสำคัญแก่ *"การบัญญัติศัพท์"* มากที่สุด เพราะทรงเห็นว่าภาษาเป็นตัวกำกับวิธีคิดของมนุษย์ และกำกับการเปลี่ยนแปลงของโลก[418] เช่น ทรงเสนอพระดำริว่าคำที่ใช้เรียกเหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ควรจะเป็นคำว่า ***"ปฏิวัติ"*** เพราะคำว่า *"รัฐประหาร"* หรือ *"ยึดอำนาจ"* หรือ *"เปลี่ยนแปลงการ*

---

[415] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

[416] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 325.

[417] เรื่องเดียวกัน, หน้า 338-350.

[418] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 26.

ปกครอง" ซึ่งเป็นคำที่ฝ่ายคณะราษฎรในสมัยแรก ๆ นิยมใช้ รวมทั้งคำว่า *"พลิกแผ่นดิน"* ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้ใช้อยู่ในปี พ.ศ.2475 นั้น พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยเลย ทรงให้เหตุผลว่า คำที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นคำเก่า ไม่เหมาะสำหรับการสื่อความหมายของการเปลี่ยนแปลงในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เนื่องด้วยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญมาก ดังนั้น จึงควรมีคำใหม่ที่ถอดมาจากคำว่า Revolution ทรงอธิบายว่า *"...การเปลี่ยนแปลงของเรานั้น ไม่ใช่การพลิกแผ่นดิน แต่เป็น Revolution การเปลี่ยนแปลงจากราชาธิปไตยมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แม้ไทยจะว่ากระไร ฝรั่งก็ว่าเป็น Revolution เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ..."*[419]

พระดำริที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอ ยังแตกต่างจากคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนที่นิยมเรียกเหตุการณ์ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ว่า *"การยึดอำนาจ"* (coup d'etat) อีกด้วย กล่าวคือ คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนต้องการจะให้ราษฎรเข้าใจว่า สิ่งสำคัญที่จะต้องกระทำต่อไปในวันข้างหน้ายังมีอีกมาก นับตั้งแต่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ การบำรุงความสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ และการแสวงหาเอกราชสมบูรณ์ ส่วนกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงวินิจฉัยว่า การแปรสภาพมูลฐานทางสังคมการเมืองได้เกิดขึ้นเรียบร้อยแล้วในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 และโดย *"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475"* ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่จะเป็นไปในวันข้างหน้า ไม่ควรจะมีผู้ใดกำหนดไว้เป็นการตายตัว แต่ควรจะปล่อยให้ดำเนินไปเองตามธรรมชาติ หรือขึ้นอยู่กับเงื่อนไขแห่งกาละเทศะเป็นสำคัญ[420]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงใช้คำว่า ***"ปฏิวัติ"*** เพื่อเน้นว่า *"การเป็นไปในวันที่ 24 มิถุนายนนั้น"* เป็นการ ***"หมุนไป"*** ในลักษณะที่ ***"เป็นอาการในธรรมชาติ และไม่มีที่เสียหายอย่างใดเลย"***[421] ทรงเน้นว่า ความหมายของคำว่า *"ปฏิวัติ"* ก็คือ เป็นความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติที่ควรจะปล่อยให้ดำเนินไป ไม่ควรที่จะ *"ไปขัดไว้"* และในขณะเดียวกันก็ไม่ควรจะเข้าไปเร่งให้เปลี่ยนแบบ *"พลิกแผ่นดิน"* ดังความว่า

> *อันคำว่า "ปฏิวัติ" นั้น ข้าพเจ้าได้เลือกเฟ้นให้เหมาะแก่ความหมายในภาษาอังกฤษแล้ว กล่าวคือ แผ่นดินหมุน ไม่ใช่การหมุนแผ่นดิน "ปฏิวัติ" นั้นเป็น*

---

[419] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **วิทยาสารานุกรม** พระนคร: แพร่พิทยา, 2514. หน้า 252-253.

[420] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 24-46.

[421] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วิธีแก้โรคโภคกิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 466.

อกรรมกิริยา (intransitive verb) ซึ่งแสดงอาการหมุนไปของวัตถุต่าง ๆ เช่น โลกเรานี้ เป็นต้น ***ทั้งนี้เป็นอาการในธรรมชาติ และไม่มีที่เสียหายอย่างใดเลย*** *เพราะฉะนั้น พระยากัลยาณไมตรี (ดร.แสยร์) ซึ่งเป็นผู้หวังดีต่อไทย โดยไม่มีใครเถียงได้ ก็เรียกการเป็นไปในวันที่ 24 มิถุนายน ว่า เรวอลูชั่น หรือปฏิวัติ ...*

*แต่ปฏิวัติกร หรือผู้หมุนแผ่นดิน (revolutionary) นั้น...เป็นการฝืนธรรมชาติ...****คนเราไม่ควรจะคิดหมุนแผ่นดิน แต่หากควรจะปล่อยให้แผ่นดินหมุนไป มิใช่ไปขัดไว้*** *ถ้าใครไปขัดไว้ ข้าพเจ้าก็ไม่นิยมเหมือนกัน*

พวกหมุนแผ่นดินนี้เห็นว่าร่างแผ่นดิน หรือ รัฐกายนั้นผิดทั้งเรื่อง ควรจะสร้างขึ้นใหม่ โดยนิรมิตขึ้นให้ถูกหลักแห่งเหตุผล ซินดิคะลิสต์ในสเปนซึ่งมีความมุ่งหมายจะให้คนงานเป็นใหญ่ในการค้า และพวกคอมมิวนิสต์หรือโซชลิสต์โซเวียตในรัสเซีย มีความมุ่งหมายจะให้คนงานเป็นใหญ่ในการเมือง เป็นต้น ***ลัทธิหมุนหรือพลิกแผ่นดินเหล่านี้ โลกไม่นิยม เพราะเป็นการฝืนธรรมชาติ****...*

ข้าพเจ้าเป็นนักแก้รูปหรือปฏิรูปการี (reformer) มิใช่นักหมุนแผ่นดินหรือปฏิวัติกร (revolutionary)[422]

หากเปรียบเทียบพระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ กับความคิดของผู้นำคณะราษฎร สายพลเรือน คือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ที่แสดงออกในร่าง *"เค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ"* ก็จะเห็นได้ว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมอย่างใหญ่หลวง ซึ่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพิจารณาว่า เกิดจากการที่เห็นว่า *"ร่างแผ่นดิน หรือ รัฐกายนั้นผิดทั้งเรื่อง"* หรือคิดว่าโครงสร้างเดิมบกพร่องอย่างสิ้นเชิง **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระดำริแตกต่างออกไป กล่าวคือทรงต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทิศทางและขอบเขตอันจำกัดและ *"เป็นไปตามธรรมชาติ"* มากกว่า** แต่หากเปรียบเทียบพระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ก็จะเห็นได้ว่า ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ต้องการรักษาโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ให้มากที่สุด หรือพยายามจะหยุดยั้งความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเอาไว้ **แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมมากกว่าปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป** เช่น ทรงสนับสนุนการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริม *"วัฒนธรรมภาษาไทย"* ในแบบที่มีฐานันดรศักดิ์น้อยลง หรือมีความเสมอภาคมากขึ้น และทรงพยายามทำให้คนใช้ภาษาไทยโดยยอมรับความเปลี่ยนแปลงในความหมายของคำต่าง ๆ ตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป โดยทรงให้เหตุผลว่า *"คำมีชีวิตของตนเอง รู้จักเกิดแก่เจ็บ*

---

[422] เรื่องเดียวกัน, หน้า 466-467. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ตายเหมือนกัน ความหมายย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ"[423] แม้แต่ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ตามทำเนียบซึ่งรัฐบาลมีนโยบายยกเลิก พระองค์ก็ทรงแสดงหลักฐานจากการค้นคว้าที่มาของคำ เพื่อสนับสนุน โดยทรงนำ *"ความรู้"* ทางประวัติศาสตร์มายืนยันว่า แต่เดิมนั้นตำแหน่งบรรดาศักดิ์หาใช่เป็นเรื่องของการจำแนกฐานะของบุคคลให้ต่างชั้นวรรณะกันแต่อย่างใด

> *ข้าพเจ้าได้เริ่มค้นที่มาของคำ โดยแปลตำแหน่งบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ ตามทำเนียบ...ทำให้เล็งเห็นการจัดระเบียบราชการสมัยก่อนได้ดี เพราะ**บรรดาศักดิ์ในสมัยก่อนนั้น มิใช่เป็นฐานันดรศักดิ์จำแนกฐานะของบุคคลให้ต่างชั้นวรรณะกัน** แต่ศักดิ์ในครั้งนั้นหมายถึงอำนาจบังคับบัญชาอย่างเดียวกับยศทหาร ณ บัดนี้ หรือถ้าสำหรับราชการพลเรือนก็เทียบกับตำแหน่ง ณ บัดนี้ ฉะนั้น ตามประเพณีแต่ก่อน ถ้าเปลี่ยนตำแหน่งก็เปลี่ยนบรรดาศักดิ์ด้วย...แต่ในตอนท้ายได้เอาชื่อบุคคลประกอบขึ้นเป็นบรรดาศักดิ์ จึงผิดความมุ่งหมายเดิมไป และบรรดาศักดิ์กลายเป็นฐานันดรศักดิ์ไป*[424]

การยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ในระดับที่มากกว่าปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป ยังเห็นได้จากการที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระประสงค์จะถ่ายทอดอารยธรรมตะวันตกมาสู่สังคมไทยค่อนข้างมาก ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติศัพท์โดยคำนึงถึงความหมายเดิมในภาษาตะวันตกเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดอารยธรรม โดยทรงระบุว่า *"ในการถอดศัพท์ภาษาอื่นออกมาเป็นภาษาเรานั้น เราจะต้องมุ่งถึงความคิดเห็นซึ่งคำนั้นเป็นเครื่องหมายอยู่เป็นสำคัญ นี่แหละเป็นการถ่ายทอดอารยธรรมอย่างสำคัญ"*[425]

กระนั้นก็ตาม เห็นได้ชัดว่า **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามประคับประคองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิให้ *"เดินเร็วเกินไป"* หรือ *"แกว่งแรงเกินไป"* ทรงมีพระประสงค์จะให้ความเปลี่ยนแปลงนั้นดำเนินไปอย่าง *"ปรกติวิสัยด้วยความราบรื่นเรียบร้อย"*** ดังที่ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า

---

[423] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ที่มาของคำ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม**, หน้า 575.

[424] เรื่องเดียวกัน, หน้า 576. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[425] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงโต้แย้งพระมหากิมฮวย อ้างใน เกษียร เตชะพีระ, **วิวาทะโลกานุวัตร** กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538. หน้า 32.

...ในการปฏิวัติหรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนั้น เปรียบประดุจการแกว่งแห่งลูกตุ้มนาฬิกา ถ้าแกว่งไปข้างซ้ายไกลย่อมกลับแกว่งไปข้างขวาไกล ถ้าแกว่งแรงไปข้างหนึ่งก็ย่อมกลับแกว่งแรงไปอีกข้างหนึ่ง แต่ถ้าแกว่งพอประมาณตามสมควรแล้ว อาการแกว่งก็จะเป็นไปตามปรกติวิสัยด้วยความราบรื่นเรียบร้อย..[426]

จะเห็นได้ว่าเมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนำคำว่า *"สิทธิ"* และ *"เสรีภาพ"* มาเผยแพร่ พระองค์ก็ทรงนำเอาคำว่า *"หน้าที่"* มาถ่วงดุลไว้ด้วย ทรงบัญญัติความหมายของคำต่าง ๆ ข้างต้นไว้ ดังนี้

สิทธิ สิ่งใดบุคคลทั่วไปเรียกร้องเอาได้ บุคคลมีสิทธิ right ในสิ่งนั้น...ตามศัพท์แปลว่าความสำเร็จ

เสรีภาพ สิทธิที่จะทำอะไรได้โดยปลอดอุปสรรค คือ เสรีภาพ freedom... ถ้าเน้นแง่ปลอดอุปสรรคก็ใช้ว่า เสรีภาพ ถ้าเน้นแง่สิทธิก็ใช้ว่า เสรีธรรม liberty

หน้าที่ duty เป็นคำควบคู่กับ สิทธิ right ...เมื่อเราจะเรียกร้องเอาสิ่งใดจากผู้อื่น เราก็ย่อมจะต้องมีข้อผูกพันที่จะต้องตอบแทนบ้าง ข้อผูกพันนี้แหละคือหน้าที่ของเรา ซึ่งได้แก่สิ่งที่เราจะต้องปฏิบัติให้แก่ผู้อื่น[427]

เมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนระบอบการปกครองใหม่ด้วยการเน้น *"สิทธิพลเมือง"* พระองค์ก็ทรงเน้นการรักษาไว้ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ไปพร้อมกัน ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง ***"ฉลองรัฐธรรมนูญ"*** ดังนี้

ไทยจะได้ออมอำนาจอธิปไตย ไทยจะได้เป็นใหญ่ในการเมือง ไทยจะได้ปกครองตนเอง ไทยจะได้สิทธิของตนอันตรึงตราไว้ในปูมฉบับอันศักดิ์สิทธิ์ สิทธิที่จะเสมอหน้ากัน สิทธิที่จะเชื่อถือตามใจชอบ สิทธิในส่วนร่างกาย เคหสถานและทรัพย์สิน สิทธิในการพูด การเขียน และการโฆษณา สิทธิในการศึกษาอบรม สิทธิในการประชุมและการตั้งสมาคม สิทธิในการดำเนินอาชีพ และสิทธิในการเลือกตั้งผู้แทนไปกำกับราชการแผ่นดิน

---

[426] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **วิทยาวรรณกรรม** พระนคร: แพร่พิทยา, 2514. หน้า 1025.

[427] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่" จากหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.วิบุลเกียรติ วรวรรณ 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 243. (เน้นโดยผู้วิจัย)

แต่ไทยไม่ทิ้งไท้ ไทยรักชาติ ก็รักราช รักราชเป็นที่เคารพสักการะ ไทยชูชาติก็ชูราช ชูราชเป็นประมุขประชาชาติ ประมุขผู้ทรงใช้อำนาจอธิปไตยของคนไทยทั้งมวล[428]

อาจกล่าวได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยม *"ทางสายกลาง"* คือไม่พยายามเหนี่ยวรั้งความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งไม่พยายามกลับไปสู่ *"ความเป็นไทยแท้แต่โบราณ"* แต่ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงพระดำริว่า ความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วหรือรุนแรงเกินไปอาจจะกระทบต่อเสถียรภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย ทรงเสนอพระดำริว่า การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นั้น มีหลายวิธีด้วยกัน เช่น *"การแก้รูป (reform) " "วิธีหมุนแผ่นดินปฏิวัติกร (revolutionary) " และ "วิธีพลิกแผ่นดิน (Subversive)"* เป็นต้น แต่ทรงเน้นว่า *"ถ้าเป็นวิธีพลิกแผ่นดิน" แล้ว ใคร ๆ ก็เห็นได้ว่าเป็นวิธีที่ผิด เพราะการที่จะกลับหน้ามือเป็นหลังมือ ซึ่งเป็นอาการของการพลิกนั้น ใคร ๆ ก็เห็นได้ว่า เป็นวิธีที่มิบังควร"*[429] ดังนั้น ในทัศนะของพระองค์ *"วิธีแก้โรคโภคกิจ"* ที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเสนอ ซึ่งจัดเป็น *"วิธีพลิกแผ่นดิน"* นั้นจึงนับว่าเป็นวิธีที่ผิด ควรใช้ทางสายกลางมากกว่า ความนิยมใน *"ทางสายกลาง"* ของพระองค์นี้ เห็นได้ชัดในหลายกรณีด้วยกัน เป็นต้นว่า ในเรื่องของ *"ภาษาไทย"* และคำว่า *"ไทย"* ตลอดจนความหมายของคำ ๆ นี้ ทรงระบุว่า

อันที่จริง คำซึ่งมาจากบาลี-สันสกฤต หรือภาษาใด ๆ อื่นนั้น เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยแล้ว ก็ควรถือว่าเป็นคำไทย และไม่ควรจะถือว่ามีลักษณะหรือสภาวะต่างกว่าคำไทยแท้หรือคำไทยเดิม

แต่ในส่วนคำไทยเดิมเหล่านี้ ก็มีผู้ถือหลักตายตัวเช่นเดียวกับทางฝ่ายบาลี-สันสกฤตเหมือนกัน กล่าวคือหันไปเทียบกับภาษาอาหมเป็นต้น และจะให้เปลี่ยนตัวสะกดเข้ารูปเดิม เช่น คำว่า "ไทย" เป็นต้น โดยมากก็เขียนกันว่า "ไทย" ทั้งโดยนัยที่เป็นชื่อชาติของเรา และโดยนัยที่หมายความว่าเป็นใหญ่ และบางท่านก็เขียนว่า "ไท" โดยนัยทั้ง ๒ นี้

ข้าพเจ้าเองเดินสายกลางระหว่างทางทั้ง ๒ นี้ *การสอบภาษาเดิมนั้นมีประโยชน์ในอันที่จะให้ทราบความหมายให้หนักแน่นแม่นยำขึ้น แต่เราจะหันกลับเข้าสะกดคำตามภาษาเดิมเสมอไปหาได้ไม่ เมื่อเรายังอยู่ในนันเจา เรายังเรียกตนเองว่า "ไต" ต่อเมื่อเราอพยพลงมาในสยามประเทศนี้ เราจึงเรียกตนเองว่า "ไท" ครั้นต่อมาจะเป็นด้วยเขียนชื่อเป็นบาลีว่า "เทยยรัฏฐ" หรือจะเป็นด้วยเติมตัว ย*

---

[428] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ฉลองรัฐธรรมนูญ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 250.

[429] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วิธีแก้โรคโภคกิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 465.

เข้าตามสมัยนิยมครั้งหนึ่ง หรือด้วยเหตุผลอย่างอื่นใดก็ตาม เราเขียนชื่อของเราว่า "ไทย" ส่วนคำที่หมายความว่าเป็นใหญ่นั้น เรายังเขียนว่า "ไท" แต่หากตอนท้ายนี้พลอยเขียนว่า "ไทย" ไปด้วย ส่วนคำที่งอกออกไปอีกคำหนึ่งคือ "ไท้" ซึ่งหมายความว่าผู้เป็นใหญ่นั้น ไม่เติม ย

เมื่อคำว่า "ไต" ได้งอกออกมาเป็น ๓ กิ่ง คือ (๑) เป็นชื่อชาติ (๒) แปลว่าเป็นใหญ่ และ (๓) แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ เช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าเราควรจะเขียนต่างกัน คือ (๑) ไทย (๒) ไท และ (ภ) ไท้...[430]

ในด้านการเมืองการปกครอง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์ว่า พระองค์ทรงนิยมชมชอบหลักการของลัทธิรัฐธรรมนูญมาเป็นเวลานานแล้ว และทรงมีพระดำริว่า การเมืองภายในระบอบรัฐสภาจะต้องให้สภาผู้แทนราษฎรควบคุมรัฐบาลอยู่เนืองนิตย์ นั่นคือ สมัยของการประชุมของสภาควรจะมีประมาณครึ่งปีเป็นอย่างน้อย รัฐบาลเป็นเพียงอุปกรณ์ดำเนินการของอำนาจอธิปไตย หากมีการประชุมสภาแต่น้อยวัน หรือมีสมัยการประชุมไม่นานนัก อำนาจทางการเมืองและการบริหารย่อมตกไปอยู่ในมือของคณะผู้บริหารประเทศจำนวนน้อยคน และเรื่องนี้ประชาชนพึงระวังให้มากที่สุด[431]

แม้ว่าในเวลาต่อมา การเมืองไทยจะมีการผูกขาดอำนาจมากขึ้น และกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงยอมรับตำแหน่งสำคัญ ๆ ในคณะรัฐบาล หรือตำแหน่งในองค์กรอื่น ๆ ที่รัฐบาลมอบหมาย แต่บทบาทหลักของพระองค์ยังคงเป็นบทบาทในการเสนอความคิดเห็น พร้อมกันไปกับการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เพื่อให้ *"ชาติไทย"* ได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและสามารถดำรงอยู่ในสังคมโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี จะเห็นได้ว่าพระองค์ไม่ทรงทำการใด ๆ ที่ต้องใช้อำนาจบังคับอย่างเด็ดขาดรุนแรง เช่น ในการบัญญัติศัพท์ แม้ว่าอาจจะมีอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ทรงเน้นว่าคณะกรรมการบัญญัติศัพท์ต้องเลือกสรรคำให้ดี เพื่อให้สังคมยอมรับ แทนที่จะใช้อำนาจบังคับโดยตรง ทรงชี้ให้เห็นว่าการใช้อำนาจรัฐหรือแม้แต่ใช้อำนาจเฉพาะตัวของบัณฑิต ล้วนไม่บังเกิดผลที่ยั่งยืน ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

---

[430] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยามพากย์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 128-129.

[431] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย** พระนคร: ไทยพานิช, 2488. หน้า 142-143. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 24-46.

การบัญญัติศัพท์ ก็คือ การตั้งศัพท์ให้หมุนเวียน โดยมีตราอำนาจประทับอยู่ คือ อำนาจแห่งรัฐ ...และอำนาจเฉพาะตัวในกรณีบัณฑิต เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่อำนาจนั้นจะสูงเท่าไรก็ตาม ศัพท์ที่ตั้งขึ้นจะไม่หมุนเวียนเป็นการถาวร หากว่าอัจฉริยลักษณ์ของภาษาไม่อำนวยให้[432]

ในช่วงต้นปี พ.ศ.2476 เมื่อรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ตราพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 รวมทั้งตราพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476 ในวันถัดมา ในสถานการณ์เช่นนี้ ดูจะเป็นเหตุการณ์เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตัดสินพระทัยทำการวิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรง โดยทรงเสนอบทความใน**หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** ระบุว่า การประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราของฝ่ายรัฐบาลทำให้รัฐธรรมนูญคงเหลือแต่มาตรา *"ที่ไม่มีสาระเป็นอย่างยิ่ง"* ทรงวิจารณ์พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลว่า *"ถ้ากล่าวพูดตามหลักวิชาแล้ว เรากำหนดความหมายในลัทธิคอมมิวนิสต์กว้างกว่าที่ฝรั่งเขาเข้าใจ คือเรารวมลัทธิคอเล็คติวิสม์ (Collectivism) หรือลัทธิ (State Socialism) เข้าไปด้วย"* [433]

อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในฐานะปัญญาชนที่เสนอทางเลือกต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* มีความสำคัญต่อการจรรโลงระบอบการปกครองใหม่ และช่วยเสริมเจตนารมณ์ของฝ่ายคณะราษฎรในการจัดการปกครองในระบอบกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ และยังช่วยประคับประคองระบอบรัฐธรรมนูญให้เป็นไปในทางสายกลาง ที่มีความต่อเนื่องจากระบอบเก่า มิใช่การเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน ซึ่งแนวทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรมแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้ ทรงเชื่อว่าจะทำให้ระบอบใหม่ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและมีเสถียรภาพ[434] ทรงเห็นว่าหากเปลี่ยนชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี *"โดยปัจจุบันทันด่วน"* ก็จะนำไปสู่การนองเลือดดังเช่นการปฏิวัติฝรั่งเศส

---

[432] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การบัญญัติศัพท์ภาษาไทย" พิมพ์ครั้งแรกใน **In Memorian Phya Anuman Rajadhon** Bangkok: The Siam Society, 1970: 33-38. พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน วิทยทัศน์พระองค์วรรณ หน้า 106.

[433] **ประชาชาติ** 29 เมษายน 2476 อ้างในนครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547หน้า 28.

[434] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 28.

> *การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 เป็นการเปลี่ยนระบอบการปกครอง คือเปลี่ยนหลักการปกครอง* ***แต่ชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี จะเปลี่ยนโดยปัจจุบันทันด่วนไม่ได้*** *ฉะนั้นจึ่งต้องค่อยเปลี่ยนค่อยไป ข้าพเจ้าจึงได้รีบแสดงคติหรือบทเรียนแห่งการปฏิวัติฝรั่งเศส...*[435]

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงนำความคิดใหม่ ๆ เข้ามาสู่สังคมไทยมากมาย แต่ทรงเน้นการรับสิ่งใหม่ ๆ อย่างเลือกสรรและต้องนำมาประสานให้เข้ากับ *"ชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี"* ที่มีอยู่แล้ว เพื่อให้ *"ชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี"* เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติอย่างช้า ๆ ค่อยเป็นค่อยไป ด้วยพื้นฐานพระดำริดังกล่าวนี้ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงทรงพยายามนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อควบคุมความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย ให้ดำเนินไปในทิศทางและขอบเขตที่ทรงพิจารณาแล้วว่าถูกต้องเหมาะสม โดยพระองค์มิได้ทรงทำการสืบทอดความคิดหลักของปัญญาชนในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในส่วนที่พยายามจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้ แต่ทรงเลือกสรรความคิดเพียงบางประการเท่านั้นมาเน้นและนิยามความหมายใหม่ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในท่ามกลางการปลุกเร้าความรักชาติในยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในทศวรรษ 2470-2480 ซึ่งหลายฝ่ายเคลื่อนไหวไปในทางที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลอย่างเต็มที่[436] โดยรัฐบาลเน้นความหมายของ *"ชาติไทย"* ตามคติ *"เชื้อชาตินิยม"* อย่างมาก แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในบางด้านเท่านั้น พระดำริหลายประการที่ทรงเสนอเพื่อนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไม่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล เพราะกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะเหนี่ยวรั้งนโยบายชาตินิยมของรัฐบาล มิให้ดำเนินไปในวิถีทางที่เป็นชาตินิยมรุนแรง และทรงมีความปรารถนาจะให้มโนทัศน์ *"ชาติของประชาชน"* เป็นจริงในทางปฏิบัติด้วย

---

[435] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "อำนาจตุลาการ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 128. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[436] โปรดดูบทที่ 7

ในขณะที่ปัญญาชนทั้งหลาย รวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการ เลือกใช้คำว่า ***"ชาติ"*** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอว่าควรใช้คำว่า ***"ประชาชาติ"*** แทนคำว่า *"ชาติ"*[437] ทรงชี้แจงเหตุผลดังนี้

> *...ศัพท์บางศัพท์ เมื่อไขความออกแล้ว ยังกินความไม่ตรงแท้กับความหมายในภาษาฝรั่ง ...ศัพท์ว่า "ปวงชน" ...ยังไม่ตรงกับคำว่า "Nation" ...แต่เมื่อคำนึงถึงถ้อยคำห้อมล้อม ซึ่งเราจะต้องคำนึงถึงอยู่เป็นนิจ และเติมคำว่า "ชาวสยาม" ลงไปเป็น "ปวงชนชาวสยาม" ฉะนี้แล้ว ก็เป็นอันได้ความพอประมาณกับความหมายในภาษาฝรั่ง*
>
> *...อันที่จริงศัพท์ว่า "ปวงชน" นั้น ข้าพเจ้าก็เป็นผู้ปรารภขึ้นก่อน ตั้งแต่เมื่อพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินชั่วคราวได้ประกาศออกใช้ ข้าพเจ้าได้ติว่า "ราษฎรทั้งหลาย" นั้น ไม่ตรงกับความหมายในภาษาฝรั่ง จะเกิดความเข้าใจผิดขึ้นในหมู่ราษฎรผู้ไม่รู้รัฐศาสตร์ ถ้าใช้ "ปวงชน" จึงจะได้ความใกล้ความหมายในภาษาฝรั่ง แต่เมื่อข้าพเจ้ามาไตร่ตรองดูอีกครั้งหนึ่ง จึงได้เห็นว่า "ปวงชน" หมายความถึงส่วนรวม ยังไม่หมายถึง ชนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นความที่ต้องการ*
>
> *ส่วนศัพท์ที่จะกำหนดใช้นั้น ข้าพเจ้าได้บอกไว้แล้วว่า จะใช้คำว่า **"ชาติ"** ก็ได้ แต่ตามที่ใช้กันอยู่นี้ คำว่า "ชาติ" กินความหมายกว้างไป เช่น "ชาติภูมิ" "มนุษยชาติ" "พฤกษชาติ" "ชนชาติ" และเมื่อกล่าวว่า **ชาติไทย** ในเวลานี้ **ข้าพเจ้าเข้าใจว่า หมายถึงชนชาติไทย ซึ่งมิได้อยู่ในสยามประเทศด้วย** แต่เราจะกำหนดความหมายให้แคบเข้าก็ได้ ข้าพเจ้าไม่ขัดข้อง หรือสำหรับ**เมืองไทย** จะใช้ว่า "ประเทศ" ก็ได้ เพราะเราเป็นประเทศเอกราช **แต่ถ้าจะหาคำให้ตรงกับความหมายในภาษาฝรั่งว่า "National" แล้ว ข้าพเจ้ายังไม่เห็นคำใดเหมาะกว่า "ประชาชาติ"** แต่ "ประชาชาติ" เป็นคำใหม่ที่ยังไม่นำมาใช้ในรัฐธรรมนูญบัดนี้ ข้าพเจ้าเห็นเป็นการสมควรแล้ว*[438]

---

[437] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 84.

[438] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475. พิมพ์ซ้ำใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 124-125. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในบทความเรื่อง ***"อุดมคติประชาชาติ"***[439] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงอธิบายความสำคัญของการตั้ง *"มโนคติ"* หรือ *"แนวความคิด"* ว่าควรจัดให้ตรงและถูกต้องเหมาะสม เพราะเกี่ยวข้องกับทิศทางความจำเริญของ *"ประชาชาติ"* (nation) ในอนาคต หลังจากนั้นพระองค์ก็ได้ทรงอธิบายความเป็นมาของชนชาติไทยว่า ได้อพยพมาจากตอนใต้ของประเทศจีน แล้วจึงเคลื่อนเข้าปกครองดินแดนในปัจจุบันซึ่งเป็นของชนชาติมอญและเขมรมาแต่เดิม เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้น ดังนั้น ***"เอกลักษณ์ของชนชาติไทย"*** ที่ทรงเสนอจึงเป็นการสืบทอดพระดำริในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นั่นก็คือ ทรงเห็นว่าชนชาติไทยมีอุปนิสัย ***"รักความเป็นไท" "ชอบสมานอารยธรรม"*** และ ***"ดัดแปลงอารยธรรมของชนชาติอื่นมาใช้ประโยชน์"*** รวมทั้งลักษณะของ**การปกครองแบบไทย** ก็ทรงสืบทอดพระดำริในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเช่นกัน ในแง่ที่ทรงเห็นว่าชนชาติไทยแต่เดิม *"นิยมจัดการปกครองแบบพ่อเมือง"* อย่างไรก็ตาม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเพิ่มเติมว่า ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือเมื่อประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา ชีวิตของชนชาติไทยโดยรวมได้เปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากได้รับผลกระทบจากอารยธรรมยุโรป ซึ่งมีจุดเน้นสำคัญ 3 เรื่อง ได้แก่ การจัดชุมนุมชนหรือนิยมคติประชาชาติ การเมืองในคติของรัฐสภา และการโภคกิจ หรือการเศรษฐกิจในทางอุตสาหกรรม[440]

ในหนังสือ **ประวัติการทูตของไทย** ซึ่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์ในกลางทศวรรษ 2480 นั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงสืบทอดมโนทัศน์ *"ไทยเป็นชาตินักรบ"* ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นไว้มาก แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเน้นภาพอีกด้านหนึ่งของชนชาติไทยไปพร้อมกัน โดยระบุไว้แต่ต้นว่า *"ไทยเป็นชาตินักรบ จัดการปกครองแบบทหาร* ***แต่ก็นิยมการเจริญทางไมตรีกับประเทศใกล้เคียง****...ทั้งนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า* ***ชนชาติไทยไม่อยู่เป็นโดดเดี่ยว แต่ใคร่บำรุงการติดต่อกับต่างประเทศ เพื่อประโยชน์ในการเศรษฐกิจ"***[441]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงประดิษฐ์คำว่า ***"ประชาชาติ"*** **เพื่อให้หมายถึง** "nation" ทรงอธิบายความหมายว่า *"ประชาชนซึ่งตั้งอยู่ในอาณาเขตต์อันเดียวกัน อยู่ในบังคับของรัฐบาลอัน*

---

[439] พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "อุดมคติประชาชาติ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 8 มิถุนายน 2477 และ **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 9 มิถุนายน 2477.

[440] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 85.

[441] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 1.

เดียวกัน และมีอำนาจอธิปไตย ไม่ขึ้นแก่ผู้ใดนั้นแหละ ชื่อว่า ประชาชาติ"[442] คำดังกล่าวนี้นับว่าสอดคล้องกับบรรยากาศทางการเมืองในระบอบใหม่ ที่ถือว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน เพราะทรงเสนอว่าชาติหมายถึงประชาชน อย่างไรก็ตามจากพระนิพนธ์ของพระองค์แสดงว่า *"ประชาชาติ"* ต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องปกครองแบบประชาธิปไตยที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนเสมอไป ดังที่ทรงกล่าวถึงกำเนิด *"ประชาชาติ"* ในยุโรปซึ่งเริ่มด้วยการมีกษัตริย์ปกครองแบบเทวสิทธิ์ก่อน ต่อมาจึงได้เปลี่ยนเป็นปกครองแบบประชาธิปไตย ดังความว่า

> *กำเนิดประชาชาติในยุโรปในนวสมัย(Modern Period) ซึ่งถืออาณาเขต (Territory) เป็นใหญ่ กำจัดศาสนาออกจากการเมือง ยกพระเจ้าแผ่นดินเป็นใหญ่จนเกิดเทวสิทธิ์ (Divine Right of King) ขึ้น แล้วมีนักคิดให้รัฐธรรมนูญ... เป็นใหญ่...ต่อนั้นมาเป็นสมัยประชาธิปไตย(Democracy)*[443]

ดังนั้น **คำว่า *"ประชาชาติ"* จึงเน้นไปที่ประชาชนซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองเดียวกัน เป็นสำคัญ โดยที่ *"ประชาชนรู้สึกตัวว่ารวมเป็นชาติเดียวกัน"***[444] หรือ *"ความรู้สึกร่วมชาติของประชาชน"*[445] ได้เกิดขึ้นมาแล้ว แต่การปกครอง *"ประชาชาติ"* ในระยะแรกเริ่ม อาจยังไม่เป็นประชาธิปไตยก็ได้

กระนั้นก็ตาม คำว่า *"ประชาชาติ"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงประดิษฐ์ขึ้น ก็หาได้รับการยอมรับจากรัฐบาลไม่ เพราะโดยศัพท์ *"ประชาชาติ"* ที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นนี้ เน้นความสำคัญของประชาชนค่อนข้างมาก จึงไม่ตอบสนองต่อระบอบการปกครองที่ผูกขาดอำนาจไว้ในมือของผู้นำเท่ากับคำว่า *"ชาติ"* โดยเฉพาะอย่างยิ่ง**เมื่อรัฐบาลในทศวรรษ 2480 นั้นมุ่งเน้นคติเชื้อชาตินิยม ทำให้คำว่า *"ชาติ"* (ที่คนไทยเคยรับรู้ความหมายในแง่ *"เกิด"* หรือ *"กำเนิด"*) ใช้แทน *"ชุมชนในจินตนาการ"* ตามคติเชื้อชาตินิยมได้ดีกว่าคำว่า *"ประชาชาติ"* มาก** ดังนั้นรัฐบาลจอมพล ป. จึง

---

[442] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "อุดมคติประชาชาติ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 8 มิถุนายน 2477. หน้า 33. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 85-86.

[443] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 303.

[444] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 356.

[445] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 303.

มุ่งปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แบบที่หลวงวิจิตรวาทการและพระยาอนุมานราชธนนิยาม[446] มากกว่าความหมายของ *"ประชาชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แบบที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม คำว่า ***"ประชาชาติ"*** ที่ปรากฏในยุคนั้น จึงเป็นเพียงชื่อของหนังสือพิมพ์ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตั้งขึ้น และปรากฏในพระนิพนธ์และพระปาฐกถาของพระองค์เท่านั้น มิได้กลายเป็นจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* แต่อย่างใด จนกระทั่งในระยะหลัง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เองก็ต้องทรงหันมายอมรับคำว่า *"ชาติ"* เช่นกัน **แต่ทรงพยายามเน้นว่า *"ชาติ"* ได้แก่ *"ประชาชน"* และประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ** ดังความว่า

> ***ปวงชนที่เป็นเจ้าของประเทศ ชื่อว่า ประชาชน*** *people...* ***ชาติ nation ได้แก่ ประชาชน people*** *ซึ่งตั้งอยู่ในอาณาเขต territory เดียวกัน และอยู่ในความปกครองของรัฐบาลเอกราชและอธิปไตย independent and sovereign government เดียวกัน*[447]

แม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงทำงานให้แก่รัฐบาลจอมพล ป. แต่พระองค์มิได้ทรงเห็นพ้องกับหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นที่ปรึกษาหลักของรัฐบาลในเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่องด้วยกัน นอกจากการปฏิเสธคำว่า *"ชาติ"* และเสนอให้ใช้คำว่า *"ประชาชาติ"* แล้ว กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ยังทรงโต้แย้งในการที่หลวงวิจิตรวาทการเผยแพร่ ***"ลัทธิชูชาติ"*** ในแง่ที่คำดังกล่าวอาจทำให้คนเข้าใจผิดว่าไทยจะเชิดชู *"ชาติ"* ของตนให้เหนือ *"ชาติ"* อื่น ดังความว่า

> *...หลวงวิจิตรวาทการกำลังเผยแพร่ลัทธิชูชาติอยู่นั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีและไยดีเป็นอันมาก หนังสือพิมพ์ประชาชาติของเราก็มีความมุ่งหมายคล้ายคลึงกัน และฝ่ายบรรณาธิการประชาชาติย่อมทราบอยู่แล้วว่าชูชาติก็เป็นชื่ออันหนึ่ง ซึ่งได้รับความพินิจพิเคราะห์ของเราในเมื่อจะตั้งหนังสือพิมพ์ประชาชาติ* ***แต่ข้าพเจ้าเกรงอยู่อย่างเดียวว่า ถ้าใช้คำว่าชูชาติแล้ว จักมีคนเข้าใจผิดไปว่า เราจะชูชาติให้เลิศลอยเหนือชาติอื่น จะไม่ร่วมมืออย่างสนิทสนมกับชาติอื่น จะกลายเป็นชิงชังชาติอื่นไป*** *ที่จริงไม่ควรจะมีความเข้าใจผิดเช่นนั้นเลย แต่ในทาง*

---

[446] โปรดดู บทที่ 7 และบทที่ 9

[447] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์เกี่ยวกับคนในรัฐ" จากหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. วิบุลเกียรติ วรวรรณ 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 209 และหน้า 225. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การเมืองอาจมีความเข้าใจผิดเกิดขึ้นได้อย่างง่ายที่สุด จึงต้องระวังนักหนาในการเลือกใช้ถ้อยคำ[448]

ในการบัญญัติศัพท์คำว่า *"Nationalism"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงทรงใช้คำว่า ***"การถือประชาชาติ"*** **แทนคำว่า "ลัทธิชูชาติ" ของหลวงวิจิตรวาทการ** ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า *"ในขณะนี้มีผู้นิยมถือประชาชาติ (Nationalism) กันทั่วโลก"*[449] ทั้งนี้ ทรงเน้นว่า *"การถือประชาชาติ"* นี้ ต้อง ***"เห็นแก่มนุษยธรรม"*** *(Humanity)* **คือต้องคำนึงถึงสิทธิของ** ***"ชุมนุมชนส่วนน้อย (national minorities) ด้วย"***[450]

แม้ว่ารัฐบาลจะเน้นชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้น แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กลับปฏิเสธคติเชื้อชาตินิยม **ทรงเน้นการ** ***"กลมกลืน"*** **ระหว่างคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ จนกลายเป็น** ***"ชนชาติเดียวกัน"*** เช่น ในทศวรรษ 2480 เมื่อทรงพระนิพนธ์ **ประวัติการทูตของไทย** นั้น ทรงบรรยายว่าก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพลงมาจากประเทศจีน *"ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาในสมัยนั้น มีชาวละว้าและมอญ-เขมรตั้งหลักแหล่งอยู่ โดยได้รับวัฒนธรรมมาจากอินเดีย"*[451] แล้วทรงระบุว่า ชนชาติไทยได้ ***"ประสานกับมอญ-เขมร ซึ่งเป็นผู้ตั้งหลักแหล่งอยู่เดิม ก็ค่อยเป็นไปอย่างกลมกลืนกันจนกลายเป็นชนชาติเดียวกันไป"***[452]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามสร้างความรักใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ด้วยวิธีการที่ละมุนละม่อม เช่น นอกจากจะทรงส่งเสริมการใช้ภาษาไทยโดยยอมรับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดแก่ภาษา และควบคุมความเปลี่ยนแปลงเท่าที่ *"อัจฉริยภาพของภาษาไทย"* จะเอื้ออำนวยให้ทำได้ (ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า) แล้ว ยังทรงสนับสนุนการเขียนประวัติศาสตร์เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมที่กำลังเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เพื่อเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของการ *"อบรมพลเมือง"* ดังที่สุจิตร หิรัญพริกส์เขียนไว้เมื่อ พ.ศ.2486 ว่า

---

[448] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "คติการเมืองตามโอวาทของท่านวรรณ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 24 มิถุนายน 2476. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[449] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 449.

[450] เรื่องเดียวกัน, หน้า 450.

[451] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย**. หน้า 2.

[452] เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในการวางโครงร่างเพื่อส้างประวัติสาตรของชาติไทยขึ้น ตามที่พนะท่านนายกรัถมนตรี มีบันชาไห้กรมสิลปากรไปจัดดำเนินการนั้น พระวรวงส์เทอพระองค์เจ้าวรรนไวทยากร ผู้เชี่ยวชาญและช่ำชองไนเชิงประวัติสาตรอย่างจิงแท้ท่านหนึ่งได้ซงประทานความเห็นแก่ที่ประชุมเกี่ยวกับวิธีการที่พึงยึดถือเปนหลักสำหรับเขียนหนังสือ ซึ่งมีความสำคันยิ่งต่อการสึกสาของชาติ เพราะ "ประวัติสาตรเปนเครื่องมือที่ดีที่สุดสำหรับอบรมพลเมือง" นั้น หลายข้อหลายประการ เมื่อสรุปแล้ว ทุกคนจะเห็นได้ว่าเปนแนวคิดที่ถูกต้องตามหลักวิชาและเหมาะสมกับกาละเทสะหย่างยิ่ง ...ฉันเอง...ก็พอมองเห็นความมุ่งหมายไนการส้างตำราประวัติสาตรของชาติตามแนวที่นายกราชบันดิตสถานซงวางไว้นั้น...[453]

อย่างไรก็ตาม สุจิตร หิรัญพรึกส์ ได้เสนอความเห็นซึ่งแตกต่างออกไปจากพระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มากทีเดียว กล่าวคือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงระมัดระวังมิให้เกิดความรู้สึกว่าชาติอื่นเป็นศัตรู แต่สุจิตร หิรัญพรึกส์ต้องการให้เกิดประวัติศาสตร์แบบที่สร้าง *"ความรักไทย...อย่างรุนแรง"* เช่นเดียวกับหลวงวิจิตรวาทการ ดังความว่า

*ฉันเห็นควนให้มีการเขียนประวัติสาตรประยุกต์ (Applied History) ของชาติไทยขึ้นอีกแขนงหนึ่งด้วย นอกไปจากประวัติสาตรการเมือง (Political History) และประวัติสาตรเชิงซ้อน (Complex History) ทั้งนี้ **เพื่อให้ได้หนังสือตำราไนแนวชาติอีกเล่มหนึ่งที่จะก่อไห้เกิดความรักไทยขึ้นไนจิตไจของยุวชนหย่างรุนแรง** และซึ่งอาดใช้เปนแบบเรียนสำหรับชั้นมัธยมบริบูรณ์ได้เปนหย่างดี*[454]

การนิยาม *"ชาติไทย"* ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์แตกต่างจากปัญญาชนร่วมสมัยส่วนใหญ่ ในแง่ที่มิได้ทรงพยายามทำให้คนไทยเชื่อว่า *"ชาติไทย"* มีความเจริญเหนือชาติอื่นมาแต่โบราณ พระองค์ทรงยอมรับว่าเขมรเคยมีความเจริญมากกว่าไทย ทำให้ไทยรับความเจริญจากเขมรหลายด้าน ดังที่ทรงวิเคราะห์ว่า

---

[453] สุจิตร หิรัญพรึกส์, "ประวัติสารทประยุกต์" พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบันดิตสถาน** ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๖. ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗. หน้า 30-33.

[454] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-33. (เน้นโดยผู้วิจัย).

> *เมื่อชนชาติไทยอพยพลงมาถึงสยามประเทศนี้ ก็ได้ประสบกับพวกลัวะ พวกมอญ แล้วประสบกับพวกเขมร...คำเขมรเป็นคำสะดวกในการปกครองและในการใช้เป็นราชาศัพท์ เพื่อจะยกย่องฐานะของพระราชาให้สูงขึ้น* ***แท้ที่จริงความเจริญของเขมรในเวลานั้นสูงกว่าความเจริญของไทย*** *จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ไทยจะหยิบยืมเอาคำ และความคิด และลัทธิประเพณีของเขมรมาดัดแปลงใช้ตามความต้องการ โรมตีกรีซแตกก็ถ่ายเอาอารยธรรมของกรีซไปใช้*[455]

ขณะเดียวกันกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงหลีกเลี่ยงการสร้าง *"ศัตรูแห่งชาติ"* ใน **ประวัติการทูตของไทย** แม้ว่าจะมีข้อความกล่าวถึงสงครามระหว่างอยุธยากับพม่าและเขมร แต่พระองค์ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ไว้น้อยมาก และมิได้ทรงแสดงให้เห็นว่าพม่าและเขมรเป็น *"ชาติศัตรู"* แม้แต่น้อย กลับทรงชี้ให้เห็น *"การสมานวัฒนธรรมของกัมพูชา...มาใช้เป็นอันมาก"*

> การที่ชาติไทยจะมีกำลังแน่นแฟ้นนั้น นอกจากจะบำรุงวัฒนธรรมทางใจแล้ว ยังจะต้องบำรุงความเจริญทางเศรษฐกิจด้วย...เมื่อราชอาณาจักรได้กว้างใหญ่ออกไป ระเบียบการปกครองก็จะต้องกระชับขึ้น ฉะนั้น **วัฒนธรรมของไทยสมัยอยุธยา จึงได้สมานเอาวัฒนธรรมของกัมพูชา...มาใช้เป็นอันมาก** [456]

ในกรณีของจีน **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็มิได้ทรงสืบทอดแนวคิดที่ทำให้จีนเป็น *"คนอื่น"* ใน *"ประชาชาติไทย"* หรือทำให้ "ชาติจีน" เป็นชาติศัตรูของ *"ประชาชาติไทย"*** ดังที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่พยายามเน้น พระองค์เพียงแต่ทรงพยายามชี้ให้เห็นว่าการแต่งทูตไปเจริญทางไมตรีกับจีนนั้น *"เป็นไปในทำนองแสดงอัธยาศัยไมตรีเท่านั้น มีราชบรรณาการส่งไปเป็นของขวัญเป็นธรรมดา หาได้ส่งไปเพื่อสวามิภักดิ์ไม่ เพราะไทยรักเอกราชเป็นที่ตั้ง"*[457] พร้อมกับกล่าวว่า *"การทูตของพระเจ้ารามคำแหง เป็นการส่งเสริมความเจริญของไทย"* พ่อขุนรามคำแหงจึง *"ไม่เฉพาะ*

---

[455] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากย์" **วิทยาจารย์** 33,1 2475. พิมพ์ซ้ำใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 131. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[456] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

[457] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ในการเจริญทางไมตรีเท่านั้น แต่ได้บำรุงวัฒนธรรมโดยติดต่อกับลังกาทางศาสนา และติดต่อกับจีนในทางเศรษฐกิจด้วย"[458]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงถือว่าชาวจีนในประเทศสยามเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาวสยาม"* และเป็น *"ประชาชาติอันร่วมกัน"* กับชาวไทย ดังที่ทรงเรียกชาวจีนในประเทศว่า *"ชาวสยามกำเนิดจีน"* และทรงเสนอนโยบายเกี่ยวกับชาวจีนโดยยึดหลักการเดียวกันกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือ ***"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"*** ดังปรากฏในพระนิพนธ์ว่า

> *พวกไทยเราจะชอบหรือไม่ก็ตาม* ***แต่ชาวสยามเหล่ากำเนิดจีนนั้นรวมกันเป็นชุมนุมชนขึ้นแล้ว*** *และจะเป็นชุมนุมชนต่อไป ในมลายูก็เป็นเช่นนั้น ในชวาก็เป็นเช่นนั้น ในสยามก็เป็นเช่นเดียวกัน*
>
> ***ทางที่ดีที่สุดสำหรับประชาชาติสยาม ก็คือที่จะผูกน้ำใจชุมนุมชนเหล่านั้นไว้ให้เข้าใจกันดี ให้ปรองดองกัน ให้ผ่อนปรนต่อกัน ให้รู้จักคำนึงถึงประโยชน์ประชาชาติอันร่วมกัน ทั้งนี้โดยถือหลักธรรมด้วยความเมตตาอารีต่อกันและกัน...***[459]

พระองค์ทรงอธิบายว่า *"การที่เด็กชาวสยามเหล่ากำเนิดจีน รวมกันอยู่เป็นชุมชน ถือตามขนบธรรมเนียมจีนนี้ เป็นไปเองตามธรรมดา เป็นการห้ามไม่ได้"* ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ในเวลานั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแล้ว กล่าวคือ

> *เมื่อก่อนนี้จีนอพยพมาแต่ชาย ได้ภรรยาเป็นไทย มีบุตรออกมา ก็แต่งกายเป็นไทย และประพฤติเป็นไทยทุกประการ กับทั้งนิยมว่า เมืองไทยนี่แหละเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตน*
>
> *แต่ในตอนท้ายนี้ จีนพาภรรยามาด้วย บุตรที่เกิดในเมืองไทยจึงแต่งกายเป็นจีน และเลี้ยงดูอบรมตามขนบธรรมเนียมจีน รวมทั้งเด็กที่มารดาเป็นไทย แต่บิดาเป็นจีน ก็ชวนจะตามเยี่ยงเด็กบิดามารดาจีนไปด้วย*[460]

---

[458] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 5.

[459] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 450.

[460] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "มุมนักเรียน" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 457-458.

ทรงเน้นว่า *"**เด็กกำเนิดจีนเป็นชาวสยาม**"* ดังความว่า

> *ชาวจีนผู้ยื่นเรื่องราวต่อสภาผู้แทนราษฎรเข้าใจผิด...คือเข้าใจว่า เด็กบิดามารดาจีนซึ่งเกิดในเมืองไทยนั้นเป็นชาวจีน แต่อันที่จริงเป็นชาวสยาม เมื่ออายุครบกำหนดก็ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร เหมือนกับชาวสยามเหล่ากำเนิดอื่นเหมือนกัน*[461]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงถือว่าจีนที่เป็น *"ชาวสยาม"* นี้ ต้องนับเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประชาชาติไทย"* เพราะหากรัฐบาลสยามยึดถือหลักการตามความนิยมในอารยประเทศแล้ว ก็จะต้องบำรุงรักษาประโยชน์ของคนทุกชาติพันธุ์ใน *"ประชาชาติ"* ของตน ไม่ว่าคนเหล่านี้จะมีกำเนิดใดและนับถือศาสนาใดก็ตาม ดังความว่า

> *...หลักที่ถูกต้องตามความนิยมในอารยประเทศ ซึ่งนิยมภาวะประเทศชาติ (Nationhood) เป็นใหญ่... ชุมนุมชนไม่ว่าจะเป็นเหล่ากำเนิดใด หรือนับถือศาสนาใด ถ้าตั้งหลักแหล่งอยู่ในอาณาเขตต์เดียวกัน และอยู่ใต้รัฐบาลอันเดียวกัน พึงพร้อมจะบำรุงรักษาประโยชน์ของประชาชาตินั้นเป็นสำคัญ*[462]

ขณะเดียวกันก็ทรงขอให้ชาวจีนตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสยาม *"ข้าพเจ้าขอวิงวอนให้เพื่อนจีนเหล่านี้นึกถึงภาวะที่เรา**ร่วมประชาชาติเดียวกัน และเป็นชาวสยามด้วยกัน**"*[463] อีกทั้ง *"ขอให้เพื่อนจีนนึกถึงความที่**เป็นชาวสยามร่วมประชาชาติไทย**ให้จงหนัก และนึกถึงกรณีในลำดับนี้ด้วยไมตรีจิต"*[464]

จะเห็นได้ว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงต่อต้านชาวจีน ต่างจากปัญญาชนหลายคนในยุคเดียวกัน เช่น หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งพยายามทำให้ *"คนไทย"* รู้สึกว่าชาวจีนในประเทศสยาม

---

[461] เรื่องเดียวกัน, หน้า 457.

[462] เรื่องเดียวกัน, หน้า 459.

[463] เรื่องเดียวกัน, หน้า 459. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[464] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 452. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เป็น **"คนอื่น"** ที่เป็นศัตรูของ "ชาติไทย"[465] หรือแม้แต่นายมังกร สามเสน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็น *"ลูกจีน"* คนหนึ่ง ก็ยังเสนอ *"โครงการเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม กสิกรรม และอุตสาหกรรม"* ต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ.2475 มีเนื้อหาต่อต้านชาวจีนเช่นเดียวกัน ดังความบางตอนว่า

> *ในสมัยก่อน 25 ปี ล่วงไปแล้ว ราษฎรชาวชนบทและชาวกรุงเทพฯ มีความร่ำรวยเป็นส่วนมากและมีเงินเหลือเฟือ.....ให้ญาติมิตรที่ยากจนกู้ยืมช่วยเหลือกันในคราวขาดแคลน มีที่ดินบ้านเรือนของตนอยู่ และมีการพาณิชย์อยู่มาก เช่น ค้าขายข้างเปลือกข้าวสาร และของเบ็ดเตล็ด... ทั้งทางเรือและทางบก*
>
> *ต่อมาในสมัย 10 ปีนี้ ราษฎรได้เริ่มต้นฝืดเคือง และค่อย ๆ ยากจนลงเป็นลำดับ การค้าขายซึ่งมีอยู่ก็ต้องเลิกล้มไป* ***เพราะถูกบีบจากกุศโลบายของพ่อค้าต่างชาติแย่งไปหมด นับว่าเวลานี้ไม่มีพ่อค้าไทยเหลือเลยก็ว่าได้****... ทรัพย์สมบัตินั้นได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นของผู้มีเงินและคนต่างชาติ ...ประเทศสยามมีแต่พ่อค้าคนต่างชาติ ซึ่งเวลานี้มีความฉลาดแหลมที่จะกดราคาซื้อ และขึ้นราคาขายแก่ราษฎร ผลรายได้ จึงต้องตกไปอยู่แก่พ่อค้าต่างชาติเป็นชั้น ๆ ไป...ความสมบูรณ์ร่ำรวยไปตกอยู่แก่ชาวต่างประเทศหมด การพาณิชย์สมัยนี้ต้องใช้นโยบายซับซ้อน ถึงต้องมีสมาคม...เพื่อกดราคาและขึ้นราคา มีความอิจฉาทำลายกัน บีบคั้นกัน คิดล้มชาติกันด้วยการค้า...*
>
> *...****เรือข้าวไทยที่ต้องเลิกไปหมด เพราะคนตวงข้าวของโรงสีเป็นเจ๊ก*** *เมื่อเรือไทยมาก็ตวงเอาหนัก ๆ ตีราคาถูก ๆ ต้องขาดทุนยุบยับ จนที่สุดจ้างเจ๊กให้บรรทุกมาขาย ทีแรกก็ขายได้กำไรดี* ***ภายหลังกำไรก็ตกไปอยู่แต่เจ๊กอีก เจ๊กเอากำไรจากเรือข้าวไทยในฐานะเป็นผู้เอาไปขายแทน แล้วเจ๊กผู้ขายกลับเอาค่านายหน้าจากโรงสีฐานเป็นผู้นำมา เอาทั้งขึ้นทั้งล่อง ไทยตายอีก*** *จนแก่วิธีที่จะพลิกแพลง...*
>
> *อนึ่ง...การที่ทหารซื้อข้าวใช้ในราชการ...โดยความไม่สุจริตบางอย่างก็มี...* ***ประมูลเหมาปีเป็นการเสียเปรียบพ่อค้าเจ๊ก****...*
>
> *...ตั้งบริษัทค้าไม้...คนไทยเราไม่กล้าในการให้สินบนแก่ผู้อนุญาต เขาจึงเอาสมบัติของชาติไปยื่นให้คนต่างชาติหมด...*

---

[465] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 165-174.

...ชาวเราขาดความอบรมให้อุดหนุนซึ่งกันและกัน ทางราชการก็ไม่อุดหนุน เห็นไทยเป็นศัตรูไปหมด ***เห็นเจ๊กเห็นแขกเป็นเจ้าบุญนายคุณ****...ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ ได้เห็นแต่สินบนเป็นปัจจัย ชาติเราจึงไม่เจริญทันเพื่อนบ้าน...*

จึงควรอบรมราษฎรให้รู้จักรักเพื่อนคนไทยด้วยกัน ซึ่งจะกอดคอกันตายได้ ในเมื่อถึงเวลาจำเป็น...[466]

ในทศวรรษ 2480 การที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดความคิดเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* กับชาวจีน ตามแนวทางที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวางเอาไว้ จึงนับเป็นการเสนอความคิด *"ทวนกระแส"* อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่าถึงแม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะไม่ทรงต่อต้านชาวจีน โดยที่ทรงระบุว่าปัญหาทางเศรษฐกิจของไทยนั้น *"ข้าพเจ้าไม่โทษจีน เพราะการแข่งขันเป็นการธรรมดาในการค้า และผู้ใดแข่งขันสำเร็จก็เอาผลกำไรไปกิน นั่นเป็นสิ่งธรรมดา จะไปโทษใครอย่างไรได้"*[467] แต่พระองค์ก็ทรงให้ความสำคัญแก่ *"เอกราชของชาติในทางเศรษฐกิจ"* เป็นอย่างมาก เพราะไม่ต้องการให้ *"ชาวต่างประเทศ"* ผูกขาดกิจการทางเศรษฐกิจ ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

ข้าพเจ้าไม่ขออื่นไกล ข้าพเจ้าขอให้จัดประกันเอกราชของชาติในทางเศรษฐกิจเท่านั้น ***ข้าพเจ้ายินดีและเต็มใจที่จะให้จีนทำการค้าต่อไป โดยร่วมมือกับคนไทย ไม่ใช่เป็นผู้ค้าแต่ฝ่ายเดียว***

...ไทยจะต้องขอแบ่งเอาการค้ามาจากต่างประเทศ เพื่อเอามาทำเองบ้าง โดยปล่อยให้ชาวต่างประเทศทำต่อไปบ้าง และส่วนที่ไทยแบ่งเอามาทำนั้น จะต้องเป็นส่วนสารสำคัญ[468]

---

[466]มังกร สามเสน, "โครงการเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม กสิกรรม และอุตสาหกรรม" พิมพ์ครั้งแรกใน **หนังสือพิมพ์หลักเมือง** 23-31 กรกฎาคม 2475. พิมพ์ซ้ำใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ) **เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน)** ฉบับที่ 10 กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2542. หน้า 280-286. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[467] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คนไทยถนัดการค้าไหม?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 435.

[468] เรื่องเดียวกัน, หน้า 436. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในทางวัฒนธรรม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงยอมรับในการที่โรงเรียนจีนจะสอนภาษาจีน เพียงแต่จะต้องสอนวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรที่รัฐกำหนดให้ครบเสียก่อน ดังที่ทรงเสนอพระดำริว่า

> *ไม่ขัดข้องในการที่จะให้เรียนในโรงเรียนจีน แต่โรงเรียนจีนต้องสอนวิชาเท่าที่รัฐบาลเห็นว่าจำเป็นสำหรับประถมศึกษา ประเทศนี้ก็เป็นของประเทศสยาม เด็กที่เป็นปัญหาอยู่นี้ก็เป็นชาวสยาม เพราะฉะนั้น ตามหลักการจะต้องเรียนวิชาที่ชาวสยามเห็นว่าจำเป็น ส่วนภาษาจีนและขนบธรรมเนียมจีนนั้น ก็ควรเปิดโอกาสให้เรียนได้ แต่จะถอนเวลาจากวิชาที่รัฐบาลเห็นว่าควรเรียน หาได้ไม่ เด็กเหล่ากำเนิดจีนเหล่านี้จะต้องเรียนประถมศึกษาให้เป็นที่พอใจแก่รัฐบาล เพราะในฐานที่เป็นชาวสยาม เด็กเหล่านี้จะมีสิทธิการเมืองในประเทศสยาม...*[469]

นอกจากกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะมิได้ทรงต่อต้านต่างชาติแล้ว พระองค์ยังทรงพยายามทำให้ *"ชาติไทย"* อยู่ร่วมกับสังคมโลกอย่างราบรื่นที่สุดด้วย

ใน **ประวัติการทูตของไทย** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น *"วัฒนธรรมไทย"* ในแง่ที่ว่า ***"มีใจกว้างขวาง"*** ถึงแม้จะเกิดความขัดแย้งรุนแรงระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่น แต่ไทยก็มิได้รังเกียจหรือข่มเหงประชาชนของประเทศนั้นที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย เว้นแต่ประชาชนชาตินั้น ๆ จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองของไทย เมื่อทรงบรรยายถึงความขัดแย้งกับโปรตุเกสในสมัยอยุธยา ก็ทรงชี้ให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสซึ่ง *"ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นการประจำ"* อยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น

> *จึงอยู่อย่างสงบเป็นปรกติสุข...แม้ไทยจะมีกรณีขับไล่คนต่างด้าวชาติอื่นเพราะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองของไทย ชาวโปรตุเกสทั้งพ่อค้าและนักสอนศาสนา ก็อยู่ต่อมาได้โดยสะดวก ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า แม้มีอารยธรรมต่างกัน ถ้ามีความมุ่งหมายแต่เพียงจะมาทำการค้าขายและสอนศาสนาเท่านั้น โดยไม่เข้า*

---

[469]หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 5 เมษายน 2476. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542) หน้า 87.

เกี่ยวข้องกับการเมืองแล้ว ***ไทยก็มีใจกว้างขวางให้ความสะดวกโดยดี ไม่รังเกียจศาสนาอื่น และไม่ปิดประตูการค้ากับประเทศอื่น***[470]

หนังสือ**ประวัติการทูตของไทย**นี้ ทรงพระนิพนธ์หลังจากที่รัฐบาลจอมพล ป. ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรได้ไม่นาน เข้าใจว่าทรงมีความมุ่งหวังที่จะโน้มน้าวให้รัฐบาลดำเนินนโยบายให้อิสรภาพทั้งทางวัฒนธรรมและทางการค้าแก่ชาวต่างชาติทั้งปวง แม้ว่าจะเป็นคนชาติเดียวกันกับประเทศคู่สงครามก็ตาม เช่น ชาวจีน ชาวอังกฤษ ชาวฝรั่งเศส รวมทั้งชาวต่างชาติที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษและฝรั่งเศสด้วย เช่น ชาวอินเดีย ชาวมลายู ชาวเวียดนาม เป็นต้น พระองค์ทรงเน้นหลายครั้งว่า *"ไทยมีความยินดีที่จะทำการค้ากับทุกประเทศโดยทั่วกัน"*[471] หรือ *"ตามหลักประเพณีนิยมของไทย ปรากฏมาแล้วว่า ไทยใคร่จะติดต่อในการค้าขายกับต่างประเทศโดยทั่วกัน"*[472] เพื่อเป็นการเตือนรัฐบาลมิให้เบียดเบียนชาวต่างชาติ ภายใต้เหตุผลที่ว่าการกระทำเช่นนั้นจะสร้างความเสียหายต่อการค้า นอกจากนี้ ทรงเน้นด้วยว่า *"เมื่อไทยได้อิสรภาพมาเป็นส่วนใหญ่แล้ว ก็ได้ดำเนินนโยบายส่งเสริมการร่วมมือระหว่างชาติในทางสันติ"* ทรงยกตัวอย่างกรณีการทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และสวิส ในทศวรรษ 2460 และทศวรรษ 2470 แล้วลงท้ายว่า *"และมีส่วนร่วมมือในกิจการของสันนิบาตชาติ เฉพาะอย่างยิ่ง ในปัญหาเรื่องสังคมและมนุษยธรรม"*[473] จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทย หรือ *"ความเป็นไทย"* อันได้แก่ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอไว้

ใน พ.ศ.2482 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นชอบที่จะเปลี่ยนชื่อประเทศจาก *"สยาม"* เป็น *"ไทย"* ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงให้เหตุผลตามคติเชื้อชาตินิยมเช่นเดียวกัน แต่มิได้ทรงเน้นคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้นดังกรณีหลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. ทรงลงมติว่า *"ชื่อประเทศควรเรียกตามชื่อชนชาติที่ปกครอง แต่แปลงรูปเสียหน่อย"*[474] โดยทรงยกตัวอย่างการเรียกชื่อประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ และเยอรมนี เพื่อสนับสนุนมติของพระองค์ แล้วทรงระบุว่า

---

[470] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 9. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[471] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

[472] เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

[473] เรื่องเดียวกัน,. หน้า 54.

[474] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย-ไทยภูมิ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 45.

> *ในการที่จะเรียกชื่อประเทศเรา ก็ควรเดินทำนองเดียวกัน ชื่อชนชาติ (เชื้อชาติ) ที่ปกครองประเทศนี้ คือ ไท (ไต) ถ้าเราเรียกชื่อประเทศว่า ไทย โดยเติมตัว ย ดั่งที่เราทำอยู่แล้ว ก็เปนการจำแนกกันอยู่แล้ว หรือถ้าจะเติม land ก็ควรเรียกว่าไทยภูมิ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นชื่อที่สง่ากว่า ไทยประเทศ*[475]

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงชี้แจงว่า การเรียกชื่อประเทศควรจะยึดหลักตามประเทศอื่น ๆ ส่วนมากในโลก คือเรียกชื่อประเทศตามชื่อ *"ชนชาติ"* หรือ *"เชื้อชาติ"* ที่ปกครอง แต่พระองค์กลับมิได้ทรงเน้นความหมายของชื่อ *"ไทย"* ในแง่ของ *"เชื้อชาติ"* ตรงกันข้าม **ทรงพยายามจะเน้นความหมายของคำว่า *"ไทย"* ในแง่ของ *"ไท"* หรือ *"ความเป็นอิสระ"* และ *"สม...สมัยรัฐธรรมนูญ"*** มากกว่า ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

> *ตามความเห็นของข้าพเจ้า ๆ เห็นว่า เราจะเรียกชื่อประเทศเราตามทำนองที่นานาประเทศเป็นส่วนมากเรียกชื่อประเทศของเขาเท่านั้น* ***ทั้งนี้เพื่อให้ระลึกถึงความเป็นไทแห่งชาติไทยของเราด้วย คือความเป็นอิสระ สมชื่อชาติของเราในสมัยรัฐธรรมนูญ***[476]

พระองค์ทรงเตือนให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงปัญหาเรื่อง ***"ชาวประเทศอาจมีเชื้อชาติอื่นนอกจากไท"***[477] และทรงเสนอพระดำริว่า **ให้ถือว่าคน *"เชื้อชาติอื่น"* ใน *"ไทยภูมิ"* ล้วนแต่เป็น *"ชาวไทย"*** ทั้งนี้ ทรงอธิบายว่า

> *"ส่วนชาวประเทศก็เรียกได้ว่า ชาวไทย เพราะ "ชาว" หมายถึงผู้ที่เป็นพสกตั้งหลักแหล่งในประเทศ* ***หาได้หมายถึงเชื้อชาติไม่*** *ฉะนั้น ฉะนั้น* ***ชนชาติมลายูก็เป็นชาวไทยได้ ชาวไทยอิสลามดั่งที่เคยมีผู้เรียกกันมาแล้ว"***[478]

---

[475] เรื่องเดียวกัน, พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย-ไทยภูมิ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 45.

[476] เรื่องเดียวกัน, หน้า 42. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[477] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

[478] พเรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงเห็นด้วยกับการเปลี่ยนชื่อประเทศให้ตรงกับชื่อเชื้อชาติ แต่พระองค์ทรงเน้นว่าเป็นการเรียกตามชื่อชนชาติ (หรือตามเชื้อชาติ) ของผู้มีอำนาจในการปกครองประเทศเท่านั้น **พระองค์มิได้ทรงเน้นว่า *"ชาติไทย"* หรือ *"ประเทศไทย"* เป็นชาติและประเทศของ *"คนเชื้อชาติไท"* โดยเฉพาะ แต่ทรงเสนอว่า *"ประชาชาติไทย"* เป็นชาติและประเทศของ *"ชาวไทย"* ที่มีเชื้อชาติอื่น ๆ รวมอยู่ใน *"ประชาชาติไทย"* ด้วย** ทรงพยายามทำให้ทุกฝ่ายยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติ โดยทรงแสดงให้เห็นว่าประเทศสำคัญ ๆ ในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ก็ล้วนแล้วแต่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติทั้งสิ้น[479] ทรงเน้นว่า *"ปวงชนชาวไทย"* ทุก ๆ เชื้อชาติ *"ควรจะอบรมความรู้สึกนึกคิดหรือจิตใจของตน เพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของระบอบใหม่ว่า ปวงชนชาวไทยทั้งมวลเป็นพี่น้องพ้องพันธุ์เดียวกัน ร่วมจิตร่วมใจกันเป็นเอกฉันท์ จรรโลงความวัฒนาถาวรของชาติแห่งตน ให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนาด้วยความสามัคคี"* ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า ***"ความรู้สึกเป็นประชาชาติเอกฉันท์กันเช่นนี้ คำว่า "ไทย" ชื่อว่า "ไทย" จะเป็นคำขวัญอันจะยึดมั่นไว้เป็นหลักชัยได้อย่างหนึ่ง"***[480] ทั้งนี้ทรงใช้ คำว่า *"ไทย"* ในความหมายว่า *"อิสระ"* ซึ่งคนทุกเชื้อชาติในประเทศไทยสามารถจะรักใน *"ความเป็นไทย"* ร่วมกัน หรือรักใน *"ความเป็นอิสระของประชาชาติไทย"* ได้ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ทรงชี้แจงด้วยว่า การเรียกชื่อประเทศว่า *"ไทย"* นี้ เป็นไปตามความนิยมของราษฎร และชื่อ *"ไทย"* ที่มีความหมายว่า *"อิสระ"* นี้ก็ตรงกับความเป็นจริงด้วย กล่าวคือ *"ไทย"* มีอิสรภาพสมบูรณ์อันเนื่องมาจากการแก้ไขสนธิสัญญากับชาติตะวันตกได้สำเร็จในต้น ทศวรรษ 2480 ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

> *ควรจะเปลี่ยนเป็นชื่อที่คนไทยเราเองนิยม ที่ซาบซึ้งเข้าไปในจิตใจของคนไทยเราเอง ที่มีความหมายสำหรับคนไทยเราเอง ไม่ใช่ชื่อที่ชาวต่างประเทศเขาเคยเรียกเรา...**ราษฎรชาวไทยเราเป็นส่วนมากเรียกชื่อประเทศนี้ว่าไทยอยู่แล้ว ทำไมเราจะไม่เรียกชื่อประเทศตามความนิยมของราษฎร เฉพาะอย่างยิ่งในสมัยประชาธิปไตย ซึ่งถือความนิยมของราษฎรเป็นใหญ่**...*

---

[479] เรื่องเดียวกัน, หน้า 42-45.

[480] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 53-54.

> *ชื่อไทยมีความหมายซึ่งเข้าใจกันทั่วไปแล้วว่า เป็นชื่อชนชาติไทย* ***คือชนชาติที่เป็นอิสระ และโอกาสที่จะใช้ชื่อนี้เป็นทางการก็เหมาะสมแล้ว เพราะเราได้แก้สนธิสัญญา เพื่ออิสรภาพคืนมาโดยบริบูรณ์***[481]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงอธิบายด้วยว่า ชื่อ ***"สยาม"*** นั้น เป็นชื่อที่ชาวต่างชาติ ทั้งชาติในเอเชียและยุโรปใช้ในการเรียก *"ชนชาติไทย"* ส่วนคนไทยเองนั้น *"ตามตำนานหรือประเพณีที่สืบเนื่องมา คนไทยเราไม่ได้เข้าใจเลยว่าสยามเป็นชื่อเชื้อชาติเรา แต่หากเป็นชื่อภูมิประเทศที่เราเข้ามาปกครอง"*[482] ดังนั้น *"เมื่อไทยเป็นชื่อที่เราเรียกตัวเอง และภาษาบาลีก็มีชื่อว่า เทยยคาม ...ก็ย่อมเป็นชื่อที่เหมาะสมดีกว่าชื่อ สยาม อันเป็นชื่อที่ชาวต่างประเทศเรียกเรา และไม่มีใครรู้ว่ามีความหมายว่ากระไรแน่"*[483] ทรงเน้นหลายครั้งว่า ความหมายของคำว่า *"ไทย"* เป็นความหมายที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยใจคอของคนไทยที่ *"รักอิสสรภาพ"* ซึ่งเป็นการสืบทอดพระดำริในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับเอกลักษณ์ข้อแรกของชนชาติไทย โดยที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์เพื่อเน้นอยู่เสมอว่า *"ไทย"* หมายถึง *"อิสระ"* ทั้งในแง่เป็นชาติ *"เอกราช"* ในความสัมพันธ์กับโลกภายนอก และในแง่ที่มี *"เสรีภาพ"* ภายในประเทศ

> *คำว่า "ไทย" นั้น เป็นที่ทราบกันว่าเป็นชื่อของชนชาติเรา ซึ่งแม้ภายนอกราชอาณาจักรก็ยังมีอยู่อีกหลายสาขา และเป็นจำนวนมาก และคำว่า "ไทย" ก็มีความหมายในภาษาไทย ซึ่งเป็นที่รับกันทั่วไปว่า* ***หมายถึงความเป็นอิสระ ความเป็นใหญ่ ไม่ใช่ทาส*** *สมกับอุปนิสัยใจคอของเราที่รักอิสรภาพ คือความเป็นใหญ่ทั้งภายนอกและภายใน* ***ความเป็นใหญ่ภายนอกได้แก่เอกราช ความเป็นใหญ่ภายในได้แก่เสรีภาพของคนไทย***[484]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสรุปเรื่องชื่อประเทศไว้ดังนี้

> *การเรียกชื่อประเทศว่าไทยนี้ ในขณะนี้อาจไม่เห็นผลประจักษ์ว่ามีผลผิดแผกกว่าเดิมอย่างไร แต่ถ้าจะพูดถึงความรู้สึกนึกคิด หรือชีวิตจิตใจของคนไทย*

---

[481] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "ความเห็นเรื่องเปลี่ยนชื่อประเทศ" ใน **วิทยาวรรณกรรม** พระนคร: แพร่พิทยา, 2506. หน้า 1080-1081. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[482] , พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยาม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 33.

[483] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 57.

[484] เรื่องเดียวกัน.

เราแล้ว เราจะรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกก็ตาม แต่ข้าพเจ้าเชื่อแน่แก่ใจว่าชื่อไทยเป็นชื่อที่จับใจปวงชนชาวไทยอย่างซาบซึ้งยิ่งกว่าชื่อสยามเป็นอันมาก กับทั้งจะเป็นชื่อที่เตือนใจปวงชนชาวไทยอยู่เป็นนิตย์ว่า ***เราทั้งหลายจะต้องบำเพ็ญตนให้สมเกียรติที่ได้ชื่อว่าไทย เป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ในความสัมพันธ์ภายนอกประเทศ และเป็นอิสสระโดยสมบูรณ์ในความสัมพันธ์ภายในประเทศ*** *ซึ่งรัฐกับราษฎร์ รัฐบาลกับราษฎร จะต้องเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ชื่อไทยนี่แหละจะเป็นชื่อซึ่งผูกพรรคสมัครสมานพี่น้องพ้องพันธุ์ชาวไทยด้วยกัน ฉะนั้นประชาชนชาวไทยควรจะปลาบปลื้มปิติในเจตนารมณ์รักชาติอันดีงามของคณะรัฐบาล ซึ่งนายพลตรีหลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้นในการที่ใช้ชื่อประเทศประชาชนและสัญชาติว่า ไทย สืบไป*[485]

จะเห็นได้ว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเชื่อมโยงเหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศเข้ากับการได้เอกราชสมบูรณ์และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ทำให้ทรงนิยามคำว่า *"ชาติ"* ใหม่ด้วยการใช้คำว่า *"ประชาชาติ"* ซึ่งหมายถึง *"ชาติ"* ของประชาชน ปกครองโดยประชาชน และเพื่อประชาชน หรือหมายถึง *"ชาติ"* ที่ *"ประชาชนเป็นใหญ่"* นั่นเอง

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ใหม่ ๆ นั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม *"การปกครองระบอบประชาธิปไตย"* ว่าเป็นการปกครองของ *"ประชาชาติ"* ทรงชี้แจงว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามทัศนะของพระองค์มีหลายแบบด้วยกัน แบบที่สยามเพิ่งตั้งขึ้นนั้นเป็น *"สายกลาง"* ดังที่ทรงแสดงสุนทรพจน์ว่า

> ***ประชาชนทั้งชาติจะได้มีจิตต์ใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน*** *นิยมชาติ รักชาติ ผดุงชาติให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนา เป็นหน่วยเดียวกัน นี่แหละคืออารยธรรม...* ***ลัทธิที่นิยมกำลังน้ำใจของประชาชนทั้งชาตินี้แหละ คือลัทธิประชาธิปตัย ซึ่งนิยมว่าประชาชนเป็นใหญ่*** *ระบอบประชาธิปไตยนี้มีรูปแบบต่าง ๆ กัน แต่รูปแบบที่ได้ตั้งขึ้นในประเทศสยามนี้ เป็นรูปสายกลาง...*[486]

---

[485] เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

[486] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "สุนทรพจน์ท่านวรรณ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 27 มิถุยายน 2477. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 88.

"ชาติไทย" หรือ "ประชาชาติไทย" ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม จึงเป็น *"ชาติของประชาชน"* ที่ประชาชน *"เป็นใหญ่"* หรือมีอำนาจในการปกครอง โดยที่นโยบาย *"รัฐนิยม"* ของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งดำเนินการโดย *"คณะกรรมการรัฐนิยม"* ที่มีหลวงวิจิตรวาทการเป็นประธานและพระองค์เองทรงดำรงตำแหน่งที่ปรึกษานั้น ก็เป็นนโยบายที่ทรงเน้นว่า ***"อาศัยอำนาจมติมหาชนแทนที่จะอาศัยอำนาจมติพระมหากษัตริย์"***[487] ทั้งนี้ ทรงอธิบายว่า

> *ในวงสังคมต่าง ๆ ย่อมมี Conventions คือประเพณีนิยมหรือจรรยามารยาทเหล่านี้อยู่มาก...*
>
> *สำหรับชาติก็มี และควรมีประเพณีนิยมเช่นนี้ด้วย คือมีขนบธรรมเนียม, การปฏิบัติที่ดีงาม เพื่อความเจริญแห่งวัฒนธรรม*
>
> ***ประเพณีนิยมแห่งชาตินี้แหละคือรัฐนิยม ซึ่งแปรรูปมาจากพระราชนิยม...ดัดแปลงให้เหมาะสมแก่กาลสมัยประชาธิปไตย คืออาศัยอำนาจมติมหาชน แทนที่จะอาศัยอำนาจมติพระมหากษัตริย์***
>
> *พระมหากษัตริย์เคยทรงแนะนำในการตั้งประเพณีนิยมมาก่อน ณ บัดนี้ รัฐก็จะแนะนำในการตั้งประเพณีนิยมประจำชาติ แต่การกระทำดังนี้ รัฐบาลก็ย่อมสอดส่องสังเกตทางโน้มน้าวแห่งมติมหาชนเป็นที่ตั้ง และให้มติมหาชนแสดงความประสงค์จะให้มีประเพณีนิยมที่ดีที่ชอบ เพื่อความวัฒนาของชาติ แล้วรัฐบาลก็คงจะเก็บเอาไปพิจารณาประกาศเป็นรัฐนิยมต่อไป*
>
> *ปัญหาที่ถามกันอยู่อีกข้อหนึ่งก็คือ รัฐนิยมมีอะไรเป็น Sanction คือเครื่องทำให้ศักดิ์สิทธิ์ หรือที่เรียกกันว่าทางบังคับ*
>
> ***...ทางบังคับอย่างยิ่งก็คือ อำนาจมติมหาชน...เป็นความนิยมของมหาชนคนส่วนใหญ่***[488]

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น มิได้หมายถึงแบบแผนทางวัฒนธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้น หรือมิได้มีศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ หากแต่เป็นแบบแผนที่ *"เป็นความนิยมของมหาชนคนส่วนใหญ่"* อย่างไรก็ตาม พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ประชาชาติไทย"* เพราะทรงพิจารณา

---

[487] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "รัฐนิยม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 4.

[488] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "รัฐนิยม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 4-5. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นว่ามหาชนส่วนใหญ่ยังคงมี *"ความนิยม"* หรือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้น พระองค์จึงทรงให้ความสำคัญแก่ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* อยู่เสมอ ดังได้กล่าวมาแล้ว

อนึ่ง คำว่า ***"มติมหาชน"*** ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงใช้นั้น มิได้มีความหมายในแง่ที่ว่า *"ผู้นำ"* คิดอะไร *"มหาชน"* ก็คิดตามทำตาม เพราะเป็น *"มหาชน"* ที่ได้ผ่านกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* มาแล้ว ดังที่หลวงวิจิตรวาทการเสนอ[489] แต่เป็น *"มติมหาชน"* ที่มาจากความคิดเห็นของปัจเจกบุคคลที่ประกอบกันขึ้นเป็น *"ปวงชนชาวไทย"* ดังนั้น ในขณะที่หลวงวิจิตรวาทการดำเนินการสร้าง *"ละครปลุกใจ"* เพื่อเป็นเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพของกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กลับทรงมีพระประสงค์จะให้ละครไทยเป็นศิลปะชั้นสูงแบบเดียวกับโศกนาฏกรรมของชาติกรีก ทั้งนี้ ทรงเน้นด้วยว่าความสูงต่ำมิได้อยู่ที่ *"ฐานะ"* แต่อยู่ที่ *"บุคลิกลักษณะ"* ของบุคคล ดังความว่า

> *...โศกนาฏกรรม... ต้องมีทำนองเรื่องหรือคุณลักษณะที่สูง...ฉะนั้นในสมัยโบราณจึงเลือกผู้ที่อยู่ในฐานะสูงเป็นตัวเอก.. .แต่ในสมัยประชาธิปไตยนี้ความสูงต่ำมิได้อยู่ที่ฐานะของบุคคล แต่อยู่ที่บุคลิกลักษณะของเขา โศกนาฏกรรมจะต้องเป็นเรื่องที่มีบุคลิกลักษณะต่อสู้กับชีวิตที่เขาได้เลือกปฏิบัติเอง และการต่อสู้ต้องเป็นการต่อสู้อย่างใหญ่หลวง*
>
> *...เป็นเรื่องที่ทำให้เรารู้สึกระส่ำระสายในใจ...ทั้งทำให้เรารู้สึกว่าต้องมีการเสี่ยงภัยในชีวิต และชีวิตมนุษย์นั้นมีกรณีที่เหมือนหนึ่งการไต่ลวดระหว่างดีกับชั่ว...โศกนาฏกรรมแสดงคติว่า มนุษย์ต้องใช้ความคิดพิจารณาในเรื่องชีวิตของตนเอง ถ้าไม่ใช้ความพินิจพิเคราะห์ก็อาจได้รับโทษอย่างร้ายแรงได้ โศกนาฏกรรมเตือนใจเราอยู่ว่า การหลับตาบำเพ็ญตนในทางที่ดีเกินไปก็อาจนำผลร้ายมาสู่ตัวได้ ชีวิตไม่เป็นสิ่งที่มั่นคงตายตัว ไต่ลวดไม่ดีก็ตกเหว...เมื่อชมโศกนาฏกรรมมาแล้ว เราก็ย่อมได้รับความรู้สึกนึกคิดที่ลึกซึ้งติดตัวมาด้วย*[490]

---

[489] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, "มติมหาชน: ฐานคิดของระบอบประชาธิปไตยยุคเชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" ใน **คือความภูมิใจ** รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สิริลักษณ์ สัมปัชชลิต, ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2545. หน้า 615-330.

[490] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โศกนาฏกรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 84-85.

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงเห็นว่าประชาชนที่ขาดการศึกษาในระบบเป็นคนต่ำต้อย พระองค์ทรงพระนิพนธ์เป็นนัยว่า *"ผู้ที่มีภูมิศึกษาเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ"* ต่างหากที่ไม่ชอบใช้ความคิดหรือความรู้สึกในเรื่องที่ลึกซึ้ง ดังความว่า

> *ผู้ที่ไม่มีภูมิศึกษาก็มักชอบเรื่องโศกนาฏกรรม เพราะเขาได้ใช้ความรู้สึกของเรา ผู้ที่มีภูมิศึกษาแล้ว ก็ชอบเรื่องโศกนาฏกรรม เพราะได้รับคติข้อความรู้และความนึกคิด แต่ผู้ที่มีภูมิศึกษาเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ นั่นแหละ ไม่ชอบโศกนาฏกรรม เพราะมักจะพอใจในทำนองชีวิตประจำวันว่าเป็นสิ่งมั่นคงและดีอยู่แล้ว*[491]

พระองค์ทรงสรุปให้เห็นว่า โศกนาฏกรรมเป็นเรื่องสำหรับปัจเจกชน ที่ต้องเรียนรู้เพื่อแสวงหาความจริง ต้องคิดพิจารณา ต้องมีความกล้าหาญในยามทุกข์ และมีความเข้มแข็งในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาชีวิตของตนเอง มิใช่ละครที่จะให้ *"คติตายตัว"* ใด ๆ ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

> *นักประพันธ์ปฏิบัติงานของเขาเพื่อศิลปะ ซึ่งเขาเห็นว่า คนเราจะต้องเผชิญหน้ากับความยากลำบากในชีวิต จะต้องอยากรู้อยากเรียน จะต้องแสวงหาความจริง จะต้องคิดพิจารณา เพื่อตนเองจะต้องมีความกล้าหาญแท้จริงในยามทุกข์ แทนที่จะหาทางหลีกเลี่ยง...ส่วนคติที่เรื่องโศกนาฏกรรมให้แก่เรานั้น อย่าไปหวังว่าเป็นคติตายตัว เป็นแต่เพียงข้อคิดที่จะช่วยให้เราพิจารณาวินิจฉัยเพื่อตนเองและมีกำลังใจเข้มแข็งในการตัดสินปัญหาเรื่องชีวิตของเราเอง*[492]

เมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นว่า *"มติมหาชน"* มาจากความคิดเห็นของปัจเจกบุคคล พระองค์จึงทรงเน้นให้คณะรัฐมนตรีและสภาผู้แทนราษฎรเป็นเพียง *"พี่เลี้ยงของราษฎร"*[493] ซึ่งจะต้องเปิดโอกาสและสนับสนุน *"ให้ราษฎรเคยชินกับชีวิตการเมืองเป็นลำดับและทวีขึ้นโดยเร็ว จะได้เป็นทางสร้างมติมหาชนให้เป็นหลักฐานมั่นคงและหนักแน่นถึงขนาด"* ทรงเน้นด้วยว่า *"มติมหาชนนี้นับวันจะสำคัญยิ่งขึ้น"* ดังนั้นรัฐบาลควรแถลงเรื่องต่าง ๆ ให้ราษฎรทราบเป็นนิตย์ และจะต้อง *"นำพาต่อมติมหาชน"* อย่างเพียงพอด้วย

---

[491] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

[492] เรื่องเดียวกัน.

[493] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "เฉลิมรัฐธรรมนูญ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 256.

ปัญหาการเมืองต่าง ๆ เฉพาะอย่างยิ่งในยามโภคกิจตกต่ำบัดนี้ ย่อมเป็นปัญหาซับซ้อนยุ่งยาก ซึ่งมหาชนชาวไทยอาจยังอยู่ในฐานะที่ไม่สามารถออกความเห็นหาทางแก้ให้เป็นประโยชน์แก่รัฐบาลได้ แต่ในยามทุกข์ เราต้องร่วมทุกข์กัน ต้องปรับทุกข์กัน ดั่งนี้จึ่งจะเห็นอกเห็นใจกัน ***จะถือเสียว่าประชาชนยังไม่มีความรู้ ยังไม่มีความเข้าใจ จึ่งไม่ต้องบอกอะไรให้ทราบฉะนี้ หาควรไม่****...*

รัฐบาลควรตั้งโครงการบรรจุนโยบาย ซึ่งดำริห์ว่าจะดำเนินการในชั้นนี้แล้วนำแถลงในสภาผู้แทนราษฎร มิให้ประชาชนข้องค้างอยู่ในความมืดมน จะให้มหาชนเชื่อในความหวังดีของรัฐบาลเท่านั้นไม่พอ รัฐบาลเก่าก็มีความหวังดีเหมือนกัน แต่ข้อที่บกพร่องนั้น คือไม่นำพาต่อมติของมหาชนเพียงพอ[494]

ทรงเสนอให้ *"กระทรวงทบวงการต่าง ๆ"* เสนอ *"รายงานประจำคาบ"* ต่อประชาชนให้ละเอียดและถี่มากขึ้นกว่าเดิม *"จะได้เป็นรายการประกอบการพิจารณา...ทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้มหาชนตั้งความเห็นเพื่อเสนอรัฐบาลได้ ถ้ามหาชนไม่มีโอกาสที่จะทราบข้อความที่เป็นหลักฐานในการตั้งความเห็น ก็ย่อมไม่สามารถจะออกความเห็นได้อยู่เอง"*[495]

จะเห็นได้ว่า พระดำริต่าง ๆ ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอ ล้วนแต่อยู่ภายใต้มโนทัศน์ว่า *"ประชาชาติไทย"* เป็นชาติของประชาชน และประชาชนพึงมีสิทธิในการปกครอง ทั้งนี้ประชาชนของ *"ประชาชาติไทย"* มีหลายเชื้อชาติซึ่งล้วนแต่เป็น *"ชาวไทย"* ด้วยกัน และ *"ชาวไทย"* ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคน *"เชื้อชาติ"* ใดก็ตาม ล้วนแต่มีสิทธิทางการเมือง รวมทั้งมีสิทธิในการแสดงออกซึ่ง *"มติมหาชน"* ด้วย และเมื่อมหาชนแสดงมติในเรื่องใด ๆ ออกมาแล้ว รัฐบาลจะต้อง *"นำพา"* หรือต้องทำตาม *"มติมหาชน"* อย่างจริงจัง

ส่วนการนิยาม "ความเป็นไทย" ในด้านพุทธศาสนา กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงคล้ายคลึงกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ในแง่ที่ทรงเสนอว่า พุทธศาสนาดีกว่าศาสนาอื่น เพื่อให้คนไทยประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม

ศรัทธาความเชื่อถือในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าสั่งสอนให้เชื่อตามเหตุผล คือเชื่อตามธรรมซึ่งประกอบด้วยเหตุผล แต่ศรัทธาความเชื่อถือใน

---

[494] เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

[495] เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

คริสต์ศาสนา...เป็นความเชื่อถือซึ่งเนื่องมาจากความรู้สึกในจิตใจที่เราเรียกกันว่าความเลื่อมใส โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผลประกอบ โดยยึดมั่นคำสั่งสอนของคริสต์นั้นในตัวเองเป็นการตายตัว...

...คริสต์ศาสนิกชนเองก็ไม่ลงรอยกันว่าพระเจ้าเป็นอะไรแน่ และประกอบด้วยองค์อะไร..ความเชื่อถือแบ่งแยก....ถึงแก่ได้รบราฆ่าฟันกันก็มี...เผากันทั้งเป็นก็ยังมีอีกมากมาย...วิวาทบาดหมางกันจนถึงล้มตายก็มี...[496]

พระองค์ทรงเสนอทัศนะว่า ศาสนาอิสลามและคริสต์ศาสนานั้น แม้ว่าจะมีความพยายามของศาสนิกที่จะฟื้นฟูขึ้นมาในสังคม แต่ก็ยังไม่ฟื้นตัวมากนัก และจะกล่าวว่าศาสนาทั้งสองนี้ *"กำลังเจริญขึ้นหาได้ไม่"*[497] ซึ่งตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา

ฝ่ายพุทธศาสนาของเรานั้น ในยุโรปมีผู้ศึกษามากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะเห็นว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต้องด้วยวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน และน่าจะนำมาซึ่งความสงบสุข มีพุทธสมาคมตั้งขึ้นแล้วในอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และเยอรมนี...

ในทวีปอาเซียเรานี้มีกิริยาการ (movement) ฟื้นพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งแผ่ไพศาลไปถึงอินเดียด้วย...ในประเทศญี่ปุ่นก็กำลังฟื้นพระพุทธศาสนา...ในประเทศจีนก็มีกิริยาการเช่นเดียวกัน..[498]

ในบรรดาประเทศทั้งหลายที่นับถือพุทธศาสนานั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นว่า ***"พุทธศาสนาในเมืองเราเป็นที่บริสุทธิ์กว่าที่อื่นเป็นแน่นอน ทำนองสวดก็ดีกว่า ชัดกว่า ความรู้ในบาลีและในธรรมก็อยู่ในระดับสูง การเทศน์ โดยทั่วไปก็ดีกว่าแต่ก่อน"***[499]

พระองค์ทรงแสดงความห่วงใยเฉพาะเรื่อง *"พระสงฆ์"* ซึ่งไม่ทรงแน่พระทัยว่า *"พระสงฆ์"* นั้น *"ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ"* จริงหรือไม่ แต่ทรงแสดงความศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรม กล่าวคือ *"พระพุทธเจ้าได้ทรงรับคำสรรเสริญอย่างดีเลิศ แม้จากผู้ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา...พระธรรมก็ได้คำสรรเสริญเป็นอย่างดีจากชาวยุโรป"*[500] การเสนอทัศนะต่อพระพุทธ พระธรรม

---

[496] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โศกนาฏกรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 170.

[497] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อคิดวิศาขะ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 260.

[498] เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

[499] เรื่องเดียวกัน, หน้า 264. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[500] เรื่องเดียวกัน, หน้า 266-267.

และพระสงฆ์เช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับปัญญาชนกระแสหลักในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งต้องการให้คนทุกชั้นศรัทธาในพระพุทธเจ้าและพระธรรมเพื่อจะได้นับถือพุทธศาสนาต่อไป โดยไม่เปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา พร้อมกันนั้นก็เห็นว่าพระสงฆ์ไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้นำทางปัญญาในโลกสมัยใหม่ หรืออาจไม่ต้องการจะให้พระสงฆ์เป็นผู้นำทางปัญญา เพราะจะกระทบต่ออำนาจของผู้นำทางโลก

เมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนำเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นที่เขียนโดยชาวญี่ปุ่นมาสรุปให้คนไทยรับรู้นั้น ทรงพยายามแก้ไขความเข้าใจ *"ผิด"* เกี่ยวกับพุทธศาสนาของผู้เขียนชาวญี่ปุ่นด้วย เพราะผู้เขียนชาวญี่ปุ่นวิเคราะห์ว่า พุทธศาสนาในอินเดีย *"ทำให้ระเบียบสังคมอินเดีย... สถิตอยู่คงที่"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้แจงว่า *"พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่นำความก้าวหน้ามาสู่ประเทศ ลัทธิที่นิยมระเบียบสังคมสถิตคงที่นั้น คือ ลัทธิพราหมณ์ซึ่งแบ่งชั้นวรรณะตายตัว"*[501]

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องพุทธศาสนานี้ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอทัศนะหลายประการที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ **ที่สำคัญก็คือพระองค์มิได้ทรงพยายามเชื่อมโยงพุทธศาสนาเข้ากับพระมหากษัตริย์** เพียงแต่ทรงพยายามทำให้เห็นว่าพุทธศาสนา *"ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย"* ซึ่ง ***"อุปนิสัยของไทย"*** **ที่ทรงเน้นนั้น มีความสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก** เพราะเป็นเรื่องของความรักใน *"อิสระ"* ของปัจเจกบุคคล *"ความรับผิดชอบในการกระทำของตน"* และการ *"ให้เกียรติ"* แก่คนอื่นในฐานะที่ *"เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน"* แม้ว่าจะทรงเรียก ***"ความปกครองของไทย"*** นี้ว่า ***"การปกครองแบบพ่อปกครองลูก"*** ก็ตาม ดังความว่า

> *พระพุทธศาสนาชอบด้วยอุปนิสัยของไทย เพราะเป็นศาสนาที่สอนให้คนเป็นอิสระ รู้สึกความรับผิดชอบในการกระทำของตน และให้เกียรติแก่คนว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พึงมีความปรานีต่อกัน เหมาะสมแก่ความปกครองของไทย ซึ่งนิยมการปกครองแบบพ่อปกครองลูก เป็นครอบครัวเดียวกัน*[502]

พระองค์ได้ทรงอธิบาย ถึงสาเหตุที่ชนชาติไทยต้องรับเอาขนบธรรมเนียมประเพณีของพราหมณ์มาผสมผสานกับพุทธศาสนา ว่าเป็นเพราะชนชาติไทยได้อพยพมาอยู่ในดินแดนที่ชนชาติมอญ-เขมรได้อาศัยอยู่มาก่อน ซึ่งชนชาติมอญ-เขมรนี้ได้รับเอาขนบธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์มา

---

[501] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 351.

[502] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 2-3.

ใช้มาก เมื่อชนชาติไทย *"ประสาน"* กับมอญ-เขมร จึงทำให้ต้องรับขนบธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์จากมอญและเขมรเข้ามาใช้ด้วย อย่างไรก็ตาม *"ขนบธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์"* นี้ *"ไม่ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย"* เพราะ *"ส่งเสริมให้ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจสิทธิ์ขาดเหมือนหนึ่งเป็นเทวเจ้า"* ดังความว่า

> *ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีของพราหมณ์นั้น ส่งเสริมให้ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจสิทธิ์ขาดเหมือนหนึ่งเป็นเทวเจ้า ไม่ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย ไทยจึงไม่รับเอาในชั้นต้น แต่การประสานกับมอญ-เขมร ซึ่งเป็นผู้ตั้งหลักแหล่งอยู่เดิม ก็ค่อยเป็นไปอย่างกลมกลืนกัน จนกลายเป็นชนชาติเดียวกันไป*[503]

การวินิจฉัยดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นเพราะทรงมีพระประสงค์ที่จะเน้นว่า ชนชาติไทยไม่ต้องการให้ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ซึ่งทำให้พุทธศาสนา *"ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย"* มากกว่า

เพื่อให้คนไทยมีความศรัทธาในพุทธศาสนาสืบไป กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนามีลักษณะของความคิดในเชิงปรัชญาที่เทียบได้กับปรัชญากรีกซึ่งเป็นรากฐานของความเจริญทางศิลปะวิทยาการของตะวันตก ทรงอธิบายเกี่ยวกับการบัญญัติคำ *"ฟีโลโซฟี"* โดยเทียบกับคำว่า *"ปัญญา"* ของพุทธศาสนา ด้วยการใช้วิธีสะกดคำแบบใหม่ ดังนี้

> *ฟีโลโซฟี ตามมูลสัพท์ภาสากรีก แปลว่าการรักปัญญาความรอบรู้ และมีความหมายนิยมใช้ประกอบไว้ด้วยว่า ผู้มีปัญญาเปนผู้ที่ประพรีติชอบด้วยความสุขุม ฉะนั้น โซกราเตสจึงได้กล่าวว่า คุนธัมได้แก่วิชา ปัญญาในความหมายนิยมใช้ในพระพุทธสาสนาก็มีนัยะทำนองเดียวกับคำฟีโลโซฟี ของกรีก..*[504]

ในเรื่องศีลธรรมและคุณธรรมของพุทธศาสนานี้ เป็นที่น่าสังเกตว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยามความหมายของศีลธรรมหรือคุณธรรมที่บุคคลพึงบรรลุถึง ในวิถีทางที่ตรงกันข้ามกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวคือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงทำให้ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นความคิดทางพุทธศาสนา ดังที่

---

[503] เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

[504] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, *อธิบายคำ "ปรัชญา" และ "อภิปรัชญา"*พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบัณฑิตสถาน** ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๖. ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗.หน้า 21-24

* คำว่า "น้ำใจอันบริสุทธิ์" (conscience) นี้ ในเวลาต่อมาทรงเปลี่ยนมาใช้คำว่า "มโนธรรม".

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกระทำ **ตรงกันข้าม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนำเอาคำที่มาจากพุทธศาสนา มาทำให้มีความหมายทางโลก เพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในระบอบใหม่** เช่น ความเสียสละ การเผื่อแผ่ ความเมตตากรุณา ปัญญา ปิยวาจา เป็นต้น ดังความต่อไปนี้

> *ความนิยมในใจ หรือน้ำใจของเราเองนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในบุคลิกลักษณะ คุณธรรมต่าง ๆ ถ้าจะให้เป็นคุณธรรมที่แท้จริงแล้ว จะต้องอาศัยน้ำใจอันบริสุทธิ์* เป็นเครื่องจรรโลงหล่อเลี้ยงด้วย เช่น ความกล้าหาญ...ผู้ที่กระโดดเข้าสู้ภัยนั้น จะต้องมีน้ำใจเสียสละ เพื่ออุดมคติอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สละชีพเพื่อชาติ **การเผื่อแผ่** ไม่ใช่แต่เพียงการบริจาคเงิน...จะต้องมีน้ำใจสละประโยชน์ของตนเองเพื่อบำรุงประโยชน์สุขของผู้อื่นด้วย และ**ความเมตตากรุณา** ถ้าจะให้เป็นคุณธรรมแห่งบุคลิกลักษณะแล้ว จะรอให้มีผู้มาขอความกรุณาแล้วจึงจะช่วยไม่ได้ แต่ต้องคอยหาทางช่วยเท่าที่เราจะช่วยได้*
>
> *น้ำใจ เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบุคลิกลักษณะ แต่คุณสมบัติทาง**ปัญญา**ก็ช่วยบุคลิกลักษณะบางอย่างได้ เช่น ปิยวาจา... ไม่ใช่เป็นการพูดคำอ่อนหวานเท่านั้น แต่ต้องเลือกถ้อยคำให้จับใจผู้ฟัง และในการนี้ก็ต้องมีความเข้าใจในความรู้สึกของผู้ฟังได้โดยฉับไวด้วย การปฏิบัติแนบเนียน tact คือการทำอะไรให้พอเหมาะพอดีแก่กาลเทศะ ก็ต้องสามารถตัดสินใจได้ในทันทีว่า ทำอย่างไรจึงจะแนบเนียนในกรณีแต่ละราย และพินิศจัย หรือความวินิจฉัยอันสุขุม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกลักษณะก็ต้องใช้หัวคิดประกอบด้วย...*[505]

แม้แต่การอบรมนิสัยใจคอของคน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็มิได้ทรงเน้นไปที่การสร้างคนให้เป็น *"พลเมืองดี"* ที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อชาติโดยตรง จุดประสงค์ของพระองค์อยู่ที่การทำให้คนได้รู้ว่า จะกลายเป็นผู้มี *"บุคลิกลักษณะ"* ได้อย่างไร และความมี *"บุคลิกลักษณะ"* หรือมี *"น้ำใจ"* นี้เอง ที่จะทำให้บุคคลเป็นผู้มีคุณลักษณะที่เหนือกว่าความมักใหญ่ใฝ่สูง (ambition) นั่นก็คือ **เป็นผู้มีอุดมคติ** *"ซึ่งได้แก่ความปรารถนาที่จะบำเพ็ญกรณียกิจที่ดีที่ชอบ จะได้รับความนิยมชมชอบจากเพื่อนมนุษย์หรือไม่ก็ตาม"*[506] และบุคคลจะมี *"อุดมคติ"* ได้ก็ต่อเมื่อมีความนับถือตัวเอง (self regard) หรือความเคารพตัวเอง (self respect) และสามารถทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ ดังที่ทรงชี้ให้เห็นว่า

---

[505] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "บุคลิกลักษณะ" ใน ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 185.

[506] เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

> *ถ้าท่านใช้ "เจตจำนง" ของท่าน อบรมนิสัยใจคอของตนเองให้ประกอบประโยชน์ตามอุดมคติของท่าน โดยอาศัยความรู้สึกนับถือหรือเคารพตนเองเป็นหลัก แล้วบำเพ็ญประโยชน์เพื่อเพื่อนมนุษย์ให้เป็นผลสำเร็จยั่งยืน ท่านจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มี "บุคลิกลักษณะ"*[507]

ในทัศนะของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ผู้มี *"อุดมคติ"* หรือมี *"บุคลิกลักษณะ"* จึงมิใช่ผู้มีชาติวุฒิสูง (ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีทัศนะว่าเฉพาะคนชั้น *"เจ้า"* เท่านั้นที่มีอุดมคติ) **แต่เป็นผู้ที่มีความสามารถในทางประกอบประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างมากที่สุด** *"ประโยชน์ที่ประกอบนั้น ไม่ใช่ประโยชน์เฉพาะตัวเราเอง แต่เป็นประโยชน์ส่วนรวม คือประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์ ญาติ มิตร ครอบครัว และชาติที่รักของเรา"*[508] พร้อมกันนั้น ก็มีความปรารถนาที่จะบรรลุถึงอุดมคติแห่งความเป็นมนุษย์ กล่าวคือ

> *อบรมตัวเองให้รู้สึกออกรส taste นิยมสิ่งที่ควรนิยม เช่น ความงามในศิลปะต่าง ๆ มีวรรณคดี เป็นต้น และความงามแห่งธรรมชาติ เช่น ภูมิประเทศแห่งชาติที่รักของเรา ...มีความสนใจ interest ในสิ่งซึ่งพึงสนใจ...มีใจกว้างขวาง รู้สึกผิดรู้สึกชอบได้ตามสภาพที่เป็นจริง เช่น ความสุขในชีวิต เราจะต้องรู้สึกว่า ไม่ใช่ความสนุกสบายชั่วขณะ แต่เป็นความผาสุก ซึ่งได้แก่ความสงบสุขในใจของเราเอง...*[509]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดมโนทัศน์ที่เน้นว่า พุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* และพุทธศาสนาดีกว่าศาสนาอื่น ๆ แต่ทรงสร้างความหมายใหม่ให้แก่ศีลธรรมของพุทธศาสนา พระองค์มิได้ทรงเน้นความคิดทางศีลธรรมของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ที่จะช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น แต่ทรงเน้นความคิดเกี่ยวกับคุณธรรมแบบตะวันตกสมัยใหม่เป็นอย่างมาก แม้ในบางกรณีจะทรงนำเอาคำที่มีอยู่ในพุทธศาสนามาใช้ เพื่อสื่อความหมายกับคนไทย ซึ่งทำให้คุณธรรมเหล่านั้นมีลักษณะเป็น *"คุณธรรมแบบพุทธ"* หรือ *"แบบไทย"* มากขึ้นก็ตาม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงหวังว่า คุณธรรมแบบตะวันตกสมัยใหม่ที่ทรงนำมาปลูกฝังแก่คนไทยนี้ จะช่วยในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในระบอบการปกครองใหม่ ที่คนในสังคมมีความเสมอภาคกันมากขึ้น

---

[507] เรื่องเดียวกัน, หน้า 185.

[508] เรื่องเดียวกัน, หน้า 183-184.

[509] เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

การนิยามความหมายของ "พระมหากษัตริย์"

ถึงแม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงเป็น *"เจ้า"* **แต่มิได้ทรงมีบทบาทในการนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ให้มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง** ทรงวิเคราะห์ว่า *"พระมหากษัตริย์ในฐานะส่วนพระองค์...ทรงเป็น บุคคลเอกชน private person แต่ในฐานะประมุขของชาติ ทรงเป็นบุคคลมหาชน public person"*[510]

เมื่อทรงพระนิพนธ์ **ประวัติการทูตของไทย** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็มิได้ทรงให้ความสำคัญแก่บทบาทของพระมหากษัตริย์ในเรื่องการทูต หรือในการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ทรงมุ่งแต่จะแสดงให้เห็นถึง *"วัฒนธรรมทางการทูตของชนชาติไทย"* ดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น[511]

ใน พ.ศ.2475 หลังจากการปฏิวัติเกิดขึ้นแล้ว ทรงร่วมในการถกเถียงเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ บทนำ **"หนังสือพิมพ์ไทยใหม่"** วิจารณ์พระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ที่ปรากฏใน ***"คำอภิปรายร่างรัฐธรรมนูญ"*** ว่า พระองค์ทรง ***"มีความกังวลพิเศษในอันที่จะ 'มัดพระกรพระมหากษัตริย์เข้าไว้'..."***[512] แต่พระองค์ทรงชี้แจงว่า ความคิดเห็นของพระองค์นั้นเป็นไปตามหลักวิชาการ และทรงยืนยันว่า **เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะอันเป็นที่เคารพสักการะตลอดไปนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการตามแนวทางที่พระองค์ทรงเสนอ นั่นคือ *"พระบรมราโชวาทในข้อที่อาจเป็นข้อทุ่มเถียงกันได้นั้น"* ไม่ควรที่จะ *"ถือว่าเป็นพระบรมราโชวาทส่วนพระองค์"* แต่จะต้องมีผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ** เพราะ *"เมื่อมีการชมก็ย่อมมีการติ"*[513] ซึ่งหากมี *"การติ"* เกิดขึ้นก็จะกระทบกระเทือนต่อสถานะอันเป็นที่เคารพสักการะอย่างแน่นอน

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น *"ตัวจักรแห่งรัฐ"* อย่างหนึ่ง ซึ่ง ***"จะต้องกินเกลียวกันอย่างสนิท"*** กับ **"ตัวจักร"** อื่น ๆ อันได้แก่ ประชาชนชาวไทย สภา

---

[510] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์เกี่ยวกับคนในรัฐ" จาก **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.วิบุลเกียรติ วรวรรณ** 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 213.

[511] โปรดดู พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย**

[512] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "'ไทยใหม่' แปลความ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 493. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[513] เรื่องเดียวกัน, หน้า 492-495.

ผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล มิได้ทรงให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์เป็นพิเศษ หรือเหนือกว่า *"ตัวจักร"* อื่น ๆ ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงระบุว่า *"ในตอนต้น ตัวจักรที่ ๑ คือพระมหากษัตริย์เดินไม่กินเกลียวกับตัวจักรอื่น ๆ จึงได้มีการสละราชสมบัติ"*[514] ทรงชี้แจงให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง *"ตัวจักร"* ต่าง ๆ ในรัฐ โดยเปรียบเทียบกับร่างกาย ดังนี้

> ***ชูราชเป็นประมุขประชาชาติ ประมุขผู้ทรงใช้อำนาจอธิปไตยของทวยไทยทั้งมวล***
>
> *ประมุขเปรียบประหนึ่งเศียร ซึ่งอยู่เหนือพ้นสรรพางค์กาย ฉะนั้นย่อมจักมีเนตรและกรรณเป็นอินทรีย์ประสาทสัมพันธ์อีกชั้นหนึ่ง จึ่งมี**คณะรัฐมนตรี**เป็นเนตร สอดส่องดำเนินการรับสนองพระบรมราชโองการในสรรพกิจทั้งปวง*
>
> *เนตรเป็นอินทรีย์ที่นำทาง แต่ในการเดินทางนั้น ย่อมต้องอาศัยโสตประสาทเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง ระวังภัยอันมีอยู่รอบด้าน จึ่งต้องมี**สภาผู้แทนราษฎร**เป็นกรรณ คอยเงี่ยโสตฟังข่าวคราวทุกข์สุขของปวงนิกรชน สมดั่งนิยมแห่งโบราณประเพณีที่ยกย่องพหุสุตพหุสัจ*
>
> *เกล้ากับกายจะประสานกันได้สนิท ก็ด้วยอาศัยเนตร์และกรรณเป็นสัมพันธ์ประสาท **รัฐธรรมนูญ**นี่แหละเป็นองค์สัมพันธ์แห่งประสาทอินทรีย์ทั้งหลายในวรกายของประชาชาติ เป็นเครื่องประสานสรรพางค์ให้ดำเนินไปเป็นระเบียบเรียบร้อย...*[515]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมาย มิใช่ตามขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น ทรงเสนอพระดำริว่า พระมหากษัตริย์ของประเทศสยามและประเทศเอกราชอื่น ๆ นั้นเสมอภาคกัน ไม่ควรใช้คำที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ไทยมากกว่า

> *...การใช้คำแปลสำหรับพระเจ้าแผ่นดินสยามและสำหรับพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศไม่เหมือนกันนั้น ไม่ชอบด้วยหลักเสมอภาคระหว่างพระเจ้าแผ่นดินเอกราชด้วยกัน ฉะนั้นจึงควรหาคำแปลให้เหมือนกัน*

---

[514] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สมรรถภาพ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 129.

[515] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ฉลองรัฐธรรมนูญ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 251.

คำว่า พระเจ้าอยู่หัว นั้น ไม่เคยใช้หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ไม่มีใช้ในรัฐธรรมนูญซึ่งใช้คำว่า พระมหากษัตริย์ แทน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรนำเอามาใช้เป็นคำทั่วไป

ครั้นจะใช้แต่ สมเด็จ เท่านั้น ก็จะไม่สูงพอ เพราะผู้ที่มิได้เป็นพระมหากษัตริย์ก็เป็น สมเด็จ ได้

ฉะนั้น จึงได้ใช้คำว่า พระบาทสมเด็จ

การที่เติมคำว่า พระบาท นั้น บางท่านที่นึกถึงราชประเพณีแต่เผิน ๆ ก็อาจทักขึ้นได้ว่า ไม่ควรใช้ก่อนราชาภิเศก แต่ถ้าพิจารณาดูให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นได้ว่า ใช้ได้[516]

แม้เมื่อกล่าวถึง *"ราชประเพณี"* ก็ยังทรงเน้นว่า พระมหากษัตริย์นั้น ทรงมาจาก *"ความยินยอมของประชาชนพลเมือง"* ดังความว่า

*คำว่า พระบาทสมเด็จ กับคำว่า พระบรมราชโองการ เป็นคำซึ่งใช้คู่กันไป เมื่อก่อนมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ผู้เถลิงราชสมบัติเมื่อยังมิได้ทรงราชาภิเศก ก็ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเท่านั้น ต่อเมื่อราชาภิเศกแล้ว จึงทรงเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการได้ ทั้งนี้ เพราะตามราชประเพณี พิธีราชาภิเศกเป็นพิธีที่พราหมณ์และผู้เฒ่าถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ในนามของประชาชนพลเมือง หรืออีกนัยหนึ่ง **แสดงความยินยอมของประชาชนพลเมือง ดังที่เคยมีคำในพระปรมาภิไธยว่า *"อเนกชนนิกรสโมสรสมมต"***[517]

เมื่อทรงอธิบายพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ก็ทรงยึดรัฐธรรมนูญเป็นหลัก กล่าวคือ

...เมื่อมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามแล้ว สภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้แสดงความเห็นชอบตามความในรัฐธรรมนูญนั้น เมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้

---

[516] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์อื่น ๆ " จาก **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.วิบุลเกียรติ วรวรรณ** 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 256.

[517] เรื่องเดียวกัน, หน้า 257. (เน้นโดยผู้วิจัย)

แสดงความเห็นชอบแล้ว พระมหากษัตริย์ก็ทรงดำรงตำแหน่งโดยสมบูรณ์ เป็นอันมีพระบรมราชโองการได้ ตามความในรัฐธรรมนูญดังที่เป็นอยู่เท่าทุกวันนี้

เมื่อมีพระบรมราชโองการได้แล้ว ก็ทรงเป็นพระบาทสมเด็จได้ดุจกัน ***พิธีราชาภิเศกในระบอบรัฐธรรมนูญจึงมีค่าทางประเพณีนิยมเท่านั้น ไม่มีค่าทางนิตินัยดังแต่ก่อน ทางนิตินัยย่อมถือตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามเท่านั้น***[518]

ในพระนิพนธ์เนื่องใน ***"วันปิยมหาราช"*** ในต้นทศวรรษ 2480 ซึ่งจอมพล ป. เพิ่งก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงสรรเสริญพระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะสร้างความศรัทธาและความกตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์ทรงเน้นว่า *"วันที่ 23 ตุลาคม* ***เป็นวันของประชาชน*** *เพราะในวันนั้นบรรดาประชาชนทุกชาติ ทุกศาสน์ ทุกชั้น พากันไปถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง...****เป็นงานของประชาชาติ เป็นงานของประชาชน****..."*[519] พร้อมกันนั้น ทรงสรรเสริญสมเด็จพระปิยมหาราชเพื่อจะสถาปนาอุดมคติของ**การปกครองที่ดี** เพื่อให้จอมพล ป. ประพฤติปฏิบัติตาม โดยทรงเสนอพระดำริว่า ผู้ปกครองที่ดีจะต้องกระทำสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

...บำเพ็ญหิตานุหิตประโยชน์แก่สยามรัฐสยามราษฎร์อย่างใหญ่หลวงมหึมา...

...สยามประชาชาติ...เปิดประตูสู่อารยธรรมโลก แขกทุกชาติทุกภาษาจะเข้ามาเยี่ยมเยียน...นายประตูจะต้องสังเกตกิริยาท่าทางและอัธยาศัยใจคอถี่ถ้วน หาไม่ แขกที่เข้ามาเยี่ยมจะเข้ามาอยู่เป็นผู้ครอบครอง ...ปัดเป่าให้หมดมัวหมอง กลับปรองดองกันเป็นสันถวมิตรสนิทสนม...

แต่เปิดประตูไว้เท่านั้นไม่เพียงพอ ...พระองค์ได้ทรงจัดการบ้านเรือนให้เข้ารูปปัจจุบันไว้ด้วย ทั้งนี้โดยไม่ทรงนึกถึงอำนาจของพระองค์ ทรงมุ่งแต่ประโยชน์สุขของประชาชน...[520]

---

[518] เรื่องเดียวกัน.

[519] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "พระพ่อเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 226. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[520] เรื่องเดียวกัน, หน้า 227-228.

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตีความ ***"การเสด็จประพาสต้น"*** ให้มีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสถาปนาเอาไว้มาก กล่าวคือ

> *ทุกข์สุขของประชาราษฎร์นั้น เป็นพระราชกังวลอยู่เนืองนิตย์ ทรงทราบตระหนักว่า ตกมาสมัยนี้บ้านเมืองกว้างใหญ่ออกไปกว่าแต่ก่อน จะทรงปกครองเองโดยทั่วไปหาได้ไม่ จำต้องอาศัยข้าราชการเป็นผู้ผู้ดำเนินการ แต่ข้าราชการอาจระงับความจริง...พระองค์จึ่งได้ทรงแก้ไขอุปสรรคโดยเสด็จประพาสต้น เพื่อจะได้ทรง**คลุกคลีกับราษฎรเช่นคนกับคน เช่นมนุษย์กับมนุษย์***
>
> ***ในกรณีเช่นนี้ทรงประพฤติพระองค์เป็นคุณพ่อของเรา ๆ นี่เอง** ทรงทักทายปราศรัยกับสามัญชนฐานคุณพ่อ และชนเหล่านั้นก็เรียกพระองค์ว่าคุณพ่อ*[521]

ดังนั้น **การปกครองที่ดี** ที่กรมหมื่นนราธิปธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น ก็คือ**การปกครองแบบพ่อปกครองลูก** และผู้ปกครองสัมพันธ์กับราษฎรอย่างเสมอภาคในฐานะ ***"มนุษย์กับมนุษย์"*** นั่นเอง เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า กรมหมื่นนราธิปธิปพงศ์ประพันธ์ไม่เห็นด้วยกับการใช้ *"พระเดช"* หรือใช้อำนาจบังคับ ดังที่ทรงแสดงความเห็นต่อหนังสือเรื่อง *"ผู้หญิง"* ของพ.ท.หลวงสารานุประพันธ์ ว่าผู้เขียน *"ยึดถือคติโบราณ จึ่งแสดงหลักธรรมซึ่งเป็นข้อห้าม อาศัยเดชเป็นเครื่องบังคับมากกว่าอาศัยคุณแห่งปิยวาจา กล่อมเกลาจิตใจของผู้หญิงให้ยับยั้งระวังตัวด้วยความจงใจหรือปลงใจของตนเอง"*[522]

เนื่องจากต้นทศวรรษ 2480 เป็นเวลาที่โลกมีความตึงเครียด และมีแนวโน้มว่าจะเกิดสงครามโลก โดยที่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระประสงค์จะให้ไทยรักษาสันติภาพ มิใช่เข้าร่วมในการสงคราม จึงทรงแสดงความเสียดายที่พระราชานุสาวรีย์เป็นพระบรมรูปทรงม้า อันเป็นการแสดงถึงความเป็นนักรบ และยังแสดงให้เห็นด้วยว่า รูปแบบของพระบรมรูปทรงม้านั้นแสดงให้เห็นว่า *"อารยธรรมยุโรปช่างเข้ามาครอบงำเราเสียนี่กระไร!..."*[523] **ทรงเสนอพระดำริว่า พระราชานุสาวรีย์น่าจะแสดงภาพความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรฉันพ่อกับลูกมากกว่า พร้อมกับทรงเน้นว่า *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ทรงใช้สันติวิธีเพื่อกำจัดภัยสงคราม**

---

[521] เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

[522] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คำพินิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 246.

[523] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "พระพ่อเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 229.

อันที่จริง ***พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระชนมชีพทางสันติสุขตลอดมา แม้สงครามภัยก็ได้ทรงกำจัดโดยสันติวิธี*** *และตลอดรัชกาลอันยืดยาวของพระองค์ พระองค์ได้ทรงหว่าน ทรงเพาะ ทรงเกี่ยวธัญชาติแห่งพระเมตตาปรานี เป็นพืชผลแห่งความอุดมสมบูรณ์ต่อมา*[524]

ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามสถาปนาพระองค์ให้ทรงเป็น "**นิติธรรมิกมหาราช**" เพื่อเน้นความสำคัญของการปกครองโดยยึดหลักกฎหมาย **ซึ่งทรงหวังพระทัยว่าจะทำให้รัฐบาลภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เห็นความสำคัญของการปกครองโดยยึดหลักกฎหมายเช่นเดียวกัน** พระองค์ทรงใช้วโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ในการให้ความหมายแก่ความเป็น "**นิติธรรมิกมหาราช**" ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น เริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นว่าการเป็นพระมหากษัตริย์นั้นเป็นเพียง *"เครื่องสมมุติ"* **สิ่งที่สำคัญกว่าได้แก่** ***"คุณค่าของคน ๆ นั้น"*** **ซึ่งจะจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์**

ความเป็นใหญ่ของมนุษย์นั้น ไม่ใช่ของเที่ยงแท้อะไร เพราะเป็นภาวะซึ่งวัดด้วยเครื่องสมมุติต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่นยศถาบรรดาศักดิ์เป็นต้น เป็นการเทียบคนกับคน เพราะฉะนั้นถ้าใครเคราะห์ดีเกิดมาในฐานะสูง และสืบสมบัติอยู่ในฐานะสูง ก็ย่อมจะต้องเป็นใหญ่อยู่เป็นธรรมดาความเป็นเหตุ แปลว่าความมีอำนาจเท่านั้นเอง ***แต่ถ้าจะพูดถึงความสำคัญของคนเราต่อไปในประวัติชั่วกาลนานแล้ว ข้อสำคัญอยู่ที่ความใหญ่หลวง หรือคุณค่าของคน ๆ นั้น มากกว่า***

อันความใหญ่หลวงนี้ พึงวัดโดยเทียบคนกับงาน...ถ้ากระทำสำเร็จผล ก็มีความใหญ่หลวงตามส่วนของกรณี[525]

"คุณค่า" ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นก็คือ

---

[524] เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

[525] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "นิติธรรมิกมหาราช" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 231.

ทรงเป็นนิติธรรมิกมหาราช เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้มีรัฐธรรมนูญขึ้น ทั้งนี้ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานด้วยความเต็มพระราชหฤทัย เพราะพระองค์ได้ทรงนิยมแบบรัฐประศาสน์ทำนองนี้อยู่ก่อนแล้ว และได้ทรงสนพระราชหฤทัยในอันจะประสาทพระราชทานอยู่แล้วด้วย...

ก็การที่เปลี่ยนจากราชาธิปัตย์สิทธิ์ขาด มาเป็นราชาธิปัตย์จำกัดหรือราชาธิปัตย์รัฐธรรมนูญนั้น เป็นการเปลี่ยนกลับหน้าเป็นหลัง เป็นการปฏิวัติโดยแท้ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระราชอัธยาศัยเป็นเสรีนิยมจริง ๆ แล้ว ก็คงจะไม่ทรงสามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจฐานพระเจ้าแผ่นดินรัฐธรรมนูญได้สนิท...

ทรงมีพระราชอัธยาศัยเสรีนิยมจริง ๆ ทั้งทรงเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณาต่ออาณาประชาราษฎร์ ทรงใฝ่ดี หวังดี เจตนาดีต่อประชาชาติสยามอยู่เนืองนิตย์ ทรงสถิตอยู่ในรัฐธรรม รัฐธรรมนูญธรรม...สมควรที่ชาวเราทั้งหลายจะทูลเกล้าฯ ถวายพระสมัญญาภิไธยว่า...พระนิติธรรมิกมหาราช[526]

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามกำหนดพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้เป็นไปตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ ภายใต้หลักการว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยในสมัยหลังเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ทั้งในฐานะบุคคลและสถาบัน มิได้มาจากอิทธิพลทางความคิดของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หากแต่มาจากการนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"การปกครองแบบไทย"* โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช[527]

พร้อมกับการเน้น *"ราชาธิปัตย์รัฐธรรมนูญ"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นด้วยว่า **การมีรัฐธรรมนูญนั้น ยังไม่เป็นหลักประกันว่าจะส่งผลดีแก่ประชาชาติสยาม จะต้องอาศัย *"ผู้ดำเนินการ"* ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญด้วยความเรียบร้อยด้วย** ทรงพระนิพนธ์ว่า *"อันว่ารัฐธรรมนูญนั้น จะมีชีวิตชีวาอยู่ได้ ก็โดยอาศัยความอาทรเอื้อเฟื้อของผู้ดำเนินการ ถ้ามิฉะนั้นก็จะเป็นแต่เพียงเครื่องจักรกลไกพิสดารแต่หาดำเนินมิได้"* ซึ่งผู้ดำเนินการนี้ *"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์ดำเนินการพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นประมุขขององค์ดำเนินการทั้งหลาย ย่อมเป็นส่วนสำคัญ*

---

[526] เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-233.

[527] โปรดดูบทที่ 10.

ที่สุดส่วนหนึ่ง ถ้าช่างกลพระองค์นี้ไม่ทรงร่วมพระหัตถ์ด้วยอย่างเต็มที่ ก็ยากที่กลไกจะเดินไปได้โดยเรียบร้อย"[528] พระนิพนธ์นี้สะท้อนว่า ในบริบทที่มีการถกเถียงว่าในระบอบการปกครองใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์หรือไม่ และพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองใหม่ควรเป็นอย่างไร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นปัญญาชนพระองค์หนึ่งที่เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรง *"ร่วมพระหัตถ์"* กับสถาบันอื่น ๆ ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างเต็มที่

อนึ่ง ในทศวรรษ 2500 ขณะที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมปกครองภายใต้ระบอบเผด็จการ มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับชื่อของระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ในประเทศไทย โดยมีผู้เสนอให้เรียกว่า *"ประชาธิปไตยแบบไทย"*[529] แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้คัดค้านว่า *"ประชาธิปไตย"* ในโลกนี้มีเพียงแบบเดียวคือแบบตะวันตก และเสนอให้เรียกระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ในประเทศไทยว่า *"การปกครองแบบไทย"* เพื่อจะป้องกันมิให้มีการถกเถียงทางอุดมการณ์จนเกิดความยุ่งยากทางการเมืองแก่รัฐบาลที่ผูกขาดอำนาจ[530] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนฝ่ายที่เรียกว่า *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ทรงแสดงพระปาฐกถาใน พ.ศ.2508 ขณะทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี มีความตอนหนึ่ง ดังนี้

> *...ประชาธิปไตยเป็นระบอบจากต่างประเทศก็จริงอยู่ แต่แบบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนี้ เป็นแบบที่เหมาะสมกับประวัติศาสตร์ ประเพณีนิยม และความต้องการของประชาชาติไทย จึงถือว่าเป็นลักษณะแบบไทยได้*[531]

อาจสรุปความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม ด้วยความบางตอนในพระนิพนธ์ของพระองค์เอง ดังต่อไปนี้

---

[528] เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

[529] เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

[530] โปรดดู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ประชาธิปไตยแบบซูการ์โนในอินโดนีเซีย" (เพื่อนนอน 2 ตุลาคม 2506) ใน **ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย** กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2512. หน้า 236-241.

[531] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ชุมนุมพระนิพนธ์ของศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพจำกัด, 2522. หน้า 202.

ชาติไทย

"ชาติไทย เป็นชาติที่รักความเป็นไท กล่าวคือ ชาติที่ชอบเป็นอิสระแก่ตน ไม่ชอบขึ้นแก่ชาติอื่น เพราะฉะนั้น จะพูดโดยส่วนรวมแล้วเราไม่ยอมขึ้นแก่ชาติอื่น นี่คือ หลักเอกราช ถ้าจะพูดในส่วนของบุคคลแล้ว เรามีนิสัยชอบอยู่กินตามใจสมัคร ไม่ชอบอยู่ในบังคับโดยไม่จำเป็น

แต่...ผู้สังเกตการณ์โดยเผิน ๆ มักจะกล่าวว่าไทยไม่ชอบวินัย ไม่อยู่ในบังคับแห่งวินัย นี่เป็นการสังเกตที่ผิดความเป็นจริง ดังมีประจักษ์พยาน ในความเรียบร้อยแห่งการเปลี่ยนแปลงในวันที่ 24 มิถุนายนปีก่อน และวันที่ 20 มิถุนายนปีนี้แล้ว

ชาติไทยเป็นชาติทหาร เป็นชาตินักรบ เพราะฉะนั้น ย่อมเห็นความจำเป็นและคุณค่าแห่งวินัยบัญญัติ แต่วินัยบังคับนั้น ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งกิจการจริง ๆ จะบังคับเพื่อเป็นการบังคับเท่านั้นหาได้ไม่..

พุทธศาสนา

ลักษณะนิสัยชาติไทยที่ว่ามานี้ พระพุทธศาสนาได้อบรมให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ทั้งได้เพิ่มลักษณะให้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นอดิเรกลาภและอดิเรกกุศลของชาติไทย กล่าวคือความรักสันติสุข หรือความสงบสุข

กับอีกอย่างหนึ่งคือ ได้สอนให้รู้จักคุณค่าแห่งความขันติ ห้ามไม่ให้ถือโทษในความแตกต่างกันด้วยความเห็น และความเชื่อถือ สั่งสอนให้มีความเมตตากรุณาต่อกัน โอนอ่อนผ่อนโยนต่อกัน เผื่อแผ่ต่อกันและกัน ชาติไทยเราจึงได้สมัครสมานกันเป็นอย่างดี อีกกับทั้งประสานกับชาติอื่น ๆ เป็นอย่างดีด้วย ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือแบบแผนแบบฉบับอันใดของเขาดี เราก็ไม่ละเลย ในอันที่จะถ่ายทอดดัดแปลงเอามาใช้

ลักษณะถ่ายแบบนี้ ทำให้บางคนสำคัญว่า ไทยเราไม่มีอะไรของเราเอง ที่มีค่ายั่งยืนสถาพร แต่หากคอยยืมของชาติอื่นเขาตะพึดตะพือไป แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงแม้สิ่งที่เรายืมเขามาจริง เราก็เอามาเป็นของเราเสียเอง กล่าวคือเราเอามาดัดแปลงเสียก่อน ให้ต้องแก่ลักษณะนิสัยและความต้องการของเรา

ระบอบการปกครอง

ระบอบการปกครองของเรา ก็ได้ดำเนินมาตามรูปลักษณะนิสัยและความต้องการของชนชาติไทยเรา

โดยที่เรารักความเป็นไท และความเป็นอิสระแก่ตน เราจึ่งนิยมเสรีภาพมา แต่เมื่อก่อนเรารู้จักคำว่าเสรีภาพ เรามีนิสัยชอบที่จะปฏิบัติการตามใจสมัคร แต่เรา

เป็นชาติทหาร ในสมัยโบราณเราเคยรบทัพจับศึกเนือง ๆ เราจึงนิยมวินัยของทหาร แต่การบังคับตามวินัยของทหารนั้น จะได้กระทำด้วยเดชด้วยอำนาจล้วน อย่างที่ทำกันในบางประเทศ ก็หาไม่ พระพุทธศาสนาสอนให้เราอาศัยพระคุณ แม้ในการบังคับบัญชาตามวินัยของทหาร

การปกครองของเรา จึ่งเป็นอย่างที่เรียกกันว่า "พ่อเมือง" คือเหมือนหนึ่งว่าบิดาปกครองบุตรฉะนั้น

เมื่อไทยเราติดต่อกับเขมร ปลดแอกขอมออกไปได้แล้ว เราได้เอาอย่างเขมรในการถือเดชเป็นสำคัญ แต่ยังมีคุณเจือปนอยู่ด้วย ถ้าเมื่อไรหนักไปในทางเดช คนไทยก็แสดงความไม่พอใจ ถ้าเมื่อไรหนักไปในทางคุณ คนไทยก็เลื่อมใสศรัทธา[532]

พระนิพนธ์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเชื่อมโยงความสัมพันธ์อันแนบแน่น ระหว่าง *"ชาติไทย"* *"ศาสนาของไทย"* และ *"การปกครองของไทย"* ให้เห็นลักษณะเฉพาะของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบการปกครองใหม่** พระองค์ทรงเสนอให้ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย ให้ใช้ *"คุณ"* มากกว่าใช้ *"เดช"* เนื่องจากคนไทยมี *"วินัย"* อยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องใช้ *"เดช"* มาบังคับ ทรงเน้นให้มีความเมตตากรุณาต่อกัน สมัครสมานสามัคคีกัน ทั้งภายใน *"ประชาชาติไทย"* ด้วยกัน และระหว่าง *"ประชาชาติไทย"* กับชาติอื่น ๆ

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองทำให้ต้องมีการกำหนดสถานภาพและบทบาทของ *"ผู้หญิง"* ใน *"ชาติไทย"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงมีบทบาทในการนิยามความหมายของ *"ผู้หญิง"* ซึ่งแม้ว่าจะเป็นการนิยามเพื่อตอบสนองนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. แต่การนิยามความหมาย *"ผู้หญิง"* ของพระองค์ ก็สะท้อนพระดำริในการยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ทรงต้องการควบคุมความเปลี่ยนแปลง ให้ดำเนินไปในขอบเขตและทิศทางที่เหมาะสม ดังได้กล่าวมาแล้ว

อาจกล่าวได้ว่า การนิยามความหมาย *"ผู้หญิง"* ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของกระแสภูมิปัญญาในการกำหนดสถานภาพและบทบาทของ *"ผู้หญิง"* ที่ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้แสดงให้เห็นว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนั้น ชนชั้นนำได้ปรับเปลี่ยนความหมายของ

[532] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 470-474.

"ผู้หญิง" ไปไม่น้อย ดังเช่นการแต่งวรรณกรรม รวมทั้งหนังสือเรื่อง *"นางนพมาศ"* ซึ่งเน้นความหมายของ *"ผู้หญิง"* ในฐานะผู้สร้างสรรค์สิ่งใหม่จากความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะ *"ให้มีชื่อเสียงไว้ในแผ่นดินสิ้นกาลช้านานให้ได้"* ตัวละครหญิงในวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น *"นางวันทอง นางบุษบา หรือแม้แต่นางสีดา ล้วนเป็นตัวละครผู้ "กระทำ" จนทำให้เรื่องราวผันแปรไป ด้วยผลแห่งการกระทำหรือไม่กระทำของตนทั้งสิ้น ...นางละเวง...เป็นผู้กระทำที่เด่นชัดของท้องเรื่อง จนมีความสำคัญเท่าเทียมกับตัวเอกชายทีเดียว ...นางแก้วหน้าม้า...เป็นตัวเอกของเรื่องเสียยิ่งกว่าตัวเอกชาย เพราะเป็นผู้กระทำเพียงคนเดียวของท้องเรื่อง"*[533]

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามกำหนดความหมายของ *"ผู้หญิง"* เพื่อให้ *"ผู้หญิง"* มีบทบาทหน้าที่อันเหมาะแก่ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์[534] เห็นได้ชัดว่าก่อนจะสิ้นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความหมายของ *"ผู้หญิง"* ได้เปลี่ยนไปในทางที่มองเห็นพลังสร้างสรรค์ของ *"ผู้หญิง"* มากขึ้น แต่เนื่องจากชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องการให้ *"ผู้หญิง"* มีบทบาทฐานะของ *"เมีย" "แม่" "แม่สามี"* และ *"ลูกสาว"* เป็นสำคัญ จึงยังคงพยายามทำให้ *"ผู้หญิง"* ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของบิดา สามี ตลอดจนอยู่ภายใต้อำนาจและบารมีของลูกชาย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริเกี่ยวกับ *"ผู้หญิง"* ในระบอบใหม่ ดังนี้

> *ภาพผู้หญิงที่ข้าพเจ้าแลเห็นนั้น คือภาพที่เวอร์ตฺสเวอร์ธได้วาดไว้ว่าเป็นผู้ที่ไม่เปรื่องหรือดี เกินกว่าที่จะร่วมการอยู่กินประจำวันตามธรรมชาติมนุษย์ ร่วมทุกข์ที่ผ่านไปมา งอนแต่พองาม ร่วมติร่วมชม ร่วมรักและจุมพิต ร่วมโศกร่วมยิ้ม มีวิจารณญาณหนักแน่น มีเจตน์จำนงแรงกล้าพอประมาณ มีความอดทนเล็งเห็นการณ์ไกล มีกำลังแข็งแรง และมีความคล่องแคล่วสันทัด นี่แหละผู้หญิงที่ดีเลิศ มีวุฒิอันประเสริฐที่จะตักเตือน ปลอบโยน และ*

---

[533] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ" ใน **ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2538. หน้า 423-424.

[534] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2536. หน้า 265-290.

บัญชา ข้าพเจ้าเชื่อว่าภาพผู้หญิงเช่นนี้แหละ จะเป็นภาพอุดมคติของผู้หญิงตามวัฒนธรรมสมัยปัจจุบัน[535]

ภาพผู้หญิงดังกล่าวข้างต้น แม้ว่าจะแตกต่างจากอัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* ที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยปัญญาชนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากทีเดียว แต่เนื่องจากกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเกรงว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป และทรงต้องการตอบสนองนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ด้วย ทำให้พระองค์ยังคงเน้นให้ผู้หญิงเป็นแม่เรือน โดยทรงให้เหตุผลว่า *"พระพุทธเจ้าได้ทรงแบ่งหน้าที่ของปวงชนซึ่งมีต่อกันและกันไว้เป็นอย่างดี...มารดามีหน้าที่เลี้ยงดูเรา"* และ *"ชนชาติไทยเราแต่ดึกดำบรรพ์มา ได้เป็นชาตินักรบ ...ผู้หญิงอยู่บ้านทำมาหากิน...แบ่งงานกันทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาติ"*[536] ทรงเน้นว่าในปัจจุบัน ผู้หญิงจึงควรเป็น *"แม่บ้าน"* ในขณะที่ *"พ่อบ้าน"* ต้องทำงานราชการหรือทำงานในระบบธุรกิจต่าง ๆ เป็นการแบ่งหน้าที่กัน ***"โดยมีฐานะเท่าเทียมกัน"***

ครอบครัวเจริญ ชาติก็เจริญ ครอบครัวย่อมมีพ่อบ้านและแม่บ้าน ซึ่งพึงแบ่งหน้าที่กันโดยมีฐานะเท่าเทียมกัน...แม่บ้านมีหน้าที่ประหยัด จัดการบ้านเรือน เป็นมิตรที่ดีของพ่อบ้าน และเลี้ยงดูอบรมเด็กทั้งชายและหญิง ในวัยที่เพาะพื้นภูมิแห่งอุปนิสสัยใจคอ ซึ่งจะติดตัวเป็นลักษณะภาพต่อไป เพราะฉะนั้นแม่บ้านจึงมีหน้าที่เป็นตัวจักรอันสำคัญยิ่งในการจรรโลงความเจริญและความก้าวหน้าของชาติ[537]

เพื่อให้ผู้หญิงยอมรับสถานภาพของตน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงอ้างว่าพุทธศาสนายกย่องฐานะดังกล่าวของสตรี พร้อมกันนั้นทรงชี้ให้เห็นว่าหญิงไทยอยู่ในฐานะที่ดีไม่แพ้ประเทศใด ๆ รวมทั้งอารยประเทศด้วย

ตามกฎหมายก็ดี หรือตามประเพณีก็ดี หญิงไทยจึงมีฐานะ สิทธิ และเสรีภาพดีกว่าในประเทศอื่น ๆ แม้อารยประเทศเป็นอันมาก ในการสมรส

---

[535] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คำพินิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 248.

[536] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ความหวังของชาติ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 281.

[537] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การศึกษาของสตรี" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 275.

หญิงไทยอาจมีทรัพย์สินของตนเองก็ได้ และในส่วนสินสมรสร่วมกัน ก็มีส่วนมีเสียงในการจัดการและจับจ่ายใช้สอย มากกว่ากฎหมายของประเทศหลายประเทศ ครั้นตกมาสมัยรัฐธรรมนูญนี้ หญิงก็ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับชายทุกประการ แม้ในทางการเมืองก็มีสิทธิเลือกตั้งและรับเลือกตั้ง ในการศึกษา ก็มีสิทธิตลอดจนอุดมศึกษาทุกแผนก และในการอาชีพตลอดจนรับราชการ ก็มีสิทธิตามควรแก่อัตภาพ ฐานะของหญิงไทยเทียบกับฐานะของหญิงในอารยประเทศโดยไม่แพ้ประเทศใด[538]

โดยที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นว่าหญิงไทยมีฐานะและบทบาทสำคัญ *"ในการจรรโลงความเจริญและความก้าวหน้าของชาติ"* พระองค์จึงทรงสนับสนุนการศึกษาของสตรีอย่างมาก

คนเราทุกคนที่รักชาติและใคร่สนองคุณชาติที่รักของเรา จะต้องเตรียมตัวให้พร้อม เพื่อปฏิบัติหน้าที่ของเราในชีวิตของชาติ การศึกษาของสตรีเป็นปัจจัยอันสำคัญยิ่งในการสั่งสอนอบรมให้มีคุณวุฒิ สมกับฐานะจะเป็นผู้ปลูกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมแห่งชาติ[539]

จะเห็นได้ว่าภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงสร้างความหมายของ *"ประชาชาติไทย"* และความหมายของคนที่มีสถานภาพต่าง ๆ กันหลายสถานภาพ ใน *"ประชาชาติไทย"* โดยพระองค์ทรงหวังจะให้เป็นความหมายของ *"ชาติ"* ที่สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ความหมายที่ทรงนิยามนี้บางส่วนก็เป็นการสืบทอดความคิดของปัญญาชนกระแสหลักในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ความคิดเรื่องเอกลักษณ์ไทย*หรือ "คุณธรรมสามประการของชนชาติไทย"* ที่เสนอโดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และความคิดเกี่ยวกับ *"พุทธศาสนา"* ที่เน้นว่าเป็นศาสนาที่ดีกว่าศาสนาอื่น เป็นต้น บางส่วนก็เป็นการนำเอากระแสความคิดที่ก้าวหน้าซึ่งเกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 มาเน้น เช่น ความหมายของ *"ชาติ"* ที่เป็น *"ชาติของประชาชน"* โดยทรงเรียกว่า *"ประชาชาติ"* เป็นต้น และบางส่วนก็เป็นการนิยามความหมายใหม่ เช่น ความหมายของ *"พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ"* และความหมายของ *"คนไทย"* ซึ่งพระองค์ได้ทรงเน้นความคิดเรื่องคนหลากหลายเชื้อชาติที่ล้วนแล้วแต่เป็น *"ชาวสยาม"* และเป็น *"ประชาชาติไทย"* เหมือนกัน โดยทรงนิยามความหมายของคำว่า *"ไทย"* ว่าหมายถึง *"ความ*

---

[538] เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

[539] เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

รักในอิสระ" ซึ่งทำให้คนทุก ๆ เชื้อชาติใน *"ประเทศไทย"* สามารถที่จะเป็น *"คนไทย"* (คือคนที่รักอิสระ) ได้เช่นเดียวกัน เป็นต้น

ความหมายใหม่ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม ส่วนใหญ่แล้วไม่มีอิทธิพลในสังคมไทย เนื่องจากไม่ได้รับการปลูกฝังผ่านสื่อต่าง ๆ ของรัฐ ทั้งนี้ก็เพราะเป็นความหมายที่ไม่เอื้อต่อการผูกขาดอำนาจของผู้นำประเทศ การเมืองในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2470 เต็มไปด้วยความผันผวนจากความขัดแย้งระหว่างหลายฝ่าย โดยที่การปราบ *"คณะกู้บ้านกู้เมือง"* หรือ *"กบฏบวรเดช"* ได้ส่งผลให้หลวงพิบูลสงครามหรือจอมพล ป. มีบทบาทโดดเด่นขึ้นมา จนก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในพ.ศ.2481[540] ประกอบกับสถานการณ์ที่สงครามโลกกำลังจะเกิดขึ้น ได้เอื้อให้รัฐบาลสามารถใช้งบประมาณมหาศาลในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่กองทัพ จนทำให้ผู้นำกองทัพคือจอมพล ป. มีอำนาจอย่างสูง และสามารถดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อทำให้คนทั้งหลายยอมรับว่า *"เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย"* ดังนั้น ความหมายใหม่เกี่ยวกับ *"ประชาชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสร้างขึ้นเพื่อจรรโลงระบอบประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ จึงไม่ได้รับการส่งเสริมให้มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยทั้งในเวลานั้นและเวลาต่อมา

ผลงานของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ส่วนที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาก คือ *"การบัญญัติศัพท์"* ซึ่งทรงให้ความสำคัญอย่างมากและทรงดำเนินการอย่างต่อเนื่องตราบจนกระทั่งปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพ **เพื่อทำให้คำจากภาษาตะวันตกจำนวนมาก ทั้งคำที่เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ กลายเป็น *"คำไทย"*** ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะทรงทำให้ความหมายของคำเหล่านี้ ช่วยในการควบคุมขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในปัจจุบันและอนาคต

การบัญญัติศัพท์

"ความเป็นไทย" ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษ คือ *"ความเป็นไทย"* ในด้านภาษาไทย ทั้งการบัญญัติศัพท์และการเสนอทัศนะต่อ *"ภาษาไทย"* สะท้อนความพยายามของพระองค์ ในวิถีทางที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ กล่าวคือ ปัญญาชน

---

[540] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533. หน้า 155-184.

กระแสหลักส่วนใหญ่เน้นการใช้ภาษาไทยอย่าง *"ถูกต้องตามแบบแผน"* หรือ *"ภาษาไทยมาตรฐาน"*[541] โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์**ทรงเน้นความสำคัญของภาษาไทย ในแง่ที่เป็นหัวใจของ *"ประชาชาติไทย"*** และทรงชี้ให้เห็นว่า **มีความจำเป็นจะต้องทำให้ภาษาไทย *"เจริญขึ้น"*** เพราะจะช่วยให้สามารถสื่อสารกันได้อย่างสะดวกราบรื่นในสภาวะที่สังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก **วิธีที่จะทำให้ภาษาไทย "เจริญขึ้น" นี้ คือการนำเอาคำจำนวนหนึ่งจากภาษาตะวันตกเข้ามาใช้ แต่จะต้องใช้คำเหล่านั้นโดยมีการ *"ควบคุม"* ความหมาย ซึ่งจะทำให้สามารถ *"ควบคุม"* ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยได้พอสมควร** เพื่อจะทำให้สังคมไทยเดินอยู่ในทางสายกลาง *"ไม่เดินเร็วเกินไป"* หรือ *"ไม่แกว่งแรงเกินไป"* การควบคุมความหมายนี้กระทำได้โดยการ ***"บัญญัติศัพท์"*** ซึ่งหมายถึงการคิดคำในภาษาไทยขึ้นมาใช้ แทนการทับศัพท์ในภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศส

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตระหนักว่า เมื่อเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วนั้น *"ประชาชนจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองมากขึ้นทุกวัน"*[542] และ *"ในสมัยนี้ นานาประชาชาติแห่งโลกย่อมพึ่งพาอาศัยกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนา จะปลีกตัวออกจากกันหาได้ไม่"*[543] พระองค์จึงทรงหาทางทำให้ประชาชนมีภาษาไทยที่ *"เจริญ"* มากพอ สำหรับการสื่อสารกันในระบบการเมืองใหม่ ตลอดจนการติดต่อสัมพันธ์กับชาติอื่น เพื่อจะสามารถอยู่ในโลกสมัยใหม่ได้อย่างราบรื่น

พระองค์ทรงชี้แจงเหตุผลที่ต้องบัญญัติศัพท์ไว้ในหลายวาระด้วยกัน เช่น ในพระนิพนธ์เรื่อง ***"นานาระบิล"*** ทรงระบุเหตุผลว่า นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมานั้น

> *ประเทศสยามได้ดำเนินก้าวหน้าไปเป็นอันมาก และปัญหาราชการบ้านเมืองได้ยุ่งยากขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า การปกครองก็ดี การทำหากินก็ดี ได้เปลี่ยนรูปไปตามทำนองของอารยประเทศ เมื่อความเป็นจริงได้ยุ่งยากขึ้นเช่นนี้ ถ้อยคำสำหรับพรรณนา หรือบรรยายความเป็นจริงนั้น ก็ต้องยุ่งยากขึ้นเป็นเงาตามตัว ศัพท์แสงและวิธีพูด จึงต้องยุ่งยากขึ้นตามกัน*

---

[541] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง" ใน **โขน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.หน้า 136-171.

[542] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 298.

[543] เรื่องเดียวกัน, หน้า 299-300.

ความรู้สึกนึกคิดที่ง่าย เช่น การแสดงความชื่นชมยินดี หรือแสดงความขอบใจ ก็ย่อมใช้ถ้อยคำที่ง่ายให้เหมาะแก่กาลเทศะ แต่แม้การแสดงความรู้สึกดังกล่าว ก็เปลี่ยนสภาพเป็นลำดับมาด้วยเหมือนกัน[544]

เมื่อแสดงพระปาฐกถาในปลายปี พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นว่าภาษาไทยเป็นหัวใจของประชาชาติไทย และ ***"การสอนวิชาใดที่เกี่ยวกับปัญหาความคิด จิตใจ และอารยธรรมของไทยแล้ว...สอนเป็นภาษาไทย...จะ...(ทำให้) คิดเป็นไทยมากขึ้น"***[545] จึงต้องคิดคำไทยขึ้นมาใช้แทนคำฝรั่ง เพื่อ *"ดัดแปลง"* ความหมาย *"ให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิดความเห็นของเรา"* ซึ่งจะทำให้เรา *"ค่อยเดินค่อยไป"* แทนการ *"ถ่ายแบบเขามา"* ซึ่ง *"เราอาจเดินเร็วเกินไป"* ดังความว่า

*...**ภาษาไทยนี้แหละ จะเป็นหลักประกันแห่งความมั่นคงของประชาชาติไทยต่อไป เพราะว่า ถ้าเรานิยมใช้คำฝรั่งทับศัพท์ในคำที่เกี่ยวกับความเห็นแล้ว เราอาจเดินเร็วเกินไปก็ได้** กล่าวคือเราอาจถ่ายแบบของเขามา โดยแทนที่จะดัดแปลงเสียก่อนให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิดความเห็นของเราดังนี้ก็เป็นได้ แต่ถ้าเราใช้คำไทย และต้องคิดคำไทยขึ้นใหม่แล้ว เราต้องค่อยเดินค่อยไป **ต้องคิดคำไทยให้คนไทยเข้าใจ ในชั้นต้นต้องให้คนไทยที่มีภูมิรู้อย่างไทยเข้าใจก่อน** แล้วคำที่คิดขึ้นนั้นจึงจะได้ใช้กันให้เป็นที่เข้าใจแพร่หลายออกไปอีกชั้นหนึ่ง*

การที่คิดคำหรือนำคำออกใช้เช่นนี้ ใช่ว่าจะเป็นการก้าวทีเดียวก็ถึงขีดความหมายอันยุ่งยากซับซ้อนในความคิดความเห็นของฝรั่งเขาฉะนั้นก็หาไม่ บางทีเราต้องเขยิบทีละขั้น...

*คำใดซึ่งเป็นแต่เพียงชื่อวัตถุไซร้ จะใช้ทับศัพท์ก็ไม่ขัดข้อง หรือคำใดซึ่งเป็นแต่เพียงศัพท์เฉพาะวิชาอันจะไม่พึงใช้แพร่หลาย เช่น ศัพท์วิทยาศาสตร์บางศัพท์เป็นต้น จะใช้ทับศัพท์ก็ได้ **แต่คำใดที่เกี่ยวกับความคิดความเห็น และคำใดที่จะพึงใช้แพร่หลายแล้ว เราควรจะคิดหาคำไทยใช้แทน** "*[546]

---

[544] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "นานาระบิล" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 523-524.

[545] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 451-452.

[546] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 123-124. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เนื่องจากกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย และทรงเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นลึกซึ้งกว้างขวางถึงขั้น *"เป็นการเปลี่ยนหลักมูลในวิถีชีวิตของประชาชนชาวไทย"* พระองค์จึงทรงสนับสนุนการนำเอาคำเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิด หรือ คำที่เกี่ยวกับ *"การเมือง"* ในระบอบใหม่เข้ามาจากตะวันตก เพื่อให้คนไทยซึ่งมีชีวิตอยู่ในสังคมการเมืองที่แตกต่างจากเดิม สามารถจะสื่อสารกันได้อย่างสะดวกราบรื่น อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระองค์ทรงระมัดระวังมิให้สังคมการเมืองไทย *"เดินเร็วเกินไป"* ดังนั้น จึงทรงแปลคำเหล่านั้นเป็นภาษาไทย ถ้าหาคำไทยไม่ได้ ก็ให้นำเอาคำบาลีหรือสันสกฤตมาใช้ ดังที่ทรงชี้แจงพระดำริในการบัญญัติศัพท์ไว้ดังนี้

> *ข้าพเจ้าขะมักเขม้นในการคิดศัพท์ ข้าพเจ้าเล็งเห็นว่า สิ่งที่เกิดขึ้น มิใช่เพียงเปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น หากเป็นการเปลี่ยนหลักมูลในวิถีชีวิตของประชาชาวไทย อันที่จริงเป็น revolution เหมือน French revolution ซึ่งข้าพเจ้าใคร่จะชี้แจงให้ประชาชาวไทยทราบ ข้าพเจ้าจึงได้จัดตั้งหนังสือพิมพ์ชื่อประชาชาติ และก็ได้เผชิญทันทีกับความจำเป็นที่จะคิดศัพท์ใหม่ เพราะในการที่จะเข้าสู่ประชาชน และเข้าถึงประชาชน เราจะใช้คำอังกฤษซึ่งยังไม่ได้ซึมซาบเข้าไปในระบบคิดของเรานั้นไม่ได้ ถ้าเราหาคำไทยได้ก็ยิ่งดี แต่ถ้าเราหาไม่ได้ เราก็หันเข้าหาคำบาลี-สันสกฤต ซึ่งเข้ามาในภาษาไทยของเราแล้วได้ บางทีในตอนต้น พระสงฆ์เท่านั้นจะเข้าใจ แต่มหาชนผู้อ่านหนังสือก็จะเข้าใจในไม่ช้าจากถ้อยคำที่ห้อมล้อมที่ใช้ศัพท์บัญญัติใหม่นั้น*[547]

การที่โลกเปลี่ยนแปลงอย่างมากและรวดเร็ว ก็ทำให้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องบัญญัติศัพท์ เพื่อช่วยให้คนไทยทั่วไปสามารถสื่อสารความคิดใหม่ ๆ และนำความหมายของคำใหม่ ๆ มาใช้ในชีวิตได้ ทรงแสดงปาฐกถาว่า

> *การคิดศัพท์...เรื่องสำคัญ...เฉพาะอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบัน ขณะที่อารยธรรมของโลกกำลังเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและมหิมา เราจะต้องหาคำใหม่ที่เหมาะมาใช้ สำหรับแสดงความหมายแห่งความคิดในอารยธรรมนั้น ถ่ายให้ประชาชนของเรา...ถ้าเป็นศัพท์ที่จะต้องไปถึงประชาชนเพื่อให้ประชาชนทั่วไป*

---

[547] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การบัญญัติศัพท์ภาษาไทย" พิมพ์ครั้งแรกใน In Memorian Phya Anuman Rajadhon Bangkok: The Siam Society, 1970: 33-38. พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 112.

เข้าใจ และใช้ในชีวิต ความรู้สึกนึกคิดของเขาด้วยแล้ว เราจะต้องหาคำที่มีเค้ามูลในภาษาไทย แล้วนำออกใช้ โดยให้มีความหมายใหม่ตามที่เราต้องการ[548]

กล่าวได้ว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามควบคุมความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่ให้ดำเนินไปในทิศทางที่ไม่พึงปรารถนา หรือมิให้เปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป ด้วยการ *"บัญญัติศัพท์"* คือสร้างคำศัพท์ใหม่ ๆ เพื่อแทนการทับศัพท์ภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะคำศัพท์ที่เกี่ยวกับความคิด เช่น *"ปฏิวัติ" "ประชาชาติ" "วัฒนธรรม"* ฯลฯ การบัญญัติศัพท์ให้กลายเป็นคำใน *"ภาษาไทย"* เท่ากับเป็นการกำหนดกรอบความคิดของคนไทย หรือการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติศัพท์โดยทรงกำหนดคำหรือวลีใน *"ภาษาไทย"* (หมายรวมถึงภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรที่ไทยรับมาใช้) ให้มีความหมายเพียงความหมายเดียวเพื่อแทนคำในภาษายุโรป ซึ่งอาจจะเป็นด้วยพระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะกำหนดขอบเขตความคิดของคนไทยในระบอบใหม่ให้อยู่ในกรอบที่ค่อนข้างชัดเจนและแน่นอน แนวทางการบัญญัติศัพท์ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์นี้นับว่าแตกต่างจากนายปรีดี พนมยงค์ เป็นอย่างมาก เพราะนายปรีดีเห็นว่า *"ศัพท์ยุโรปบางคำมีความหมายหลายอย่างซึ่งเราไม่อาจตั้งศัพท์หรือวลีไทยสยามเพียงคำเดียวเพื่อให้มีความครบถ้วนตามคำยุโรปนั้น ฉะนั้นสำหรับคำยุโรปบางคำจำต้องมีหลายศัพท์หลายวลีไทยสยามเพื่อถ่ายทอด"*[549] ทั้งนี้ *"ไม่ควรดูแต่เพียงผิวเผินจากรูปศัพท์ภายนอกเท่านั้น"*[550]

ความแตกต่างทางความคิดเกี่ยวกับการบัญญัติศัพท์ ระหว่างกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กับนายปรีดี สะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยมากกว่าปัญญาชนกระแสหลัก แต่พระองค์ก็ไม่ทรงต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากและรวดเร็วเท่ากับที่นายปรีดีต้องการ กระนั้นก็ตาม **ความเปลี่ยนแปลงในระดับที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นว่าเหมาะสมนั้น ปัญญาชนกระแสหลักก็ยังแสดงปฏิกิริยาในทางที่ไม่เห็นด้วยเป็นอย่างมาก** ดังปรากฏว่า ในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในวันที่ 29 กรกฎาคม 2505 อันเป็นการอภิปรายหน้าพระที่นั่ง ซึ่งมีกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เป็นผู้ทรงอภิปรายพระองค์หนึ่งนั้น **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เสนอความเห็นคัดค้าน**

---

[548] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อควรคิดในภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 170.

[549] ปรีดี พนมยงค์, "การถ่ายทอดศัพท์วิทยาศาสตร์สังคมจากภาษาต่างประเทศมาเป็นศัพท์ไทยสยาม" ใน **การถ่ายทอดศัพท์จากภาษาต่างประเทศมาเป็นไทย** กรุงเทพฯ: นีลนาราการพิมพ์, 2531. หน้า 30.

[550] เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

การบัญญัติศัพท์ พร้อมกับแสดงความต้องการให้คนไทย *"คิดเป็นไทย"* เพื่อจะรักษาจิตใจแบบไทยเอาไว้ ทั้งนี้โดยให้คนไทยใช้ภาษาไทยที่มีมาแต่เดิม รวมทั้งให้ใช้อย่างถูกต้องตามหลักภาษา เพื่อมิให้เกิดสภาพที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เรียกว่า *"ความวิบัติทางภาษาไทย"* ดังความต่อไปนี้

> *เหตุที่สองในความวิบัติทางภาษาไทยนั้น ก็น่าจะได้แก่ ผู้ที่เป็นผู้ทรงวิทยาความรู้นั้น ชอบคิดเป็นฝรั่งมากกว่าชอบคิดเป็นไทย และเมื่อคิดเป็นฝรั่งแล้ว ในที่สุดเมื่อจะใช้ความคิดออกมาเป็นไทย ก็ย่อมจะหาคำไทยไม่ได้ เพราะถ้าผู้นั้นคิดเป็นฝรั่งเสียแล้ว ก็ย่อมอยากจะแสดงความคิดเห็นให้ตรงกับในใจของตนที่คิด เมื่อหาคำไทยใช้ไม่ได้ ก็ไม่ได้คิดเป็นไทย ก็ย่อมจะต้องบัญญัติศัพท์ขึ้นใหม่ เพื่อให้ตรงกับภาษาฝรั่งที่ตนคิด ด้วยเหตุนี้ก็ได้มีคำไทยมากมายเกิดขึ้นโดยไม่จำเป็น แต่ว่าความประสงค์นั้นเพื่อจะให้ตรงกับภาษาฝรั่งแต่ถ่ายเดียว*[551]

ในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีพระราชดำรัสด้วยว่า

> *ภาษาไทยนั้นเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของชาติ ประเทศไทยนั้นมีภาษาของเราเองซึ่งต้องหวงแหน ประเทศใกล้เคียงของเราหลายประเทศมีภาษาของตนเอง แต่ว่าเขาไม่ค่อยแข็งแรง...เรามีโชคดีที่มีภาษาของตนเองแต่โบราณกาล จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะรักษาไว้...อย่างหนึ่งต้องรักษาให้บริสุทธิ์ในทางออกเสียง...อีกอย่างหนึ่งต้องรักษาให้บริสุทธิ์ในวิธีใช้...ปัญหาที่สามคือความร่ำรวยในคำของภาษาไทย ซึ่งพวกเรานึกว่าไม่ร่ำรวยพอ จึงต้องมีการบัญญัติศัพท์ใหม่มาใช้...**การบัญญัติศัพท์ใหม่ก็เป็นสิ่งสำคัญเหมือนกัน จำเป็น แต่อันตราย***[552]

เนื่องจาก *"ภาษา"* มีความหมายและความสำคัญทางการเมืองอย่างลึกซึ้ง ปัญหาการบัญญัติศัพท์ จึงเป็นเรื่องที่ปัญญาชนให้ความสำคัญมานาน เช่น ในรัชกาลที่ 4 ปรากฏว่า

---

[551] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, คำอภิปรายในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 88-89.

[552] โปรดดู ชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "บันทึกการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกระแสพระราชดำริเรื่องปัญหาการใช้ภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 71-72. (เน้นโดยชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติกฎเกณฑ์ในการใช้คำและภาษาไทยไว้มาก[553] ส่วนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็มีการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ *"คำไทย"* ที่จะใช้แทน *"คำฝรั่ง"* ในหมู่ชนชั้นนำไม่น้อย ดังที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงในปาฐกถาของพระองค์ ความว่า

> *พระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นมหาธีรราชเจ้าโดยแท้ ได้ทรงคิดคำว่า เสรีภาพขึ้น โดยแปล freedom of the seas ว่า เสรีภาพแห่งทะเล สำนักกรมพระจันทบุรีขัดข้อง เพราะตามปทานุกรมบาลี เสรี แปลว่า self-rill, independence และมักใช้ในทางที่ไม่ดี คล้าย ๆ กับที่อังกฤษใช้ว่า license แต่ตามมูลศัพท์ก็แปลว่า "ตนเองเป็นใหญ่" เท่านั้นเอง ความหมายที่นิยมใช้อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเทศะ และอันที่จริงในคาถาบาลี ซึ่งพระจอมเกล้าฯ พระราชทานแก่เสด็จพ่อข้าพเจ้า ก็มีคำว่า เสรี ซึ่งหมายความว่าให้พึ่งตนเองเป็นใหญ่ ใช่ว่าจะให้เป็นคนเสเพลประการใดก็หาไม่ สมเด็จพระมหาสมณะฯ ก็ทรงเห็นว่า เสรีภาพ เป็นคำที่ใช้สำหรับ freedom ได้ เสรีภาพจึงเป็นคำที่ติด และใช้กันแพร่หลาย เฉพาะอย่างยิ่งภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว*
>
> *อังกฤษมี liberty อีกคำหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้ใช้ "เสรีธรรม" แทน...*
>
> *...คำไหนจะติดคำไหนจะไม่ติด...ให้เป็นไปตามความนิยมของประชาชน...(และ)ต้องแล้วแต่ว่าจะชอบด้วยอัจฉริยลักษณะของภาษาไทยหรือไม่*[554]

อาจกล่าวได้ว่า การบัญญัติศัพท์ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ มิได้เป็นไปเพื่อรักษาโครงสร้างสังคมเดิมเอาไว้อย่างสมบูรณ์ แต่ก็มิได้มุ่งให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากและเร็วจนเกินไป พระประสงค์ที่ทรงชี้แจงก็คือ เพื่อให้ภาษาไทยเจริญทันความเปลี่ยนแปลงอย่าง *"รวดเร็วและมหิมา"* ของโลก[555] พร้อมกับสามารถควบคุมความรู้สึกนึกคิดของคนไทย เพื่อหวังผลในการกำหนดขอบเขตและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทยให้ *"ถูกต้อง"* และ *"เหมาะสม"* ดังกล่าวมาแล้ว

---

[553] โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411** พระนคร: โรงพิมพ์เหรียญทอง, 2511.

[554] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อควรคิดในภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 171-172.

[555] เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

เพื่อให้การบัญญัติศัพท์ หรือการแปลงคำในภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามชี้ให้เห็นความสำคัญของภาษาไทยที่มีต่อ *"ความเป็นชาติ"* ดังนี้

> *ในเวลานี้ ถ้าเราจะถามตนเองว่า ไทยมีอะไรที่เป็นอารยธรรมของตน เราคงจะตอบว่ามีภาษาไทยนี้เอง ศิลปกรรม โภคกรรม หรือแม้แต่รัฐกรรม ก็เป็นไปตามทำนองของยุโรปยิ่งขึ้นทุกวัน แต่ภาษาของเรากำลังเจริญก้าวหน้าอย่างก้าวยาวและก้าวเร็ว และแม้ความคิดเห็นของเราจะน้อมไปทางยุโรป เพราะเราถ่ายแบบอารยธรรมของเขาก็ดี แต่ภาษาที่เราใช้นั้น เราพยายามจะให้เป็นคำไทยมากที่สุด ที่เราจะพึงกระทำได้ ทั้งนี้เป็นอันพึงปรารถนาสองสถาน คือคนไทยจะได้มีโอกาสเข้าใจได้ถนัดสถาน ๑ **และจะได้เป็นการรักษาอารยธรรม และรักษาความเป็นชาติของเราอีกสถาน ๑**[556]*

ในพระปาฐกถาเรื่อง ***"สยามพากย์"*** ณ สามัคยาจารย์สมาคม ทรงเน้นไปในทำนองเดียวกัน ว่าในเรื่องอื่น ๆ คนไทย *"จะตั้งแนวหันไปถ่ายแบบ...ยุโรป"* มากขึ้นเรื่อย ๆ จะมีก็แต่ภาษาไทยเท่านั้นที่เป็นปัจจัยอันมั่นคงแห่งความเจริญของประชาชาติไทย ดังนี้

> ***ภาษาไทยของเรานี้ เป็นทรัพย์มรดกของประชาชาติไทยเราโดยแท้*** *แม้เราจะฟื้นความรู้ในโบราณวัตถุของเราสักปานใด แต่ศิลปการของเราต่อไปก็คงจะถ่ายแบบนานาประเทศยิ่งขึ้นสืบไป เพราะลู่ทางแห่งความเจริญของเรา นับวันจะตั้งแนวหันไปทางถ่ายแบบอารยธรรมของยุโรปยิ่งขึ้นทุกวัน จริงอยู่ในการถ่ายแบบนั้น เราย่อมดัดแปลงให้สมความต้องการในประเทศเรา แต่หลักและทำนองแห่งความเจริญนั้น เราคงจะถ่ายแบบจากอัศดงคตประเทศ*
>
> ***แต่ปัจจัยอันมั่นคงแห่งความเจริญของเราโดยเฉพาะนั้น คงจะอยู่ที่ภาษาไทยของเรานี่เอง*** *เครื่องอุปโภคบริโภคของเราจวนจะเข้าแบบต่างประเทศยิ่งขึ้นเป็นลำดับ การค้าขายและการอาชีพก็ทำนองเดียวกัน ความคิดความเห็นของเราก็เช่นเดียวกัน แต่ภาษาที่เราใช้ยังเป็นภาษาไทยอยู่*

---

[556] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ลักษณะของภาษาไทยสยาม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ชุด วิทยาวรรณกรรมของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** หน้า 569-570. (เน้นโดยผู้วิจัย)

นี่เป็นความนิยมทั่วไปแห่งกาลสมัยบัดนี้ และข้าพเจ้าเชื่อและหวังว่า จะเป็นความนิยมทั่วไปแห่งกาลสมัยในอนาคตด้วย[557]

การให้ความสำคัญแก่ภาษาไทย โดยปรับเปลี่ยนภาษาให้ตอบสนองต่อระบอบการปกครองใหม่ ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 นอกจากจะเกิดจากความสนพระทัยเป็นการส่วนพระองค์แล้ว คงเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ด้วย เพราะในทศวรรษ 2480 จอมพล ป. จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยเสียใหม่ เพื่อเปลี่ยนทัศนะของคนไทยไม่ให้ผูกพันกับพระมหากษัตริย์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เน้นหลักชาติวุฒิแบบสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **การทำงานด้านภาษาและวรรณคดีของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงเป็นการตอบสนองนโยบายรัฐบาลจอมพล ป**. ดังที่ทรงชี้แจงถึงจุดมุ่งหมายของวารสาร**วรรณคดีสาร** (31 สิงหาคม พ.ศ.2485) ไว้ดังนี้

วรรณคดีสาร มีความมุ่งหมายที่จะบำรุงวัฒนธรรมภาษาไทยตามนโยบายของท่านนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้เล็งเห็นอย่างสุขุมถึงคุณค่าของภาษาไทยในฐานที่เป็นปัจจัยจรรโลงชาติ...

ภาษาไทยมีคำซึ่งแสดงภาพความคิดได้อย่างประณีต คำของเรามีดีมากๆ...

สำหรับตัวฉันเอง ฉันกล่าวได้ว่า การเรียนภาษาไทย ทำให้ฉันรู้รสของคำภาษาต่างประเทศดีขึ้น เพราะการเปรียบเทียบภาพความคิดและความหมายในคำต่าง จะเป็นภาษาเดียวกันหรือต่างภาษากันก็ตาม ทำให้เราได้รับวัฒนธรรมของภาษาโดยแท้[558]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนการตั้ง *"วรรณคดีสมาคม"* โดยทรงระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า *"ในการจัดตั้งวรรณคดีสมาคมขึ้นเป็นส่วนหนึ่งในการบำรุงวัฒนธรรมภาษาไทย ท่านผู้นำได้บำเพ็ญประโยชน์เพื่อชาติ ซึ่งจะอำนวยผลงอกงามเพื่อความก้าวหน้าของชาติสืบไป เพราะวรรณคดีเป็นเครื่องจรรโลงจิตใจของประชาชาติ มีความสำคัญไม่น้อยกว่าศิลปกรรมแผนกอื่น ๆ"*[559]

---

[557] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 122-123. (พิมพ์ครั้งแรกใน **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475. หน้า 67). (เน้นโดยผู้วิจัย).

[558] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทยควรเรียนภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 159-160. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[559] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีคืออะไร?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** หน้า 421.

นโยบายของรัฐบาลซึ่งมีพระยาอนุมานราชธนเป็นประธานคณะกรรมการดำเนินงาน ในเรื่อง ***"การทำตัวสะกดให้ง่ายลง"*** **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเห็นชอบ** ทรงให้เหตุผลว่า *"ต่อไปเราจะแผ่ความรู้ไปถึงชาวนามากขึ้นทุกที ถ้าทำตัวสะกดให้ง่ายลงได้จะเป็นการดี ทั้ง ๆ ที่ไม่เสียหลักในทางภาษา และในหลักความคิดเช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าหลักบาลีแผลงของโบราณ เหมาะกว่าหลักสันสกฤตซึ่งนิยมใช้กันในบัดนี้"*[560]

อย่างไรก็ตาม แม้เมื่อยุคของจอมพล ป. ผ่านพ้นไปแล้ว กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ยังทรงพยายามทำให้คนไทยเห็นความสำคัญของภาษาไทย ในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2502 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงปาฐกถาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีความตอนหนึ่งว่า

> *ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิกุล ได้...เชิญให้ข้าพเจ้ามาปราศรัยกับท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายในเรื่องภาษาไทย โดยปรารภตามพระราชกระแสว่า เราทั้งหลายควรช่วยกันทะนุถนอมภาษาไทยให้เจริญรุ่งเรือง มิให้เลอะเลือนหรือเสื่อมคลายไป นั่นเป็นที่สบใจข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เพราะข้าพเจ้าสนใจเรื่องนี้มาเป็นเวลานานปีแล้ว...เพราะภาษาเป็นส่วนหนึ่งของชาติที่รักของเรา และภาษาไทยเป็นภาษาที่ร่ำรวย เป็นอุปกรณ์สำหรับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดและความเจริญก้าวหน้าอย่างสมัยปัจจุบันได้ดีทีเดียว*
>
> *...คำที่เรายืมมาจากภาษาบาลีและสันสกฤต เราก็ดัดแปลงเอามาเป็นคำไทย...เพื่อให้เหมาะสมแก่เสียงในภาษาไทย...ขอให้นักภาษาศาสตร์* ***ยึดอัจฉริยลักษณะของภาษาไทยเป็นใหญ่*** *ไม่ใช่ยึดภาษาโบราณ เช่น สันสกฤตเป็นการตายตัว*[561]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น *"อัจฉริยภาพ"* ของคนไทยในด้านภาษา และ*"อัจฉริลักษณ์"* ของภาษาไทยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เพื่อให้คนไทยเห็นคุณค่าของภาษาไทย และยอมรับ *"การบัญญัติศัพท์"* เป็นต้นว่า เมื่อทรงแสดงพระปาฐกถาเรื่อง ***"สยามพากย์"*** ทรงวิเคราะห์ให้เห็นว่า

> *...ภาษาไทยเราผันเสียงถึง ๕ ขั้นฉะนี้ เป็นการทำให้ภาษาคำพยางค์เดียวเจริญที่สุดที่จะพึงเจริญได้...แต่...ถ้าเราไม่มีวิธีนำคำหลายพยางค์เข้ามาใช้ในภาษา เราก็จะขาดปัจจัยแห่งความเจริญไปอย่างสำคัญอันหนึ่งทีเดียว...*

---

[560] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 144. (พิมพ์ครั้งแรกใน **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475).

[561] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อควรคิดในภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 164.

...ไทยเป็นชาติที่สันทัดในการดัดแปลง เพราะฉะนั้นในการที่ถ่ายคำบาลี-สันสกฤตมาใช้นั้น หาได้ถอดมาโดยตรงไม่ แต่หากดัดแปลง หรือที่เรียกกันว่าแผลง ให้เข้ารูปภาษาไทยของเรา...

การที่เราเอาคำหลายพยางค์ของเขมรและบาลี-สันสกฤต มากำหนดเสียงตามอักษรสูง-กลาง-ต่ำ ให้มีเสียงผันกำกับตัวอักษรนั้น ๆ และให้เสียงสูงต่ำแต่ละพยางค์เหล่านั้น เข้าระดับและจังหวะเสียงของไทย ให้ผสมกับเสียงของคำไทยแท้ คละปนกันไปเป็นภาษาเดียวกันได้นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นอัจฉริยกรรม น่าสรรเสริญยิ่งนัก...

การแบ่งอักษรเป็น ๓ ชั้น คือ อักษรสูง-กลาง-ต่ำ นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการฉลาดมาก เพราะว่านอกจากจะนำเอาคำบาลี-สันสกฤตมาเข้าแนวสำเนียงของคำไทยแล้ว ยังทำให้ไม่ต้องลงเครื่องหมายวรรณยุกต์ทุกคำไป เป็นการสะดวกในการเขียนหนังสือยิ่งขึ้น

...ไวยากรณ์...ถึงแม้ว่าเราไม่มีเครื่องหมายแสดงวจีวิภาคก็ดี แต่เมื่อผูกเข้าแล้ว ความของเราก็ได้เต็มบริบูรณ์ ด้วยเรามีคำเติม ทำหน้าที่ทุกอย่างที่จำเป็นในวากยสัมพันธ์ หรือการผูกประโยค...[562]

ในพระนิพนธ์เรื่อง ***"ภาษาศาสตร์"*** ทรงชี้ให้เห็นว่าเมื่อภาษาไทยซึ่งเป็นภาษาในตระกูลคำพยางค์เดียว *"ควบกันอย่างสนิท"* กับภาษาอินโดยุโรป คือภาษาบาลี อัน *"มาจากพระพุทธศาสนา เป็นแม่ภาษาของไทยแท้"* ได้ส่งผลให้ภาษาไทย *"มีอัจฉริยลักษณ์ ซึ่งเป็นภาษาที่ร่ำรวย แสดงความคิดเห็นตามอารยสมัยปัจจุบันได้โดยแม่นยำ"*[563]

อย่างน้อย นับตั้งแต่ พ.ศ.2475 มาแล้ว ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นคุณค่าของภาษาไทยคล้ายกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ ได้เคยเน้นมาแล้ว แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงระบุด้วยว่าเป็น ***"ภาษาไทยสยาม"*** **ซึ่งมิได้เป็นภาษาไทยดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังมาจากการหยิบยืมและการดัดแปลงภาษาอื่นอีกด้วย** เพื่อให้คนไทยยอมรับว่าภาษาไทยเป็นภาษาผสม ซึ่งจะทำให้คนไทยยอมรับการนำเอาคำใหม่ ๆ จากภาษาตะวันตกเข้ามาใช้ โดยทรงอธิบายว่า *"..."สยามพากย์" จะเรียกว่า "ภาษาไทยสยาม" ก็ได้ ภาษาสยามของเรานี้อาศัยภาษาไทยเราเดิมเป็นพื้น เพราะภาษากับชาติย่อมเป็นของเกี่ยวกัน และชาติไทยได้มา*

---

[562] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า130-135.

[563] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ภาษาศาสตร์" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** หน้า 558-559.

เป็นใหญ่ในสยามประเทศนี้"[564] พร้อมกับทรงแสดงให้เห็นด้วยว่า *"การหยิบยืม"* และ *"ดัดแปลง"* คำจากภาษาอื่น ๆ เป็นเรื่องปรกติธรรมดาในภาษาไทย และการที่ภาษาไทย *"มีคำมาจากหลายภาษาและ...ยังแผลงออกไปได้อีก"* นี้เอง ที่ทำให้ภาษาไทย *"อุดมด้วยค่า เสมอกับอารยธรรมอื่น ๆ"* ดังความว่า

> *ภาษาไทยสยามของเราบัดนี้ เป็นภาษาที่ร่ำรวยมากอาจสามารถจะถอดแบบความเห็นของชาวยุโรปออกมาได้ดี เพราะมีคำที่หยิบยืมมาใช้ได้หลายทาง เรามีคำไทยเดิมของเรา เช่น คำอาหม เป็นต้น เรามีคำมอญ-เขมร ที่ใช้อยู่ในสยามประเทศนี้ก่อนที่ไทยได้เป็นใหญ่ เราดัดแปลงเอามาเป็นคำไทยสยามของเราเป็นจำนวนมาก แล้วเรามีคำที่มาจากบาลี สันสกฤต และคำแผลงมาจากภาษานั้น ๆ นอกจากนั้นเรายังหยิบยืมคำอาหรับและเปอร์เซียมาใช้บ้าง เช่น ศัพท์การเดินเรือ เป็นต้น ทั้งคำจีนเราก็มี มักเป็นคำค้าขาย เช่น ตั๋ว ภาษีโสหุ้ย ฯลฯ และคำชวาเป็นคำละคร ครั้นมาบัดนี้เราใช้ศัพท์ภาษาฝรั่ง เช่น ศัพท์เทคนิคโดยมากยืมจากอังกฤษเป็นพื้นไทยเรามีคำมาจากหลายภาษา และคำเหล่านั้นเรายังจะแผลงออกไปได้อีก จึงทำให้ภาษาของเราอุดมด้วยค่าเสมอกับอารยธรรมอื่น ๆ เหมือนกัน*[565]

ในการแสดงพระปาฐกถา ***"สยามพากย์"*** ทรงเน้นว่าภาษาไทยมีความเจริญหรือมีค่าเท่ากับภาษาฝรั่ง แม้แต่ภาษาจีนก็สู้ภาษาไทยไม่ได้

> *ในที่สุด ข้าพเจ้าให้อุทาหรณ์แห่งความร่ำรวยของภาษาเรา ในระหว่างมหาสงคราม เมื่อมีศัพท์อารยธรรมยุโรปใหม่ ๆ ...ที่ปรึกษาสถานทูตจีน ณ ปารีส เคยปรับทุกข์กับข้าพเจ้าว่า แปลเป็นภาษาจีนยากนักหนา ...ข้าพเจ้าว่าภาษาไทยเราร่ำรวย เราแปลตามได้ เช่น Humanity โดยทั่วไปได้แก่ "มนุษยธรรม"...Humaness ได้แก่ "มนุษยภาพ ...Humaneness ได้แก่ "ปราณีธรรม"...Humanitarian เราใช้ "มนุษยสงเคราะห์...Humanitarianism เราใช้ "ลัทธิมนุษยสงเคราะห์" ดังนี้*

---

[564] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** . หน้า 129.

[565] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ลักษณะของภาษาไทยสยาม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ชุด วิทยาวรรณกรรมของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** หน้า 570-571.

และในการทูต เมื่อฝรั่ง Approach เราปรารภ เมื่อเขา Sound เราทาบทาม เมื่อเขามี Conversation เรามีการสนทนา เมื่อเขามี Exchange of views เรามีการแลกเปลี่ยนความเห็น เมื่อเขามี Pourparlers เรามีการพูดจากัน เมื่อเขามี Consultation เรามีการปรึกษากัน และเมื่อเขามี Negotiate เราก็เจรจากัน ดังนี้ เราตามเขาทันเหมือนกัน

ข้อความที่ข้าพเจ้านำมาบรรยายนี้...เพื่อหวังประโยชน์อย่างเดียว คือ ให้ท่านทั้งหลาย...ได้สำนึกรักภาษาไทยสยามอันงดงามของเรา รักโดยชอบ รักโดยใช้ รักโดยชู[566]

จะเห็นได้ชัดเจนว่า **ในการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* นั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระประสงค์จะให้ไทยรับอิทธิพลทางศิลปะและวัฒนธรรมตะวันตกมากกว่าปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย ขณะเดียวกันก็ทรงมีพระประสงค์จะให้ไทยมีศิลปะและวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยมากกว่าปัญญาชนกระแสหลักท่านอื่น ๆ รวมทั้งทรงคำนึงถึงปัญหาทางมนุษยธรรมด้วย**[567] ทั้งนี้ นับเป็นพระประสงค์ที่จะให้สังคมไทยก้าวหน้าในลักษณะวิวัฒนาการ คือมีความสืบเนื่องกับรากฐานเดิมของไทย แต่พระองค์มิได้ทรงมีพระประสงค์ที่จะรักษาโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้อย่างเหนียวแน่น ดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แนวพระดำริที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอ มีความสืบเนื่องกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในแง่ที่เน้นเอกลักษณ์ไทยในด้าน *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ดังที่ปรากฏในพระนิพนธ์ต่าง ๆ อยู่เสมอ รวมทั้งการที่พระองค์ทรงยกประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นขึ้นมาเป็นกรณีตัวอย่าง โดยแสดงให้เห็นว่า *"ญี่ปุ่น...รีบปรับปรุงตัวเองให้ทันสมัยโดยสมานดัดแปลงอารยธรรมตะวันตก และในการนี้ก็ได้คัดเลือกสิ่งที่ชอบด้วยประโยชน์ในอารยธรรมต่างประเทศมาประกอบกับวัฒนธรรมของญี่ปุ่นเอง"*[568]

กล่าวได้ว่าความสำเร็จที่สำคัญที่สุดของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์คือการบัญญัติศัพท์ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ว่า *"เป็นอนุสาวรีย์ที่สำคัญของพระองค์"* โดยให้เหตุผลดังต่อไปนี้

---

[566] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 145.

[567] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 443.

[568] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 359.

ภาษาของเราที่จำเริญงอกงามมาแต่คบกับฝรั่ง จนตลอดพระชนม์พระองค์วรรณ นับว่ามีถ้อยคำที่มีรากของความเป็นไทย อันถอยไปสู่ตันติอักษรศาสตร์อย่างน่าภาคภูมิใจ ดังทรงถือว่านี่คืออัจฉริยะในทางภาษา ซึ่งออกมาจากพระอัจฉริยภาพของพระองค์ โดยเราต้องไม่ลืมว่า ความอลังการทางภาษาของเราได้ขยายขอบเขตออกไปถึงประเทศเพื่อนบ้านอย่างลาวและกัมพูชาด้วย แม้อินเดียเองก็รับการบัญญัติศัพท์ของไทยอยู่ด้วยเหมือนกัน[569]

ในบั้นปลายพระชนม์ชีพ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลที่มีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ.2506-2513 โดยที่มิได้ทรงมีอำนาจทางการเมืองอย่างแท้จริง แต่การที่ทรงมีตำแหน่งอยู่ในรัฐบาลคงช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐบาลได้ไม่น้อย โดยเฉพาะในสายตาของต่างประเทศและชนชั้นกลางกับชนชั้นสูงบางส่วน อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงลาออกจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ.2513 แม้จะทรงให้เหตุผลในการลาออกว่าเป็นเพราะ *"พระชนมายุมาก"*[570] แต่เข้าใจว่าเหตุผลที่แท้จริงน่าจะเป็นทรงตระหนักว่าพระองค์ไม่อาจประคับประคองรัฐบาลให้มีความชอบธรรม และไม่ทำอะไรออกนอกลู่นอกทางมากจนเกินไปได้อีกต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะในช่วงเวลานั้นจอมพลประภาส จารุเสถียร และพันโทณรงค์ กิตติขจรกำลังมีอำนาจมากขึ้นและใช้อำนาจแทรกแซงในเรื่องต่าง ๆ จนกระทั่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงในเรื่องการใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ในขณะที่การต่อต้านสงครามเวียดนามในต่างประเทศและในหมู่นักวิชาการกับนักศึกษาในประเทศไทยก็ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยมีการโจมตีรัฐบาลไทยที่ยอมให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาตั้งฐานทัพเพื่อทำร้ายประชาชนในอินโดจีน

ในกลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา งานราชการที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีบทบาทมากคืองานในตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่าง 2508-2514 นอกจากนี้ทรงรักษาการนายกราชบัณฑิตยสถาน ระหว่าง พ.ศ.2512-2516 และทรงเป็นนายกราชบัณฑิตยสถาน ระหว่าง พ.ศ.2516-2518 ทรงดำรงตำแหน่งนายกสยามสมาคม ระหว่าง พ.ศ.2512-2519 โดยที่เคยทรงดำรงตำแหน่งนี้มาแล้วระหว่าง พ.ศ.2487-2492 เป็นที่น่าสังเกตว่าในบั้นปลายพระชนม์ชีพพระองค์ยังคงให้ความสำคัญแก่งานทางด้านวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาที่ทรงงานร่วมกับรัฐบาลต่าง ๆ ตลอดจนงานนอกคณะรัฐบาล พระองค์มิได้ทรงพยายามสร้างความศักดิ์สิทธิ์

---

[569] ส. ศิวรักษ์, "ถวายพระองค์วรรณ" ใน **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537. หน้า 68.

[570] ม.ล.ปีกทิพย์ มาลากุล, "พระประวัติ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ** หน้า 8.

สูงส่งให้แก่ *"พระมหากษัตริย์"* และมิได้ทรงพยายามแสดงให้คนทั่วไปรับรู้ว่าพระองค์ทรงใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

อิทธิพลของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ต่อสังคมไทย เป็นอิทธิพลทางด้านความรู้สึกนึกคิดที่มาจากศัพท์จำนวนมากที่ทรงบัญญัติขึ้น ซึ่งแม้ว่าจะมีหลายฝ่ายไม่เห็นด้วยเพราะต้องการให้คนไทยมีความรู้สึกนึกคิดคิด *"แบบไทย"* เพื่อรักษาโครงสร้างสังคม *"แบบไทย"* หรือ *"แบบรู้ที่ต่ำที่สูง"* เอาไว้ แต่เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับนานาประเทศทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมก็ทวีความใกล้ชิดและซับซ้อนยิ่งขึ้น นับตั้งแต่มีการพัฒนาประเทศในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ดังนั้น ศัพท์ส่วนใหญ่ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้น[571] จึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางและแพร่หลาย เนื่องจากคนส่วนใหญ่จำเป็นจะต้องใช้ศัพท์เหล่านั้นเพื่อการสื่อสารในชีวิตประจำวัน จนกระทั่ง *"ศัพท์บัญญัติ"* กลายเป็นส่วนหนึ่งของภาษาไทยอย่างแท้จริง กระนั้นก็ตาม ศัพท์บางคำที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้น เพื่อเน้นว่าอำนาจในการปกครองประเทศเป็นของประชาชน กลับเป็นศัพท์ที่ไม่ได้รับความนิยมแต่อย่างใด เช่นคำว่า *"ประชาชาติ"* เป็นต้น ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะศัพท์เหล่านี้ไม่สอดคล้องกับระบอบการปกครองที่อำนาจยังไม่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง และไม่เอื้อต่อการผูกขาดอำนาจรัฐของผู้นำทางทหารและระบบราชการนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ แต่สภาวะและปัจจัยที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตามทัศนะของพระองค์ก็แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักมากทีเดียว **ถึงแม้มโนทัศน์ *"ประชาชาติไทย"* ที่ทรงเสนอจะยังคงมี *"พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* เป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* แต่ทรงเพิ่มเติมด้วยว่า *"ราษฎร"* และ *"รัฐธรรมนูญ"* ก็เป็นส่วนสำคัญของ "ประชาชาติไทย" เช่นเดียวกัน** ถึงกับทรงระบุว่า *"ราษฎร"* คือ *"ชาติ"* ซึ่ง *"เป็นเจ้าของประเทศไทย"* โดยที่ราษฎรจะสามารถนำทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ของประเทศไทยมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็ต่อเมื่อได้รับความคุ้มครองสนับสนุนจากระบอบการปกครองที่มี ***"รัฐธรรมนูญ"*** กำหนดให้สถาบันต่าง ๆ ใช้อำนาจอธิปไตยอย่างถูกต้อง จนเกิดเป็นรัฐบาลที่จะจรรโลงประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า ดังความว่า

> *(๑)ประเทศไทยอุดมสมบูรณ์ด้วยขุมสมบัติธรรมชาติทั้งบนผิวดินและใต้ดิน ซึ่งคอยแต่จะให้ปวงชนชาวไทยทำการผลิตให้เป็นโภคผลเท่านั้น (๒)...*

---

[571] โปรดดูศัพท์บัญญัติโดยกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 198-369 คำว่า "มลพิษ" เป็นคำสุดท้ายที่พระองค์ทรงคิดขึ้นก่อนที่จะสิ้นพระชนม์เพียงเดือนเศษเท่านั้น.

> ***ราษฎรหรือชาติ*** *ซึ่งได้แก่ปวงชนเจ้าของประเทศไทยอันร่วมสามัคคีเป็นปึกแผ่นอย่างดีแล้ว กับทั้งตั้งอยู่ในวัฒนธรรมซึ่งอาศัยหลักสันติสุขแห่ง* ***พุทธศาสนา*** *เป็นมูลฐาน แต่การที่ปวงชนชาวไทยจะกอบโกยขุมสมบัติธรรมชาติในดินแดนของตนเพื่อผลิตขึ้นเป็นโภคผลนั้น จำต้องได้รับความคุ้มครองสนับสนุนจากระบอบการปกครอง (๓)...ได้แก่* ***รัฐธรรมนูญ*** *มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งชาติ มีสภาผู้แทนราษฎรเป็นอำนาจนิติบัญญัติ มีคณะรัฐมนตรีเป็นอำนาจบริหาร และศาลยุติธรรมเป็นอำนาจตุลาการ ประกอบกันเป็นรัฐบาลดำเนินการปกครองแผ่นดิน ...รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ...ได้จรรโลงประเทศชาติให้ดำเนินก้าวหน้าไป โดยบังเกิดผลประจักษ์แจ้งแก่ราษฎรอยู่แล้ว* [572]

มโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเพิ่มเติมความคิดที่เน้นความสำคัญของราษฎรและรัฐธรรมนูญดังกล่าวนี้ **ต้องเผชิญกับมโนทัศน์ *"ชาติไทย" "ความเป็นไทย"* และ *"เมืองไทยนี้ดี"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สร้างขึ้นในทศวรรษ** 2490 **เป็นต้นมา** ซึ่งเห็นได้ชัดว่ามโนทัศน์ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เสนอ มีอิทธิพลสูงกว่ามาก เนื่องจากมโนทัศน์ที่เสนอโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ช่วยเกื้อหนุนระบอบการปกครองแบบเผด็จการ และตอบสนองต่อโลกทัศน์และผลประโยชน์ของคนชั้นกลางได้ดีกว่า ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป[573]

---

[572] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สมรรถภาพ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 110-111.

[573] โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 10.

บทที่ 9

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: พระยาอนุมานราชธน

พระยาอนุมานราชธนเป็นปัญญาชนที่สร้างความรู้เกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ไว้เป็นอันมาก ความสำคัญของพระยาอนุมานราชธนเห็นได้จากการที่ *“องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศเกียรติคุณยกย่องศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลก ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ ...หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและเอกชนร่วมกันจัดกิจกรรมรำลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านสร้างสรรค์ผลงานอันเป็นประโยชน์ไว้แก่ส่วนรวม ตลอดจนเผยแพร่เกียรติคุณให้ปรากฏ”*[1]

พระยาอนุมานราชธนได้รับการยกย่องจากปัญญาชนไทยและต่างประเทศเป็นอย่างสูง เห็นได้จากพระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ที่กล่าวถึงพระยาอนุมานราชธนว่า *“ท่านเป็นบุคคลตัวอย่างของชาติได้ดี สนองคุณประเทศชาติด้วยน้ำพักน้ำแรง วิริยะอุตสาหะประกอบการงานรุดหน้าอยู่เสมอ ทั้งนี้โดยยึดมั่นในคุณธรรมของไทย คงแก่เรียนในภาษาไทย ประวัติศาสตร์ไทย และวัฒนธรรมไทย สมควรแล้วที่เราจะยกย่องสรรเสริญท่าน”*[2] ส่วนศาสตราจารย์วิลเลียม เกตนีย์ (William J. Gedney) ชาวอเมริกัน ก็กล่าวว่า *“วิชาความรู้ของท่านทำให้อาจารย์รุ่นหลังและนิสิตนักศึกษาพากันสยบแทบเท้าของท่าน และยกย่องท่านว่า เป็นศาสตราจารย์ชั้นยอดเยี่ยมคนหนึ่ง อันพึงได้รับความเคารพสักการะ...ท่านผู้นี้ก็มิได้มีโคตรตระกูลเป็นไทยแท้ แต่จะมีใครอีกเล่าที่อุทิศตนให้แก่ประเพณีไทย ประวัติศาสตร์ และภาษาไทย ยิ่งไปกว่าพระยาอนุมานราชธน*[3]

---

[1] ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์, “คำนำ” **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า “คำนำ”.

[2] อ้างใน สมจัย อนุมานราชธน สมศรี สุกุมลนันท์ มัลลี เวชชาชีวะ, **พระยาอนุมานราชธน “แสฐียรโกเศศ” พ่อของลูก** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530. หน้า 10.

[3] อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ถึงแม้ว่าผลงานของพระยาอนุมานราชธนจะมีประโยชน์ต่อวงวิชาการมากเพียงใดก็ตาม แต่การ *"รื้อสร้าง"* (deconstruction) ผลงานเหล่านี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็น *"ความรู้"* ที่มีส่วนอย่างมากในการเสริมสร้างพลังให้แก่วิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"*

จากการศึกษาและวิเคราะห์การสร้างความรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยเน้นช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2480 จนกระทั่งพระยาอนุมานราชธนถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ.2512 พบว่า **ผลงานของพระยาอนุมานราชธนมิได้ *"ปลอดจากการเมือง"* ดังที่คนส่วนใหญ่เชื่อกัน ตรงกันข้าม *"ความรู้"* ที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นสัมพันธ์กับบริบททางการเมืองอย่างใกล้ชิด** กล่าวคือ การเมืองมีผลต่อการสร้างความรู้ของพระยาอนุมานราชธน และผลงานของพระยาอนุมานราชธนก็มุ่งตอบสนองนโยบายทางการเมือง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มากบ้างน้อยบ้าง ไม่ว่าจะเป็นนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หรือจอมพลถนอม กิตติขจรก็ตาม นอกจากนี้ **พระยาอนุมานราชธนยังมีบทบาทมากในการเลือกสรรมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักในอดีตและในยุคเดียวกันได้สร้างขึ้นไว้ แล้วนำมาสืบทอดและปรับเปลี่ยนความหมายเพื่อตอบสนองบริบททางสังคมและการเมืองในยุคต่าง ๆ** จนกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้วิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* มีอิทธิพลสืบมา รวมทั้งทำให้การแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ชอบธรรม และทำให้ชนชั้นนำมีความชอบธรรมที่จะผูกขาดอำนาจในการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดมา

อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระยาอนุมานราชธนดังที่กล่าวข้างต้นนี้ มิได้เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาที่จะมีอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด บทบาทส่วนหนึ่งเกิดจากการรับราชการในตำแหน่งที่ใกล้ชิดกับจอมพล ป. หลังจากที่ถูกปลดออกจากราชการในกรมศุลกากร ซึ่งทำให้จำเป็นต้องตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. อย่างเต็มที่ และบทบาทอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการทำงานในราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งเป็นองค์กรที่สืบทอดจารีตทางปัญญา (intellectual tradition) ของชนชั้นสูง นอกจากนี้ โดยส่วนตัวแล้วพระยาอนุมานราชธนยังมีความสนใจวรรณคดีสันสกฤตและความรู้อื่น ๆ ตามจารีตทางปัญญาของชนชั้นสูงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้มีวิธีคิดที่ผูกพันกับจารีตประเพณีอยู่มาก แม้ว่าจะได้อ่านหนังสือของนักมานุษยวิทยาตะวันตกไม่น้อย แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นผลงานทางมานุษยวิทยาที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *"ทฤษฎีวิวัฒนาการ"* ที่จรรโลงระบอบจักรวรรดินิยม เพราะมองว่ามนุษย์มีความเจริญทางวัฒนธรรมไม่เท่าเทียมกัน ทำให้คนที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมสูงกว่ามีความชอบธรรมที่จะปกครองผู้ที่ด้อยความ

เจริญ เพื่อจะได้นำ *"อารยธรรม"* ไปให้แก่ผู้ที่ด้อยความเจริญเหล่านั้น **ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะได้รวบรวมข้อมูลใหม่และสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ขึ้นมามาก แต่ก็เป็นความรู้ใหม่ที่ยังคงอยู่ภายใต้กรอบโครงหลักทางความคิดแบบจารีตประเพณี ที่เน้นการแบ่งฐานันดรหรือแบ่ง *"ชนชั้น"* รวมทั้งการที่คนในแต่ละฐานันดรหรือแต่ละ *"ชนชั้น"* ต้องทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมของตนอย่างดีที่สุด** เพื่อจะทำให้สังคมหรือของ *"ชาติ"* เกิดระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า

ภูมิหลังและพื้นฐานความคิดของพระยาอนุมานราชธน

พระยาอนุมานราชธนเกิดใน พ.ศ.2431 และเติบโตขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อจบชั้น 4 โรงเรียนอัสสัมชัญ ได้ลาออกมาทำงานเอกชนในระยะสั้น ๆ แล้วย้ายมารับราชการเป็นเสมียนที่กรมศุลกากร ในระหว่างนี้ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า *"เสฐียรโกเศศ"* ต่อมาใน พ.ศ.2467 ได้เป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมศุลกากร และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอนุมานราชธน ภายหลังเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ได้ประมาณ 1 ปี ก็ถูกปลดออกจากราชการ ด้วยสาเหตุที่พระยาอนุมานราชธนเล่าว่า *"วันนั้นมีทหาร 4 นาย หัวหน้าเป็นพันเอก มาที่กรมศุลกากร โดยได้รับคำสั่งให้มาฝึกงาน เพื่อเข้าสวมตำแหน่งข้าพเจ้าและคนอื่น ๆ อีกหลายคน"*[4] การถูกปลดออกจากราชการในกรมศุลกากรนี้ ทำให้พระยาอนุมานราชธนตัดสินใจเข้ารับราชการในกรมศิลปากร จนกระทั่งมีบทบาทเต็มที่ในเรื่องเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ

ในช่วงเวลาที่ทำงานอยู่ที่กรมศุลกากร พระยาอนุมานราชธนได้มีความสนใจในเรื่องวรรณกรรมมากแล้ว โดยได้ร่วมมือกับพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) ซึ่งในเวลานั้นยังบวชเป็นพระอยู่ แปลหนังสือหลายเรื่อง ที่สำคัญได้แก่ **หิโตปเทศ ลัทธิของเพื่อน** และ **ทศมนตรี** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า หนังสือเหล่านี้ *"เป็นที่นิยมของคนชั้นสูง คนชั้นสูงก็มารู้จักผมกับพระสารประเสริฐ"*[5]

---

[4] พระยาอนุมานราชธน, "อัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธน" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 68.

[5] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสถียรโกเศศ โดย ส.ศิวรักษ์" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 222.

หิโตปเทศ ได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2459 เมื่อพระยาอนุมานราชธนมีอายุได้ 29 ปี[6] หนังสือเล่มนี้ทำให้พระยาอนุมานราชธนได้รับความเมตตาจาก *"ท่านผู้ใหญ่ท่านหนึ่งสูงทั้งชาติตระกูลและความรู้"* คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ซึ่ง *"มีความเมตตากรุณาส่งเสริมกำลังใจของเราขึ้นอีกมาก และยังเป็นเหตุให้เราสามารถทำเรื่องต่อ ๆ ไปได้อีกมากเรื่อง"*[7] นอกจากนี้ เจ้านายหลายพระองค์ก็ทรงพระเมตตาพระยาอนุมานราชธนถึงกับโปรดให้คนนำตัวเข้าเฝ้า เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นต้น[8]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น คงจะทรงโปรดปรานพระยาอนุมานราชธนมากเป็นพิเศษ ในปลายทศวรรษ 2460 พระยาอนุมานราชธนได้เขียน ***"วิจารณ์หนังสือ ตำนานพุทธเจดีย์สยาม"***[9] ซึ่งมีเนื้อความยกย่องผลงานเรื่องนี้ของพระองค์เป็นอย่างสูง รวมทั้งได้สรุปไว้ในตอนท้ายด้วยว่า *"หนังสือ "ตำนานพุทธเจดีย์" ควรนับว่าเป็นชิ้นสำคัญในโลก ทั้งเป็นเกียรติยศแก่นักปราชญ์สยามอย่างงดงาม*[10] พระองค์ถึงกับทรงแสดงพระประสงค์ที่จะให้พระยาอนุมานราชธนเข้ารับตำแหน่งเลขานุการราชบัณฑิตยสภา แต่พระยาอนุมานราชธนได้กราบทูลว่าจะขอรับราชการกรมศุลกากรต่อไป ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ทำการแทนอธิบดีกรมศุลกากรในเวลานั้นได้ให้คำสัญญาว่า จะแต่งตั้งให้พระยาอนุมานราชธนได้เป็นผู้ช่วยอธิบดีซึ่งมีอัตราเงินเดือนสูงกว่า ขณะเดียวกันพระยา

---

[6] พระยาอนุมานราชธน, "วินิจฉัย สุหฤทเภท แปลว่า การแตกจากมิตร ถูกหรือผิด" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 245.

[7] พระยาอนุมานราชธน, ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 52.

[8] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2537. หน้า 249.

[9] ตีพิมพ์ใน วารสารรายเดือน ไทยเขษม ปีที่ 3 เล่มที่ 3 ฉบับเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2464 หน้า 471-472.

[10] พระยาอนุมานราชธน, "วิจารณ์หนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 1 เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2537.หน้า 292.

อนุมานราชธนก็มีความรู้สึกว่าตนเองนั้น *"ชำนาญงานทางกรมศุลกากรมากกว่าทางราชบัณฑิตยสภา"*[11]

ถึงแม้ว่าการตอบปฏิเสธของพระยาอนุมานราชธนจะทำให้ *"สมเด็จฯ มีพระพักตร์ตึง"*[12] แต่ในไม่ช้าก็กลับทรงโปรดปรานพระยาอนุมานราชธนอีก ทรงขอให้พระยาอนุมานราชธนแปลหนังสือบางเรื่อง เช่น รายงานของเซอร์ฮาริออด (Sir Harry Ord) เจ้าเมืองสิงคโปร์ ซึ่งได้มาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พลับพลาตำบลหว้ากอ ในคราวสุริยุปราคาเต็มดวง เพื่อตีพิมพ์ในหนังสือชุด **ประชุมพงศาวดาร** อีกทั้งยังโปรดให้พระยาอนุมานราชธนแปลเรื่อง Ancient Times *"ถ้าแปลจบจะประทานเงินเป็นค่าแปล ๘๐๐ บาท"* ซึ่งปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนได้แปลหนังสือนี้เพียงครึ่งเดียว ตีพิมพ์ในชื่อ **ยุคดึกดำบรรพ์** เพื่อแจกในงานฉลองพระชนมายุสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ครบ ๕ รอบ ใน พ.ศ.2466[13] ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีลายพระหัตถ์ประทานมายังพระยาอนุมานราชธนอีกหลายฉบับ รวมทั้งในปี พ.ศ.2482 ซึ่งทรงขอให้พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่อง *"การเลิกทาสในรัชกาลที่ 5"* ลายพระหัตถ์ระบุว่า *"ถ้าแต่งในนามของเจ้าคุณ ฉันจะรับช่วยตามกำลัง"*[14]

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระยาอนุมานราชธนได้เขียนบทความหลายเรื่องตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์รายเดือน **ไทยเขษม** ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ฝ่ายรัฐบาล คณะหนังสือพิมพ์นี้มีกรณียกิจประจำปีคือการเล่นละครพูดจากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วตีพิมพ์บทละครที่แสดงในหนังสือพิมพ์[15] พระยาอนุมานราชธนเองมีความสนใจพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก การได้อ่านพระราชนิพนธ์ทำให้เกิดความ *"สนใจและรู้สึกดูดดื่มเรื่องวรรณคดีของอินเดีย"* และได้พยายามทำการ *"สาวเรื่องที่มาของรามเกียรติ์"* อันเป็นเหตุ

---

[11] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4). หน้า 257.

[12] เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

[13] เรื่องเดียวกัน, หน้า 271.

[14] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลายพระหัตถ์ถึงพระยาอนุมานราชธน วันที่ 2 พฤษภาคม 2482" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2535. หน้า 112

[15] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่อง รวมชีวประวัติ. หน้า 64.

ให้พระยาอนุมานราชธนได้รับความเมตตาจาก *"พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ"* ซึ่งทรงให้ความช่วยเหลือในการสืบค้นอย่างดียิ่ง[16]

พระยาอนุมานราชธนมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้านายหลายพระองค์ แม้เมื่อเกิดการปฏิวัติใน พ.ศ.2475 แล้ว งานในกรมศิลปากรก็ทำให้พระยาอนุมานราชธนได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ซึ่งทรงประทานความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมไทยทั้งโดยตรงและโดยผ่านจดหมายโต้ตอบในระหว่าง พ.ศ.2479-2486[17] เข้าใจว่าผลงานต่าง ๆ ของพระยาอนุมานราชธนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้เจ้านายชั้นสูงทรงมีความหวังว่าพระยาอนุมานราชธนจะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูงสืบต่อไปในอนาคต

ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอนุมานราชธนกับเจ้านายชั้นสูง ดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่นแม้แต่ในช่วงตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470 จนตลอดทศวรรษ 2490 ซึ่งพระยาอนุมานราชธนทำงานให้แก่รัฐบาลในระบอบใหม่ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะผลงานของพระยาอนุมานราชธนในระบอบใหม่มิได้ส่งผลเสียใด ๆ แก่ชนชั้นเจ้า **และแท้ที่จริงแล้ว งานเขียนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของปัญญาชนที่ตอบสนองนโยบายทางการเมืองของจอมพล ป. ในช่วงทศวรรษ** 2480-2490 **รวมทั้งผลงานของพระยาอนุมานราชธนด้วยนั้น มีความสืบเนื่องอย่างมากกับผลงานของปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์** เพราะรัฐบาลจอมพล ป. มีความจำเป็นต้องอาศัยอุดมการณ์ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อช่วยจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และเพื่อสนับสนุนนโยบาย *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอนุมานราชธนกับเจ้านายชั้นสูงจึงมิได้ทำให้จอมพล ป. เกิดความขุ่นเคืองใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระยาอนุมานราชธนมิได้ไปเฝ้าฯเจ้านายมากนัก แต่ใช้วิธีเขียนจดหมายมากกว่า และยังมีความระมัดระวังตัวเป็นอย่างมาก คือไม่แสดงออกให้ปรากฏว่า *"เข้ากับ"* ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างออกนอกหน้า ดังที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า *"เวลานั้นผมเฉย ๆ ไม่เข้าใครหมด ไม่รู้จักใครหมด จะไปก็มีแห่งเดียว น.ม.ส. นั่นคุ้นกันแล้ว นอกจากนั้นผมไม่ไป"*[18]

---

[16] เรื่องเดียวกัน, หน้า 64-65.

[17] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 74.

[18] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ โดย ส. ศิวรักษ์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 244.

ใน พ.ศ.2478 พระยาอนุมานราชธนได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้งในตำแหน่งหัวหน้ากองศิลปวิทยาการ กรมศิลปากร โดยการชักชวนของอธิบดีกรมศิลปากร คือ หลวงวิจิตรวาทการซึ่งได้เคยรู้จักกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475[19] ในสมัยนั้น กรมศิลปากรมีหน้าที่หลักในการเสริมสร้างศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติเพื่อเกื้อหนุนระบอบการปกครองใหม่ให้มีความมั่นคง และทำให้ *"ชาติไทย"* มีความเจริญก้าวหน้าในทางวัฒนธรรมเยี่ยงอารยประเทศ ใน พ.ศ.2481 พระยาอนุมานราชธนได้เปลี่ยนมาดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวรรณคดี และใน พ.ศ.2482 ได้เลื่อนขึ้นเป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมศิลปากร หลังจากนั้นก็ได้รับการแต่งตั้งให้ปฏิบัติ *"ราชการพิเศษ"* ในกรมโฆษณาการหลายตำแหน่งด้วยกัน รวมทั้งตำแหน่งเกี่ยวกับวิทยุกระจายเสียงซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยม[20]

พระยาอนุมานราชธนทำงานกับหลวงวิจิตรวาทการอย่าง *"เรียบร้อยดี"* นานกว่า 6 ปี ซึ่งแสดงว่าไม่มีความขัดแย้งในทางความคิดหรือในวัตถุประสงค์ของการทำงาน อย่างไรก็ตามหลังจากทำงานในตำแหน่ง *"ผู้ช่วยอธิบดี"* ของหลวงวิจิตรวาทการได้ราวสองปีครึ่ง ก็มีข่าวว่าหลวงวิจิตรวาทการจะมีคำสั่ง *"ปลด"* พระยาอนุมานราชธนออกจากตำแหน่ง อย่างไรก็ตามจอมพล ป. มิได้อนุมัติ กลับมีคำสั่งลงวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2485 ให้ย้ายพระยาอนุมานราชธนไปทำงานในสำนักนายกรัฐมนตรี[21] ซึ่งน่าจะเป็นเพราะว่าตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา พระยาอนุมานราชธนได้มีบทบาทอย่างกระตือรือร้นในคณะกรรมการต่าง ๆ จนเป็นที่โปรดปรานของจอมพล ป. หลังจากที่ได้รับการแต่งตั้งเป็น *"ผู้เชี่ยวชาญชั้นพิเศษ ประจำสำนักนายกรัฐมนตรี"* ได้เพียง 8 เดือน พระยาอนุมานราชธนก็ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ.2485 และดำรงตำแหน่งดังกล่าวนี้จนเกษียณอายุราชการในวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ.2491 หลังจากเกษียณอายุราชการแล้วพระยาอนุมานราชธนก็ยังคงทำงานในราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งทำให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพล ป. สืบมา

ในระหว่าง พ.ศ.2481-2487 พระยาอนุมานราชธนได้สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และภาษาไทยหลายเรื่องเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. และได้ทำงานทางวัฒนธรรม

---

[19] พระยาอนุมานราชธน, "อัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธน" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 242-243.

[20] พระยาอนุมานราชธน, "ประวัติราชการของพระยาอนุมานราชธน" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 301-302.

[21] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสถียรโกเศศโดย ส. ศิวรักษ์" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 243.

จากการดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการต่าง ๆ อีกมาก เช่น หัวหน้ากองประกวดบทเพลงชาติในงานวันชาติ หัวหน้ากองประกวดเรียงความในงานวันชาติ กรรมการเกี่ยวกับการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ กรรมการค้นหาวิธีอบรมจิตใจประชาชน กรรมการสภาวัฒนธรรม รองประธานกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทย ประธานอนุกรรมการทำประทานุกรม ประธานอนุกรรมการทำไวยากรณ์ กรรมการสร้างอนุสาวรีย์ กรรมการควบคุมวิทยุกระจายเสียง กรรมการที่ปรึกษาสำนักโฆษณาการ กรรมการส่งเสริมเกียรติของชาติ กรรมการอบรมความกล้าหาญของชาติ ฯลฯ [22]

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระยาอนุมานราชธนเขียน **ฟื้นความหลัง** ได้เล่าถึงเรื่องราวในสมัยที่ทำงานในกรมศุลกากรอย่างละเอียด แต่มิได้กล่าวถึงการทำงานหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2490 เอาไว้เลย เข้าใจว่าเป็นเพราะไม่ต้องการจะ *"ฟื้นความหลัง"* เกี่ยวกับการทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. โดยเฉพาะในทศวรรษ 2480 ซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะมีบทบาทอย่างมากในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ก็ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการทำให้สังคมไทยและสังคมโลก *"ลืม"* บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในช่วงเวลานั้น

ในสมัยหลังสงคราม ความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้น ทำให้จอมพล ป. ต้องปรับเปลี่ยนนโยบายทางวัฒนธรรมไปตามสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป ช่วงทศวรรษ 2490 นี้ พระยาอนุมานราชธนได้ทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายของจอมพล ป. อยู่ไม่น้อย เช่น เขียนหนังสือเรื่อง **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนระบุว่า ***"ข้าพเจ้าแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2496 ตามบัญชา ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งประธานสภาวัฒนธรรมแห่งชาติสมัยนั้น"***[23] เป็นที่น่าสังเกตว่าจอมพล ป. ได้บัญชาให้พระยาอนุมานราชธนเขียน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ภายหลังการปราบปราม *"กบฏสันติภาพ"* ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2495 ไม่นาน *"กบฏสันติภาพ"* นี้เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมครั้งใหญ่ที่กระทบกระเทือนต่ออำนาจและความชอบธรรมของรัฐบาลมาก เพราะมีผู้ลงนามเรียกร้องสันติภาพถึง 130,000 คน มีการจับกุมผู้ต้องหามากกว่าหนึ่งร้อยคน ส่งฟ้อง 54 คน ด้วยข้อหาว่าร่วมมือกับ *"พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย"* และ *"ขบวนการกู้ชาติ"* เพื่อเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองของไทยให้เป็น *"ระบอบประชาธิปไตยแผนใหม่"* หรือระบอบสังคม

---

[22] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4). หน้า 296-297.

[23] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำผู้แต่ง วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน. หน้า 177. (เน้นโดยผู้วิจัย).

นิยม-คอมมิวนิสต์[24] ดังนั้น หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** จึงน่าจะเกิดขึ้นจากความต้องการของจอมพล ป. ที่จะหาทางสร้างนโยบายทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม เพื่อช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจของผู้นำประเทศ ช่วยต้านทานการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ และช่วยในการต่อสู้กับอุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* ที่กำลังมีอิทธิพลสูงขึ้นอย่างรวดเร็วไปพร้อมกัน

จนถึงปลายทศวรรษ 2490 ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอนุมานราชธนกับจอมพล ป. ก็ยังดีมาก เพราะจอมพล ป. เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม บังคับบัญชาราชบัณฑิตยสถานซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้รักษาการตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสถาน[25] ใน "คำนำ" **หนังสือ ศิลปะสงเคราะห์** ซึ่งเขียนโดย ศิลปะ พีระศรี และแปลโดยพระยาอนุมานราชธน ลงวันที่ 11 มกราคม 2500 สะท้อนว่าในปีที่จอมพลสฤษดิ์ก่อการรัฐประหาร พระยาอนุมานราชธนก็ยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพล ป. เพราะระบุว่าการพิมพ์หนังสือ *"สำเร็จได้ก็ด้วยความกรุณาเป็นพิเศษของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ควรเป็นที่ยินดีและอนุโมทนาในอุปการคุณนี้โดยทั่วกัน*[26]

ในระหว่างทศวรรษ 2490 จนตลอดทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนไม่เพียงแต่ทำงานในราชบัณฑิตสถาน แต่ยังเป็นศาสตราจารย์แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงมีความสัมพันธ์กับปัญญาชนจำนวนมาก และบทบาทของพระยาอนุมานราชธนในช่วงนี้เกิดขึ้นท่ามกลางการเคลื่อนไหวทางความคิดของหลายฝ่าย เช่น การเคลื่อนไหวทางศิลปะที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงในทศวรรษ 2490 ระหว่างฝ่ายที่ยึดมั่นในแนวทาง *"ศิลปะเพื่อศิลปะ"* กับ ฝ่ายที่เน้น *"ศิลปะเพื่อชีวิต"* จิตร ภูมิศักดิ์ได้บันทึกเกี่ยวกับบทบาทของพระยาอนุมานราชธนและศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี ในสถานการณ์ความขัดแย้งดังความต่อไปนี้

> *...ความขัดแย้งระหว่างทฤษฎีศิลปะสองสำนักมีอยู่สูงมากในที่นั้น และนักศึกษาที่สัมพันธ์กับข้าพเจ้า ได้ยืนหยัดต่อสู้เพื่อทฤษฎีศิลปะเพื่อชีวิตอย่างเด็ดเดี่ยว...เป็นการคัดค้านทฤษฎีศิลปะเพื่อศิลปะอย่างจังและเผชิญหน้า ผลจึงเกิดการตีกันขึ้นถึงบาดเจ็บทั้งสองฝ่าย แต่เนื่องจากนักศึกษาฝ่ายประชาชนมี*

---

[24] วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539. หน้า 140-165.

[25] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ นิรุกติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน. หน้า 64.

[26] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ศิลปสงเคราะห์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3. เรื่อง รวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน.หน้า 190.(เน้นโดยผู้วิจัย).

ศาสตราจารย์ศิลปะ พีระศรี เป็นแนวร่วมทางความคิดระดับหนึ่ง และมีพระยาอนุมานราชธนเป็นแนวร่วม ในแง่ส่งเสริมการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นของนักศึกษาที่ไม่จำเป็นต้องเกาะแจอยู่กับจารีตอีกคนหนึ่ง เหตุการณ์จึงระงับลง โดยฝ่ายปฏิกิริยาเป็นฝ่ายถูกทางการมหาวิทยาลัยปรามให้สงบลง[27]

บทบาทของพระยาอนุมานราชธนดังกล่าวข้างต้น รวมทั้งการแปลแบบเก็บความหนังสือ "What is Art ?" ของลีโอ ตอลสตอย สะท้อนว่าพระยาอนุมานราชธนยอมรับความเปลี่ยนแปลงทางศิลปะโดย *"ไม่เกาะแจอยู่กับจารีต"* อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะเห็นด้วยกับความคิดบางประการของตอลสตอย แต่ก็ได้โต้แย้งความคิดหลักที่ตอลสตอยเสนอ นั่นคือความคิดที่ว่า

"ตาสีตาสานั่นแหละเป็นคนมีศีลธรรมดีกว่าคนชั้นสูงและคนมั่งมี ...ตาสีตาสาดีกว่าในเรื่องอารมณ์สะเทือนใจ ดีกว่าในเรื่องกำลังทางนิสัยใจคอ ...ศิลปะคือแรงกำลังซึ่งเป็นเครื่องนำอารมณ์สะเทือนใจมาให้ด้วยอาศัยถ้อยคำ เสียงดนตรี สีสัน และรูป...เป็นสื่อทำให้ประชาชนรู้สึกความจริงและความงาม...แต่คนชั้นสามัญก็ไม่เข้าใจเรื่องศิลปะ ...ความผิดข้อบกพร่องอยู่ที่ไหน จะอยู่ที่ประชาชนไม่ได้ ต้องอยู่กับศิลปะ"[28]

พระยาอนุมานราชธนได้เสนอทัศนะต่อศิลปะที่ตรงกันข้ามกับตอลสตอย ทางสถานีวิทยุศึกษา เมื่อวันเสาร์ที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2499 ดังนี้

ศิลปะเป็นเรื่องต้องการเวลาว่าง ถ้าต้องทำงานในโรงงานตั้งแต่เช้าถึงค่ำ ต้องอยู่ในที่แวดล้อมที่สกปรกรกรุงรัง ดูประหนึ่งว่าช่างเกลียดความงามความมีระเบียบเรียบร้อยเสียจริง ๆ ข้าพเจ้าก็คิดว่าตามปรกติศิลปะจะเกิดขึ้นแก่ผู้ที่เคยชินสิ่งแวดล้อมเช่นนั้นไม่ได้ มือที่ขุดดิน มือที่ตัดต้นไม้อยู่ทุกวันจนมือระบมและเหนื่อยอยู่แล้ว ก็คงดีดจะเข้ไม่ได้เพราะ ผู้ที่มีวิตกกังวลว่าจะหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวเพื่อมิให้อดตายได้อย่างไร ก็คงไม่ไยดีต่อศิลปะชั้นสูง อย่าลืมว่าข้าพเจ้าใช้คำว่า ศิลปะชั้นสูง แล้วจะให้ความงามของศิลปะลักษณะนี้แก่คน

---

[27] อ้างใน วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์**. หน้า 195.

[28] พระยาอนุมานราชธน, "อะไรคือศิลปะ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่1 เรื่องรวมเรื่องศิลปะและการบันเทิง กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 13.

เหล่านั้นได้อย่างไร เพราะศิลปะเป็นศัตรูกับเรื่องรกเลอะเทอะที่ไม่มีระเบียบเรียบร้อย...ถ้าเคาต์ตอลสตอยต้องการให้คนเหล่านี้เป็นผู้รู้ศิลปะอย่างสูงด้วย ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นด้วย[29]

ก่อนหน้านี้ คือใน พ.ศ.2485 พระยาอนุมานราชธนได้เคยกล่าวข้อความที่สะท้อนการแบ่งชั้นทางศิลปะ ว่า *"ผู้ใดจะเป็นผู้รู้รสศิลปะได้ก็ด้วยการศึกษาและอบรมเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น ความรู้สึกคุณงามในศิลปะจึงมีต่าง ๆ กัน หยาบบ้าง ประณีตบ้าง ตามยุคสมัย ตามชาติ ตามชั้นของบุคคลและตามชั้นของการศึกษาที่ได้อบรมกันมา"*[30] ทัศนะเช่นนี้เป็นพื้นฐานของการเปลี่ยนศิลปะของประชาชนให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในกรอบของ *"ศิลปะแห่งชาติ"* ที่รัฐบาลกำหนดในช่วงทศวรรษ 2480 และเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามทัศนะแบบจารีตนิยมที่ปัญญาชนกระแสหลักฟื้นฟูขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

ในทศวรรษ 2490 ซึ่งอุดมการณ์ของฝ่ายซ้ายและอุดมการณ์กษัตริย์นิยมล้วนแต่มีพลังเพิ่มมากขึ้นนั้น แม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะสร้างความรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ตอบโต้ฝ่ายซ้าย แต่ก็มีบทบาทน้อยมากในการฟื้นฟูอุดมการณ์กษัตริย์นิยม การที่พระยาอนุมานราชธนทำงานใกล้ชิดกับจอมพล ป. เป็นเวลากว่าสิบปี คงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระยาอนุมานราชธนไม่พยายามนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ให้มีสถานะเป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จะเห็นได้ว่าพระยาอนุมานราชธนมีงานเขียนเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เพียงเล็กน้อย และส่วนใหญ่แล้วเขียนในช่วงเวลาที่จอมพล ป. ไม่มีอำนาจทางการเมือง นั่นคือก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ในปลายทศวรรษ 2480 และในทศวรรษ 2500 ถึง พ.ศ.2510

พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการสืบทอดความคิดของคณะราษฎรที่เน้นความสำคัญของประชาชนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งอันไม่อาจปฏิเสธได้ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างไรก็ตาม **ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้ประชาชนมีพื้นที่อยู่ใน *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ของไทย หรือในมโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* แต่ยังคงเน้นเรื่อง *"ชนชั้น"* เป็นอย่างมาก** ไม่แตกต่างไปจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ไม่ปรากฏหลักฐานว่า

---

[29] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

[30] พระยาอนุมานราชธน, "อะไรคือศิลปากร" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่1 เรื่องรวมเรื่องศิลปะและการบันเทิง กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 38.

พระยาอนุมานราชธนมีความสนใจผลงานของ *"ฝ่ายซ้าย"* ที่เผยแพร่งานเขียนในแนวมาร์กซิสต์และเหมาอิสต์อย่างคึกคักในช่วงทศวรรษ 2490 หรือไม่ แต่ *"ความเสมอภาค"* (ที่ *"ฝ่ายซ้าย"* เรียกร้อง) นั้น พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

อนึ่ง การที่มีบิดาและมารดาเป็น *"ลูกจีน"* และมีชีวิตผูกพันใกล้ชิดกับบิดามารดา คงทำให้พระยาอนุมานราชธนมีความสำนึกใน *"ความเป็นจีน"* อยู่ไม่น้อย รวมทั้งได้รักษาวัฒนธรรมการกินแบบจีน เช่น การใช้ตะเกียบในการรับประทานอาหาร และการดื่มชาจีนเป็นประจำด้วย ดังนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 การปลุกเร้าความรักใน *"ชาติไทย"* และการต่อต้านชาวจีนในฐานะ *"ยิวแห่งบูรพาทิศ"* คงทำให้พระยาอนุมานราชธนรู้สึกไม่สบายใจมากทีเดียว อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเผชิญหน้ากับปัญหาดังกล่าวด้วยการเลือกที่จะมี *"ชีวิตและจิตใจ"* เป็น *"คนไทย"* อย่างแท้จริง เมื่อเขียน **ฟื้นความหลัง** ในบั้นปลายของชีวิต พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า **คนจีนในสังคมไทยนั้นไม่ควรประพฤติตนในลักษณะ *"เป็นจีนก็ไม่ใช่ ไทยก็ไม่เชิง"*** และกล่าวด้วยว่า แม้แต่คนจีนเองก็เห็นว่าควรจะต้องเลือกให้เด็ดขาดลงไปว่าตนนั้นจะ *"เป็นจีน"* หรือว่า *"เป็นไทย"*

> *"แม้ชาวจีนก็คิดเห็นเป็นอย่างเดียวกัน* ***จะเป็นจีนก็ต้องเป็นจีน จะเป็นไทยก็ต้องเป็นไทย เอาเข้าอย่างหนึ่ง ที่คนจีนรังเกียจก็คือผู้ซึ่งเป็นจีนก็ไม่ใช่ ไทยก็ไม่เชิง*** *เป็นจำพวกสัตว์สองเมือง หรือเป็นนกมีหูหนูมีปีก หัวมังกุฎท้ายมังกร" ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ย่อมระแวง เป็นที่รังเกียจแก่สาธุชน*[31]

พระยาอนุมานราชธนตระหนักดีว่าบิดามารดาได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน ดังที่เขียนไว้ว่า *"บิดามารดาข้าพเจ้ามีเชื้อจีน และมีชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับชาวจีน ตั้งแต่เล็กจนโต ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง จะต้องได้วัฒนธรรมจีนมามาก เมื่อถึงวันตรุษจีนและเทศกาลกลางปี...ผู้ใหญ่ข้าพเจ้าก็ทำพิธีเซ่นไหว้ตามประเพณีจีน"*[32] อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนพยายามแสดงให้เห็นว่าความผูกพันของบิดามารดาต่อวัฒนธรรมจีนนั้นมีไม่มาก เพราะ *"บิดาข้าพเจ้าเป็นคนเชื่ออะไรยาก"*[33] ซึ่งทำให้ไม่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีแบบจีนอย่างเคร่งครัด เช่น การเซ่นไหว้ก็กระทำด้วยเหตุผลที่ว่า เพื่อ *"เปิดโอกาสให้ลูก ๆ ซึ่งยังเล็กอยู่ได้กินเลี้ยงกันอย่างอิ่มหมีพีมัน"* ซึ่งปรากฏว่า

---

[31] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 20. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[32] เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

[33] เรื่องเดียวกัน.

"ต่อมาไม่ช้าท่านก็เลิกประเพณีไหว้เจ้า เพราะไม่มีความจำเป็นอะไร ด้วยไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับชาวจีนเหมือนแต่ก่อนแล้ว"[34] นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังเล่าไว้ในหลายที่ ว่าบิดาเคยเรียนหนังสือไทยในวัดและชอบอ่านวรรณคดีไทยเป็นที่สุด *"บิดาข้าพเจ้ามีหนังสือนิราศต่าง ๆ ไว้มากเล่ม และท่านชอบอ่านมากจนสามารถว่าปากเปล่าได้นาน ๆ เป็นแห่ง ๆ แสดงว่าท่านเห็นจะอ่านหลายกลับจึงจำได้มาก"*[35] ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีที่มีมากเช่นนี้ ถึงกับทำให้บิดาของพระยาอนุมานราชธนได้พบว่า พระวินิจฉัยของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่งเรื่อง *"นิราศพระแท่นดงรัง"* นั้น ไม่ถูกต้อง เพราะมีหลักฐานยืนยันอยู่ใน *"นิราศสุพรรณ"* ซึ่งเสมียนมีแต่งไว้ ที่แสดงว่า *"ผู้แต่งนิราศพระแท่นดงรังคือเสมียนมี"*[36] บิดาของพระยาอนุมานราชธนเป็น *"นักเลงหนังสือ"* ถึงขั้นที่ได้พบว่า แม้แต่พระวินิจฉัยเรื่องนิราศพระบาทที่ว่า *"หาบุญยังมาฉลองศาลาลัย"* ก็ผิดพลาดแท้ที่จริงแล้ว *"เห็นจะหมายถึงหาละครนายบุญยังมาฉลองศาลา...ไม่ใช่หมายความว่า หาบุญยังไม่แล้วจึงไม่มีโอกาสฉลองศาลาได้"*[37]

เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนมิได้เลือกที่จะ *"เป็นจีน"* ในบริบทที่มีการต่อต้านจีนและการกดดันให้จีนกลายเป็นไทย ทั้งในระหว่างทศวรรษ 2450 ถึงทศวรรษ 2460 และในระหว่างทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2500 เมื่อประกอบกับการเติบโตขึ้นมาในสภาพแวดล้อมที่วิถีชีวิตมิได้ *"เป็นจีน"* อย่างเคร่งครัด รวมทั้งการเรียนในโรงเรียนของบาทหลวงศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิค การทำงานในโรงแรมโอเรียนเต็ลที่เต็มไปด้วยชาวต่างประเทศ และการเป็นข้าราชการในกรมศุลกากรที่มีผู้บังคับบัญชาชั้นต้นเป็นชาวตะวันตก และผู้บังคับบัญชาชั้นสูงเป็นเจ้านายชั้นพระองค์เจ้า ล้วนเปิดโอกาสให้พระยาอนุมานราชธนเป็นอิสระจากวัฒนธรรมทางจิตใจแบบจีน และสามารถสร้างความผูกพันกับ *"วัฒนธรรมไทย"* ได้ตามที่ต้องการ ถึงกับยืนยันว่า

> *ข้าพเจ้าแม้เป็นพันธุ์ลูกผสม* ***แต่ก็ถือตนด้วยความหยิ่ง ว่าข้าพเจ้าเป็นไทยแท้ สมบูรณ์ทั้งชีวิตและจิตใจ ว่าตนเป็นคนไทยทุกกระเบียดนิ้ว ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคนอื่น ซึ่งรักถิ่นไทยรักวัฒนธรรมไทย****...เพราะข้าพเจ้าเกิดอยู่*

---

[34] เรื่องเดียวกัน.

[35] เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

[36] เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

[37] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4). หน้า 283.

ในประเทศไทยและในวัฒนธรรมไทย ที่ปั้นข้าพเจ้าทั้งชีวิตและจิตใจให้เป็นไทย มาตั้งแต่อ้อนแต่ออก ตราบเท่าทุกวันนี้[38]

พระยาอนุมานราชธนถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2512 รวมอายุได้ 80 ปี 6 เดือน[39] นับเป็น *"ราษฎรสามัญ"* ที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง เพราะเป็นปัญญาชนที่ใกล้ชิดทั้งเจ้านายและผู้นำในระบอบใหม่ เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มชนชั้นนำที่สามารถกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย และยังเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ปัญญาชนในยุคหลังอีกด้วย

บุคลิกภาพและความคิดทั่วไปของพระยาอนุมานราชธน

ในวัยหนุ่ม พระยาอนุมานราชธนมีความผูกพันกับกระแสความคิดแบบ *"อนุรักษ์นิยม"* ของไทยมาก เพราะติดตามอ่านพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์และพระนิพนธ์ของเจ้านายชั้นสูงด้วยความหลงใหล[40] ส่วนในด้านศาสนานั้น พระยาอนุมานราชธนมิได้ศึกษาหลักธรรมของพุทธศาสนาในระดับลึกซึ้งเป็นพิเศษ แม้ว่าจะได้เรียนรู้พุทธศาสนาจากพระสารประเสริฐค่อนข้างมาก[41] พฤติกรรมทางศาสนาของพระยาอนุมานราชธนเป็นไปตามปรกติธรรมดาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป นั่นคือ *"ข้าพเจ้าก็ยึดถือหลักแห่งกรรมในพุทธศาสนาเป็นเครื่องดำเนินวิถีชีวิต พยายามประกอบแต่สิ่งที่ท่านกำหนดไว้ในมงคลสูตร เท่าที่พอจะทำให้ข้าพเจ้าสุขกายสบายใจ ตามสมควรแก่อัตภาพของตนทันตาเห็น"*[42]

อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้มีขันติธรรมทางศาสนามาก เพราะเติบโตขึ้นมาในแถบบ้านทวายซึ่งเต็มไปด้วยบ้านเรือนของคนต่างชาติต่างศาสนา[43] นอกจากนี้ยังเรียนหนังสือที่โรงเรียนอัสสัมชัญซึ่งมีครูนับถือคริสต์ศาสนา มีเพื่อนเป็นคนชาติต่าง ๆ หลากหลาย และมีความ

---

[38] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[39] สมจัย อนุมานราชธน สมศรี สุกุมลนันท์ มัลลี เวชชาชีวะ, **พระยาอนุมานราชธน "แสฐียรโกเศศ" พ่อของลูก** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530. หน้า 7-8.

[40] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ, หน้า 66.

[41] เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

[42] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1). หน้า 65.

[43] เรื่องเดียวกัน, หน้า 80-87.

สนิทสนมกับพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่หลายรูป นับเป็นผู้ที่ *"กว้างในหมู่พระ...กว้างในหมู่พระบาทหลวงและพวกแขกด้วย"*[44]

เนื่องจากพยายามอ่านหนังสือวิชาการในภาษาอังกฤษอยู่เสมอ บรรยากาศทางภูมิปัญญาระดับสากลในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงมีอิทธิพลต่อพระยาอนุมานราชธนอย่างลึกซึ้ง ในแง่ที่ทำให้พระยาอนุมานราชธนมีพื้นฐานความคิดที่มาจากทฤษฎีวิวัฒนาการสังคม (Social evolution) และได้นำเอาทฤษฎีดังกล่าวมาอธิบายสังคมและวัฒนธรรมไทยอยู่เสมอ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. มิได้มีนโยบายเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างรวดเร็วดังในทศวรรษก่อนหน้านั้นอีกแล้ว แนวความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ตราบจนถึงแก่อนิจกรรมก็คือ

> *การเปลี่ยนวัฒนธรรม (cultural change)...การนำสิ่งใหม่เข้ามาในวัฒนธรรมเดิม (innovation) ในลักษณะของการแปรเปลี่ยน จากเดิมไปทีละน้อย (variation) ไม่ใช่ลักษณะการเปลี่ยนอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ โดยการยืมวัฒนธรรมคนอื่น (cultural borrowing) ชนิดที่เอามาเป็นดุ้น ๆ ทั้งหมด*[45]

ด้วยพื้นฐานความคิดหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ดังกล่าวข้างต้น พระยาอุมานราชธนต้องการให้สังคมและวัฒนธรรมไทยเปลี่ยนแปลงในลักษณะ *"เก่ากับใหม่เชื่อมต่อกัน"* อย่างไรก็ตามมีความแตกต่างในการเน้นเรื่องนี้อยู่ไม่น้อย กล่าวคือ **ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนเน้นการนำสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาเชื่อมต่อกับ *"ของเก่า"* เพื่อตอบสนองนโยบายสร้างวัฒนธรรมไทยให้อารยะของรัฐบาลจอมพล ป. แต่ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนเน้นการปรับเปลี่ยนโดยรักษา *"ของเก่า"* เอาไว้ให้มาก และแสดงความวิตกว่าความเปลี่ยนแปลงจะเร็วเกินไปและมากเกินไปจนกระทั่ง *"เก่ากับใหม่ขาดตอนกัน"* อันเป็นไปตามแนวโน้มของกระแสความคิดแบบจารีตประเพณีที่ปัญญาชนอนุรักษ์นิยมหลายฝ่ายได้นำมาใช้ในการต่อสู้ทางการเมืองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง** ดังจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

---

[44] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสถียรโกเศศโดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสถียรโกเศศ. หน้า 201.

[45] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1). หน้า 163.

การเน้น *"ความเปลี่ยนแปลงในลักษณะวิวัฒนาการ"* หรือ *"เก่ากับใหม่เชื่อมต่อกัน"* เท่ากับว่าพระยาอนุมานราชธนยอมรับความเปลี่ยนแปลงของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* แต่ต้องการจะกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลง *"มิให้เดินเร็วเกินไป"* เช่นเดียวกันกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา

ทัศนะต่อ ***"มนุษย์"*** ของพระยาอุมานราชธน สอดคล้องกับพื้นฐานความคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ คือเห็นว่ามนุษย์มีวิวัฒนาการสูงกว่าสัตว์เพราะมี *"ปัญญา"* และ *"ธรรม"* ซึ่งทำให้มนุษย์สร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมาได้[46] ในงานเขียนบางเรื่องพระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า มนุษย์ต่างจากสัตว์ตรงที่มี *"ใจ"* อันเป็นบ่อเกิดของความคิด ความรู้สึก และความเชื่อ และสามส่วนนี้เองที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมขึ้นมา[47] จึงอาจกล่าวได้ว่า "ใจ" ก็คือ *"ปัญญา"* และ *"ธรรม"* นั่นเอง และเนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเห็นว่ามนุษย์มี *"ปัญญา"* และ *"ธรรม"* ไม่เท่ากัน ทำให้สร้างความเจริญทางวัฒนธรรมได้ไม่เท่ากัน การแบ่งชั้นทางสังคมเป็นเรื่องปรกติธรรมดา ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

ในบั้นปลายของชีวิตหลังจากผ่านประสบการณ์ยาวนานตั้งแต่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึงยุคจอมพลถนอม รวมทั้งได้อ่าน **วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์** ซึ่งศิษย์ผู้ใกล้ชิดเสมือนลูก คือสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้จัดทำขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2506 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนจึงได้เริ่มมองเห็น *"คน"* เป็น *"สัตว์การเมือง"* ซึ่งมิได้มีแต่ *"หน้าที่"* แต่มี *"สิทธิ"* ด้วย และยังมองเห็น *"ความเหมือนกันของคน"* มากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนก็ยังคงคิดถึงการที่คนแต่ละคนพึงทำตาม *"สิทธิและหน้าที่"* ของตน ที่จะนำไปสู่ *"สามัคคีธรรม"*[48] มิได้มองไปถึงความขัดแย้งในเรื่อง *"สิทธิ"* หรือ *"อำนาจ"* ที่จะต้องต่อสู้หรือต่อรองกันอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม มุมมองใหม่นี้จึงมิได้นำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยขึ้นมาแต่อย่างใด

---

[46] พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมเบื้องต้น" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 1-2.

[47] พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมเบื้องต้น" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม. หน้า 2-3.

[48] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1). หน้า 259-260.

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังมีทัศนะเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา ที่เห็นว่าอารยธรรมตะวันตกเป็นมาตรฐานของความเจริญ ดังจะเห็นได้จาก *"คำนำ"* ของพระยาอนุมานราชธนในฐานะผู้แปล **เรื่องอารยธรรมยุคดึกดำบรรพ์** และจากเนื้อหาของหนังสือ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่าชาติในเอเชียและอาฟริกาจะบรรลุถึง *"ความเป็นมนุษย์"* ที่เจริญมานานแล้ว แต่ในที่สุดแล้วยุโรปได้บรรลุความเจริญสูงสุดจากการรับอารยธรรมจากชาติในเอเชียและอาฟริกาเข้ามาปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของตน ในขณะที่ *"ชาวตะวันออก"* นั้น *"วิทยาศาสตร์ว่าด้วยความเป็นไปแห่งธรรมชาติ...เจริญก้าวหน้ามาไม่ได้ไกล"* เพราะ *"มีข้อบกพร่องอยู่อย่างหนึ่ง คือในเรื่องลัทธิความเชื่อความถือ ถ้าบรรพบุรุษถือกันมาแต่เดิมอย่างใด...ก็ยอมรับด้วยศรัทธาถือเอาทีเดียว มิได้ใช้ปัญญาไตร่ตรองหาเหตุผล"*[49] ทัศนะเช่นนี้ทำให้พระยาอนุมานราชธนส่งเสริมให้คนไทยรับความเจริญทางวัตถุจากชาติตะวันตก พร้อมกันนั้นก็ควรเลิกเชื่อถือในลัทธิความเชื่อที่งมงาย หรือ *"ลัทธิคดีปรัมปรา"* อันปราศจากเหตุผล

ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2481 พระยาอนุมานราชธนก็สนับสนุนการรับสิ่งใหม่ ๆ จากอารยธรรมอื่นเช่นกัน โดยกล่าวว่า *"พระเจ้าอู่ทองกับราชบริพาร...ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นในที่นั้น...**ประเทศไทย**ซึ่งเดิมได้รับแสงสว่างแห่งพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดี เกือบจะลับแสงสิ้นไปอยู่แล้ว **ก็พอดีในบัดนี้ได้รับแสงสว่างคืออารยธรรมทางอื่นเข้ามาประสมมากระพือ ทำให้กลับเกิดแสงสว่างรุ่งเรืองขึ้น"***[50]

ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนเน้นการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเพื่อเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ *"ประเทศไทย"* เป็นอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายสร้างความเจริญทางวัฒนธรรมของรัฐบาล เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า พระยาอนุมานราชธนใช้ชื่อ ***"ประเทศไทย"*** ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ.2481 (ก่อนหน้าที่จอมพล ป. จะทำการเสนอให้เปลี่ยนชื่อประเทศในการประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2482) จึงเป็นไปได้ว่า พระยาอนุมานราชธนอาจมีอิทธิพลในเรื่องการเปลี่ยนชื่อประเทศอยู่ไม่น้อย แม้ว่าจะมิใช่ผู้ริเริ่มเสนอให้มีการเปลี่ยนชื่อประเทศอย่างเป็นทางการ

---

[49] พระยาอนุมานราชธน, "อารยธรรมยุคดึกดำบรรพ์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 28 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. เรื่องเดียวกัน, หน้า 112. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[50] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องแหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3. หน้า 101. (เน้นโดยผู้วิจัย).

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่อง *"วันชาติ"* ใน พ.ศ.2481 นั้น พระยาอนุมานราชธนเป็นกรรมการผู้หนึ่งที่สนับสนุนการเฉลิมฉลองวันชาติ ในวันที่ *"24 มิถุนายน"* แต่ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลง *"วันชาติ"* โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นผู้เสนอรายชื่อกรรมการ ก็ปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการแต่งตั้ง และที่ประชุมนั้นมีมติเป็นเอกฉันท์ให้เปลี่ยน *"วันชาติ"* มาเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา (วันที่ 5 ธันวาคม) ตามที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เสนอขึ้นมา[51] นับเป็นเหตุการณ์หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าพระยาอนุมานราชธนมีบุคลิกภาพที่ยอมผ่อนปรนเข้ากับความต้องการของผู้มีอำนาจในแต่ละสมัย แม้ว่าในสมัยจอมพลสฤษดิ์พระยาอนุมานราชธนจะมิได้อยู่ในฐานะเป็นข้าราชการแล้วก็ตาม

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนเขียนหนังสือเพื่อสร้าง *"ความรู้"* เกี่ยวกับ *"วัฒนธรรมไทย"* หรือ *"บุคลิกลักษณะของชาติไทย"* จำนวนมาก เพื่อให้คนไทยได้รับรู้อัตลักษณ์ของตนเอง และสามารถกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว *"ความรู้"* ที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นมา เป็น *"ความรู้"* ที่ตอบสนองนโยบายที่รัฐบาลในแต่ละยุคได้กำหนดขึ้น แม้ว่าจะมีบางส่วนที่ไม่เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ถึงกับขัดแย้งอย่างชัดเจน ดังนั้น **จินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* และจุดมุ่งหมายในการเสนอภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของพระยาอนุมานราชธนในช่วงเวลาต่าง ๆ ในบริบทที่มีการเปลี่ยนตัวนายกรัฐมนตรีหรือมีการเปลี่ยนนโยบายทางวัฒนธรรม จึงมีความแตกต่างกันอยู่ไม่น้อย** ถึงแม้ว่าจะมีความคิดหลายประการด้วยกันที่พระยาอนุมานราชธนนำเสนออย่างต่อเนื่องในเวลาหลายทศวรรษ แต่ความคิดในส่วนที่พระยาอนุมานราชธนนำเสนออย่างต่อเนื่องนี้ มักจะเป็นความคิดที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลทุก ๆ รัฐบาล หรืออย่างน้อยก็ไม่ขัดแย้งกับนโยบายของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่เห็นได้ชัดในผลงานของพระยาอนุมานราชธนมาแต่แรก ก็คือการกล่าวถึงเรื่องวัฒนธรรมโดยมิได้เชื่อมโยงเข้ากับโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมือง แต่มองวัฒนธรรมในแง่ที่เป็นผลมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ เพื่อการอยู่รอดและการเดินไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ซึ่งขึ้นอยู่กับ *"ใจ"* อันได้แก่ ปัญญา อารมณ์ และความรู้สึกของมนุษย์แต่ละคนที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคม โดยที่ *"ใจ"* ของมนุษย์มิได้ถูกกำหนดจากบริบททางสังคม แต่ถูกกำหนดโดยตัวมนุษย์เอง ดังความว่า

---

[51] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนาถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** 2,2 (เมษายน-มิถุนายน): 116-118.

วัฒนธรรมและอารยธรรมอาจมีอยู่ในชนชาติต่าง ๆ เป็นชั้น มีเหลื่อมล้ำต่ำสูงไม่เท่ากัน และมีเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ๆ โดยไม่รู้ตัว เพราะฉะนั้นจึงมีทั้งที่ก้าวหน้าหรือหยุดอยู่ที่ไม่ก้าวหน้า มีทั้งเจริญและเสื่อมตามเงื่อนไขที่เป็นอยู่ ***ชนชาติหรือมนุษย์ในส่วนรวมเป็นผู้สร้างวัฒนธรรม ซึ่งมีบ่อเกิดมาจากจิตใจของชนชาตินั้นเอง และวัฒนธรรมนี้จะกลับเป็นผู้สร้างมนุษย์ในส่วนรวมคือชาติอีกต่อไป*** *เป็นอย่างงูกินหาง ถ้าจิตใจดีงามก็สร้างได้อย่างดีงาม และสิ่งดีงามที่สร้างขึ้นนี้เอง จะกลับเป็นผลดีแก่ผู้สร้างให้มีความสุขและความเจริญงอกงาม ตามส่วนสัมพันธ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นไว้"*[52]

พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า *"**ชาติก็มีปัญญาและจิตใจ**"* กล่าวคือ *"ความรู้สึกนึกคิดของคนก็เป็นหน่วยหนึ่งซึ่งประกอบเป็นปัญญาและจิตใจของประเทศชาติ คือเป็น "วิญญาณของชาติ" ประเทศชาติจะเจริญหรือเสื่อมก็อยู่ที่ "วิญญาณของชาติ" มีพื้นแห่งความรู้สึกนึกคิดในส่วนรวม สืบต่อเป็นประเพณีกันมา"*[53] ดังนั้น จึงพยายามแสดงให้เห็น *"ปัญญาและจิตใจของชาติไทย"* ที่แสดงออกในกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น ประเพณี งานเทศกาล ภาษา วรรณคดี ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นภาพ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยไม่สนใจปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมือง

พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอว่า ในขณะที่จะต้องรักษาและปรับปรุงวัฒนธรรมเก่าให้เหมาะสมกับโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ก็มีความจำเป็นจะต้องรับความเจริญทางวัตถุจากตะวันตก *"ถ้าต้องการมีชีวิตอยู่ในโลก...จะเฉยเมยไม่รับเอาไว้ก็ไม่ได้ ด้วยเวลาโลกนี้ต้องติดต่อกันหมด"*[54] แต่การรับความเจริญจากตะวันตกนี้ทำให้ *"สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาก็ต้องตามด้วยเป็นพรวนเป็นเงาตามตัว"* อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และสิ่งหนึ่งที่จะเกิดขึ้นก็คือ ***"เมื่อมั่งมีมาก ความยากจนมากก็มีเป็นคู่กัน มีความสะดวกสบายฟุ่มเฟือยมากเท่าใด ก็มีความเดือดร้อนลำบากตามมาด้วย***

---

[52] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 47.

[53] เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

[54] พระยาอนุมานราชธน, "ชาติก่อนชาติหน้า" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 2-3 เรื่องลัทธิความเชื่อและเรื่องศาสนาอื่น ๆ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 123.

ตามส่วนของมัน *เพราะเป็นเรื่องก่อให้เกิดความกระหายดิ้นรนอยู่เสมอ ๆ สั่งสมพอกพูนและทับถมกันอยู่เรื่อย"*[55]

เห็นได้ชัดว่า **พระยาอนุมานราชธนมีส่วนในการทำให้คนไทยมองว่า การพัฒนาย่อมทำให้เกิดคนที่ *"มั่งมีมาก"* และคนที่ *"ยากจนมาก"* ควบคู่กันไปอย่างเป็นเรื่องปรกติธรรมดา** และยิ่งมีความเจริญมากเท่าใด ความเดือดร้อนลำบากก็มากขึ้นเป็นเงาตามตัว ซึ่งทางออกในทัศนะของพระยาอนุมานราชธนอยู่ที่การพัฒนาการศึกษาและการนับถือพุทธศาสนา ดังที่เคยกล่าวไว้ว่า *"กาลภายหน้าในอนาคตย่อมขึ้นอยู่ที่การศึกษาและการศาสนา ที่ดำเนินทางเหมาะแก่ความเป็นอยู่และความต้องการของสังคม เข้าคู่กันไปแยกจากกันไม่ได้"*[56]

ดังนั้น ตลอดระยะเวลาที่สร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย พระยาอนุมานราชธนจึงไม่เคยเสนอให้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เน้นแต่เพียงความสำคัญของการพัฒนาวัฒนธรรมทางจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาวัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งวัฒนธรรมทางจิตใจที่สำคัญก็ได้แก่ *"คุณธรรมแบบไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลายเสนอเอาไว้นั่นเอง

เมื่อบรรยายถึง ***"สถาบันทางสังคม"*** เช่น ครอบครัว การศึกษา การศาสนา พระยาอนุมานราชธนก็เน้นว่า สถาบันเหล่านี้ได้รับการสร้างขึ้น *"เพื่อสวัสดิภาพสังคม...เป็นวิถีทางให้บุคคลในสังคมดำเนินชีวิตได้ราบรื่น"*[57] พระยาอนุมานราชธนไม่ได้มองสถาบันทางสังคมในแง่ที่บางสถาบันมีบทบาทในการครอบงำทางความคิด และการจรรโลงโครงสร้างสังคมอันอยุติธรรมและรุนแรง ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามเน้นในสมัยหลัง โดยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ซึ่งมีความเคารพรักในตัวพระยาอนุมานราชธนเป็นอย่างมาก ได้ยอมรับว่า **พระยาอนุมานราชธนเลือกที่จะอยู่ใน *"ระบบ"* โดยยอมรับ *"ระบบ"* และมองไม่เห็นความบกพร่องของระบบ**[58] ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่พระยาอนุมานราชธนจะสร้าง *"ความรู้"* เพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ มิใช่สร้างความรู้เพื่อวิพากษ์สังคม

---

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

[56] เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

[57] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 27.

[58] สัมภาษณ์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ณ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 27 เมษายน 2550.

เมื่อบรรยายถึง ***"โครงสร้างการเมือง"*** และ ***"การเมือง"*** พระยาอนุมานราชธนกล่าวอย่างย่อ ๆ ถึงการปกครองทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นไป *"เพื่อรักษาความปรกติของสังคมไว้ และเพื่อร่วมแรงร่วมใจกันในเมื่อสังคมอื่นมารุกราน...จัดให้มีทหารตำรวจและเจ้าหน้าที่อื่น ๆ เพื่อการนี้"* และกล่าวถึงบทบาทของรัฐบาลในการให้บริการด้านสาธารณูปโภคกับการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมกับเน้นสถานภาพและหน้าที่กับเกียรติและสิทธิพิเศษของผู้ปกครองรัฐ[59] ซึ่งเป็นการส่งเสริมระบอบการปกครองแบบผูกขาดอำนาจ พระยาอนุมานราชธนไม่เคยแสดงความเลื่อมใสในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ในที่ใด ๆ เลย แม้ว่าในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาจนถึงต้นทศวรรษ 2510 แนวความคิด *"เสรีประชาธิปไตย"* และ *"ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม"* จะปรากฏอยู่ในสื่อต่าง ๆ รวมทั้งใน **วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์** และแม้แต่ปัญญาชนฝ่ายขวาก็ถกเถียงกันอย่างคึกคักในเรื่อง ***"การปกครองแบบไทย"*** และ ***"ประชาธิปไตยแบบไทย"*** แต่พระยาอนุมานราชธนก็ไม่ได้ร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ *"ประชาธิปไตย"* แต่อย่างใด

บทบาทในการตอบสนองนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ในทศวรรษ 2480

ก่อนเกิดการปฏิวัติในวันที่ 24 **มิถุนายน พ.ศ.**2475 **พระยาอนุมานราชธนเริ่มเสนอความคิดเรื่อง *"ความรักชาติบ้านเกิดเมืองบิดร"*** (Patriotism) **บ้างแล้ว** เป็นต้นว่าใน พ.ศ.2465 เมื่อเขียนเรื่อง **ประวัตินานาประเทศ** พระยาอนุมานราชธนเน้นความรักและความสามัคคีที่ทำให้ชาติอยู่รอด และชี้ให้เห็นว่าหากมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและศาสนาและมีการปกครองที่ยุ่งเหยิงก็จะทำให้ชาติอ่อนแอ[60] ผลงานเรื่อง **สยามมาตาเทวี** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนขึ้นตั้งแต่ก่อน พ.ศ.2482[61] ก็สื่อสารความคิดเรื่องรักชาติบ้านเมืองเช่นกัน พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงหนังสือเล่มนี้ว่า

> *เรื่องสยามมาตาเทวีมีข้อความทำนองเรื่องทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ของประเทศไทย...เอามารวมไว้ให้มีตัวตนเป็นอย่างบุคลาธิษฐานขึ้น ว่าประเทศชาติอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของคนชนชาวไทย ก็เท่ากับเป็นมารดาบังเกิดเกล้าของคนไทยด้วยกันทุกคนในส่วนรวม พร่ำพรรณนาเล่าเรื่องความ*

---

[59] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 30.

[60] พระยาอนุมานราชธน, ประวัตินานาประเทศ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 1, หน้า 37.

[61] เพราะระบุในคำนำฉบับพิมพ์ใหม่ใน พ.ศ.2507 ว่า *"สมัยที่แต่งยังเรียกประเทศสยามอยู่"*

เป็นอยู่และความเป็นไปของตนว่าแต่เดิมจนบัดนี้...และควรที่ลูกหลานจะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้พระคุณท่าน และฉลองคุณท่านอันใหญ่หลวงนี้ด้วยกตัญญูกตเวที[62]

ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่พระยาอนุมานราชธนจะได้รับความสนใจจากหลวงวิจิตรวาทการมาก ถึงกับชักชวนให้มาเป็นผู้ร่วมงานในกรมศิลปากรในปลายทศวรรษ 2470 ซึ่งทำให้พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการสร้าง *"ความรู้"* เพื่อตอบสนองนโยบายสำคัญ ๆ ของจอมพล ป. ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะไม่ต้องการบอกเล่าถึงผลงานสำคัญ ๆ ที่ได้ทำเอาไว้ในทศวรรษ 2480 ก็ตาม เช่น เรื่อง *"กินหมาก"* ซึ่งเสนอทางวิทยุกระจายเสียงใน พ.ศ.2484 นั้น แม้ว่าใน **"คำนำ"** ที่เขียนเมื่อตีพิมพ์เรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2504 พระยาอนุมานราชธนจะพยายามชี้แจงว่า *"เรื่องกินหมากของข้าพเจ้า แม้จะเขียนขึ้นเป็นทางราชการเพื่อชักชวนให้คนเลิกกินหมากก็ดี แต่ในนั้นข้าพเจ้าก็ไม่ได้ปรักปรำอย่างเด็ดขาดว่ากินหมากเป็นของไม่ดี"*[63] แต่หากพิจารณาเนื้อหาของเรื่อง *"กินหมาก"* อย่างละเอียด ก็จะเห็นได้โดยง่ายว่ามีการ *"ปรักปรำ"* เป็นอย่างมาก ว่าการกินหมากส่งผลร้ายทั้งแก่สังคมและแก่ตนเอง และควรจะเลิกกินหมากเสีย ดังความว่า

...รู้อยู่เต็มใจว่ามันไม่ดี...ปากจับคราบหมากเป็นอย่างกระโถนที่ไม่ล้าง ตามฟันก็มีหินปูนเกาะพอก...ไม่เจริญตาเลย...เป็นของเสพติดให้โทษ...น้ำหมากรดถนน รดฝาผนัง และรดกำแพงที่ขาวสะอาด ให้เป็นดวง ๆ กระดำกระด่าง เปรอะเป็นรอยโต ๆ ต้องร้อนถึงเจ้าหน้าที่ เสียเวลาขัดถู...เมื่อกินน้ำหมาก...กระเพาะก็ทำหน้าที่เป็นกระโถน...ลางทีส่งกลิ่นกล้าขึ้นมาถึงปากกระโถน...น้ำหมากมักไหลเยิ้มริมฝีปาก...สงสัยนักว่าถ้าคนเป็นโรคฝีในท้องเป็นคุดทะราดที่ปาก ใช้ผ้าเช็ดหน้าผืนเดียวกันมันก็มีโอกาสติดกันได้ง่าย...อาเรกโกลีนที่มีอยู่ในเนื้อหมากเป็นยาพิษชนิดหนึ่งแรงมาก...กินบ่อย ๆ ...ไม่ผิดอะไรกับกินสารหนู...กินหมากคือกินยาพิษ

---

[62] พระยาอนุมานราชธน, "สยามมาตาเทวี เครื่องประทีปในวรรณคดี" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 192.

[63] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ เรื่องกินหมาก" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์, หน้า 141.

เข้าไปแท้ ๆ ...บ้วนน้ำหมาก...บ้วนเอาเชื้อโรคออกมา...ทำให้ชาวต่างประเทศเขาเห็นเป็นว่าเราไม่มีวัฒนธรรม เลิกกินกันเสียเถิด...[64]

การเขียนเรื่อง **"มีเรือน"** ของพระยาอนุมานราชธน ก็เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายเพิ่มประชากรของรัฐบาล เพราะประเทศไทยจะก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจได้ก็ต่อเมื่อมีประชากรมากพอ รัฐบาลจึงส่งเสริมให้คนหนุ่มสาว *"มีเรือน"* พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ในเรื่อง *"มีเรือน"* ว่า

"การมีเรือน...เป็นขั้นกระไดขั้นต้นของการเพิ่มพลเมือง ...ทำไมคนโบราณจึงรังเกียจคนค้าง เพราะคนค้างไม่เป็นผู้ช่วยกันสร้างวงศ์สกุลให้ก้าวหน้า เหมือนอย่างที่บรรพบุรุษของเราได้ถือเป็นหน้าที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เราจึงเป็นชาติอยู่ได้จนทุกวันนี้...ท่านที่สามารถจะเพิ่มกำลังเป็นส่วนหนึ่งให้แก่ชาติได้แล้ว จะเพิกเฉยชักช้าอยู่ใย...การมีเหย้ามีเรือน มีครอบครัว มีลูกหลานว่านเครือเป็นสิ่งสำคัญแก่ชาติ"[65]

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังเน้นไว้ในเรื่อง ***"มีเรือน"*** ว่า ความกล้าหาญในการปกป้องครอบครัว ทำให้มีความกล้าหาญในการปกป้องประเทศ เพราะ *"ประเทศชาติก็คือครอบครัวใหญ่"*[66] จุดมุ่งหมายในการเขียนเรื่อง ***"มีเรือน"*** หาได้เป็นดังที่พระยาอนุมานราชธนระบุในภายหลังว่า *"**เรื่องมีเรือน** ข้าพเจ้าได้เคยเขียนพูดทางวิทยุกระจายเสียงมานานแล้ว เป็นเรื่องส่งเสริมให้คน...ควรจะรีบมีเรือนเสีย เพื่อจะได้เป็นฝั่งฝา และเป็นหลักแหล่ง ไม่เป็นคนหลักลอย"*[67] การระบุเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อพระยาอนุมานราชธนเขียนคำนำให้แก่หนังสือที่ตีพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ.2500 อันเป็นยุคของการปราบปรามอันธพาลและ *"คนหลักลอย"* ทั้งหลายตามนโยบายของจอมพลสฤษดิ์ แท้ที่จริงแล้วเรื่อง *"มีเรือน"* ไม่มีข้อความใดเลยที่แสดงให้เห็นว่าต้องการจูงใจให้คนตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหลักแหล่ง มุ่งแต่จะกล่าวถึงความสุขของคนมีเรือน เพื่อจูงใจให้คนแต่งงาน ซึ่งจะช่วยเพิ่มพลเมืองของ

---

[64] พระยาอนุมานราชธน, "กินหมาก" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 113-121.

[65] พระยาอนุมานราชธน, "มีเรือน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี, หน้า 61-63.

[66] เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

[67] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำเรื่องมีเรือน ชาติก่อนชาติหน้า" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 157.

"ชาติไทย" และทำให้คนไทยที่ได้เรียนรู้การปกป้องครอบครัวของตนเอง อันส่งผลให้มีจิตสำนึกที่จะปกป้อง *"ชาติไทย"* เป็นสำคัญ

ใน **"เรื่องกิน"** ซึ่งบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงต่อจากเรื่อง *"มีเรือน"* พระยาอนุมานราชธนก็ตอบสนองนโยบายรัฐบาลในเรื่องการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้อารยะ ดังความว่า

> *ข้าพเจ้าคิดว่า เราประชาชนไทยเป็นชาติมีความเป็นไทย และมีวัฒนธรรมประจำชาติสืบต่อกันมาโดยลำดับช้านาน นับเป็นพัน ๆ ปี ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยเราก็มิได้ละทิ้ง เรายังรักษาของเรา แต่ว่าเราต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ก้าวหน้าดีขึ้น เช่น ธรรมเนียมในการกิน ข้อใหญ่ใจความคือต้องการความเรียบร้อย...เดี๋ยวนี้มีการกินอาหารด้วยช้อน หรือช้อนกับส้อมกันแล้วในหมู่ผู้ดี ถ้าเราจะขืนทำตามธรรมเนียมเก่า ไม่พยายามเปลี่ยนแปลงให้สมแก่สมัยความเจริญของบ้านเมือง ก็กลายเป็นล้าสมัยไม่ก้าวหน้า"*[68]

ในตอนท้ายของ *"เรื่องกิน"* พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงความจำเป็นที่รัฐบาลต้องเป็นผู้นำในการทำให้ประชาชนมีความก้าวหน้าทางวัฒนธรรม และนำเอาเนื้อหาของ *"รัฐนิยม"* มาเน้นย้ำ ดังนี้

> *เนื่องด้วยเหตุไม่มีใครกล้าในสิ่งที่ควรกล้า เพื่อความก้าวหน้า รัฐบาลจึงจำเป็นต้องเป็นผู้นำส่งเสริมให้ท่านก้าวหน้า ว่าเฉพาะในการกิน รัฐบาลได้ออกเป็นรัฐนิยมขึ้นไว้ในฉบับที่ ๑๑ ซึ่งมีความแห่งหนึ่งว่า "ชนชาติไทยพึงปฏิบัติกิจประจำวันตามปกติ ดังต่อไปนี้ (ก) บริโภคอาหารให้ตรงตามเวลาไม่เกิน ๔ มื้อ (ข) นอนประมาณระหว่าง ๖-๘ ชั่วโมง" "เมื่อชำระล้างร่างกายแล้ว รับประทานอาหาร"*[69]

นโยบายสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นใน พ.ศ.2485 คือ**การปรับปรุงอักษรไทย** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนน่าจะมีบทบาทสำคัญที่สุดในเรื่องนี้ เพราะคณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการปรับปรุงอักษรไทยนั้น แม้ว่าจะมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน แต่ก็คงเป็นประธานโดย

---

[68] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องกิน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียม, หน้า 89.

[69] เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

ตำแหน่งเท่านั้น *"รองประธานคณะกรรมการ"* น่าจะเป็นผู้นำในการทำงานอย่างแท้จริง ซึ่งปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นรองประธานคนที่หนึ่ง คณะกรรมการได้มีมติให้ปรับปรุงอักษรไทยหลายประการ เช่น ให้ตัดสระออก 5 ตัว ตัดพยัญชนะออก 13 ตัว (เปลี่ยนไปใช้อักษรที่เสียงเหมือนกันแทน) ให้ตัดเชิงในตัว ญ ออก คำที่ใช้ ใ ให้เปลี่ยนมาใช้ ไ แทน คำที่เคยใช้ ฤ ฤา ให้ใช้ ร แทน[70] แน่นอนว่าพระยาอนุมานราชธนเองได้ใช้การสะกดแบบใหม่ในการเขียนด้วย เช่น *"...ใครไม่รู้จักเสียสละร่วมแรงร่วมใจและช่วยกันปรับปรุงวัธนธัมให้เข้ากับความเป็นหยู่ของโลกได้ทันท่วงที ก็ยากที่จะเอาตัวรอดเหลืออยู่ได้ มีตัวหย่างเรื่องพยายามกลืนชาติในทางวัธนธัมหยู่ในประวัติสาตรของชาติต่าง ๆ มานักต่อนัก"*[71]

เข้าใจว่าพระยาอนุมานราชธนมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาเรื่องประเทศไทยล้าหลังเพราะมีคนอ่านออกเขียนได้จำนวนน้อย จึงส่งเสริมการปรับเปลี่ยนอักษรไทยอย่างเต็มที่ ในเรื่อง **"บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย"** พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงแก้ปัญหา *"มีผู้อ่านออกเขียนได้แต่ในวงจำกัด"* ด้วยการ *"ริเริ่มสร้างตัวอักษรไทย...อาศัยของเก่าที่มีอยู่แล้วเป็นครู"*[72] อันแสดงถึงบุคลิกลักษณะของคนไทย ที่ *"รู้จักนำเอาวัฒนธรรมของคนอื่นที่เห็นว่าเป็นคุณ เป็นประโยชน์ มาแทรกซึมวัฒนธรรมเดิมของตน และสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เกิดเป็นของใหม่และมีลักษณะพิเศษของไทยเอง...บุคลิกลักษณะอย่างนี้ มีอยู่แก่ชนชาติไทยสมัยสุโขทัยและสืบต่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน"*[73]

การตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ในทศวรรษ 2480 ยังปรากฏในเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง รวมทั้งการแต่งเรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเคยกล่าวไว้ว่า การที่ได้ศึกษาเรื่องประเพณีไทยนั้น *"ลางที"* จะเป็นเพราะได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการสภาวัฒนธรรมใน พ.ศ.2485[74] นอกจากนี้ เมื่อแรกเข้ารับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร พระยาอนุมานราชธน ได้บรรยายเรื่อง *"อะไรคือศิลปากร"* ทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ.2485 กล่าวถึง

---

[70] โปรดดูรายละเอียดใน กองบรรณาธิการวารสารฟ้าเดียวกัน, "หมายเหตุกองบรรณาธิการ เรื่องการปรับปรุงอักษรไทยใหม่" **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 122.

[71] พระยาอนุมานราชธน, คำอธิบาย "วัธนธัมไทย" พระนคร: สภาวัธนธัมแห่งชาติ, 2486.หน้า 15.

[72] พระยาอนุมานราชธน, "บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 272.

[73] เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

[74] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4), หน้า 292. (เน้นโดยผู้วิจัย)

"ศิลปะ" ในแง่ที่สอดคล้องกับนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งพยายามเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยให้ก้าวหน้าอย่างชัดเจน ดังความว่า

....มนุษย์มีปัญญาสามารถดีกว่าสัตว์ ...ไม่พอใจเพียงกินอิ่มนอนหลับ ยังต้องการก้าวหน้า...

ชนชาติใดรู้จักเลือกและประดิษฐ์อาหารให้น่ากิน...มีระเบียบแบบแผนในการกิน รู้จักประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่มให้สมลักษณะเรียบร้อยงดงามตา รู้จักประดิษฐ์ที่อยู่อาศัยให้น่าอยู่ดูดี รู้จักบำรุงรักษาบ้านเรือนให้ราบรื่นสะอาดหมดจด รู้จักสะสมบำรุงกำลังไว้ป้องกันชาติ รู้จักปกครองให้ได้รับความเป็นปรกติสุข รู้จักประกอบกสิกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม มีการคมนาคมและการขนส่งสมบูรณ์ รู้จักและทำได้ด้วยดีดั่งนี้ พร้อมทั้งมีคุณธรรมความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ชาตินั้นย่อมได้ชื่อว่ามีศิลปะในสิ่งเหล่านี้ ...เป็นศิลปะที่มีประโยชน์แก่ความเป็นอยู่ จัดว่าเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมอยู่ในขั้นสูง

ชนชาติใด มีศิลปะอันเป็นประโยชน์แก่ความเป็นอยู่ดั่งนี้แล้ว ยังรู้จักทะนุบำรุงวิทยาการเพื่อก้าวหน้าในความรู้ รู้จักยกย่องศาสนาและรู้จักรักษาศีลธรรมประจำใจ เพื่อก้าวหน้าในความประพฤติ รู้จักส่งเสริมการเล่นเพื่อความเป็นนักกีฬาและอนามัย รู้จักเชิดชูวิจิตรศิลปและนาฏศิลปเพื่อก้าวหน้าแห่งจิตใจใฝ่แต่คุณงามความดี รู้จักดั่งนี้ และมีการสืบต่อก้าวหน้ากันเรื่อยไปเหมือนกระแสน้ำไหลไม่ขาดสาย ชาตินั้นย่อมได้ชื่อว่ามีศิลปถึงพร้อมแล้วด้วย วัฒนธรรม...

...เราผู้เป็นทายาทในบัดนี้ก็ได้สนองคุณชาติ กำลังขะมักเขม้นช่วยกันสร้างชาติ ศิลปที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงเรา คือของเก่าที่ดี ๆ เราก็รักษา...แต่การรักษาสืบต่อนั้นถ้าเป็นแต่รักษาไม่มีปรับปรุงบำรุงให้ก้าวหน้า ของดี ๆ ที่มีไว้ก็อาจสูญได้ ถ้าปรับปรุงให้ก้าวหน้าก็ต้องมีเปลี่ยนแปลงแก้ไข ปรับให้เข้ากับความเจริญและเหตุการณ์ของโลก จึงจะเอาตัวรอดเหลืออยู่ได้ ทิ้งทอดหรือหยุดอยู่กับที่ ก็มีแต่ความเสื่อมเป็นธรรมดา[75]

---

[75] พระยาอนุมานราชธน, "อะไรคือศิลปากร" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่1 เรื่องรวมเรื่องศิลปะและการบันเทิง กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 34-41.

ใน พ.ศ.2483 พระยาอนุมานราชธนตีพิมพ์งานเขียนขนาดยาวหลายเรื่องที่ตอบสนองนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* และเนื้อหาของเรื่องเหล่านี้เป็นที่รับรู้แพร่หลาย เนื่องจากได้รับการสรุปเพื่อเสนอทางวิทยุกระจายเสียงด้วย เช่น **เรื่องของชาติไทย** เรื่อง **ไทย-จีน** และ **ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย** เป็นต้น ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

นอกจากจะสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และภาษาเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. แล้ว พระยาอนุมานราชธนยังมีบทบาทสำคัญในการเสนอความรู้และความคิดเห็น เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ในทศวรรษ 2480 ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเน้นการสร้าง *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* เพื่อ *"สร้างให้คนในประเทศชาติ"* ให้ *"มีคุณลักษณะและมีอุปนิสัย"* ตามที่รัฐบาลต้องการ อันเป็นแนวทางเดียวกันกับหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2480 นั่นเอง ดังที่พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ว่า

> *"วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นผู้สร้างให้คนในประเทศชาติมีคุณลักษณะและอุปนิสัยเป็นคนชนิดไรในส่วนรวม จะเป็นคนขยันหรือเกียจคร้าน คนแข็งแรงหรืออ่อนแอ หรือจะมีลักษณะและอุปนิสัยอื่น ๆ อย่างไร ก็อยู่ที่วัฒนธรรมทางจิตใจเป็นผู้สร้างให้ทั้งนั้น สร้างวัฒนธรรมเหล่านี้ให้มีขึ้นอย่างใด วัฒนธรรมที่ว่านี้ก็จะเป็นผู้สร้างให้ได้รับผลขึ้นอย่างนั้น"*[76]

พระยาอนุมานราชธนเสนอให้แบ่ง *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* ออกเป็นสาขาต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมให้แต่ละสาขาเป็นไปตาม *"มาตรฐาน"* ที่ต้องการ โดยเขียนไว้ในเรื่อง ***"เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม"*** ว่า

> *วัฒนธรรมทางจิตใจ แบ่งออกเป็นสาขาต่าง ๆ ดั่งนี้*
>
> *๑. วัฒนธรรมทางการบ้านการเมือง มีจารีตประเพณี กฎหมาย และการปกครอง อันเป็นระเบียบของสังคม*
>
> *๒. วัฒนธรรมทางศาสนา มีเรื่องของปรมัตถ์ ศีลธรรม พิธีรีตอง*
>
> *๓. วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี มีระเบียบการพูด การใช้ภาษา และการใช้หนังสือ*

---

[76] พระยาอนุมานราชธน, "เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่องรวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 225.

๔. วัฒนธรรมทางศิลปะ มีประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางคศิลป์ วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ และจุลศิลป์หรือมัณฑนศิลป์

๕. วัฒนธรรมทางระบบการศึกษา และความคิดเห็น[77]

จะเห็นได้ว่า รัฐบาลจอมพล ป. ได้ดำเนินนโยบายทางวัฒนธรรมครอบคลุมทั้ง 5 ข้อข้างต้น[78] โดยที่พระยาอนุมานราชธนได้รับผิดชอบงานทางวัฒนธรรมในบางด้านโดยตรงด้วย

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2480

ผลงานของพระยาอนุมานราชธนที่เสนอผ่านหนังสือและวิทยุกระจายเสียง ในทศวรรษ 2480 แสดงให้เห็นว่าพระยาอนุมานราชธนมีความกระตือรือร้นอย่างสูงในการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. นั่นก็คือ การสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็น *"มหาประเทศ"* ที่มี *"อารยธรรม"* ระดับสูง เพื่อทำให้ *"ชาติไทย"* กลายเป็น *"มหาอำนาจในแหลมทอง"*

ในการที่จะทำให้ประชาชนสนับสนุนนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง จำเป็นที่จะต้องทำให้ประชาชนมีความสำนึกใน *"เอกภาพของชาติ"* เสียก่อน เนื่องจากในเวลานั้นจินตนาการ *"ชาติไทย"* เป็นเรื่องใหม่ และประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความสำนึกเรื่อง *"ชาติ"* นอกจากนี้ ยังจำเป็นต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ให้แตกต่างจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในบางแง่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องเปลี่ยนสถานะของ *"พระมหากษัตริย์"* ใน *"ชาติไทย"* มิให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* อีกต่อไป ดังนั้น รัฐบาลจอมพล ป. จึงจำต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ใหม่ให้ชัดเจน เพื่อสร้างสำนึกร่วมที่จะทำให้เกิดเอกภาพในด้านความรู้สึกนึกคิดของประชาชน และตอบสนองนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองภายใต้การนำของจอมพล ป. ไปพร้อมกัน

---

[77] เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

[78] โปรดดูรายละเอียดใน บุปผา ทิพย์สภาพกุล, ทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487) วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษณศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ปรากฏว่าในทศวรรษ 2480 รัฐบาลจอมพล ป. ได้เลือกเน้นคติ *"เชื้อชาตินิยม"* จนถึงกับเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ตามชื่อ *"เชื้อชาติ"* และพระยาอนุมานราชธนก็ได้สนับสนุนคติเชื้อชาตินิยมอย่างแข็งขัน โดยการเขียนเรื่องต่าง ๆ รวมทั้ง **เรื่องของชาติไทย** และ **เรื่องไทย-จีน** พร้อมกันนั้นก็เขียนเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ ด้วย เพราะพระยาอนุมานราชธนต้องการแสดงให้เห็นว่า ***"ชาติไทย"* ย่อมประกอบขึ้นด้วย *"คนเชื้อชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"*** ดังที่เคยเขียนไว้ว่า

> *ประเทศชาติเป็นเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม ส่วนเชื้อชาติเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ มนุษย์ที่เกิดมาถ้ามีชาติใด ก็จะมีลักษณะทางรูปร่างเป็นอย่างเชื้อชาตินั้น ถ้าเกิดอยู่ในวัฒนธรรมแบบใด ก็จะมีนิสัยใจคอและแสดงกิริยาอาการเป็นไปตามวัฒนธรรมแบบนั้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า เชื้อชาติและวัฒนธรรม ๒ ประการนี้เท่านั้น ซึ่งเป็นเงื่อนไขกำหนดให้มนุษย์ต้องเป็นทายาทรับไว้*[79]

โดยทั่วไปแล้วพระยาอนุมานราชธนแตกต่างจากหลวงวิจิตรวาทการในแง่ที่มิได้เน้น *"เชื้อชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"* ที่บริสุทธิ์ เพราะเห็นว่ามีการผสมผสมและการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม *"เมื่อคนต่างชาติและต่างแบบวัฒนธรรมมาอยู่รวมกัน ก็จะเกิด**ผสมกันขึ้นทั้งในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม**...เชื้อชาติและวัฒนธรรม...ต้องมีลักษณะเป็นไปตามธรรมดา คือ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งวิวัฒนาการ จึงจะมีความเจริญงอกงาม"*[80] อย่างไรก็ตาม **เฉพาะในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.2482 ที่มีการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยม จนถึงช่วงปลายสงครามโลกนั้น พระยาอนุมานราชธนได้เน้นการสืบสายเลือดในหมู่คนที่พูดภาษาไทยและมีรูปร่างหน้าตาคล้ายคลึงกัน อันมีนัยของการเน้นความเป็นพวกเดียวกันของคน *"เชื้อชาติไทย"* รวมทั้งเน้น *"การถูกกลืนชาติ"* อย่างชัดเจน**

พระยาอนุมานราชธนได้กระตุ้นความรักและความภูมิใจใน *"เชื้อชาติไทย"* โดยเน้นว่า *"ชาติไทย"* ได้เคยเป็นชาติใหญ่มาแล้วแต่โบราณ โดยยืนยันว่า หากศึกษารูปเสียงของคำว่า *"ต้ามุง"* ซึ่งเป็นชื่อเรียกชนชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศจีนเมื่อกว่าสี่พันปีมาแล้ว ก็จะตรงกับคำว่า *"ไทยเมือง"* อัน

---

[79] พระยาอนุมานราชธน, "เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 217.

[80] เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

ทำให้เชื่อได้ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศจีนมาแต่โบราณก่อนชาติจีนเสียอีก[81] แล้วให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* ในสมัยโบราณนั้น แตกออกเป็นหลายพวกและอพยพไปอาศัยอยู่ในประเทศต่าง ๆ เนื่องจากถูกชาติจีนรุกราน ซึ่งการที่คน *"ชนชาติไทย"* มิได้ *"สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"* คือมิได้รวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน ทำให้มีความอ่อนแอและไม่อาจต่อสู้กับชาติจีนได้ ดังนั้นจึงควรรวมกันเป็นประเทศเดียว พระยาอนุมานราชธนได้กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของคนในประเทศอย่างเข้มข้นให้อยากรวมเอาดินแดนและ *"ชนเชื้อชาติไทย"* เข้าด้วยกัน เห็นได้ชัดจากข้อความต่อไปนี้

> *ข้ามไปฝั่งโน้นเป็นแคว้นเขมรัฐเมืองเชียงตุงของพวก**ไทยเขิน** ...แม่น้ำโขงฟากโน้น...แคว้นหลวงพระบางของพวก**ไทยล้านช้าง** เหนือแดนนั้นขึ้นไปเป็นแคว้นสิบสองจุไทยอันเป็นที่อยู่ของพวก**ผู้ไทย** ถัดไปอีกทางตะวันออกก็ถึงแคว้นตังเกี๋ยของพวกญวนแกว แคว้นนี้มีพวก**ไทยโท้**และ**ไทยนุง**อยู่มาก นักประวัติศาสตร์ลางท่านว่าพวกญวนแกวชาวตังเกี๋ยส่วนมากก็**มีเลือดเนื้อเชื้อไขเป็นไทยมาแต่เดิม**...เป็นพวกที่ฝรั่งเรียกว่า Far-Flung Thai คือไทยที่แตกหมู่แตกพวกกระเด็นออกไปไกล... **มองดูรอบข้างก็ช่างเงียบเชียบไม่มีอะไร นอกจากว้าเหว่เปลี่ยวเปล่าใจ มีแต่น้ำกับฟ้าป่ากับเขาเท่านั้น...เหลียวแลข้ามฟากไปโน้น นั่นก็ดินไทย โน่นก็ดินไทย ถัดขึ้นไปอีกก็ดินไทย เพราะอะไรเราจึงมาแยกแตกจากกัน**[82]

ข้อความข้างต้น กระตุ้นให้เกิดจินตนาการว่าหาสามารถ *"รวมชาติ"* ให้เป็น *"แผ่นดินเดียวกัน"* ได้ *"ความว้าเหว่เปลี่ยวเปล่า"* ก็จะหมดไป เพราะ *"ชนชาติไทย"* ด้วยกันก็จะสามารถเดินทางไปมาหาสู่กันอีกครั้งหนึ่ง และความยินดีปรีดาก็จะบังเกิดขึ้น เช่นเดียวกับเมื่อครั้งที่พระยาอนุมานราชธนได้รู้สึกเช่นนั้นขณะเดินทางไปชายแดนเมืองเชียงตุงและได้พบกับชาวไทยเขิน ซึ่ง ***"เขาถือว่าเราและเขาเป็นชาติเดียวกัน"***[83]

อนึ่ง **เรื่องของชาติไทย** ยังพยายามสร้างสำนึกในเอกภาพระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ ด้วยการทำให้เห็นว่าล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของ "ชาติไทย" มาแต่โบราณ โดยระบุว่า

---

[81] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.หน้า 2-3.

[82] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำชี้แจงของผู้แต่ง".

[83] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำชี้แจงของผู้แต่ง". (เน้นโดยผู้วิจัย).

> *ในตำนานสิงหนวติกุมารว่า* ***กษัตริย์ที่มาสร้างเมืองเชียงแสนเป็นเชื้อวงศ์ไทยเมือง*** *มาแต่ประเทศจีน แม้ในทุกวันนี้ชาวเชียงใหม่ก็ยังถือตนอยู่ว่าเขาเป็น ไตจาวเมือง คือไทยชาวเมืองซึ่งคงหมายความว่าเป็นไทยชาวมุง ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง...มีว่า พ่อขุนรามคำแหง...เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ทงงมากาวลาวแลไทยเมือง..ไทยชาวอูชาวของมาออก"* ***ในที่นี้อ้างถึงไทยเมือง ซึ่งคงจะหมายถึงไทยภาคพายัพในลางส่วน***[84]

กล่าวได้ว่า ความต้องการที่จะกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของคนไทยให้อยากรวมเอา *"คนเชื้อชาติไทย"* ในพม่า จีน เวียดนาม ลาว เข้ามาอยู่ในชาติเดียวกัน คือ *"ชาติไทย"* เพื่อสร้าง *"ชาติไทย"* เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง รวมทั้งความต้องการสร้างเอกภาพในชาติ ทำให้พระยาอนุมานราชธนเขียน "**เรื่องของชาติไทย**" และ **เรื่อง "ไทย-จีน"** โดยเน้นการสืบสายเลือดเป็นอย่างมาก แตกต่างจาก **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ซึ่งตีพิมพ์ในเดือนมกราคม พ.ศ.2481 (ก่อนที่จะมีการเสนอให้เปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* อย่างเป็นทางการ) ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** พระยาอนุมานราชธนอธิบายว่าการแบ่งคนออกเป็นเชื้อชาติมีจุดอ่อนมาก *"เพราะมนุษย์ไม่ได้รวมกันอยู่แต่ในหมู่ หรือผสมพันธุ์กันได้แต่เฉพาะในพวกเดียวเท่านั้น มนุษย์ย่อมมีอพยพย้ายถิ่น...แล้วก็ไปติดต่อผสมกันกับพวกอื่น จนรูปร่างหน้าตาของผู้ที่สืบสายโลหิตต่อมาต้องเปลี่ยนไป"*[85] แล้วเสนอว่าควรจะ *"แบ่งมนุษย์"* โดยใช้เรื่อง *"ภาษา" และ "ลักษณะความเป็นอยู่"* (หรือที่เรียกกันในสมัยหลังว่า *"ชาติพันธุ์"*) ซึ่ง *"ไม่เกี่ยวด้วยเรื่องเลือดเนื้อเชื้อชาติ"* แทน[86]

ประเด็นสำคัญที่พระยาอนุมานราชธนเน้นในทศวรรษ 2480

ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนได้เน้นเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่อง เพื่อเกื้อหนุนนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

1. การกำหนดอาณาบริเวณอันกว้างขวางที่ *"ไทย"* อาศัยอยู่ ซึ่งควรรวมกันเป็น "แผ่นดินเดียว"

---

[84] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 2. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[85] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3. หน้า 6-7.

[86] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนระบุไว้หลายแห่งว่า ดินแดนที่จอมพล ป. ต้องการรวมเข้ากับ *"ชาติไทย"* นั้น เป็นถิ่นที่อยู่ของคนไทย เป็นต้นว่า *"...แคว้นสิบสองปันนา...แว่นแคว้นลานนาไทย แคว้นสิบสองจุไทย และแคว้นหลวงพระบาง* ***ซึ่งล้วนเป็นดินแดนไทยอยู่ทั้งนั้น"***[87] อาณาจักรน่านเจ้าก็เป็นอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ของ *"ชาติไทย"* ซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวางยิ่ง ซึ่งพระยาอนุมานราชธนระบุว่า *"นั่นแสดงว่าดินแดนตอนเหนือของประเทศไทยตลอดไปจนดินแดนสิบสองจุไทย ตังเกี๋ย และหลวงพระบาง เป็นเมืองออกของพระยาลุ่มฟ้า คือน่านเจ้า"*[88] พร้อมกันนั้นก็สร้างจินตนาการให้เห็นภาพชัดเจนว่า ดินแดนส่วนที่คนไทยเคยอาศัยอยู่นั้นคือบริเวณใดบ้าง แล้วกล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่า ดินแดนเหล่านั้นถ้าไม่แบ่งแยกทางการเมืองแล้ว *"ก็จะเป็นแผ่นดินติดต่อถึงกันโดยตลอดเท่ากับเป็นผืนเดียวกัน"* ดังความว่า

> *ที่ในตังเกี๋ยตอนเหนือจึงมีพวกไทยโท้ไทยนุงอยู่...แคว้นฉานตะวันตกซึ่งเป็นที่อยู่ของไทยใหญ่ แคว้นฉานใต้ซึ่งเป็นที่อยู่ของไทยเขิน ตอนใต้ที่สุดของยูนนานซึ่งย้อยลงมาก็เป็นดินแดนสิบสองปันนาของไทยลื้อ ทางตะวันออกก็ต่อแดนกับแคว้นสิบสองจุไทย อันเป็นส่วนหนึ่งของตังเกี๋ย ทางด้านตะวันตกของแคว้นสิบสองจุไทยต่ำลงมา ก็เป็นแคว้นหลวงพระบาง ส่วนแคว้นลานนาไทยตอนตะวันตกเหนือต่อกับแคว้นฉานใต้และตอนตะวันออกต่อกับแคว้นหลวงพระบาง* ***ดังนี้จะเห็นว่า ดินแดนเหล่านี้ถ้าไม่พูดถึงการแบ่งแยกอาณาเขตเป็นสี่ประเทศ โดยลักษณะทางการเมืองแล้ว ก็จะเป็นแผ่นดินติดต่อถึงกันโดยตลอดเท่ากับเป็นผืนเดียวกัน***[89]

ใน **เรื่องไทย-จีน** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนด้วยภาษาที่ปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมเช่นเดียวกับ **เรื่องของชาติไทย** นั้น เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงการที่ชาติไทยจะมีพลเมืองถึง 20 ล้านคน ถ้า ***"รวม"*** **เอาคนไทยในประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาเป็นประเทศเดียวกัน**

---

[87] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 82. และดูเนื้อความในทำนองเดียวกัน หน้า 1-9 หรือ "พวกที่อยู่ในมณฑลยูนนาน...ล้วนเป็นไทยทั้งนั้น แต่ว่าแยกกันอยู่โดยอิสระเป็นพวก ๆ มากมายตั้งร้อยพวก" หน้า 12 เป็นต้น.

[88] เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

[89] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

> *แท้จริงในเขตประเทศจีน พม่า และญวน ก็มีชนชาติที่พูดภาษาเดียวกับเรา คือ ภาษาไทย และเป็นชาติเดียวกับเรา คือ คนไทย อยู่ไม่น้อย* ***ถ้าได้รวมกัน****ก็จะมีจำนวนคนไทยตั้งยี่สิบล้านคน หากแต่พวกไทย****ไม่ได้รวมกันเป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน*** *เพราะต้องเสียความเป็นไทยไปแก่ชาติอื่น...ชาติไทยแม้จะมีจำนวนคนมาก มีร่างกายแข็งแรง และมีความขยันขันแข็งกว่าชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในแหลมอินโดจีนก็ดี แต่ทุกวันนี้ ยกเว้นแต่สยาม ย่อมตกไปอยู่ในอำนาจของชาติอื่น...*[90]

หลังจากนั้นก็เน้นอีกหลายครั้งว่า ถ้าไม่คำนึงถึงการแบ่งแยกในทางการเมืองแล้ว *"ดินแดนของไทยที่ไทยอยู่"* ย่อมเป็น *"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"* ซึ่งถ้าหากพระยาอนุมานราชธนต้องการเพียงแต่จะวิเคราะห์เปรียบเทียบภาษาไทยกับภาษาจีนตามหลักวิชาการแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องเน้นในเรื่องดินแดน ***"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"*** ซ้ำแล้วซ้ำอีกเลย อีกทั้ง *"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"* นี้ก็มิได้มีแต่คนที่พูดภาษาไทย แต่เต็มไปด้วยคนที่พูดภาษาในตระกูลอื่น เช่น มอญ เขมร กระเหรี่ยง ลัวะ ข่า ฯลฯ แต่พระยาอนุมานราชธนกลับเน้น *"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"* ในฐานะที่เป็น ***"ดินแดนของไทย"*** ดังความว่า

> *บัดนี้ จะกล่าวถึง****ดินแดนของไทย****ที่ไทยอยู่ ซึ่งถ้าไม่แบ่งออกเป็นประเทศ ๆ ซึ่งเกิดขึ้นได้ด้วยการแบ่งปันกันในทางการเมือง* ***ก็จะเป็นแผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว*** *มีเนื้อที่กว้างขวางมาก คือทางเหนือล้ำเข้าไปในลุ่มน้ำยางประเทศจีน ทางตะวันตกจดลุ่มน้ำพรหมบุตร...คือตั้งแต่แคว้นอัสสัมเรื่อยขึ้นไปจนจดเขตประเทศทิเบต ทางทิศตะวันออกจดฝั่งทะเลทางประเทศตังเกี๋ย ...ส่วนทางทิศใต้กินไปถึงแหลมมลายู...ย่อมเป็นที่อยู่ของชนชาติใช้ภาษาไทยทั้งนั้น*[91]

ข้อความอีกตอนหนึ่งใน **เรื่องไทย-จีน** พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า **วัฒนธรรมของไทยลื้อในจีน ไทยเขินในพม่า และไทยยวนในประเทศสยาม *"ย่อมถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"* และแผ่นดินที่ชนชาติไทยเหล่านี้อาศัยอยู่ก็ *"จะต้องถือว่าเป็นแผ่นดินติดต่อนับเป็นผืนเดียวกัน"* โดยที่คนไทยทั้งหลายนี้ "สืบเชื้อชาติร่วมบรรพบุรุษมาด้วยกัน"** ดังความว่า

---

[90] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 141.

[91] เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.(เน้นโดยผู้วิจัย).

> *ว่าโดยเขตแดนก็ดี หนังสือและศาสนาตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีก็ดี ไทยลื้อ ไทยเขิน และไทยยวน หรือโยนก ย่อมถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นแผ่นดินของไทยทั้งสามพวกนี้ ถึงแม้ว่าจะตกอยู่ต่างบังคับกัน คือลื้ออยู่ในบังคับจีน เขินอยู่ในบังคับอังกฤษ ไทยยวนอยู่ในบังคับสยาม (ซึ่งไม่เหมือนกับสองพวกแรก เพราะอยู่ในบังคับไทยด้วยกัน)* ***แลถ้าไม่ยกเอาการแบ่งในทำนองการเมืองอย่างนี้ขึ้นมาพูดแล้ว จะต้องถือว่าเป็นแผ่นดินติดต่อนับเป็นผืนเดียวกันได้ เหตุนี้ประชาชนจึงยังสนิทสนมกลมเกลียว ถือเสมือนเป็นพี่น้องร่วมท้องพวกเดียวกัน ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจที่มีประเพณีของเดิมอันเป็นเครื่องหมายของชาติร่วมกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ได้แก่ศาสนาพุทธ และมีวรรณคดีและพงศาวดารตำนานเมืองร่วมกัน...ไทยสยามหรือไทยใต้ก็สืบเชื้อสายไปจากไทยพวกนี้ ...สืบเชื้อชาติร่วมบรรพบุรุษมาด้วยกัน***[92]

พระยาอนุมานราชธนได้นำเอา **แผนที่** มาใช้ โดยพิมพ์ข้อความด้วยตัวอักษรขนาดใหญ่มากไว้เหนือ *"แผนที่ประกอบเรื่องไทย-จีน"* ว่า **ดินแดนไทย** เพื่อแสดงให้เห็นภาพของ *"ดินแดนไทย"* ที่กว้างใหญ่เป็นผืนเดียวกัน หากมองในแนวตะวันตก-ตะวันออกก็จะเห็นดินแดนที่ทอดยาวจากแคว้นอัสสัม และแม่น้ำอิรวดี ครอบคลุมไปถึงมณฑลกวางตุ้ง ส่วนแนวเหนือ-ใต้ ก็กินอาณาบริเวณตั้งแต่มณฑลเสฉวนลงมาจนถึงอ่าวไทย[93] และก่อนจะถึงหน้าที่ตีพิมพ์แผนที่นี้ พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า *"...**ยูนนาน...กวางสี ไกวเจา และกวางตุ้ง ย่อมเป็นที่อยู่ของชนชาติไทยเป็นส่วนมาก มาแต่ครั้งโบราณตราบเท่าทุกวันนี้ จนจะถือว่าแผ่นดินของไทยก็ว่าได้**"*[94] นอกจากนี้ยังพิมพ์แผนที่เล็ก ๆ ประกอบอีก 3 ภาพ แสดงให้เห็นดินแดนจีนสมัยราชวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่า ***"ดินแดนไทย"*** มาก แต่จีนได้ขยายอาณาเขตมารวมเอาบางส่วนของดินแดนไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า ถึงแม้ว่า *"ความรู้"* ที่ว่าดินแดนทางใต้ของประเทศจีนเป็นถิ่นที่อยู่ของคนเชื้อชาติไทย ***"มาแต่ครั้งโบราณตราบเท่าทุกวันนี้"*** จะเป็น *"ความรู้"* ที่นักปราชญ์และวงวิชาการในช่วงทศวรรษ 2480 ให้การยอมรับกันทั่วไป แต่การระบุว่า ดินแดนดังกล่าวถือว่าเป็น ***"ดินแดนไทย"*** หรือ ***"แผ่นดินของไทย"*** นั้น ปรากฏอยู่เฉพาะใน **เรื่องไทย-จีน** ของพระยาอนุมาน

---

[92] เรื่องเดียวกัน, หน้า 156. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[93] โปรดดูแผนที่ในเรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

[94] เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

ราชธนเท่านั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่า **เรื่องไทย-จีน** ได้รับการเขียนขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง มิใช่ความรู้บริสุทธิ์เกี่ยวกับภาษาแต่อย่างใด

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนได้วิเคราะห์เนื้อหาของ *"ตำนานสิงหนวัติ"* อย่างละเอียด และสรุปถึง *"อาณาเขตไทย"* และ *"แผ่นดินผืนใหญ่"* ซึ่งตรงกับดินแดนที่จอมพล ป. ต้องการผนวกรวมเข้ากับ *"ประเทศไทย"* นั่นคือ *"**อาณาเขตไทย**ครั้งแรก ตามที่ตำนานสิงหนวัติกล่าวไว้ ก็หมายความถึง**แผ่นดินผืนใหญ่** คือลานนาไทยตอนเหนือแถวเชียงแสน แผ่นดินตอนใต้ของยูนนาน ซึ่งรวมแคว้นสิบสองปันนาเข้าด้วย แคว้นฉานใต้ แคว้นสิบสองจุไทย และหลวงพระบาง*[95] พระยาอนุมานราชธนยังได้วิเคราะห์ตำนานอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง เพื่อชี้ให้เห็นว่า *"ถ้าจะแคะได้หาเรื่องจริงเอาจากตำนานที่เล่ามานี้ ก็คงได้ความตามที่คิดเห็น **คือดินแดนตอนนั้นทั้งหมดตลอดจนดินแดนตอนอื่นที่ติดต่อกันได้ มีกษัตริย์ชาติไทยยกมาตั้งบ้านเมืองอยู่เป็นแห่ง ๆ** แล้วขยายเขตแดนออกไปโดยวิธีไปสร้างเมืองใหม่ แล้วให้ลูกหลานไปครอบครอง"*[96] พระยาอนุมานราชธนระบุว่ากษัตริย์หลายองค์ในตำนานเป็น *"ไทย"* เช่น ลวจังกราช และขุนเจื๋อง โดยกล่าวถึงขุนเจื๋องและไทยในล้านนาว่า *"**เป็นกษัตริย์ไทย มีอานุภาพมาก** ตีได้เมืองหลวงพระบางตลอดมาออกไปถึงแดนตังเกี๋ยเมืองญวณแล้วไปตายในสงคราม **ทางลานนาไทยได้มีกษัตริย์สืบ ๆ ต่อมา**"*[97]

นอกจากนี้ใน **เรื่องไทย-จีน** พระยาอนุมานราชธนกล่าวด้วยว่า บริเวณที่เป็นชายแดนของสี่ประเทศมาบรรจบกัน คือ พม่า จีน ไทย และญวน อันเป็นแคว้นสิบสองจุไทซึ่ง *"เดิมมีเขตแคว้นกว้างใหญ่"* กับดินแดนตั๋งเกี๋ยและลาวนั้น มีชนชาติไทยอาศัยอยู่มาแต่โบราณ และยังคงอาศัยอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน อันทำให้ผู้อ่านจินตนาการถึงอาณาบริเวณอันกว้างขวางซึ่งควรจะรวมเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า

> *แคว้นสิบสองจุไทย มีชนชาติไทยเรียกว่าไทยอาศัยอยู่...เดิมมีเขตแคว้นกว้างใหญ่...คือแผ่นดินตรงชายปลายเขตแดนของประเทศทั้งสี่มาบรรจบกัน คือประเทศพม่าจีนไทยและญวน...*

---

[95] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 87.

[96] เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

[97] เรื่องเดียวกัน.

ส่วนในเขตตังเกี๋ย ย่อมเป็นที่อยู่ของพวกคนไทยนุงและไทยโท้ ถึงชาวตังเกี๋ยเองก็ว่าเป็นไทยพวกหนึ่ง เรียกว่า ***ไทยแกว*** *หรือ* ***ญวนแกว แกว*** *คำนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงว่าเป็นคำเดียวกับคำว่าเงี้ยว ซึ่งเป็นชื่อหนึ่งของไทยใหญ่ ...หมอฟรีแมนมีความเห็นว่าพลเมืองในตังเกี๋ย ที่เป็นชาติไทยนั้น มีอยู่ตั้งสามในสี่*

ไทยในแดนล้านช้าง หรือ ***ไทยลาว*** *นั้น...เห็นจะเรียกตามชื่อของชาติไทยสมัยโบราณเมื่อราวสามพันห้าร้อยปีมาแล้ว เพราะปรากฏว่าในสมัยนั้นมีชนชาติไทยพวกหนึ่งเรียกว่า อ้ายลาว...*[98]

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนใช้ **เรื่องของชาติไทย** และ **เรื่องไทย-จีน** ในการยืนยันว่า ดินแดนที่รัฐบาลจอมพล ป. ต้องการจะรวมเข้ากับประเทศไทยนั้นเคยเป็นของชนชาติไทย ***"มาแต่ครั้งโบราณตราบเท่าทุกวันนี้"*** และควรจะ ***"รวมกัน...เป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน"*** อีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ ยังยืนยันด้วยว่า *"ชาติไทย"* เคยเป็นชาติมหาอำนาจมาแล้วในอดีต นโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองของจอมพล ป. จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้อย่างแน่นอน

เพื่อเป็นแรงบันดาลใจของคนไทย ให้รู้สึกว่า *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* นั้น เป็นไปได้แน่นอน พระยาอนุมานราชธนได้เน้นว่า *"ไทย"* มีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างจากเพื่อนบ้าน จนทำให้ตั้งตัวเป็นอิสระได้ทุกครั้งที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้น และสามารถเอาตัวรอดจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกมาได้ **พระยาอนุมานราชธนได้กระตุ้นให้คนไทยคิดถึงคุณสมบัติพิเศษของ *"ชาติไทย"* คือ "*เราก็ต้องมีอะไรดีที่สุดอยู่ในตัว*" ที่จะทำให้อยู่รอดมาได้ในอดีต ซึ่งมีนัยว่า คุณสมบัติที่ดีที่สุดนั้นจะทำให้ *"ชาติไทย"* ได้รับความสำเร็จมากยิ่งขึ้นในปัจจุบันและอนาคต** [99]

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังเน้นเรื่อง**คนไทยถูกจีนและพม่า "กลืนชาติ"** และการที่คนไทยภายใต้การปกครองของจีนและพม่าตกอยู่ในสภาพป่าเถื่อนล้าหลัง เพื่อให้คนไทยตระหนักว่าจะต้องรีบเร่งรวมคนเชื้อชาติไทยในจีนและพม่าเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ *"ชาติไทย"* โดยเร็วที่สุด ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนได้เร้าความรู้สึกให้คนไทยอยากรวม

---

[98] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย. หน้า 156-158. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[99] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 151.

ชาติ ด้วยการกล่าวว่า *"คนไทย"* ในจีน *"ถูกจีนกลืนชาติจากไทยไปเป็นจีน"*[100] อยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้จำเป็นจะต้องดำเนินการต่าง ๆ เพื่อผนวกเอาดินแดนที่มี *"ไทย"* อาศัยอยู่เข้ามารวมกับ *"ชาติไทย"* โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะสามารถทำให้ ก่อนที่จะสายเกินไป

> *ยูนนาน กวางสี และกวางตุ้ง...และรวมทั้งมณฑลไกวเจา ย่อมเป็นที่อยู่ของคนหลายเหล่า แต่ส่วนมากเป็นชาติไทย... ชนชาติไทยที่อยู่ในดินแดนนั้นก็เป็นเสมอพลเมืองจีน ซ้ำส่วนมากก็ถูกจีนกลืนชาติจากไทยไปเป็นจีนเสียแล้ว... แต่กระนั้นก็ยังมีไทยที่ยังไม่กลายไปเป็นจีนเหลืออีกไม่น้อย ในมณฑลไกวเจา...รวม 2 ล้านคน ในมณฑลกวางสี...รวม 2 ล้านคน ในมณฑลกวางตุ้งอีก 500,000 คน และพวกไทยเหล่ยในเกาะไหหลำ อีก 250,000 คน หมอด๊อดได้กล่าวไว้นี้เป็นเวลาตั้ง 20 ปีกว่ามาแล้ว ป่านนี้ไทยเหล่านั้นจะลดจำนวนเพราะกลายเป็นจีนไปกี่มากน้อยก็ไม่ทราบ..."*[101]

ในเรื่อง **ไทย-จีน** พระยาอนุมานราชธนเร้าความรู้สึกให้อยากรวมชาติอย่างเข้มข้นเช่นเดียวกัน โดยชี้ให้เห็นว่า ดินแดนในประเทศจีนนั้น แม้ว่าเคยมีไทยอยู่มาก เพราะเป็นดินแดนของ *"ชาติไทย"* แต่ *"ถึงแม้ว่าประชาชนจะเป็นไทยก็ต้องกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว"*[102] เช่นเดียวกับในประเทศพม่า ชนชาติไทยสาขาหนึ่ง คือ *"ไทยใหญ่"* ก็กำลังถูกพม่ากลืนชาติ[103]

พระยาอนุมานราชธนยังพยายามชี้ให้เห็นในเรื่อง ไทย-จีน ว่า การที่คน *"เชื้อชาติไทย"* ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของชาติอื่น ทำให้ *"ไม่ได้รวมกันเป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน"* และต้องตกอยู่ในสภาพล้าหลังป่าเถื่อนอย่างน่าสงสาร

> *แท้จริงในเขตประเทศจีน พม่า และญวน ก็มีชนชาติที่พูดภาษาเดียวกับเรา คือ ภาษาไทย และเป็นชาติเดียวกับเรา คือคนไทยอยู่ไม่น้อย* ***ถ้ารวมกันก็จะมีจำนวนคนไทยตั้งยี่สิบล้านคน หากแต่พวกไทยไม่ได้รวมเป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน*** *เพราะต้องเสียความเป็นไทยไปแก่ชาติอื่น ...จะเห็นเด่นอยู่ก็แต่เราชาวสยามเท่านั้นที่ยังรักษาความเป็นไทยไว้ตลอดรอดฝั่งมาได้ เพราะเรามีอารยธรรม*

---

[100] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

[101] เรื่องเดียวกัน.

[102] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 149.

[103] เรื่องเดียวกัน, หน้า 159-160.

ความเจริญสูงกว่าเพื่อนร่วมชาติของเราซึ่งอยู่ในแดนอื่น ๆ นอกสยาม ไทยบางพวกเช่นที่อยู่ในประเทศจีน โดยมากยังคงเป็นไทยล้าหลัง หนังสือหนังหาก็ยังไม่มีใช้ และไม่ได้นับถือลัทธิศาสนาใด ยิ่งไปกว่าการเซ่นไหว้ผีสางเทวดาตามวิสัยของชนชาวป่าล้าหลังเท่านั้น[104]

การบรรยายความล้าหลังของคนไทยที่ *"เสียความเป็นไทย"* แก่ชาติอื่นเช่นนี้ มีนัยยะว่า *"ไทยสยาม"* ซึ่ง *"มีอารยธรรมความเจริญสูงกว่าเพื่อนร่วมชาติ"* ควรพยายามรวมคนไทยที่ถูกกกลืนชาติเหล่านั้นเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ *"ไทยสยาม"* เพื่อจะได้สร้างความเจริญให้แก่คนไทยด้วยกัน

รวมความว่า เนื้อหาของงานเขียนที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2480 มีส่วนอย่างสำคัญในการช่วยทำให้คนไทยเกิดจินตนาการและความรู้สึกว่า การรวมเอาดินแดนและประชากรที่เป็น *"เชื้อชาติไทย"* เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ ***"ประเทศไทย"*** และ ***"ชาติไทย"*** นั้น เป็นเรื่องที่ถูกต้องชอบธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถานการณ์ที่คนไทยรับรู้ว่า พม่า ตังเกี๋ย และลาว ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ซึ่งทำให้ *"ชนชาติไทย"* ในประเทศเหล่านั้นถูกกดขี่ขูดรีด ในขณะที่ประเทศจีนก็ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์สงครามมายาวนาน นับตั้งแต่กบฏไท้เผ็ง กบฏนักมวย การช่วงชิงอำนาจในยุคขุนศึก การรุกรานของญี่ปุ่น และการรบระหว่างฝ่ายก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน และดินแดนในประเทศจีนตอนใต้ส่วนที่ *"ชนชาติไทย"* อาศัยอยู่นั้น ก็ยังมิได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประเทศชาติจีน"* อย่างสมบูรณ์แบบ การรวมดินแดนพม่า ตังเกี๋ย และลาว และจีนส่วนที่ *"ชนชาติไทย"* อาศัยอยู่ดังกล่าวนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประเทศไทย"* จึงเป็นเรื่องที่สามารถจะหวังได้ และเป็นความหวังที่มีความเป็นไปได้สูงในทัศนะของชนชั้นนำในเวลานั้น รวมทั้งในทัศนะของพระยาอนุมานราชธนด้วย

2. การสร้าง *"ความรู้"* ด้านภาษาไทย เพื่อให้ชาวจีนในประเทศไทยมีความเต็มใจที่จะ *"กลายเป็นไทย"*

เมื่อเขียนเรื่อง **ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย** พระยาอนุมานราชธนระบุว่า ***"ถ้าฝ่ายที่เสียความเป็นไทย มีโอกาสกลับมาเป็นไทยตามชื่อ ก็จะทำให้เราเป็นไทยสมชื่อยิ่งขึ้น"***[105] แสดง

---

[104] เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

[105] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 33-34.

ถึงความตั้งใจของพระยาอนุมานราชธนที่จะกระตุ้นให้ *"คนเชื้อชาติไทย"* ที่กลายเป็นจีน พม่า มอญ ฯลฯ *"กลับมาเป็นไทย"* อีกครั้งหนึ่ง

นโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาประเทศ ย่อมต้องการชาวจีนในประเทศไทยเป็นกำลังสำคัญ เนื่องจากชาวจีนมีบทบาทและอิทธิพลทางเศรษฐกิจสูง หากชาวจีนกลายเป็นไทยและรักชาติไทย ก็จะช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศมีความเจริญก้าวหน้าและมั่นคง จนรัฐบาลมี *"ทุน"* อย่างเพียงพอสำหรับการดำเนินการต่าง ๆ ตามนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงเขียน **เรื่องไทย-จีน** โดยยกงานเขียนของชาวตะวันตกหลายคนมายืนยันว่า ในมณฑลภาคใต้ของจีน เช่น กวางซี ไกวเจาในเกาะไหหลำ กวางตุ้ง และยูนนาน เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน **เพื่อให้ชาวจีนในประเทศไทยคิดว่า แท้ที่จริงแล้วตนก็คือคนไทย เพราะชาวจีนในมณฑลที่ตนอพยพมานั้น *"เป็นจีนที่กลายไปจากไทยนั่นเอง"*** ดังความตอนหนึ่งว่า

> *หมอฟรีแมน (ตามที่หมอด๊อดอ้าง) ว่า "บ้านเมืองที่เป็นบ้านเกิดเมืองนอนของไทยในมณฑลภาคใต้ของจีน ยังเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของชาตินั้นอยู่มาก ตลอดไปในกวางซี ไกวเจาในเกาะไหหลำ และในกวางตุ้งบางส่วน ในยูนนานทางด้านตะวันออกและตะวันตก ชาติไทยมีจำนวนเป็นส่วนมากที่เป็นพลเมืองของมณฑลเหล่านี้ นายคอแรน ว่า "ไทยเป็นชนชาติที่มีจำนวนมากมาย แผ่ออกไปกว้างขวาง และมีพงศาวดารถอยหลังขึ้นไปไกล...นายฮอลต์ ฮัลเลต สนับสนุนด้วยว่า "ชาติไทย...นับว่าเป็นส่วนสำคัญในจำนวนพลเมือง ซึ่งเรียกรวม ๆ เอาว่าจีนเสียด้วยซ้ำ"* ***ความตรงนี้ ถ้าจะแปลกันก็ว่าถึงคนจีนที่มีอยู่ในแคว้นเหล่านี้ย่อมเป็นจีนที่กลายไปจากไทยนั่นเอง***
>
> *ตามหลักฐานที่อ้างมาข้างต้น เราอาจรวมความได้ว่า* ***ประชาชนพลเมืองภาคใต้ของจีนทั้งหมด ย่อมเป็นไทยโดยเชื้อชาติและพูดภาษาไทย***[106]

การศึกษาเปรียบเทียบภาษาไทยและภาษาจีนใน **เรื่องไทย-จีน** ก็เพื่อทำให้ให้เห็นว่า **จีนในดินแดนแถบกวางซี กวางตุ้ง ไหหลำ ส่วนใหญ่เป็น *"ไทยที่กลายเป็นจีน"*** โดยพระยาอนุมานราชธนระบุว่า *"เราอาจพบคำในภาษาจีนตามเสียงจีนกวางตุ้ง ที่คล้ายคลึงกับคำในภาษาไทยไม่น้อยคำ*

---

[106] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 146-147. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เลย ทำไมเสียงกวางตุ้งจึ่งใกล้มาข้างไทยมากกว่าเสียงจีนถิ่นอื่น ***ทั้งนี้ก็เพราะชาวกวางตุ้งตามที่ฝรั่งค้นคว้ามาแล้ว ยืนยันอย่างแน่นแฟ้นว่า ส่วนมากเป็นชาติไทยที่กลายไปเป็นจีน***[107]

ควรกล่าวด้วยว่า ถึงแม้ว่า *"ความรู้"* ที่ว่าชนชาติที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีนเป็นชนชาติไทยจะเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสมัยนั้น **แต่พระยาอนุมานราชธนได้พยายามเน้นอยู่ตลอดเวลาว่าคน *"ชาติไทย"* ในแถบนั้นถูกจีนครอบงำจน *"กลายไปเป็นจีน"*** นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนเน้นด้วยว่าทั้ง *"ภาษา"* และ *"รูปร่าง"* ของชาวกวางตุ้งคล้ายคลึงกับคนไทย ซึ่งแสดงว่าชาวกวางตุ้งเป็นคน *"เชื้อชาติไทย"* หรือ *"มีเลือดไทยอยู่ไม่น้อย"* แต่ได้ถูกอิทธิพลจีนครอบงำ *"กลายเป็นเจ๊กเป็นจีนไป ...ไม่ได้มีเลือดเนื้อเชื้อไขจีนเลย...เอาชาติอื่นมาเป็นของตน"*

> *คำในภาษาไทยตรงเสียงกับคำของกวางตุ้งนับได้มากมาย ไม่ใช่เป็นจำนวนร้อย ๆ จนน่าจะทำให้เห็นว่ากวางตุ้งกับเราอาจเป็นพวกเดียวกันมาแต่เดิมก็ได้*
>
> *ความข้อนี้ นักปราชญ์ชาวตะวันตกก็มีความเห็นเช่นนั้น ยังยืนยันรับรองว่า* ***รูปร่างของจีนกวางตุ้งคล้ายคลึงกับชนชาติไทย...อย่างน่าอัศจรรย์ ดีร้ายชาวกวางตุ้งหากไม่ใช่ชาติไทยทั้งตัว ก็ต้องมีเลือดไทยผสมอยู่ไม่น้อย****...ทั้งนี้ก็จะเป็นด้วยเหตุที่จีนเมื่อเบียดไทยสมัยโบราณจนไทยต้องหนีร่นเป็นลำดับมาทางใต้นั้น ก็คงจะเป็นไทยบางพวกเท่านั้น ส่วนที่ตกค้างอยู่ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่ต้องกลายเป็นจีนไป...****กวางตุ้งนั้นน่าจะมีเลือดไทยอยู่ไม่น้อย แต่อิทธิพลของจีนเข้าครอบงำมาเสียนมนาน จนกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว****...พูดภาษาจีน และใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีจีน* ***ในที่สุดก็เลยเกลียดชาติและภาษาของตนเองกลายเป็นเจ๊กเป็นจีนไป เกิดเป็นจีนซึ่งไม่ได้มีเลือดเนื้อเชื้อไขจีนเลย****...จีนในภาคตะวันตกและภาคใต้จะต้องเป็นชาติผสมมากที่สุด* ***จะถือว่า ถ้าใช้ภาษาจีนก็เป็นชาติจีนหาได้ไม่*** *การรวมกันให้กลมกลืน* ***เอาชาติอื่นมาเป็นของตน*** *ได้มีมาแล้วตลอดประเทศจีน ตั้งแต่จีนเข้ามาในเมืองจีนเป็นเวลาตั้ง ๕,๐๐๐ ปี นายพันตรีเดวิส ได้กล่าวไว้ในที่อื่นอีกแห่งหนึ่งว่า จีนในยูนานยังได้รับรองว่า* ***กวางตุ้งนั้นว่าโดยชาติเชื้อก็คือไทย รูปร่างระหว่างไทยกับจีนตอนใต้ช่างละม้ายคล้ายกัน*** *น่าพิศวงจริง ๆ*[108]

---

[107] เรื่องเดียวกัน, หน้า 174. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[108] เรื่องเดียวกัน, หน้า 177-178.

พระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็นด้วยว่า **จีนแต้จิ๋วก็เคยเป็นคนไทยมาก่อน** เนื่องจาก *"แต้จิ๋วนั้น เป็นภาษาที่ใช้พูดกันในมณฑลกวางตุ้งทางด้านตะวันออก"*[109] ดังนั้น ชาวแต้จิ๋ว จึงเป็นคน *"เชื้อชาติไทย"* เช่นเดียวกับชาวกวางตุ้ง นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังพยายามพิสูจน์ว่า **จีนแคะก็เป็นคนไทยด้วย**

> *ชาวแคะถ้าไม่ใช่จีน (ซึ่งตามรูปการเท่าที่เล่ามา ก็ออกจะเป็นเช่นนั้น) ก็จะเป็นชาติอะไร ข้อนี้หมอด๊อด ในหนังสือชาติไทย อ้างถ้อยคำของหมอกิบสันว่า* ***ชาวแคะและชาวอื่น ๆ ที่อยู่ในดินแดนตอนใต้ของจีนนั้น ไม่ใช่จีน และหมอกิบสันเชื่อว่าเป็นไทยนั่นเอง แต่แคะก็เหมือนกับกวางตุ้ง ถึงว่าเดิมจะเป็นไทยบัดนี้ย่อมกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว*** *ที่ยังมีเค้าอยู่ก็ด้วยสำเนียงภาษา ซึ่งนอกจากกวางตุ้งแล้ว ก็ใกล้จะมาข้างไทยมากกว่าภาษาอื่น ๆ นายดัดเลย์กล่าวถึงแคะ ว่าบางพวกแม้จะมีอารยธรรมความเจริญเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากจีนก็ดี แต่แคะได้ปะปนอยู่ในท่ามกลางพวกจีน จนได้เกี่ยวดองหนองยุ่งอยู่กับจีนเสียนานและมากแล้ว รูปและลักษณะอาการต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเดิมจึงหมดสิ้นไปไม่เหลืออยู่เลย*[110]

พระยาอนุมานราชธนยังได้เทียบ "คำไทย" กับ "คำจีน" จำนวนมาก ในฐานะที่เป็น "ความรู้" ทางนิรุกติศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"อาจเป็นคำเดียวกัน ...เพราะคำ ๆ เดียวกัน ถ้าใช้ไปนาน ๆ หรือว่าชนชาติที่ใช้พูดร่วมกัน ต้องเหินห่างกันไปเป็นเวลานาน ก็อาจพูดเพี้ยนเสียงและกลายความหมายได้"*[111] เป็นการยืนยันว่าจีนตอนใต้เป็นไทยที่ได้กลายเป็นจีน ทำให้ใช้คำ ๆ เดียวกัน แต่พูดเพี้ยนเสียง พระยาอนุมานราชธนได้ยกตัวอย่างคำต่าง ๆ เช่น คำว่า *"แต่งงาน"* เทียบกับคำว่า *"ตื้นหงัน"*[112] คำว่า *"**หวั่น** (เสียงกวางตุ้ง) หรือ**ฮุ้น** (สียงแต้จิ๋ว) คำนี้แปลว่า soul หรือวิญญาณ...ถ้าว่าโดยเสียงและความหมายก็ใกล้กับคำว่า ขวัญ ของเรามาก"*[113] ส่วนคำว่า *"แถน"* เทียบได้กับคำว่า *"เทียน"*

> *"คำว่า แถน...มีอยู่ในภาษาไทยแทบทุกสาขา ...น่าจะเดาว่าแถนเป็นผีฟ้าดั้งเดิมของไทยแลมีมากด้วยกันมีที่อยู่บนฟ้า...*

---

[109] เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

[110] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-179. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[111] เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

[112] เรื่องเดียวกัน, หน้า 181-182.

[113] เรื่องเดียวกัน, หน้า 191. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

> *ในภาษาจีนมีคำ...ในชาวกวางตุ้งก็เป็น* ***ถิ่น*** *หรือ* ***เทน*** *เป็นเสียงชาวแต้จิ๋ว ว่า* ***เทียน*** *หรือ* ***ที*** *คำนี้แปลว่า เทวดา.....ดั่งนี้* ***เทียน ถิ่น*** *หรือ* ***เทน ใน****ภาษาจีน กับ* ***แถน*** *ในภาษาไทย ก็คงเป็นคำเดียวกัน*[114]

พระยาอนุมานราชธนได้นำคำไทยอีกหลายคำมาเทียบเสียงกับคำจีน เพื่อชี้ให้เห็นว่าน่าจะเป็นคำเดียวกัน อันเป็นการสนับสนุนข้อวินิจฉัยที่ว่า ชาวกวางตุ้งและชาวแต้จิ๋ว เป็น *"คนไทย"* ก่อนที่จะถูกกลืนไปเป็นจีน เช่น "**จังหวัด**" กับ "**สาง**" ในภาษาจีน "**กัน กั้น คัน เขื่อน**" กับ "**หัน**" หรือ "**ห่าน**" ในภาษาจีน "**เวียง เมือง บิง** (อะหม) วิง (ไทยใหญ่)" กับ "**บ้วน** (แต้จิ๋ว)" และ "**หวั่น** (แคะ)" หรือ "**ขัง-วัง-วง**" กับ "**หว่าง** (กวางตุ้ง) – **ฮ้วง** (แต้จิ๋ว)" ฯลฯ "**หลวง**" กับ "**ฮ่อง** หรือ**อ๋อง** (ฮกเกี้ยน) หรือ "**หว่อง** (กวางตุ้ง) ฯลฯ [115] รวมทั้งคำว่า ***"เต้"*** หรือ ***"ไต้"*** กับ ***"ไทย"*** หรือ ***"ไท้"*** และ ***"ป้อกวั๋น"*** กับ ***"พ่อขุน"***[116]

การยืนยันเช่นนี้มีอยู่ตลอดงานเขียนเรื่อง **"ไทย-จีน"** เป็นต้นว่า *"เสฉวนมีอิทธิพลของจีนเข้าครอบงำได้ ถึงแม้ว่าประชาชนจะเป็นไทยก็ต้องกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว"*[117] หรือ *"ยังมีไทยอีกพวกหนึ่งหมอด๊อดเรียกว่า* ***ไทยจีน*** *ว่าเป็นไทยอยู่เหนือเขตยูนนานขึ้นไปตามแนวแม่น้ำยาง"*[118] หรือ "***ไทยโท้***" ในกวางสี ซึ่ง *"กลายเป็นชาวกวางตุ้งไปแล้วก็คงมีไม่น้อย"* [119] นอกจากนี้ยังมี *"ไทยนุง"* ในกวางตุ้ง และกวางสีซึ่ง *"เขารู้สึกว่าเขาเป็นไทยอยู่เสมอ มีนิสัยรักชาติ ต้องการจะเป็นอิสระ"*[120]

จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนพยายามสร้างความรู้ทางนิรุกติศาสตร์เพื่อสนับสนุนนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองโดยตรง ความรู้เกี่ยวกับ *"ภาษา"* ที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2480 นี้ มิได้เป็นที่ยอมรับจาก *"ผู้รู้"* ลางท่าน ดังปรากฏว่าหนังสือ **คำแผลงในภาษาไทย ชนิดยืดเสียงคำเดิม**[121] ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนในทศวรรษ 2480 แต่ราชบัณฑิตสถานได้ตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2495 นั้น

---

[114] เรื่องเดียวกัน, หน้า 194. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[115] เรื่องเดียวกัน, หน้า 194-207.

[116] เรื่องเดียวกัน, หน้า 200-201. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[117] เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

[118] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[119] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-154. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[120] เรื่องเดียวกัน.

[121] พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่องนี้ในทศวรรษ 2480 แต่มิได้ตีพิมพ์ในทันที เพราะพระยาอนุมานราชธนเองตระหนักว่า *"เรื่องนี้ยังบกพร่องอยู่มาก"* มาตีพิมพ์ขึ้นในภายหลัง เพราะเห็นว่า *"อาจได้รับข้อวิจารณ์ทักท้วงด้วย*

จิตร ภูมิศักดิ์...ได้อ่านและได้ขีดเส้นใต้เนื้อหาบางตอน พร้อมกับเขียนข้อความกำกับ...ว่า "ไม่ใช่โว้ย!" "ความจริงแล้วเป็นเช่นนี้ต่างหาก" หรือเขียนจ่าหน้าหัวเรื่องหนังสือเล่มนี้ว่า "ไม่ได้ความเลย" หรือ "? Nonsense" หรือ ที่เขียนในหนังสือสันนิษฐานว่า "เราออกเสียงนิคหิตเป็น อม หาใช่เป็น อัม ไม่ เห็นจะอ่านอย่างเขมร" จิตรเขียนข้อความโต้แย้งว่า "นิคหิตไทยโบราณอ่าน อม ทั้งนั้นโว้ย!" หรือไม่ที่หนังสืออธิบายว่า "เข้าใจว่าอ่านตามแบบมหายาน คือสันสกฤต หรือไม่ก็มาจากแบบพราหมณ์ ผ่านเขมร" จิตรก็เขียนกำกับว่า "คำพวกนี้อ่านตามเขมรเขาต่างหากล่ะ! เขมรเป็นอย่างนี้มาแต่โบราณ???"[122]

อย่างไรก็ตาม ความรู้เกี่ยวกับภาษาที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นในทศวรรษ 2480 ส่วนใหญ่ได้ทำหน้าที่ทางการเมืองตามนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งต้องการให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* ให้มากที่สุด ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ นอกจากมีการส่งเสริมให้ชาวจีน *"แปลงชาติ"* แล้ว ตัวจอมพล ป. เองถึงกับได้ *"เปิดเผย"* แก่หนังสือพิมพ์**ไทยใหม่** ฉบับวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2482 ว่า ตนเองนั้นก็มีบรรพบุรุษสืบเชื้อมาจากชาวจีนเหมือนกัน หนังสือพิมพ์ระบุว่า*"จนกระทั่งบัดนี้ ท่านนายกฯ ก็คงใช้โต๊ะและที่ตั้งบูชาแบบจีนอยู่"*[123] ซึ่งในเรื่องนี้ เออิจิ มุราชิมาวิเคราะห์ว่า

แม้จะเป็นเช่นนั้น หลวงพิบูลสงครามก็มีทัศนะที่เกี่ยวกับการแปลงชาติอยู่ตรงที่ว่า เขาไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเป็นมาทางสายเลือดหรือเชื้อชาติ แต่ที่สำคัญก็คือ เขาต้องการให้ชาวจีนมีความจงรักภักดีต่อสังคมไทย และแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ (identity) ร่วมกันในความเป็นไทยเหนือสิ่งใดอย่างแท้จริง จึงไม่แปลกที่หลวงพิบูลสงครามจะได้กล่าวถึงทัศนะของตนต่อชาวจีนในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 1939 ว่า "ทำอะไรก็ตาม แต่ขอโรงเรียนจีนกับอั้งยี่ไม่ให้มี ทั้งนี้ก็เพราะ การมีอยู่ของสิ่งดังกล่าว สวนทางกับทัศนะของหลวง

ความหวังดีจากท่านผู้รู้" (โปรดดู วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์** กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546. หน้า 108-109).

[122] วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์**, หน้า 108.

[123] เออิจิ มูราชิมา เขียนและแปล วรศักดิ์ มหัทธโนบล แปลและบรรณาธิการ, **การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ.**1924-1941. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษาสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.หน้า 180.

พิบูลสงคราม ที่ปรารถนาจะให้ชาวจีนมีความจงรักภักดีและมีลักษณะร่วมต่อความเป็นไทยนั่นเอง[124]

กล่าวได้ว่า ในความเป็นจริงแล้ว รัฐบาลจอมพล ป. มิได้เห็นความสำคัญของ *"เชื้อชาติ"* อย่างแท้จริง แต่ได้นำเรื่อง *"เชื้อชาติ"* มาเน้นให้ปรากฏ ถึงกับทำการเปลี่ยนชื่อประเทศให้ตรงกับชื่อ *"เชื้อชาติไทย"* เพื่อจุดมุ่งหมายในการสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคน *"เชื้อชาติไทย"* ทั้งที่อยู่ภายในประเทศไทยและในประเทศจีน พม่า เวียดนาม และลาว รวมทั้งการทำให้ชาวจีนในประเทศไทยมีความเต็มใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* ด้วย

3. การเน้นความสำคัญของ "ภาษาไทย" เพื่อสร้างเอกภาพของ "ชาติไทย" และสร้าง "ชาติไทย" ให้เป็นมหาอำนาจ

เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเห็นความสำคัญของ *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* จึงตระหนักว่าการเน้นเฉพาะ *"ความเป็นไทย"* ในด้าน *"เชื้อชาติ"* นั้น ไม่เพียงพอที่จะทำให้คนในประเทศเกิดความสำนึกว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติใหญ่ที่มีอารยธรรม จำเป็นต้องเน้นความเจริญของ *"วัฒนธรรมไทย"* ควบคู่กันไปด้วย พร้อมกันนั้น ก็ต้องหา **"วัฒนธรรมไทย"** ที่จะเป็นเครื่องประสานคนไทยทั่วประเทศให้มีเอกภาพ ซึ่งปรากฏว่า ชนชั้นนำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ได้เลือกใช้ภาษาไทยเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในการสร้างความภาคภูมิใจและสร้างเอกภาพของคนในชาติ พระยาอนุมานราชธนจึงนำความคิดเกี่ยวกับ *"ภาษาไทย"* มาสืบทอด โดยเน้น *"ภาษาไทย"* ในฐานะวัฒนธรรมไทยอันสำคัญยิ่ง ความรักในภาษาไทยหมายถึงความรักต่อ *"ชาติไทย"* และภาษาไทยแสดงถึงความมีอารยธรรมของ *"ชาติไทย"* รวมทั้งเป็นเครื่องผูกพัน *"ชนเชื้อชาติไทย"* ให้มีความเป็นปึกแผ่นและรักษาความต่อเนื่องของ *"ชาติไทย"* เอาไว้ได้โดยไม่ถูกทำให้กลายชาติไปจนหมดสิ้น แม้ว่าจะต้อง *"พลัดที่นาคาที่อยู่"* ก็ตาม

พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่อง ***"ชนเชื้อชาติไทย"*** เพื่อใช้บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2484 มีความตอนหนึ่งว่า

> *บรรพบุรุษของเรา...พลัดที่นาคาที่อยู่...ลักษณะความเป็นไปของชาติไทยมีเช่นนี้ วัฒนธรรมและอารยธรรมของเดิมในลางประการจะมีเหลือต่อมาได้อย่างไร ...เรายังมีวัฒนธรรมที่สำคัญอันเป็นของดั้งเดิมอยู่ ที่ไม่ได้เสื่อมสูญไปเลย นี่ได้แก่ภาษาไทย... ภาษาไทยของเรา ได้มีความเจริญเป็นปึกแผ่นมานานแล้ว...*

---

[124] เรื่องเดียวกัน, หน้า 180-181.

ทำไมชาติที่เจริญรักภาษาของชาติตนนัก ***ก็เพราะภาษาเป็นเครื่องหมายแห่งวัฒนธรรมของชาติ ภาษาเป็นเครื่องผูกพันชาติให้รวมกันเป็นปึกแผ่น*** *ภาษาทำให้เราระลึกรู้ถึงความเป็นชาติมาแต่เก่าก่อน ถ้าภาษากลายชาติก็กลาย ภาษาสูญชาติก็สูญ...ชาติไทยได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมมานานแล้ว แต่โดยเหตุที่บรรพบุรุษของเราต้องพลัดที่นาคาที่อยู่ วัฒนธรรมและอารยธรรมเดิมของเราจำต้องสูญหายไป* ***เว้นแต่ภาษาไทยที่เรายังรักษาสืบต่อไว้มาได้ จึงทำให้ชาติไทยไม่กลายชาติไป***[125]

ในเรื่อง "**ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย**" พระยาอนุมานราชธนเขียนด้วยภาษาที่เร้าอารมณ์ความรู้สึกอย่างรุนแรง เน้นความรัก *"ชาติไทย"* ที่ผูกพันกับความรักใน *"วัฒนธรรมภาษาไทย"*

ผู้ที่มีความรักชาติรักภาษาของตนเสมอด้วยจิตใจ เป็นผู้ที่รู้สึกอยู่ว่าภาษาไทยตาย ชาติไทยก็ตาย เมื่อชาติตาย สกุลไทยก็ตาย เมื่อสิ้นชาติสิ้นสกุล ตัวท่านก็อยู่ไม่ได้ ต้องตายเหมือนกัน ถึงร่างกายยังไม่ตาย แต่จิตใจของท่านนั้นตายแล้ว ท่านไม่ได้เป็นไทยต่อไป แต่จะต้องตกไปเป็นทาส

ในประวัติศาสตร์มีตัวอย่างชี้ให้เห็นถมไป ว่าชาติที่ตกไปเป็นทาสเขานั้น...ก็เพราะคนในชาติไม่รักชาติรักภาษาของตน...ต้องสูญสิ้นชาติไป[126]

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า**ภาษาไทยจะทำให้คนทั่วประเทศสามารถรวมกันเป็นชาติ และร่วมมือกันสร้างชาติได้** เพราะเหตุว่า

เมื่อประชาชนมีเชื้อชาติเดิมต่าง ๆ กัน มาผสมกันในทางตระกูลสัมพันธ์ เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกันอย่างกว้างขวาง และร่วมประเทศชาติอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังเป็นมาแล้วในประวัติศาสตร์ ข้อสำคัญประการแรกจึงอยู่ที่ ***มีภาษากลางใช้ร่วมกันและประพฤติปฏิบัติตามรูปแบบวัฒนธรรมเดียวกัน*** *อันมีภาษาเป็นเครื่องสำแดงออกให้ปรากฏเห็น เพราะฉะนั้น ภาษาจึงเป็นส่วนสำคัญแห่งวัฒนธรรม ถ้า*

---

[125] พระยาอนุมานราชธน, "ชนเชื้อชาติไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 275-276. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[126] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 28.

ขาดภาษาที่ทำความเข้าใจกันได้ดี งานการใหญ่โตที่ต้องอาศัยคนร่วมแรงร่วมใจกันมากคน ก็เกิดขึ้นไม่ได้เพราะขาดความเข้าใจดีต่อกัน[127]

ใน ***"ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย"*** พระยาอนุมานราชธนระบุด้วยว่าตนเอง *"...เล่าเรื่องความสำคัญของภาษา...ด้วยความรักภาษาไทย ได้สำนึกอยู่เสมอว่านี่คือภาษาของบรรพบุรุษข้าพเจ้าเป็นคนไทยก็ต้องยกย่องภาษาไทยของสกุลไทย เพราะสิ่งใดดีงามและเป็นสิ่งที่รักมาก ก็ต้องยกย่องเชิดชู"*[128] แล้วชี้ให้เห็นว่า *"ชนชาติในสกุลไทยของเรา"* อาศัยอยู่ในบริเวณใดบ้าง[129] ซึ่งเป็นการเน้นย้ำ เช่นเดียวกับใน **เรื่องไทย-จีน** ว่าจะต้องรวมคนไทย ***"เป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน"*** มิให้ ***"ต้องเสียความเป็นไทยไปแก่ชาติอื่น"*** *หรือ* ***"ตกไปอยู่ในอำนาจของชาติอื่น"*** อีกต่อไป[130]

เพื่อให้ *"ภาษาไทย"* มีความหมายในทางที่ผูกพันคนไทยให้ *"รักชาติไทย"* พระยาอนุมานราชธนจำเป็นต้องทำให้คนไทยเห็นว่า ถึงแม้ตามข้อเท็จจริงแล้วภาษาไทยจะเป็นภาษาผสม แต่การรับเอาคำใหม่ ๆ จากภาษาอื่นเข้ามาใช้นั้น ได้ทำให้ภาษาไทยเจริญงอกงามขึ้น แล้วพระยาอนุมานราชธนก็กล่าวถึงหลักในการผสมคำเพื่อให้มีคำใหม่ขึ้นมาใช้ ว่าควรจะพยายามหาคำไทยมาผสมกันก่อน หากหาคำไทยที่เหมาะไม่ได้ จำเป็นต้องนำเอาคำจากภาษาอื่นเข้ามาใช้ ก็จะต้องทำการปรับปรุงให้เข้ากับจิตใจของภาษาไทย เพื่อรักษาจิตใจของภาษาไทยเอาไว้[131]

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า ภาษาที่เจริญขึ้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งความ ***"ก้าวหน้าเป็นมหาประเทศ"*** และ ***"การมีภาษาร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน"*** แล้วแสดงให้เห็นว่าในแผ่นดินพม่า แผ่นดินญวน และแผ่นดินจีน มีคนพูดภาษาไทยอีกมาก ซึ่งทำให้ถือได้ว่าคนเหล่านี้เป็น ***"ชาติเดียวกัน"*** กับคนไทยในประเทศไทย

---

[127] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-5.

[128] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

[129] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[130] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 141.

[131] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 4.

> ***ชาติใดจะอยู่ได้แล้วก้าวหน้าเป็นมหาประเทศต่อไป*** *จะต้องอาศัยมีวัฒนธรรมสูง ...ชาติที่เจริญจึงต้องบำรุงรักษาภาษาของเขาไว้ เพราะภาษาเป็นเครื่องหมายสำคัญที่สุดของชาติด้วยประการหนึ่ง การมีภาษาร่วมกัน* ***ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน*** *มีความมั่นคงดังเกลียวเชือกฉะนั้น...****ภาษาไทยเป็นภาษาใหญ่*** *ไม่ใช่แต่เฉพาะคน ๒๕ ล้าน ที่มีอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น นอกเขตแดนประเทศไทยออกไป ในแผ่นดินพม่า แผ่นดินญวน แผ่นดินจีนก็ยังมีคนไทยพูดภาษาไทยอยู่อีกนับได้หลายล้านคน*[132]

นอกจากนี้การทำให้ภาษาเจริญขึ้นยังมีความสำคัญเนื่องจาก *"การเจริญคลี่คลายขยายตัวของภาษา ย่อมเจริญไปพร้อมกันกับการคลี่คลายขยายตัวของความคิดความอ่านและสังคม ภาษากับความคิดความอ่านและสังคมต้องพัวพันกันไป"*[133] เมื่อทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญ จึงต้องทำให้ *"ภาษาไทย"* เจริญไปพร้อมกัน

กล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนสร้าง ***"ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย"*** เพื่อให้คนไทยมีความรักความผูกพันและความภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* พร้อมกันนั้นก็นำเอาความรู้ในภาษาไทยมาเป็นหลักฐานยืนยันว่า มีคนไทยอาศัยอยู่ในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งประเทศไทยควรพยายามรวมเอาดินแดนที่ *"คนเชื้อชาติไทย"* อาศัยอยู่นั้น เข้ามาเป็นประเทศชาติเดียวกัน ไม่ต่างจากงานเขียนทางประวัติศาสตร์ **เรื่องของชาติไทย** และงานเขียนทางนิรุกติศาสตร์ **เรื่องไทย-จีน** จะเห็นได้ว่าความรู้เกี่ยวกับภาษาไทยเช่นนี้ ไม่เพียงแต่ช่วยสนับสนุนนโยบาย *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ในทศวรรษ 2480 เท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึกชาตินิยมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

4. การสร้าง *"คุณธรรม"* ของคนใน *"ชาติไทย"*

การมีนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ทำให้รัฐบาลต้องการสร้าง ***"วัฒนธรรมทางจิตใจ" คือ "คุณธรรม"*** ของคนในชาติ ที่จะส่งผลให้ข้าราชการและประชาชนมีคุณสมบัติทางจิตใจที่เอื้อต่อการประพฤติปฏิบัติตนตามนโยบายรัฐ และสนับสนุนการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล

---

[132] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[133] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ได้กล่าวมาแล้วว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ ในการกระตุ้นให้รัฐบาลจอมพล ป. เห็นความสำคัญของการปลูกฝังให้ประชาชนเกิดมี *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* หรือมี *"คุณธรรม"* ที่จำเป็นสำหรับการสร้างชาติ เมื่อประกอบกับการเสนอความคิดของปัญญาชนอื่น ๆ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ก็ส่งผลให้เกิดการดำเนินการเพื่อสร้าง *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* หรือการปลูกฝัง *"คุณธรรม"* ในหลายรูปแบบ เป็นต้นว่า นโยบายรัฐนิยม การปราศรัยของผู้นำในโอกาสต่าง ๆ การเขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาโดยปัญญาชนหลายคน การประกวดความเรียง การแจกหนังสือ "**คู่มือพลเมือง**" การแสดงละครปลุกใจ และการจัดรายการทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ เช่น การสนทนาระหว่างนายมั่นและนายคง และการบรรยายของผู้ทรงความรู้สาขาต่าง ๆ ที่สนับสนุนนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาล ฯลฯ

ตลอดระยะเวลาที่เกิดสงครามโลก พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้หนึ่งที่ได้พยายามสร้าง *"คุณธรรม"* หลายประการ ให้กลายเป็น *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* ของประชาชนไทย ซึ่ง *"คุณธรรม"* ต่าง ๆ ที่พระยาอนุมานราชธนพยายามปลูกฝัง เป็น "**คุณธรรม**" ชุดเดียวกันกับที่ปัญญาชนกระแสหลักในอดีตได้เคยเน้นมาแล้ว ดังต่อไปนี้

ชาติไทยเป็นชาตินักรบ

"คุณธรรม" ในข้อที่เน้น *"ความเป็นชาตินักรบ"* นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นมาแล้วเป็นอันมาก พระยาอนุมานราชธนได้นำพระราชดำริในเรื่องนี้มาสืบทอดเนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. ต้องสร้างกองทัพเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง และต้องการทำให้คนไทยสนับสนุนการทำสงคราม

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* เป็น *"ชาตินักรบ"* ด้วยการเล่าถึงเรื่อง *"เบ้งเฮ็ก"* ซึ่งเป็นตัวละครในเรื่อง **สามก๊ก** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้วินิจฉัยไว้ (ก่อน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนเรื่อง **สามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น** ประมาณ 10 ปี) ว่า ***"เบ้งเฮ็กเป็นไทย"***[134] และได้ทำการรบกับขงเบ้งอย่างกล้าหาญ

---

[134] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 หน้า 22.

เมื่อ พ.ศ.768 พระเจ้าเล่าเสี้ยนให้ขงเบ้งยกทัพไปปราบปรามเบ้งเฮ็กเจ้าเมืองน่ำมันอ๋อง...ขงเบ้งว่า "เบ้งเฮ็กนี้เป็นเจ้าเมืองบ้านนอก น้ำใจแข็งกระด้างนักผิดกับคนเมืองเรา" จับได้ถึง 8 ครั้งจึงได้ยอมแพ้ เลยทำให้เราเอาใจไปเข้าด้วยขงเบ้ง...นี้ก็เป็นเพราะเราอ่านอย่างใส่แว่นตาเจ๊ก ถ้าเราใช้แว่นตาไทย โดยนัยที่ท่านผู้รู้ว่า เบ้งเฮ็กเป็นกษัตริย์ไทย เราก็อาจเห็นข้อความในเรื่องกลับกันก็ได้ว่า ที่เบ้งเฮ็กไม่ยอมอ่อนน้อมหลายครั้งหลายหน ก็เพราะขงเบ้งไปรุกรานตีบ้านตีเมือง...[135]

พระยาอนุมานราชธนได้แสดงเหตุผลหลายประการเพื่อยืนยันว่า *"เบ้งเฮ็กเป็นกษัตริย์ไทยก๊กหนึ่งในมณฑลยูนนาน ก็สมด้วยเหตุผลด้วยประการทั้งปวง"* อีกทั้งการทำสงครามอย่างกล้าหาญและไม่ย่อท้อของเบ้งเฮ็กก็แสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"* อย่างแท้จริง[136]

ความสามัคคี

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนได้เขียนถึงความสามัคคีและผลร้ายของการแตกสามัคคีเอาไว้มาก เช่น อธิบายเหตุที่ *"ชาติไทย"* ต้องพ่ายแพ้แก่จีน และคนเชื้อชาติไทยต้องแตกแยกออกเป็นหลายชาติ ว่าเป็นเพราะขาดความสามัคคี *"เรื่องทะเลาะกันเอง ดูเหมือนจะเป็นธรรมดาของไทยในเมืองจีน สืบต่อมาถึงไทยในรุ่นหลัง ๆ ล้วนมีเรื่องรบกันเองอยู่บ่อย ๆ...เป็นเหตุให้ไทยลางเหล่าต้องเสียบ้านเสียเมืองแก่จีน"*[137] การอธิบายการสร้างอาณาจักรล้านนาของพระยามังราย ก็กล่าวว่าเป็นเพราะ *"พระยาเมงราย...ทรงคำนึงว่า บ้านเมืองอันใดมีผู้เป็นใหญ่หลายคน เป็นทุกข์แก่ไพร่ไทยนัก อนึ่ง มีความสังกาแก่กันมากนัก ไม่เป็นสามัคคีเป็นที่เรียบร้อย...ควรจะปราบปรามให้เข้ามารวมเป็นอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกัน จะได้ผาสุกแก่ราษฎรไปในภายภาคหน้า"*[138] ส่วนการเสียเอกราชก็เป็นเพราะการแตกสามัคคี *"คราวนี้ถึงคราววิบัติจะมาสู่แว่นแคว้นลานนาไทย เพตุเพราะแตกสามัคคีรบราฆ่าฟันกันเองไม่หยุดหย่อน และไปชักเอาพวกต่างเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในที่สุดก็อ่อนกำลังลง เปิดประตูให้ข้าศึกต่างชาติได้โอกาสเข้ามายึดเอาบ้านเมือง"*[139]

---

[135] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[136] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

[137] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำชี้แจงของผู้แต่ง".

[138] เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

[139] เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

ในเรื่อง ***"ไทย-จีน"*** พระยาอนุมานราชธนใช้น่านเจ้าเป็นบทเรียนในเรื่องความสามัคคี *"ที่ไทยน่านเจ้าต้องเสียอิสรภาพไป ...เป็นเพราะแตกสามัคคี แยกออกเป็นเมืองน้อยใหญ่ ไม่รวมกำลังเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว...ในที่สุดหย่อนกำลังลงเพราะขาดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ก็ต้องเสียความเป็นไทย ตกไปเป็นเชลยชาติอื่น"*[140] และในการบรรยาย *"ชนเชื้อชาติไทย"* (วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2484) พระยาอนุมานราชธนเน้นว่าชาติไทยเคยเป็นชาติใหญ่ เก่าแก่ และมีอารยธรรมสูงก่อนชาติจีน แต่ที่พ่ายแพ้ก็เพราะ *"ขาดสามัคคีธรรม"* คือ *"แตกแยกกันอยู่เป็นแคว้น ๆ ไม่มีปรองดองกัน เมื่อถูกศัตรูมีผู้นำที่สามารถ ก็อาจหักเอาได้ง่าย"*[141]

การดำเนินนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องเน้น *"ความสามัคคี"* ในหมู่คนไทย นอกจากนี้ *"ความสามัคคี"* ยังช่วยให้รัฐบาลเผชิญหน้ากับการต่อต้านได้ง่ายขึ้น เพราะสามารถโจมตีหรือแม้แต่จับกุมบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมือง ว่าทำให้คนในชาติแตกความสามัคคีกัน จนบั่นทอนความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของชาติซึ่งแสดงว่าไม่รักชาติ ด้วยเหตุนี้ การเน้น *"ความสามัคคี"* จึงดำเนินไปอย่างเข้มข้นทั้งในสมัยสงครามโลกและในสมัยที่สงครามโลกยุติลงแล้ว

การทำหน้าที่

ความคิดเรื่อง *"หน้าที่"* มีความสำคัญมาตั้งแต่ยุคจารีตของไทย ดังปรากฏในวรรณคดีสำคัญที่ไทยรับมาจากอินเดีย เช่น **รามเกียรติ์ มหาภารตะ ราชนีติ** ฯลฯ เมื่อเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ปัญญาชนกระแสหลักยังคงนำความคิดเรื่อง *"หน้าที่"* มาสืบทอดอย่างเข้มข้น เพราะแนวคิดเรื่องการทำหน้าที่ตามฐานะทางสังคมเอื้อต่อการผูกขาดอำนาจของชนชั้นนำ ทำให้ประชาชนยอมรับอำนาจในการตัดสินใจของชนชั้นนำซึ่งมีหน้าที่ในการปกครอง โดยไม่ทำการใด ๆ ที่เป็นการ *"เอิบเอื้อมก้าวก่ายหน้าที่ของผู้ปกครอง"* และยอมรับบทบาทและหน้าที่ของตนตามที่รัฐบาลกำหนด นอกจากนี้ การเน้นให้ประชาชนยึดมั่นใน *"หน้าที่"* ยังช่วยป้องกันมิให้เกิดการเรียกร้อง *"สิทธิพลเมือง"* อีกด้วย

---

[140] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 143.

[141] พระยาอนุมานราชธน, "ชนเชื้อชาติไทย" บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2485. ใน " **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่องรวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 278.

ในการเขียน ***"คำไว้อาลัยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ"*** ใน พ.ศ.2485 (ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระองค์ในด้านการปกครองและการศึกษาเอาไว้เลย เพราะจะกลายเป็นการยกย่องความเจริญและความดีของการปกครองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์) พระยาอนุมานราชธนได้เลือกเน้นแต่การทำหน้าที่ในทางวัฒนธรรมต่อ *"ชาติไทย"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นสำคัญ[142] พร้อมกันนั้นพระยาอนุมานราชธนก็ใช้ *"คำไว้อาลัย"* นี้ เพื่อเน้นทั้งหน้าที่ในฐานะ *"เป็นคน"* และหน้าที่ในฐานะที่ *"มีชาติ"* ดังความว่า

> *ถ้าเราต้องการมีชีวิตดี ก็ต้องบำเพ็ญกรณียกิจคือทำหน้าที่ในฐานะที่เราเป็นคนและเป็นผู้มีชาติ ด้วยความองอาจบากบั่นขยันขันแข็ง เพื่อให้เกิดเกียรติแก่ตนและส่วนรวม ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่าดีมีประโยชน์แก่ชีวิตของตนและของคนอื่นด้วย เมื่อเราแต่ละคนทำหน้าที่ของเราในโลกนี้ดีแล้ว สำเร็จแล้ว ...ก็ต้องจากโลกนี้ไป ... ส่วนความดีจะติดเป็นมรดกตกทอดอยู่ในโลกนี้...*[143]

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า *"มรดก"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทำ *"หน้าที่"* สร้างสรรค์ไว้เป็นอนุสาวรีย์ของพระองค์ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่ทรงนิพนธ์ไว้[144] ซึ่งเห็นได้ชัดว่าล้วนแล้วแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของ *"ชาติไทย"* ที่มาจากการทำหน้าที่ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทั้งสิ้น

การเน้น *"ความสามัคคี"* และ *"หน้าที่"* **ทำให้ *"สิทธิและเสรีภาพ"* ปราศจากความสำคัญ** ดังที่พระยาอนุมานราชธนได้เขียนไว้ในการอธิบาย ***"ความหมายแห่งวัฒนธรรม"*** ในเวลาต่อมา **เน้นว่าคนควรทำ *"หน้าที่" โดย "ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้"*** ดังความว่า

> *คนเราคนเรา...ต้องทำงาน ...เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่นด้วย และงานที่ทำจะเกิดผลงอกงามก็ด้วยมีจิตใจเข้มแข็งและซื่อตรง รู้จัก**สิทธิและหน้าที่**ในทางสัมมาปฏิบัติที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า moral force **อันที่จริงรู้จัก***

---

[142] พระยาอนุมานราชธน, "คำไว้อาลัยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 7.

[143] เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

[144] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

หน้าที่อย่างเดียวก็พอ ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้ *เพราะเมื่อรู้จักหน้าที่และกระทำตามหน้าที่ของตนมาดีแล้ว สิทธิก็จะมีมาเองเป็นเงาตามตัว ขออย่างเดียวอย่าอ้างเอาสิทธิอย่างเดียว แต่ตนไม่ทำตามหน้าที่* ***เพราะหน้าที่ย่อมมีก่อนสิทธิ***[145]

5. การสร้าง "ความรู้" เพื่อทำให้คนไทยสนับสนุนการต่อสู้กับฝรั่งเศสและอังกฤษ

การที่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* โดยต้องการนำดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศสและดินแดนบางส่วนของอังกฤษในพม่าเข้ามารวมกับประเทศไทย ทำให้เน้นความคิดที่ว่า จะต้องเรียกร้องดินแดนที่ไทยเสียไปในรัชกาลที่ 5 คืนจากฝรั่งเศสและอังกฤษ และต้องปลุกระดมคนไทยให้ต่อต้านมหาอำนาจทั้งสอง พร้อมกับสร้างความสำนึกว่า ชาวเขมร ชาวมอญ และชาวลาวที่อาศัยอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสและอังกฤษนั้น แท้ที่จริงแล้วล้วนแต่เป็นคน *"เชื้อชาติไทย"* ทั้งสิ้น คนไทยในประเทศไทยจะต้องพยายามช่วยเหลือ *"คนเชื้อชาติไทยที่เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกันกับเรา"* ให้รอดพ้นจากการกดขี่ข่มเหงของมหาอำนาจตะวันตก ด้วยการนำเอาดินแดน เขมร ลาว และบางส่วนของพม่า เข้ามารวมกับประเทศไทย เพื่อให้คน *"เชื้อชาติไทย"* ทั้งหมดได้เป็นคนในประเทศเดียวกัน และผืนแผ่นดินทั้งหมดที่คน *"เชื้อชาติไทย"* อาศัยอยู่ ได้รวมเข้ามาเป็น *"แผ่นดินเดียวกัน"*

ในการเขียนเรื่อง **"ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย"** ของ พระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2480 **เป็นการสร้าง *"ความรู้"* ด้านภาษาไทยและใช้ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่ยุคทวารวดีเป็นต้นมาเพื่อยืนยันในความเป็น *"ญาติ"* หรือเป็น "พี่น้องกัน" ระหว่างไทยกับมอญและเขมร**[146] ซึ่งจะทำให้คนไทยเชื่อว่า เป็นการถูกต้องชอบธรรมแล้วที่ประเทศไทยจะประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อช่วยมิให้ชาวมอญและชาวเขมรอันเป็น *"ญาติ"* ของคนไทย ต้องตกอยู่เป็นทาสของชาติตะวันตกอีกต่อไป พร้อมกันนั้น พระยาอนุมานราชธนได้พยายามลดความรู้สึกบาดหมางระหว่างชาวไทยกับชาวมอญและชาวเขมร โดยสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างไทยกับมอญและเขมรในอดีตว่าเป็นเพราะยังไม่รู้จักนิสัยใจคอของกันและกันดีพอเท่านั้นเอง ดังนี้

---

[145] พระยาอนุมานราชธน, "ความหมายแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 262. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[146] เช่นเดียวกับหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2480 ที่พยายามยืนยันว่ามอญ เขมร ญวน เป็นคน "เชื้อชาติไทย"

เมื่อได้ทราบประวัติศาสตร์แต่ย่อมาเพียงนี้ จะเห็นได้ว่าบรรพบุรุษของเราในสมัยโบราณได้มีการติดต่อกับมอญและเขมรกันอย่างใกล้ชิด ***จะเรียกว่ามีความสนิทชิดเชื้อเหมือนอย่างญาติชาติเดียวกันก็ว่าได้*** *จริงอยู่ในชั้นต้นที่เรามาติดต่อกัน จะมีกระทบกระทั่งเป็นอย่างคนละพวกคนละภาษา* ***แต่ก็เป็นธรรมดาของผู้ที่ยังไม่รู้จักนิสัยใจคอกันดี*** *เมื่อได้มาวิสาสะอยู่ร่วมกันในแหลมอินจีนเป็นเวลาช้านาน รู้จักนิสัยใจคอกันดีแล้ว* ***ใครเล่าจะปฏิเสธได้ว่า เราไม่ได้เป็นพี่น้องกัน...ถ้าจะดูรูปร่างหน้าตา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนาที่นับถือ และอะไร ๆ อีกหลายอย่าง ก็เห็นเป็นทำนองเดียวกัน*** *จะต่างกันก็เพียงที่ฝ่ายหนึ่งเป็นเอกราช กำลังเจริญก้าวหน้า แต่อีกฝ่ายหนึ่งเสื่อมทรามลง นี่ก็เป็นเพราะฝ่ายหนึ่งเป็นไทย อีกฝ่ายหนึ่งขาดความเป็นไทย ไปตกอยู่ในครอบงำของต่างชาติเท่านั้น* ***ถ้าฝ่ายที่เสียความเป็นไทย มีโอกาสกลับมาเป็นไทยตามซื่อ ก็จะทำให้เราเป็นไทยสมซื่อยิ่งขึ้น***[147]

ในช่วงเวลาเดียวกับที่หลวงวิจิตรวาทการจะเสนอ ว่า *"เชื้อชาติไทย"* หมายรวมถึงมอญ เขมร ลาว และญวนด้วย[148] นั้น พระยาอนุมานราชธนก็เสนอไว้ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ว่า *"คนไทย"* ในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการผสมระหว่างคนหลายเผ่าพันธุ์ ส่วนหนึ่งได้แก่ชาวมอญและชาวเขมรที่ *"ถูกกลมกลืนกลายเป็นไทย"* ซึ่ง *"เมื่อรวมกันทั้งหมด ไม่พูดถึงเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ก็เป็นไทยนั่นเอง"* ดังความว่า

อาณาจักรทวารวดี ถึงแม้ผู้ปกครองจะเป็นมอญ แต่พลเมืองส่วนมากเป็นไทย เมื่อมอญมีจำนวนน้อยกว่า นานเวลาเข้า มอญเหล่านั้นก็จะถูกกลมกลืนกลายเป็นไทยไป ...อยากจะคิดต่อไปว่า ***ไม่ใช่มอญทวารวดีเท่านั้นที่ถูกกลมกลืนมาเป็นไทย ถึงเขมรในแดนนั้นก็น่าจะกลายมาเป็นไทยด้วย*** *ดูแต่ภาษาไทยกับภาษาเขมร พ้องคำพูดกันจนยากที่จะวินิจฉัยว่าคำไหนเป็นภาษาไทย คำไหนเป็นภาษาเขมรมาก่อน...*

---

[147] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 33-34.

[148] เช่นในบทละครเรื่อง "ราชมนู" (พ.ศ.2480) บทละคร "พ่อขุนผาเมือง (พ.ศ.2483 การบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงเรื่อง "ชาติไทยจะชนะ" (พ.ศ.2483) ฯลฯ โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 63-64.

> *เรื่องพระเจ้าอู่ทองออกจะสนุก ...**ตกลงพระเจ้าอู่ทองตามทางสันนิษฐานของนักปราชญ์อาจเป็นไทย เป็นมอญ-ไทย และเป็นเขมร-ไทยก็ได้** แต่อย่างไรก็ดี **พวกทวารวดีเห็นจะปนกันทั้งไทย มอญ เขมร จนถือเสมือนเป็นชาติเดียวกัน เมื่อรวมกันทั้งหมด ไม่พูดถึงเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ก็เป็นไทยนั่นเองไม่แปลกอะไร**[149]

"ความรู้" เช่นนี้ นอกจากจะทำให้คนไทยเห็นว่า ชาวมอญและเขมรที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษและฝรั่งเศส เป็น *"พี่น้อง"* ที่คนไทยจะต้องให้ความช่วยเหลือแล้ว **ยังทำให้ชาวมอญและชาวเขมรในประเทศไทย ซึ่งในสมัยนั้นยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์เอาไว้ได้ไม่น้อย มีความรู้สึกรักและผูกพันกับ *"ชาติไทย"* เพิ่มมากขึ้นด้วย**

ต่อมาใน พ.ศ.2485 พระยาอนุมานราชธนได้ช่วยเหลือรัฐบาล ซึ่งมี**นโยบายรวมมอญและไทใหญ่ กับนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น** ด้วยการเขียนเรื่อง ***"อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย"*** บทความนี้โจมตีอังกฤษอย่างรุนแรงมากในเรื่องปกครองประเทศอาณานิคมอย่างกดขี่ขูดรีด แล้วระบุว่า

> *...ตามที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมเรื่องความไม่ดีของอังกฤษที่ได้ทำแก่ประเทศไทยและแก่ชาวเอเชียอื่น ๆ มานี้ **ก็เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เห็นว่า การที่เราร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นมาแล้วนั้น เป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะจะได้ช่วยกันปราบอธรรมต่าง ๆ ที่ชาติอังกฤษได้สร้างไว้แก่พวกเราชาวเอเชียให้สูญไปเสียที เพื่อความไพบูลย์อันแท้จริง** ที่มนุษย์ในความเป็นมนุษย์เพื่อจะได้รับตามอัตภาพของเขา และตามกาลสมัยปัจจุบันนี้ด้วย เป็นการสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่แก่ปวงมนุษย์ ที่เคยถูกกดเยี่ยงสัตว์ ให้กลับสู่ระดับมนุษย์ธรรมดา...*[150]

ในบทความ***"อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย"*** นี้ พระยาอนุมานราชธนเน้นด้วยว่า ดินแดนในแหลมมลายูนั้นเป็นของไทย ก่อนที่อังกฤษจะ *"ยึดเอาด้วยอำนาจ"* ดังความว่า

---

[149] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องแหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3, หน้า 99.

[150] พระยาอนุมานราชธน, "อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 95. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ดินแดนตอนใต้ของแหลมมลายูซึ่งเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในเวลานี้ เดิมเป็นอาณาเขตส่วนหนึ่งของไทยมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง ...ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังปรากฏว่าเมืองมะละกาและเมืองยะโฮร์..ก็ยังเป็นประเทศราชขึ้นอยู่กับไทย ต่อมาเมื่อสิ้นยุคกรุงศรีอยุธยา ...สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบปรามดินแดนที่แตกแยกกันอยู่กลับมารวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และเมืองตรังกานูก็กลับคืนมาอยู่กับประเทศไทยตามเดิม ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออก ซึ่งเคยเป็นปกติสุขมานาน ก็ถูกฝรั่งชนชาติผิวขาวมารุกราย แย่งเอาดินแดนต่าง ๆ ซึ่งเป็นของชาวเอเชียไปเป็นเมืองขึ้นจนเกือบหมด[151]

เพื่อให้คนไทยรู้สึกเกลียดชังอังกฤษ พระยาอนุมานราชธนได้พยายามสร้างภาพอังกฤษที่มีความเป็น ***"อธรรม"*** อย่างยิ่ง นับตั้งแต่การใช้กลอุบายแบบฉลาดแกมโกงในการยึดครองดินแดนต่าง ๆ *"บังคับให้พระยาไทรบุรีทำสัญญายอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนัง โดยมิได้คำนึงถึงข้อที่ว่าเมืองไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของประเทศไทย เพราะฉะนั้นการที่อังกฤษเข้าปกครองเกาะปีนังจึงไม่ใช่เป็นการเช่า แต่เป็นการยึดเอาด้วยอำนาจ"*[152] *"เมืองเประซึ่งเคยเป็นประเทศราชของไทย ถูกอังกฤษเข้ามาเป็นเจ้ากี้เจ้าการยุยงส่งเสริมเมืองเประให้กระด้างกระเดื่องต่อไทย เมืองเประก็ค่อยหลุดลอยไปจากไทย กลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในที่สุด เพราะด้วยเล่ห์เหลี่ยมอันฉลาดแกมโกงของอังกฤษ"*[153] พระยาอนุมานราชธนเน้นการเสียดินแดนในแหลมมลายูแก่อังกฤษ ว่าเป็นไป *"เพื่อแลกเปลี่ยนกับอำนาจทางการศาล ซึ่งก่อนนี้ ...เป็นเรื่องทำให้ฝ่ายไทยขาดอธิปไตยในทางศาล"*[154]

ในเรื่องที่อังกฤษดำเนินการแล้วเป็นประโยชน์ต่อชาวพื้นเมือง พระยาอนุมานราชธนก็ใช้วิธีเปรียบเทียบให้เห็นว่า *"อังกฤษใช้วิธีทะนุบำรุงชนชาวพื้นเมืองทำนองเลี้ยงเป็ดไว้กินไข่"* มิใช่เพราะมีความหวังดีต่อชาวพื้นเมือง

ประเทศ อินเดียในเวลานี้มีทางรถไฟรวม...เกือบ 40,000 ไมล์ ถ้าดูเพียงเท่านี้ก็จะเห็นว่า อังกฤษได้สร้างความสะดวกและความเจริญ...ให้แก่อินเดีย

---

[151] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

[152] เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

[153] เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

[154] เรื่องเดียวกัน.

อย่างน่าชื่นชมยินดี แต่ถ้ารู้เรื่องอีกด้านหนึ่งก็จะเป็นเช่นนี้...เรื่องโดยตรงของอังกฤษที่เป็นข้อใหญ่ใจความอยู่ที่สร้างทางรถไฟเพื่อยุทธศาสตร์ และเพื่อประโยชน์ในการค้าขาย เงินที่สร้างก็รีดรัดเอามาจากเงินภาษีอากรที่เรียกเก็บเอามาจากชาวอินเดียแทบทั้งนั้น... ชาวอินเดียซึ่งโดยสารรถไฟของอินเดียในระยะเวลาที่ล่วงแล้วมามีแต่ได้รับความดูถูกและสบประมาทต่าง ๆ นานา...

ในเรื่องคนของอังกฤษมาอาศัยเงินของอินเดียเลี้ยงดู ตำแหน่งราชการมีเงินเดือนตั้งแต่ 200 รูปีขึ้นไป เป็นคนอังกฤษรับตำแหน่งเสียร้อยละ 52...[155]

กรณีหัวเมืองมอญนั้น พระยาอนุมานราชธนก็พยายามทำให้คนไทยรู้สึกเจ็บใจที่อังกฤษเอาเปรียบไทยทั้งในเรื่องดินแดนและการขูดรีดแรงงาน โดยบรรยายว่า

เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรี...ไทยได้เสียเมืองทั้งสองนี้ไปแก่พม่า...อังกฤษมาชักชวนไทยให้ร่วมกันรบพม่า สัญญาว่า...จะคืนเมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีให้แก่ไทย แต่ว่าจะคืนให้แต่แผ่นดินตอนข้างใน ส่วนข้างชายทะเลซึ่งเป็นทำเลค้าขายอังกฤษจะเอาไว้เสียเอง...อังกฤษต้องการเป็นไมตรีกับไทยเพียงจะอาศัยกองทัพไทยเป็นเครื่องมือสำหรับใช้สอยเป็นคนแบกหามอย่างข้าทาสของอังกฤษเท่านั้น[156]

หากเปรียบเทียบเนื้อหาของเรื่อง "**อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย**" ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2485 กับเรื่อง "**พุทธศาสนา กับ ประชาชนพม่า**" ซึ่งพระยาอนุมานราชธนแปลจาก "A People at School" Chapter XXII by H. Fielding Hall พิมพ์ครั้งแรกใน **วารสารรายสัปดาห์เอกชน** ฉบับวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2488 ภายหลังจากสหรัฐอเมริกาทิ้งระเบิดปรมาณูและญี่ปุ่นกำลังจะแพ้สงคราม ในขณะที่อังกฤษอยู่ในฝ่ายชนะสงครามและพยายามจะกลับมามีอำนาจในเอเชียรวมทั้งในประเทศไทย อีกทั้งมีอำนาจในการจัดการเรื่องอาชญากรสงคราม ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่าทัศนะต่ออังกฤษในบทความ เรื่อง "**พุทธศาสนา กับ ประชาชนพม่า**" แตกต่างจากเรื่อง "**อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย**" อย่างตรงกันข้าม

การส่งเรื่องแปล "**พุทธศาสนา กับ ประชาชนพม่า**" ที่สรรเสริญอังกฤษไปตีพิมพ์ในวารสารรายสัปดาห์ ทำให้สามารถเผยแพร่ได้รวดเร็วทันการณ์ จึงมีความเป็นไปได้ว่า การที่พระยา

---

[155] เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

[156] เรื่องเดียวกัน, หน้า 89-90.

อนุมานราชธนเร่งแปลบทความนี้และส่งไปตีพิมพ์ เป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อมิให้ตนเองต้องตกอยู่ในสถานะของอาชญากรสงคราม หรือหากต้องตกเป็นผู้ต้องหาในคดีดังกล่าว ก็สามารถใช้บทความนี้เพื่อยืนยันว่า โดยเนื้อแท้แล้วตัวพระยาอนุมานราชธนเองมิได้มีความจงเกลียดจงชังหรือต่อต้านชาวอังกฤษแต่อย่างใด แต่มองเห็นคุณงามความดีของอังกฤษเป็นอย่างมาก

บทความ "A People at School" เขียนโดยชาวอังกฤษ ซึ่งมุ่งสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองของอังกฤษในพม่า โดยพยายามแสดงให้เห็นว่า **อังกฤษมิได้กดขี่ชาวพม่าและไม่ได้ทำลายพุทธศาสนาในพม่า** แต่อังกฤษเห็นคุณค่าของพุทธศาสนาที่มีต่อชาวพม่าอย่างแท้จริง ทำให้ชาวพม่ามิได้ถูกบังคับให้เปลี่ยนศาสนา ขณะเดียวกันคริสต์ศาสนาของอังกฤษก็ได้นำเอาอารยธรรมไปมอบให้แก่ *"ชาวป่า"* ในประเทศพม่า *"คริสต์ศาสนาหาคนมาเข้ารีตได้ก็แต่ชาวกระเหรี่ยงและชาวป่าอื่น ๆ ซึ่งอยู่ทางพรมแดน...นำเอาอารยธรรมไปให้ และช่วยเผยอฐานะความเป็นอยู่ของชาติเหล่านั้นให้พ้นจากสภาพความเป็นป่าเถื่อนอนารยชน ชาติเหล่านั้นรับเอาคริสต์ศาสนามานับถือ พร้อมกับได้รับสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ด้วย*[157] บทความชี้ให้เห็นด้วยว่า การที่ *"ชาวป่า"* หันมานับถือคริสต์ศาสนา มิได้เป็นเหตุให้ชาวพม่าไม่พอใจ ด้วยเหตุผลว่า *"ชาติชาวป่าชาวเขาเหล่านี้ชาวพม่าถือว่าเป็นชาติต่ำกว่าตน และเป็นเชลยของตน...ชาติเหล่านี้ก็ไม่เคยนับถือพุทธศาสนามาก่อน และที่จริงก็ไม่ได้นับถือศาสนาอะไรมาแต่เดิม"*[158]

ผู้เขียนบทความ "**พุทธศาสนากับประชาชนพม่า**" พยามแสดงให้เห็นว่าชาวอังกฤษมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงคุณค่าของพุทธศาสนาที่ชาวพม่านับถือ *"ชีวิตและจิตใจของประชาชนชาวพม่า แนบแน่นอยู่ภายใต้ร่มเงาและคุณงามความดีของศาสนา...และผลแห่งคุณงามความดีอันเป็นหลักธรรม คือความเมตตาปรานี ความสงบเสงี่ยมเจียมตัว และความเสียสละให้ปัน"*[159] บทความนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าอังกฤษไม่ได้เลวร้าย เพราะอังกฤษไม่ได้ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบคนพม่า หรือมิได้ทำให้ชาวพม่าเดือดร้อนแต่อย่างใด รวมทั้งการนำโภคทรัพย์ของพม่าออกไปก็ไม่ได้ทำให้ชาวพม่าเดือดร้อน เนื่องจาก *"พม่าเขาว่าโภคทรัพย์เป็นของชั่วร้ายและเป็นทุกข์"* บทบาทของอังกฤษในพม่าก็คือ *"เราได้ปลดภาระหนักของพม่าคือการปกครองบ้านเมือง เพราะพม่ากล่าวว่าเป็นทุกข์อย่างใหญ่ด้วยประการหนึ่ง เราทำให้ประเทศพม่าเกิดโภคทรัพย์ เพื่อประโยชน์ของเราเอง*

---

[157] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนากับประชาชนพม่า" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 246-247.

[158] เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

[159] เรื่องเดียวกัน, หน้า 241-242.

และของพม่าด้วย...เราไม่ได้เข้าไปแทรกแซงเรื่องความเชื่อถือของพม่า พม่าจะทำนุบำรุงความเชื่อถือของเขาให้ถึงขนาดก็ทำได้[160]

จะเห็นได้ชัดเจนว่า ในบทความ "**อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย**" ที่เขียนเมื่อ พ.ศ.2485 พระยาอนุมานราชธนโจมตีอังกฤษที่กดขี่ขูดรีดอาณานิคม แต่ในบทความแปล "**พุทธศาสนากับประชาชนพม่า**" นี้ มีข้อความยกย่องและชี้ให้เห็นผลดีเป็นอันมากที่เกิดจากการปกครองของอังกฤษ เป็นต้นว่า

> *อาศัยการปกครองของเรา (ชาวอังกฤษ) ถนนหนทาง ความปลอดภัยการค้าขาย ก็มีตามเข้ามา เมื่อมีการค้าขายก็มีการตื่นตัว มีความปรารถนาซึ่งความมั่งคั่ง...พุทธสาสนา...ก็ไม่หวั่นไหวสั่นสะเทือน...มีการฟื้นฟูพุทธศาสนา ทวีความคิดเห็นในธรรมะและความกระตือรือร้น...การศึกษาเล่าเรียนก็มีมากเป็นธรรมดา มาตรฐานการศาสนาก็สูงขึ้น มีสมาคมส่งเสริมพระศาสนาหลายสมาคมกระทำให้ประชาชนนิยมยินดีในความรู้และในพระธรรมคำสั่งสอนยิ่งขึ้นทั้งใกล้และไกล...*[161]

ในช่วงปลายสงครามโลกนั้นพระยาอนุมานราชธนคงมีความวิตกกังวลในปัญหาอาชญากรสงครามอยู่มาก เนื่องจากได้ทำงานตอบสนองนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ของจอมพล ป. โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสนอ *"ความรู้"* ที่เกื้อหนุนการรวมดินแดนและประชากรที่เป็น *"ไทย"* ในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งใน อาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* พระยาอนุมานราชธนย่อมจะมีความตระหนักเป็นอย่างดีว่าชาติมหาอำนาจที่จะเข้ามากดดันไทยมากที่สุดภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดลงก็คือชาติอังกฤษ จึงหวังว่าผลงานเรื่อง "**พุทธศาสนากับประชาชนพม่า**" จะช่วยลดทอนภาพลักษณ์ของพระยาอนุมานราชธนที่เป็นปรปักษ์ต่ออังกฤษให้เหลือน้อยที่สุด

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2490

ความผันผวนทางการเมือง โดยเฉพาะการสูญเสียอำนาจของจอมพล ป. ในระหว่าง พ.ศ.2487-2490 และการเกษียณอายุราชการของพระยาอนุมานราชธน ใน พ.ศ.2491 คงทำให้พระยาอนุมานราชธนได้รับความกระทบกระเทือนในทางจิตใจอยู่มาก ใน พ.ศ. 2491 เมื่อมีอายุครบ 60

---

[160] เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

[161] เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

ปีนั้น พระยาอนุมานราชธนได้เขียน ***"รำพึงชั่วขณะ"*** มีความว่า *"ตัวละครที่ออกมาแสดงบนเวที... ในที่สุดเมื่อจบบทแล้วก็ต้องเข้าโรง"*[162]

ทศวรรษ 2490 นี้เป็นช่วงเวลาที่กระแสความความคิดจารีตนิยมและกษัตริย์นิยมมีพลังสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว สถานการณ์ที่คนไทยมีความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงและได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจอย่างสูงจากสงคราม ทำให้หวนคิดเปรียบเทียบกับสมัยที่ *"บ้านเมืองยังดี"* ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อประกอบกับกรณีสวรรคตที่สร้างความรู้สึกสะเทือนใจอย่างสูง และมีการเคลื่อนไหวของชนชั้นนำส่วนหนึ่งที่มีความผูกพันอย่างมากกับอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมทั้งในเชิงความความรู้สึกนึกคิดและในเชิงผลประโยชน์ทางการเมือง ก็ส่งผลให้อุดมการณ์ดังกล่าวนี้มีอิทธิพลสูงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้รัฐบาลทหารเองก็ต้องอาศัยอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมเป็นเครื่องมือ เพราะนอกจากจะขาดความชอบธรรมทางการเมืองอันเนื่องมาจากการพ่ายแพ้ในสงครามโลกและการยึดอำนาจด้วยวิธีรัฐประหารแล้ว ยังต้องทำการต่อสู้กับกลุ่มการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ที่มีเสรีไทยเป็นฐานอำนาจ ในการต่อสู้ทางการเมืองนี้อุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมจะช่วยรัฐบาลจอมพล ป. ได้มาก เนื่องจากนายปรีดีและเสรีไทยสายอีสานในพรรคสหชีพนั้นถูกโจมตีว่าเป็น *"ฝ่ายซ้าย"* ที่ต้องการจะทำลาย "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ลงไป ดังนั้น รัฐบาลจอมพล ป.จึงเลือกสร้างความนิยมในหมู่ประชาชนด้วยการประนีประนอมกับฝ่าย *"นิยมเจ้า"* เช่น การยอมให้ใช้รัฐธรรมนูญที่พรรคประชาธิปัตย์มีอิทธิพลในการร่าง และการยอมให้พรรคประชาธิปัตย์ดำรงอิทธิพลอย่างสูงในรัฐสภา จนทำให้สามารถตรา *"พระราชบัญญัติจัดทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2491"* ออกมา[163] รวมทั้งการแสดงให้เห็นว่า *"ตามนโยบายของรัฐบาลก็คงประสงค์ให้มีการรับ (พระบรมอัฐิในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) อย่างสมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์"* ทั้ง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงสละราชสมบัติไปแล้วก่อนจะเสด็จสวรรคต ปรากฏว่าคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระองค์เข้าประดิษฐานในพระบรมมหาราชวัง และเชิญเสด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีกลับมาประทับในประเทศ นอกจากนี้ยังยอมรับรัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจให้

---

[162] พระยาอนุมานราชธน, "รำพึงชั่วขณะ วิทยาศาสตร์และวรรณคดี" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 175.

[163] **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 65 ตอนที่ 10 วันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2491, หน้า 173-179. อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **วารสารฟ้าเดียวกัน**, 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 110.

พระมหากษัตริย์อย่างสูง และได้ประกาศเปลี่ยนแปลงวันหยุดประจำปีในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2491 โดยการลดวันหยุดราชการเนื่องในวันชาติ (24 มิถุนายน) จาก 3 วัน เหลือเพียง 1 วัน เช่นเดียวกับวันรัฐธรรมนูญซึ่งลดจาก 3 วันเหลือ 1 วัน แต่เพิ่มวันหยุดราชการเนื่องในวันปิยมหาราชเข้ามา 1 วัน เพิ่มวันหยุดราชการเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาจาก 2 วันเป็น 3 วัน นำวันหยุดสงกรานต์กลับมาโดยกำหนดให้หยุดถึง 3 วัน เพิ่มวันหยุดเนื่องในวันมาฆบูชาจาก 1 วันเป็น 2 วัน และวันวิสาขบูชาจาก 2 วันเป็น 3 วัน[164] สะท้อนการที่รัฐบาลยอมรับพลังของกระแสจารีตนิยมและกษัตริย์นิยมอย่างชัดเจน

ปรากฏว่ากระแสความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์มีแนวโน้มสูงขึ้นจนถึงระดับที่สั่นคลอนอำนาจของรัฐบาลจอมพล ป. โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากพระราชพิธีฉัตรมงคลและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมรส ซึ่งทำให้จอมพล ป. ต้องหาทางกลับเน้นความสำคัญของ *"ชาติ"* ให้มากขึ้น ดังปรากฏว่า จอมพล ป. ได้ออกประกาศฉบับใหม่ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2494 กำหนดให้หยุดราชการใน *"วันชาติ"* เพิ่มเป็น 3 วันเหมือนเดิม แต่เนื่องจากพลังของอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมได้แข็งแกร่งขึ้นแล้ว ทำให้จำเป็นต้องเพิ่มวันหยุดเนื่องในวันฉัตรมงคลเข้ามาเป็นครั้งแรก และในเวลาต่อมา ก็ต้องเพิ่มวันหยุดเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระราชินีเข้ามาด้วย[165] ในที่สุดแล้วจอมพล ป. และคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ต้องต่อสู้กับกระแสความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่เพิ่มขึ้นมากด้วยการก่อการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2494 เพื่อยกเลิกรัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์มากเกินไป แล้วประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2495 แทน[166]

ในท่ามกลางการต่อสู้ทางอุดมการณ์และทางการเมือง ที่ดำเนินไปอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2490 บทบาทของพระยาอนุมานราชธนเน้นไปที่การสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพราะในช่วงเวลานั้น นอกจากรัฐบาลจะต้องการทำให้คนไทยรับรู้ว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นภัยอย่างร้ายแรงต่อ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แล้ว ยังต้องการให้คนไทยรับรู้ด้วยว่าสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นดีอยู่แล้ว มิได้มีการกดขี่ขูดรีดและความขัดแย้งมากดังที่พวกคอมมิวนิสต์โจมตี เพราะถ้าหากคนไทยเห็นว่าสังคมไทยมีปัญหามาก ก็อาจจะทำให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลขึ้นได้ ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงมิได้โจมตีคอมมิวนิสต์อย่างตรงไปตรงมา แต่เลือกใช้วิธี

---

[164] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **วารสารฟ้าเดียวกัน**, 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 110-111.

[165] เรื่องเดียวกัน.

[166] เรื่องเดียวกัน, หน้า 111-112..

สร้างความรู้เพื่อให้เห็นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* และ *"ชนบทไทยนี้ดี"* รวมทั้งการเสนอแนวทางในการเปลี่ยนแปลง *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* อย่างเหมาะสม มิให้ตกอยู่ในสภาพ *"กระด้างรัดตัว"* ซึ่งจะทำให้สูญเสียพลังในการเผชิญกับเหตุการณ์ที่ *"เป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นอยู่แห่งส่วนรวม"* (เป็นต้นว่าลัทธิคอมมิวนิสต์) ดังปรากฏในเรื่อง ***"ชีวิตชาววัด"*** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2493 ว่า *"สิ่งใดแม้ดี ถ้าไม่ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย สิ่งนั้นก็กระด้างรัดตัว เหตุการณ์อะไรที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นอยู่แห่งส่วนรวมกระทบกระทั่ง ก็จะต้องแตกกระจายไปเพราะไม่สามารถต้านเอาไว้อยู่"*[167]

พระยาอนุมานราชธนแตกจากจากหลวงวิจิตรวาทการและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในแง่ที่มิได้เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* เพื่อประโยชน์ในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ แต่เน้นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชนบทหรือวัฒนธรรมประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ เช่นเดียวกับนักมานุษยวิทยาอเมริกันที่ศึกษาชนบทไทยเพื่อประโยชน์ในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มนักมานุษยวิทยาอเมริกัน ที่เสนอทฤษฎี *"สังคมไทยมีโครงสร้างหลวม"* แต่ก็มิได้ยอมรับทฤษฎีดังกล่าว พระยาอนุมานราชธนพยายามแสดงให้เห็นว่าชนบทไทยดีงาม และเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยเสนอภาพชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์ ซึ่งทำให้หมู่บ้านมีความสงบสุขและวิถีชีวิตของชาวบ้านมีระเบียบแบบแผนพอสมควร อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าชาวบ้านยังไม่มีปัญญาและขาดความเจริญทางวัตถุ จำเป็นจะต้องได้รับการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโลกภายนอกกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว พระยาอนุมานราชธนต้องการให้ชาวบ้าน *"ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย"* ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านสามารถต่อต้านสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อขนบธรรมเนียมประเพณีและพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

งานเขียนเกี่ยวกับชนบทของพระยาอนุมานราชธนจึงเน้นให้เห็นภาพของชนบท ที่มีความดีงาม อันเนื่องมาจากพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนงานเทศกาลต่าง ๆ เพื่อเป็นการยืนยันว่า *"ชนชั้นกรรมาชีพ"* ในชนบทมิได้ถูกกดขี่ขูดรีดและมิได้ถูกมอมเมาจากพุทธศาสนา **ขณะเดียวกัน คนในเมืองก็ไม่ควรดูหมิ่นคนในชนบท แต่ควรจะ**

---

[167] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ชีวิตของชาววัด" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 39.

เข้าใจชนบท และช่วยสร้างความเจริญให้แก่ชนบทในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* เพื่อให้ชนบทสามารถเผชิญกับ *"เหตุการณ์อะไรที่เป็นปฏิปักษ์"* ได้อย่างมีพลัง อันจะทำให้ชนบทยังคงเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* ต่อไป

ในทศวรรษ 2490 นี้ การสูญเสียอำนาจของคณะราษฎร ได้ทำให้กระแสภูมิปัญญาของภาครัฐที่เน้นความความสำคัญของประชาชนที่มีมาตั้งแต่การปฏิวัติ พ.ศ.2475 อ่อนพลังลงไปมาก แต่ในบรรยากาศของการเคลื่อนไหวของแนวร่วมและองค์กรคอมมิวนิสต์ในระดับสากล ได้ส่งอิทธิพลให้เกิดกลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้าย ที่พยายามเคลื่อนไหวโดยการประกาศจุดยืนว่าต้องการทำให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วยการสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม การเคลื่อนไหวที่สำคัญคือ *"ขบวนการสันติภาพ"* ซึ่งเริ่มขึ้นในปลายปี พ.ศ.2493 มีการเขียนบทความจำนวนมากในหน้าหนังสือพิมพ์เพื่อเรียกร้องสันติภาพและคัดค้านสงคราม รวมทั้งสงครามเกาหลีซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. เข้าร่วมกับฝ่ายสหรัฐอเมริกา แนวคิดสำคัญของขบวนการสันติภาพก็คือ การเน้นว่าโลกจะมีสันติภาพได้อย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อมีความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ไม่มีการกดขี่ขูดรีดระหว่างชนชั้นที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับชนชั้นกรรมาชีพ การเข้าร่วมเรียกร้องสันติภาพในประเทศไทยเกิดขึ้นในกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น นักหนังสือพิมพ์ นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พระสงฆ์ กรรมกร ผู้นำในท้องถิ่น นักการเมือง เกษตรกร ฯลฯ แกนนำของผู้เคลื่อนไหวสามารถจัดตั้งเป็น *"คณะกรรมการสันติภาพแห่งประเทศไทย"* ได้สำเร็จในเดือนเมษายน พ.ศ.2494 และขยายบทบาทจนมีผู้ร่วมลงนามเรียกร้องสันติภาพนับแสนคน มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และในภาคอื่น ๆ เช่น ภาคอีสาน จนกระทั่งแกนนำถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุมรวม 54 คนในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2495[168]

ถึงแม้ว่าปัญญาชน *"ฝ่ายก้าวหน้า"* และ *"ฝ่ายซ้าย"* ในประเทศไทยจะถูกเบียดขับและปราบปรามลงบางส่วนในช่วงกลางทศวรรษ 2490 แต่อิทธิพลทางความคิดมิได้หมดไป จนกระทั่งต้องปราบปรามปัญญาชน *"ฝ่ายซ้าย"* อย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่งในทศวรรษ 2500 ซึ่งบีบบังคับให้ *"ฝ่ายซ้าย"* ต้องเข้าไปเคลื่อนไหวในเขตป่าเพื่อทำการต่อสู้ด้วยกองกำลังติดอาวุธ และรัฐบาลก็ระดมทรัพยากรไปในการปราบปรามโดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้สนับสนุนอย่างเต็มที่ ปรากฏการณ์เหล่านี้พระยาอนุมานราชธนย่อมได้รับรู้อย่างแน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อบุตรสาวของพระยาอนุมานราชธนทำงานอยู่ใน *"องค์การสนธิสัญญาร่วมป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"* (SEATO)

---

[168] วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539. หน้า 139-140

พระยาอนุมานราชธนสร้างความรู้เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ทั้งในทศวรรษ 2490 **และทศวรรษ** 2500 **โดยเลือกใช้ความรู้ทางมานุษยวิทยาเพื่อเสนอภาพชนบทในแง่มุมที่เป็นประโยชน์ต่อการต่อสู้ในเชิงอุดมการณ์ และเน้นการพัฒนาชนบทโดยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมเอาไว้ให้มาก ซึ่งทำให้บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในช่วงนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการรื้อฟื้นความคิดและการเคลื่อนไหวแบบจารีตนิยมในสังคมไทย** อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนมิได้ยึดติดกับจารีตประเพณีแบบตายตัว เพราะต้องการจะให้สังคมและวัฒนธรรมไทยเจริญก้าวหน้าขึ้นด้วยการปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งจะช่วยให้สามารถเผชิญกับการท้าทายของลัทธิคอมมิวนิสต์ได้อย่างมีพลัง

จะเห็นได้ว่า ในท่ามกลางการต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายจารีตประเพณี กับฝ่ายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ ในทศวรรษ 2490 **พระยาอนุมานราชธนได้เสนอทางเลือกที่เน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมไทยให้เจริญก้าวหน้าโดยไม่ละทิ้งมรดกจากอดีต นั่นคือ ต้องเปลี่ยนแบบวิวัฒนาการ คือเชื่อมต่อกับอดีตอยู่เสมอ** ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นข้อเสนอที่ตรงกันข้ามกับ *"ฝ่ายซ้าย"* แม้ว่าข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมโดย *"เชื่อมใหม่ให้เข้ากับเก่า"* จะเป็นข้อเสนอของพระยาอนุมานราชธนมาตั้งแต่ก่อนหน้าทศวรรษ 2490 แล้ว **แต่เมื่อถึงทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนเน้นการรักษามรดกจากอดีตมากยิ่งขึ้น** เป็นต้นว่า ใน พ.ศ. 2495 เมื่อเขียน *"คำนำ"* ให้แก่หนังสือ **ศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ** พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"อาจปรับปรุงแก้ไขสิ่งในปัจจุบัน โดยอาศัยของเก่าเป็นหลัก เพื่อไม่ให้ขาดกระแสแห่งประเพณี ให้เข้ากันได้เหมาะกับกาลสมัย"*[169]

ผลงานเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในทศวรรษ 2490

ในปลายทศวรรษ 2480 การเมืองไทยเต็มไปด้วยความขัดแย้งและการแย่งชิงอำนาจ กรณีสวรรคตทำให้นายปรีดี และกลุ่มเสรีไทยต้องสูญเสียอำนาจ เกิดการรัฐประหารและการกบฏหลายครั้ง ได้แก่ การรัฐประหารใน พ.ศ.2490 *"กบฏวังหลวง"* ใน พ.ศ.2492 *"กบฏแมนฮัตตัน"* ใน พ.ศ.2494 และการรัฐประหารเงียบใน พ.ศ.2494 ในระหว่างนี้มีการกวาดล้างนักการเมืองฝ่ายเสรีไทยและฝ่ายซ้ายอย่างต่อเนื่อง จนถึงกลางปี พ.ศ. 2495 ก็ได้มีการกวาดล้าง *"กบฏสันติภาพ"* ทำให้

---

[169] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ **ศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ**" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 187.

ปัญญาชนฝ่าย *"ก้าวหน้า"* จำนวนมากต้องยุติบทบาทลง ในขณะที่ *"ปัญญาชนฝ่ายจารีตนิยม-กษัตริย์นิยม"* มีโอกาสสถาปนาความคิดและอุดมการณ์ของตนได้อย่างเต็มที่ ในสถานการณ์ดังกล่าวนี้ พระยาอนุมานราชธนเป็นปัญญาชนที่มิได้สังกัดกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างเด็ดขาด

ตลอดระยะเวลาที่เขียนหนังสือ ไม่อาจกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* อย่างแท้จริง เพราะได้เขียนเกี่ยวกับบทบาทและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ไว้น้อยมาก และเน้นไปที่พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย มิใช่ความสำเร็จในการปกครองประเทศ เช่น เมื่อเขียน *"คำนำ"* ให้แก่หนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย ในวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2487 อันเป็นเวลาที่จอมพล ป. สูญเสียอำนาจแล้ว พระยาอนุมานราชธนสรรเสริญพระปรีชาญาณในการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า *"มิได้เกิดเหตุร้ายภายในขึ้นเยี่ยงการเลิกทาสในนานาประเทศ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะอาศัยพระปรีชาญาณ ทรงดำเนินการอย่างสุขุมรอบคอบ ...และทรงดำเนินการเลิกทาสในประเทศไทยให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความนิยมชมชื่นเป็นที่สุด*[170]

ผลงานของพระยาอนุมานราชธนอีกเรื่องหนึ่ง ที่สรรเสริญพระมหากษัตริย์ในอดีตมากได้แก่ ***"คำนำ"*** ของหนังสือ **อุปกรณ์รามเกียรติ์** ซึ่งเขียนขึ้นในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2495 ในช่วงเวลาที่คนไทยยังไม่ลืมความประทับใจในบรรยากาศของพระราชพิธีฉัตรมงคลและพระราชพิธีบรมราชาภิเศก อีกทั้งกำลังซาบซึ้งใจกับเรื่องราวของแม่พลอยในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** พระยาอนุมานราชธนเน้น *"บุญคุณ"* ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีในด้านวรรณคดี และระบุว่า *"ข้าพเจ้าขอน้อมอุทิศถวายเรื่องนี้เป็นราชพลีบรรณาการแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้าผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้า ฯ แก่ชาวไทย ผู้ใฝ่ใจวรรณคดีและศิลปของชาติซึ่งเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดในรัชสมัยของพระองค์"*[171] หลังจากนั้นก็สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอย่างละเอียดในเรื่องการรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เช่น กล่าวว่า

---

[170] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ เรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ 5" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์-โบราณคดี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 99.

[171] พระยาอนุมานราชธน, อุปกรณ์รามเกียรติ์ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวรรณคดี เล่มที่ 1 เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับรามเกียรติ์ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.หน้า 79-80.

ทรงรีบรื้อฟื้นการพระศาสนาและสรรพวิชาความรู้ความเจริญ อันเป็นมรดกตกทอดมาแต่เก่าก่อนไว้มิให้เสื่อมสูญ...นับว่าพระองค์มีพระคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาติ ***มิใช่จะทรงปกป้องครองความเป็นไทยไว้ให้แก่ชาติ ที่ได้ชื่อว่าไทย สืบเป็นทายาทถาวรต่อมาเป็นลำดับเท่านั้น ยังทรงรักษาวัฒนธรรมอันเป็นมรดกของชาติที่ควรสงวนไว้ให้เราสืบมาด้วย***[172]

ใน *"คำนำ"* นี้ พระยาอนุมานราชธนยังได้เน้นว่า จะต้องรักษานาฏศาสตร์ของชาติ เช่น โขน และละคร เพราะเป็นเครื่องมือในการสืบทอดจารีตประเพณีที่เป็น *"วัฒนธรรมแห่งชาติไทย"* มาแต่โบราณ[173] นับเป็นการเน้นมรดกทางวัฒนธรรมของชนชั้นสูงที่เป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญทางวัฒนธรรมของชาติ

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ในบางช่วงที่กระแสความคิดแบบกษัตริย์นิยมมีอิทธิพลมากขึ้น พระยาอนุมานราชธนจะได้เขียนยกย่องพระมหากษัตริย์อยู่ด้วย แต่ก็ยังคงเน้นเฉพาะบทบาท ในการรักษา *"จารีตประเพณีที่สืบเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติไทย"* มิใช่เน้นบทบาทในการปกครองประเทศหรือเน้นความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของพระมหากษัตริย์ดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

การสร้าง *"ความรู้"* เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมชาวบ้าน

ก่อนหน้าที่พระยาอนุมานราชธนจะสร้างความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวบ้าน ปัญญาชนไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ได้มีความสนใจและพยายามรวบรวมความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาวบ้านมากทีเดียว เนื่องจากการขยายอำนาจออกไปปกครองประชาชนทั่วประเทศโดยตรงในยุคปฏิรูปประเทศเป็นต้นมา ทำให้ชนชั้นปกครองในกรุงเทพฯ จำเป็นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการปกครองและการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเหล่านั้น มีการรวบรวมประวัติของเมืองเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือชุด **ประชุมพงศาวดาร** หรือกรณีหลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร อุตตรนคร) ได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับ *"ประเพณีทางภาคอีสาน"* ตีพิมพ์ใน **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคหนึ่ง** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้นำมาใช้ประโยชน์อยู่ไม่น้อย พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"หนังสือชุดลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ นี้ หอสมุดแห่งชาติเป็นผู้รวบรวมและมีหลายภาคด้วยกันท่านจะค้นหาเรื่อง*

---

[172] เรื่องเดียวกัน,หน้า 200. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[173] เรื่องเดียวกัน, หน้า 200-201.

ประเพณีต่าง ๆ ของไทยในหนังสือชุดนี้ได้หลายเรื่อง"[174] ปัญหาวิกฤตการณ์ข้าวและความต้องการของรัฐบาลที่จะเพิ่มอัตราภาษีอากรต่าง ๆ ตลอดจนการขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นสูงด้วยการลงทุนต่าง ๆ ในชนบท เช่น การขุดครองเพื่อครอบครองที่ดินสองฝั่งคลอง ก็ทำให้ความสนใจต่อชนบทเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ก็รายงานปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบทอยู่เสมอ เช่น ภัยธรรมชาติ โจรผู้ร้าย ความยากจน ฯลฯ

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ความสนใจเกี่ยวกับเมืองและชนบทยิ่งเพิ่มสูงขึ้น ในบริบทที่มีการเลือกตั้งทั่วประเทศและมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในรัฐสภา นอกจากนี้ "หลัก 6 ประการ" ของ *"คณะราษฎร"* ก็เน้นไปที่การแก้ไขปัญหาความยากจนและการหาทางทำให้ราษฎรมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นและมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ความสนใจของภาครัฐต่อเมืองและชนบททั่วประเทศเห็นได้ชัดจากการแต่งตั้ง *"คณะกรรมการทำอักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยแห่งราชบัณฑิตยสถาน"* เพื่อจัดทำเรื่องจังหวัดต่าง ๆ เรียงตามลำดับอักษร อักขรานุกรมภูมิศาสตร์นี้นอกจากจะ *"บอกคมนาคมติดต่อกับกรุงเทพฯ บอกลักษณะภูมิประเทศ บอกดินฟ้าอากาศ บอกจำนวนพลเมือง บอกสินค้า"* แล้ว ยัง *"บอกธรรมเนียมประเพณี บอกนิยายและประวัติย่อ ๆ พอเป็นเค้า"*[175] ด้วย

ความสนใจและการบันทึกเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้าน จึงมีมาแล้วก่อนหน้าที่พระยาอนุมานราชธนจะทำการศึกษาอย่างจริงจัง แต่ผลงานของพระยาอนุมานราชธนมีมา และได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง รวมทั้งได้รับการอ้างอิงโดยนักวิชาการสมัยหลังในฐานะที่เป็นงานบุกเบิกความรู้ทางมานุษยวิทยาของไทย ทำให้ความรู้เกี่ยวกับชาวบ้านที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นเป็นที่รับรู้และมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยมาก

ในทศวรรษ 2490 รัฐบาลจอมพล ป. มิได้มีนโยบายเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วดังในทศวรรษ 2480 อีกต่อไป ตรงกันข้าม กลับต้องการใช้พลังของจารีตประเพณีในการสร้างความชอบธรรมของอำนาจ การต่อต้านคอมมิวนิสต์ และการ

---

[174] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 2-3.

[175] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ เรื่องจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 141. (การจัดทำอักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยนี้หยุดชะงักไประยะหนึ่งขณะเกิดสงครามโลก ภายหลังสงครามจึงมีการจัดทำต่อจนได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2491)

ได้รับความนิยมจากประชาชน พระยาอนุมานราชธนจึงเสนอความคิดว่าไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่ในพิมพ์เดียวกันทั้งประเทศ แต่ควรจะคงลักษณะเฉพาะถิ่นบางส่วนเอาไว้ ทั้งนี้ พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า ***"ส่วนใหญ่"*** **ของวัฒนธรรมในชาติควรจะเหมือนกัน เพื่อให้เกิดเอกภาพภายในชาติ ให้รักษาลักษณะเฉพาะถิ่นเอาไว้เฉพาะในเรื่องที่เป็น *"ส่วนย่อย"*** ทั้งนี้ก็เพราะ

> *ชุมนุมชนที่รวมกันเป็นประเทศชาติ มีลักษณะสลับซับซ้อนกันเป็นชั้น ๆ มีความคิดความรู้และจิตใจไม่ได้ระดับเดียวกันทั้งหมด จะทำให้เหมือนกันก็แต่เรื่องที่เป็นส่วนใหญ่เท่านั้น ที่เป็นส่วนย่อยอันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นตามสิ่งแวดล้อมก็ย่อมมีเป็นธรรมดา จะเอาเข้าแม่พิมพ์ให้เหมือนส่วนใหญ่ทั้งหมดเป็นพิมพ์เดียวกันหาได้ไม่*[176]

งานเขียนของพระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2490 จึงมิได้ศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะที่มีความสำคัญในตัวเอง แต่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของ *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* เช่น ใน พ.ศ. 2492 พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า วัฒนธรรมท้องถิ่นแม้มีลักษณะเฉพาะ แต่ก็ต้องประสานกับวัฒนธรรมของส่วนรวม เพื่อให้เกิด *"เอกัตภาพ"* (integration)

> *วัฒนธรรมเดิมของหมู่คณะของท้องถิ่นที่เป็นเอกเทศโดยเฉพาะของแต่ละแห่ง จะต้องรักษาและบำรุงไว้ เพราะเหมาะกับสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ แต่ต้องทะนุบำรุงให้ก้าวหน้าด้วยจึงจะเจริญได้ต่อไป...ที่ว่ารักษาไว้นี้ หมายความว่า* ***จะต้องให้ประสานกันไปกับวัฒนธรรมของส่วนรวมด้วย*** *มิฉะนั้นก็กลายเป็นแยกวัฒนธรรมถึงเสียหาย*[177]

โดยที่เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ในแง่ที่เป็นองค์ประกอบของ *"ชาติไทย"* และต้องหาทางทำให้ *"ประสานกันไปกับวัฒนธรรมของส่วนรวม"* อีกทั้งยังเห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางจิตใจของประชาชนในท้องถิ่น จะช่วยให้ปกครองประชาชนใน

---

[176] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ประเพณีเก่าของไทยไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 91.

[177] พระยาอนุมานราชธน, "จดหมายโต้ตอบเกี่ยวด้วยภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 230. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ท้องถิ่นได้สะดวก[178] พระยาอนุมานราชธนจึงศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนอย่างจริงจัง และตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง เพื่อจะเป็นฐานความรู้ให้แก่การสร้าง *"เอกัตภาพ"* ทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในชนบทอย่างค่อยเป็นค่อยไป ให้ชนบทเจริญขึ้นและ *"ชาติไทย"* มีความมั่นคง นอกจากนี้ เนื่องจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนทำการปฏิวัติโดยใช้ชนบทและชาวนาเป็นฐานอำนาจ และใช้ยุทธวิธี *"ป่าล้อมเมือง"* และปัญญาชนฝ่ายซ้ายของไทยก็นำเอาลัทธิเหมาอิสม์มาใช้ในการอธิบายสังคมไทย ว่าเป็นสังคม *"กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น"* ทำให้ปัญญาชนฝ่ายที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ รวมทั้งพระยาอนุมานราชธน มองเห็นความสำคัญของชนบทมากขึ้น และพยายามแสดงให้เห็นว่า *"ชนบทนี้ดีเนื่องจากมีพุทธศาสนา"* (ดังปรากฏในเรื่อง **ไผ่แดง** ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นต้น) ชาวบ้านมิได้ตกอยู่ในสภาวะที่ถูกกดขี่ขูดรีดจากชนชั้นศักดินาและจักรวรรดินิยมดังที่ *"ฝ่ายซ้าย"* วิเคราะห์แต่อย่างใด

การเน้นมโนทัศน์ "เมืองไทยนี้ดี" เพราะมีพุทธศาสนา

ในทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ เพราะ**มิได้พยายามแสดงให้เห็นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะมี *"พระมหากษัตริย์"* เป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* เน้นเฉพาะคุณค่าและความสำคัญของ "พุทธศาสนา" เท่านั้น** โดยแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ทั้งนี้ **การที่พระยาอนุมานราชธนไม่เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ทำให้สามารถสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยในส่วนที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ละเลยตลอดมา นั่นก็คือความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้าน**

ใน พ.ศ. 2493 พระยาอนุมานราชธน ตีพิมพ์เรื่อง **"ชีวิตชาววัด"** ในสถานการณ์ที่จีนตกอยู่ภายใต้อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์จีน และเกิดสงครามเกาหลี อันทำให้ *"ฝ่ายซ้าย"* ในประเทศไทยเคลื่อนไหวอย่างคึกคัก รวมทั้งมีการตีพิมพ์หนังสือ **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ของอรัญญ์ พรหมชมภูด้วย ใน **ชีวิตชาววัด** พระยาอนุมานราชธนได้ยืนยันความสำคัญของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ และแสดงปฏิกิริยาต่อความคิดของฝ่ายต่าง ๆ ที่โจมตีพุทธศาสนาและพระสงฆ์ว่าเอาเปรียบสังคม โดยการแสดงให้เห็นว่าวัดและพระสงฆ์มีคุณค่าอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า ***"อย่าเข้าใจผิดว่าพระท่านเอาเปรียบแก่สังคม*** *แม้ท่านไม่ได้เป็นผู้ผลิตอาหารอันจำเป็นแก่*

[178] เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.